

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

DEMOGRAFI

YAZILARI

Doç.Dr. Emin Atasoy

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

DEMOGRAFI YAZILARI

DOÇ. DR. EMİN ATASOY

MKM YAYINLARI

DEMOGRAFI YAZILARI

DOÇ. DR. EMİN ATASOY

EDİTÖR: DOÇ. DR. Vedat ÇALIŞKAN

Mart 2013

ISBN: 978-605-5911-52-2

Sayfa Düzeni: MKM Yayıncılık
Kapak Tasarımı: MKM Yayıncılık

© 2013 MKM Yayıncılık

BASKI VE CİLT

Sertifika No: 15366

Alaaddin Bey Mh. 634. Sk. Nilüfer Ticaret Merkezi 2.Bölge

Ayaz Plaza No:24 Nilüfer/BURSA

Tel: (0224) 249 33 20 (Pbx) Faks: (0224) 245 18 09

e-mail: star@starmatbaacilik.com

Kitabın tüm yayın hakları MKM Yayıncılık Ltd Şti'ne aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen ya da tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

MKM YAYINCILIK

Sertifika No: 16215

Yayın ve Dağıtım Ltd. Şti.

Altıparmak Mah. Şirin Sok. 7/A Osmangazi/ BURSA

Tel&Faks: (0224) 223 03 00 (Pbx)

Gsm: (0533) 593 92 12

web: www.mkmyayin.com e-mail: info@mkmyayin.com

YAZARIN ÖZGEÇMİŞİ

1969 yılında Bulgaristan'ın Targovişte (Eski Cuma)'ye bağlı Krepça köyünde doğdu. İlköğrenimini Krepça'daki ilköğretim okulunda bitirdi. 1986 yılında Popovo "Hristo Botev" Lisesi'nden mezun oldu. İki yıllık askerlik hizmetinden sonra, 1988'de Veliko Tırnovo kentindeki "Kiril i Metodiy" Üniversitesi'nin Coğrafya – Tarih Öğretmenliği Bölümü'nde okudu. 1989 yılında, zorunlu olarak, ailesiyle Türkiye'ye göç etti ve yükseköğrenimini burada devam etti. 1993'te Uludağ Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi'nin Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı'ndan mezun oldu. 1996 yılında İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü'nde Beşeri ve İktisadi Coğrafya Anabilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimini tamamladı. 1994 – 1999 yılları arasında İstanbul ve Bursa'nın farklı özel eğitim kurumlarında coğrafya öğretmeni olarak çalıştı.

1999'da Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde açılan öğretim görevliliği sınavını kazandı ve İlköğretim Bölümü'ne öğretim görevlisi olarak atandı. 2005 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora öğrenimini tamamladı. 2009'da yardımcı doçent, 2010 yılında da doçent oldu. Yurt dışında 6 kitap bölümü ile 25 makalesi yayımlandı. Akademik yaşamı boyunca 20'den fazla uluslararası kongreye katılarak Belarus, Sırbistan, Slovakya, Rusya, Romanya, Bulgaristan ve Makedonya'da bilimsel sunular yapan Atasoy, yurt içinde yayınlanmış 6 kitabı, 5 kitap bölümü ve 20'den fazla makalesi bulunmaktadır. Yazarın bilimsel ilgi alanları arasında demografi, coğrafya eğitimi, çevre eğitimi, turizm coğrafyası, ülkeler coğrafyası, siyasi coğrafya, kültür coğrafyası ve etnocoğrafya yer almaktadır. Çok iyi derecede Bulgarca ve Rusça bilen yazar, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi A.B.D.'da öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

ÖNSÖZ

Türkiye’deki akademisyenlerin ve bilim uzmanlarının en büyük sorunlarından biri çok zaman, para ve emek harcayarak yapmış oldukları çalışmaların geniş halk kitlelerine ulaşamayıp, kütüphanelerin tozlu raflarında bekletilerek okuyuculardan uzak kalmasıdır. Böylece bir yandan üniversiteler ile okuyucu halk kitlesi arasında sağlıklı bir iletişim kurulamamakta, diğer yandan da sıradan meraklı vatandaşlar gerektiği gibi bilimsel yayınları takip edememektedirler. Bu sorunu algılayan ve önemseyen biri olarak son dört yılda üç kitap hazırlayarak kendi makalelerimi Türk okuyucularıyla ile buluşturmaya karar verdim. Böylece “Beşeri ve kültür coğrafyası ışında Bulgaristan” ve “Demografi, jeopolitik ve etnocoğrafya ışığında Rusya” eserlerinden sonra “Demografi yazıları” benim çalışmalarımı, benim düşüncelerimi geniş halk kitlelerine duyuran üçüncü kitabım olmuştur.

Bu kitabın yazılıp yayımlanması üç temel nedene dayanmaktadır: Birincisi, farklı tarihlerde, farklı bilimsel dergilerde yayımlanan, ama geniş halk kitlelerine ulaşamayan demografi konulu makaleleri Türk okuyucu kitlesiyle buluşturmak. İkincisi, ülkemizde, bugüne değin, demografi, göçler coğrafyası, dinler coğrafyası ve etnocoğrafya içerikli bilimsel coğrafi çalışmaların pek de fazla olmadığı gerçeğinden hareketle, elinizdeki kitapla bu boşluğun doldurulması yönünde, küçük de olsa, bir katkıda bulunma isteğidir. Kitabın içindekiler kısmından da anlaşıldığı gibi bu eserde Türkiye’deki demografik sorunlar ele alınmamış, Belarus (Beyaz Rusya), Rusya ve Bulgaristan gibi üç Slav ülkenin demografik yapısı ve beşeri sorunları mercek altına tutulmuştur. Yazarın son on yılda bizzat kendisi bu Slav ülkelerini yedi-sekiz kez ziyaret ederek, farklı kongrelere katılarak ve farklı bilimsel eserleri yerinde inceleyerek, ayrıntılı kaynak tarama sonucunda bu mütevazı kitap ortaya çıkmıştır. Ülkemiz yayın dünyasında, Belarus, Rusya ve Bulgaristan ile ilgili demografi ve beşeri coğrafya alanlarında yok denecek kadar az çalışma olduğu göz önüne alındığında bu üç Slav ülkenin beşeri ve sosyo-demografik sorunlarını Türk okuyucularına duyurmak kitabın kaleme alınmasının üçüncü temel nedenidir.

6 Demografi Yazıları

Kitabın yayına hazırlanmasında emeği olan MKM yayınevi çalışanlarına teşekkür etmeden geçmek büyük bir haksızlık olur. Titiz ve özverili çalışmalarından dolayı tüm MKM yayınevi çalışanlarını bir kez daha kutluyorum. Benden yardımlarını esirgemeyen, kitabın editörlüğünü üstlenerek yazılarımı irdeleyen ve bilimsel öneriler getiren sevgili dostum ve meslektaşım Doç. Dr. Vedat alışkan'a teşekkürlerimi sunarım. Çalışmanın eksiklikleri, bilimsel hataları ve yayın kusurları doğal olarak bana aittir. Eleştiri ve önerilere de her zaman açık olduğumu belirtmek isterim. Tüm demografi sevdalılarına iyi okumalar diliyorum.

Doç. Dr. Emin ATASOY
Mart, 2013
Görükle, Bursa

İÇİNDEKİLER

YAZARIN ÖZGEÇMİŞİ.....	3
ÖNSÖZ.....	5

BÖLÜM 1 DEMOGRAFI VE KENTLEŞME YAZILARI

POSTSOSYALİST DÖNEMDE BULGARİSTAN'DA YAŞANAN DEMOGRAFİK KRİZ VE YANSIMALARI	15
1. GİRİŞ.....	15
2. DEMOGRAFİK GEÇİŞ TEORİSİ VE AVRUPA KITASINDAKİ DEMOGRAFİK DEĞİŞİMLER	16
3. NEDEN BULGARİSTAN ÖRNEĞİ?	18
4. BULGARİSTAN'DAKİ DEMOGRAFİK KRİZİN NEDENLERİ.....	19
5. BULGARİSTAN'DAKİ DEMOGRAFİK KRİZİN ANATOMİSİ	21
5.1. Ulusal Nüfus ile Nüfus Artış Hızının Azalması.....	21
5.2. Doğum Oranlarındaki Tehlikeli Düşüş	24
5.3. Ölüm Oranlarının Tırmanışı	25
5.4. Demografik Yaşlanmanın Yansımaları	27
5.5. Aktif Nüfus ve İş Gücü Potansiyelinin Erimesi.....	28
6. DEMOGRAFİK KRİZİN TOPLUM VE AİLE KRİZİ İLE BÜTÜNLEŞMESİ.....	30
7. DEMOGRAFİK KRİZİN NÜFUSUN ETNİK VE DİNSEL YAPISINA YANSIMALARI	33
8. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	36
KAYNAKLAR.....	41

RUSYA FEDERASYONUNDA YAŞANAN DEMOGRAFİK KRİZLERİN ANATOMİSİ	43
1. RUSYA'DAKİ NÜFUS DİNAMİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE BAŞLICA DEMOGRAFİK KRİZ DÖNEMLERİ	43
1.1. Rusya'daki Birinci Demografik Kriz Dönemi (1914-1922)	45
1.2. Rusya'daki İkinci Demografik Kriz Dönemi (1933-1934).....	48

1.3. Rusya'daki Üçüncü Demografik Kriz Dönemi (1941-1945).....	50
1.4. Rusya'daki Dördüncü Demografik Kriz Dönemi (1990 Sonrası)	52
2. POSTSOSYALİST DÖNEMDE RUSYA'DA DERİNLEŞEN DEMOGRAFİK KRİZİN OLUŞUMU, GELİŞİMİ VE YANSIMALARI	56
2.1. Doğum Oranlarının Kritik Durumu	59
2.2. Dizginlenemeyen Yüksek Ölüm Oranları	65
2.3. Evlenme-Boşanma Oranlarındaki Çarpıklıklar	70
2.4. Konut Yoğunluğu Sorunu	73
2.5. Giderilemeyen Cinsiyet Eşitsizliği Sorunu	75
2.6. Demografik Yaşlanma ve İş Gücü Sorunu	79
3. SONUÇ	83
KAYNAKLAR.....	89

BELARUS CUMHURİYETİNİN BAŞLICA

BEŞERİ VE DEMOGRAFİK SORUNLARI.....	91
1. GİRİŞ	91
2. BELARUS'UN BAŞLICA BEŞERİ VE DEMOGRAFİK SORUNLARI.....	93
2.1. Depopülasyonun Kaçınılmazlığı: Önlenemeyen Nüfus Azalışı .	95
2.2. Ulusal Demografik Felaket: Azalan Doğumlar ve Yükselen Ölüm Oranları	99
2.3. Evlilik Dışı Doğumların ve Kimsesiz Çocuk Sayısının Tehlikeli Yükselişi	104
2.4. Önlenemeyen Kürtaj Sorunu	110
2.5. Evlenmeler ve Boşanmalar Arasındaki Hassas Denge.....	111
2.6. Toplumsal Bunalımın Yansımaları: Sıklaşan İntiharlar	114
2.7. Aile İçi Şiddet Sorunu	117
2.8. Sigara Bağımlılığı Sorunu	118
2.9. Kangrenleşen Bir Ulusal Sorun: Belarus'ta Alkolizm	119
2.10. Yaygınlaşan Uyuşturucu Bağımlılığı ve Kabaran Suç Dosyaları.....	124
2.11. Giderek Büyüyen Bir Tehlike: Önlenemeyen AIDS Sorunu .	127
3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	129
KAYNAKLAR.....	136

BÖLÜM 2

ETNOCOĞRAFYA VE AZINLIK YAZILARI

HÜZÜNLÜ BİR TARİHSEL KESİT:

1878–1989 DÖNEMİNDE BULGARİSTAN POMAKLARI	141
1. GİRİŞ.....	141
2. PRENSLİK DÖNEMİNDE	
BULGARİSTAN POMAKLARI (1878–1908).....	142
2.1. Büyük Bulgaristan Hayallerinin Çöküşü:	
Berlin Antlaşması ve Yansımaları.....	149
2.2. Heterojen Bir Ulus Nasıl Homojenleştirilebilir?.....	151
2.3. Osmanlılaşmadan Arınmanın Yolları.....	152
3. KRALLIK DÖNEMİNDE	
BULGARİSTAN POMAKLARI (1908–1944).....	153
4. SOSYALİST DÖNEMDE	
BULGARİSTAN POMAKLARI (1944–1989).....	169
4.1. Etnik Hoşgörü Dönemi (1944–1948).....	170
4.2. Fırtına Öncesi Sessizlik Dönemi: Ay Yıldız ile	
Kızıl Yıldız Arasındaki İkilem (1949–1969).....	177
4.3. Yeniden Doğuş Kabusu (1970–1974).....	185
4.4. Birleşik Bulgar Sosyalist Ulusu Yaratma Hayalleri (1975–1989).....	193
KAYNAKLAR	198

KİMLİK ARAYIŞINDA BİR TOPLULUK:

ETNOCOĞRAFYA İŞİĞİNDE BULGARİSTAN ROMANLARI	209
1. BULGARİSTAN ROMANLARININ TARİHSEL SERÜVENİ.....	209
2. BULGARİSTAN ROMANLARININ ETNİK VE DİNSEL AİDİYETİ.....	213
3. YANITLANMASI ÇOK ZOR BİR SORU:	
BULGARİSTAN'DA KAÇ ROMAN YAŞAMAKTADIR?.....	216
4. BULGARİSTAN ROMANLARININ BAŞLICA SORUNLARI.....	220
4.1. Bulgaristan Romanları'nın Demografik Sorunları.....	220
4.2. Bulgaristan Romanları'nın Eğitim ve Okullaşma Sorunları.....	226
4.3. Bulgaristan Romanları'nın Ekonomik ve İstihdam Sorunları.....	230
4.4. Bulgaristan Romanları'nın	
Ötekileştirme ve Dışlanmışlık Sorunları.....	232

5. SONUÇ	234
KAYNAKLAR.....	237

RUSYA FEDERASYONU SINIRLARI İÇİNDE YER ALAN ÖZERK CUMHURİYETLERİN

ETNOCOĞRAFYA İŞİĞİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ 239

1. YANITLANMASI GÜÇ BİR SORU: RUSYA'DA KAÇ MİLLET YAŞAMAKTADIR?	239
2. RUSYA'DAKİ ÖZERK CUMHURİYETLERİN GENEL COĞRAFI ÖZELLİKLERİ.....	247
3. CUMHURİYETLER BAZINDA RUSYA'DAKİ MİLLET VE AZINLIKLAR.....	252
4. RUSYA'DA GERÇEKLEŞTİRİLEN SON İKİ NÜFUS SAYIMININ ETNOCOĞRAFYA İŞİĞİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ	256
5. RUSYA FEDERASYONUNDA YAŞAYAN MİLLET VE AZINLIKLARIN GRUPLANDIRILMASI	259
5.1. Nüfus Büyüklüğü Açısından Rusya'daki Millet ve Azınlıkların Gruplandırılması.....	260
6. RUSYA'NIN DİNLER COĞRAFYASINA GENEL BİR BAKIŞ.....	266
6.1. Rusya'nın Ortodoks Milletleri ve Azınlıkları	268
6.2. Rusya'nın Müslüman Milletleri ve Azınlıkları	269
6.3. Rusya'nın Budist Milletleri ve Azınlıkları	270
7. RUSYA'NIN DİLLER COĞRAFYASINA GENEL BİR BAKIŞ.....	270
7.1. Hint-Avrupa Dil Ailesi	270
7.2. Altay Dil Ailesi.....	271
7.3. Ural Dil Ailesi.....	272
7.4. Kafkas Dil Ailesi	273
7.5. Çukotka-Kamçatka Dil Ailesi	273
8. SONUÇ	274
KAYNAKLAR.....	277

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN ÖZGÜRLÜK YÜRÜYÜŞÜ:

1989 MAYIS OLAYLARI VE YANSIMALARI 281

1. 1989 YILINDAKİ MAYIS OLAYLARININ NEDENLERİ	281
2. MAYIS OLAYLARININ SORUMLULARI VE ORGANİZATÖRLERİ	287

3. MAYIS OLAYLARININ GELİŞİMİ:	
TÜRK TOPLULUĞUN HAK VE ÖZGÜRLÜK YÜRÜYÜŞÜ.....	290
4. MAYIS OLAYLARININ YANSIMALARI VE SONUÇLARI	294
KAYNAKLAR	298

BÖLÜM 3

DİNLER COĞRAFYASI YAZILARI

DİNLER COĞRAFYASINA KÜRESEL BİR BAKIŞ	303
1. "DİN" OLGUSUNUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	303
1.1. Dinler Coğrafyası'nın Beşeri Coğrafya	
İçindeki Yeri ve Önemi.....	305
1.2. Dünya Dinlerinin Gruplandırılması	312
2. KÜRESEL ÖLÇEKTE DİNLERİN COĞRAFI DAĞILIŞI.....	316
2.1. Hristiyanlığın Küresel Coğrafi Dağılışı	317
2.2. Müslümanlığın Küresel Coğrafi Dağılışı	327
2.3. Hinduizm'in Küresel Coğrafi Dağılışı	332
2.4. Budizm'in Küresel Coğrafi Dağılışı	334
2.5. Museviliğin Küresel Coğrafi Dağılışı	336
3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	339
KAYNAKLAR	342

DİNLER COĞRAFYASI IŞIĞINDA	
BULGARİSTAN'DAKİ DİNSEL TOPLULUKLAR	345
1. BULGARİSTAN NÜFUSUNUN DİNSEL YAPISI	345
2. BULGARİSTANDA YER ALAN	
BAŞLICA DİNSEL TOPLULUKLAR	349
2.1. Ortodoks Hristiyanlar	349
2.2. Katolik Hristiyanlar.....	351
2.3. Protestan Hristiyanlar	352
2.4. Museviler	353
2.5. Ermeni Gregoryenler	355
2.6. Müslümanlar	357
2.7. Diğer Dinlere Mensup Olanlar.....	369
3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	369
KAYNAKLAR	373

BÖLÜM 4

GÖÇLER COĞRAFYASI YAZILARI

KÜRESEL ÖLÇEKTE GÖÇ SORUNSAI	
VE GÖÇLERİN SINIFLANDIRILMASI	377
1. GÖÇ OLGUSUNUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	377
2. BAŞLICA GÖÇ KAVRAMLARI.....	380
3. GÖÇ SORUNSALININ ÇOK BOYUTLULUĞU	382
4. GÖÇLERİN NEDENLERİ	385
4.1. Yaşam Koşulları ve Ekonomik Nedenlere Dayalı Göçler	385
4.2. Politik ve Askeri Nedenlere Dayalı Göçler	388
4.3. Doğal Afet ve Salgın Hastalıklarına Dayalı Göçler.....	389
4.4. Çevre Sorunları ve Ekolojik Nedenlere Dayalı Göçler	391
5. GÖÇLERİN SINIFLANDIRILMASI.....	393
6. TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE MEYDANA GELEN	
BAŞLICA BÜYÜK GÖÇLER.....	404
6.1. Coğrafi Keşifler Sonucu Yeni Kıtalaraya Yönelen Göçler	404
6.2. Afrika Kökenli Köle Göçleri	405
6.3. Beyin Göçleri	407
6.4 Mülteci Göçleri.....	410
KAYNAKLAR.....	411
 BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN	
1989 YILINDAKİ ZORUNLU GÖÇÜ VE YANSIMALARI	413
1. 1989 YILINDAKİ ZORUNLU GÖÇÜ TETİKLEYEN	
VE YÖNLENDİREN ANA ETKENLER	413
2. 1989 GÖÇÜNÜN BOYUTLARI, ÖZELLİKLERİ VE GELİŞİMİ	419
3. 1989 GÖÇÜNÜN SONUÇLARI VE YANSIMALARI	427
KAYNAKLAR.....	435

BÖLÜM 1

DEMOGRAFI
VE
KENTLEŞME
YAZILARI

POSTSOSYALİST DÖNEMDE BULGARİSTAN'DA YAŞANAN DEMOGRAFİK KRİZ VE YANSIMALARI¹

1. GİRİŞ

Bir ülkenin nüfusu, o ülkenin “canlı dokusu” nu oluşturmaktadır, Bu doku değişen, artan-azalan bir sosyal, kültürel, ekonomik ve jeopolitik bir dokudur. Bu “canlı doku”daki nitel ve nicel değişimler o ülkenin siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel değişimleri ile yakından ilişkilidir. 1960’lı yıllardan itibaren Batı Avrupa toplumlarında belirgin sosyo-demografik değişimler gözlenmektedir. Bu dönemde bir yandan kadının toplum ve çalışma alanında daha aktif rol alması ve cinsiyet eşitsizliğinin azalması, diğer yandan da aile değerlerinin erozyona uğraması ve aile normları ile aile büyüklüklerinin değişmesi söz konusudur. Özetle, 1960’lı yıllar Batı Avrupa ülkelerinde ikinci demografik geçişin yaşandığı yıllar olup, doğurganlığın azalması, nikâhsız aile birlikteliklerinin artması ve cinsel özgürlüğün yaygınlaşmasına paralel olarak boşanma, kürtaj ve aile dışı doğumların artması bu dönemin en belirgin sosyo-demografik belirtileri olmuştur. Bu demografik değişimlerin Orta ve Doğu Avrupa’daki eski sosyalist ülkelere yansımaları çok geç olmuş ve bu ülkelerdeki demografik sorunlar Batı Avrupa ülkelerine kıyasla hem daha geç başlamış, hem de daha farklı bir gelişim izlemiştir.

1989’dan sonraki postsosyalist dönemde Bulgaristan, ciddi sosyo-kültürel, politik ve ekonomik çalkantılarla karşı karşıya kalmış, daha da önemlisi siyasal bütünlüğünü ve ulusal varlığını tehdit eden çözümlenmesi güç, derin bir demografik bunalımın içinde kendini bulmuştur. 1 Ocak 2007’den itibaren Avrupa Birliği (AB) üyesi olan Bulgaristan’ın nüfusu bu siyasal birliğin renkli nüfus ve kültür mozaığının bir parçasını oluşturmaktadır. AB ile uyum ve bütünleşmesi esnasında ticari, hukuki, ekonomik ve sosyal sorunlarla karşılaşan Bulgaristan için en

¹ Bu makalenin ilk yayınlandığı kaynak için bakınız: Atasoy, E. “*Postsosyalist Dönemde Bulgaristan’da Yaşanan Demografik Kriz ve Yansımaları*”, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12, Sayı 12, s. 1–24 (2007)

öncelikli sorunların başında sosyo-demografik sorunlar gelmektedir.

Bu makalenin temel amacı Bulgaristan örneğiyle Avrupa Birliği ülkelerinin büyük bir bölümünü tehdit eden nüfus sorununu detaylı bir şekilde irdelemek, nüfus sorunlarının derinleşmesi durumunda bu sorunun tetikleyebileceği diğer sorunları belirlemek ve tüm bunların sonucunda bir ulusun hangi jeokültürel ve jeopolitik tehditlerle karşı karşıya kalabileceğini ortaya koymaktır.

2. DEMOGRAFİK GEÇİŞ TEORİSİ VE AVRUPA KITASINDAKİ DEMOGRAFİK DEĞİŞİMLER

Avrupa kıtasındaki demografik değişimler, bölgeler ve ülkeler bazında bazı farklılaşmalar gösterse de, kıta genelinde birbirlerine yakın ve benzer nüfus değişimleri daha yaygın olarak gözlenmektedir. Bir başka anlatımla kıta ülkelerindeki demografik değişimlerde farklılıklardan çok, ortak ve benzer yönler ön plana çıkmaktadır. Son çeyrek yüzyılda Avrupa ülkelerinde görünen demografik değişimler şöyle özetlenebilir (Kotseva, 2005; Penin ve ark., 2000):

- Yaşam koşullarının iyileşmesi, gelir artışı ve sağlık alanındaki gelişmelere paralel olarak ortalama yaşam süresi uzamaktadır.
- Ortalama yaşam süresi bakımından kadınlar ile erkekler arasında mevcut olan fark gittikçe azalmaktadır.
- Doğum oranları ve nüfus artış hızları azalmaktadır, bunun sonucunda birçok Avrupa ülkesinde “depopulasyon”, yani nüfus azalması yaşanmaktadır.
- Avrupa ülkelerinde bir yandan kürtaj ve evlilik dışı doğumların, bir yandan da nikâhsız aile birlikteliğinin yaygınlaştığı ve boşanmaların arttığı görülmektedir. Tüm bunlar aile kurumunun yıpratılması ve önemsizleşmesine, aile ve toplum değerlerinin erozyona uğramasına yol açmaktadır.
- Avrupa nüfusu gittikçe yaşlanmaktadır. Bir yandan genç nüfus oranları azalırken, diğer yandan yaşlı nüfus oranları artmaktadır. Ayrıca kıta genelinde ilk evlenme ve ilk doğum yaşı da yükselmektedir.
- Avrupa ülkelerine ve özellikle AB üyelerine yönelik dış göçler bu ülkelere büyük politik ve sosyo-ekonomik baskılar yaratmaktadır. Böyle-

ce özellikle geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerden Avrupa'ya yönelik göçler kıta içindeki kültürel uyumsuzluğu, işsizlik, etnik-dinsel çatışmalar ile mülteciler sorununu gündeme taşımaktadır.

Avrupa toplumlarındaki modernleşme, sanayileşme ve kentleşme gelişimi bu toplumların demografik gelişimini de belirlemiştir. Bir başka anlatımla bir toplumun zenginlik ve modernleşme aşaması onun hangi demografik aşamada yer alması gerektiğini belirlemektedir. Bu bakımdan, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa toplumlarının kalkınması ve zenginleşmesi ile birlikte ülkeler arasındaki farklılıklar gittikçe erimiş ve bu toplumlar gelişmişlik ve yaşam koşulları bakımından yakınlıştıkça onların demografik özelliklerinde de benzerlikler ve ortak özellikler artmıştır (Kotseva, 2005).

Demografik Geçiş Teorisi (Theory of the Demographic Transition) sanayileşme ile doğum ve ölüm oranlarını, dolayısıyla gelişme hızı ile nüfus artış hızı arasındaki ilişkiyi açıklayan bir teoridir (Tandoğan, 1998). Demografik geçiş teorisi XVIII. Yüzyıl sonlarından itibaren geri kalmış tarım toplumundan, gelişmiş endüstri toplumuna dönüşen Batı Avrupa ülkelerinin demografik gelişmeleri dikkate alınarak geliştirilmiştir (Tandoğan, 1998). Bu teoriye göre toplumlar, demografik gelişme bakımından üç aşamadan geçmektedirler. Ancak son 15–20 yıl içinde bu teori daha da gelişerek dört hatta beş aşamalıya dönüşmüştür.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar Batı Avrupa ülkelerinin büyük bir bölümü nüfus artışının yüksek olduğu ikinci aşamada yer almaktaydı. Ancak 1960'lı yıllardan itibaren Batı Avrupa ülkelerinde hem sanayileşme, kentleşme ve refah seviyesinde yükselmeler gözlenirken, hem de kadının özgürleşmesi ve aile içindeki rol değişimleri, çalışan kadın nüfustaki hızlı artış, feminist akımlarla cinsel özgürlüklerin artması, aile değerlerinin erozyona uğraması, kişisel çıkarların toplumsal çıkarların önüne geçmesi, kısaca bireycilik ve bencilik ön plana çıkmaya başlamıştır. Tüm bunların sonucunda evlenme yaşı yükselmeye, doğum oranları azalmaya ve nüfus artışı gerilemeye başlamıştır. Böylece Batı Avrupa ülkelerindeki ekonomik gelişme, çocuğun önceliğini ve değerini azaltırken kadının ekonomik ve sosyal rolünü ise artırmıştır. Kalabalık büyük ailelerin yerini, küçük çekirdek aileler almaya başlamış, kürtaj ve boşanmalar hızla çoğalmıştır. Bu beşeri özellikleriyle Batı Avrupa ülkeleri de

mografik gelişiminin üçüncü aşamasından çıkarak, 1980'li yıllarda dördüncü aşamaya girmişlerdir.

Bugün birçok Avrupa ülkesinde düşük doğum ve düşük ölüm oranları sonucunda durağan veya sıfır nüfus artışı gözlenmektedir. Hatta Rusya, Ukrayna, İtalya, Macaristan, Baltık Cumhuriyetleri ve Bulgaristan gibi ülkelerde ölüm oranları doğum oranlarını aşmış ve beşinci demografik aşamadaki bu ülkelerde nüfus azalması gözlenmeye başlamıştır. Fransız tarih uzmanı Aries'e göre, 1960'lı yıllardan sonra Batı Avrupa'da görülen doğum oranlarının azalmasının temelinde, çocukların ön planda olduğu şımartılmış ve yüceltilmiş "kral-çocuk" toplumundan, bireysel istek ve çıkarların ön planda olduğu "kral-baba ve kraliçe-anne" topluma geçişin büyük önemi bulunmaktadır (Kotseva, 2005).

Sonuç olarak, yaşam, aşk, cinsellik, özgürlük, mutluluk, demokrasi, eşitlik, ahlâk ve aile kavramlarının algılanmasındaki değişimler, doğum kontrol araçlarının yaygınlaşması, kadının toplumsal statüsündeki değişimler, zenginleşme ve rahat yaşam uğruna doğumlardan kaçış, nikâhsız birlikteliklerin artması ve evlenme oranlarındaki düşüş birçok Avrupa ülkesinde demografik çöküşün tetikleyicileri olmuştur. Bu demografik çöküşten nasibini alan ülkelerden biri de Bulgaristan'dır.

3. NEDEN BULGARİSTAN ÖRNEĞİ?

Tarihi, siyasi, iktisadi ve jeopolitik özellikleriyle Türkiye'yi yakından ilgilendiren Bulgaristan, hem Balkan ve Karadeniz, hem de Tuna ülkesidir. Almanya ile birlikte en fazla Türk nüfusuna sahip Avrupa ülkesi olan Bulgaristan, bugün üç partiden oluşan koalisyon hükümeti ile yönetilmektedir. Bu koalisyon hükümetinin üç ortağından biri çoğunlukla Türklerin desteklediği ve Türk azınlık haklarının savunucusu durumundaki "Hak ve Özgürlükler Hareketi" partisidir. Bu nedenle Bulgaristan'daki sosyo-ekonomik, politik ve demografik değişimler dolaylı olarak Bulgaristan Türklerini ve onların manevi destekçisi Anavatan Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir.

1985-1989 döneminde Todor Jivkov'un sosyalist hükümeti tarafından Türklere karşı başlatılan etnik temizleme ve asimilasyon politikaları, Bulgaristan'ın uluslararası saygınlığını zedelediği gibi, ülke içindeki mu-

halefetin sertleşmesi ve akabinde sosyalizm rejiminin yıkılmasıyla sonuçlanmasında da belirleyici etken olmuştur. Jivkov'un devrilmesi ile birlikte, Bulgaristan Varşova Paktı ve Sovyetler Birliği ile sıcak ilişkilerini terk edip, sosyalist sistemden kapitalizme keskin geçiş yapmıştır. Fakat 1990 sonrasındaki postsosyalist geçiş döneminde yaşanan derin sosyal, politik ve ekonomik sarsıntılar toplumun yaşam kalitesini, özellikle sağlık, eğitim ve istihdam koşullarını olumsuz etkilediği gibi kentleşme, nüfus artışı, aile yapısı, dinsel ve etnik durum, iç ve dış göçler gibi beşeri özelliklerini de derinden etkilemiştir. Bu nedenle, aşağıdaki bölümlerdeki örneklerden de anlaşılacağı üzere 1989–2005 dönemi, ülke nüfusunun nitel ve nicel değişimleri açısından Bulgaristan tarihinin en sorunlu dönemidir.

Bulgaristan ile diğer Avrupa ülkeleri arasında bazı demografik benzerlikler görülse de, farklılıklar ve bu ülkeye özgü olan beşeri özellikler daha fazladır. Hatta Avrupa'nın hiçbir ülkesinde görülmeyen demografik sorunların bu ülkede görülmesi bu makalenin kaleme alınmasının temel nedenidir. Çünkü Avrupa'daki en yüksek nüfus azalma oranları, en düşük doğum oranları ve en karmaşık demografik, sosyal ve etnik sorunlar Bulgaristan'da görülmektedir (Devedciev, 2006).

Jeopolitik uzmanı Devedciev'e (2006) göre savaş, doğal afet veya salgın hastalığı olmadan Bulgaristan ulusunun erimesi tarihte nadir görülen olaylardan birisidir (Devedciev, 2006). Avrupa'nın hiçbir ülkesinde görülmeyen hızlı nüfus kaybı 1989–2005 döneminde Bulgaristan'da gözlenmiş ve bazı uzmanlar tarafından bu olay "demografik histeri" ve "demografik çılgınlık" olarak tanımlanmıştır (Devedciev, 2006). Bu "demografik çılgınlığın" sebep ve sonuçlarını irdelemek ve tüm bunlardan gerekli dersleri çıkarmak bu çalışmanın öncelikli amaçlarından birisidir.

4. BULGARİSTAN'DAKİ DEMOGRAFİK KRİZİN NEDENLERİ

1989 sonrası sosyalizmden kapitalizme geçiş döneminde serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesi ve birçok kuruluşun özelleştirilmesi ile Bulgaristan'da o güne kadar koruyucu rol üstlenen devlet, eğitim,

sağlık, spor, kültür, tarım, sanayi gibi birçok alanda öncü rolünü yitirerek geri adım atmıştır. Tüm bunların sonucunda devletin koruyucu sosyal sistemi zayıflamış ve özelleştirme ile birlikte, çok küçük bir kesim hızla zenginleşirken geniş halk kitleleri fakirleşmiştir. Böylece yoksulluk ve ekonomik bunalım bir yandan doğurganlığın ve nüfus artış hızının hızla düşmesine, diğer yandan ise eğitim-kültür seviyesi yüksek gençlerin batı ülkelerine göç etmelerine neden olmuştur.

Postsosyalist dönemde “demir perde” sınırlarının ortadan kalkması ile Bulgaristan özellikle Batı ülkeleri ile karşılıklı olarak yoğun ekonomik, politik ve kültürel ilişkilere girmiştir. Fakat sosyalizmin çökmesi ile birlikte, o güne kadar benimsenen milli değerler ve ahlâk normları da çökmeye başlamıştır. Bir başka anlatımla postsosyalist dönemdeki küreselleşme, modernleşme ve batılılaşma rüzgârları, Avrupa’daki politik ve ekonomik standartlarla birlikte, Avrupa’nın sosyo-kültürel normlarının da Bulgaristan’da yaygınlaşmasına neden olmuş ve böylece ahlâk ve değerler erozyonu sonucunda aile ve toplum sorunları derinleşmeye başlamıştır. Tüm bu etkenler ülkedeki demografik krizin alt yapısını oluşturmuş, daha da önemlisi bu krizin hem nitel hem de nicel boyutları olduğunu ortaya koymuştur.

Bulgaristan’daki sosyo-ekonomik bunalımın ve Batılılaşma rüzgârlarının olumsuz etkilerinden birisi, 1989–2005 döneminde Batı Avrupa ve Anglo-Amerikan ülkelere yönelik dış göçlerdeki anormal artışlardır. Örneğin 1970–1980 yılları arasında doğan Bulgar vatandaşlarının % 25’i bugün ülke sınırları dışında yaşamaktadır. Ayrıca 1996–2002 yılları arasında dünyaya gelen her 10 çocuktan biri Bulgaristan dışında bir ülkede yaşamaktadır (Slatinski, 2006). Doğumları azalan ve nüfusu artmayan bir ülke için göç yolu ile nüfus kaybetmesi trajik demografik sonuçlar yaratabilir. Çünkü sadece nüfus kaybedilmemekte, yetişmiş ve eğitilmiş kalifiye uzman, sermaye ve eğitim yatırımları, sanat, spor ve bilim adamları da kaybedilmekte, daha da önemlisi Bulgar ulusunu taze kan kaybederek, “yaşlılar ve terkedilmişler ülkesine” dönüşmektedir. Bugün ülkede her 1,2 çalışana 1,0 emeklinin düşmesi bunun en iyi kanıtıdır (Slatinski, 2003).

Slatinski’ye (2006) göre devlet sistemi, anne-baba sorumsuzluğunu adeta teşvik etmekte ve bunun sonucunda sorumsuz aileler sorumsuz

çocuklar yetiştirmektedirler (Slatinski, 2006). Sıradan vatandaş ile devlet arasındaki uçurum derinleşmekte siyasetçi ve yöneticiler ile yurttaşlar arasındaki kopukluk gittikçe artmakta ve böylece sosyalizmden kapitalizme olan sancılı geçişin tüm ağırlığı sade vatandaşın omuzlarına yüklenmektedir. Böylece, ülkede yaşanan sosyo-ekonomik kriz demografik ve politik krizin derinleşmesine neden olmuştur. Ayrıca stres, kötüleşen eğitim ve sağlık hizmetleri, istihdam ve ekonomideki derin sorunlar, ezilmiş-yoksul bireyler ile kompleksli-bencil bireylerin hızla çoğalmasına, hırsızlık, ölüm ve suç vakalarının yaygınlaşmasına, yoksulluk ve beslenme sorunlarına, gittikçe kötüleşen sağlık ve çevre sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Slatinski, 2006). Tüm bunlar sağlıklı, eğitimsiz, yoksul ve gittikçe yaşlanan ve derin sorunlarla yüzleşen bir Bulgar ulusunun ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi 1989 sonrasında yaşanan postsosyalist dönemde Bulgaristan sancılı bir geçiş dönemine girmiş, bu geçiş döneminde politik bunalım iktisadi istikrarsızlığı yaratmış, iktisadi bunalım hem dış göçleri tetiklemiş hem de halkın yoksullaşmasına yol açmıştır. Tüm bu etkenler bir yandan doğum oranlarının hızla düşmesine, diğer yandan ise çocuk ve genel ölüm oranlarının yükselmesine yol açmıştır. Böylece Bulgaristan'daki politik-ekonomik-sosyal kriz, ülkedeki demografik krizin adeta tetikleyicisi ve yönlendiricisi olmuştur.

5. BULGARİSTAN'DAKİ DEMOGRAFİK KRİZİN ANATOMİSİ

1989–2005 döneminde Bulgaristan'da görülen demografik kriz ve bu krizin etki ve yansımaları takip eden bölümlerde başlıklar halinde açıklanmıştır.

5.1. Ulusal Nüfus ile Nüfus Artış Hızının Azalması

XX. Yüzyıl'da Bulgaristan'daki nüfus değişimleri incelendiğinde üç farklı dönemin olduğu görülebilir. Tablo 1'de de görüldüğü gibi 1900–1946 yılları arasındaki birinci dönem, yüksek doğum oranları, azalan ölüm oranları ve yüksek nüfus artış hızı ile dikkat çekmektedir. Bu dönemdeki doğum oranları ‰ 25 ile ‰ 42 arasında, doğal nüfus artışı

ise % 11 ile % 20 arasında değişmektedir. 1946 ile 1985 yılları arasındaki ikinci dönemde ise doğum oranlarında ve nüfus artış hızında azalma gözlenmektedir. Bu dönemde, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti tarihinde ilk kez doğum oranları % 14'ün altına ve doğal nüfus artışı da % 2'nin altına düşmektedir. Yani bu dönem, nüfus sorunlarının ortaya çıktığı, ulusal demografik krizin hazırlık dönemidir. 1985 sonrasındaki üçüncü dönem, demografik krizin belirginleştiği, ölüm oranlarının yükseldiği, doğum oranlarının ve doğal nüfus artışının en düşük seviyede olduğu "depopulasyon", yani "ulusal nüfus azalma dönemi" olarak adlandırılabilir.

1989 yılında Bulgaristan nüfusu tarihinde ilk kez 9 milyona yaklaşırken (8,9 milyon) birçok olumsuz sosyal, politik ve ekonomik etken sonucunda 2005 yılında nüfus 7,6 milyona kadar düşmüştür. Kısaca, 15 yıllık kısa bir zaman dilimi içinde ülke nüfusu % 18'lik bir azalma göstermiştir. 1950 yılında ülke nüfusu yılda 108.000 artış gösterirken, 1985 yılında sadece 11.000 artmıştır. 1990 yılından itibaren ülke nüfusu sürekli azalma trendine girmiştir. Örneğin 2004 yılında Bulgaristan nüfusu % -5,2 doğal nüfus artışı ile 40.224 kişi azalmıştır. Aynı yıl kırsal kesimdeki yıllık ortalama nüfus artışı % -11,1 iken, kentsel nüfustaki ortalama artış % -2,6'dır (Devedciev, 2006). Özetle, 1990 yılından itibaren Bulgaristan'da, ölüm oranları doğum oranlarını aşarak "depopulasyon", yani nüfus azalması sürecine girilmiş ve "yaşlı Avrupa" kıtasının "nüfusu en hızlı azalan ülkesi" unvanını almıştır.

1989-2005 döneminde Bulgaristan'da görülen nüfus azalmasının birçok sebebi olmasına rağmen, bunları üç ana başlık altında özetlemek mümkündür: a) doğum oranlarının azalması, b) ölüm oranlarının yükselmesi ve c) yurt dışına yönelik yoğun dış göçler (Slaveykov ve Zlatunova, 2005). Ayrıca, 1989-2005 döneminde ülkedeki ortalama nüfus artış hızı % 0,64 iken, bu değerler Kırcaali oblastında % 3'e kadar yükselmektedir. Müslüman nüfusunun yoğunlukta olduğu Deliorman ve Rodoplar bölgelerinde, yüksek doğurganlık oranlarına rağmen Türkiye'ye yönelik dış göçlerin etkisiyle nüfus artış hızının beklenenden daha düşük olduğu gözlenmektedir. Fakat yine de Müslümanların yoğunlukta olduğu bölgelerde nüfus artış hızının ülke ortalamasının çok üzerinde olduğu söylenebilir.

Tablo 1: 1900–2004 Döneminde Bulgaristan Nüfusunun Değişimi

Yıllar	Toplam Nüfus	Doğum Oranı (Binde)	Ölüm Oranı (Binde)	Doğal Nüfus Artışı (Binde)
1900	3.744.283	42,2	22,5	19,7
1920	4.846.971	39,9	21,4	18,5
1934	6.077.939	30,1	14,1	16,0
1946	7.029.349	25,6	13,7	11,9
1965	8.227.866	15,3	8,1	7,2
1985	8.948.649	13,3	12,0	1,3
1995	8.384.715	8,6	13,6	— 5,0
2004	7.928.900	9,0	14,2	— 5,2

(Devedciev, 2006)

Demografların yapmış oldukları hesaplamalara göre 2050 yılında Bulgaristan nüfusu 4,5–5,0 milyona kadar azalacak, ülkedeki aritmetik nüfus yoğunluğu da 40–45 kişi/km²'ye düşecek, böylece 2050 yılındaki ülke nüfus değerleri Bulgaristan'ın en iyi ve gelişmiş dönemi olan 1912 yılındaki nüfus değerlerinin de altına düşmüş olacaktır (İvanov, 2005). XX. Yüzyıl Bulgaristan'ın kayıp yüzyılı olup, XXI. Yüzyıl'ın onun yok oluşuna dönüşebileceğini belirten Gençev, ülkedeki nüfus sorununa ve onun jeopolitik sonuçlarına dikkat çekmektedir. Ulusal istatistik başkanı Hadjiyski ise 1990'lı yılların Bulgaristan'da demografik krizin derinleştiği yıllar, XXI. Yüzyıl ise can çekişmenin ve ulusal yok oluşun dönemi olarak tarih kitaplarında yerini alacağını ileri sürmektedir (İvanov, 2005).

Bulgaristan'da nüfus azalmasının jeokültürel, jeoekonomik ve jeopolitik boyutları ve sonuçları vardır. Ulusal demografik kriz bir yandan Dünya ve Avrupa ölçeğinde Bulgar etnik topluluğun sayısal azalması ve silikleşmesini, diğer yandan da uluslararası arenada ekonomik ve politik etkinliğin azalması ve güçsüzleşmesi sonuçlarını doğurmaktadır. Ayrıca tüm bu olumsuzluklar, uzun vadede Bulgaristan'ın siyasal bütünlüğünü ve "ülke-ulus" varlığını da tehdit etmektedir.

5.2. Doğum Oranlarındaki Tehlikeli Düşüş

XX. Yüzyıl'da farklı etkenlere bağlı olarak Bulgaristan'daki doğum oranları sürekli azalmıştır. Örneğin Tablo 1'de de görüldüğü gibi 1900 yılındaki doğum oranı ‰ 42,2 iken, 1934'te ‰ 31,1'e, 1965'te ‰ 15,3'e ve 2004'te ‰ 9,0'a gerilemiştir. Böylece yarım asırda (1955–2005) ülkedeki doğum oranları 1/3 düzeyine gerilemiştir. 1970–1975 döneminde ülkede kadın başına düşen çocuk sayısı 2,2 iken, 2000–2005 döneminde bu sayı 1,2'ye düşmüştür (Devedciev, 2006). 1945–1989 yılları arasındaki sosyalist dönemde doğum oranlarının azalmasının başlıca nedenleri olarak iç göçler, çalışan kadın oranlarındaki yüksek artış, çekirdek ailelerin ve doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaşması, yükselen gelir ve eğitim seviyesi gösterilebilir.

1989 yılı sonrasındaki postsosyalist dönemde Bulgaristan'daki doğum oranlarının azalmasının nedenleri arasına yenileri eklenmiştir: Bunlar evlilik oranlarının azalması, ilk evlenme yaşının yükselmesi, nüfusun yaşlanması, kürtaj ve boşanmalardaki hızlı artış, devletçi ekonomiden serbest piyasaya geçişteki politik ve ekonomik sıkıntılar, ailelerin güven, istihdam ve gelecek belirsizliği, kentli yaşam tarzının yaygınlaşması, halkın yoksullaşması, genç nüfusun bir bölümünün ülkeyi terk etmesi v.b. nedenlerdir. Özellikle 1990'lı yıllarda ülkede şiddetlenen ekonomik ve politik kriz, demografik krizi en çok etkileyen faktör olmuştur. Örneğin liberal ekonomi ve serbest piyasaya geçiş esnasında, en derin ekonomik krizin yaşandığı 1996–1997 döneminde ülke tarihinin en düşük doğum oranı (1997 yılında ‰ 7,7) ve ülke tarihinin en düşük nüfus artış oranı (1997 yılında ‰ -7,0) kaydedilmiştir (Mladenov ve Dimitrov, 2005).

Bugün Bulgaristan'ın neredeyse tüm ilçe ve illerinde nüfus azalması gözlenmektedir. Fakat Kotel, Kaynarca, Yablanitsa gibi Müslüman nüfusun egemen olduğu ilçelerde ülke ortalamasından çok daha yüksek bir nüfus artış hızı dikkat çekmektedir. Türk, Çingene, Pomak gibi Müslüman azınlıkların yaygın olduğu Deliorman, Rodop Dağları ve Dobruca bölgelerinde etnik ve dinsel farklılık, nüfus artışına da farklılık olarak yansımıştır. Bulgar uzmanlara göre, ülkede yaşayan Müslümanların çocuk ve aile değerleri, din ve yaşam anlayışı, kısaca onları Hristiyanlar-

dan farklılaştıran sosyo-kültürel özellikler bu azınlıklarda doğum oranlarının daha yüksek olmasında etken olmuştur (Mladenov, Dimitrov, 2005).

Ülkedeki doğurganlık değişimlerinde tehlikeli iki boyut dikkat çekmektedir. Birincisi, Bulgaristan'da dünyaya gelen her 100 bebekten 40'ının Bulgar anneden olmaması, ikincisi, dünyaya gelen her 100 bebekten 45'inin evlilik dışı olmasıdır. Bu iki örnek bir yandan gelecekte ülke nüfusunun etnik dağılımında hangi değişimlerin görüleceğine işaret etmekte, bir yandan da çöken sosyal sistemdeki ahlâk ve aile değerlerine ışık tutmaktadır.

Buraya kadar sunulan bütün veriler Bulgar devletinin önüne en büyük tehlikeyi, yani Bulgar Milletinin eriyip yok olma tehlikesini ortaya koymuştur (Devedciev, 2006).

5.3. Ölüm Oranlarının Tırmanışı

Bulgaristan'daki demografik krizi en az doğum oranları kadar etkileyen bir diğer faktör de ülkede yükselen ölüm oranlarıdır. İkinci Dünya savaşıdan 1960'lı yıllara kadar olan dönemde, refah seviyesinin yükselmesi, sağlık ve çalışma koşullarının iyileşmesine paralel olarak ülkedeki ölüm oranları azalmaktadır. Örneğin 1961–1964 yıllarında % 7,9 ile ülke tarihinin en düşük ölüm oranları tespit edilmiştir. Fakat 1960'lı yılların ortasından itibaren ortalama yaşam süresinin uzamasına ve nüfusun yaşlanmasına paralel olarak ülkedeki ölüm oranları artmaya başlamıştır. Örneğin 1965'te ölüm oranı % 8,1, 1985'te % 12,0 ve 2004 yılında % 14,2 olmuştur. Hatta Kula, Gramada ve Belogradçik gibi ilçelerde ölüm oranları % 40'ı aşmaktadır. Kırsal kesimdeki ölüm oranları (% 19,4) kentlere göre (% 11,9) daha yüksektir. Ölüm oranları bakımından kentsel ve kırsal yerleşmeler arasındaki farklılaşmanın temelinde köylerdeki demografik yaşlanma yatmaktadır (Penin ve ark., 2002; Mladenov ve Dimitrov, 2005).

Bulgaristan nüfus yapısındaki etnik ve dinsel farklılık doğum oranlarında olduğu gibi ölüm oranlarında da kendini göstermektedir. Örneğin, Müslümanların çok az olduğu Kuzey Batı Bulgaristan'ın il ve ilçelerinde ölüm oranları en yüksek düzeyde olup binde 30'u aşarken, Müs-

lumanların yoğun olarak yaşadığı Deliorman ve Rodop bölgelerindeki ilçelerde (Cebel, Garmen, Satovça, Çernooçene) ise bu oranlar binde 6 ile binde 10 arasında değişmektedir (Slaveykov ve Zlatunova, 2005).

Postsosyalist dönemde yaşanan politik ve ekonomik kriz, özelleştirme ile birlikte işsizliğin artması, yaşam standardının ve aile gelirlerin azalması, sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik sisteminin kötüleşmesi, demografik yaşlanma, sağlıksız ve yetersiz beslenme gibi nedenler 1990-2005 döneminde Bulgaristan'daki ölüm oranlarının yükselmesini belirleyen başlıca etkenler olmuştur. Diğer etkenlerle birlikte ölüm oranlarındaki artış, özellikle erkeklerin ortalama yaşam süresinin kısalmasına yol açmıştır. Örneğin 1990 yılında erkeklerin ortalama yaşam süresi 65,1 iken 1997 yılında 64,3'e düşmüştür. (Murgova, 2005). Genel olarak ülkede 1.000 kadına karşılık 1.250 erkek ölmektedir. Bu veriler ülke genelinde ölüm oranlarının cinsiyete göre farklılaştığını göstermektedir.

Yaşam kalitesini yansıtmaya açısından çocuk ölüm oranları büyük öneme sahiptir. XX. Yüzyıl'ın başında Bulgaristan'daki çocuk ölüm oranları ‰ 200 iken, XX. Yüzyıl'ın ortalarında bu oran ‰ 140'a ve 1989 yılında ülke tarihindeki en düşük seviye olan ‰ 13,6'ya düşmüştür (Slaveykov ve Zlatunova, 2005). Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen, bugün Avrupa ülkeleri arasında Romanya'dan sonra en yüksek çocuk ölüm oranına sahip ülke Bulgaristan'dır. Örneğin, AB ülkelerinde 2004 yılında ortalama ‰ 4,5 olan çocuk ölüm oranları, Bulgaristan'da üç kat daha yüksektir (‰ 11,6) (Penin ve ark. 2002). Buna karşılık son yıllarda ülke genelindeki ortalama anne ölümlerinde bir azalma gözlenmektedir. Ancak 2002 yılında ülkedeki anne ölüm oranı ‰ 16,5 gibi düşük bir oran olmakla birlikte, AB ortalamasından yaklaşık dört kat daha yüksektir.

Bulgaristan etnik grupları arasında aile geliri, barınma, yaşam koşulları, refah seviyesi, sağlık ve beslenme koşulları bakımından var olan derin farklılaşmalar çocuk ölüm oranlarının da etnik gruplar bakımından farklılaşmasına yol açmıştır. Örneğin, Çingene ve Türkler arasındaki çocuk ölüm oranları Bulgar çocuk ölüm oranlarına göre bir hayli yüksektir. Devlet olanaklarından daha az faydalanan ve yaşam kalitesi daha düşük olan Çingenelerde çocuk ölüm oranları ‰ 25 iken, Türklerde bu oran ‰ 17,8'e, Bulgar çocuklarında ise ‰ 9,9'a düşmektedir (Slatinski, 2006).

5.4. Demografik Yaşlanmanın Yansımaları

Demografik krizin başlıca belirleyicilerinden biri ulusal nüfusun yaşlanmasıdır. 0–15 yaş grubu oranlarının azalması ve 60 yaş ve üstü nüfus oranlarının artması olarak bilinen demografik yaşlanma sorunu diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Bulgaristan'da da kendini göstermektedir. Örneğin, Tablo 2'de görüldüğü gibi 1905 yılında Bulgaristan'daki 0–15 yaş grubu %39,5 iken, doğum oranlarının azalmasına paralel olarak 2004 yılında bu oran % 15'e kadar düşmüştür. Aynı dönemde 60 yaş ve üstü grubundakilerin toplam nüfustaki oranı % 8,5'ten % 33,3'e yükselmiş ve tüm bunların sonucunda hem nüfusun yaş dağılımında onarılması güç olumsuzluklar ortaya çıkmış, hem de ülke beşeri dinamizmini yitirmeye başlamıştır.

*Tablo 2: 1905 ve 2004 Yıllarında Bulgaristan Nüfusunun
Yaş Gruplarına Göre Oransal Dağılımı*

Yıllar	0 – 15 Yaş Grubu (%)	16 – 60 Yaş Grubu (%)	60 Yaş ve Üstü Yaş Grubu (%)
1905	39,5	52,1	8,5
2004	15,1	51,6	33,3
1905–2004 Farkı	– 24,3	– 0,5	24,8

(Devedciev, 2006)

Bugün, Bulgaristan'ın hiçbir ilinde yaşlı nüfusun yerini dolduracak genç nüfus kitleleri olmadığından dolayı ulusal nüfus kendini sağlıklı yenileyememekte, böylece yaş grupları arasındaki arzulanan denge bir türlü sağlanamamaktadır. Ülkede her üç kişiden birinin 60 yaş ve üzerinde olması bunu kanıtlamaktadır. Fakat etnik farklılaşma burada da etkili olmaktadır. Yaşlı bağımlı nüfusun (60 yaş ve üstü) oranı ülke genelinde % 33,3 iken, Bulgaristan'da yaşayan Türklerde bu oran yaklaşık % 12, Çingenelerde ise yaklaşık % 5,5'tur (Dimov ve ark., 1997). Böylece hem doğum ve ölüm oranları, hem de yaş dağılımı ve yaşam kalitesi bakımından ülkedeki etnik gruplar arasında belirgin farklılaşmaların olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklılaşma kürtaj ve boşanmalarda, ortalama

yaşam süresinde, kişi başına düşen milli gelirde de kendini göstermektedir. Bu bağlamda, önümüzdeki yıllarda Bulgaristan yönetici ve siyasetçilerin en öncelikli görevlerinden biri etnik gruplar arasındaki refah düzeyi ve sosyo-ekonomik farklılaşmaları en aza indirmek olmalıdır. Bulgaristan’da demografik yaşlanmanın en iyi kanıtı medyan yaş² ortalamasının yükselmesidir. 1960 yılında ülkedeki medyan yaş 32,4 iken, 1989 yılında 37’ye ve 2004 yılında da 41’e yükselmiştir (Slaveykov ve Zlatunova, 2005). Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu Deliorman, Dobruca ve Rodop bölgelerinde medyan yaş ortalaması ülke geneline göre çok daha düşüktür.

5.5. Aktif Nüfus ve İş Gücü Potansiyelinin Erimesi

Bulgaristan’daki demografik krizin bir diğer boyutu da iş gücü potansiyelindeki sorunlardır. 1989 sonrasındaki postsosyalist dönemde iş gücü ve aktif nüfus ile ilgili aşağıdaki tespitler yapılabilir (Borisova, 2005):

- Negatif nüfus artış hızı, ölüm oranlarındaki artış, demografik yaşlanma, doğum oranları ile genç nüfus oranlarının azalması, sağlık sisteminin kötüleşmesi, iş kazaları ile engelli nüfustaki artış, özellikle çalışabilir yaş grubundaki kişilerin ülke dışına yönelik dış göçleri, 1989–2005 döneminde Bulgaristan’daki iş gücü potansiyelinin azalmasının başlıca nedenleri olarak gösterilebilir. Önümüzdeki yıllarda da ülke genelindeki aktif nüfus oranının azalmaya devam etmesi beklenmektedir.

- İşsizlik oranlarının yüksek olması, yetersiz yeni iş alanları ve çalışabilir nüfus arasında iş bulma ümitlerinin azalması, halk arasında güvensizlik ve yeni iş olanakları aramama ile sonuçlanmaktadır. Özellikle orta yaş grubundaki eğitim seviyesi düşük kadınlarda, bu etkenler Bulgaristan için biraz yabancı bir kavram olan “ev hanımı” modelinin yaygınlaşmasına ve kabul görmesine neden olmaktadır.

² Medyan yaş kavramı, bir bölge, kent veya ülke nüfusunu oluşturan kişilerin yaşları küçükten büyüğe doğru sıralandığında tam ortada kalan kişinin yaşıdır. Buna göre, nüfusun yarısı bu yaştan küçük, diğer yarısı da bu yaştan büyüktür.

- 1990 yılına kadar Avrupa'da en yüksek aktif kadın nüfus oranına sahip ülkelerden biri olan Bulgaristan'da son yıllarda aktif nüfus içinde erkeklerin oranı artarken kadınların oranı azalmaktadır.

- Ortalama yaşam süresinin uzaması ve yaşlı nüfus oranlarının yükselmesi sonucunda, çalışan nüfusta yaşlanma gözlenmektedir. Bugün Bulgaristan'da aktif nüfusun ortalama yaşının Avrupa ülkelerine göre daha yüksek olması bunu kanıtlamaktadır.

- Ülkedeki genç nüfus oranı azalırken, yaşlı nüfus oranı artmaktadır. Emekli nüfustaki artış, bağımlı nüfusun yükselmesine neden olmaktadır. Borisova'nın (2005) yapmış olduğu hesaplamalara göre 2010 yılında 1000 kişilik aktif nüfusa 694 bağımlı nüfus düşecektir. Bunların %60'ını emekliler ve % 40'ını 15 yaş altındaki çocuklar oluşturmaktadırlar. 1996 yılında emekliler ile çocuklar arasındaki orantı tam tersi olduğu düşünülürse, 15 yıl gibi kısa bir zaman diliminde emekli-yaşlı nüfusun 1,6 kat artmış olduğu anlaşılmaktadır (Borisova, 2005).

Postsosyalist dönem Bulgaristan sosyolojisine "çalışan yoksullar" kavramını kazandırmıştır. Günümüz de Bulgaristan'da bir milyondan fazla insan "çalışan yoksullar" grubunda yer almaktadırlar. Yani ülke nüfusunun yaklaşık % 14'dü fakirlik sınırının altındadır. Kırsal kesimdeki yoksulluk kentlere göre dört kat daha fazladır. Örneğin, kentsel nüfusun sadece % 5,9'u fakirlik sınırının altında yaşarken, bu oran kırsal kesimde % 23,7'ye yükselmektedir. Kırsal kesimdeki işsizlik oranları kentlere göre iki kat daha yüksektir. Örneğin, 2001 yılında 15 yaş üstü köylerde yaşayan bireylerin sadece % 24'ü çalışmaktadır (Slatinski, 2006).

Bulgaristan'da var olan etnik gruplar arasındaki yoksulluk oranlarının farklılaştığı görülmektedir. 2003 yılında, fakir Bulgarların oranı % 9,5 iken, fakir Türklerin oranı % 23,4, ve Çingenelerin oranı % 63,8'dir (Slatinski, 2006). Bir başka deyişle, refah seviyesi en yüksek olan Bulgarlarda doğum oranları en düşük ve ortalama yaşam süresi en uzun iken, refah seviyesi en düşük etnik grup olan Çingenelerde doğum oranlarının en yüksek olması ve yaşam süresinin en kısa olması dikkat çekicidir. Tüm bu örnekler, Bulgaristan nüfusunun sosyo-ekonomik ve demografik özellikleri bakımından hem kır-kent, hem bölgesel, hem de etnik özellikler bakımından derin farklılaşmalar gösterdiğini kanıtlamaktadır.

6. DEMOGRAFİK KRİZİN TOPLUM VE AİLE KRİZİ İLE BÜTÜNLEŞMESİ

Bulgaristan'daki demografik krizin toplum ve aile krizi ile bütünleşmesi aşağıdaki maddelerde özetlenmektedir:

1. Evlilik oranlarının azalması ve boşanmaların artması.
2. Kürtaj ve evlilik dışı doğumların artması.
3. Çocuksuz ve bir çocuklu aile sayısının artması.
4. Hiç evlenmemiş kadın ve erkek sayısının artması.
5. İlk evlenme yaşı ile ilk doğum yapma yaşının yükselmesi.
6. Nikâhsız aile birlikteliğinin yaygınlaşması.
7. Çocuk suç oranlarının artması.

Yukarıdaki maddeler dikkatle incelenerek bir araya getirildiğinde Bulgaristan'ın beşeri sorunları ve "demografik histerinin" kökeninde hangi etkenlerin olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Tablo 3, Bulgaristan'daki evlenme ve boşanma oranlarını vermektedir.

1989 sonrasındaki postsosyalist dönemde Bulgaristan'ın sosyo-kültürel yapısını derinden etkileyen en önemli gelişmelerden biri aile yapısında ve aile ilişkilerindeki olumsuz değişimlerin ülke demografyasına yansımalarıdır. Bulgaristan'da bir yandan evlilik oranları azalırken, diğer yandan boşanmalar artmaktadır. Tablo 3'te de görüldüğü gibi 1960 yılında 1.000 kişiye 8,8 nikâh düşerken, 2003 yılında bu sayı 3,9'a azalmıştır. Aynı dönemde ise 1 000 kişiye düşen boşanma sayısı 0,2'den 1,5'e yükselmiş, yani 43 yılda ülkedeki boşanmalar yaklaşık 8 kat artmıştır. Ayrıca, ülkede yaşayan Müslüman toplumda, boşanma oranlarının Bulgaristan ortalamasının iki kat altında olması dikkat çekicidir (Slaveykov ve Zlatunova, 2005). Bu ülkede genç nüfus oranlarının azalması ve demografik yaşlanma evlilik oranlarının azalmasını belirleyen temel etkenler olarak gösterilebilir. Özellikle kırsal kesimde yaşlı nüfus oranlarının çok yüksek olmasından dolayı, evlilik oranları ülke ortalamasının çok altındadır (‰ 2,6).

Tablo 3: 1960 – 2003 Döneminde Bulgaristan'daki
Evlenme ve Boşanma Oranları

Yıllar	1 000 Kişiye Düşen Evlilik Nikâh Sayısı	1 000 Kişiye Düşen Boşanma Sayısı
1960	8,8	0,2
1980	7,9	1,5
2000	4,3	1,2
2003	3,9	1,5

(Jekova, 2005)

Bulgaristan'da boşanma sayısındaki artışa paralel olarak tek ebeveynli ailelerde³ de artış gözlenmektedir. Tek ebeveynli ailelerde artış olduğu gibi çocuksuz ve eşsiz yaşayan bireylerde de büyük bir artış vardır. 1985 yılında tek ebeveynli ailelerin ülkedeki oranı % 7,7 iken 2001 yılında bu oran % 13,7'ye yükselmiştir. 1985 yılında ülkede yalnız yaşayan 4 349 anne ve 413 baba, yani toplam 4 762 kişi var iken, 2001 yılında bu sayı yalnız yaşayan 24.703 anne ve 2 812 baba, yani toplam 27 515 kişiye yükselmiştir. Böylece aynı 16 yıllık dönemde çocuksuz ve eşsiz olarak tek başına yaşayan bireylerin sayısı yaklaşık 5 kat artmıştır (Kotseva, 2005).

Özetle, son 10–15 yıl içinde Bulgaristan'da hem tek başına yaşayan anne ve baba sayısında, hem de tek ebeveynli ailelerde artış gözlenmektedir. Ayrıca hiç evlenmeyen kadın ve erkeklerde de adeta bir patlama yaşanmaktadır. Ülkenin toplam nüfusu hızla azalırken hiç evlenmeyenlerin sayısının 1975–2001 döneminde iki kat artmış olması (36.801'den 76.663'e) dikkat çekicidir (Jekova, 2005).

Bulgaristan'da demografik krizin yansıması olarak görülen diğer toplumsal sorunlar arasında kadın başına düşen kürtaj sayısının yüksekliği, ilk evlenme yaşının yükselmesi ile nikâhsız birlikteliklerin yaygınlaşması yer almaktadır. Bulgaristan'da dünyaya gelen her 1 000 yeni doğan çocuğa 1 318 kürtaj düşmektedir. 1990 yılında kadın başına düşen kürtaj sayısı 2,6 iken 2000 yılında bu sayı 0,96'ya düşmüştür. Fakat Fran-

³ Sadece annesi veya sadece babası ile yaşayan çocukların bulunduğu ailelere tek ebeveynli aileler denilebilir.

sa'daki 0,53 ile karşılaştırıldığında bu değerlerin yine de yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle 15–19 yaş grubundaki genç kızlar arasındaki kürtaj oranı Avrupa ortalamasının yaklaşık iki katıdır (Kotseva, 2005).

Eğitim ve aile sistemindeki sorunlar Bulgaristan'da bazı ciddi toplumsal sorunların tetikleyicisi olmuştur. Cinsel sağlık eğitiminin hem ailelerde hem de okullarda yaygınlaşmaması nedeniyle, öğrenci ve gençler arasında bir yandan kürtaj ve zührevi hastalıklar yayılmakta, diğer yandan ise evlilik dışı çocuklar ile devlet yetiştirme yurtlarına bırakılan çocukların sayısı artmaktadır. Bulgaristan, kadın başına yapılan kürtaj sayısı ile dünyanın önde gelen ülkelerinden biridir. Özellikle yirmi yaşına kadar olan kızlarda bu oran Avrupa ülkelerine göre bir hayli yüksektir. Ayrıca 15–19 yaş arasındaki kızlardaki doğurganlık oranı da Avrupa ülkelerine göre daha yüksektir. Örneğin, Danimarka'da bu yaş grubundaki kızlarda doğum oranı ‰ 8,3, İsveç'te ‰ 8,6 ve Finlandiya'da ‰ 9,8 iken Bulgaristan'da bu oran ‰ 53,3 tür. Daha da düşündürücüsü, ülkedeki evlilik dışı doğumların % 13,4'ünün 12 ile 17 yaş arasında olan "çocuk anneler" tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır (Slatinski, 2006). Tüm bu örnekler ülkede erozyona uğrayan ahlâk, eğitim ve sosyal sistemin yansımalarını taşımaktadır.

Bulgaristan'da toplumsal değerlerin erozyona uğramasının bir diğer yansıması da nikâhsız birlikteliklerin artmasıdır. Bu durum doğurganlığın azalması, kürtajların ve boşanmaların artması, sahipsiz sokak çocukları ile evlilik dışı çocukların artması ile sonuçlanmaktadır. Kostova'ya (2005) göre evlilik dışı çocuk oranlarındaki artışın nedenleri olarak evlilik oranlarının azalması, nikâhsız birlikteliklerin artması ve tüm bunların sonucunda resmi nikâhlı ailelerdeki doğumların azalması gösterilebilir. Yazara göre, ülke nüfusunun yaklaşık % 5'ini oluşturan Çingeneler arasındaki nikâhsız aile birlikteliklerin yaygın olması da evlilik dışı çocuk oranlarını yükselten bir diğer etkidir (Kostova, 2005).

Aile krizi, eğitim sistemindeki olumsuzluklar ve demografik sorunlar, Bulgaristan'da öteki sosyal sorunları da tetiklemiştir. Bu sorunlardan birisi hızla artan çocuk suç oranlarıdır. Örneğin 1994 yılında ülkede 8 ile 17 yaş arasında toplam 677 çocuk hüküm giymişken, 2003 yılında bu sayı 3.680'ne yükselmiştir. Görüldüğü gibi yaklaşık 10 yıllık kısa bir dönemde hüküm giymiş çocukların sayısı % 544'lük çok yüksek bir artış göstermiş-

tir. İçişleri ve polis kayıtlarına göre 2003 yılında 8 ile 17 yaş arasındaki çocuklar tarafından Bulgaristan sınırları içinde toplam 16 084 suç işlenmiştir. Bu oranlar çocuk suç oranı bakımından Bulgaristan'ın Avrupa ülkeleri arasında dördüncü sırada olduğunu göstermektedir (Belçeva, 2005). Sonuçta, Bulgaristan'daki ekonomik ve politik kriz, demografik ve toplumsal krizi tetiklemiş, tüm bunlar ise aile yapısı, eğitim sistemi, toplumsal ahlâk ve değerleri derinden etkileyerek çocukların tutum ve davranışlarında istenmeyen örneklerin artmasını sağlamıştır.

7. DEMOGRAFİK KRİZİN NÜFUSUN ETNİK VE DİNSEL YAPISINA YANSIMALARI

1990 yılında 7,5 milyon olan Bulgaristan sınırları içinde yaşayan etnik Bulgar nüfusunun 2050 yılında 3 milyona kadar azalması beklenmektedir. Yani 60 yıllık bir zaman diliminde Bulgar nüfusunun kendi ülkelerinde 2,5 kat azalması beklenmektedir. Önlem alınmadığı takdirde, uzun vadede, Bulgarlar kendi ülkelerinde çoğunluktan azınlık durumuna düşeceklerdir. Bulgar nüfusundaki bu hızlı etnik erime, ülke sınırları içinde Hristiyan nüfus erimesini tetikleyerek belirli bir zaman içinde Müslüman nüfus oranları ile eşitlenmeye kadar gidecek sonuçlar doğurabilir. İvanov'a (2005) göre etnik Bulgarların sayıca azalması ülkedeki etnik ve dinsel nüfus dağılımını derinden etkileyerek Müslümanları ve Türkleri azınlık olmaktan çıkarıp, siyasal anlamda söz sahibi, yöneten duruma yükselmelerine yol açabilecektir. Tüm bunlar ise Bulgaristan'daki etnik ve dinsel gerginliği arttırmaya hatta çatışmalara yol açabilir. Bu olumsuz gelişmeyi önlemek için İvanov, Romanya, Makedonya, Ukrayna, Rusya, Moldavya, İsrail ve Yunanistan gibi ülkelerde yaşayan Bulgar kökenli vatandaşların ana vatana davet edilip yerleştirilmesi ile etnik dengenin tekrar düzeltilebileceğine işaret etmekte, siyasetçileri ve yetkilileri de bu "demografik kurtuluşu" gerçekleştirmek için harekete geçmeye davet etmektedir. (İvanov, 2005)

AB ülkeleri arasında Estonyalılar ile Bulgarlar, kendi ulusal sınırları içinde nüfusu 1 milyondan fazla olan ülkeler arasında dünyada en hızlı azalan milletlerin başında gelmektedirler. Bulgar etnik nüfusunun kendi ülke sınırları içindeki azalışının çok boyutlu olumsuz sonuçları vardır.

Bunlardan birisi, Çingene ve Tük nüfusundaki yüksek artış hızı sonucunda, ülkede Bulgarların aleyhine değişmekte olan etnik ve dinsel nüfus dağılımıdır. Bir diğeri ise ulusal güvenliği ve jeopolitik geleceği etkileyen beşeri-kültürel erime ve komşu ülkelerin beşeri, iktisadi ve kültürel etkisi altında kalma korkusudur. Örneğin İvanov'a (2005) göre Bulgaristan ile Türkiye'nin AB'ye üye olmaları sonucunda, iki ülke arasındaki siyasal sınırlar silikleşecek ve iki ülkenin birleşmesinden ziyade Bulgaristan Türkiye tarafından "yutulacak" ve 4-5 milyonlu Bulgaristan, 20 milyon nüfuslu İstanbul metropolünün banliyösüne dönüşecektir. Bu banliyö zengin İstanbulluların rekreasyon ve turizm faaliyetlerini gerçekleştireceği, Türkiye'nin gıda ihtiyaçlarının karşılanacağı bir yer olacaktır. Yaza göre, 2050 yılına kadar Türkiye nüfusu 97 milyona yükselecek, böylece bu ülkenin beşeri, ekonomik ve politik hinterlandı genişleyecek ve komşu Bulgaristan bu beşeri ve iktisadi büyümenin bedelini, Türkler tarafından asimile edilmiş bir "uydu ülkeye" dönüşerek ödeyecektir. Ayrıca, önümüzdeki yıllarda Ortadoğu'daki Müslüman nüfus patlaması ile Hıristiyan kökenli Balkan ve Karadeniz ülkelerindeki nüfus azalması büyük bir beşeri tezat oluşturacak ve sonuçta kuzeydeki nüfusu boşalan Hıristiyan ülkeler Ortadoğu'daki kalabalık Müslüman ülkelerden gelen göç dalgaları ile doldurulacak, böylece demografik tezatlar bu bölgelerde "yeni medeniyetler çatışmasına" dönüşebilecektir (İvanov, 2005). Bu görüşler bir yandan ülkedeki demografik krizin siyasal ve jeopolitik sonuçlarına -abartılı bir uyarı ve haykırıyla olsa da- ışık tutmakta, diğer yandan da demografik bir tehdit sonucu Bulgaristan'daki "Müslüman korkusunu" ön plana çıkarmaktadır.

Demografik krizi tetikleyen bir diğer etken de postsoyalist dönemde yaygınlaşan dış göçlerdir. 1989-2002 yılları arasında Bulgaristan'dan başka ülkelere göç eden nüfus kitlesi 716.000 olarak hesaplanmıştır. Sadece 1989-1992 döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türklerin sayısı 344.849 olduğu bildirilmektedir (Zlatanova, 2005). Daha sonraki yıllarda bunların yaklaşık 1/3'ü tekrar Bulgaristan'a geri dönmüştür.

Sosyalist dönemde Bulgar nüfusu sürekli azalırken Türk nüfusununki hızlı artış hükümet yöneticilerini rahatsız etmiş, bunun sonucunda 1984-1986 döneminde dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş bir etnik asimilasyon kampanyası ile Türk milletinin dil ve din özellikleri siline-

rek, etnik kimlik bilinci yok edilmeye ve sonuçta baskı ve zulümle Bulgarlaştırılmaya çalışılmıştır. Zorla asimilasyon politikasının başarısız olması sonucunda yedek politikalar devreye koyularak Bulgaristan Türkleri kendi topraklarından sürgün edilmiş ve Türkiye'ye göç etmeye zorlanmışlardır (Dayıoğlu, 2005). Fakat bu büyük göçe rağmen bugün yine de Bulgaristan nüfusunun % 10'unu Türkler oluşturmaktadır. 1990–1995 döneminde Bulgaristan Türklerine tüm hak ve özgürlüklerin geri verilmesi ile ülkedeki etnik gerginlik sona ermiş ve Türkiye ile Bulgaristan arasındaki sıcak komşuluk ilişkileri yeniden canlanmıştır.

Bulgaristan'da birçok bilim uzmanı ve yazar, gelecek açısından ülke içindeki asıl demografik tehlikenin Türklerin değil Çingenelerin oluşacağını savunmaktadır. Çingene nüfusundaki hızlı artış, önümüzdeki yıllarda Bulgaristan'ı ciddi sosyo-kültürel ve politik sorunlarla karşı karşıya bırakabilir. 1900 yılında Bulgaristan'daki Çingenelerin toplam sayısı 89.549 iken, 1992 yılında 314.000'e yükselmiştir. Bugün bu sayı resmi istatistiklerde yaklaşık 400.000 olarak gösterilse de bazı yazarlara göre bu nüfus 800.000'e ulaşmaktadır. (Çınar, 2005). Bazı uzmanların yapmış oldukları tahminlere göre 2050 yılında Bulgaristan'da Çingenelerin nüfusu 3,5 milyona kadar yükselecek, böylece ülke nüfusunun önemli bir bölümünü Çingeneler oluşturacak ve "Bulgar Devleti" yavaş yavaş "Çingene Devletine" dönüşecektir. İvanov'a (2005) göre, 2050 yılında Çingeneler ve Türkler Bulgaristan nüfusunun neredeyse yarısını oluşturacak, ayrıca bu yüzyılın sonu gelmeden büyük bir olasılıkla Bulgarlar kendi ülkelerinde azınlık konumuna (% 45-% 47'ye) düşeceklerdir (İvanov, 2005).

Bulgaristan içindeki Çingene nüfus oranlarının 1950'deki % 3'lerden 2050'deki % 30'lara yükselmesi, yani bir yüzyılda 10 kat artması, uzun dönemde ise Bulgar ve Çingene nüfus sayılarının eşitlenmesi, sadece Bulgaristan'ın etnik, sosyal ve kültürel kimliğinde derin değişimler yaratmakla kalmayıp, siyasal birlik ve devlet güvenliği açısından da önemli sonuçlar doğuracaktır. Unutulmaması gerekir ki 2003 yılında dünyaya gelen 67.359 bebekten sadece % 60'ı Bulgar kökenlidir (İvanov, 2005). Bu nedenle Bulgar hükümeti bir yandan Çingene nüfusunun eğitim ve kültür seviyesinin yükseltilmesine, bir yandan göçebelikten vazgeçirip onlara yeni istihdam ve yerleşme alanları oluşturmaya, diğer

yandan ise eğitim ve sağlık koşullarını iyileştirmeye ve aile planlaması ile bu etnik azınlığın doğum hızlarını düşürmeye çalışmaktadır. Bulgaristan yöneticilerinin, bilim uzmanlarının ve siyasetçilerin alacakları sosyal, politik ve demografik kararlar ülkedeki etnik ve dinsel zıtlaşmayı yumuşatıp yumuşatamayacağını zaman gösterecektir. Çünkü gelecekteki etnik kriz, ülkelerini “ötekilerden arındırmak” amacıyla azınlıkların başka ülkelere göç etmelerini zorlayarak sonuçlanmayacağını kendileri de anlamış ve kabullenmiş durumdadırlar. Özetle, XXI. Yüzyıl’da yaşanan demografik krizin Bulgaristan’da derin etnik ve jeopolitik krize dönüşüp dönüşmeyeceğini yine zaman gösterecektir.

Kitap baskıya girmeden önce 22 Kasım 2010 tarihli bir internet sitesinde “2050 yılında Bulgarlar kendi ülkesinde azınlık olacaktır” başlıklı haber gözüme çarptı. Bu habere göre 2050 yılında Bulgaristan’daki etnik Bulgarların sayısı 800.000’e azalırken, kendi ülkelerinde küçük bir azınlık durumuna düşmeleri kaçınılmaz görülmektedir. Oysa 40 yıl sonra ülkedeki Romanların sayısı 3,5 milyona, etnik Türklerin sayısı ise 1,2 milyona yükselmesi beklenmektedir. Demografi Politikaları Merkezi Müdürü Prof. Dr. Petar İvanov’a göre bu gelişme Bulgaristan beşeri yapısında çok büyük bir etnik değişim anlamına gelmektedir. Prof. Dr. Trendafil Mitev’e göre ise yakın gelecekte Bulgaristan etnik kriz çukurunda boğulacaktır. Gelecekte meydana gelecek olası etnik sorunlar karşısında Bulgaristan siyasetçilerinin beceriksizliğini ve çaresizliğini eleştiren Mitev’e göre gelecek etnik gelişmelerin Bulgaristan devletine yansması adeta nükleer savaş etkisi gibi olacaktır.⁴

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada 1989–2005 döneminde Bulgaristan’da yaşanan demografik krizin hem sebepleri ve sonuçları, hem de ulusal ve jeopolitik etki ve boyutları irdelenmeye çalışılmıştır. Ulusal demografik krizin ortaya çıkmasında ve derinleşmesinde bazı uluslararası nedenler (sosyalizmin çökmesi, serbest piyasaya geçiş, küreselleşme, ülkenin AB üyeliği v.b.) olmakla birlikte, bu krizin ortaya çıkmasının temelinde ekonomik,

⁴ Bu internet haberi ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız: www.trud.bg (tarih 22.11.10)

politik, sosyal, kültürel, eğitim ve sağlık alanlarındaki iç sorunlar boyutu ağır basmaktadır. Postsosyalist dönemde eğitim ve sağlık kalitesinin düşmesi, işsizlik oranlarının artması, yoğun dış göçler, halkın yoksullaşması ve refah seviyesinin düşmesi gibi etkenler demografik krizin hem hazırlayıcısı hem de tetikleyicisi olmuştur. Demografik kriz sadece ülke nüfusunun sayısal azalması ile sonuçlanmamış; aktif nüfus ve genç nüfus oranlarının da azalmasına neden olmuş, demografik yaşlanınayı hızlandırmış, bir yandan etnik gruplar diğer yandan alt ve üst tabakalar arasındaki sosyal ve iktisadi farklılığı da arttırmıştır. Daha da önemlisi ülkedeki dinsel ve etnik nüfus dengelerini kökten etkileyerek, ülkenin jeopolitik güvenliğini, Bulgar devletinin ve Bulgar ulusunun kendine özgü kimliğini tartışmaya açmıştır.

Bulgaristan'daki demografik krizin sosyo-kültürel, ekonomik ve demografik sonuçlarının yanı sıra jeopolitik ve psikolojik sonuçları da vardır. Yakın gelecekte Bulgarların ve Hristiyanların azınlık durumuna düşmesi ülkenin sadece sosyo-kültürel ve demografik yapısında köklü değişikliklerle sonuçlanmayacak, derin jeoekonomik ve jeopolitik sonuçlara da yol açacaktır. Slatinski'ye (2006) göre önümüzdeki yıllarda Bulgaristan'ın şu soruları yanıtlaması gerekecektir: Yüzümüzü Avrupa'ya mı Ortadoğu'ya mı çevirelim? Batılılaşma mı, yoksa Şarklılaşma mı? (Slatinski, 2006). Ona göre, kan kaybeden, ıssızlaşan ve boşalan bir ülke görünümündeki Bulgaristan güçlü ve kalabalık ülkelerin iştahlarını kabartarak dış göç dalgalarına maruz kalabilir. Böylece yazar, Türkiye ve Orta Doğu ülkelerini ima ederek Bulgaristan'daki demografik krizin nasıl ulusal güvenlik krizine dönüşebileceğine dikkat çekmektedir (Slatinski, 2006).

Bugün Bulgaristan topraklarının % 20'den fazlasında Bulgarlar kendi ülkelerinde azınlık durumundadırlar ve önümüzdeki yıllarda bu oranın daha da artması beklenmektedir. XXI. Yüzyıl'da Bulgar nüfusunun oransal olarak kendi devlet sınırları içinde sürekli azalma eğilimi göstermesi "Bulgarsızlaşma" sorununu ön plana çıkarmaktadır. Aslında Bulgaristan sınırları içinde önlenemeyen "Bulgarsızlaşma" bir demografik ve kültürel sorundan öte bir ulusal tehdit, Bulgar devletinin ve Bulgar kültürünün var olup olmama savaşıdır. Bu nedenle Bulgar bilim uzmanlarının da belirttiği gibi uzun vadede Bulgar milletinin erimesi, sadece etnik, dinsel ve kültürel yapıda olumsuz sonuçlar yaratmakla kalmaya-

rak Bulgaristan'ın siyasal varlığını da tehdit etmektedir (İvanov, 2005; Devedciev, 2006). Tüm bu tehditlerin ortadan kalkması için birçok kişi ve kuruma görev düşmektedir.

Bulgaristan Cumhurbaşkanı'nın ulusal güvenlik sekreteri olan Slatsinski bu sorunun çözümü için aşağıdaki önerileri sunmaktadır (Slatsinski, 2006):

- Cumhurbaşkanı'na bağlı olarak çalışacak "Ulusal Demografik Sorunlar Komitesi" kurulmalı ve bir an önce çalışmalara başlamalıdır. Ayrıca Cumhurbaşkanı, Bulgaristan meclisine öneri getirerek milletvekillerinden oluşan "Demografik Kriz Grubu" kurulmasında öncülük etmelidir.

- İzlenecek yeni ulusal demografi politikası dinsel, etnik ve kültürel ayırım yapmadan Bulgaristan'ın tüm yurttaşlarını kapsamalı, böylece sadece bir etnik gruba yönelik olması engellenmelidir. İzlenecek yeni ulusal demografi politikası mutlaka istihdam, sağlık ve eğitim alanında derin ulusal reformlar ve iyileştirmeler ile desteklenmelidir.

- Bulgaristan Batılılaşma ve Avrupalılaşma yolundan sapmamalı ve bu yolda atacağı adımlardan taviz vermemelidir. Fakat Avrupalılaşma sürecinde milli değerlerini ve kültürel kimliğini de korumalı ve bu kimlikle gurur duymalıdır. Bulgar diline, Bulgar kültürüne ve Bulgar tarihine sahip çıkarak ulusal değerler, milli bilinç ve vatan sevgisi öğrencilere ve gençlere aşılanmalıdır. Tüm bunların gerçekleşmesi için siyasetçilere, öğretmenlere ve ebeveynlere büyük rol düşmektedir.

- Romanya, Moldavya, Ukrayna, Makedonya, Sırbistan, Rusya ve İsrail gibi ülkelerde yarım milyondan fazla etnik Bulgar yaşamaktadır. Bugünkü hükümet yurt dışında yaşayan Bulgarların ana vatana çekebilmek ve yerleştirmek için ulusal strateji geliştirmeli ve uygulanmalıdır. Böylece etnik Bulgarların kendi ülkelerinde azınlık durumuna düşmeleri engellenmelidir.

- Demografik krizin çözümünde din görevlilerine ve kiliseye büyük önem verilmelidir. Sosyalist dönemde yaygın olan ateizm ve dinsel inançlardan uzaklaşma, Bulgar milletinin bugünkü sorunlarla karşı karşıya kalmasında büyük bir etkidir. Yeniden dini değerlere sıkıca sarılarak çocuklara nasıl daha ahlâklı, daha vatansever ve daha mutlu olabileceklerinin yolları gösterilmelidir.

• 2050 yılında ülke nüfusunun yaklaşık % 30'unu oluşturacak olan Çingenelelere karşı yeni politikalar geliştirilmelidir. Çingenelerin eğitim, sağlık, güvenlik, barınma ve istihdam sorunları çözülmeli ve bu etnik grubun yaşam kalitesi yükseltilmelidir. Çingenelelere, sorun yaratan dışlanmış, aşağılanmış, istenmeyen bir grup olarak değil, Bulgar ulusunun ayrılmaz bir parçası olarak bakılmalı ve Bulgar kültürü ile Bulgar devleti ile kaynaşmaları sağlanmalıdır.

• Bulgaristan nüfus olarak artmalı ama bu artış sadece sayısal birey artışı ile değil kaliteli, rekabetçi, donanımlı, eğitilmiş bireylerle olmalıdır. Daha fazla çocuk yetiştirilmeli, ama daha da önemlisi bunların sağlıklı, eğitilmiş ve mutlu olup, kültürüne, ulusuna ve vatanına sahip çıkan bireyler olmalarıdır.

• Yukarıda yazılanların Bulgaristan'da gerçekleşmesi ve sonuç vermesi için her şeyden önce politik irade, siyasi partiler arasında ulusal uzlaşısı ve uzun vadeli devlet politikası olmalıdır. Bunların gerçekleşmesi durumunda demografik krizin çözümü imkânsızlaşmaktadır.

Bulgaristan'da yaşanan demografik krizin en belirgin özelliği dış göçler ve düşük doğurganlık oranlarına bağlı olarak nüfus artışının istenilen düzeyde olmamasıdır. Bu nedenle hükümetlerin inşa edecekleri demografik politikaların en önceliklileri, dış göçleri önleme ve doğurganlığı cazip duruma getirme politikaları olmalıdır. Eğitilmiş genç ailelerin ülkeyi terk ederek Batı ülkelerine göç etmelerinin önlenmesi, aynı ailelerin ekonomik ve sosyal olanaklarının iyileştirilmesi ile olanaklıdır. Anne-baba adaylarının iş, kazanç ve geçim olanaklarının artırılması ve refah seviyesinin yükselmesine paralel olarak doğum oranlarının da yükselmesi sonucunda ülke nüfus artışında istenilen sonuca ulaşılabilir. Özetle, ailelerin yaşam kalitesi ve anne-babaların gelir seviyesi yükseltilmeden ve etnik gruplar arasındaki yaşam kalitesindeki derin farklılaşma yok edilmeden nüfus artışı ile ilgili alınacak diğer önlemler etkisiz olabilir. Bulgaristan'da hem bilim hem de politik çevrelerde bu konuda birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan birisi de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının çalışmasıdır.

Bulgaristan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ülkedeki demografik krizin çözülmesi için aşağıdaki politikaların uygulamaya geçmesini önermektedir: (MTSPB, 2006)

- Doğum ve çocuk bakımında ailelerin maddi ve manevi olarak desteklenmesi.
- İstihdam yapısı ve iş gücü dağılımını düzenleyecek politikaların belirlenmesi.
- Yoksulluğun ve işsizliğin azalması, yaşam kalitesinin yükselmesi için politikaların belirlenmesi.
- Sağlık sisteminin yaygınlaştırılması ve modernleştirilmesi.
- İş kazalarını ve iş sakatlıklarını engelleyecek yaptırımların gerçekleştirilmesi
- Sosyal güvenlik sisteminin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi.
- Emeklilik sisteminin iyileştirilmesi ve emeklilerin yaşam koşullarının düzeltilmesi.
- Etnik azınlıkların ulusal kültür ve politika ile bütünleştirilmeleri.
- Etnik azınlıkların sağlık, eğitim ve istihdam koşullarının iyileştirilmesi.

1 Ocak 2007 tarihinden sonra AB üyesi olan Bulgaristan'daki sosyal ve ekonomik sorunların 10–15 yıl içinde çözülüp çözülmemesi, demografik krizin de çözülüp çözülmemesini büyük ölçüde belirleyecek gibi görünmektedir. Fakat ülkedeki demografik kriz sadece AB'nin veya sadece bir hükümetin kolaylıkla çözebileceği bir sorun değildir. Tam tersi, Bulgaristan'daki ulusal demografik kriz, çok farklı karakterdeki etkenlerle, uzun bir zaman diliminde olgunlaşmış ve ortaya çıkmış karmaşık bir sorunlar kümesinden oluşmaktadır. Bulgar ulusunun tüm kesimlerinin sorunun ciddiyetini sağlıklı algılamaları, tüm etnik grupların ulusal birlik ve beraberliğe inanmaları ve daha da önemlisi bu ulusal sorunun ortadan kalkması için tüm politik partilerin ve sivil toplum kuruluşların birlikte çözüm politikaları üretmeleri durumunda, ülkedeki demografik ve sosyal sorunlar çözülebilir. Bu nedenle bu ulusal krizden çıkabilmenin anahtarını işçi ve memurların, yönetici ve politikacıların, aydın ve bilim uzmanlarının, kısaca toplumun tüm kesimlerinin birlikte arayıp bulmaları gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Alisov, N. V. ve Horev, B. S. (2001), *Ekonomi4eskaya i Sotsialnaya Geografiya Mira*, Moskva: İzdatelstvo Gardariki,

Atalay, İ. (2005), *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*, İzmir: META Basım,

Başol, K. (1994), *Demografi*, İzmir: Anadolu Matbaası,

Belçeva, M. (2005), *"Detskata Prestapnost v Bulgariya – Edin Seriozen Problem vav Vrazka s Evrointegratsiyata"*, Evropeyskoto Badeshte na Bulgariya i Razvitieto na Naselenieto, Sofiya: Tsentar za İzsledvane na Naselenieto pri Balgarskata Akademiya na Naukite,

Borisova, K. (2005) *"Nyakoi Problemi na Rabotnata Sila v Bulgariya Prez Parvoto Desetiletie na XXI Vek v Konteksta na Evropeyskata Strategiya za Zaetost,"* Evropeyskoto Badeshte na Bulgariya i Razvitieto na Naselenieto, Sofiya: Tsentar za İzsledvane na Naselenieto pri Balgarskata Akademiya na Naukite,

Bulatov A. S. (2005), *Strani i Regioni Mira: Ekonomiko-Političeskiy Spravočnik*, Moskva: İzdatelstvo Prospekt,

Çınar, İ. K. (2005), *Etniçeskiye Maltsinstva v Bulgariya*, Sofiya: İzdatelska Kashta Lik,

Dayıoğlu, A. (2005), *Toplama Kampından Meclis'e. Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul: İletişim Yayınları,

Devedciev, M. (1998), *Obshta Geodemografiya*, İzdatelstvo Abagar, Veliko Tarnovo,

Devedciev, M. (2006), *Preodolyavaneto na Demografskiya Sriv–Vapros na Natsionalno Otselyavane*, Sofiya: Spisanie Geopolitika, Broy 2,

Dimov, N. Tsankova, L. Ganev, H. Lazarova, E. (1997), *Geografiya za 10. Klas na SOU*, Sofiya: Prosveta,

Fenton, S. (2001), *Etnisite, Irkçılık, Sınıf ve Kültür*, Ankara: Phoenix Yayınevi,

İvanov, A. (2005), *Balgarskata Demografska Agoniya*, Spisanie Geopolitika, Sofiya: Broy 2,

Jekova, V. (2005) *"Bezbraçni i Samotni Hora v Bulgariya i Tyahnoto Evropeysko Badeshte"*, Evropeyskoto Badeshte na Bulgariya i Razvitieto na Naselenieto, Sofiya: Tsentar za İzsledvane na Naselenieto pri Balgarskata Akademiya na Naukite,

Juravlev, D. (2005), *Mir v Tsifrah 2005 Karmanniy Spravočnik*, İzdatelstvo ZAO "Olimp-Biznes", Moskova,

Kostova, D. (2005), *"Aspekti na Promeneshtiya se Semeen Model v Bulgariya"*, Evropeyskoto Badeshte na Bulgariya i Razvitieto na Naselenieto, Sofiya: Tsentar za İzsledvane na Naselenieto pri Balgarskata Akademiya na Naukite,

Lavrov, S. B. ve Kaledin, N. V. (2003), *Ekonomičeskaya, Sotsialnaya i Poli-
českaya Geografiya Mira. Region i Strani*, Moskova: İzdatelstvo Gardariki,

Lukanov, A. Bojinov, N. Dimitrov, S. (2005), *Stranite v Sveta 2005-2006*,
Spravočnik, Sofiya: İzdatelstvo Gloriya Palas,

Miçev, N. (2003), *Geografiya na Naselenieto na Sveta*, "Episkop Konstantin
Preslavski", Şumen: Universitetsko İzdatelstvo

Ministerstvo na Truda i Sotsialnata Politika Balgariya (MTSPB) (2006)
18. 07. 2006 tarihinde <http://www.mlsp.government.bg/bg/index.asp>, web adre-
sinden alınmıştır,

Minkov, M. (1999), *Demografiya*, Sofiya: İzdatelstvo Albatros,

Mladenov, Ç. ve Dimitrov, E. (2005), "*Depopulatsiyata – Osnoven Geografski
Problem na Demografskata Kriza v Balgariya*", Evropeyskoto Badeshte na Balgariya i
Razvitiyo na Naselenieto, Sofiya: Tsentar za İzsledvane na Naselenieto pri Bal-
garskata Akademiya na Naukite,

Murgova, M. (2005), "*Tendentsii v Smartnostta na Majete v Balgariya i Efe-
ktivnostta na Zdraveopazvaneto v Perioda na Prehod Kam Pazarna Ekonomika*", Evro-
peyskoto Badeshte na Balgariya i Razvitiyo na Naselenieto, Sofiya: Tsentar za
İzsledvane na Naselenieto pri Balgarskata Akademiya na Naukite,

Mutluer, M. (2003), *Uluslararası Göçler ve Türkiye*, İstanbul: Çantay
Kitabevi,

Penin, R. Traykov, T. Sultanova, M. (2002), *Uçebnik po Geografiya i İkon-
mika za 9. Klas*, Sofiya: İzdatelstvo Bulvest 2000,

Slatinski, N. (2006), "*Natsionalnata Sigurnost i Demografskite Problemi na
Balgariya*", Spisanie Mejdunarodni Otnosheniya, Godina XXXV, Knijka 1, Sofiya.

Slaveykov, P. ve Zlatunova, D. (2005), *Geografiya na Balgariya*, Sofiya: İz-
datelstvo Paradigma,

Statističeskiy Spravočnik Vsemirnogo Banka, (2005), *Stranuy i Regiony*.
2005, Moskva: İzdatelstvo Ves Mir,

Tandoğan, A. (1998), *Demografik Temel Kavramlar ve Türkiye Nüfusu*, Trab-
zon: Eser Ofset,

Zlatanova, V. (2005), "*Vanshnata Migratsiya v Perioda na Prehod v Balgariya i
Sotsialni Posledstviya*", Evropeyskoto Badeshte na Balgariya i Razvitiyo na Nase-
lenieto, Sofiya: Tsentar za İzsledvane na Naselenieto pri Balgarskata Akademiya
na Naukite.

RUSYA FEDERASYONUNDA YAŞANAN DEMOGRAFİK KRİZLERİN ANATOMİSİ¹

Hem sosyalist, hem de postsosyalist dönemlerinde Rusya Federasyonu derin beşeri sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Göç sorunları, nüfus artışı sorunları ve etnik-azınlık sorunları bu beşeri sorunsalının temelinde yer almaktadır. Postsovyet döneminde Rusya, ciddi sosyal, ekonomik ve siyasi bunalımlarla karşı karşıya kalmış ve tüm bunlar ülkedeki demografik sorunların daha da derinleşmesine neden olmuştur. Bu çalışmada farklı tarihsel dönemlerde, farklı nedenlerle ortaya çıkan ve farklı yansımaları olan dört büyük ulusal demografik kriz irdelenmiştir. Bir başka deyişle bu çalışmada hem Rusya'daki demografik sorunların sebep ve sonuçları tartışılmış, hem de ulusal ölçekteki sosyal, ekonomik ve jeopolitik yansımaları ele alınmıştır.

1. RUSYA'DAKİ NÜFUS DİNAMİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE BAŞLICA DEMOGRAFİK KRİZ DÖNEMLERİ

Demografi, ülkeler ve beşeri coğrafya alanlarında araştırma yapan bilim uzmanlarının karşılaştıkları en büyük güçlüklerin başında farklı ülkelerde yapılan nüfus sayımlarının zamanlama, yöntem ve nitelik bakımından birbirinden farklı olması. Örneğin Türkiye ve diğer birçok Avrupa ülkesinde her 10 yılda bir nüfus sayımı gerçekleştirilirken, Rusya'da nüfus sayımlarının 1979, 1989, 1992, 2002 gibi orantısız ve çok farklı yıllarda yapılması ülkeler arası karşılaştırmaları ve demografik analizleri güçleştirmektedir.

¹ Bu makalenin ilk yayımlandığı kaynak için bakınız: E. Atasoy, “*Rusya Federasyonunda Yaşanan Demografik Krizlerin Anatomisi*”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Coğrafya Dergisi, Sayı 18, 2009/1, s. 21–38

Birleşmiş Milletler nüfus sayımını şöyle tanımlamıştır: “Belirli bir zamanda bir ülke ya da ülkenin iyi tanımlanmış bölgesindeki tüm kişilere ilişkin demografik, ekonomik, toplumsal verilerin toplanma, değerlendirme, analiz etme ve yayınlama işlemlerin tümü.”² 1665 yılında Kanada’da, 1748’de İsveç’te ve 1769’da Danimarka’da yapılan sayımlar dünyada nüfus sayısı ve özelliklerini belirlemek amacıyla yapılan ilk modern nüfus sayımlarıdır.³ Fakat dünya ölçeğinde ilk kez ulusal düzenli nüfus sayımları 1801’de yapılırken, Rusya’da ilk ulusal nüfus sayımı 1897 yılında yapılmıştır. 9 Şubat 1897 tarihinde ünlü coğrafyacı Veniamin Semenov Tyanşanski önderliğinde gerçekleştirilen bu sayım Rusya imparatorluğunda yapılan ilk ve son nüfus sayımıdır. SSCB’nin kurulmasından SSCB’nin parçalanmasına kadar olan zaman diliminde Rusya’da toplam 7 nüfus sayımı yapılmıştır: 17 Aralık 1926, 6 Ocak 1937, 17 Ocak 1939, 15 Ocak 1959, 15 Ocak 1970, 17 Ocak 1979 ve 12 Ocak 1989 yıllarında.⁴ SSCB’nin dağılmasından sonra, yani postsovyet döneminde Rusya’da yapılan ilk ve son nüfus sayımı 2002 yılında gerçekleştirilmiş ve ülkedeki bilim uzmanları arasında çok yönlü derin tartışmalara yol açmıştır. Özetle Rusya tarihinde bu güne kadar 9 nüfus sayımı yapılmış ve onuncu nüfus sayımının da 2012 yılında yapılması beklenmektedir.

Genelde birçok ülkede olduğu gibi Rusya’daki nüfus sayımlarına da kuşku ve güvensizlikle bakılmıştır. Örneğin 1933–1934 yılında yayın olan açlık ve yoksulluk, ayrıca sürgün ve zorunlu göç sonucunda 2 milyona yakın Rus vatandaş hayatlarını kaybetmiş. İşte bundan dolayı 1937 yılında yapılan ulusal nüfus sayımının resmi sonuçları bilinçli olarak o zamanki hükümetler tarafından geciktirilmiş ve saptırılmıştır.⁵ Bunların düzeltilmesi için iki yıl sonra 1939 yılında bir başka nüfus sayımı yapılmış olsa da tekrar benzer saptırmalar ve gerçek dışı nüfus değerleri ile karşı karşıya kalınmıştır.

² E. Tümertekin ve N. Özgüç, “Beşeri Coğrafya. İnsan. Kültür. Mekân”, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 233

³ E. Tümertekin ve N. Özgüç, *a. g. e.*, s. 235

⁴ T. Nefedova, P. Polyana ve A. Treyviş, “Gorod i Derevnya v Evropeyskoy Rosii”, İzdatelstvo OGI, Moskova, 2001, s. 36

⁵ V. P. Dronov ve V. G. Gluşkovoy, “Obştestvennaya Geografiya Rosii”, İzdatelstvo “Klassiks Stil”, Moskova, 2003, s. 71

Bugünkü Rusya topraklarında ilk nüfuslanma hareketleri 10 000–12 000 yıl geriye kadar uzanmaktadır. Fakat ilk ve orta çağda Rusya’da ölüm oranları çok yüksek, ortalama yaşam süresi çok kısa ve bunun sonucunda nüfus artışı çok düşüktür. Ancak XVIII. yüzyılın başlarında bugünkü Rusya topraklarında yaşayanların sayısı 10 milyona ulaşmış ve XVIII. yüzyılın sonunda bu sayı 20 milyonu aşmıştır. Sağlık ve tıp alanındaki gelişmeler, beslenme olanakları ile refah seviyesinin yükselmesi sonucunda XIX. yüzyılda ülkedeki nüfus artışı yükselmeye başlamıştır. Ülke nüfusu 1850’li yıllarda 40 milyona ve 1897’de de 67,5 milyona yükselmiştir. Böylece ilk nüfus sayımı olan 1897 yılında Rusya İmparatorluğu sınırları içinde ikamet eden toplam 124,6 milyon kişiden 67,5 milyonu bugünkü Rusya sınırları içinde yaşadığı anlaşılmaktadır.⁶

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde çeşitli olumsuzluklara rağmen Rusya nüfusu artışını sürdürmüştür: 1910 yılında 85,4, 1920 yılında 88,2 ve 1940 yılında 110,1 milyona ulaşmıştır.⁷ Fakat XX. yüzyıl Rusya tarihinde derin izler bırakacak en korkunç savaşlara, en trajik açlık ve kitlesel ölümlere, en yoğun göç dalgalarına, en geniş çaplı azınlık sürgünlerine sahne olmuş ve tüm bunlar ülkede farklı kökenli demografik krizlerin yaşanmasına neden olmuşlardır. Böylece XX. yüzyıldan bu yana ülkede dört büyük demografik kriz yaşanmıştır. Bu demografik krizlerin sebep ve sonuçları, oluşum ve gelişmelerini, bölgesel ve ulusal etkilerini ayrı ayrı irdelemede ve tartışmada yarar vardır.

1.1. Rusya’daki Birinci Demografik Kriz Dönemi (1914–1922)

1913 yılında Rusya imparatorluğunda yaşayanların sayısı 160 milyon iken bugünkü Rusya devleti sınırları içinde yaşayanların o zaman 90 milyon olması, bugünkü Rusya topraklarında yaşayan nüfusun imparatorluğun diğer topraklarında yaşayanlardan daha büyük bir hızla arttığını göstermektedir. Örneğin 1890 yılında ülkenin ortalama

⁶ T. Hruştev, “*Ekonomičeskaya i Sotsialnaya Geografiya Rosii*”, İzdatelstvo “Drofa”, Moskva, 2002, s. 59

⁷ T. Nefedova, P. Polyan ve A. Treyviş, *a. g. e.*, s. 38

ma nüfus artış hızı binde 12,7 iken, 1910 yılında binde 16,7'ye ve 1926 yılında da binde 23,4'e yükselmiştir.⁸ Böylece 1926 yılındaki nüfus artışı XX. yüzyılda Rusya'da tespit edilen en yüksek nüfus artış oranı olarak demografik kayıtlara geçmiştir. Fakat 1917 yılındaki Sosyalist Ekim Devrimi, Birinci Dünya Savaşı, ülkedeki uzun iç savaş, açlık, kıtlık ve salgın hastalıklar ile birleşince ülke genelindeki kitlesel ölümler ve nüfus azalması kaçınılmaz olmuştur. Tüm bunların sonucunda 1920 yılında Rusya'da yaşayan 88 milyonluk nüfus 1913 yılındaki 90 milyona göre daha az olması beklenen bir sonuçtur.

Tablo 1'de de görüldüğü gibi bu 8-9 yıllık kısa zaman diliminde savaş, açlık, kuraklık, kıtlık ve salgın hastalıklarından ölenlerin sayısı milyonlarla ifade edilmektedir. Bu nüfus kaybında özellikle Avrupa ülkelerine ve Kuzey Amerika'ya yönelik yoğun dış göçlerin de büyük bir pay sahibi olduğu belirtilmelidir. Polyan'a göre sadece Birinci Dünya savaşındaki nüfus kaybı 10 milyon civarındadır.⁹

Ulusal iç savaş ve Birinci Dünya Savaşı dönemlerinde binlerce aile yaşam yerlerini terk etmek zorunda bırakılmış ve ordunun baskısı ile devletin belirlediği alanlara yerleşmeleri sağlanmıştır. Yahudiler ve Almanlar gibi Slav olmayan milletler bu zorunlu göçlerden en çok zarar gören azınlıklardır. 1891-1892 döneminde Moskova ve Rostov kentlerinde, 1903 yılında Kişinev kentinde Yahudilere karşı yapılan etnik katliamlar birçok Yahudi'nin ölmesine yol açmış, ölmeyenler ise ülkeyi terk etmiştir. 1914-1922 döneminde Rusya'da 70 000 civarında Yahudi katledilmiş, binlerce Yahudi de Kuzey Amerika'ya ve Filistin'e göç etmiştir.¹⁰ Bu dönemde Yahudilere karşı yapılan baskı ve katliamlar, sürgünler ve kitlesel ölümler, Rusya tarih sayfalarında utanç lekesi olarak kalacaktır.

⁸ V. P. Dronov ve V. G. Gluşkovoy, "*Obştestvennaya Geografiya Rosii*", İzdatelstvo "Klassiks Stil", Moskova, 2003, s. 83

⁹ P. Polyan, "*Dvatsatoe Stoletie: Putem Demografiçeskih Katastrof*", Gorod i Derevnja v Evropeyskoy Rosii, İzdatelstvo OGİ, Moskova, 2001, s. 41

¹⁰ P. Polyan, a. g. e., s. 42-43

Tablo 1: XX. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya’da Meydana Gelen Demografik Krizlerin Sebep ve Sonuçları (1914–1945)¹¹

Demografik Krizin Ortaya Çıktığı Dönem	Demografik Krizin Başlıca Nedenleri	Ulusal Nüfus Kaybı (Milyon Kişi)	
		Ölen ve Rusya’yı Terk Eden Nüfus	Toplam Nüfus Kaybı ¹²
1914 – 1922	Birinci Dünya Savaşı, İç Savaş, Açlık ve Salgın Hastalıkları, Sürgünler ve Zorunlu Göçler	7	12 – 18
1933 – 1934	Açlık, Tarım Arazilerinin Kamulaştırılması, Devlet Baskısı	1 – 2	5 – 6,5
1941 – 1945	İkinci Dünya Savaşı	18 – 19	21 – 27

Birinci Dünya Savaşı yıllarında 1 milyondan fazla kişi, Rusya’nın batı sınırlarından ülkenin doğu bölgelerine ve iç kısımlara göç etmeye zorlanmışlardır. Göç edenlerin yarısı Yahudi ve üçte birinin de Alman olması etnik ayrımcılığın yönüne ve boyutlarına dikkat çekmektedir. Özetle, 1914–1922 döneminde gönüllü iç göçler, savaş alanından uzaklaşmak ve ordunun baskısı ile gerçekleştirilen zorunlu yer değiştirmeler sonucunda yaklaşık 6 milyon kişi Rusya sınırları içinde yer değiştirmiştir. Bu yer değiştirmeler esnasında büyük can kayıpları verilmiş ve iç göçler bu dönemde zaten yüksek olan ölüm oranlarının daha da yükselmesini tetiklemiştir.

1914–1922 döneminde yukarıda belirtilen etkenlerin yanı sıra genç nüfus kaybı ve doğum oranları azalmaları etkenleri de hesaplandığında Rusya’nın toplam nüfus kaybı 12 ile 18 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Hruşçev’e göre bu yüksek nüfus kaybı, sosyalist devrim, iç savaş ve yeni bir yaşam düzeni için Rus halkının canı ile ödediği yüksek bedeldir.¹³

¹¹ V. P. Dronov ve V. G. Gluşkovoy, “*Obştestvennaya Geografiya Rosii*”, İzdatelstvo “Klassiks Stil”, Moskova, 2003, s. 74

¹² Doğum oranlarının azalması ve bunun sonucundaki düşük nüfus artışı da hesaba katılarak hesaplanmıştır.

¹³ T. Hruştev, “*Ekonomičeskaya i Sotsialnaya Geografiya Rosii*”, İzdatelstvo “Drofa”, Moskova, 2002, s. 59–60

1.2. Rusya'daki İkinci Demografik Kriz Dönemi (1933–1934)

Rusya'daki ikinci demografik kriz 1930 yılında başlayıp, özellikle 1933–1934 döneminde derinleşmiştir. Sovyet Komünist Partisinin toprakları devletleştirmedeki baskıları, Stalin yönetiminin uyguladığı baskı ve sürgün politikaları, kitlesel açlık ve ulusal yoksulluk ile birleşmesi yaklaşık 1,5–2 milyon kişinin bu dönemde hayatını kaybetmesine neden olmuştur. İnsanlara ve milletlere eşitlik, özgürlük, demokrasi ve insan hakları getirmesi beklenen sosyalist düzen Rusya'ya bol bol gözyaşı, acı ve ıstırap, fakirlik ve açlık, göç ve sürgün, baskı ve ölüm sunmuştur. Tüm bu olumsuz gelişmeler sonucunda 1933–1934 döneminde Rusya'nın toplam nüfus kaybı en az 5 en fazla 6,5 milyon olmuştur.¹⁴

Polyan'a göre ikinci demografik kriz dönemi 1933–1934 değil, 1930–1936 yıllarını, yani daha geniş bir zaman dilimini kapsamalıdır. Ona göre golodomor, yani "açlık ölümleri" ve raskulaçivaniya "ağalık sistemin çökertilmesi" bu dönemde ölüm oranlarının tüm Sovyet Cumhuriyetlerinde artmasının başlıca iki nedenidir.¹⁵ Bu dönemde Sovyet yöneticilerinin başlattıkları tarım arazileri devletleştirme politikaları, uygulamaya geçilmiş ve tüm ülkede "kulak" olarak adlandırılan toprak zenginleri ve köy ağaların mal ve mülklerine el konulmuş ve kendileri Sibirya, Ural, Kazakistan ve Kuzey bölgelere göçe zorlanmışlardır. 1930–1932 döneminde 2,5 milyondan fazla "kulak" zorla başka bölgelere göç ettirmeye zorlanmış, bir bölümü göç esnasında hayatını kaybederken, bir kısmı da göçe karşı çıktıkları için öldürülmüştür. Yerleştikleri yeni bölgelerde kulaklar için yeni çalışma kampları kurulmuş, askerler tarafından korunan bu kamplar¹⁶ daha sonraki dönemde "Gulag" adı ile küresel siyasi literatüre

¹⁴ T. Hruştev, a. g. e., s. 60

¹⁵ P. Polyan, "Dvatsatoe Stoletie: Putem Demografiçeskih Katastrof", Gorod i Derevnya v Evropeyskoy Rosii, İzdatelstvo OGI, Moskova, 2001, s. 45–48

¹⁶ Kulakların yerleştirildikleri bu yerleşim kamplarına önce "trudobvie poselki" yani "çalışma yerleşmeleri" adı verilmiş, daha sonra "trudposelentsami" ve 1944'ten sonra da "spetsposelentsami" yani "özel yerleşim birimleri" adı verilmiştir. Soljenitsin'in ünlü "Gulag" romanında bu özel yerleşim birimlerin yapısı ve özellikleri gayet çarpıcı açıklanmıştır.

ve dünya edebiyatına geçmiştir. 1 Temmuz 1938 yılında bir parti toplantısında SSCB sınırları içinde 1 741 Gulag yerleşmesi olduğunu ve bu yerleşmelerde yaklaşık 1 milyon kişinin yaşadığı bildirilmiştir.¹⁷

Toprakların devletleştirilmesi esnasında zengin köylülerin sürgüne zorlanması, baskı ile tarım arazilerin ellerinden alınması v.b. olaylar Rus tarımını derinden etkilemiş: tarımsal üretim ve verimlilik çok azalmış, kırsal yerleşmeler talan edilmiş, milyonlarca köylü doğrudan veya dolaylı olarak bu olumsuzluklardan etkilenmiştir. Bir başka anlatımla devletleştirme politikaları ile bu dönemdeki tarım sorunları kıtlık ve açlık olayların yaygınlaşmasına ve tüm bunların sonucunda çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Sadece 1932 yılının sonbaharı ile 1933 yılının ilkbaharı arasında SSCB’de 7,7 milyon insan ölmüştür. Ölenlerin coğrafi dağılımına baktığımızda 4 milyonu Ukrayna’da, 1’er milyonu da Kafkas, Volga vadisi ve Kazakistan’da hayatını kaybetmiştir.¹⁸ “Golodomor”, yani kıtlık ve açlık sonucunda yükselen ölüm oranları hem çalışan nüfus kitlesi ile kır nüfusunu olumsuz etkilemiş, hem de ülke nüfus artışını ve Rusya toplam nüfusunu yaralamıştır.

SSCB döneminde Rusya’nın nüfus artışı birliğin diğer cumhuriyetlerine oranla daha düşük hızda gerçekleşmiştir. Bu düşük nüfus artışında Rusya’dan diğer “kardeş” Sovyet Cumhuriyetlerine olan yoğun göçlerin ve nüfus kaybının etkisi olduğu gibi, ülkedeki sosyal ve ekonomik dinamiklere bağlı olarak ortaya çıkan demografik krizler de etkili olmuştur. Bir başka anlatımla 1920–1930 döneminde Rusya’nın nüfusu diğer Cumhuriyetlere göre daha hızlı artarken, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra bu olgu tam tersine dönmüştür. Böylece, 70 yıllık Sovyet Sosyalist döneminde Rusya Federasyonu nüfusu yaklaşık %65 artarken, aynı dönemde SSCB’nin toplam nüfusu iki kat artmış olması dikkat çekicidir. Özellikle 1950–1989 döneminde Rusya’dan diğer Sovyet Cumhuriyetlere (Orta Asya, Baltık ve Kafkas Cumhuriyetlerine) yönelik olan dış göçler (bu göçlerin bir kısmı gönüllü iken bir bölümü dayatma ve zorlama ile gerçekleştirilmiştir) Rusya’nın muhtaç olduğu ama o zamanki dönem-

¹⁷ P. Polyan, “*Dvatsatoe Stoletie: Putem Demograficeskih Katastrof*”, Gorod i Derevnya v Evropeyskoy Rosii, İzdatelstvo OGİ, Moskova, 2001, s. 49

¹⁸ P. Polyan, a. g. e., s. 47

lerde pekte önemsemediği beşeri gücünün erimesine neden olmuştur. Böylece Tablo 2’de de görüldüğü gibi, 1937’de Rusya’nın SSCB nüfusu içindeki payı %64,2 iken 1989 yılında %51,4’e azalmıştır.

Tablo 2: XX. Yüzyılda SSCB ve Rusya’nın Nüfus Değişimi (1926–1989)¹⁹

Yıllar	SSCB’nin Toplam Nüfusu (Milyon Kişi)	Rusya’nın Toplam Nüfusu (Milyon Kişi)	Rusya Nüfusunun SSCB Nüfusu İçindeki Payı (%)
1926	147,0	92,7	63,1
1937	162,0	104,0	64,2
1939	190,7	108,4	56,8
1959	208,8	117,2	56,1
1970	241,7	129,9	53,7
1979	262,1	137,4	52,4
1989	285,7	147,0	51,4

1.3. Rusya’daki Üçüncü Demografik Kriz Dönemi (1941–1945)

XX. yüzyılda yaşanan en büyük beşeri felaket olan İkinci Dünya Savaşı, Rusya’daki üçüncü demografik krizin oluşmasının ve derinleşmesinin başlıca nedeni olmuştur. Bu savaşın SSCB topraklarına sıçramasından, yani 1941 yılında Rusya’da toplam 111 milyon kişi yaşarken, savaşın bitiminden sonra, yani 1946 yılında ülkede sadece 98 milyon yaşaması, 5 yılda 13 milyonluk nüfus kaybına işaret etmektedir. Bu dönemde Rusya’yı terk edenler, yani dış göçler ve savaş yıllarında kaçınılmaz olarak azalan doğum oranları hesaplandığında, ülkenin toplam nüfus kaybı 21 milyonu aşmaktadır.²⁰

1940–1945 döneminde savaş nedeniyle hem evlenme oranları, hem de buna paralel olarak doğum oranları da çok azalmış. İşte bundan dolayı bu dönemde dünyaya gelen az sayıdaki çocuk, 20–25 yıl sonra anne-baba adayı dönemine girdiklerinde bir önceki kuşağı yenileyeme-

¹⁹ V. P. Dronov ve V. G. Gluşkovoy, “*Obştestvennaya Geografiya Rosii*”, İzdatelstvo “Klassiks Stil”, Moskova, 2003, s. 73

²⁰ V. P. Dronov, a. g. e., s. 74

yecek kadar az sayıda oldukları gözlenmiş ve bunun sonucunda 1960'lı yıllarda Rusya genelinde doğum oranları ve nüfus artış hızı azalmaya başlamıştır. Böylece XXI. yüzyılın başında derinleşen dördüncü demografik krizin temelleri 1960'lı yıllarda atılmış oldu iddia edilebilir. 60'lı yıllardaki krizin temelleri ise İkinci Dünya Savaşında atılmıştır. Böylece İkinci Dünya Savaşı bir yandan ölüm oranlarının, iç ve dış göçlerin artmasına, diğer yandan da uzun vadede Rusya'daki nüfus artışını olumsuz etkilemesine neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşında SSCB'de yaklaşık 20 milyon insan yaşamını yitirmiş, Stalin döneminde kolektifleşmenin katılığı ve gulaglara gönderilen sürgünlerde ve bazı etnosların Naziler ile işbirliği yapma ihtimallerine dayanarak yüz binlercesinin Sibiry'a ve Orta Asya'ya sürülmesi sonucunda da yaklaşık 10 milyon kişi daha hayatını kaybetmiştir.²¹ Böylece ülke dışından kaynaklanan "yüce vatan savaşı"²² ile Stalin'in sosyalist yönetim anlayışından kaynaklanan yüksek ölüm oranları, hem ülkedeki kadın-erkek nüfus dengesini ve yaş dağılımını derinden etkilemiş, hem de dezavantajlarla dolu ulusal ekonomik, sosyal ve demografik tablonun şekillenmesine yol açmıştır. Tüm bu olumsuzluklar ülkenin beşeri yapısında derin yaralar ve bazı kalıcı izler bırakmasına yol açarken, diğer yandan da bugün Rusya'da yaşanmakta olan ve çok daha tehlikeli sonuçlara yol açabileceği düşünülen dördüncü demografik krizin hem hazırlayıcısı, hem de tetikleyicisi olmuştur.

Sonuç olarak 1995 yılına kadar Rusya'da yaşanan üç demografik kriz olmasaydı Rusya'da 148 milyon kişi değil yaklaşık 270 milyon kişi yaşayacaktı.²³ Bir başka anlatımla farklı dönemlerde cereyan eden savaş, devrim, kitlesel açlık ve hastalıklar, devletleştirme ve kolektifleştirme baskıları, sürgün ve göçler v.b. etkenlerin Rusya'ya yüklediği beşeri fatura yaklaşık 122 milyonluk insan kaybı olmuştur. Bu 122 milyonluk kayıp nüfusun bugünkü Japonya'nın toplam nüfusuna eşit olması Rusya'da cereyan etmiş olan sosyo-demografik felaketin boyutlarını yansıtmaya yeterlidir.

²¹ E. Atasoy, "*Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*", Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2003, s. 414

²² Ruslar İkinci Dünya Savaşını "Velikaya Oteçestvennaya Voyna" yani "Yüce Vatan Savaşı" olarak adlandırırlar.

²³ T. Hristev, "*Ekonomičeskaya i Sotsialnaya Geografiya Rosii*", İzdatelstvo "Drofa", Moskova, 2002, s. 63

1.4. Rusya'daki Dördüncü Demografik Kriz Dönemi (1990 Sonrası)

İkinci Dünya Savaşı bitiminden sonraki 1945–1990 döneminde Rusya'da hem doğum ve ölüm oranları, hem de ortalama yaşam süresi ve yaşam kalitesi bakımından olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Kentleşme ve sanayileşmenin yaygınlaşması ile halkın refah seviyesi yükselmiş, eğitim ve sağlık hizmetlerin yaygınlaşması sonucunda bebek ve çocuk ölüm oranları azalmış, çalışan kadın nüfus oranı hızla artmıştır. Fakat yükselen refah seviyesi, ulusal nüfus artışını ve özellikle doğurganlığı olumsuz etkilemiştir. 1950 yılında binde 26,9 olan doğum oranları 1960'ta 23,2'ye ve 1970'te binde 14,6'ya azalarak demografik krizin ilk işaretlerini vermiştir (Tablo 3).

Rusya'daki doğum oranları azalırken ölüm oranlarında beklenmedik bir yükselme görülmektedir. 1960 yılında binde 7,4 olan ortalama ölüm oranları 1970'te 8,7'ye, 1980'de 11,0'a ve 1994'te binde 15,7'ye yükselmesi demografların karamsar gelecek senaryoları çizmelerine neden olmuştur. Tüm bunların sonucunda 1950 yılında binde 16,8 olan doğal nüfus artış hızı 1970'te 5,9'a ve 1990'da binde 2,2'ye kadar düşmüştür 1992 yılından sonra ise ilk kez negatif nüfus artışı tespit edilmiş ve ülke nüfusu hızla azalmaya başlamıştır (Tablo 3).

1945–1990 yılları arasındaki Sovyet dönemi ile 1990 sonrasındaki postsovyet dönemleri arasında nüfus artışı ve yaşam kalitesi açısından bazı belirgin farklılaşmalar görülmektedir. 1945–1990 dönemi doğal nüfus artışının düşük tempo ile de olsa sürdürüldüğü bir dönem iken 1990–2010 dönemi ülke nüfusunun artmadığı, tam tersi azaldığı dönemdir. Aslında 1990'lı yıllarda başlayan negatif nüfus artışı sonucunda derinleşen dördüncü demografik krizin temelleri 1960'lı yıllarda atılmıştır. Bu dönemde başlatılan büyük sanayi, enerji, savunma ve ulaşım projeleri (barajlar, demir-çelik fabrikaları, nükleer ve askeri tesisler, demiryolları, limanlar, yeni kentlerin inşası v.b.) kırların yavaş yavaş boşalmasına ve iç göçler sonucunda kentlerin hızla büyümesine neden olmuştur. Kentleşme ve kentsel yaşam biçiminin yaygınlaşması, çalışan kadın sayısındaki büyük artış, anne-babaların eğitim-kültür düzeylerinin yükselmesi gibi

etkenlere bağlı olarak ülkede doğum oranları azalmaya başlamıştır. Bu dönemde ülkede sağlık, ekolojik ve çalışma koşullarındaki olumsuzluklara paralel olarak ölüm oranları yükselmeye başlamış ve tüm bunların sonucunda Rusya Federasyonu nesillerini sürdüremez duruma gelen dünyanın ilk ülkelerinden biri olmuştur.

Tablo 3: Rusya'daki Doğum, Ölüm ve Nüfus Artış Oranları (1870–2009) ²⁴

Yıllar	Doğum Oranı (Binde)	Ölüm Oranı (Binde)	Doğal Nüfus Artışı (Binde)
1870	51,2	37,1	14,1
1890	48,9	36,2	12,7
1910	43,9	27,2	16,7
1926	44,7	21,3	23,4
1940	33,0	20,6	12,4
1950	26,9	10,1	16,8
1960	23,2	7,4	15,8
1970	14,6	8,7	5,9
1980	15,9	11,0	4,9
1990	13,4	11,2	2,2
1992	10,7	12,2	–1,5
1994	9,6	15,7	–6,1
1996	8,9	14,2	–5,3
1998	8,8	13,6	–4,8
2000	8,7	15,4	–6,7
2001	9,1	15,6	–6,5
2009	12,4	14,2	–2,5

Rusya'da yapılan son iki nüfus sayımından biri 1989 yılında ve diğeri de 2002 yılında gerçekleştirilmiştir. 2002 yılında gerçekleştirilen son

²⁴ V. P. Dronov ve V. G. Gluşkovoy, “*Obştestvennaya Geografiya Rosii*”, İzdatelstvo “Klassiks Stil”, Moskova, 2003, s. 83; Dronov, V. P. ve Rom, V. Y., “*Geografiya Rosii-Naseleniye i Hozyaystvo*”, İzdatelstvo Drofa, Moskova, 2001, s. 32

nüfus sayımında Rusya Federasyonu toplam nüfusu 145,2 milyon olarak hesaplanmıştır. 1989 yılındaki nüfus sayımında ülkede 147 .milyon kişi yaşadığı tespit edildiğine göre ilk kez iki nüfus sayımı arasında Rusya Federal Cumhuriyetinde 1,8 milyon kişilik bir nüfus azalması görülmüştür (Tablo 4). 1989–2002 döneminde kentsel nüfus 1,6 milyon kişi azalırken, kırsal nüfus ta 0,2 milyon azalmıştır.²⁵

Tablo 4: Son İki Nüfus Sayımında Rusya Nüfusundaki Başlıca Değişimler²⁶

Toplam Nüfus 1989 – 147,0 2002 – 145,2	1989–2002 Dönemi Toplam Nüfus Azalması	Doğal Nüfus Artışı	Doğan İnsan Sayısı	Ölen İnsan Sayısı	Göçler Sonucu Nüfus Artışı	Dış Ülkelerden Rusya’ya Göç Edenler	Rusya’dan Dış Ülkelere Göç Edenler
Milyon Kişi	– 1,8	– 7,4	20,5	27,9	+ 5,6	11,0	5,4

2001 yılında Rusya Federasyonu içinde yer alan 89 federal idari birimden sadece 15’inde nüfusun az da olsa artış göstermesi dördüncü demografik krizin boyutlarını yansıtmaya iyi bir örnektir.²⁷ Asya, Afrika ve Latin Amerika’da yer alan birçok gelişmekte olan ülke nüfusunu hızla artırırken Rusya’daki ulusal nüfusun gerilemesi bazı önemli küresel etki ve sonuçlara yol açmaktadır. Bugün nüfus sıralamasında dünya sekizincisi olan Rusya²⁸, 2050 yılında 101 milyonluk nüfusu ile 18 sıraya gerilemiş olacak. Bir başka anlatımla 2050 yılında dünya karaların %12,5’ine sahip olan Rusya, dünya nüfusunun %1’ini temsil etmede zorlandığı görülecektir.²⁹

²⁵ <http://www.gks.ru/wps/portal>

²⁶ <http://www.gks.ru/wps/portal>

²⁷ V. P. Dronov ve V. G. Gluşkovoy, “*Obştestvennaya Geografiya Rosii*”, İzdatelstvo “Klassiks Stil”, Moskova, 2003, s. 86

²⁸ XXI. yüzyılda da negatif nüfus artışını sürdürmesinden dolayı 2011 yılının başında Rusya Federasyonu dünya nüfus sıralamasında sekizincilikten dokuzuncu sıraya gerilemiştir.

²⁹ A. G. Vişnevskiy, “*Rosiya Pered Demografiçeskiy Vıyzovami*”, Mejdunarodniy Simpozium “Rossiyane v Zerkale Statistiki: Vserosiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda”, Moskova, 2003

Rusya'daki demografik krizin ve nüfus erimesinin uzun vadede sosyal, ekonomik ve jeopolitik olumsuzluklarını öngören siyasetçiler ve ülke yöneticileri doğurganlığı teşvik ederek, nüfusun artması için büyük çaba sarf etmelidirler. Çünkü Rusya'daki demografik krizin coğrafi, kültürel, ekonomik ve demografik sonuçlarının yanı sıra jeopolitik, sosyal ve psikolojik sonuçları da vardır. Ulusal demografik kriz bir yandan dünya ölçeğinde Rus ulusunun sayısal azalması ve Rus kültür hinterlandının daralmasını, diğer yandan da uluslararası arenada Rusya Federasyonun ekonomik ve jeopolitik etkinliğin azalması sonuçlarını doğurmaktadır. Ayrıca tüm bu olumsuzluklar, uzun vade de federal yapı bütünlüğünü ve "ülke-ulus" varlığını da tehdit edebilir.

Tablo 4'te de görüldüğü gibi ülkedeki ölüm oranlarının doğum oranlarını aşması, yani negatif doğal nüfus artışı son iki nüfus sayımı döneminde Rusya nüfusunun azalmasının başlıca nedenidir. 1989 – 2002 döneminde ülke dışından gelen 11 milyon kişi, yani yüksek dış göç dalgası dahi ülkedeki nüfus azalma trendini engelleyememiştir. İşte 90'lı yıllarda belirginleşen bu ulusal nüfus azalması Rusya'nın dördüncü demografik krizin içinde olduğunun en iyi göstergesidir.

1989 sonrasında gelişen dördüncü demografik krizi diğerlerinden ayıran ve farklılaştıran bazı özellikler vardır. İkinci Dünya Savaşından sonra ilk kez doğum oranları en alt düzey olan binde 8-9 seviyelerine kadar düşmüştür. İkinci Dünya Savaşından sonra ilk kez barış zamanındaki yüksek ölüm oranları binde 15'i aşmıştır. Rusya tarihinde ilk kez ülkenin nüfus artış hızı binde -6,7'ye kadar düşmüştür. Dördüncü demografik krizin bir yandan ulusal sosyo-ekonomik kriz ile bütünleşmesi ve diğer yandan etnik sorunları tetikleyerek, ulusal federal bütünlüğü tehdit etmesi, Rusya'da şekillenen jeopolitik krizin habercisi olmuştur. Bir başka anlatımla, bu demografik kriz ile ilk kez ulusal sosyo-ekonomik dengeler derinden sarsılmış ve ilk kez federal devletin geleceği yüksek sesle cumhuriyetler tarafından tartışılmaya başlanmıştır.

Rusya'daki demografik krizin ortaya çıkmasında ve derinleşmesinde doğal olarak bazı ulusal ve küresel faktörler etkili olmuştur (sosyalizmin çökmesi, kapitalizme ve serbest piyasa ekonomisine geçişte yaşanan sancılar ve zorluklar, dizginlenemeyen globalleşme v.b.) ama bu krizin ortaya çıkmasının temelinde ekonomik, politik, sosyal, kültürel,

eğitim ve sağlık alanlarındaki “iç sorunlar” boyutu ağır basmaktadır. 1990 sonrasındaki postsovyet döneminde eğitim ve sağlık kalitesinin düşmesi, işsizlik oranlarının artması, yoğun dış göçler, ebeveyn sorumluluğu ve aile değerlerinin aşınması, toplum içindeki sosyal ilişkilerin bozulması, etnik ayrımcılık ve bazı yörelerdeki iç savaşlar, alkolizm sorununun çözülememesi, halkın yoksullaşması, kötüleşen eğitim ve sağlık sistemi gibi etkenler demografik krizin hem hazırlayıcısı hem de tetikleyicisi olmuştur. Demografik kriz sadece ülke nüfusunun sayısal azalması ile sonuçlanmamış, aktif nüfusunun ve genç nüfus oranlarının da azalmasına neden olmuş ve böylece üretici-tüketici dengesinin bozulmasına ve bağımlı nüfus oranının yükselmesine de neden olmuştur. Ayrıca ülkedeki sosyo-demografik sorunlar Hristiyan ve Müslüman milletler arasındaki hassas dengeyi de etkilemiş, demografik yaşlanmayı da hızlandırmış, alt ve üst tabakalar arasındaki sosyal ve gelir farklılığını da arttırmıştır. Daha da önemlisi demografik kriz ve göç olgusu, Rusya’da yer alan bazı cumhuriyetlerin dinsel ve etnik nüfus yapılarını kökten etkileyerek, ülkenin jeopolitik güvenliğini ve özgür federal yapıyı da tehdit etmeye başlamış ve böylece demografik kriz uzun vadede etnik krize dönüşebileceğinin ipuçlarını göstermiştir.

2. POSTSOSYALİST DÖNEMDE RUSYA’DA DERİNLEŞEN DEMOGRAFİK KRİZİN OLUŞUMU, GELİŞİMİ VE YANSIMALARI

Bugün Rus siyasetçi ve bilim uzmanlarının neredeyse tamamı ülkedeki sosyo-demografik sorunların farkında olup bu konuda ciddi girişimler ve önlemler alınması gerekliliğinde hemfikirdirler. Fakat aynı siyasetçi ve bilim uzmanları sorunu adlandırmada ve tanımlamada hemfikir değildirler. Bazılarına göre bu sorunun adı “depopulasyon”³⁰, bazılarına göre “demografik kriz”, bazılarına göre ise “demografik felakettir”. Profesör İontsev’e göre sorunun farklı adlandırılması ve tanımlanmasına bağlı

³⁰ Farklı nedenlere bağlı olarak, belli bir mekân üzerinde, belli bir zaman diliminde toplam nüfusun artmayıp, sürekli azalması depopulasyon olarak adlandırılır. Depopulasyon süreci bir yerleşme, bölge veya ülkede, pozitif nüfus artışının negatif değerlere düşmesi ve uzun süreli nüfus kaybı olarak da tanımlanabilir.

olarak, çözüm yöntemleri ve krizden çıkış yolları da farklı olacağından dolayı, her şeyden önce Rusya'da yaşanan bu beşeri sorunu doğru tespit etmek, doğru tanımlamak ve ondan sonra tartışmak ve irdelemek gerekmektedir. İontsev'e göre depopulasyon (Rusça: depopulatsiya), her sonraki neslin bir önceki nesli sayısal olarak tamamlayamaması ve böylece nesiller arası sayısal artış sağlanamaması olarak tanımlanabilir.³¹

İontsev Rusya'daki depopulasyon durumunun postsovyet döneminde derinleşerek ulusal demografik krize dönüştüğünü aşağıdaki örneklerle kanıtlamaktadır:³²

- Rusya'da derinleşen depopulasyon süreci 1960'lı yılların sonunda olgunlaşmaya başlamış ve bunun en belirgin kanıtı İkinci Dünya Savaşından sonra ilk kez bu dönemde ölüm oranlarının yükselmeye ve doğum oranlarının düşmeye başlamasıdır. Böylece 1960 yılında olan binde 15,8'lik doğal nüfus artışı sadece 10 yıl sonra, yani 1970'te binde 5,9'a azalmıştır.

- 1960'lı yıllarda oluşmaya başlayan depopulasyon süreci, 70'li ve 80'li yıllarda hız kazanmış 90'lı yıllarda ise demografik krize dönüşerek yaklaşan ulusal felaketin habercisi olmuştur. 1989 yılında binde 14,6 olan doğum oranları 2003'te binde 10,3'e azalmış. Aynı dönemde kadın başına düşen çocuk sayısı da 2,1'den 1,2'ye düşmüştür. Aynı dönemde ülkedeki ölüm oranları da binde 10,7'den binde 16,5'e yükselmesi krizin daha da derinleşmesine neden olmuştur. Böylesine derin bir demografik kriz içinde bulunan Rusya'da sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir ekonomiden bahsetmek, tehlikeli bir yanılgının da ötesinde, uzun vadede Rus ulusu için öngörülemeyecek kadar ağır sonuçlar doğurabilir.

- 1992 yılında ilk kez Rusya tarihinde ülke nüfusu 220 000 kişi azalarak, ülke nüfusu negatif nüfus artışı göstermiştir. XXI. yüzyılın ilk yıllarında ise yıllık nüfus azalması 800 000–900 000'e ulaşmıştır. Bir başka anlatımla 1992–2003 döneminde Rusya nüfusu 8,5 milyona yakın nüfus azalması göstermiştir. Böylesine kısa bir zaman dilimi içinde ülke nüfusunun Bulgaristan'ın toplam nüfusundan daha çok insan kaybetmesi

³¹ V. A. İontsev, "Rol Demografiçeskoj İnformatsii v Sovremennom Obştestve " "Rossiyane v Zerkale Statistiki: Vserosiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda", Moskova, 2003

³² V. A. İontsev, a. g. e.

ülkedeki demografik krizin boyutlarını gösterme açısından çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır.

• 1992–2003 döneminde dış göçler sonucunda Rusya 3,3 milyon göçmen kabul etmiş ve bunun sonucunda aynı dönemde nüfus azalması 8,5 milyon olarak değil 5,2 milyon olarak resmi ulusal kayıtlara yansımıştır. Fakat son yıllarda dış göçlerde azalma eğilimi olduğu düşünülürse önümüzdeki dönemde dış göçler ile ulusal nüfus açığının kapatılamayacağı da anlaşılmaktadır. 1994 yılında 880 000 göçmen kabul eden Rusya, 2003 yılında sadece 35 000 göçmen kabul etmesi bunu kanıtlamaktadır. İontsev'e göre dış göç dalgasının küçülmesinde en büyük etken Rus hükümetinin kabul ettiği yeni Rus Vatandaşlık Yasası ile başka ülkelere ve özellikle BDT Cumhuriyetlerinden gelen kişilerin Rusya'ya yerleşmesi ve vatandaşlık haklarını almalarında oluşan zorlaştırıcı yeni engellerdir.

• İontsev'e göre Rusya hükümeti demografik krizden çıkış yolları ararken dış göçlere can simidi gibi sarınılmaması gerekir, çünkü Batı Avrupa ülkelerinin 1960'lı ve 1970'li yıllarda almış oldukları işçi göçleri ile Rusya'nın dış göç yapısı birbirinden çok farklıdır. Yazara göre Rusya her yıl 1 milyon göçmen kabul etse dahi bu demografik krizden çıkışı sağlayamaz ve nüfus sorunsalını çözemez. Özetle, doğum oranları arttırılmadan, yüksek ölüm oranları düşürülmeden, halkın refah seviyesi ve ortalama yaşam süresi arttırılmadan, eğitim, istihdam ve sağlık sorunları çözümlenmeden ve özellikle ulusal aile krizi çözülmeden, Rusya'daki sosyo-demografik kriz de çözülemez.

Postsosyalist dönemde Rusya'da gözlenen sosyo-demografik krizin başlıca yansımaları şöyle özetlenebilir:

1. Doğum oranları azalırken ölüm oranlarının yüksek kalması.
2. Evlilik oranları azalırken boşanmaların artması.
3. Yalnız yaşayan ve tek ebeveynli ailelerin artması.
4. Kürtaj ve düşüklerin (abortus) artması.
5. Evlilik dışı doğumların artması.
6. Çocuksuz ve bir çocuklu aile sayısının artması.
7. Hiç evlenmemiş kadın ve erkek sayısının artması.
8. İlk evlenme yaşı ile ilk doğum yaşının yükselmesi.
9. Nikâhsız aile birlikteliğinin yaygınlaşması.
10. Genel ve çocuk suç oranlarının artması.

11. Kimsesiz ve sahipsiz çocukların artması.
12. Kimsesiz ve sahipsiz yaşlıların artması.
13. Uyuşturucu, sigara ve alkol kullanımının yaygınlaşması.
14. Alkol bağımlılığının yaygınlaşması.

Aşağıdaki satırlarda Rusya'daki dördüncü demografik krizi oluşturan ve tetikleyen bu sıralanmış olduğumuz sorunlardan en öncelikleri farklı başlıklar altında irdelenmiştir. Bir yandan düşük doğum ve yüksek ölüm oranlarının sebep ve sonuçları tartışılmış, diğer yandan da aile yapısı, evlenme-boşanma oranlarındaki çarpıklıklar, yaşlanma ve istihdam sorunları, nüfusun cinsiyet ve yaş dağılımı gibi problemler ele alınmıştır.

2.1. Doğum Oranlarının Kritik Durumu

Doğum oranları, ölüm oranları ve dış göçler bir ülkede nüfus artışını belirleyen temel üç etkidir. Küresel ölçekte doğurganlığı etkileyen yüzlerce farklı etken vardır. Ülkelerin ekonomik, sosyal, coğrafi ve kültür özelliklerine göre nüfus artışlarını ve doğum oranlarını tetikleyen veya frenleyen unsurlar farklı karakterdedirler.

Birçok ülkeye benzer bir şekilde Rusya'da da doğum oranlarını etkileyen başlıca faktörler şunlardır:

A) Aile Yapısına Bağlı Etkenler

- Anne-babanın ilk evlenme yaşı.
- Anne-babanın eğitim-kültür düzeyi.
- Anne-babanın maddi geliri ve yaşam kalitesi.
- Anne-babanın etnik ve dinsel kimliği.
- Anne-babanın gelenek-görenekleri.
- Anne-babanın kırsal veya kentsel yaşam tarzı.
- Anne-babanın sağlık ve sosyo-psikolojik durumu.

B) Ulusal Etkenler

- Ulusal nüfus politikası.
- Ülkedeki siyasi ve ekonomik istikrar.
- Ülke nüfusunun yaş ve cinsiyet dağılımı.
- Ülke nüfusu içindeki evli ve bekârların oranı.
- Ülkedeki doğum kontrollerin yaygınlığı ve ulaşılabilirliği.
- Ülkedeki evlenme ve boşanma oranları.

İkinci Dünya Savaşından sonra çok farklı etkenlere bağlı olarak Rusya'daki doğum oranları azalmaya başlamıştır. Tablo 3'te de görüldüğü gibi 1950 yılında binde 26,9 olan doğurganlık 1970'te binde 14,6'ya ve 2001 yılında da 9,1'e azalmıştır. Son iki nüfus sayımı değerlerini karşılaştırdığımızda, yani 1989 ile 2002 yılı arasındaki dönemde Rusya'da kadın başına düşen canlı doğum 2,0'dan 1,3'e düşmüştür. Bu değerler dünya ülkeleri arasında en düşük doğurganlık değerleri arasında yer aldığından dolayı, Rusya'da neden sürdürülebilir nüfus artışı olanaksızdır sorusu da yanıtlanmış olmaktadır. Tablo 3'te de görüldüğü gibi bazı küçük istisnalara dışında tüm Sovyet döneminde Rusya'daki doğum oranları önlene-meyen bir düşüş göstermiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra Rusya'daki doğurganlık sorununu iki farklı dönemde irdeleyebiliriz: 1950–1990 arasındaki Sovyet dönemi ve 1990 sonrasındaki Postsovyet dönemi.

1950–1990 arasındaki Sovyet döneminde Rusya'daki doğum oranlarının azalmasının başlıca nedenleri şunlardır:³³

- Kırsal kesimden kentlere olan göçler sonucunda ülkede kentleşmenin hızlanması ve kentsel yaşam biçiminin yaygınlaşması. Örneğin Rusya'da 1939 yılında %33 olan kentsel nüfus oranı 1959'da %52'ye ve 1989'da %73'e yükselmiştir. Kentleşme ile birlikte nüfusun istihdam yapısı, çalışma ve yaşam düzeni, konut biçimi de değişmiş ve tüm bunlar daha da küçülen çekirdek aileler üzerinde doğurganlık açısından frenleyici etki yapmıştır. İç göçler sonucunda Rusya'daki kırların boşalması ve kentlerin hızla büyümesi, kırsal-kentsel nüfus dağılımının yanı sıra, aileye ve çocuklara olan bakış açısını da değiştirmiştir.

³³ Bu konuda aşağıdaki kaynaklara bakınız:

- Hruşev, T. "*Ekonomiçeskaya i Sotsialnaya Geografiya Rosi*", İzdatelstvo "Drofa", Moskova, 2002
- Dronov, V. P. ve Gluşkovoy, V. G. "*Obştestvennaya Geografiya Rosii*", İzdatelstvo "Klassiks Stil", Moskova, 2003
- Vişnevskiy, A. G. "*Rosiya Pered Demografiçeskiy Viyzovami*", Mejdunarodniy Simpozium "Rossiyane v Zerkale Statistiki: Vserosiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda", Moskova, 2003
- <http://www.gks.ru/wps/portal>,
- Simagin, Y. A. ve Gluşkovoy, V. G. "*Teritorialnaya Organizatsiya Naseleniya i Hozyaystva*", Moskova: İzdatelstvo "Knorus", 2009
- Sevruck, M. A. "*Entsiklopediya Rusiya: Federalni Okrazi i Regiozni*", Sofya: Fondatsiya "Ustoyçivo Razvitie za Balgariya", Peçat Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", 2008

• Sovyet dönemindeki kadınların bir yandan eğitim-kültür düzeyi yükselirken, diğer yandan çalışan kadın nüfus oranı hızla artmıştır. Sovyet sisteminin çok büyük önem verdiği kadın-erkek eşitliliği kadınları maden ocaklarından demir-çelik tesislerine, tekstil ve konserve fabrikalarından baraj ve demiryolu inşaatlarına kadar birçok alanda erkeklerle birlikte omuz omuza görev vermiş ve bununla Sovyet yöneticileri gurur duymuşlardır. Fakat Rus kadınların aile içindeki görevleri ve annelik sorumluluğu unutulmuş veya küçümseştirilmiştir. Çalışma ve sosyal hayatta erkeklerle eşitlenmiş olan kadınlar, doğum sorumluluğundan kaçarak, anne kimliğini arka plana itmişler ve tüm bunların sonucunda kadın başına düşen çocuk sayısı da azalmıştır. Örneğin doğurgan çağındaki kadınlar arasında 1989 nüfus sayımında kadın başına 2,0 canlı doğum düşerken, 2002 yılındaki nüfus sayımında bu değerin 1,3'e azalması Rusya'daki depopulasyon sorunsalına ışık tutmaktadır.

• 1950–1990 döneminde, doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaşması ve kürtajın serbestleştirilmesi doğum oranlarının azalmasında önemli bir etkidir. Katolik ülkelerden farklı olarak, Rusya gibi Ortodoks ülkelerde abort ve kürtajların serbest ve ucuz olması bu ülkelerde doğum oranlarının azalmasında önemli bir etkidir.

• Anne babaların yükselen gelir ve eğitim seviyesi ile doğum oranları ters orantılı bir ilişki göstermektedir. Rusya'da eğitim seviyesi daha yüksek olan Slav milletlerde (Rus, Ukraynalı, Beyaz Rus, Polonyalı v.b.) doğum oranları Müslüman milletlere (Kazak, Özbek, Türkmen, Azeri v.b.) göre daha düşük olması eğitim seviyesinin yanı sıra kültür ve din faktörlerin de doğurganlıkta etkili olduğunu göstermektedir.

• Rusya'da sağlıklı olmayan cinsiyet nüfus dağılımı da doğurganlığı olumsuz etkilemektedir. Ülke genelinde kadın nüfus oranlarının erkek nüfus oranlarına göre yüksek olması, erkek ölüm oranlarının kadınlardan daha yüksek olması gibi etkenler evlilik ve doğum oranlarını olumsuz etkilemektedir.

1990 sonrasındaki Postsovyet döneminde Rusya'daki doğum oranlarının azalmasının başlıca nedenleri şunlardır:³⁴

³⁴ V. E. Semenov, "Nравstvenno-Psihologičeskie Aspekti Rojdaemosti v Rosii Po Rezultatam Sotsiologičeskikh İsledvaniy", Mejdunarodny Simpozium "Rossiyane v Zerkale

- Ülkedeki ahlâki ve psikolojik çöküntü sonucunda aile bir sosyal kurum olarak cazibesini yitirmiş ve nikâhsız birlikteliklerin sayısı hızla artmıştır. Bir yandan evlilik oranları azalırken diğer yandan boşanma oranları artmıştır. Ayrıca, kırsal yerleşmelerde genç nüfus oranları çok azalmış ve yaşlı nüfus oranları artmıştır. Ülke genelindeki nüfusun yaşlanması ve medyan yaş ortalamasının yükselmesi de doğurganlığı olumsuz etkilemiştir.

- Postsovyet döneminde damat ve gelin adaylarının yaşı yükselmiş. Bir başka anlatıyla ilk evlenme yaşının yükselmesi, ilk doğum yaşının da yükselmesine yol açmıştır. Örneğin 1989 yılındaki nüfus sayımında doğum yapan kadınların ortalama yaşı 25,5 ise bu değer 2002 yılındaki nüfus sayımında 26,2'ye yükselmiş ve daha da yükselmesi beklenmektedir.

- Postsovyet dönemde basın ve medya yayınlarındaki serbestlik ve çok seslilik, cinsel özgürlüğün sınırlarını genişletmesine ve gençler arasında hızla yaygınlaşmasına neden olmuştur. Evlilik dışı doğumlardaki artış, nikâhsız birlikteliklerin artması, kimsesiz çocukların artması, kürtaj ve boşanmalardaki hızlı artış bu cinsel özgürlüğün yansımalarından sadece bir kaçıdır.

- Sosyalist-devletçi ekonomiden serbest piyasaya geçişteki politik ve ekonomik sıkıntılar, ailelerin güven, istihdam ve gelecek belirsizliğine kapılmalarına, daha da önemlisi halkın yoksullaşmasına ve derin sosyo-psikolojik sorunlarla yüzleşmelerine neden olmuştur. Tüm bu olumsuz etkenler küçük çekirdek ailelerin daha da küçülmesine ve doğumların daha da azalmasına neden olmuştur.

- Postsovyet döneminde özellikle Batı Avrupa ve Anglo-Amerika'ya yönelik dış göçler ve bir bölüm eğitilmiş genç nüfusunun ülkeyi terk etmesi, zaten düşük olan genç nüfus oranlarının daha da olumsuz etkilemiştir. Her ne kadar postsovyet döneminde Rusya eski SSCB cumhuri-

Statistiki: Vserosiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda", Moskova, 2003, T. Hruştev, "Ekonomičeskaya i Sotsialnaya Geografiya Rosii", İzdatelstvo "Drofa", Moskova, 2002, s. 59–77, V. P. Dronov ve V. G. Gluşkovoy, "Obştestvennaya Geografiya Rosii", İzdatelstvo "Klassiks Stil", Moskova, 2003, s. 71–102; A. G. Vişnevskiy, "Rosiya Pered Demografičeskiy Viyzovami", Mejdunarodnyy Simpozium "Rossiyanе v Zerkale Statistiki: Vserosiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda", Moskova, 2003; <http://www.gks.ru/wps/portal>

yetlerinden yoğun göç almış olsa da aynı zamanda göç verdiği de unutulmamalıdır. Önümüzdeki yıllarda dış göç bilançosu ulusal nüfus artış hızını doğrudan etkilemeye devam edecektir.

Semenov'a göre Rus aile değerlerinin değişmesi, depopulasyon krizine girilmesi ve doğurganlığın dibe vurmasında birçok etken olmasına rağmen, postsovyet döneminde ülke genelinde egemen olan ahlâki, manevi ve psikolojik çöküntü bu gelişmenin temel nedenleridir. Semenov, ülke genelinde yapmış olduğu sosyoloji tabanlı ulusal araştırma sonuçlarına dayanarak bu konuda aşağıdaki tespitleri ortaya koymuştur:³⁵

a) Özellikle büyük şehirlerde, son yıllarda gençlerin aylık kazançları ve maddi gelirleri artarken, evlilik oranları ve çocuk sayıların azalması düşündürücüdür. Rusya gençlerinin büyük bir bölümü büyük bir salgın hastalığına kapılmıştır. Bu salgın hastalığın hızla yayılmasına sebep olan virüslerin başında bencillik, tembellik, çıkarıcılık, doyumsuz tüketim, sınırsız istek ve arzular gelmektedir. Kitle iletişim araçlarının ve moda-marka-reklâm üçlüsünün etkisinde kalan gençler gününbirlik istek ve amaçlarla, kapitalizmin pompaladığı "sonsuz özgürlükler", "hedefsiz kolay yaşam", "kontROLSÜZ aşk, arzu ve cinsellik", "egoistleşen amaç ve istekler", "pembe tatlı hayaller", "sınırsız tüketim" ve "sahte cennet beklentileri" ile uyutulmakta, uyuşturulmaktadırlar. Böylece Rusya'nın en dinamik unsuru olması gereken gençler işlevsizleştirilmekte ve etkisizleştirilmektedirler, gerçek dünyadan uzaklaştırılıp sanal bir gezegende yaşamaları sağlanmaktadır. Devlet ve toplum sorumluluğunu, iş ve çalışma sorumluluğunu kabullenmeyen "medyatik gençler" için aile sorumluluğu ile anne-baba sorumluluğunu kabullenmemeleri anlaşılır bir tercihtir. Tüm bunların sonucunda Rusya'da doğurganlığın dibe vurması da beklenen bir sonuçtur.

b) Postsovet döneminde Rusya'daki basın ve medyada çıkan reklâmlar gençleri alkol ve sigara tüketimine, çalışmadan kolay zengin olmaya, bahis oyunlarına ve kumar faaliyetlerine, hatta cinsel istismara teşvik etmektedir. Aşk ve aile, vatan ve bayrak, doğa ve çocuk sevgisi,

³⁵ V. E. Semenov, "Nравственно-Психологические Аспекти Рождения в России По Результатам Социологических Исследований", Междunarodный Симпозиум "Российяне в Зеркале Статистики: Всероссийская Перепись Населения 2002 Год", Москва, 2003

çalışma ve hak edilen kazanç demode terimler olurken, haksız kazanç, pornografi, mafya, köşe dönmece, şantaj, cep telefonları ve modern otomobiller, eşcinsel ilişkiler ve cinsel fanteziler gençlerin yeni yaşam arayışları arasında en ön sıralarda yer almaktadır. Tüm bunların sonucunda düşük (abortus), kürtaj ve boşanmalar artarken, devlet yurtlarına bırakılan sahipsiz çocuklar artarken, annesiz ve babasız büyüyen tek ebeveynli aileler artarken, evlenmeler ve doğumlar azalmakta, ülke ulusu yaşlanmakta ve ulusal beşeri potansiyel erimektedir. Gençlerin düşünce, duygu, tutum ve davranışlarındaki bu manevi kriz, bu ahlâki çöküntü Rusya'da derinleşen bugünkü demografik krizin asıl nedeni ve sorumlusudur.

c) Devlet, gençlere kötü örnek olan kitle iletişim araçlarındaki reklâm ve yayınları kontrol etmede aciz ve isteksizdir. Devlet evlenmeleri ve doğurganlığı yeterince teşvik etmemektedir. Örneğin 2003 yılında S. Petersburg kentinde birinci doğan çocuk için aylık 1 158 ruble verilirken, ikinci çocuk için 1 505 ve üçüncü çocuk için sadece 810 ruble verilmektedir. Çocuk sayısı arttıkça çocuk ödenekleri artması gerekirken tam tersi azalması, nüfusu azalan bir Rusya için hangi aile planlamasından, hangi nüfus politikasından söz edilebilir? Çocuk yardımları arttırılmadan, genç ailelerin konut sorunu çözülmeden evlenme ve doğum oranları arttırılmaz. Daha da önemlisi ülkede egemen olan ahlâki, manevi ve psikolojik çöküntünün çürümüş kökleri kazınmadan, toplum arınmadan demografik krizden çıkış imkânsızlaşır.

Yukarıdaki karamsar satırlardan da anlaşıldığı gibi Semenov Rusya'daki demografik krizden ulusal manevi ve psikolojik çöküntüyü, devletin çaresizliğini ve gençlerin yaşam biçimlerini sorumlu tutmaktadır. Sosyalist düzenden kapitalist düzene geçişte bazıları bir günde zenginleşirken, bazıları da bir günde iflasın eşiğine gelmiş veya işsiz kalmıştır. Alt ve üst gelir tabakaları arasındaki kazanç uçurumu artmış, zengin ile fakirler arasındaki kutuplaşma belirginleşmiştir. Daha da önemlisi kimsesiz çocuklar, kaderine terk edilmiş yaşlılar, özürlü yoksullar ve parçalanmış ailelerde anormal bir artış görülmüştür. Tüm bu sosyal sarsıntılar her şeyden önce halkın sosyo-psikolojik durumunu ve doğurganlığını etkileyerek Rusya'daki bugünkü beşeri sorunların derinleşmesine ve kökleşmesine neden olmuştur.

2.2. Dizginlenemeyen Yüksek Ölüm Oranları

1960'lı yıllarda bazı olumsuz yansımalar gösteren fakat özellikle 1990'lı yıllarda derinleşen depopulasyon, Rusya'daki en tartışılan konuların başında ve sorunlar listesinin en tepesinde öncelikli yerini korumayı bugün de sürdürmektedir. XX. yüzyılın ikinci yarısında belirginleşen depopulasyonu iki ana etken tetiklemektedir: Düşük doğum oranları ve yüksek ölüm oranları. Batı Avrupa ülkelerinde de düşük doğum oranları egemenliğini korurken, bu ülkelerin hiç birisinde Rusya'dakine benzer yüksek ölüm oranlarının görülmemesi, nüfus azalması tartışmalarında "ölüm tehlikesine" odaklanmayı belirlemiştir. Fakat demografi ve insan ekolojisi merkezi başkanı A. G. Vişnevskiy'in de belirttiği gibi, "uzun zamandan beri tartışılrsa da Rusya'daki önlenemeyen yüksek ölüm oranlarına mantıklı ve tutarlı bir bilimsel yanıt bulunamamıştır"³⁶ tespiti, acı ama bir o kadar da yalın ve çarpıcı bir başka gerçeği gündeme getirmektedir. Demografik sorun bilinmekte, ama sorunun çözümü için çare ve yöntemler henüz kararlaştırılmamış olduğu anlaşılmaktadır.

Rusya'daki ölüm oranlarını açıklayan ve doğruluğu kanıtlanmış bir görüş, bir formül ya da tek bir teori yoktur, fakat ölüm oranlarını tetikleyen, doğrudan veya dolaylı etkileyen faktörler bilinmektedir. Rusya'daki yüksek ölüm oranlarını tetikleyen başlıca etkenler 7 grupta toplanabilir:

1. Sosyo-ekonomik etkenler,
2. Sosyo-psikolojik etkenler,
3. Politik etkenler,
4. Ekolojik etkenler,
5. Sağlık sorunları etkenleri,
6. Yaşam kalitesi etkenleri,
7. Yaş ve cinsiyet dağılım etkenleri.

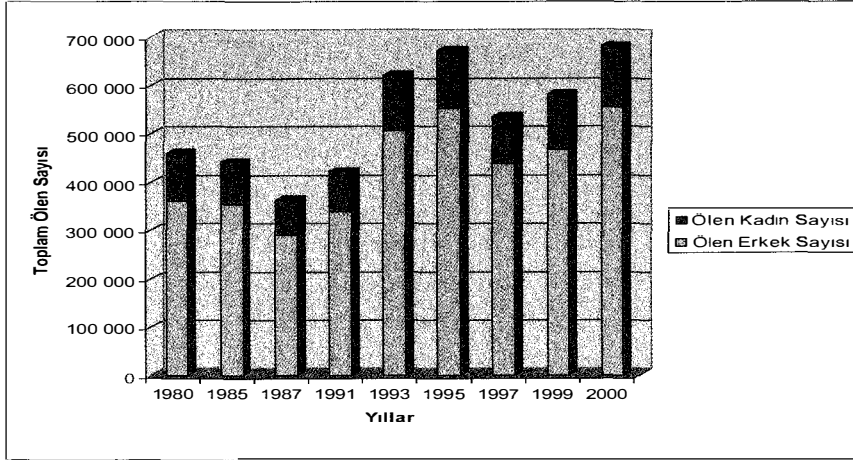
³⁶ A. G. Vişnevskiy, "*Rosiyə Pered Demografiçeskiy Viyzovami*", Mejdunarodniy Simpozium "Rossiyane v Zerkale Statistiki: Vserosiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda", Moskova, 2003

Rusya'daki ölüm oranları ile sosyo-ekonomik durum arasındaki ilişkilere ışık tutan Grafik 1'de 1980–2000 döneminde Rusya'daki demografik aktif nüfusun³⁷ cinsiyetlere göre ölüm oranları verilmiştir. Grafik 1'de de görüldüğü gibi 1980–1987 döneminde aktif nüfustaki ölüm oranları azalırken, özellikle 1992–1995 döneminde bu oranlarda ciddi bir yükselme görülmektedir. 1987 yılında Rusya'da demografik aktif nüfus grubunda yer alan toplam 363 205 kişi hayatlarını kaybetmiş iken 2000 yılında bu sayı 680 982'ye yükselmiştir. Yani 13 yılda aktif nüfustaki ölü sayısı neredeyse iki kat artmıştır. Bir başka dikkat çeken sonuç ölümlerdeki dengesiz cinsiyet dağılımıdır. Örneğin, 2000 yılında aktif nüfus içinde ölen kişilerin 554 564'ü erkek ve 126 418'i kadındır. Bir başka anlatımla ölenlerin %81,4'ü erkek ve sadece %18,6'sı kadın olması ölüm oranlarında derinleşen ve acil önlemler alınması gereken cinsiyet problemine işaret etmektedir. Zaten 2005 yılında Rusya'daki erkeklerin ortalama yaşam süresi 58,9 iken kadınların 72,4 olması, bu konuda dünyanın çok az ülkesinde görülen 13 yıllık cinsiyet farklılaşmasına işaret ederek ülkede ciddi sosyal sorunların mevcudiyetine ışık tutmaktadır.³⁸ Kadın nüfusundaki sayısal üstünlük ve Rus ulusunda kök salmış “erkeksizleşme hastalığı” ülkedeki toplumbilimcilerin ve siyasetçilerin üzerinde önemle durmaları gereken sorunların başında gelmektedir.

Tüm bu tespitlerin sonunda şu soru akla gelmektedir: hangi etkenler doğrultusunda Rusya'da bu denli yüksek ölüm artışları görülmektedir? Böylesine kısa bir zaman diliminde ülkenin sağlık sisteminde bir köklü değişiklik olmadığına göre, savaş, salgın hastalığı, doğal afet gibi ölüm oranlarının yükselmesini sağlayan başka bir ciddi etken olmadığına göre ölüm oranlarının yükselme nedenini başka alanlarda aramamız gerekecektir.

³⁷ Türkiye'de yaşayan ve 15 ile 64 yaş arasında olan çalışabilir nüfusa demografik aktif nüfus denir. Fakat, Rusya'daki aktif nüfus erkeklerde 16-59 yaş arasında ve kadınlarda 16-54 yaş arasında olanları kapsamaktadır.

³⁸ <http://www.gks.ru/wps/portal>

Grafik 1: Rusya'daki Demografik Aktif Nüfus Grubundaki Ölen Kişi Sayısı (1980–2000)³⁹

Rusya Bilimler Akademisi uzmanı Lvov'a göre bu dönemde yaşanan ekonomik kriz ve bu krizin sosyal yansımaları ölüm oranlarını tetikleyen en önemli etkidir. Akademik Lvov, Rus ekonomisini derinden etkilemiş olan 1993–1994 ekonomik kriz ile ülke genelinde artışa geçen ölüm oranları arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır:⁴⁰

- 1993 yılı, postsovyet döneminde yaşanan en büyük üretim düşüklüğü ile dikkat çekmektedir. Bir yılda ulusal sanayi üretimi %30'da fazla azalma göstermiş, birçok fabrika ve endüstri tesisi kapanmış, yüz binlerce kişi kısa bir süre içinde işsiz kalmıştır. Bir yılda enflasyon 10 kat yükselmiş, ülkedeki iktisadi kargaşa sonucunda kurum ve şirket sahipleri memur ve işçilere ücretlerini ödeyememeye başlamıştır. Ekonomik bunalım toplumsal bunalıma dönüşmüş, toplum içinde sağlık ve psikolojik sorunlu hastaların sayısı hızla yükselmiş, boşanma ve intihar olayları artmıştır.

- 1994 yılı "Kara Salı" başlığı ile Rusya'daki tarih kitaplarına adını yazdırmıştır. Rusya, tarihinde ilk kez federal devlet, ekonomi ve finans

³⁹ D. S. Lvov, "Fenomen Sverhshmertnosti, Neizvestniy Sovremennoy Nauke", Mejdunarodniy Simpozium "Rossiyanе v Zerkale Statistiki: Vserossiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda", Moskova, 2003

⁴⁰ D. S. Lvov, a.g.e.

çöküşü ile karşı karşıya kalmıştır. Rus para birimi ruble değersizleşirken, dolar fiyatı hızla yükselmiş. İthalat daha da masraflı, dış ticaret açığı daha da yüksek olmuştur. Bir yıl içinde halkın satın alım gücü %27 azalmıştır.

• Ekonomik şok dalgaları, Rus ulusunun her kesiminde sosyal ve psikolojik şok dalgaları ile sarsılmasına neden olmuştur. Güvensiz ve çaresiz halk demoralize olmuş, ekonomik çöküntü en çok halkın sağlık durumunu olumsuz etkilemiş, kalp-damar hastalıkları hızla artmış, özellikle genç yaştaki enfarktüs ölümlerinde ciddi yükselmeler görülmüştür. Bulaşıcı hastalıklar yaygınlaşmış, cinayet, hırsızlık ve gasp olayları arttığı gibi intihar olayları da anormal şekilde artmıştır. Tüm bu olumsuz etkenlerin sonucunda ülke genelindeki ölüm oranlarında da artış olması beklenen bir sonuçtur.

Tablo 5: Seçilmiş Ülkelerde Nedenlerine Göre Ölüm Vakalarının Dağılımı⁴¹
(100 000 Kişiye Düşen Ölüm Vakası)

	Ülke	Yıllar	Bulaşıcı ve Enfeksiyonlu Hastalıklar	Kanser Hastalıkları	Kalp ve Damar Hastalıkları	Kaza, Şiddet, Ölüm, İntihar v.b.
Gelişmiş ve Sanayileşmiş Ülkeler	ABD	1997	9,3	143,4	215,8	50,7
	B. Britanya	1995	4,9	206,5	317,2	28,5
	Almanya	1995	5,5	196,7	343,8	41,2
	Fransa	1994	8,8	194,3	182,8	64,5
	İsveç	1995	5,3	161,3	295,9	40,3
	Japonya	1997	8,4	125,4	122,9	37,8
Postsosyalist Ülkeler	Rusya	2001	24,4	190,1	809,7	270,7
	Kazakistan	1995	46,0	203,1	797,9	159,9
	Kırgızistan	1995	36,9	120,0	673,3	129,3
	Ukrayna	1997	19,7	136,6	581,2	132,4
	Letonya	1995	21,0	195,3	749,0	204,2

⁴¹ D. S. Lvov, a. g. e.

Gelişmiş ve sanayileşmiş ülkeler ile geçiş ekonomisine sahip post-sosyalist ülkelerin ölüm dağılımını gösteren Tablo 5'e baktığımızda çok önemli sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu tabloda da görüldüğü gibi Japonya'da kalp ve damar hastalıklarından her 100 000 kişiden 123'ü hayatını kaybederken Rusya'da bu sayı 810'dur, yani 6,5 kat daha yüksektir. Ayrıca genel olarak geçiş ekonomiye sahip postsosyalist ülkelere kalp ve damar hastalıklarından ölenlerin sayısı gelişmiş ve sanayileşmiş ülkelere göre 3,5 kat daha yüksektir. Ölüm vakalarındaki bu çarpıcı sonuç, iki ülke grubunun sağlık sisteminin yaygınlığı ve kalitesinden çok, sosyo-ekonomik koşulları, yaşam kalitesini ve halkın psikolojik koşullarından kaynaklanan derin farklılaşmanın yansımasıdır. Bir başka anlamıyla sosyalizimden kapitalizme olan sancılı geçiş, postsosyalist ülkelerdeki toplumların refah seviyesini, maddi gelirini, psikolojik ve sağlık durumunu olumsuz etkileyerek hastalıklara karşı daha az dirençli olmalarına yol açmıştır. Hem kalp-damar hastalıkları, hem şiddet ve intihar olayları, hem de kanser ve enfeksiyon hastalıklar bakımından postsosyalist ülkelerdeki ölüm vakaları sanayileşmiş ülkelere göre daha yüksektir (Tablo 5). Bu sonuçlar geçiş dönemindeki postsosyalist ülkelerdeki sosyo-psikolojik faktörlerin ölüm vakalarında asıl belirleyici etken olduğunu göstermektedir. Postsosyalist ülkelerdeki bu yüksek ölüm değerlerin baş sorumlusunu insanın yapısında, yani insanların içinde değil insanın dışında yani toplumsal çevrede aranması gerektiğine işaret eden Lvov, tıp ve sağlık sisteminde değil sosyal, ekonomik ve psikolojik dış çevrede bu sorunların kaynağının aranması gerektiğini belirtmektedir.⁴²

Postsovyet döneminde Rusya'da derinleşen siyasi ve ekonomik kriz, her şeyden önce toplumsal ve psikolojik krize dönüşmüş ve tüm bunların sonucunda birçok hastalık vakasında adeta patlama görünmüş ve zaten yüksek olan ölüm oranları daha da artmıştır. Örneğin, Tablo 5'te yer alan tüm 11 ülke arasında öldürme, şiddet, kaza ve intihar nedeniyle ölüm vakalarında en yüksek ölüm oranlarının Rusya'da görülmesi bu ülkedeki sosyal, ekonomik ve politik geçiş sürecinin diğer postsosyalist ülkelere göre daha derin sarsıntılarla cereyan ettiğine işaret etmektedir. Kırgızistan ve Ukrayna ile karşılaştırıldığında bu tıp ölüm vakalarının

⁴² D. S. Lvov, a. g. e.

Rusya'da yaklaşık iki kat daha fazla olması hem üzücü, hem düşündürücüdür.

Geçiş döneminde Rusya'da cereyan eden siyasi ve ekonomik kriz, kısa sürede etik normları ve değerler sisteminin erozyona uğramasına neden olmuş ve eşitlik, doğruluk, dürüstlük, yaşam, mutluluk ve demokrasi gibi kavramların sorgulanmasına ve yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Tüm bunların sonucunda Rusya'da alkolizm, uyuşturucu kullanımı, hırsızlık, saldırganlık, mafyalaşma ve fahişelik yükselişe geçmiş; halkın devlete, yöneticilere ve siyasetçilere olan güveni hızla azalmış; dış ülkelere kaçış (dış göçler) artmış; güvensiz, karamsar ve içine kapanık bir toplum şekillenmeye başlamıştır. Büyük bir olasılıkla, Rus toplumu bu olumsuz sosyal ve psikolojik durumdan kurtulmadığı müddetçe demografik krizden de kurtulamayacaktır.

2.3. Evlenme-Boşanma Oranlarındaki Çarpıklıklar

Son dönemde Rusya'da evlenme oranları azalırken, boşanma oranlarının artması ciddi sosyal ve demografik sonuçlara yol açmaktadır. Örneğin Tablo 6'da da görüldüğü gibi 1989 yılında 16 yaş üzerinde olan kişilerin %72,5'i evli iken bu oran 2002 yılında %67,9'a düşmüştür. Oysa aynı dönemde dul olanların oranı %12,3'ten %13,5'e yükselirken, boşanmış ve ayrı yaşayanların oranı da %7,9'dan %11,2'ye yükselmesi hem dikkat çekici hem de düşündürücüdür. Bir başka anlatımla 1989'da Rusya'da var olan 36 milyon aile çiftinin, 2002 yılında 34 milyona azalması, aile değerlerinin aşınması ile birlikte, aile kurumuna güvensizliği ve aile kurmadaki isteksizliği gündeme getirmektedir.

2002 yılındaki son nüfus sayımında ilk kez Rusya'daki nikâhsız aileler, yani resmi olmayan aile birliktelikleri tespit edilmiş ve ülkedeki ailelerin %10 yani yaklaşık 3 milyon aile, resmi nikâh olmadan yaşamakta olduğu görülmüştür. Nikâhsız aile birlikteliklerin yaygınlaşması evlilik dışı doğan çocukların da yaygınlaşmasına neden olmuştur. 1989-2002 döneminde evlilik dışı doğan çocukların sayısı yaklaşık iki kat artmıştır ve dünyaya gelen tüm çocukların %30 gibi çok yüksek bir değere ulaşmıştır. Bir başka anlatımla 2002 yılında Rusya'da dünyaya gelen her üç bebekten biri evlilik dışı (resmi nikâhları olmayan anne ve babadan) olduğu görülmek-

tedir. 1989 yılında 583 000 aile parçalanmış iken 2002’de bu sayı 800 000’e ulaşmış ve tüm bunların sonucunda yaklaşık 400 000 çocuk anne veya babasından ayrı olarak tek ebeveynle yaşamak zorunda kalmıştır.

Özellikle yeni evli genç aileler arasındaki boşanmalar gittikçe artmaktadır. Son nüfus sayımına göre Rusya’da boşanan her üç aileden biri 5 yıl evliliklerini doldurmayan yeni evlenmiş ailelerdir. Rusya’da yapılan 2002 yılındaki nüfus sayımının diğer ilginç bir sonucu da 4 200 kişi 16 yaşından küçük olmasına rağmen evli oldukları ve bunlardan 2 300’ü nikâhsız birlikteliklerini sürdürdükleri tespit edilmiştir.⁴³ Tüm bu örnekler ülkedeki sosyal, ahlâki ve manevi krizin Rus aile yapısına olan derin etkilerini yansıtmaktadır.

Tablo 6: Rusya’daki Kadın ve Erkeklerin Evlenme-Boşanma Durumları (1989–2002)⁴⁴

Evlenme-Boşanma Durumu (16 yaş +)	Toplam Nüfus		Erkek Nüfus		Kadın Nüfus	
	1989 Yılı (Milyon)	2002 Yılı (Milyon)	1989 Yılı (Milyon)	2002 Yılı (Milyon)	1989 Yılı (Milyon)	2002 Yılı (Milyon)
Hiç Evlenmemiş	17,9	24,9	9,9	13,6	8,0	11,3
Evli	72,5	67,9	36,2	33,9	36,3	34,0
Dul	12,3	13,5	1,3	1,9	11,0	11,6
Boşanmış ⁴⁵	7,9	11,2	2,8	4,1	5,1	7,1
Toplam	111,0	118,7	50,4	54,1	60,6	64,6
	Binde Oranı					
Hiç Evlenmemiş	161	210	196	251	132	175
Evli	653	572	718	626	598	526
Dul	110	114	25	36	182	180
Boşanmış	72	94	57	76	85	110

⁴³ <http://www.gks.ru/wps/portal>

⁴⁴ <http://www.gks.ru/wps/portal>

⁴⁵ Boşanmış nüfus, resmi olarak boşanmış ve resmi olarak boşanmamış ama sürekli ayrı yaşayan kadın ve erkekleri kapsamaktadır.

Rusya'daki son iki nüfus sayımı verilerine bakıldığında hem dul hem de boşanmışların sayısında bir artış olduğu gözlenmektedir (Tablo 6). Örneğin 1989 yılında her 1 000 erkekten 82'si dul ve boşanmış iken 2002 yılında bu sayı 112'ye yükselmiştir. Fakat erkeklerle kıyaslandığına kadınlarda dul ve boşanmışların oranı daha yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin 2002 yılında her 1 000 erkekten 112'si dul ve boşanmış iken kadınlarda bu oran 290'dır (Tablo 6). Bir başka anlatımla Rusya'da yaşayan ve 16 yaş üzerindeki kadınların %29'u ya dul ya da boşanmıştır bu da neredeyse her üç kadından birinin evli olmadığını göstermektedir.

Her ülkede aile sosyal toplumun en küçük, ama en önemli çekirdek birimini oluşturmaktadır. Bu çekirdek birimdeki değişimler er ya da geç tüm sosyal kuşakları ve tüm ulusu etkileyeceği ortadadır. Rusya genelinde nikâhsız aile birlikteliklerinin artması bir yandan demode olan aile kurumunun sosyalist dönemde ne kadar yıpratıldığını, ne kadar yaralandığını gösterir, diğer yandan ekonomik ve sosyal sarsıntıların eksik olmadığı postsosyalist geçiş döneminde çöken ahlâk ilişkilerini ve erozyona uğrayan toplumsal değerleri yansıtmaktadır. Aile kurumundan kaçış, anne-baba sorumluluğunu kişisel kariyer ve rahat yaşam istekleri uğruna feda edildiğini gösterdiği gibi serbest piyasa ve rekabetçi kapitalizme uyum sağlayan toplum içindeki karşılıklı güvensizliği, aile ve çocuk sorumluluklarından kaçışı, dahası bir toplumsal hastalık olarak yaygınlaşan bireyciliği ve benciliği de göstermektedir.

İontsev'in dikkat çektiği bir diğer sorun da Rusya'daki demografik krizin aile ve toplumsal kriz ile bütünleşmesidir.⁴⁶ Sigara ve alkol kullanımının özellikle gençler arasında hızla yaygınlaşması, uyuşturucu kullanan ve AIDS hastalığı taşıyan kişilerdeki sayısal artış, gasp, hırsızlık, insan öldürme, saldırı, tecavüz v.b. suçlardaki artış toplumda alarm veren sosyal sorunlara sadece birkaç örnektir. 2001 yılında Rusya'da dünyaya gelen bebeklerin %5'ten fazlası, yani 1,3 milyonu sağlıklı konut ve yaşam ortamı bulamayıp "sokak çocuğu" grubunu oluşturmuşlardır. 2002 yılında yaklaşık 600 000 çocuk devlet bakımevlerinde yetişirken, 2 milyon çocuk anne-babasız büyümüştür. Ülkede 610 000'den fazla engelli (özürlü) çocuk ve 10 milyona yakın narkomanın (uyuşturucu bağım-

⁴⁶ V. A. İontsev, "Rol Demografiçeskoj İnformatsii v Sovremennom Obştestve", "Rossiyane v Zerkale Statistiki: Vserosiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda", Moskova, 2003

lısı) bulunması Rusya'nın sosyal utanç tablosunu tamamlamaktadır. Böylece İontsev, aile krizinin toplumsal krize dönüştüğünü, toplumsal krizin ise ulusal krize evrimleştiğini iddia ederek, Rusya'da çözüm bekleyen bu sorunlara dikkat çekmeye çalışmaktadır.⁴⁷

2.4. Konut Yoğunluğu Sorunu

1897 yılında Rusya'da yapılan ilk nüfus sayımından beri ilk kez 2002 yılındaki nüfus sayımında aile büyüklüğünün yanı sıra konut büyüklüğü de ölçülmüştür. Aslında konut büyüklüğü veya konut yoğunluğu, bireylerin yaşamlarını sürdürdüğü ve burada kaç kişinin barındığını gösteren bir kavramdır. Bu konut veya yaşam alanı bireyin kendisine ait olan daire, gecekodu, ev, yazlık, bağ evi v.b. olabileceği gibi, bireye ait olmayan öğrenci yurdu, tatil köyü, kiralık ev, otel, motel, manastır, çadır, kamping, lojman v.b. de olabilir.

Tablo 7: Kırsal ve Kentsel Yerleşmelere Göre Rusya'daki Konut Yoğunluğu (2002 yılı)⁴⁸

Konut Yoğunluğu	Konut Sayısı (1000)			Konut Sayısı (%)		
	Tüm Yerleşmeler	Kentsel Yerleşmeler	Kırsal Yerleşmeler	Tüm Yerleşmeler	Kentsel Yerleşmeler	Kırsal Yerleşmeler
Toplam	52 707	39 233	13 474	100	100	100
Kişilik Konut	11 742	8 769	2 973	22,3	22,3	22,0
2 Kişilik Konut	14 533	10 870	3 663	27,6	27,7	27,2
3 Kişilik Konut	12 535	9 801	2 734	23,8	25,0	20,3
4 Kişilik Konut	8 943	6 614	2 329	17,0	16,9	17,3
5 Kişilik Konut	3 032	2 035	997	5,7	5,2	7,4
6 Kişilik Konut	1 166	722	444	2,2	1,8	3,3
7 Kişilik Konut ve +	756	422	334	1,4	1,1	2,5
Ortalama Konut Büyüklüğü	2,7	2,7	2,8	x	x	x

⁴⁷ V. A. İontsev, a. g. e.

⁴⁸ <http://www.gks.ru/wps/portal>

Ailede yaşayanlar akraba bağları ile birbirlerine bağlı olduklarından dolayı aile büyüklüğü tespit edilirken genelde anne, baba, kardeş, dede, teyze v.b. akrabalar dâhil olurlar, oysa konut yoğunluğu tespit edilirken bu konut öğrenci yurdu, askeri lojman, otel v.b. konutları kapsadığından dolayı burada akraba önkoşulu yoktur. Bu nedenle konut yoğunluğu ile ilgili sonuçlar ile aile büyüklüğü sonuçları arasında paralelliğin olmaması gayet anlaşılırdır.

Rusya Federasyonu'nda gerçekleştirilen 2002 yılındaki son nüfus sayımında ülkede 52 707 000 konut tespit edilmiş ve ortalama her konuta 2,7 kişinin düştüğü tespit edilmiştir. Bu konutlarda yaşayan 142,7 milyon kişi ülke nüfusunun %98'ini oluşturmaktadır.⁴⁹ Tablo 7'deki sonuçlara bakıldığında Rusya'daki en yaygın konutların 2 kişilik (tüm konutların %27,6'sı) ve 3 kişilik (tüm konutların %23,8'i) konutlar olduğunu, en az sayıda konut ise 6–7 kişilik (tüm konutların %3,6'sı) ve daha kalabalık sayıdaki konutlar oldukları anlaşılmaktadır. Bir başka anlatımla ülkedeki konutların %50'sinde ya 1 ya da 2 kişi yaşamaktadır. Ayrıca ülke genelindeki doğum oranlarının azalmasına paralel olarak konut başına düşen çocuk sayısında da azalmaların olması beklenen bir sonuçtur. Örneğin 18 yaşına kadar olan tek çocuklu konut oranı 1989'da %30 iken 2002'de %34'e yükselirken, aynı dönemde iki çocuklu konutların %23'ten %15'e azalması ve üç çocuklu konutların da %6'dan %3'e azalması ülkedeki doğurganlık krizinin en iyi yansımasıdır.⁵⁰ Doğurgan çağındaki kadınlar arasında 1989 nüfus sayımında kadın başına 2,0 canlı doğum düşerken, 2002 yılındaki nüfus sayımında bu değer 1,3'e düşmesi Rusya'daki depopulasyon sürecine ışık tuttuğu gibi neden iki veya üç çocuklu konut sayısında azalmalar olduğu sorularına da ışık tutmaktadır.

2002 yılında yapılan nüfus sayımında ülke genelindeki tek kişilik konutlarda yaşayanların yaklaşık %60'ı (7 milyon kişi) yaşlılar ve emeklilerden oluştuğu ve bunların yaklaşık yarısının 70 yaş ve üstünde olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit hasta, yaşlı veya kendine bakamayacak ihtiyar kişilerin kendi kaderleri ile baş başa bırakıldıklarını veya çocukları tarafından terk edildiklerinin ipuçlarını göstermekte ve böylece Rusya'da

⁴⁹ <http://www.gks.ru/wps/portal>

⁵⁰ <http://www.gks.ru/wps/portal>

çözüm bekleyen bir başka sosyal sorun olan “tek başına yaşayan yaşlılar” sorununa işaret etmektedir.

2002 yılında yapılan nüfus sayımında Rusya’da yaşayan 2,3 milyon kişinin kimsesizler yurdu, hapisane, çocuk bakım evleri, yaşlılar yurdu, dini yurtlar, manastır, hastane, uyuşturucu ve alkol tedavi merkezleri gibi alışageldik ev koşullarının dışındaki yerlerde ikamet ettikleri anlaşılmıştır. Bu acı gerçek Rusya’daki sağlık sistemine, uyuşturucu ve alkol kullanımının yaygınlığına, kimsesiz çocuk ve yaşlılardaki artışlara, bir başka deyişle hiçbir ülkenin dile getirmek istemediği sosyal yaralara ışık tutmaktadır.

2.5. Giderilemeyen Cinsiyet Eşitsizliği Sorunu

2002 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre Rusya’nın toplam nüfusu 145 181 900 olup, bunlardan 67 557 300’ü erkek ve 77 624 600’ü kadındır. Yani erkek nüfusla kıyasla ülkede yaklaşık 12 milyon daha fazla kadın yaşamaktadır. Bir başka anlatımla ülke nüfusunun %53,5’i kadınlardan ve %46,5’i erkeklerden oluşmaktadır. Kadın ve erkekler arasındaki böyle-sine farklı ve çarpıcı bir cinsiyet dağılımı Avrupa ülkelerinde çok nadir görülmektedir. Daha da önemlisi son dönemde cinsiyet farklılaşmanın azalmadığı, tam tersi arttığı gözlenmektedir. Örneğin 1989 nüfus sayımında her 1000 erkeğe 1140 kadın düşerken, 2002 yılındaki nüfus sayımında her 1000 erkeğe 1147 kadın düşmesi düşündürücüdür. Bir başka deyişle, 1989 yılında Rusya’daki kadınların erkeklerin üzerindeki sayısal üstünlüğü 9,6 milyon iken 2002 yılındaki son nüfus sayımında bu fark 10 milyona ulaşmıştır.⁵¹

2000 yılında Rusya’da yaşayan erkeklerin ortalama yaşam süresi ABD’ye göre 15,2, Fransa’ya göre 16,5, İsveç’e göre 18,5 ve Japonya’ya göre 18,7 yıl daha kısa olduğu görülmüştür.⁵² Bu yalın ama çarpıcı tespit, hem sanayileşmiş ülkeler ile Rus halkı arasındaki derin refah seviyesi farklılaşmasına işaret etmekte, hem de ülkedeki yüksek ölüm oranlarına ışık tutmaktadır.

⁵¹ <http://www.gks.ru/wps/portal>

⁵² A. G. Vişnevskiy, “*Rosiya Pered Demografiçeskiy Viyzovami*”, Mejdunarodnyy Simpozium “Rossiyane v Zerkale Statistiki: Vserossiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda”, Moskova, 2003

Rusya'daki cumhuriyet ve oblastların büyük bir bölümünde erkek nüfusa kıyasla kadın nüfus sayısının fazlalığı dikkat çekmektedir. Erkek nüfus sayısı ile kıyaslandığında kadınların sayısal üstünlüğü Merkezi Rusya'nın kırsal yerleşmelerinde ve büyük kentlerde çok daha belirgindir. Özellikle Moskova, S. Petersburg, Kazan, Gorki v.b. büyük metropol kentlerde kadın nüfus fazlalığı daha da artmaktadır. Örneğin başkent Moskova nüfusunun %55,1'ini kadınlar oluşturmaktadır. Ayrıca Rusya genelinde 33 yaşından itibaren kadınların erkekler üzerindeki sayısal egemenliği başlamasına rağmen bu sayısal üstünlüğün metropol kentlerde 20-25 yaşından itibaren başlaması dikkat çekicidir. Dronov ve Gluşkovoy'a göre kırsal kesimden kentlere yönelen iç göçlere kadın nüfusunun daha aktif katılması metropol kentlerde kadınların sayısal üstünlüğünü açıklarken, kırsal yerleşmelerde kadınların erkeklerden 14-15 yıl daha uzun yaşaması köylerdeki kadın nüfus üstünlüğünün neden ülke ortalamasının üzerinde olduğunun ipuçlarını vermektedir.⁵³

Tablo 8'de de görüldüğü gibi 1992 yılında Rusya'daki kadınların ortalama yaşam süresi 73,7 yıl iken 2005 yılında 72,4 yıla düşmesi ve aynı dönemde erkeklerin ortalama yaşam süresi 61,9 iken 58,9'a düşmesi iki temel sonuca ışık tutmaktadır. Birincisi hem erkek hem de kadın nüfusunun ortalama yaşam süresi bakımından azalması, ülkede ekonomik ve sosyal iyileştirmelerin, yaşam kalitesi ve sağlık düzeyinin yeterli olmadığını göstermektedir. İkincisi ise 1992 yılında kadınlar erkeklerden 11,8 yıl daha uzun ömürlü iken 2005 yılında 13,5 yıl daha uzun ömürlü olmaları, cinsiyetler arasında azalması gereken yaş farkının tam tersi arttığına işaret etmektedir. Tüm bu göstergeler Rusya'daki demografik-cinsiyet sorununun derinleşmeye devam ettiğini ve ulusal beşeri tabloyu olumsuz etkilemesini sürdürdüğünün işaretleridir.

Rusya'da gözlenen bu cinsiyet-dağılım sorununun birinci nedeni İkinci Dünya Savaşı'nın demografik etkilerini sürdürmesi, ikinci nedeni erkeklerde ortalama yaşam süresinin kadınlara göre 12-13 yıl daha kısa olması ve üçüncü nedeni de erkekler arasındaki erken ölümlerin kadınlardan daha fazla olmasıdır. Örneğin İkinci Dünya Savaşında 20 milyona

⁵³ V. P. Dronov ve V. G. Gluşkovoy, "*Obştestvennaya Geografiya Rosii*", İzdatelstvo "Klassiks Stil", Moskova, 2003, s. 93

yakın Sovyet vatandaşı hayatını kaybetmiş ve 1940–1945 döneminde ölenlerin büyük bir bölümü erkektir. Ayrıca, 1940'lı yıllarda başlayan bu cinsiyet eşitsizlik dağılımının bugün de başka sosyal ve demografik etkenler ile birleşmesi sonucunda hız kesmeden devam ettiği görülmektedir.

Tablo 8: Rusya'da Kadın ve Erkeklerin Ortalama Yaşam Süresi
(1992–2005)⁵⁴

Yıllar	Toplam (Yıl)	Erkekler (Yıl)	Kadınlar (Yıl)	Cinsiyet Farkı (Yıl)
1992	67,8	61,9	73,7	11,8
1995	64,5	58,1	71,6	13,5
2000	65,3	59,0	72,3	13,3
2001	65,2	58,9	72,2	13,3
2002	65,0	58,7	71,9	13,2
2003	64,9	58,6	71,8	13,2
2004	65,3	58,9	72,3	13,4
2005	65,3	58,9	72,4	13,5

Rusya'da istisnai bir durum da olsa bazı bölgelerde erkek nüfus sayısı kadınlardan daha fazladır. Erkeklerin sayısal üstünlüğünü ele geçirdiği bu nadir bölgelerin tamamı Sibirya'nın sert polar ve subpolar iklimlerinin görüldüğü, modern yerleşmelerin ve aritmetik nüfus yoğunluğunun çok az olduğu, ulaşım ve iktisadi faaliyetlerin pek gelişmemiş olduğu, fakat maden ve enerji kaynakları bakımından zengin yöreler olmaları dikkat çekicidir. Sert iklim koşullarına sahip olan bu yörelerdeki zengin doğal kaynakların işletilmesi ve değerlendirilmesi amacıyla binlerce erkek, yüksek aylık ücret ve erken emeklilik beklentisi ile ülkenin diğer bölgelerinden buralara göç etmiş ve yerleşmişlerdir. Tüm bunların sonucunda da ülke genelinden farklı olarak bir cinsiyet

⁵⁴ <http://www.gks.ru/wps/portal>

nüfus dağılımını şekillenmiştir. Tablo 9'da da görüldüğü gibi Rusya'da erkek nüfus sayısının kadınlardan daha fazla olduğu sadece dört otonom okrug ve bir oblast vardır. Bir başka anlatımla böylesine büyük bir yüzölçümüne ve 89 farklı idari birime sahip olan ülkede sadece 5 idari birimde erkekler azınlık olmaktan kendini kurtarabilmiş olması dikkat çekicidir.

Tablo 9: Rusya'da Erkek Nüfus Sayı Üstünlüğüne Sahip Olan İdari Birimler (2002 Yılı)

İdari Birim	Toplam Nüfus Sayısı	Erkek Nüfus Sayısı	Kadın Nüfus Sayısı	Erkek Nüfus Oranı (%)	Kadın Nüfus Oranı (%)
Yamalo-Nenetskiy Otonom Okrug	507 400	255 900	251 500	50,4	49,6
Evenkiyskiy Otonom Okrug	17 700	8 900	8 800	50,3	49,7
Koryakskiy Otonom Okrug	25 000	12 700	12 300	50,8	49,2
Çukotskiy Otonom Okrug	53 600	28 100	25 500	52,4	47,6
Kamçatskaya Oblast	358 800	182 900	175 900	51,0	49,0

Tablo 10 ve Tablo 11'de de görüldüğü gibi Rusya'daki kadın nüfus sayısı kem kentsel hem de kırsal yerleşmelerde ezici üstünlüğünü ilân etmiştir. Yine son nüfus sayımına göre Rusya'daki kentlerde 57,3 milyon kadın yaşarken (%53,8) sadece 49,1 milyon erkek (%46,2) yaşamaktadır. Kırsal nüfusta da benzer bir tablo gözlenmektedir: 20,3 milyon kadın (%52,4) ve sadece 18,5 milyon (%47,6) erkek yaşamaktadır. Ülkedeki cinsiyet dağılımındaki eşitsizlik istihdam yapısını ve nüfusun iş kollarına göre dağılımını etkilediği gibi, evlenme-boşanma oranlarını ve aile yapısını da etkilemektedir.

Tablo 10: Rusya'daki Nüfusun Cinsiyet Dağılımı (1989 – 2002)⁵⁵

	Erkek Nüfus (Milyon Kişi)		Kadın Nüfus (Milyon Kişi)	
	1989 yılı	2002 yılı	1989 yılı	2002 yılı
Kentsel Nüfus	50,4	49,1	57,6	57,3
Kırsal Nüfus	18,3	18,5	20,7	20,3
Toplam Nüfus	68,7	67,6	78,3	77,6

Tablo 11: Rusya'daki Nüfusun Oransal Cinsiyet Dağılımı
(1989 – 2002)⁵⁶

	Erkek Nüfus Oranı (%)		Kadın Nüfus Oranı (%)	
	1989 yılı	2002 yılı	1989 yılı	2002 yılı
Kentsel Nüfus	46,6	46,2	53,4	53,8
Kırsal Nüfus	47,1	47,6	52,9	52,4
Toplam Nüfus	46,7	46,6	53,3	53,4

2.6. Demografik Yaşlanma ve İş Gücü Sorunu

Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Rusya'da da genç nüfus oranları azalırken, yaşlı nüfus oranları artmaktadır. Örneğin 1959 yılında %11,8 olan yaşlı nüfus oranı, 1970'te %15,4'e, 1989'da %18,5'e ve 2002'de %20,7'ye yükselmesi dikkat çekicidir (Tablo 12). Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda ve Japonya gibi sanayileşmiş ülkelerle karşılaştırıldığında 1980–1990 döneminde Rusya'nın yaşlı nüfus oranı daha düşük olduğu gözlenirken, bugün bu ülkelerle neredeyse aynı yaşlı nüfus orana sahip olduğu gözlenmektedir. Yaşlı ve bakıma muhtaç nüfus ile tüketici ve emekli nüfusun artması, üretici-faal nüfus üzerindeki baskının da artmasına neden olacak ve uzun dönemde istihdam alanında ciddi sorunlara yol açabilecektir.

Rusya nüfusu bir yandan yaşlanırken, diğer yandan da genç ve dinamik olma özelliğini yitirmektedir. 2002 yılındaki son nüfus sayımı sonuçlarına göre ilk kez ülkedeki yaşlı nüfus sayısı genç nüfus sayısını

⁵⁵ <http://www.gks.ru/wps/portal>

⁵⁶ <http://www.gks.ru/wps/portal>

aşmıştır. 1959 yılında ülke nüfusunun %29,8'i genç yaş grubunda yer alırken 2002'de bu oranın %18,6'ya düşmüş olması bunun en iyi kanıtıdır (Tablo 12). Doğum oranlarının azalması, kürtaj ve boşanmalardaki artış, evlilik oranlarının azalması ve postsosyalist dönemde yaşanan derin ekonomik kriz anne-baba adaylarının aile yapısına ve çocuk yetiştirmeye olan bakış açılarını önemli ölçüde değişmesine ve tüm bunların sonucunda çocuk ve genç nüfus oranlarının ülke genelinde azalmasına neden olmuştur.

Tablo 12: Rusya'daki Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (1939 – 2002)⁵⁷

Yıllar	Genç Nüfus ⁵⁸	Faal Nüfus ⁵⁹	Yaşlı Nüfus ⁶⁰	Toplam Nüfus (%)
1939	38,8	52,6	8,6	100
1959	29,8	58,4	11,8	100
1970	28,6	56,0	15,4	100
1979	23,3	60,4	16,3	100
1989	24,5	57,0	18,5	100
2002	18,6	60,7	20,7	100

Son iki nüfus sayımında Rusya'daki nüfusun üretici-tüketici özelliklerine göre dağılımı incelendiğinde tüketici genç nüfus 9,7 milyon kişi azalarak, oransal olarak %24,5'ten %18,2'ye gerilemiş, yaşlı nüfus ise 2,6 milyon kişi artarak, oransal olarak %18,5'ten %20,5'e yükseldiği görülmektedir (Tablo 13). Bir başka anlatımla 1989–2002 döneminde tüketici genç nüfus miktarı %27 azalarak 36,1 milyondan 26,3 milyona gerilerken, yaşlı nüfus miktarı da %9,5 artarak 27,2 milyondan 29,8 milyona ulaşmıştır.

⁵⁷ V. P. Dronov ve V. G. Gluşkovoy, “*Obştestvennaya Geografiya Rosii*”, İzdatelstvo “Klassiks Stil”, Moskova, 2003, s. 95

⁵⁸ Rusya'daki üretici olmayan genç nüfus, 0 ile 16 yaş arasındaki erkek ve kızları kapsamaktadır.

⁵⁹ Rusya'daki üretici (faal) nüfus, erkeklerde 16–59, kadınlarda ise 16–54 yaş arasında olanları kapsamaktadır.

⁶⁰ Rusya'daki üretici olmayan yaşlı nüfus, erkeklerde 60 yaş ve üstünü, kadınlarda ise 55 yaş ve üstünü kapsamaktadır.

Son dönemde Rusya'daki doğurganlık oranlarının düşmesine paralel olarak, çocuk ve genç nüfusun hem sayısal hem oransal azalması, savunmadan istihdama, aile yapısından ekonomik düzene, aktif nüfustan ülkedeki eğitim ve sosyal yapıya kadar birçok alanda olumsuz etkilere yol açmıştır. Böylece Rusya'daki demografik krizin her şeyden önce nüfusun yaş yapısı üzerinde sarsıcı etkilere sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, özellikle 0–9 yaş arasındaki çocuk yaş grubu nüfusunun %43 azalması, önlem alınmadığı takdirde Rusya'da çok ciddi ekonomik, sosyal ve demografik sorunlara yol açabileceğinin habercisidir.

Tablo 13: Rusya'daki Nüfusun Üretici-Tüketici Özelliklerine Göre Dağılımı (1989–2002)⁶¹

Nüfus Grubu	1989 Yılı (Milyon Kişi)			2002 Yılı (Milyon Kişi)			Toplam Rusya Nüfusundaki Oranı	
	Toplam Nüfus	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu	Toplam Nüfus	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu	1989 Yılı (%)	2002 Yılı (%)
Genç Nüfus	36,1	18,3	17,7	26,3	13,4	12,9	24,5	18,2
Faal Nüfus	83,7	43,4	40,3	89,1	44,8	44,2	57,0	61,3
Yaşlı Nüfus	27,2	7,0	20,3	29,8	9,4	20,5	18,5	20,5
Toplam	147,0	68,7	78,3	145,2	67,6	77,6	100	100

Tablo 14'te de görüldüğü gibi 1989 yılında 0–9 yaş grubundaki 23,4 milyon çocuk sayısı, 2002'de 13,3 milyona azalmıştır. Böylesine kısa bir zaman dilimi içinde bu yaş grubundaki çocukların 10 milyon civarında azalması, son dönemde ülke doğurganlığındaki şiddetli azalmanın ve aile krizinin derinleşmesinin göstergesidir.

⁶¹ <http://www.gks.ru/wps/portal>

Rusya'daki bu karamsar yaş dağılım tablosunda olumlu olarak nitelenebilecek tek gösterge 1989–2002 döneminde üretici nüfus miktarının %6 artarak 83,7 milyondan 89,1 milyona yükselmesidir. Geçen yüzyılın 1980–1985 döneminde Rusya'nın son 30 yıl içindeki en yüksek doğurganlık oranları kaydedilmiştir. İşte bu dönemde dünyaya gelen çocukların 2000 yılından sonra üretici nüfus grubuna katılmaları 1989–2002 döneminde 5,3 milyonluk üretici nüfus artışının birinci ana nedenidir. Bu artışın ikinci ana nedeni ise BDT ve Baltık cumhuriyetlerinden (Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Letonya, Estonya, Ukrayna, Moldova, Beyaz Rusya v.b.) ana vatan Rusya'ya yönelik olan dış göçlerdir.

*Tablo 14: Rusya'daki Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Değişimi
(1989–2002)⁶²*

Yaş Grubu	1989 Yılı (Milyon Kişi)			2002 Yılı (Milyon Kişi)			Toplam Rusya Nüfusundaki Oranı	
	Toplam Nüfus	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu	Toplam Nüfus	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu	1989 Yılı (%)	2002 Yılı (%)
0 – 9	23,4	11,9	11,5	13,3	6,8	6,5	15,9	9,2
10 – 19	20,6	10,5	10,1	23,2	11,8	11,4	14,0	16,0
20 – 29	22,3	11,3	11,0	22,1	11,1	11,0	15,2	15,2
30 – 39	24,5	12,3	12,2	20,1	9,9	10,2	16,6	13,8
40 – 49	15,6	7,5	8,1	24,2	11,6	12,6	10,6	16,6
50 – 59	18,0	8,2	9,8	15,4	7,0	8,4	12,2	10,6
60 – 69	12,9	4,6	8,3	14,3	5,7	8,6	8,8	9,9
70 – 79	7,0	1,9	5,1	9,8	3,1	6,7	4,8	6,8
80 +	2,6	0,5	2,1	2,7	0,5	2,2	1,8	1,8
Toplam	147,0	68,7	78,3	145,2	67,6	77,6	100	100

Demografların yapmış oldukları tahminlere göre 2008 yılına kadar Rusya'daki üretici nüfus oransal artışını sürdürecektir ve bu dönemden sonra azalma trendine girmesi beklenmektedir. Çünkü 2006–2008 döne-

⁶² <http://www.gks.ru/wps/portal>

minden sonra üretici yaş grubuna giren nesil Rusya’da doğum oranlarının çok azaldığı 1990’lı yıllarda dünyaya gelenlerden oluşmaktadır. Böylece önümüzdeki yakın dönemde ülkede üretici nüfus oranları azalma trendine girerken, yaşlı nüfus oranlarının yükselmesini sürdürmesi, demografik krizin bir yansıması olan “yaş dağılımı krizinin” derinleşmesine yol açacaktır.

2002 yılında Rusya’da gerçekleştirilen nüfus sayım sonuçlarına göre reproduktif period⁶³ içindeki kadınlardan, kırsal kesimde kadın başına düşen çocuk sayısı 1,5 iken kentsel kesimde bu sayı 1,25’tir. Kırsal kesimde ortalama yaşam süresi 63,4 yıl iken (erkekler için 57,1 ve kadınlar için 71,3) kentsel kesimde bu süre 65,3 yıla yükselmektedir (erkekler için 59,0 ve kadınlar için 72,3). Medyan yaş⁶⁴ bakımından da kır nüfusu ile kent nüfusu arasında farklılaşma gözlenmektedir. Kentli erkeklerin medyan yaş ortalaması 33,9 iken kadınların 39,8’dir. Kırsal kesimdeki erkeklerin medyan yaş ortalaması 34,6 iken kadınların 39,9 yaşındır.⁶⁵ Tüm bu tespitler, Rusya’da kır ve kent nüfusu bakımından bazı farklılaşmaların mevcut olduğunu ve bunların ülkenin beşeri ve sosyal yapıyı ama doğrudan ama dolaylı etkilediğini göstermektedir.

3. SONUÇ

Ülkeler, sahip oldukları coğrafi, ekonomik, askeri ve beşeri güç kaynaklarını diğer ülkeleri etkiledikleri oranda güçlü devlet olabilmektedirler. Bir ülkenin küresel güç olup olmamasını belirleyen altı temel etken vardır:⁶⁶

1. Ekonomik güç,
2. Coğrafi güç,
3. Politik güç,

⁶³ Reprodüktif periyot, doğurganlık çağındaki 15–49 yaş arasındaki kadınları kapsamaktadır.

⁶⁴ Medyan yaş kavramı, bir bölge, kent veya ülke nüfusunu oluşturan kişilerin yaşları küçükten büyüğe doğru sıralandığında tam ortada kalan kişinin yaşıdır. Buna göre, nüfusun yarısı bu yaştan küçük, diğer yarısı da bu yaştan büyüktür.

⁶⁵ <http://www.gks.ru/wps/portal>

⁶⁶ E. Atasoy, “Coğrafya Bilimi ve Coğrafya Öğretimine Giriş”, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2004, s. 223

4. Askeri güç,
5. Bilimsel ve teknolojik güç,
6. Beşeri ve kültürel güç.

Bir ülkenin küresel güç olabilmesi için birbiriyle birebir etkileşim içinde olan yukarıdaki unsurların tamamına veya en azından büyük bir bölümüne yeterli ölçüde sahip olması şarttır.⁶⁷ Yukarıdaki güç kaynaklar açısından Rusya'yı değerlendirdiğimizde nüfus veya beşeri güç dışında diğer bütün güç kaynaklar bakımından bu ülkenin şanslı olduğu görülmektedir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin daimi üyesi olan Rusya, aynı zamanda en güçlü ekonomiyi temsil eden G-8 grubunun da üyesidir. Rusya zengin yeraltı ve yer üstü doğal kaynaklara sahip, ayrıca işgal ettiği coğrafi konum ve geniş yüzölçümü ile dünyanın en önde gelen coğrafi güç merkezlerinden biridir. Fakat bu coğrafi gücü koruyacak, kullanacak ve en iyi değerlendirecek unsur olan nüfus potansiyeli bakımından Rusya'da çözüm bekleyen hem nitel hem de nicel sorunlar vardır.

Suat İhan'a göre "Dünya veya bölge çapında güç oluşturabilmesi, jeopolitiğin değişen ve değişmeyen unsurlardaki veriler ile mümkündür. Bu verileri iki noktada toplayabiliriz: coğrafi güç ve beşeri güç. Dünyanın neresinde bir güç teşekkül etmişse, günün şartlarına cevap verebilecek düzeyde ve yeterli sayıda vasıflı insan ve bu vasıflı insan tarafından değerlendirilen coğrafi güç unsurları vardır. Coğrafi güç ve vasıflı insandan birisinin eksikliği, etkili güç oluşmasını önlemektedir".⁶⁸

Rus toplumunun mega isteklerinin gerçekleştirilmesi (büyük devlet, büyük ordu, küresel güç, güçlü ulus v.b.) birlik ve beraberlik içinde olan büyük ve güçlü bir nüfus kitlesi ile ancak gerçekleştirilebilir.⁶⁹ Unutulmaması gerekir ki savunma gücü ile beşeri güç, ulusal güvenlik ile nüfus arasında sıkı bir ilişki ve etkileşim vardır. Özetle, beşeri güçten yoksun, demografik krizden çıkış kapısını aralayamayan, etnik çatışmalarla sarsılan, geniş topraklara hâkim olamayan ve bu toprakları gerektiği gibi işletemeyen Rusya, küresel jeopolitik güç olamayacağı ortadadır.

⁶⁷ F. Purtaş, "Rusya'nın Demografik Krizi ve Rusya Türklerine Etkileri", Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 323

⁶⁸ İ. Suat, "Jeopolitik Duyarlılık", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 141-142

⁶⁹ A. İbrahimov, "Rusya'nın Jeopolitiği: Gerçekler ve Gelişmeler", Jeopolitik Dergisi, Kış 2002, Sayı 1, İstanbul, 2002, s. 134

Bu yalın gerçeği Rusya'daki siyasi liderler çoktan kavramış ve idrak etmişlerdir. Örneğin 10 Mayıs 2006 tarihinde Parlamentoda yaptığı konuşmasında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, ülkede sürmekte olan demografik krizin ciddiyetine dikkat çekmiş ve acil önlemler alınması gerektiğinin altını çizmiştir.⁷⁰

Bugün Rusya toprakları alan olarak dünya karalarının %11,5'ini oluştursa da, bu dev ülkenin dünya nüfusundaki payı sadece %2,5'tir. Bu basit ama yalın gerçek alan ile nüfus, toprak ve beşeri güç arasındaki orantısızlığı çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca Avrupa kıtası yüzölçümünün %42'sini ve Asya kıtası yüzölçümünün %29'unu Rusya toprakları oluşturmaya rağmen, Avrupa kıta nüfusunun %18'ini ve Asya kıta nüfusunun da sadece %1'ini Rusya oluşturmaktadır.⁷¹ Bugün 144 milyonluk nüfus ile dünyanın en kalabalık dokuzuncu ülkesi olan Rusya, demografik krizini sürdürmesi durumunda 2050 yılında nüfusu 101 milyona azalacak ve dünya ülkeleri arasındaki nüfus sıralamasında 18. sıraya gerileyecektir.

ABD'nin tek kutuplu dünya anlayışını kabullenmeyerek bölgesel ve küresel jeopolitik egemenliğini sürdürmek isteyen Rusya, ABD ve Çin gibi süper güçler ile askeri ve ekonomik yarışını başarıyla sürdürebilme olasılığını büyük ölçüde ülkedeki sosyo-demografik krizden çıkışın olup olmaması belirleyecektir. Çünkü anormal yüksek ölüm oranlarına sahip, doğurganlığı dibe vurmuş, boşanma sayılarının evlenme sayıları ile neredeyse eşitlendiği ve her 5 yılda nüfusu 4 milyon kişi azalan bir ülke süper güç iddiasını fazla sürdüremez. Rusya'daki arazi büyüklüğü ile nüfus büyüklüğü arasındaki hassas denge giderek bozulmakta ve bu dev ülke gittikçe ıssızlaşmakta ve insansızlaşmaktadır. Ülkenin şu anki demografik krizden çıkıp çıkmaması ve hükümetlerin takip edeceği aile ve nüfus politikaları Rusya'nın hem politik, hem iktisadi, hem de jeopolitik geleceğini belirleyecek en öncelikli etkenlerdir. Çünkü beşeri güç olmadan ekonomik ve jeopolitik güç oluşturulamaz. Nüfus etmenin küçüm-

⁷⁰ F. Purtaş, “Rusya'nın Demografik Krizi ve Rusya Türklerine Etkileri”, Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 325

⁷¹ T. Hruştev, “*Ekonomičeskaya i Sotsialnaya Geografiya Rosi*”i, İzdatelstvo “Drofa”, Moskova, 2002, s. 59

senmesi veya görmezden gelinmesi ise Rusya'ya İkinci Dünya Savaşından hatta SSCB'nin parçalanmasından daha ağır bir fatura ödeteceği, abartılı bir öngörü olmasa gerek.

Demografik krizden çıkmak için Rusya'da neler değişmeli, neler yapılmalıdır?

- Bilinen bir şey varsa önümüzdeki yıllarda düşük genç nüfus oranını ve yüksek yaşlı nüfus oranı dağılımı tablosu korunmaya devam ederse ölüm oranları da yüksek seviyesini korumaya devam edecektir. Yani ülkedeki ölüm oranlarının azalması büyük ölçüde hassas yaş dağılımının onarılmasına ve genç-yaşlı nüfus dengesinin tekrar düzelmesine bağlıdır. Zayonçkovskaya'nın yapmış olduğu tespitlere göre bugün Rusya'da bir emekliyi yedi çalışan beslerken, bugünkü demografik krizin sürdürülmesi durumunda 2050 yılında bir emekliyi iki çalışan beslemek zorunda kalacak ve bu hiçbir ülkenin kolay kolay altından kalkamayacağı bir sosyo-ekonomik yük oluşturacaktır.⁷²

- Uyuşturucu ve alkol tüketimi özendirilmemeli, tam tersi önlenmenin ve azaltılmanın yolları aranmalıdır. Alkolizm sorunu ile tüm dünyada olumsuz bir ün sağlamış olan Rusya, bu kötü şöhretten kurtulmalı ve özellikle genç nesillere daha sağlıklı bir yaşam sunmalıdır. Toplumun devlete, yöneticilere ve siyasetçilere güveni tekrar inşa edilmeli. Kötümser değil iyimser bir ulus yaratılmalı. Halkın refah seviyesi ve kişi başına düşen gelirleri arttırılmalı. Çalışma, spor ve dinlenme koşulları iyileştirilmeli. Özellikle Batı ülkelerine yönelik olan dış göçleri frenlemenin politikaları geliştirilmelidir.

- Aile toplumun en önemli yapı taşlarından biri olmalıdır. Evlenmeler ve doğumlar devlet tarafından hem maddi hem manevi olarak teşvik edilmelidir. Gençler arasında moda haline gelen ve hızla yaygınlaşan nikâhsız aile birlikteliklerin toplumsal ve ahlâki olumsuzlukları öğretmenler, anne-babalar ve yöneticiler tarafından gençlere anlatılmalı ve bu tür evliliklerin sayısı azaltılmalıdır. Evlenen genç çiftler yeni konut alanı ile desteklenmeli, boşanmaların önlenmesi ve doğurganlığın arttırılması için ulusal politikalar geliştirilmelidir. Ülkedeki sosyo-ekonomik

⁷² J. Zayonçkovskaya, "Migratsiya: Nejelannoe Spasenie", Moskovskie Novosti, 25. 06. 2002, s. 9

durumun iyileşmesi ile halkın sağlık ve psikolojik durumu da iyileşecek ve tüm bunlar ölüm oranlarının azalmasına neden olacaktır.

- Rusya Federasyonu içinde en hızlı azalan büyük etnosların başında Ruslar gelmektedir. Dış ülkelere gelen ve sayıları 3 milyonu aşan Rus göçmenlere rağmen, son iki nüfus sayımı arasındaki 1989–2002 döneminde Rusya'daki etnik Rusların sayısı 2 milyon azalmıştır. Kendi ülkeleri içinde Rus etnosunun erimesi ve beşeri güç kaybetmesi, uzun vadede hem etno-coğrafya hem de etnopolitika açısından olumsuz sonuçlara yol açabilir. Ülkede yer alan toplam 21 cumhuriyetten 9'unda Ruslar çoğunluğu oluştururken 12'sinde azınlık durumunda olmaları uzun vadede federal yapının sorgulanabileceğine işaret etmektedir.

- İnsan sağlığını etkileyen hava, toprak ve su kirliliği önlenmeli, ulusal ölçekteki ekolojik sorunlara çözüm getirilmelidir. Rusya'nın nüfus kaybetmesi küresel siyasi, ekonomik ve jeopolitik ölçekte bu ülkenin itibar, güç ve etkinlik kaybetmesine neden olacaktır. Nüfus artış sorununun çözmemiş Rusya, büyük ölçekli küresel güçten, orta ölçekli bölgesel güce dönüşecektir.

- Bazı bilim uzmanlarına göre son dönemde özellikle gençler arasında hızla gelişen ve yaygınlaşan "cinsel özgürlük devrimi" bir yandan aile kavramının kutsallığını ve evliliğin önem ve işlevini aşındırmış, böylece hem doğum oranlarının hem de ulusal nüfusun azalmasına neden olmuş diğer yandan da düşük cinsel kültür ve sağlık bilgisizliği, kürtaj olayları, fahişeliğin ve bazı cinsel hastalıkların ülke genelinde hızla artmasına neden olmuştur. Son beş yılda Rusya'daki gençler arasında frengi (sifilis) hastalığına yakalananların sayısı 51 kat artması öğrenci ve gençler arasındaki cinsel ve sağlık bilgisizliğin çarpıcı bir kanıtıdır.⁷³ Sağlıklı cinsel eğitimi derslerinin Rusya'daki ilk ve ortaöğretim okul programlarında yerlerini almaları ve bu derslerin yaygınlaşması, hem cinsel bilinçlenme ve sağlık bilgilendirme açısından, hem de ulusal demografik sorunları hafifletme açısından büyük önem taşımaktadır.

Rusya'nın nüfus kaybetmesi küresel siyasi, ekonomik ve jeopolitik ölçekte bu ülkenin itibar, güç ve etkinlik kaybetmesine neden olacaktır.

⁷³ N. İ. Lovtsova ve E. R. Yarskaya-Smirnova, "Demografiçeskaya Problema: Kto Vinovat i Çto Delat?" Jurnal Mir Rosii, No 4, Moskova, 2004, s. 87

Nüfus artış sorununun çözmemiş Rusya, büyük ölçekli küresel güçten, orta ölçekli bölgesel güce dönüşecektir. Rusya'daki demografik krizden çıkış yollarını arayan Romanoviç bu sorunun çözümünde ilginç önerilerde bulunmaktadır.⁷⁴

a) Kimsesiz Rus çocukların yabancı ülkelerden gelen aileler tarafından evlat edilmesinin önlenmesi hatta yasaklanması.

b) Anne adaylarının bireysel istekleri doğrultusunda gerçekleştirilen zorunlu olmayan keyfi abortların yasaklanması.

c) İkidenden az çocuğu olan ailelere ek vergilerin getirilmesi.

d) Postsovyet cumhuriyetlerinden Rusya'ya yönelik göçlerin planlanması ve teşvik edilmesi.

e) Çokeşliliğin kabul edilmesi ve yasalaşması.

Romanoviç'in sunmuş olduğu bu çözüm önerileri hem demografik krizin derinliğini, aciliyetini ve önemini yansıtmaya açısından, hem de Rus uzmanların bu konudaki çaresizliği ve uç noktalardaki arayışlarını sürdürmeleri açısından anlam taşımaktadır. Başka ülkelerden göç alarak ulusal nüfusun artmasına umut bağlayan ve çokeşlili evliliklerin yasallaşmasını dahi destekleyen bu görüşler, bilimsellikten uzak hayalî uç noktalardaki demografik arayışların yalın kanıtıdır.

⁷⁴ N. A. Romanoviç, "Naselenie Voroneja o Priçinah i Putyah Preodoleniya Demografiçeskogo Krizisa", Sotsiologičeskie İzsledovaniya, No 10, Moskova, 2004, s. 62–63

KAYNAKLAR

- Atasoy, E.** (2001) *"Kazakistan'ın Nüfus Yapısı ve Demografik Özellikleri"*, İstanbul: Türk Coğrafya Kurumu, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 36
- Atasoy, E.** (2003) *"Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası"*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları
- Atasoy, E.** (2004) *"Coğrafya Bilimi ve Coğrafya Öğretimine Giriş"*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları
- Atasoy, E.** (2009) *"Rusya Kentlerinin Tarihsel ve Demografik Gelişimi"*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı 16
- Atasoy, E.** (2010) *"Federal Bölgelere Göre Rusya'nın Nüfus ve Etnocoğrafya Özellikleri"*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 19, Sayı 19
- Atasoy, E. and Soykan, A.** (2009) *"The Problems That Weaken The Geopolitical Power of Russia at the Beginning of XXI Century"*, Blagoevgrad: Students Personal Development in Modern Education and Society (Vol. III), Blagoevgrad and Saint Petersburg, Bulgaria
- Atasoy, E. ve A. Soykan,** (2008) *"Saha (Yakut) Cumhuriyeti: Coğrafi Kimlik Analizi Denemesi"*, Muğla: İlke -Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 21
- Babin, Y. V. Moskvın, V. V. Vidyapın, V. İ. Stepanova, M. V.** (2005) *"Ekonomičeskaya Geografiya Rosii"*, Moskova: İzdatelskiy Dom "İNFR-M"
- Berkay F. ve Atasoy, E.** (2007) *"Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış"*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 18, Balıkesir
- Çepaliga A. L. ve Çepaliga, G. İ.** (2004) *"Regioni Rosii, Spravočnik"*, Moskova: İzdatelstvo "Daşkov i K"
- Dronov, V. P. ve Gluşkovoy, V. G.** (2003) *"Obştestvennaya Geografiya Rosii"*, Moskova: İzdatelstvo "Klassiks Stil"
- Dronov, V. P. ve Rom, V. Y.** (2001) *"Geografiya Rosii-Naseleniye i Hozyaystvo,"*, Moskova: İzdatelstvo Drofa
- Hruştov, T.** (2002) *"Ekonomičeskaya i Sotsialnaya Geografiya Rosii"*, Moskova: İzdatelstvo "Drofa"
- İbrahimov, A.** (2002) *"Rusya'nın Jeopolitiği: Gerçekler ve Gelişmeler"*, İstanbul: Jeopolitik Dergisi, Kış 2002, Sayı 1
- İontsev, V. A.** (2003) *"Rol Demografičeskoj İnformatsii v Sovremennom Obştestve"*, Moskova: "Rossiyane v Zerkale Statistiki: Vserossiyskaya Perepis Nasele-niya 2002 Goda"
- Lovtsova, N. İ. ve Yarskaya-Smirnova, E. R.** (2004) *"Demografičeskaya Problema: Kto Vinovat i Çto Delat?"* Moskova: Jurnal Mir Rosii, No 4

Lukanov, A., Bojinov, N. ve Dimitrov, S. (2002) *"Stranite v Sveta 2002 Spravočnik"*, Sofya: İzdatelstvo "Gloriya Palas"

Lvov, D. S. (2003) *"Fenomen Sverhsmertnosti, Neizvestniy Sovremennoy Nauke"*, Moskova: Mejdunarodnyy Simpozium "Rossiyane v Zerkale Statistiki: Vserosiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda"

Polyan, P. (2001) *"Dvatsatoe Stoletie: Putem Demografičeskih Katastrof"*, Gorod i Derevnja v Evropeyskoy Rosii, Moskova: İzdatelstvo OGI

Purtaş, F. (2007) *"Rusya'nın Demografik Krizi ve Rusya Türklerine Etkileri"*, Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık

Romanoviç, N. A. (2004) *"Naselenie Voroneja o Priçinah i Putyah Preodoleniya Demografičeskogo Krizisa"*, Moskova: Sotsiologičeskie İzsledovaniya, No 10

Semenov, V. E. (2003) *"Nravstvenno-Psihologičeskie Aspekti Rojdaemosti v Rosii Po Rezultatam Sotsiologičeskih İzledvanij"*, Moskova: Mejdunarodnyy Simpozium "Rossiyane v Zerkale Statistiki: Vserosiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda"

Sevruk, M. A. (2008) *"Entsiklopediya Rusiya: Federalni Okrazi i Regiozni"*, Sofya: Fondatsiya "Ustoyçivo Razvitie za Balgariya", Peçat Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski"

Simagin, Y. A. ve Gluşkovoy, V. G. (2009) *"Teritorialnaya Organizatsiya Naseleniya i Hozyaystva"*, Moskova: İzdatelstvo "Knorus"

Suat, İ. (1989) *"Jeopolitik Duyarlılık"*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (1998) *"Beşeri Coğrafya. İnsan. Kültür. Mekân"*, İstanbul: Çantay Kitabevi

Ulyanov, İ. S. (2006) *"Regioni Rosii. Osnovnie Harakteristiki Subektov Rosiyskoy Federatsii 2006. Statističeskiy Sbornik"*, Moskova: Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (Rostat)

Vavilova, E. V. ve Lebedeva, S. L. (2005) *"Ekonomičeskaya Geografiya i Regionalistika"*, Moskova: İzdatelstvo Gardariki

Vişnevskiy, A. G. (2003) *"Rosiya Pered Demografičeskiy Viyzovami"*, Moskova: Mejdunarodnyy Simpozium "Rossiyane v Zerkale Statistiki: Vserosiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda"

Zayonçkovskaya, J. (2002) *"Migratsiya: Nejelanoe Spasenie"*, Moskova: Moskovskie Novosti, 25. 06. 2002

<http://www.gks.ru/wps/portal>

BELARUS CUMHURİYETİNİN BAŞLICA BEŞERİ VE DEMOGRAFİK SORUNLARI

1. GİRİŞ

Slav kökenli bir Doğu Avrupa ülkesi olarak bilinmesine karşın coğrafi konum olarak Orta Avrupa'da yer alan Belarus, neredeyse bütünüyle düzlük ve ovalardan oluştuğu için, Avrupa'nın en alçak ülkelerinden biridir. Öyle ki ülkenin ortalama yüksekliği sadece 160 metre olup, Minskaya Vozvişenost kütlesi üzerinde yer alan ve 345 metre yüksekliğe sahip Dzerjinsk zirvesi ülkenin en yüksek noktasını oluşturmaktadır (Jmoydak 2009: 6-7). Dağ sıralarından, yüksek zirvelerden, sıcak kumsallardan ve deniz kıyısından yoksun olan bu ülkede, ormanlar, göller, düzlükler, geniş ovalar, akarsu vadileri, alçak tepelikler, bataklıklar, çayır ve meralar en yaygın fiziki coğrafya unsurlarıdır.

207600 km²'lik yüzölçümü ile Avrupa'nın 13'ncü, dünyanın ise 84'üncü en büyük ülkesi olan Belarus, doğu-batı yönünde 650 km, kuzey-güney yönünde ise 560 km uzunluğa sahiptir (Vanina, vd. 2011: 10-25). Belarus, idari yapı açısından 6 oblast (il) ve 118 rayondan (ilçe) oluşmaktadır. 1 Ocak 2012 tarihindeki verilere göre ülke sınırları içindeki yerleşmeler 112 kent, 92 kasaba ve 23389 köyde toplanmıştır (Zinovskiy vd. 2012: 5). Ülke nüfusunun yaklaşık %76'sı kentsel¹ ve %24'ü de kırsal yerleşmelerde yaşamaktadır. 2012 yılında kuruluşunun 945 yılını kutlayan başkent Minsk², 9 ilçeden oluşmakta, 320 km² yüzölçümüne ve 1,9 milyon nüfusa sahip bir metropol kenttir.

BDT'na üye ülkelerle karşılaştırıldığında³, kişi başına maden ürünleri, televizyon, buzdolabı, elektroenerji, tahıl ürünleri, süt, et, çimento, kumaş, ayakkabı, süt ürünleri, hayvansal yağlar ve patates üretiminde

¹ Beyaz Rusya'daki kentsel yerleşmeler grubu içinde hem şehir hem kasaba yerleşmeleri yer almaktadır.

² Minsk-kenti tek başına ülke nüfusunun yaklaşık %20'sini barındıran Belarus'un siyasi, kültürel, eğitim, turizm, ulaşım ve iktisadi merkezidir.

³ BDT'na üye olan ülkeler şunlardır: Rusya, Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Ukrayna

Belarus ilk sırada yer almaktadır (Proleskovskiy vd. 2008: 80-111). Fakat tüm bu olumlu göstergelere karşın düşük gelir düzeyi ve düşük yaşam kalitesi sonucunda binlerce Belarus yurttaşı başta Rusya, Polonya, ABD, Ukrayna, Almanya, İsrail, Kazakistan ve Kanada olmak üzere başka ülkelere göç etme eğilimi göstermektedir. Bu nedenle önlenemeyen dış göç ülkenin önemli sorunlarından biridir. Örneğin sadece 2000-2006 döneminde 86 536 kişi Belarus'u terk ederek başka ülkelere yerleşmek üzere göç etmiştir (Evelkin 2008: 48-54).

1 Ocak 2012 tarihinde Belarus'un toplam nüfusu 9 465 200 olup dünyada 87'inci en kalabalık ülke, BDT devletleri arasında ise Rusya, Ukrayna, Özbekistan ve Kazakistan'dan sonra beşinci en kalabalık ülkedir.⁴ Cumhuriyet tarihi boyunca Belarus'un nüfusu 6 ile 10 milyon arasında dalgalanmalı bir değişim göstermiştir. 1897 yılında Rusya İmparatorluğu sınırları içinde ilk nüfus sayımı yapılmış ve bu sayım sonucunda Belarus'ta 6,6 milyon insan yaşadığı tespit edilmiştir (Tablo 1). İkinci Dünya Savaşı arifesinde 9,2 milyon nüfusa sahip olan Belarus, savaş boyunca nüfusunun %30'unu kaybetmiştir ve savaş sonunda yalnız 6,2 milyon nüfusu vardır. İkinci Dünya Savaşı öncesindeki nüfusuna Belarus ancak 1972 yılında ulaşmıştır. 1950 yılında ülke nüfusu 7,7 milyona, 1970 yılında 8,9 milyona, 1989 yılında da 10,1 milyona yükselmiştir. 1994 yılında ülkenin toplam nüfusu 10,2 milyon olup tarihteki en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Ulusal demografik krizin derinleşmesi sonucunda 1995 yılından sonra ulusal nüfus sürekli bir azalma seyri izlemiştir. 2005 yılında Belarus nüfusu 9,7 milyona ve 2012 yılında da 9,4 milyona gerilemiştir (Tablo 1). Bugün 9,4 milyonluk nüfusu ile Belarus Cumhuriyetini İsveç, Belçika, Yunanistan ve Portekiz gibi orta kalabalık ülkelere benzer bir nüfus büyüklüğüne sahiptir (Brilevskiy ve Smolyakov 2012: 165).

⁴ Unutulmaması gerekir ki Belarus Cumhuriyeti sınırları dışında yaklaşık 3 milyon etnik Belarus yaşamaktadır. Kanada ve ABD'de 1 000 000 civarında, Rusya'da 814 000, Ukrayna'da 275 000, Polonya'da 200 000, Kazakistan'da 170 000, İsrail'de 130 000, Letonya'da 96 000, Kazakistan'da 95 000, Litvanya'da 56 000, Estonya'da 21 000, Özbekistan'da 20 000, Avustralya'da 20 000, Moldova'da 20 000, Büyük Britanya'da 7 000 civarında etnik Belarus yaşamaktadır. Bu konuda bakınız: Ribakov, M. L. "Sotrudniçestvo c Beloruskoy Diasporoy v Kontekste Obezpečeniya Natsionalnoy Bezopasnosti", Bezopasnost Belarusi v Gumanitarnoy Sfere. Sotsiokulturnie i Duhovno-Nravstvennie Problemi, İzdatelskiy Dom "Belaruskaya Navuka", Minsk, 2010, s. 435

Tablo 1: 1897-2012 Döneminde Belarus Nüfusunun Değişimi
(Bin Kişi) ⁵

Yıllar	Toplam Nüfus	Kentsel Nüfus	Kırsal Nüfus	Kentsel Nüfus Oranı (%)
1897	6 673,0	649,0	6 024,0	10,0
1939	8 912,2	1 854,8	7 057,4	20,8
1950	7 709,0	1 619,5	6 089,5	21,0
1959	8 031,7	2 447,1	5 584,6	30,5
1970	8 992,2	3 890,6	5 101,6	43,3
1979	9 532,5	5 234,3	4 298,2	54,9
1989	10 151,8	6 641,4	3 510,4	65,4
1999	10 045,2	6 961,5	3 083,7	69,3
2005	9 697,5	6 965,4	2 732,1	71,8
2012	9 465,2	7 175,0	2 290,2	75,8

Belarus'un başlıca demografik ve toplumsal sorunlarını mercek altına alan bu çalışma ile bu ülkenin yüzleştiği beşeri tehditler irdelenerek ulusal sosyo-demografik bunalımları resmedilmeye çalışılmıştır. Demografi ve beşeri coğrafya penceresinden bakılarak yazılan bu çalışmada Türk okuyucularının pek bilmedikleri ve pek tanımadıkları bu Slav ülkesinde cereyan eden beşeri sorunların nedenleri, gelişimi ve etkileri tartışılmıştır.

2. BELARUS'UN BAŞLICA BEŞERİ VE DEMOGRAFİK SORUNLARI

Belarus'taki beşeri sorunlar hem sınıflandırma, köken ve kapsam hem de içerik, oluşum ve gelişim açısından büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Belarus'un beşeri sorunları kapsamlı bir kitap yazılacak kadar

⁵ Solodovnikov, S. Y., Nikitenko, P. G., "Demografiçeskaya Situatsiya, Çeloveçeskiy i Sotsialnyy Kapital Respubliki Belarus; Sistemnyy Analiz i Otsenka", Natsionalnaya Akademiya Nauk Belarusi, Institut Ekonomiki, İzdatelskiy Dom "Belaruskaya Nauka", Minsk, 2008, s. 11 ve Zinovskiy, V. İ., Palkovskaya, E. M., "Belarus v Tsifrah 2012. Statistiçeskiy Spravoçnik", Natsionalny Statistiçeskiy Komitet Respublika Belarus, Minsk, 2012, s. 10

geniş bir konu yelpazesi içermektedir. Doğal olarak bu çalışmada bu Slav ulusunu etkileyen tüm beşeri ve demografik sorunlar tartışılmamış, en öncelikli ve en acil çözüm bekleyen aşağıdaki 11 sorun büyüteç altına alınmıştır:

1. Depopulasyonun kaçınılmazlığı: Önlenemeyen nüfus azalışı.
2. Ulusal demografik felaket: Azalan doğumlar ve yükselen ölüm oranları.
3. Evlilik dışı doğumların ve kimsesiz çocuk sayısının tehlikeli yükselişi.
4. Önlenemeyen kürtaj sorunu.
5. Evlenmeler ve boşanmalar arasındaki hassas denge.
6. Toplumsal bunalımın yansımaları: Sıklaşan intiharlar.
7. Aile içi şiddet sorunu.
8. Sigara bağımlılığı sorunu.
9. Kangrenleşen bir ulusal sorun: Belarus'ta alkolizm.
10. Yaygınlaşan uyuşturucu bağımlılığı ve kabaran suç dosyaları.
11. Giderek büyüyen bir tehlike: Önlenemeyen AIDS sorunu.

SSCB döneminde gelişme gösteren bu beşeri sorunlar SSCB sonrası dönemde daha da derinleşmiş ve 21. yüzyılın başında tüm ülkeyi adeta kuşatma altına almıştır. Yukarıdaki karamsar başlıklardan da anlaşıldığı gibi, Belarus ulusunu ve devletin geleceğini tehdit eden bu sorunlar tartışılmaya açılırken, heterojen etnokültürel yapı, düşük yaşam kalitesi ve yoksulluk, dizginlenemeyen yüksek ölüm oranları, önlenemeyen dış göçler, konut yetersizliği sorunu, giderilemeyen cinsiyet dağılım eşitsizliği, demografik yaşlanma ve iş gücü sorunu gibi birçok toplumsal sorun bilinmesine rağmen çalışmanın sınırlılığı açısından yazılmamıştır. Aslında bu beşeri sorunlar sadece Belarus Cumhuriyeti'ne özgü olmayıp Polonya'dan Bulgaristan'a, Ukrayna'dan Macaristan'a, Moldovya'dan Ermenistan'a kadar eski sosyalist ülkelerin ve eski SSCB cumhuriyetlerinin neredeyse tamamında yaygın olarak görülmektedir. Bu nedenle Belarus'taki beşeri sorunlar aslında tüm eski sosyalist ülkelerin yüzleştiği ve çözüm arayışında oldukları sorunlardır. Bu nedenle bu çalışma Belarus ulusunun eleştirel bir toplumsal analizinin ötesinde, sosyalist sistemden kapitalist sisteme geçen bir ülkeler grubunun geçiş sürecinde yaşadıkları benzer toplumsal bunalımların bir aynasıdır.

2.1. Depopulasyonun Kaçınılmazlığı: Önlenemeyen Nüfus Azalışı

21. yüzyılın başında Belarus'ta yaşanan derin politik, toplumsal ve ekonomik kriz ülkenin nüfus artışını olumsuz etkileyerek demografik krizin derinleşmesine ve ulusal jeopolitik güvenliği tehdit edecek düzeye ulaşmasına yol açmıştır. 1993 yılından başlayarak ülkede ilk kez ölüm oranları doğum oranlarını aşmaya başlamış ve 1994 yılından itibaren Belarus tarihinde ilk kez ulusal nüfus azalmaya başlamıştır ki⁶ bu negatif nüfus artışı depopulasyon⁷ olarak adlandırılmıştır (Solodovnikov vd. 2008: 11). 1990 yılında ülke sınırları içindeki 61 ilçede (rayon) negatif nüfus artışı gözlenirken, 2005 yılında Belarus'taki tüm ilçelerde görülmüş, böylece depopulasyon süreci tüm ülke sahasını kapsamıştır. 1990-2012 döneminde bir tek başkent Minsk nüfusunu 261 600 kişi artırırken, tüm oblastlarda nüfus azalması görülmüştür. Bu dönemde en büyük nüfus kaybı Gomel oblastında (233 500), en az nüfus kaybı ise Brest oblastında (69 100) yaşanmıştır (Tablo 2). Özetle, ulusal demografik kriz sonucunda 1990-2012 yılları arasında Belarus nüfusu yaklaşık 800 000 kişi azalmıştır (Tablo 2). Bugün Belarus Cumhuriyeti nüfusu 9,4 milyon civarında olmasına karşın, demografların yapmış olduğu bilimsel tahminlere göre 2050 yılında ülke nüfusu 7,0 milyona kadar azalacaktır.⁸

Postsovyet cumhuriyetleri arasında bir tek Belarus diğer eski SSCB cumhuriyetleri ile pozitif dış göç dengesine sahiptir. Fakat bu pozitif dış göç dengesi de negatif nüfus artışını frenleyememektedir ve bunun sonucunda son 20 yılda ulusal nüfus farklı hızda da olsa azalışını sürdürmektedir. Örneğin 1993-2006 döneminde Belarus'ta 1 338 800 kişi dünyaya gelirken, 1 927 000 kişi ölmüştür, böylece bu dönemde ülke nüfusu 588 200 kişi azalmıştır (Solodovnikov vd. 2008: 12).

⁶ 1993 yılında ölüm oranları doğum oranlarını aşmasına rağmen Belarus nüfusunun azalmasının ana nedeni dış göçlerle gelen nüfus kitleleridir. Fakat 1994 yılında dış göçler nüfus açığını kapatamayınca ulusal nüfus azalmaya başlamıştır.

⁷ Bir ülkede negatif nüfus artışı sonucunda toplam nüfusun azalması "depopulasyon" olarak adlandırılır.

⁸ Daha detaylı bilgi için bakınız: Gazeta "Belaruspartisan.org", 22. 04. 2011, Minsk

Tablo 2: SSCB Sonrası Döneminde Oblastlar Bazında Belarus'un Nüfus Değişimi (Bin Kişi)⁹

Oblast (il)	1990	1995	2000	2005	2012	1990-2012 Nüfus Değişimi
Brest	1460,5	1497,4	1484,2	1455,0	1391,4	-69,1
Vitebsk	1415,7	1426,3	1369,1	1307,4	1214,1	-201,6
Gomel	1663,2	1571,6	1540,3	1495,3	1429,7	-233,5
Grodno	1172,3	1208,7	1179,7	1135,1	1061,2	-111,1
Minsk	1578,6	1596,2	1549,5	1483,6	1403,6	-175,0
Minsk Kenti	1623,5	1665,6	1688,1	1765,8	1885,1	+261,6
Mogilev	1275,1	1244,6	1208,6	1157,9	1080,1	-195,0
ÜlkeToplamı (Milyon Kişi)	10,2	10,1	10,0	9,8	9,4	-0,8

Doğum oranları, ölüm oranları ve dış göçler bir ülkenin nüfus artışını belirleyen üç temel etkidir. Belarus Cumhuriyeti'nde doğum oranlarının azalması tüm 20. yüzyıl boyunca sürmüştür. Özellikle 21. yüzyılın başında bu demografik kayıp devletin geleceğini ve ülkenin jeopolitik güvenliğini tehdit edecek boyutlara ulaşmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında doğum oranlarındaki bu ciddi düşüşün başlıca nedenleri şöyle özetlenebilir (Solodovnikov vd. 2008: 430-439):

- Çalışan kadın sayısındaki büyük artış ve kadının hem toplum hem de aile içindeki sosyal değişimi,
- Bebek ve çocuk ölüm oranlarının azalması sonucunda, canlı çocuk kaybının azalması,
- Ebeveynlerin yaşam, konut ve çalışma koşullarının değişmesi ile birlikte refah seviyesinin yükselmesi,
- Anne-babaların hem eğitim olanaklarının, hem de eğitim-kültür seviyesinin yükselmesi,
- Anne-babanın değerler piramidinin değişmesi ve çocuk yetiştirme önceliğinin geri planda kalması,

⁹ <http://www.belstat.gov.by>

- Sosyalist hükümetlerinin konut sorununu çözememiş olmaları,
- Kürtajların, nikâhsız birlikteliklerin ve boşanmaların çok yaygın olması,
- Çernobil nükleer kazasının yarattığı ekolojik ve sağlık sorunları.

1996-2011 döneminde Belarus'un toplam nüfusu 10,1 milyondan 9,5 milyona azalmış, yani 5 yıl gibi kısa bir sürede yaklaşık 600 000 erimştir. 2004 yılında ülkenin yıllık nüfus kaybı 51 100 kişi iken 2011 yılında 25 900'e azalmıştır. Aynı dönemde ulusal nüfus artış hızı binde -5,4'ten binde -2,8'e azalmıştır (Tablo 3). Tüm bu veriler iki önemli sonuç ortaya koymaktadır: Belarus'ta depopulasyon dönemi sürmekte, fakat aynı zamanda negatif nüfus artış oranı azalma eğilimindedir.

Tablo 3: 1996-2011 Döneminde Belarus Cumhuriyeti'nin Başlıca Demografik Özellikleri¹⁰

Demografik Yapı	1996	2001	2004	2007	2010	2011
Toplam Nüfus (Bin Kişi)	10 177	9 957	9 763	9 579	9 500	9 481
Erkek Nüfus (Bin Kişi)	4 767	4 668	4 562	4 461	4 418	4 408
Kadın Nüfus (Bin Kişi)	5 410	5 289	5 201	5 118	5 082	5 073
Kentsel Nüfus Oranı(%)	68,1	70,1	71,4	72,7	74,5	75,1
Kırsal Nüfus Oranı(%)	31,9	29,9	28,6	27,3	25,5	24,9
Yıllık Nüfus Kaybı (Bin Kişi)	-37,6	-48,6	-51,1	-29,4	-29,1	-25,9
Doğum Oranı (Binde)	9,9	9,2	9,1	10,8	11,4	11,5
Ölüm Oranı (Binde)	13,1	14,1	14,4	13,9	14,4	14,3
Doğal Nüfus Artış Hızı (Binde)	-3,2	-4,9	-5,3	-3,1	-3,0	-2,8

¹⁰ Kaynak: <http://www.belstat.gov.by>

Pozitif dış göç dengesine rağmen, son 20 yıldır Belaus'ta ölüm oranları doğum oranlarını aştığından dolayı ulusal nüfus kesintisiz olarak azalma eğilimini sürdürmektedir. Depopulasyon olarak adlandırılan bu negatif nüfus artışı aslında dünyanın bir çok ülkesinde görülmektedir. 1940'lı yıllarda Fransa'da, 1970'li yılların başında Almanya'da, 1980'li yılların başında Macaristan'da, 1990'lı yılların ortasında ise Bulgaristan, Yunanistan, İtalya, Litvanya, Letonya, Moldovya, Rusya, Romanya, Slovenya, Ukrayna, İsveç ve Estonya gibi ülkeler depopulasyon sürecine girmişler ve bugün de bu ülkeler negatif nüfus artışını sürdürmektedirler (Solodovnikov vd. 2008: 12).

21. yüzyılın başında derinleşen demografik kriz Belarus'un uzun dönemli bir depopulasyon sürecine girmesine neden olmuştur. Bu depopulasyon sürecinin başlıca nedenleri arasında şunlar gösterilebilir:

- Sosyalist-devletçi ekonomiden serbest piyasaya geçişte yaşanan politik ve ekonomik çalkantılar, aile kurumunu ve çocuk planlamasını olumsuz etkileyerek doğum oranlarının düşmesine neden olmuştur.

- Geçiş döneminde Belarus halkının yoksullaşması, derin sosyolojik ve ekonomik sorunlarla yüzleşmesi, ayrıca istihdam ve gelecek belirsizliğine kapılması da doğum oranlarının düşmesine yol açmıştır.

- Geçiş döneminde ülke genelinde bir yandan ahlaki ve psikolojik çöküntü yaşanmış, diğer yandan da ebeveynlerin ve çocukların değer öncelikleri değişmiştir. Nikâhsız birlikteliklerin artması, kimsesiz öksüz çocukların ve yalnız yaşayan yetişkinlerin artması, boşanma oranları ile kürtaajların yaygınlaşması depopulasyon sürecini derinleştirmiştir.

- Kentsel nüfus oranlarının artması ile kentsel yaşam tarzının yaygınlaşması, dış göçler sonucunda bir bölüm genç nüfus kitlesinin Belarus'u terk etmesi, ayrıca hiç evlenmemiş kadın ve erkek sayısının artması da doğum oranlarını olumsuz etkilemiştir.

- Çocuksuz ve tek çocuklu ailelerin yaygınlaşması, ayrıca evlilik dışı doğumlardaki artış hem genel doğum oranlarını, hem de ulusal nüfus artış hızını olumsuz etkilemiştir.

- Sağlıklı olmayan cinsiyet nüfus dağılımı ve giderek kötüleşen yaş dağılımı da negatif nüfus artışında etkili olmuştur. Örneğin toplam nüfus içinde genç nüfus oranları azalırken, yaşlı nüfus oranlarının yükselmesi,

yani "ulusal yaşlanma sorunu" demografik krizi tetikleyen etkenlerden yalnızca biridir.

- 1986 yılında yaşanan Çernobil nükleer felaketi Ukrayna'ya komşu ülkelerden kuşkusuz en çok Belarus nüfusunu derinden etkilemiştir. Ülkenin güneydoğusunda yer alan Gomerl ve Mogilev oblastları bu nükleer felaketten en çok zarar görmüş bu nedenle bu oblastlardaki sağlık ve demografik sorunlar da diğer oblastlara göre daha derin ve karmaşıktır.

2.2. Ulusal Demografik Felaket: Azalan Doğumlar ve Yükselen Ölüm Oranları

Bugün Belarus'ta yaşanan ulusal demografik felaketin kuşkusuz en önemli nedeni doğum oranlarındaki önlenemeyen düşüştür. 1945-2010 döneminde ülke genelindeki doğurganlık oranlarının değişimi dikkatle irdelendiğinde 3 dönem ayırt edildiği görülmektedir (Tablo 4). İkinci Dünya Savaşı bitiminden 1960 yılına kadar süren birinci dönem düşük ölüm oranları, yüksek doğurganlık ve yüksek nüfus artışı dönemi olarak tanımlanabilir. Bu dönemde yıllık doğum oranları binde 24 ile binde 26 arasında değişmekte ve her yıl dünyaya gelen bebek sayısı 190 000–200 000 civarındadır. Bu dönemde hem doğum oranlarını hem de bebek ölüm oranları yüksek olup, genel ölüm oranları binde 6 ile binde 8 arasında olup düşük düzeydedir (Tablo 4). Bu nedenle 1945-1960 yılları arasındaki birinci dönem en yüksek doğal nüfus artış hızına sahip dönemdir. Tablo 4'te de görüldüğü gibi bu dönemde ulusal doğal nüfus artışı binde 17'nin altına hiç düşmemiştir. Birinci dönem Belarus'un tüm sosyalist tarihi boyunca en yüksek doğurganlıklara ve en yüksek doğal nüfus artışlarına sahip dönem olarak demografi tarihi kitaplarında yerini alacaktır.

1960-1990 yılları arasında süren ikinci dönem doğurganlıkların azalmaya oysa genel ölüm oranlarının artmaya başladığı ve demografik krizin olgunlaşmaya başladığı dönemdir. 1965'te Belarus'taki doğum oranları binde 17,9'a, 1975'te binde 15,6'ya ve 1990'da binde 14,0'e kadar azalmıştır. 1960 yılında ülkede 200 218 bebek dünyaya gelirken, 1990 yılında bu sayı 142 167'ye azalmıştır. Aynı yıllar arasında ise ölümler

yaklaşık iki kat artmıştır: 1960'ta 54 037'den 1990'da 109 582'ye (Tablo 4). Sosyalizmin sonbaharında Belarus'ta olgunlaşan demografik krizin temelinde azalan doğumlar ve yükselen ölüm oranları yatmaktadır. Sağlık sisteminin modernleşmesi ve yaygınlaşması sonucunda 1960-1990 döneminde bebek ölüm oranlarının binde 34,9'dan binde 11,9'a azalması ülkedeki tek sevindirici demografik gelişmedir.¹¹ Özetle, ikinci dönem Belarus'ta demografik krizin ortaya çıktığı, geliştiği ve kök saldıgı dönemdir.

1990 yılı sonrasındaki Postsovyet dönemi ise doğurganlıkların dibe vurduğu, ulusal nüfusun gerilemeye başladığı ve demografik krizin derinleştiği bir dönemdir. Bu dönemde bir yandan doğum oraları azalışını sürdürmüş, diğer yandan da ölüm oranları artışına devam etmiştir. 1990 yılında dünyaya gelen bebek sayısı 142 167 iken ve ölenlerin sayısı 109 582 iken sadece 15 yıl sonra 2005 yılında dünyaya gelen bebek sayısı 90 508'e azalmış, ölenlerin sayısı ise 141 857'ye yükselmiştir. Tüm bunların sonucunda 2005 yılında ulusal nüfus 51 349 kişi azalmıştır (Tablo 4). Yıllık 50 000'i aşan bir nüfus kaybı Belarus gibi küçük bir ülke için telafisi olmayan büyük bir beşeri kayıptır. Özetle, sosyalist sonrası dönemde Belarus ilk kez depopulasyon ile tanışmış ve önlenemeyen bir negatif nüfus artış dönemine girmiştir. Sosyalist sistemden kapitalist sisteme geçiş esnasında yaşanan ekonomik, politik ve toplumsal sarsıntıların demografik krizin derinleşmesine ve ülkenin jeopolitik geleceğini dahi tartışılmasına yol açarak, karamsar bir üçüncü dönem şekillendirmiştir. Son 10 yıllık zaman diliminde Belarus'ta ölüm oranları azalmaya ve doğum oranları yavaş yavaş artmaya başlasa da bu olumlu demografik gelişme de ülke genelindeki negatif nüfus artışını pozitifte dönüştürmeye yetmeyecektir.

¹¹ 2010 yılında Belarus'ta bebek ölüm oranları binde 4,0'e kadar düşmüş ve Avrupa kıtasının en düşük bebek ölüm oranlarına sahip ülkelerden biri olmuştur.

**Tablo 4: Belarus Cumhuriyetinin Başlıca Demografik Özellikleri
(1950-2010 Dönemi)¹²**

Yıllar	Kişi Sayısı				Binde			
	Doğum	Ölüm	Doğal Nüfus Artışı	Bebek Ölümü ¹³	Doğum Oranı	Ölüm Oranı	Doğal Nüfus Artışı	Bebek Ölüm Oranı ¹⁴
1950	197 164	61 944	135 220	11 648	25,5	8,0	17,5	57,4
1955	194 345	57 966	136 379	10 000	24,9	7,4	17,5	51,6
1960	200 218	54 037	146 181	7 042	24,4	6,6	17,8	34,9
1965	153 865	58 156	95 709	3 608	17,9	6,8	11,1	23,1
1970	146 676	68 974	77 702	2 738	16,2	7,6	8,6	18,8
1975	146 517	79 701	66 816	2 738	15,6	8,5	7,1	18,7
1980	154 432	95 514	58 918	2 506	16,0	9,9	6,1	16,3
1985	165 034	105 690	59 344	2 402	16,5	10,6	5,9	14,5
1990	142 167	109 582	32 585	1 717	14,0	10,8	3,2	11,9
1995	101 144	133 775	-32 631	1 362	9,9	13,1	-3,2	13,3
2000	93 691	134 867	-41 176	872	9,4	13,5	-4,1	9,3
2005	90 508	141 857	-51 349	640	9,4	14,7	-5,3	7,1
2010	108 050	137 132	-29 082	429	11,4	14,4	-3,0	4,0

SSCB dönemi ile SSCB sonrası dönemde Belarus Cumhuriyetinde yaşanan doğurganlıklarda büyük bir fark gözlenmektedir. 1980-1990 döneminde ülkedeki yıllık canlı doğum sayısı kabaca 140 000 ile 165 000 arasında değişirken 1995 yılında 101 144'e ve 2005 yılında da 90 508'e azalmıştır. Hükümetin izlediği olumlu sosyo-demografik politikalar sonucunda son 5-6 yılda doğum sayısında bir artış gözlenirse de bu sayı 1980-1990 döneminin çok gerisindedir (Tablo 5). Örneğin Belarus'ta yapılan sosyolojik araştırmalarda yeni evli ailelerin sadece %70'inde amaçlanan (hedeflenen) çocuk sayısı istenilen çocuk sayısı ile örtüşmektedir (Nikitenko 2009: 438).

SSCB sonrası dönemde Belarus ailelerinin büyük bir bölümü bir veya iki çocuklu aile modelini benimsedikleri görülmektedir (Tablo 5). Belarus gibi düşük gelir ve yetersiz refah seviyesine sahip ülkelerde yeni doğan çocuklar yoksullaşma kaynağı olarak algılandıklarından dolayı,

¹² Kuhareviç, E. İ. (2012). *Demografiçeskiy Ejegodnik Respubliki Belarus, Statistiçeskiy Sbornik*, Minsk: Natsionalniy Statistiçeskiy Komitet Respubliki Belarus, s. 153

¹³ Belirtilen yılda Belarus Cumhuriyetinde 0-1 yaş arasında ölen toplam bebek sayısı.

¹⁴ Belirtilen yılda Belarus Cumhuriyetinde 0-1 yaş arasında ölen toplam bebek sayısı.

bebek doğurmamak ailenin sosyo-ekonomik koruma refleksine dönüşmektedir. Bu nedenle Belarus ailelerin maddi gelirini ve yaşam kalitesini yükseltmeden doğum oranlarında ciddi bir artış beklenmemelidir.

Tablo 5: 1980-2011 Döneminde Belarus'ta Doğum Sırasına Göre Canlı Doğum Değişimi¹⁵

Yıllar	Canlı Doğum	Doğum Sırasına Göre Kaçıncı Bebek				
		Birinci	İkinci	Üçüncü	Dördüncü	Beşinci
1980	154 432	80 925	54 729	11 746	3 500	1 950
1985	165 034	77 109	65 798	15 148	3 726	1 827
1990	142 167	72 858	52 061	11 236	3 133	1 554
1995	101 144	58 835	31 554	6 785	2 049	936
2000	93 691	54 156	29 955	6 336	1 800	786
2005	90 508	52 689	28 427	6 440	1 749	679
2011	109 147	55 577	40 281	9 995	2 096	761
2011 (%)	100	50,9	36,9	9,2	1,9	0,7

Tablo 6: 1950-2010 Döneminde Belarus Cumhuriyetinde Kırsal ve Kentsel Nüfusun Doğum Oranlarındaki Değişimi (Binde)¹⁶

	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010
Kentsel Nüfus	28,1	24,8	18,8	18,8	14,9	9,8	11,8
Kırsal Nüfus	24,7	24,3	14,2	12,3	11,7	8,5	10,8
Toplam Nüfus	25,5	24,4	16,2	16,0	14,0	9,4	11,4

¹⁵ Bakınız: Naselenie Respubliki Belarus, Statističeski Sbornik, Minsk, 2006, s. 201

¹⁶ Krasovskiy, K. K., “Transformatsiya Demografičeskih Struktur Belarusi v Načale XXI. Veka”, Sbornik “Problemi Ustoyčivogo Razvitiya Regionov Belarus i Sopredelnih Stran” Sbornik Naučnih Statey Vtoroy Mejdunarodnoy Naučno-Praktičeskoj Konferentsii 27-29 Marta 2012, Otpечатano v UO “MGU İmeni A. A. Kuleşova”, Mogilev, 2012, s. 264

Belarus Cumhuriyetinde hem bölgeler bazında hem yerleşme tipleri bazında doğurganlıkta önemli farklılıklar gözlenmektedir. Tablo 6'da da görüldüğü gibi 1950-2010 döneminde hem kentsel hem de kırsal yerleşmelerde ciddi bir doğurganlık düşüşü gözlenmektedir. Bu dönemde kentsel nüfusta doğurganlık %28,1'den %11,8'e, oysa kırsal nüfusta doğurganlık %24,7'den %10,8'e gerilemiştir. Genç anneler grubunda (15-35 yaş grubu) yer alan kadınlara bakıldığında kırsal yerleşmelerde yaşayanların kentsel yerleşmelerde yaşayanlardan daha yüksek doğum oranlarına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Anne adayının yaşı yükseldikçe kırsal ve kentsel nüfus arasındaki doğurganlık farklılaşması giderek azalmaktadır.¹⁷ Ayrıca son dönemde ülke genelinde annelerin ilk doğum yaşının da yükseldiği görülmektedir. Örneğin 2000 yılında Belarus annelerin ilk bebeğini dünyaya getirme yaşı ortalama 23,3 iken 2011 yılında 25,1'e yükselmiştir.¹⁸

Bugün Belarus Cumhuriyetinde hem düşük doğum oranlarını hem de negatif nüfus artışını belirleyen en öncelikli etkenlerin başında doğum oranlarının düşmesi ve tek çocuklu aile sayısının yaygınlığı gelmektedir. Daha 1970'li yıllarda tek çocuklu aile oranı bakımından Belarus tüm Avrupa ülkelerinin önüne geçmiştir.¹⁹ 2000 yılında dünyaya gelen yeni doğanların %57,8'i ilk bebekler oluştururken 2011 yılında bu oran %50,9'a gerilemiştir (Tablo 5). ABD'de ilk bebeklerin toplam canlı doğumlardaki oranı %40 İsveç'te ise %45 civarındadır (Nikitenko 2009: 439). Oblastlar (iller) bazında karşılaştırma yapıldığında Minsk oblasti en yüksek orana sahiptir. 1999 yılında Minsk oblastında dünyaya gelen canlı çocukların %65,5'i ve 2009 yılında da %73,5'i ilk bebeklerden oluşmaktadır (Ptaşnikov 2011). Belarus Çalışma ve Sosyal Koruma Bakanlığı yetkilisi Vera Labkoviç'in yaptığı tespitlere göre bugün Belarus ailelerin %67'si tek çocuklu ailelerden oluşması, ülkedeki doğum krizinin ve demografik çıkınmazın en iyi yansımasıdır.²⁰

¹⁷ Daha detaylı bilgi için bakınız: Nikitenko, P. G., "Čelovečeskiy Potentsial Respubliki Belarus", Otpečatano v "Balaruskaya Navuka", Minsk, 2009, s. 447

¹⁸ Daha detaylı bilgi için bakınız: Natsionalnyy Statističeskiy Komitet Respubliki Belarus, Demografičeskiy Ejegodnik Respubliki Belarus, Statističeskiy Sbornik, Minsk, 2012, s. 313

¹⁹ 1970-1980 döneminde Rusya Federasyonu hariç Avrupa ülkeleri arasında en yüksek tek çocuklu aile oranına Belarus Cumhuriyeti sahip olmuştur.

²⁰ Bakınız: <http://demoscope.ru> (14. 10. 2012 Tarihi)

Toplam canlı doğumlar içinde ilk bebeklerin oranı bakımından dünyadaki en yüksek değerlere sahip olan Belarus, ikinci ve üçüncü bebek oranları bakımından dünyanın en düşük değerlerine sahip ülkelere biridir. Örneğin 2003 yılında Almanya, İsviçre, Çek Cumhuriyeti ve Yunanistan'da dünyaya gelen ikinci bebeklerin toplam doğumlardaki oranı %37'yi aşarken Belarus'ta bu oran 2000 yılında %32,0, 2005 yılında %31,4 ve 2011 yılında da %36,9'dır (Tablo 5). 2003 yılında Dünyaya gelen üçüncü bebeklerin toplam doğumlardaki oranı ABD'de %16,8 ve İrlanda'da %17,2 iken aynı yıl Belarus'ta sadece %6,5 olmuştur. Üçüncü bebeklerin oranı 2005 yılında %7,1'e ve 2011 yılında da %9,2'ye yükselmiş olsa da negatif nüfus artışını pozitif çevirmek için yetersiz olmuştur (Nikitenko 2009: 439). Bir başka anlatımla Tablo 5'te de görüldüğü gibi 2000-2010 döneminde Belarus genelinde hem genel doğum oranlarında, hem de ikinci, üçüncü ve dördüncü çocuk doğumlarında belirgin bir artış görülse de bu göreceli artış ülkeyi depopulasyondan kurtarmaya yetmediği gibi, nüfus azalışını da frenlemeye yetmemektedir.

2.3. Evlilik Dışı Doğumların ve Kimsesiz Çocuk Sayısının Tehlikeli Yükselişi

SSCB sonrası dönemde çok partili siyasal yaşam, demokrasi, insan hakları ve özgürlükler alanında Belarus'ta kaydedilen olumlu gelişmelerle birlikte, aile ve toplumsal yaşamda da bazı önemli sorunlar kök salmaya başlamıştır. Nikâhsız birlikteliklerin ve evlilik dışı doğumların yaygınlaşması bu toplumsal sorunların yalnızca en dikkat çekenleridir. Örneğin 1990 yılında Belarus Cumhuriyeti'nde doğum yapan kadınların %8,5'i, 2000 yılında %18,6'sı ve 2006 yılında da %22,7'si doğum esnasında nikâhsız yaşadıklarından dolayı, evlilik dışı doğum yapanlar grubunda yer almışlardır (Solodovnikov vd. 2008: 40). 1980-2006 döneminde evlilik dışı doğumların toplam ulusal doğumlar içindeki payı %6,4'ten %22,7'ye yükselmiştir, yani çeyrek yüzyıllık bir zaman diliminde yaklaşık dört kat artmıştır (Tablo 7). Bugün Belarus'ta dünyaya gelen her beş bebekten birinin evlilik dışı olması toplum genelinde çöken aile kurumuna, görece li ahlâk sistemine ve yozlaşan değerler piramidine işaret etmiyor mu sorusunu gündeme getirmektedir.

**Tablo 7: Belarus Cumhuriyetinde Evlilik Dışı Canlı Doğumların
Kır-Kent Nüfusuna Göre Dağılımı²¹**

Yıllar	Evlilik Dışı Canlı Doğan Bebek Sayısı			Toplam Doğumlar İçinde Evlilik Dışı Doğumların Payı (%)		
	Toplam	Kentsel Nüfus	Kırsal Nüfus	Toplam	Kentsel Nüfus	Kırsal Nüfus
1970	10 663	4 775	5 885	7,3	6,4	8,2
1980	9 925	5 269	4 656	6,4	5,1	9,0
1985	11 751	7 339	4 412	7,1	6,4	8,7
1990	12 131	7 656	4 475	8,5	7,5	11,2
1995	13 631	8 962	4 669	13,5	12,8	14,9
2000	17 442	11 422	6 020	18,6	16,7	23,7
2006	21 912	13 667	8 245	22,7	19,2	32,3

SSCB sonrası dönemde Belarus toplam nüfusu azalırken, farklı toplumsal, kültürel, psikolojik ve ekonomik etkenlere bağlı olarak evlilik dışı doğumlarda belirgin bir artış görülmektedir. 1990 yılında tüm ülkede 12 131 evlilik dışı doğum tespit edilmişken bu sayı 2011 yılında 20 734'e yükselmiştir (Tablo 8). Daha da önemlisi ülkedeki evlilik dışı doğumların büyük bir bölümü 20 yaş altı genç anneler tarafından gerçekleşmiş olmasıdır. Örneğin 1990 yılında 20 yaşın altında evlilik dışı doğum yapanların toplam sayısı 2 228 iken 2005 yılında 3 515'e çıkmıştır (Tablo 8).

Diğer Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında erken evlenmelerin ve erken boşanmaların yaygın olduğu Belarus'ta erken evlilik dışı doğumların yaygın olması beklenen bir sonuçtur. Fakat son dönemde ülke genelinde hem kızlar hem erkekler arasında 20 yaş altı evliliklerde belirgin bir azalma görülmektedir. Örneğin 1990 yılında evlilik yapan 20 yaş altı erkeklerin toplam evlilik içindeki oranı %4,1 iken 2005 yılında %2,8'e düşmüştür. Aynı dönemde kızlar için bu oran %26,2'den %13,2'ye azalmıştır. Bir başka anlatımla 15 yıl gibi kısa bir zaman diliminde 20 yaş öncesi erken evlenen kız çocukların sayısı yarı yarıya azalmıştır. Tüm

²¹ Naselenie Respubliki Belarus, Statistiçeski Sbornik, Minsk, 2006, s. 226

bunlar ülke genelinde ilk evlilik yaşının yükselmesine neden olmuştur. 1990-2005 döneminde erkeklerin ilk evlilik yaşı 1,8 yıl artarak 25,7 yaşa yükselirken, kızların da ilk evlilik yaşı 1,5 yıl artarak 23,5 yaşa yükselmiştir (Myasnikoviç vd. 2006: 121). Erken yaş evliliklerin azalması ve ilk evlenme yaşının yükselmesi doğal olarak ülke genelinde erken doğumların da azalmasına neden olmuştur. Aslında Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında Belarus'taki evlilik dışı doğumların (toplam doğumların %22 civarı) çok da yüksek düzeyde olmadıkları söylenebilir. Örneğin evlilik dışı doğumların toplam doğumlar içindeki payı İsveç'te %55, Finlandiya'da %39, Fransa'da %41 ve Büyük Britanya'da %34 dolayındadır (Myasnikoviç vd. 2006: 121).

Fakat şu gerçeğin de altı çizilmelidir. SSCB sonrası geçiş dönemindeki ekonomik, sosyal ve psikolojik bunalım, "sınırsız özgürlükler" ve "cinsel devrim" ile birleşerek, bir yandan aile kurumunun yıpranmasına, diğer yandan da çok sayıda olumsuz demografik sorunun kökleşmesine neden olmuştur. Belarus Cumhuriyetinde son çeyrek yüzyılda doğum oranları azalırken evlilik dışı doğumların artması ve sıradanlaşması bu demografik sorunlardan sadece biridir. Tablo 7'de de görüldüğü gibi 1970 yılında ülkede sadece 10 663 evlilik dışı doğum gerçekleştirilirken 2006 yılında bu sayı 21 912'ye yükselmiştir, yani yaklaşık iki kat artmıştır. Oblastlar bazında bir değerlendirme yapıldığında Vitebsk ve Mogilev en yüksek, oysa Grodno ve Brest en düşük evlilik dışı doğumlara sahip oblastlar olduğu görülmektedir. Belarus'un doğu ve batı oblastları arasındaki etnik, dinsel ve sosyo-kültürel farklılaşmalar hem evlilik dışı doğumları hem de evlenme ve boşanma oranlarını etkilediği görülmektedir.²²

Özetle 21. yüzyılın başında Belarus'ta en yüksek evlilik dışı doğumların genç anneler tarafından gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Tablo 8). Erken yaşta cinsel yaşam başlangıcı, düşük cinsel kültür bilinci, gebelikten korunma yöntemlerinin yaygın kullanılmaması gibi etkenler özellikle 20 yaş altı genç Belarus kızların istenmeyen gebeliklerle ve erken evlilik

²² Polonyalı ve Katolik azınlıkların yoğunlaştığı Grodno ve Brest oblastlarında doğum oranları ülke ortalamasının üzerinde, boşanma oranları ise ülke ortalamasının altında olması Katolik dinsel etkiler ile açıklanabilir.

dışı doğumlarla yüzleşmelerine neden olmaktadır. Erkeklerden ayrı yaşama isteği, ekonomik ve toplumsal bağımsızlık, istenilen eşi bulmadaki zorluklar gibi etkenlere bağlı olarak Belarus'ta 35 yaş üstü kadınlarda evlilik dışı doğumlar çok yaygındır. Fakat bu yaş grubundaki kadınların yaşadıkları gebelikler ve doğumlar çok daha bilinçli ve planlı olup, 20 yaş altı kadınlara göre çok daha az ruhsal-bedensel ve ailevi sorunlarla sonuçlanmaktadır.

Tablo 8: Belarus'ta Evlilik Dışı Doğum Yapan Annelerin Yıllara ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (1990-2011 Dönemi)²³

Yıllar	Canlı Doğumlar	Evlilik Dışı Doğum Yapan Annelerin Yaşı						
		20 Yaş Altı	20-24 Yaş Arası	25-29 Yaş Arası	30-34 Yaş Arası	35-39 Yaş Arası	40-44 Yaş Arası	45-49 Yaş Arası
1990	12 131	2 228	3 546	2 530	2 283	1 201	322	11
1995	13 631	2 572	4 289	3 019	2 215	1 214	294	15
2000	17 442	3 284	5 834	4 141	2 475	1 350	297	8
2005	21 868	3 515	7 639	5 381	3 428	1 460	330	25
2010	21 177	2 516	6 510	5 620	4 014	2 030	412	14
2011	20 734	2 325	6 112	5 725	4 095	1 993	423	12

SSCB sonrası dönemde Belarus kentlerindeki evlilik dışı doğumların sayısı daima kırsal yerleşmelerden yüksek olmuştur. Örneğin 2006 yılında kentsel yerleşmelerde 13 667 evlilik dışı doğum gerçekleştirilirken, kırsal yerleşmelerde bu sayı 8 245'te kalmıştır (Tablo 7). 1970-2006 döneminde kentsel yerleşmelerde evlilik dışı doğumların oranı %7,3'ten %22,7'ye yükselirken, kırsal yerleşmelerde bu oran %8,2'den %32,3'e yükselmiştir. Ayrıca Belarus nüfusunun %75'i kentsel yerleşmelerde yaşadığından, ülkedeki evlilik dışı doğumların %63'ten fazlasının kentlerde gerçekleşmiş olması doğal bir sonuçtur. Fakat toplam doğumlar içinde, kırsal yerleşmelerdeki evlilik dışı doğumların kentsel yerleşmelere göre daha yüksek olması unutulmamalıdır (Tablo 7). Belarus'taki kırsal yerleşmelerde gelenek-göreneklerin, dinsel inançların ve aile bağlarının kentsel yerleşmelere göre daha güçlü olmasına rağmen bu yerleşme-

²³ Kaynak: <http://www.belstat.gov.by>

lerde her üç doğumdan birinin evlilik dışı olması bir yandan kentsel nüfusa kıyasla daha düşük eğitim-kültür düzeyi, diğer yandan da resmi nikâha olan güvenin azalışını yansıtmaktadır. Gebeliği önleyecek yöntemlerin kırsal kesimde yaygın olmayışının yanı sıra, yetersiz cinsel eğitim düzeyi de kırsal kesimdeki evlilik dışı doğumların kentsel nüfustan daha yüksek olmasını belirleyen etkenlerdir. Sonuç olarak bir yandan evlilik dışı doğumlar ve boşanmaların yaygınlığı, diğer yandan yüksek orandaki anne-baba ölümleri Belarus'ta eksik ailelerin²⁴ yaygın olmasını belirlemiştir. Bugün Belarus ailelerin %13'ten fazlasının eksik ailelerden oluşması ulusal beşeri sorunların ve önlenemeyen demografik krizin bir başka yansımasıdır (Prihodçenko 2009: 79-80).

1990 sonrasındaki geçiş döneminde Belarus'ta yaşanan politik ve ekonomik kriz, ülkedeki sosyo-demografik bunalımın derinleşmesine ve aile kurumunun kökten sarsılmasına neden olmuştur. Geçiş döneminde toplumun en küçük çekirdek birimi olan ailenin toplumsal, ekonomik ve psikolojik sorunlar karşısında çaresiz ve yalnız bırakılması ülkede bazı olumsuz beşeri sorunların derinleşmesine yol açmıştır. Özetle, 21. yüzyılın başında Belarus aile kurumu derin bir sosyo-demografik bunalımın tam ortasında yer almaktadır. Evliliklerin ve doğurganlığın azalması, kürtaj ve boşanmaların artması, nikâhsız birlikteliklerin yaygınlaşması ve sıradanlaşması, tek ebeveynli ve kimsesiz öksüz çocuk sayısının giderek artması ülkede derinleşen toplumsal bunalımın yalnızca görünen yüzüdür.

2006 yılında Belarus sınırları içindeki farklı devlet birimlerinde (kreş, okul, sosyal-hizmetler müdürlüğüne bağlı kurumlar, öğrenci yurtları, bakım evi vb.) yaklaşık 32 000 öksüz anne-babasız çocuk yaşadığı belirlenmiştir. Her yıl bu kimsesiz çocuklara yeni 5 000 çocuk eklendiği göz önüne alındığında ülkedeki öksüz çocuklar sorununun boyutları daha da iyi anlaşılmaktadır (Krivonos 2010: 426-427). Bir başka anlatımla, toplam nüfusu ve toplam evlilikleri azalan bir ülkede öksüz çocuk sayısının giderek artması endişe verici bir toplumsal gelişmedir. Bu öksüz

²⁴ Sadece annesiyle ya da sadece babasıyla yaşayan veya annesiz-babasız yaşayan çocukların bulundukları aileler eksik aile olarak tanımlanabilir. Çocuksuz aileler, dul kadınlar ve yalnız başına yaşayan yetişkinler de bu eksik ailelere örneklerdir.

çocukların %80'inin anne-babalarının hayatta olmalarına rağmen kendi çocuklarına sahip çıkmamaları ve bu çocukları devlet bakım evlerine muhtaç bırakmaları Belarus'taki aile krizinin bir başka yansımasıdır.

Postsovyet döneminde anne-babaların değişen düşünce, tutum ve davranışları, onların hayata ve yaşama olan bakış açılarının, etik değerler önceliklerinin de değişmesine yol açmıştır. Bir başka anlatımla toplumsal sorunlardan kaçış, aile ve ebeveyn sorumluluklarından uzaklaşma, mesleki kariyer ve mutlu-rahat yaşam uğruna çocuk yapmama sendromunun yaygınlaşması sonucunda Belorus ailesi tarihinde hiç bir zaman yaşamadığı sosyal çöküntü ve manevi krizle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bugün binlerce genç Belarus ailesi gelir artışını ve mutlu yaşamın, mesleki kariyerin ve kişisel gelişiminin ancak daha az sayıda çocuk bakarak yakalayacaklarına inanmışlardır. Bir başka deyişle çocuk sayısındaki artış onlara maddi kayıp, gereksiz sorumluluk, zaman kaybı, mesleki kariyer engelleri, tatil ve boş zaman kaybı gibi birçok olumsuzluğu getirdiğine inandıkları için bir yandan resmi nikâh sorumluluğundan, diğer yandan da ebeveyn sorumluluğundan kaçtıkları görülmektedir.

Belarus Cumhurbaşkanı Aleksandr Lukaşenko nüfus artışı ve doğurganlık konusunda ulusal seferberlik ilan ederek Belarus aileleri üçüncü çocuk doğurmaları için şöyle uyarmıştır: "Birinci çocuk bu sizin çocuğunuzdur. İkinci çocuk ailenin çocuğudur ve yine sizin çocuğunuzdur. Üçüncü çocuk...o artık benim çocuğumdur, bu ülkenin çocuğudur..." . Lukaşenko Belarus Cumhuriyeti hükümetine şunu önermiştir: "Devletin önünde şu önemli görev bulunmaktadır..... ailelere öylesine bir gelir ve yaşam kalitesi sağlayalım ki üçüncü çocukta bile onların geliri ve refah düzeyi düşmesin...".²⁵ Son 10 yılda bu vaat edilen gelir ve refah düzeyi sağlanamadığına göre Belarus'taki üç çocuklu aileler hedefi gerçekleştirme- si olanaksız bir amaç olarak demografik krizin temelinde oturmaya devam edecektir.

Minsk kentinde okuyan üniversite öğrencileri arasında yapılan bir bilimsel araştırmada ankete katılan öğrencilerin %73,8'i mutlu ve sağlıklı bir aile için resmi nikâhın olmasına gerek duymadıklarını ve resmi evli-

²⁵ Gazeta "Belaruspartisan.org", 22. 04. 2011, Minsk

liklere inanmadıklarını beyan etmişlerdir. Daha da ilginç ve bir o kadar da düşündürücü olanı ise ankete katılan gençlerin %34,2'si çocuksuz aile modelinde yaşamaları gerektiğini, %25,6'sı anne ve babanın aynı evde yaşamaları gerekmediğini, ayrı evlerde de özgürce yaşayıp aile hayatını sürdürebileceklerine, %4,3'ü ise arkadaş ailelerle eş değişimi ve karşılıklı cinsel ilişkiye girmelerini doğal olarak karşıladıklarını ve bunu onayladıklarını beyan etmişlerdir (Krivonos 2010: 422-423).

Bu anket sonuçları Belarus gençlerinin evlilik ve aile kurumuna bakış açısının yanı sıra, Postsovyet döneminde küreselleşme dalgasının getirdiği "sınırsız özgürlükler" ve "cinsel devrim" sonucunda değişen ahlaki norm ve toplumsal değerleri de yansıtmaktadır. Özetle, 1960'lı yıllarda Batı Avrupa'da başlayan feminist devrim ve cinsel özgürleşme dalgası gecikmeli olarak Postsovyet Cumhuriyetlerini de etkilemiş, ama onun en çirkin, en acımasız en ahlak dışı yansımaları ile Belarus toplumunu içten içe kemirmişti. Bugün ülkede kökleşen ulusal demografik bunalımın temelinde aile krizi yatmaktadır; dahası evlilik, çocuk, namus, eş, aile gibi kutsal değerlerin ucuzlayıp değersizleşmesi sorunu yatmaktadır.

2.4. Önlenemeyen Kürtaj Sorunu

Belarus'ta kürtaj oranlarının yüksek olması hem ülkenin doğum oranlarını ve nüfus artış hızını hem de anne sağlığını ve anne ölüm oranlarını etkilemektedir. Son yarım yüzyılda Belarus kadınlarının kürtaja bir doğum kontrol ve aile planlaması aracı olarak sarılmalarının hem etik ve psikolojik, hem desosyo-demografik etki ve yansımaları vardır. Düşük cinsel eğitim kültürü, yetersiz aile ve annelik bilinci, doğum kontrol kullanımının yetersizliği, düşük refah düzeyi, erken yaşta evlenmeler ve erken yaşta cinsel yaşam başlangıcı ülkedeki kürtaj olaylarının yaygın olmasının başlıca nedenleridir.

1995 yılında Belarus'ta dünyaya gelen bebek sayısı 101 100 iken aynı yıl 193 300 cenin (embriyo) kürtaj yoluyla yok edilmiştir. Bu da doğması gereken, ama doğmamış neredeyse 200 000 bebek demektir. Benzer bir şekilde 2006 yılında Belarus'ta dünyaya gelen bebek sayısı 96 700 iken aynı yıl 58 500 ceninin kürtaj yoluyla yok edilmesi üzücü ve

düşündürücüdür (Solodovnikov vd. 2008: 43). Bir başka anlatımla dünyaya gelen her yeni 2 bebek karşısında yok edilen 1 bebeğin olması, nüfusu azalan Belarus için çözüm bekleyen ciddi bir sosyo-demografik sorundur. Fakat 2000 yılında 15-49 yaş grubunda yer alan 1000 kadına düşen kürtaj sayısı binde 46,2 iken 2011 yılında bu oranın binde 13,2'ye düşmesi olumlu bir gelişmedir (<http://demoscope.ru>: 14. 10. 2012). Hükümetin ve Sağlık Bakanlığının kürtaj konusunda aldığı kararların yanı sıra, son yıllarda doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaşması ve kadınların gebelik konusunda bilinçlenmeleri de ülke genelinde kürtaj oranlarının düşmesinde belirleyici etken olmuştur.

2.5. Evlenmeler ve Boşanmalar Arasındaki Hassas Denge

Avrupa'nın birçok ülkesinde olduğu gibi Belarus'ta da gençler arasında resmi nikâh ve evlilik artık demode bir konuya dönüşmüştür. Örneğin, Belarus Cumhuriyetinde 2011 yılındaki evliliklerin sayısı 1955 yılı seviyesine dahi ulaşamamış olması dikkat çekicidir (Tablo 9). Dikkat çekici diğer husus 2000-2011 döneminde ülke nüfusu azalmasına rağmen evlenme sayısında belirgin bir artış vardır. Örneğin 2000 yılında ülkede toplam 62 485 evlilik tespit edilirken 2011 yılında bu sayı 86 785'e yükselmiştir(Tablo 9). Bir başka deyişle, Belarus'ta evlilikler ve boşanmalar arasındaki hassas ve çarpık denge son dönemde iyileşme eğilimindedir. Örneğin 2000 yılında 1000 kişiye düşen evlilikler 6,3 iken 2011 yılında 9,2'ye yükselmiştir. Aynı dönemde 1000 kişiye düşen boşanmalar ise 4,4'ten 4,1'e düşmüştür. 2000 yılında ülkede 43 512 boşanma kaydedilirken, 2011 yılında sadece 38 584 boşanma kaydedilmesi aile kurumunun güçlenmesi açısından önemli ve olumlu bir gelişmedir (Tablo 9).

Krivosos'a göre Belarus'ta boşanma oranları ile doğum oranları arasında hassas bir etkileşim vardır. Ona göre nikâhsız yaşayan aileler, tek ebeveynli aileler ve boşanmış ailelerin doğum oranları normal ailelere göre daha düşüktür. Belarus'ta yapılan bir anket çalışmasına göre resmi nikâhla evli olan kişilerin istedikleri çocuk sayısı ortalama 2,2 iken, boşanmış ailelerde bu sayı 2,1 ve tek ebeveynli ailelerde de bu sayı 1,7'dir (Krivosos 2010: 422-423). Bir başka anlatımla Belarus'ta boşanmış aile

sayısı ve tek ebeveynli aile sayısı arttıkça doğum oranları azalmaktadır. Bunun tam tersi mutlu, güvenli, boşanmamış, nikâhlı ve uzun süreli aile birliktelikleri doğum oranlarını ve ulusal nüfus artış hızını olumlu yönde etkilemektedir.

Tablo 9: 1950-2011 Döneminde Belarus'ta Evlenmeler ile
Boşanmaların Değişimi²⁶

Yıllar	Evlenme Sayısı	Boşanma Sayısı	1000 Kişiye Düşen Evlenmeler	1000 Kişiye Düşen Boşanmalar
1950	74 245	1 594	9,6	0,2
1955	89 832	2 337	1,5	0,3
1960	90 252	5 757	11,0	0,7
1965	70 594	9 734	8,2	1,1
1970	83 658	17 060	9,3	1,9
1975	93 166	23 443	9,9	2,5
1980	97 461	31 214	10,1	3,2
1985	98 673	31 197	9,9	3,1
1990	99 229	34 986	9,7	3,4
1995	77 027	42 119	7,6	4,1
2000	62 485	43 512	6,3	4,4
2005	73 333	30 531	7,6	3,2
2010	76 978	36 655	8,1	3,9
2011	86 785	38 584	9,2	4,1

2011 yılında Belarus'ta toplam 38 584 boşanma saptanmıştır. Bunlardan 16 641'i (%43,1) çocuksuz ailelerde, 17 130'u (%44,4) tek çocuklu ailelerde, 4 813'ü (%12,5) ise iki ya da daha fazla çocuklu ailelerde gerçekleşmiştir. Aynı yıl 27 404 çocuk ebeveyninden birisini yitirerek, tek ebeveynli "eksik ailelerde" yaşamını sürdürmek zorunda kalmıştır (Kuhare-

²⁶Kuhareviç, E. İ. (2012). *Demografiçeskiy Ejegodnik Respubliki Belarus, Statistiçeskiy Sbornik*, Minsk: Natsionalny Statistiçeskiy Komitet Respubliki Belarus, s. 205

viç 2012: 259). Görüldüğü gibi Belarus'ta boşanan ailelerin %87,5'ini çocuksuz ve tek çocuklu aileler oluşturmaktadır. Boşanan ailelerin yalnızca %12,5'i iki ya da daha fazla çocuğu vardır. Özetle ailedeki çocuk sayısı arttıkça boşanma oranları da azalmaktadır.

Belarus Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre kadınlar arasında en yüksek boşanma oranları 25-34 yaş grubundaki kadınlarda gözlenmektedir.²⁷ Bu yaş grubundaki kadınlar annelik için en uygun yaş grubundayken kocalarından ayrılmaları, doğal olarak doğum planlarını olumsuz etkileyecektir. Ayrıca ikinci evlilik yapmaları için geçmesi gereken zaman süresi de düşünüldüğünde bu kadınlar birinci veya ikinci çocuğunu doğurmalarını ertelemek zorundadırlar. Böylece boşanma sonucunda bu kadınların bir yandan doğum esnasındaki annelik yaşı yükselmekte, diğer yandan da planladıkları çocuk sayısı azalmaktadır. Özetle, Belarus'ta boşanma oranları ile doğum oranları arasında da hassas bir etkileşim vardır.

Gelir düşüklüğü, konut sıkıntısı ve yetersiz yaşam alanı, ekonomik güvensizlik ve gelecek belirsizliği, eşler arasındaki sosyo-psikolojik uyumsuzluk, aile içi şiddet ve işsizlik, uyuşturucu ve alkol bağımlılığı Belarus'ta boşanmaları tetikleyen en önemli etmenlerdir (Stukov: 15.06.2011). Daha önemli ve daha da tehlikelisi son dönemde tek ebeveynli aileler yaygınlaşmakta ve bu aileler toplum tarafından eleştirilmeyen, yaygın bir kabul ve onay görmektedirler. Özellikle, kocasız yalnız yaşayan kadınlar çocuğunu babasız büyüterek, babasız aile modelinin Belarus toplumunda kök salmasına neden olmaktadır (Krivonos 2010: 422-423). Bu nedenle tek ebeveynli aile modeli ile babasız yetişen çocukların sosyo-psikolojik sorunları Belarus toplumunda derinleşen aile krizinin bir diğer yansımasıdır.

²⁷ Krivonos, T. V., "Ukreplenie İnstituta Semi Kak Problema Natsionalnoy Bezopasnosti", Bezopasnost Belarusi v Gumanitarnoy Sfere. Sotsiokulturnie i Duhovno-Nravstvennie Problemi, Izdatelskiy Dom "Belaruskaya Navuka", Minsk, 2010, s. 425

2.6. Toplumsal Bunalımın Yansımaları: Sıklaştıran İntiharlar

İntihar olayları, bunların nedenleri, etkileri ve yansımaları Belarus demografileri tarafından pek tartışılmasa da eski SSCB Cumhuriyetlerinde ölüm oranlarını etkileyen önemli etmenlerden birisidir. Örneğin SSCB'nin yürüttüğü 10 yıllık Afganistan savaşında ölenlerin toplam sayısı 15 000 dolayındayken, yalnızca 1984 yılında SSCB sınırları içinde 80 000 kişi canına kıyarak intihar etmiştir (Listopadov: 25. 03. 2011). Belarus'ta intihar olayları çok yaygın olup bu ölüm olayları ulusal demografik yapıyı dolaylı etkilemektedir. Örneğin son 10 yılda ülkede 30 000'den fazla kişi intihar ederek yaşamına son vermiştir (Fedoroviç: 10. 09. 2011). Bir başka anlatımla son 10 yılda intihar olaylarının kapsadığı nüfus kaybı, ülkenin en büyük kentlerinden biri olan Brest'in nüfusuna eşittir. Ayrıca Belarus'ta kırsal nüfustaki intihar olayları kentsel nüfusa göre çok daha yaygındır. Örneğin 2012 yılının ilk yedi ayında kentsel nüfusta intihar edenlerin oranı yüz binde 8,3 iken, kırsal nüfusta bu oran yüz binde 26,0, yani yaklaşık 3 kat daha yüksektir (<http://demoscope.ru>: 14.10.2012).

Belarus Cumhuriyeti'nde 2011 yılında alkol zehirlenmesi sonucu ölenlerin sayısı 1 858, trafik kazaları sonucu ölenlerin sayısı 1 142, intihar sonucu ölenlerin sayısı 1 794, kasıtlı ya da kasıtsız öldürme sonucu yaşamını yitirenlerin sayısı da 346 olarak saptanmıştır (Tablo 10) . İntihar edenlerin sayısının trafik kazalarından bile daha yüksek olması dikkat çekicidir. Ayrıca, nüfusu azalan bir ülke için bu ölüm olayları oldukça yüksek olup, kamu otoritelerini kaygılandırmaktadır. 21. yüzyılın başında doğum oranlarını ve doğal nüfus artış hızını bir türlü arttırmayı başaramayan Belarus Hükümeti, en azından alkol ve uyuşturucu bağımlılığına bağlı ölüm oranlarını azaltmayı ve intihar olaylarını frenleyerek nüfus kaybını önlemek için büyük bir çaba harcamıştır.²⁸ "Doğumları arttırmadığımıza göre, ölümleri azaltmak gerekir" söylemi Belarus Hükümeti yetkililerinin adeta yeni sloganı olmuştur.

²⁸Belarus'ta alkol ve uyuşturucu bağımlılığı ile intihar vakaları arasında sıkı bir etkileşim vardır. Bir başka anlatımla alkol ve uyuşturucu bağımlılığına karşı açılan savaş, intihar olaylarının sıklığına da doğrudan etkilemektedir.

Tablo 10: 2009-2011 Döneminde Belarus'ta Sağlık Dışı Sebeplerden
Ölen İnsan Sayısı²⁹

Ölüm Sebebi	Ölen İnsan Sayısı			Çalışma Çağında Ölenlerin Sayısı		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011
Trafik Kazaları	1 215	1 094	1 142	1 000	915	954
Alkol Zehirlenmesi	1 937	1 910	1 858	1 636	1 548	1 511
Kazara Boğulma	717	1 136	616	568	958	502
İntihar	2 238	2 072	1 794	1 801	1 670	1 415
Öldürme	387	348	346	331	301	295

Geçiş döneminde yaşanan toplumsal, siyasal ve ekonomik çalkantılar Belarus'ta intihar olaylarının sıklığını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Ülkedeki intihar olaylarının en yaygın görüldüğü nüfus grubu aktif nüfus grubundaki erkekler (40-59 yaş aralığı) ile kırsal kökenli erkeklerdir. Belarus Sağlık Bakanlığında uzman psikolog olarak görevli İrina Baykova'ya göre özellikle 50 yaş üstü erkeklerde intihar olaylarının sıkça görülmesi bu nüfus grubundakilerin depresyon ve alkol bağımlılığı ile açıklanmaktadır (<http://demoscope.ru>: 14. 10. 2012). Oysa Belarus kadınları arasında intihar vakaları 60 yaş ve sonrasında artış göstermektedir. Ayrıca Belarus'ta intihar olaylarının büyük bir bölümü yüksek dozda alkol kullanım sonucunda gerçekleşmiştir. Bir başka deyişle alkolizm ile intihar sorunu arasında güçlü bir bağ vardır. Örneğin 2008 yılında Belarus'ta 2 800 kişi intihar etmiş ve bunlardan %60'ının kan analizlerinde yüksek oranda alkol tespit edilmiştir (Lukaşova 2010: 208). Alkol bağımlılığından sonra Belarus'taki intiharların diğer nedenleri arasında aşk-kıskançlık-evlilik üçgenindeki sorunlar, çok erken ya da istenmeyen hamilelik, aile içinde şiddet, çocuk kaybı ya da kürtaj, tecavüz, derin psikolojik veya sağlık sorunları ile yalnızlık-kimsesizlik sorunları gelmektedir (Listopadov: 25. 03. 2011).

Tablo 11: 100 000 Kişiye Düşen İntihar Sayısı Bakımından

²⁹ Kuhareviç, E. İ. (2012). *Demografiçeskiy Ejegodnik Respubliki Belarus, Statistiçeskiy Šbornik*, Minsk: Natsionalny Statistiçeskiy Komitet Respubliki Belarus, s. 377

Ülkelerin Gruplandırılması (2009 Yılı)³⁰

Yüksek İntihar Oranına Sahip Ülkeler		Orta İntihar Oranına Sahip Ülkeler		Düşük İntihar Oranına Sahip Ülkeler	
Litvanya	42	Fransa	18	İtaliya	7
Rusya	36	Moldova	17	İngiltere	7
Kazakistan	30	Çin	14	İsrail	6
Macaristan	28,5	Almanya	13	Yunanistan	3
Belarus	28,4	Kanada	12	Gürcistan	2
Ukrayna	25	Avstraliya	11,5	Ermenistan	2
Japonya	24	ABD	11	Azerbaycan	1

Dünyanın en yüksek intihar oranlarına sahip ilk 6 ülkeden tamamının eski sosyalist ülkeler olmaları, intihar sorunlarının sadece Rusya ve Belarus'a özgü olmayıp, neredeyse tüm eski sosyalist ülkelerde bu hassas ölüm şeklinin yaygın olduğunu göstermektedir (Tablo 11). 1990'lı yıllarda Belarus'ta intihar edenlerin sayısı yılda 3 500'ü aşmakta, oysa 2010 yılında intihar edenlerin sayısı 2 474'e azalmıştır. Fakat devletin bu trajik durumu görmezden gelmesine ve bilim adamlarının olayları tartışmaktan kaçınmalarına karşın son dönemde bu konuda olumlu gelişmeler olduğu söylenebilir. Örneğin 2000 yılında Belarus'ta her 100 000 kişiye 34,9 intihar olayı düşerken, 2010 yılında bu oran 26,1'e düşmüştür (Fedoroviç: 10. 09. 2011). Fakat bu olumlu gelişmeye rağmen Belarus bugün dünyanın en yüksek intihar oranlarına sahip ilk 6 ülkesinden biridir (Tablo 11).

Konuyu özetlersek, intihar olayları Belarus'taki sosyo-ekonomik sıkıntıların ve geçiş dönemindeki toplumsal bunalımların yansımasıdır. İntihar olayları bir yandan Belarus'ta ölüm oranlarını arttırmakta ve nüfus kaybını tetiklemekte, diğer yandan da parçalanmış aile sayısı, aile içi psikolojik sorunları ve kimsesiz çocukların sayısını arttırmaktadır. Daha da önemlisi intihar olayları sonucunda yetişmiş kalifiye çalışan nüfus sayısı azaldığından ekonomi ve istihdam kayıpları oluşmaktadır. Örneğin 2012 yılının ilk yarısında Belarus'ta intihar eden her beş kişiden biri çalışma çağında yer almaktadır (<http://demoscope.ru>: 14. 10. 2012). Ayırı-

³⁰ Listopadov, V., "Zavtra Tvoey Strani", 25. 03. 2011, Minsk

ca sadece 2010 yılında intihar eden 2 474 kişinin devlete olan finansal kaybı 3,5 milyar rubleyi aşmaktadır (Fedoroviç: 10. 09. 2011). Ailelerin maddi gelirini ve yaşam kalitesini yükseltmek, alkol ve uyuşturucu kullanımını azaltmak, çocukların eğitim ve ahlâk düzeyini yükseltmek intihar sayılarını azaltmak için Belarus'ta yapılması gerekenler arasında ilk akla gelenlerdir.

2.7. Aile İçi Şiddet Sorunu

Belarus'ta kadın nüfusu tedirgin eden bir önemli sorun yaygınlaşan aile içi şiddettir. Aslında aile içi şiddet hem erkekleri, hem kadınları, hem de çocukları yakından ilgilendiren bir toplumsal sorundur. Gazeteci Elena Spasük Belarus'taki aile için şiddet sorununu "endişe verici" olduğunu söyleyerek, bu sorunun terör sorunundan farklı olmadığını iddia etmektedir.³¹ Belarus Devlet Üniversitesinin yapmış olduğu bir sosyolojik araştırmanın elde ettiği sonuçlara göre Belarus'ta yaşayan ve yaşları 18 ile 60 yaş arasında olan kadınların %80'ine psikolojik baskı ve şantaj, %25'ine fiziksel şiddet, %22,4'üne ekonomik baskı ve şantaj ve %13,1'ine cinsel baskı ve şiddet uygulandığı tespit edilmiştir.³² Bu baskı ve şiddeti uygulayanlar ise ya kadının resmi nikâhlı eşi, ya yakın akrabası, ya da birlikte olduğu nikahsız erkek arkadaşdır. Aynı sosyolojik araştırmanın sonuçlarına göre Belarus kadınlarının %12,7'si istemedikleri yöntemlerle cinsel ilişkiye zorlanmışlar, %17,2'si ise gündelik yaşam ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan parasal harcamalardan yoksun bırakılmışlar veya harcamaları kısıtlanmıştır. Belarus polis merkezlerine her ay aile içi şiddet ve eşler arasındaki şiddetli anlaşmazlıklarla ilgili ortalama 30 000 başvuru gelmesi aile kurumunun ne kadar yıprandığına bir başka örnektir. Dahası Belarus'ta öldürülen her dört kadından birinin kendi eşi, erkek arkadaşı, akrabası veya yakını tarafından öldürülmüş olması hem bireyler arasındaki diyalog ve hoşgörü eksikliğinin, hem de toplumun geçirdiği psikolojik cinneti gayet net bir şekilde yansıtmaktadır.

2.8. Sigara Bağımlılığı Sorunu

³¹ Daha detaylı bilgi için bakınız: Spasük, E., "Belaruskie Novosti", 28. 05. 2011, Minsk

³² <http://demoscope.ru> (14. 10. 2012 Tarihi)

Sigara, uyuşturucu ve alkol bağımlılığından kaynaklanan problemler Belarus halkının çözüm bekleyen en öncelikli beşeri sorunlarının başında gelir. Belarus'ta sigara kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır ve özellikle kadınlar arasında sigaraya bağımlı olanların sayısı hızla artmaktadır. Örneğin 1995-2007 döneminde kadınlar arasında sigara kullananların oranı üç kat artmıştır (1995 yılında %3 iken 2007 yılında %9'a yükselmiştir). Ayrıca 2007 yılında Belarus Cumhuriyetinde 16 yaş ve üstü erkeklerin %53,2'si ve kadınların %9,0'si sigara kullandıkları tespit edilmiştir (Tablo 12).

Tablo 12: 1995-2007 Döneminde Belarus Cumhuriyetinde Sigara Kullanan Kadın ve Erkeklerin Yaş Gruplarına Göre Oransal Dağılışı³³

Yıllar	16 Yaş ve Üstü Nüfus	Yaş Grupları						
		16-20	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70+
Sigara Kullanan Erkeklerin Oranı (%)								
1995	52,8	24,9	58,4	62,3	59,3	47,9	46,8	26,0
2000	53,7	27,5	63,2	67,1	59,9	52,6	40,9	27,9
2007	53,2	27,6	60,5	66,1	64,3	50,7	39,1	22,5
Günde 20'den Fazla Sigara Kullanan Erkeklerin Oranı (%)								
1995	6	3	2	5	6	7	10	7
2000	3	0	1	2	3	4	4	3
2007	6,1	0,0	2,6	5,6	9,0	9,2	3,5	7,2
Günlük Ortalama Kullanılan Sigara Sayısı (Adet)								
1995	14	9	12	14	15	15	15	13
2000	13	8	12	14	15	15	14	11
2007	17	11	15	17	18	18	17	16
Sigara Kullanan Kadınların Oranı (%)								
1995	3,0	2,3	6,9	3,7	4,1	1,6	0,3	0,0
2000	4,8	4,0	10,9	8,3	5,0	2,4	0,1	0,7
2007	9,0	3,7	16,9	18,0	10,5	5,6	2,2	0,1
Günlük Ortalama Kullanılan Sigara Sayısı (Adet)								
1995	7	9	6	7	9	9	12	-
2000	7	7	6	8	7	7	10	8
2007	11	9	10	11	11	11	14	5

³³ Nikitenko, P. G., "Čelovečeskiy Potentsial Respubliki Belarus", Otpėčatano v "Balaruskaya Navuka", Minsk, 2009, s. 539-540

Özellikle genç ve orta yaş kadın gruplarında sigara kullanımının yaygın olduğu görülmektedir. Örneğin 2007 yılında 20-29 yaş arasındaki kadınlarda %16,9'u, 30-39 yaş grubundaki kadınlarda ise %18'inin sigara kullandıkları tespit edilmiştir (Tablo 12). 30-39 yaş grubundaki erkeklerin %66,1'i sigara kullandıklarına göre, Belarus kadınlarında sigara kullanımının erkek nüfusla kıyasla daha düşük oranda olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca hem erkeklerde hem kadınlarda günlük tüketilen sigara miktarının sürekli artması sağlık yetkililerini kara kara düşündürmektedir. Örneğin 2000 yılında Belarus erkekleri günde ortalama 13 sigara tüketirken, 2007 yılında bu sayı 17'ye yükselmiş, aynı zaman diliminde Belarus kadınlarında günlük sigara tüketimi 7'den 11'e yükselmiştir (Tablo 12).

Belarus'taki yaygın olan sigara tüketimi bağımlılığı bir yandan kanser vakaları ile göğüs ve kalp-damar hastalıklarını arttırmaktadır, diğer yandan da ölüm oranlarının artmasına ve ülke genelinde ortalama yaşam süresinin kısılmasına neden olmaktadır. Belarus'ta sigara bağımlılığının yaygın olması yetişmiş iş gücü kaybı, sağlık harcamalarının artması, bölünmüş ailelerin yaygınlaşması ve ulusal ekonomiye verdiği finansal ve istihdam zararları gibi olumsuz etkileri ve yansımaları vardır.

2.9. Kangrenleşen Bir Ulusal Sorun: Belarus'ta Alkolizm

Belarus'ta son çeyrek yüzyılda bir yandan ülke genelinde alkol tüketimi artıp alkolizm sorunu kökleşmekte, diğer yandan da alkol bağımlıların sayısı giderek artmaktadır. Yalnızca 2000-2006 döneminde alkol psikoz hastaların sayısı erkeklerde %75,6 ve kadınlarda %119 oranında artış göstermiştir. Farklı sağlık kurumlarında tedavi gören ve 100 000 kişiye düşen alkol bağımlılığı ve alkol psikoz hastalarının sayısı 2000 yılında 1 427 iken, 2006 yılında 1 859'a yükselmiştir. Bir başka anlatımla Belarus'ta her 100 000 kişiden neredeyse 2 000'i alkol sorunlarından tedavi görmekte, bu da ülkede her 50 kişiden birinin alkol sorunlarıyla yüzleştiğini göstermektedir (Nikitenko 2009: 546-549). Yapılan bir sosyolojik araştırmada Belarus'taki gençlerin %60'tan fazlası yüksek alkol oranına sahip alkollü içkiler kullandıkları, erkeklerin %27'si ve kızların da %13,8'inin uyuşturucu kullandıkları tespit edilmiştir (Solodovnikov vd.

2008: 59).

Belarus Devlet İstatistik Merkezinin verdiği bilgilere göre 1995 yılında ülkede kişi başına düşen ortalama alkol satışı³⁴ 6,7 litre iken 2009 yılında 12,0 litreye yükselmiştir (<http://www.belstat.gov.by> 14. 10. 2012). Bir başka anlatımla Belarus'ta 15 yıldan kısa bir zaman diliminde alkol tüketimi neredeyse 2 kat artmıştır.³⁵ Uzmanların verdiği bilgiye göre bir ülkede kişi başına düşen alkol tüketiminin kritik eşiği 8 litredir. Bir ülkede bu hassas eşik aşıldığında hem insanların ruh ve beden sağlığı hem de toplum ve nüfus sorunları hızla artmaktadır. Belarus halkının son dönemde bu kritik eşiği aştığı görülmektedir. Ayrıca Avrupa ülkelerinde genelde şarap ve bira gibi alkol oranı düşük “yumuşak içkilerin” tüketimi yaygınken, Belarus'ta tam tersi votka, cin, viski gibi alkol oranı yüksek “sert içkiler” yaygın olarak tüketilmektedir (Lukaşova 2010 a: 205-216).

Belarus Cumhuriyetinde alkol tüketiminin ve alkolizm sorununun yaygın olmasının başlıca nedenleri şunlardır: ³⁶

A) Ekonomik Etkenler:

- Alkol üretiminin ve alkol ticaretinin sanayicilere, tüccarlara ve iş adamlarına büyük kazanç bırakması;
- Market, bakkal ve alışveriş merkezlerinde alkol ürünlerinin çok düşük fiyatlara satılması;
- Alkol ürünlerinin tüm alışveriş merkezlerinde bulunması ve bu ürünlere tüketicilerin kolay ve hızlı ulaşmaları;
- Bazı mesleklerde çalışma koşullarının çok ağır ve yıpratıcı olması;
- Yurt dışından kanun dışı kaçak yollarla getirilen alkol ithalatının

³⁴ Tüm alkol türlerini kapsamaktadır.

³⁵ Ülkede özellikle kırsal kesimde önemli ölçüde kaçak alkol üretimi de yaygındır. Fakat bu hesaplamalarda kaçak üretim değerleri göz önünde bulunmamıştır. Ayrıca yasadışı yollarla Belarus'a sokulan yurt dışı alkol miktarları da bu hesaplamalarda yer almamaktadır. Sadece 2008 yılında polislerin yaptığı baskınlar sonucunda 2,4 milyon litre ev yapımı rakıya (samogon) el konulmuş ve bu kanun dışı içkiler yok edilmiştir.

³⁶ Daha detaylı bilgi için bakınız: Lukaşova, O. G., “Razprostranenie Pijanstva i Alkogolizma kak Faktor Degradatsii Ličnosti”, Bezapasnost Belarusi v Gumanitarnoy Sfere. Sotsiokulturnie i Duhovno-Nravstvenie Problemi, İzdatelskiy Dom “Belaruskaya Navuka”, Minsk, 2010, s. 209-216

engellenememiş olması;

- Özellikle Belarus kırsal kesiminde köylülerin kendi imkanları ile kaçak alkol üretimini devam ettmeleri;
- Belarus'ta hem kişi başına düşen milli gelir, hem de yaşam kalitesi ve refah düzeyinin çok düşük olması.

B) Sosyo-kültürel ve psikolojik etkenler:

- Belarus halkının gelenek-göreneklerinde ölüm olayı gibi üzüntülü günlerde de düğün veya doğum günü gibi sevinçli günlerde de alkol kullanımı yaygın bir alışkanlıktır;
- Kuşak aktarımı, aile içi alışkanlıklar, büyükleri model alma, gençler arasında özentî ve taklit gibi etkenler de ülkedeki alkol tüketimini arttırmaktadır;
- Birçok genç için alkol bir büyüme ve olgunlaşma dönemini yansıtmaktadır, bir gösteri ve statü sembolüdür. Bu nedenle çocukluk döneminden gençlik döneminde geçiş sigara ve alkol kullanımına başlangıç ile özdeşleştirilmektedir;
- Anne-babaların kendi çocuklarının alkol kullanımına hoşgörü ile bakmaları ve adeta onları bu konuda onaylamaları;
- Televizyon, radyo, sinema ve medyada verilen alkol reklamları ve bu konuda yapılan propaganda çalışmaları;
- İşsiz, mutsuz, güvensiz, yoksul, sorunlarla yüzleşemeyen ve zayıf karakterli kişilerin alkole bir kurtarıcı olarak sarılmaları;
- Geçiş dönemindeki ekonomik, siyasal ve sosyal sorunlardan kaçış, alkolde güven ve mutluluk arama ve benzeri...

Rusya, Ukrayna ve diğer Slav ülkelerinde olduğu gibi Belarus'ta da yaygın olan alkol bağımlılığı bir dizi sağlık, ekonomik, sosyo-psikolojik ve demografik sorunlara neden olmaktadır. Trafik ve iş kazalarının artışı, boşanmaların ve aile sorunlarının artışı, psikolojik sorunların ve kalp-damar hastalıklarının artışı, intihar olaylarının artışı kadar birçok sorunun temelinde ülkedeki aşırı alkol tüketimi ve yaygın alkol bağımlılığı yatmaktadır. Belarus Cumhuriyeti'nde yaşam ve sağlık kalitesinin düşmesinde, cinayet, suç ve genel ölüm oranlarının artışı, nitelikli üretim ve iş verimliliğinin düşmesinde, özürlü ve sakat

nüfustaki artışta, doğum oranlarının azalışında ve boşanmaların artmasında, kadınlar ile erkekler arasındaki cinsiyet dağılım dengesizliğinde de alkol bağımlılığı ve buna bağlı olan ölüm oranlarının önemli bir etken olduğu söylenebilir. SSCB dönemindeki Sovyet Cumhuriyetlerinde alkol bağımlılığı olan kişilerin ortalama yaşam süresi normal sağlıklı insanlara göre 15-20 yıl daha kısadır ve genelde bu kişilerin ortalama yaşam süresi 45-50 yılı aşmamaktadır.³⁷ 1985-1992 döneminde tüm SSCB cumhuriyetlerinde olduğu gibi Belarus'ta da yoğun bir antialkol kampanyası yürütülmüş ve bu kampanyanın bazı olumlu sonuçlar verdiği söylenebilir. Örneğin sadece dokuz yıllık 1985-1993 döneminde bu antialkol kampanya sonucunda ölüm oranları azalarak yaklaşık 76 000 hayat kurtarılmıştır (Nikitenko 2009: 539-540).

Belarus'ta alkol tüketimi hem yaygın ve toplumsal bir boyut kazanmış, hem de adeta çözümsüz bir ulusal felakete dönüşmüştür. Daha da önemlisi ülkedeki alkol bağımlılığı (alkolizm) özellikle kadınlar ve gençler arasında hızla artmaktadır. Bugün Belarus'ta 18 yaşını doldurmayanlara alkol satışı yasak olmasına rağmen bu yasak kontrol edilmesi güç bir sorun teşkil etmektedir. Örneğin her ne kadar 2011 yılının ilk 7 ayında başkent Minsk'te 143 kişiye küçük yaştaki çocuk ve gençlere alkol satışı yaptıklarından dolayı yasal soruşturma yapılmış olsa da bu aysbergin sadece görülen su yüzeyindeki küçük kısmıdır.

Elena Spasük'ün kaleme aldığı "Hükümet yetkilileri alkol satış yasasını 21 yaşına çekmeyi amaçlamaktadır" başlıklı yazısı "Belaruskie Novosti" gazetesinde yayınlandığında ülkede epey tartışmalara yol açmış olsa da gençler arasında yaygınlaşan alkolizm sorununun çözümlememediği ortadadır. Her yıl izinsiz alkol tüketiminden tutuklu çocuk ve öğrenci sayısının artması bunu kanıtlamaktadır. Özellikle 18 yaş altında çocuk yaşta bulunanlar arasında alkol ve uyuşturucu bağımlıların sayısının hızla artması hükümeti kaygılandırmaktadır. Örneğin sadece 1994-2009 döneminde sağlık kurumlarında tedavi gören 15 yaş altındaki alkol ve uyuşturucu bağımlısı çocukların sayısı 14,5 kat artmıştır (Spasük: 24.08.2011).

Minsk Kent Sağlık Merkezinde görevli olan Aleksandra Lagun'un

³⁷ Lisitsin, Y., "Glavnyi Faktor Riska", Pravda, 07. 01. 1986, Moskva

Minsk öğrencileri üzerinde yapmış olduğu bir sosyal araştırmada şu ilginç sonuçlar ortaya çıkmıştır:³⁸

- Ankete katılan öğrencilerin %15,4'ü ilk kez alkol kullanımını 8 yaş öncesinde gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir.

- Ankete katılan öğrencilerin yarısından fazlası aile ortamında ebeveynleri ile birlikte şampanya içtiklerini belirtmişlerdir.

- Ankete katılan öğrencilerin %48'i şarap ve %47'si bira kullandıklarını belirtmişlerdir.

Küçük yaşta alkol tüketimi, küçük yaşta cinsel deneyim ve cinsel hastalıklar, küçük yaşta istenmeyen hamilelik ve kürtaj, küçük yaşta sigara ve uyuşturucu deneyimi Belarus çocukları arasında görülen en yaygın sorunlarının başında gelir. Bu toplumsal sorunların çözümü için hem hükümet yetkililerine, hem ebeveynlere hem de eğitim kurumlarına ve öğretmenlere kuşkusuz büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir.

Yıllar bazında Belarus'ta kişi başına alkol tüketiminin değişimi alkolizm sorununun tehlikeli gelişimi açısından önemli ipuçları sunmaktadır. 1980 yılında ülke genelinde kişi başına düşen alkol tüketimi 10,2 litre iken 1985 yılında 8,8 ve 1990 yılında da 5,7 litreye düşmüştür. SSCB tarihinin son 10 yılında Belarus'ta alkol tüketiminde gözle görülür bir düşüş yaşandığı ortadadır. Fakat 1990 sonrasındaki SSCB sonrası geçiş döneminde ülkede derinleşen ekonomik, toplumsal ve politik sorunlara koşut olarak alkol tüketiminin artışa geçtiği de bir başka görünen gerçektir. 1990 yılında Belarus'ta kişi başına düşen alkol tüketimi 5,7 litre iken 1995 yılında 6,7 litreye, 2000 yılında 8,8 litreye, 2005 yılında 9,3 litreye ve 2008 yılında da 12,4 litreye çıktığı tespit edilmiştir (Lukaşova 2010 a: 206).

Postsovyet dönemde alkol tüketiminin hızla artması ve özellikle kadınlar ile gençler arasında alkolizmin yaygınlaşması Belarus'ta adeta bir toplumsal soruna dönüşmüştür. Örneğin 2005 yılında ülke genelinde 149 505 kişi alkol bağımlısı iken bu sayı 2008 yılında 179 474'e ve 2009 yılında da 180 143'e yükselmiştir. Olayın en acı boyutu ise ülkede alkolizm tedavisi gören 17 143 kişinin 18 yaş altındaki çocuklardan oluşmasıdır (Lukaşova 2010 a: 206-207). Kadınlar, gençler ve öğrenciler arasında alkol bağımlılığının giderek yaygınlaşması, Belarus hükümetinin bazı

³⁸ Spasük, E., "Belaruskie Novosti", 24. 08. 2011, Minsk

sert kararlar almasına yol açmıştır. Gece 22,00'den sonra tüm market, bakkal ve alışveriş merkezlerinde alkol satışının yasaklanması ve tüm ülkede 18 yaşının altındaki çocuklara alkol satışının yasak olması bu kararlar arasında ilk göze çarpanlardır. Sonuç olarak, bugün Belarus'ta yaklaşık 200 000 kişinin alkolizm sorunu ile yüzleşmiş olarak yaşamını sürdürmeye çalışması ciddi bir sağlık ve sosyal sorundur, daha da önemlisi ülke gelişimini frenleyen yüklü bir ekonomik ve demografik kam-burdur.

Kuşkusuz alkolizmin en belirgin demografik yansımalarından birisi ülkedeki ölüm oranlarını arttırmasıdır. Örneğin 1990 yılında Belarus'ta alkol zehirlenmesi sonucu ölenlerin sayısı 1 115 iken 2003 yılında bu sayı 2 737'ye ve 2006 yılında da 2 932'ye yükselmiştir. Bu sayıların içinde alkol tüketiminden kaynaklanan hastalıklar sonucu ölenler olmadığı gibi, alkol sonucu cinayet, intihar, trafik ve iş kazalarında ölenlerin de sayısı dâhil edilmemiştir. Bu konuda bir kaç örnek vermek gerekirse sadece 2008 yılında 56 000 sürücü alkol alarak motorlu araç kullandıkları tespit edilmiştir. Yine 2008 yılında 2 800 intihar eden arasında %60'ının kanında yüksek dozda alkol tespit edilmiştir. 2008 yılının ilk 9 ayında 137 103 kişi kamu binalarında veya iş yerlerine alkollü geldiklerinden dolayı ceza almışlardır (Lukaşova 2010 a: 206-209). Özetle, Belarus'ta her yıl alkolizm sonucu doğrudan ya da dolaylı olarak 4 000 ile 5 000 arasında kişi yaşamını yitirmektedir (<http://demoscope.ru>: 14. 10. 2012). Nüfusu azalan bir ülke için bu olay telafisi olmayan bir beşeri kayıptır.

2.10. Yaygınlaşan Uyuşturucu Bağımlılığı ve Kabaran Suç Dosyaları

Uyuşturucu bağımlılığı Belarus'un en büyük sağlık ve toplumsal sorunlarından biridir. Son çeyrek yüzyılda Belarus'ta hem narkomani³⁹ hem de toksikomani⁴⁰ hastalarının sayısında ciddi bir artış olduğu gö-

³⁹ Bir kişinin uyuşturucu (narkotik) kullanımına psikolojik ve fiziksel olarak bağımlı olması tıp alan yazınında narkomani (uyuşturucu bağımlılığı) olarak adlandırılır. Narkoman kişi fiziksel ya da ruhsal yoksunluk nedeniyle uyuşturucu almadan yapamaz.

⁴⁰ Bir kişinin tedavi amacıyla saplantı halinde ilaç kullanmasına tıp alan yazınında toksikomani (ilâç bağımlılığı) olarak adlandırılır. Toksikoman kişi fiziksel ya da ruhsal yok-

rülmektedir. Örneğin 2000 yılında 100 000 kişiye düşen narkomani hasta sayısı 4 545 iken 2006 yılında 6 427'ye yükselmiştir. Belarus'ta uyuşturucu bağımlılığı tedavisi gören hastaların sayısı 1985 yılında sadece 31 iken 2006 yılında bu sayı 1 128'e yükselmiştir (Tablo 13). Doğal olarak bu sayılar karamsar sağlık portresinin bütününe resmetmekten uzaktır, çünkü bu veriler yalnızca devlete tedavi için resmen başvuranların sayısını yansıtmaktadır. Bir başka deyişle uyuşturucu sorunları ile yüzleşen ama tedavi için devlet organlarına başvurmayanların sayısının ne kadar olduğu belli değildir. 2011 yılında Belarus'ta 50 000'den fazla uyuşturucu kullanıcısı yaşadığı belirlenmiştir (<http://demoscope.ru>: 14. 10. 2012).

Tablo 13: 1985-2006 Döneminde Belarus'ta Narkomani ve Toksikomani Hastalarının Sayısal Değişimi⁴¹

Yıllar	Narkomani Hastaları		Toksikomani Hastaları	
	Hasta Sayısı	100 000 Kişiye Düşen Hasta Sayısı	Hasta Sayısı	100 000 Kişiye Düşen Hasta Sayısı
1985	31	0,3	23	0,2
1990	136	1,3	37	0,4
1995	538	5,2	35	0,3
2000	1 127	11,3	61	0,6
2006	1 128	11,6	89	0,9

Belarus Bilimler Akademisindeki sosyologlar tarafından yapılmış bir bilimsel araştırmada ülkede yaşayan 30 yaş altındaki gençlerin %10,6'sı yaşamlarında en az bir kez uyuşturucu kullandıkları tespit edilmiştir (Lukaşova 2010 b: 196). Alkol ve uyuşturucu kullanımının yaygınlaşması Belarus'ta şiddet, boşanma, trafik ve iş kazası, hırsızlık, insan öldürme, tecavüz ve diğer suç oranlarının da artışına yol açmıştır.

sunluk nedeniyle ilacı almadan yapamaz.

⁴¹ Nikitenko, P. G., "Çeloveçeskiy Potentsial Respubliki Belarus", Otpeçatano v "Balaruskaya Navuka", Minsk, 2009, s. 549

Örneğin 1990 yılında İçişleri Bakanlığı yetkilileri tarafından ülke genelinde uyuşturucu kullanımı ile bağlantılı 372 suç unsuru tespit edilirken, bu sayı 2004 yılında 6 047'ye ve 2008 yılında da 4 063'e yükselmiştir. Devlet adalet organları tarafından uyuşturucu ticareti ve uyuşturucu kullanımı ile ilgili 1985 yılında sadece 16 kişi hüküm giyip adli ceza alırken, 2008 yılında bu sayı 2 585'e yükselmiştir. Son dönemde özellikle öğrenciler ve gençler arasında suç oranları hızla artmaktadır. Örneğin, 1990 yılında Belarus'ta işlenen toplam suçların %17,8'ini 18-29 yaş grubunda gençler tarafından gerçekleştirilirken bu oran 2008 yılında %33,0'e yükselmiş, yani yaklaşık iki kat artmıştır (Lukaşova 2010 b: 196-198).

Lukaşova'ya göre Sovyet sonrası döneminde Belarus toplumunda hızla yaygınlaşan homoseksüel ilişkiler, sigara, uyuşturucu ve alkol bağımlılığı, cinayet, hırsızlık, pornografi ve fahişelik gibi toplumsal hastalıklar bir yandan ülkenin içinde bulunduğu ahlâk bunalımını ve değerler erozyonunu yansıtmakta, diğer yandan da Belarus Cumhuriyetinin ulusal güvenliğini ve Belarus ulusunun geleceğini doğrudan tehdit etmektedir (Lukaşova 2010 b: 197).

Tablo 14: 1990-2008 Döneminde Belarus'ta Suç Sayısının Değişimi⁴²

	1990	1995	2000	2005	2008
Tespit Edilen Suç Sayısı	75 699	131 761	135 540	192 506	158 506
10 000 Kişiye Düşen Suç Sayısı	74	129	125	197	164

Postsovyet dönemde Belarus'ta bir yandan işlenen suç sayısı artmış, diğer yandan da suç türleri çeşitlenmiştir. Tablo 21'de de görüldüğü gibi 1990 yılında ülke genelinde 75 699 suç tespit edilirken, 2008 yılında bu sayı 158 506'ya yükselmiştir. Ülke toplam nüfusu azalmasına rağmen 20 yıldan kısa bir zaman diliminde işlenen suçlar yaklaşık iki

⁴² Lukaşova, O. G., "Deviantnoe Povedenie Ličnosti v Sisteme Ugroz Natsionalnoy Bezopasnosti", Bezopasnost Belarusi v Gumanitarnoy Sfere. Sotsiokulturnie i Duhovno-Nravstvenie Problemi, İzdatelskiy Dom "Belaruskaya Navuka", Minsk, 2010, s. 195

kat artmıştır (Tablo 14). Daha da önemlisi SSCB döneminde nadir görülen finansal suçlar, ekonomik suçlar, uyuşturucu ve kaçak içki-sigara ticaretine dayalı suçlar, insan kaçakçılığı ve kadın ticaretine dayalı suçlar, rüşvet ve bankacılık suçları, internet dolandırıcılığı ve bilgi işlem suçları, pornografi ve cinayet suçları SSCB sonrası dönemde Belarus Cumhuriyeti'nde hızla yaygınlaşmıştır. İşsizlik, yoksulluk, eğitim düzeyi düşüklüğü, aile sorunları, psikolojik sorunlar, maddi sıkıntılar, aile içi şiddet, psikolojik bunalım, alkol ve uyuşturucu kullanımının yaygınlığı gibi etkenler Belarus'taki suç olaylarının artışı tetikleyen en önemli etkenlerdir.

Belarus genelinde aile gelirinin ve refah seviyesinin çok düşük olması birçok kişinin çalışma amaçlı yurt dışına göç etmesine neden olmuştur. Örneğin sadece 2004 yılında 6 000 kişi Belarus'u terk edip yurt dışına göç etmiştir. Fakat bu dış göçlerin bir bölümü kanun dışı yöntemlerle yapıldıklarından dolayı ülke genelinde insan ticareti ve insan kaçakçılığı konusunda suç oranları giderek artmaktadır. Sadece 2006 yılında insan kaçakçılığı ile ilgili devlet güvenlik organları 339 suç tespit etmişlerdir (Voronoviç 2010: 102). Üç AB ülkesi ve üç Slav devleti ile kara komşuluğu olan Belarus'un stratejik jeopolitik konumu düşünüldüğünde önümüzdeki yıllarda da hem insan kaçakçılığı, hem de mülteci ve yasa dışı göçlerle ilgili suç sorunlarının devam edeceği kolaylıkla tahmin edilebilir.

2.11. Giderek Büyüyen Bir Tehlike: Önlenemeyen AIDS Sorunu

SSCB döneminde AIDS sorunu Belarus toplumu içinde pek yaygın olmadığından, önemsiz, tartışılmayan ve küçümsenen bir sağlık sorunuydu. Fakat Sovyet sonrası döneminde HIV virüsü taşıyıcılarının sayısı hızla artarak AIDS ciddi bir ulusal soruna dönüştü. Belarus'ta sosyalizmden kapitalizme olan sancılı geçiş esnasında bir yandan yoksulluk, psikolojik sorunlar ve çaresizlik arttı, diğer yandan da cinsel özgürlükler ve kontrolsüz cinsel ilişkilerde patlama yaşandı. Tüm bunlar ise AIDS'in yaygınlaşması ve toplumda kökleşmesi için uygun zemin hazırlayan unsurlardı.

HIV virüsü korunmasız cinsel ilişki, direk kan teması, organ nakilleri ve anneden bebeğine olmak üzere dört yolla bulaşmaktadır. Belarus'ta HIV virüsü taşıyıcılarının %50,8'inin korunmasız cinsel ilişki nedeniyle bu hastalığa yakalanması cinsel eğitim ve cinsel bilinçlenme konularında özellikle öğrenciler ve gençler arasında uzun bir yolun kat edilmesi gerektiğini göstermektedir. 2011 yılının ilk 3 ayında Belarus Cumhuriyetinde HIV virüsü taşıyan 288 kişi tespit edilirken, 2012 yılının ilk 3 ayında bu sayı 321'e yükselmiştir. 1 Nisan 2012 tarihinde tüm ülkede 13 276 kişinin HIV virüsü taşıdıkları tespit edilmiştir. Bir başka anlatımla Belarus'ta her 100 000 kişiye 110,7 HIV virüsü taşıyıcısı düşmektedir. Oblastlar bazında HIV virüsü taşıyıcılarının dağılımına bakıldığında Gomel oblastında 6 548 kişi, Minsk oblastında 1 823, Minsk kentinde 1 909, Mogilev oblastında 754, Brest oblastında 993, Vitebsk oblastında 701 ve Grodno oblastında 548 HIV virüsü taşıyıcısı bulunduğu anlaşılmaktadır. HIV virüsü en yaygın olarak Gomel oblastında (100 000 kişiye 336,8) ve en az yaygın olarak da Grodno oblastında (100 000 kişiye 40,7) görülmektedir (<http://demoscope.ru>: 14. 10. 2012).

Belarus'ta HIV virüsü taşıyıcılarının %39,3'ünü kadınlar ve %60,7'sini erkekler oluşturmaktadırlar. Ülke genelinde HIV virüsü taşıyıcılarının büyük bir bölümünün 15-29 yaş grubundaki gençlerden oluşması tehdidin ciddiyetini ve sorunların çözümündeki aciliyetini daha da arttırmaktadır. Örneğin 15-29 yaş grubundaki gençler ve öğrenciler (8 078 kişi) tüm ülkedeki HIV virüsü taşıyıcılarının %60,8'ini oluşturmaktadırlar. Sigara ve alkol tüketiminde olduğu gibi Belarus'ta HIV virüsü taşıyıcılarının da ortalama yaşı düşmekte ve 18 yaş altı çocuklar arasında AIDS'in hızla yaygınlaşmakta olduğu tespit edilmiştir. Mart 2012'de 15-19 yaş grubundaki çocukların toplam ulusal HIV virüsü taşıyıcılar içindeki payı %0,9'a ulaşmıştır. Bir başka anlatımla Belarus'ta her 100 HIV virüsü taşıyıcısından birinin 19 yaşının altında bir çocuktur. Ayrıca 0-14 yaş grubunda ülke genelinde 215 HIV virüsü taşıyıcısı çocuk tespit edilmiştir. HIV virüsü taşıyıcı sayısının giderek artması bir yandan ulusal sağlık harcamalarını ve iş kayıplarını arttırmakta, diğer yandan da ülke genelindeki ölüm oranlarını tetiklemektedir. Ocak 2012 tarihine kadar Belarus'ta HIV virüsü sonucu ölenlerin toplam sayısı 2 783'e ulaşmıştır (<http://demoscope.ru>: 14. 10. 2012).

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Belarus'taki beşeri sorunlar büyük ölçüde SSCB döneminde temellenmektedir. Bu nedenle Sovyet dönemini bilmeden ve o dönemdeki olayları yorumlamadan, Sovyet sonrası döneme ışık tutulamaz ve sağlıklı analizler yapılamaz. Sosyalist Sovyet ideolojisinin en önemli önceliklerinden biri ülkelerin askeri ve ekonomik gücünü arttırarak kapitalist ülkeler karşısında güçlü ve dik durabilen bir sistem yaratmaktı. Bu sistemi yaratmak için büyük fabrikalar, uzun demiryolları, yüksek barajlar, modern limanlar yapıldı, uzaya insan gönderildi. Fakat uzay sanayisine sahip olan SSCB, kendi halkına kaliteli bisiklet ya da renkli televizyon bile üretememişti. Dünyanın en güçlü ordusuna sahip olan ülke kendi yurttaşlarına ne vaat edilen eşitliği, ne sınırsız özgürlüğü, ne de özlenen komünizmi sunabilmişti. Dahası sıradan insan unutulmuştu, devleti ve partisini omuzlar üstünde taşıyan yoldaş kendi yöneticileri, kendi partili arkadaşları tarafından unutulmuştu. Boşanmış ve uzun yıllar kocasız yaşayan üç çocuk annesi öğretmen Natalya, maden ocaklarında ağır koşullar altında çalışan İgor, dayısının paralarını çalıp gizli gizli uyuşturucu satın alan Kolya, fabrikada iş kazası geçirdikten sonra kolunu yitiren ve işsiz kalan Vasiliy, kadın tacirlerinin elinden bir türlü kurtulamayan Olga, yetersiz emekli maaşı ile zor koşullar altında yaşayan görme özür-lü Tanya ve okulda gizli gizli sigara içen küçük Saşa unutulmuşlardı. Beş yıllık kalkınma programları ve iktisadi zenginleşme hayalleri peşinde koşanlar sıradan insanı unutmışlardı, ailenin ve toplumun en temel sorunlarını görmezden gelmişlerdi. Ekonomik kalkınma, zenginleşme, sanayileşme ve maddiyat peşinde koşanlar, maneviyatı ve hümanizmi unutmışlardı. Belarus gibi eski sosyalist ülkeler askeri güç, endüstriyel kalkınma ve maddi zenginlik ararken; manevi bir çöküntü ve derin bir demografik krizle karşı karşıya kaldılar.

SSCB döneminin en büyük özelliklerinden birisi de devlet yöneti-minden fabrika yönetimine, üniversite idaresinden hastane idaresine, köy muhtarlığından bakanlık kabinesine kadar yaşamın, eğitiminin, siyasetin ve ekonominin tüm alanlarında sert ve tartışmasız bir emir-komuta zinciri-nin var olmasıdır. Hükümet ve komünist partisinin emrindeki bu katı ve sert yönetim sıradan köylüyü, sıradan sanatçıyı, sıradan işçiyi ve me-

murı karmaşık sistemin basit bir parçası, makinenin sıradan bir vidası olarak görmekteydi. Sovyet insanı partinin beş yıllık kalkınma programlarını gerçekleştirmek zorunda olan ve tüm emirlere sorgusuz-sualsiz itaat etmekle görevli olan basit bir kimseydi. Onun duyguları, onun istekleri, onun maneviyatı, onun sorunları çok sevdiği partisi tarafından adeta unutulmuştu. Unutulan, küçümsenen ve sorunları görmezden gelen sıradan yurttaşın bir gün bütün sistemin çöküşünü sağlayacağını, dünyanın en büyük devletinin bölünmesini tetikleyeceğini hiç kimse öngörememişti.

Bilim, sanat, spor ve teknoloji alanlarındaki sıçrama Sovyet vatandaşlarına yaşam kalitesi ve aile ilişkilerinde de bir sıçrama yaratmadı. Ne özlenen sosyalist aile yaratılabildi, ne mutlu insan sayısı arttı, ne de etnik ve dinsel kimliklerden arınmış özlenen homojen Sovyet ulusu şekillenebildi. Politbüro'nun yüksek duvarlarından uzakta kalan sıradan Sovyet insanı boşanma, alkolizm, uyuşturucu ve intiharla yüzleşmek zorunda bırakıldı. Maddi zenginleşme ve güçlü bir savunma uğruna kolhozdaki insan feda edildi, ahlaki bunalım ve değerler erozyonu karşısında köylü mujik⁴³ yalnız bırakıldı. Yalnızlaşan mutsuz mujik ise her şeyi unutmak istemesine çareyi votka şişesinde aradı. Çok güvendiği partisi de, umut bağladığı yoldaşı ve parti lideri de onu yalnız bıraktı. Belarus gibi ülkelerde bugünkü alkolizm sorunu, işte bu yalnızlığın ve çöken sosyalist sistemin bir yansıması olup, mutsuz bir toplumun çaresizliğidir, vaat edilen komünizm ile elde edilen mütevazı başarılar arasındaki hayal kırıklığının ta kendisidir. Gorbaçov'un başlattığı açıklık ve yeniden yapılanma girişimi SSCB'de bittiğinde geriye milyonlarca güvensiz insan, milyonlarca hayal kırıklığı, milyonlarca umutsuz ve güvensiz kalp, milyonlarca kimsesiz çocuk, milyonlarca boşanmış aile, milyonlarca alkolik, milyonlarca kürtaj mağduru kadın ve milyonlarca öksüz çocuğu miras olarak bırakmıştı. 21. yüzyılın başında bu beşeri sorunların Belarus toplumunu kuşatması ulusal demografik krizin derinleşmesine neden olmuştur (Pavlovskaya 2010: 217-230).

⁴³ SSCB'deki kırsal yerleşmelerde yaşayan sıradan Rus köylülere "mujik" denilebilir. 1917 Ekim sosyalist devriminden beri Rusya'da "mujik" terimi, gündelik yaşamda artık pek kullanılmamaktadır.

SSCB sonrası dönemde Belarus'ta eğitim ve sağlık kalitesinin düşmesi, boşanma ve kürtaj, öksüz ve kimsesiz çocukların artması, yoğun dış göçler, halkın yoksullaşması ve refah seviyesinin düşmesi gibi etkenler ulusal demografik krizin hem hazırlayıcısı hem de tetikleyicisi olmuştur. Demografik kriz yalnızca ülke nüfusunun nitel azalması ile sonuçlanmamış; aktif nüfus ve genç nüfus oranlarının da azalmasına neden olmuş, demografik yaşlanmayı hızlandırmış, aile kurumunu derinden sarsmış, köylü ve kentliler arasında, alt ve üst tabakalar arasındaki toplumsal ve ekonomik farklılığı da arttırmıştır. Daha da önemlisi demografik kriz ulusal nüfus dengelerini kökten etkileyerek, ülkenin jeopolitik güvenliğini, Belarus devletinin geleceğini tartışmaya açmıştır.

Demografik krizden çıkması için Belarus Cumhuriyeti'nde yapılması gerekenleri Evgeniy Babosov şöyle özetlemiştir (Babosov: 27. 04. 2012):

- Ailelerin gelir düzeyini ve yaşam kalitesini yükseltmek.
- Hükümet tarafından anne ve çocuk yardımlarını arttırmak ve özellikle çok çocuklu kalabalık ailelere gerekli maddi ve manevi desteği sağlamak.
- Kimsesizler yurtlarında ve farklı sosyal kurumlarda yaşayan anne-babasız büyüyen sahipsiz çocuklara kucak açarak onlara yeni aileler bulmak ve bu çocukları sağlıklı ve mutlu bireyler olarak devlete kazandırmak.
- Aile içinde, okullarda, yurtlarda, sokaklarda kısaca her ortamda var olan çocuklara yönelik şiddetin önüne geçmek ve gerekli yasalarla çocukların devlet tarafından koruma altına alınmasını sağlamak.
- Her mahalle, köy ve kasabada annelere en yakın mesafede kreş ve anaokulları inşa edilerek küçük yaştaki çocukların okul öncesi eğitime katılmalarını sağlamak.
- Sağlıklı, mutlu, dengeli, eğitilmiş, meslek sahibi ve ülkeye yararlı bireyler yetiştirmek için sigara kullanımının, alkol ve uyuşturucu bağımlılığın önüne geçilmelidir.
- Hükümet yetkilileri tarafından yeni evli genç ailelere uzun vadeli kredilerle ev ya da daire temin edilmelidir. Özellikle çok çocuklu ailelere devlet gerekli konut ve evleri kendisi ücretsiz ya da uzun vadeli ödeme planları ile sağlamalıdır.

• Çocuklara, öğrencilere ve genç ailelere yönelik devlet politikaları yeniden yapılandırılmalı; doğum oranlarını arttırıcı, evlilikleri teşvik edici, aile kurumunun kutsallığını koruyan yeni demografik politikalar geliştirmelidir.

Babosov'un yukarıda sıraladığı maddelerden de anlaşıldığı gibi 21. yüzyılın başında Belarus Cumhuriyeti derin bir beşeri bunalımın tam ortasında kalmıştır. Bir dizi demografik, psikolojik, ekonomik, sağlık ve siyasal yansımaları olan bu toplumsal bunalım ile ilgili sonuç niteliği taşıyan aşağıdaki değerlendirmeler yapılmıştır:

A) Aile toplumun en önemli yapı taşlarından biri olduğundan, aile kurumundaki sorunlar çözülemeden Belarus toplumunun sorunları çözülmemektedir. Evliliklerin ve doğumların arttırılması, iş ve konut olanakların iyileştirilmesi için hükümetlerin planlı ve uzun vadeli çalışmaları gerekmektedir. Dahası evlenmeler ve doğumlar devlet tarafından hem maddi hem de manevi olarak teşvik edilmelidir. Gençler arasında moda haline gelen ve hızla yaygınlaşan nikâhsız aile birlikteliklerin toplumsal ve ahlaki olumsuzlukları öğretmenler, anne-babalar ve yöneticiler tarafından gençlere anlatılmalı ve bu tür evliliklerin önüne geçilmelidir.⁴⁴

B) SSCB sonrası dönemde Belarus'ta derinleşen demografik kriz o ülkenin nüfus artışını belirleyen doğum oranları, ölüm oranları ve dış göçlerin kökten değişmesi ile ancak değişebilir. Bir başka anlatımla ölüm oranlarını düşürmeden, doğum oranlarını arttırmadan ve dış göçler sonucu nüfus kaybı önlenmeden ülkedeki negatif nüfus artışı pozitif dönüşemez. Belarus ulusunun nüfusu artmalı, ama bu artış sadece sayısal birey artışı ile değil nitelikli, rekabetçi, donanımlı, eğitilmiş bireylerle olmalıdır. Daha fazla çocuk yetiştirilmeli, ama daha da önemlisi bunların sağlıklı, eğitilmiş, mutlu olup, kültürüne, ulusuna ve ülkesine sahip çıkan yurtsever bireyler olmaları sağlanmalıdır.

C) Ülkede yaygınlık kazanan yasa dışı göçler, mülteci akınları ve insan kaçakçılığı önlenmelidir. Belarus vatandaşlarının daha yüksek gelir

⁴⁴ Belarus toplumunda derinleşen aile krizi ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız: Krivonos, T. V. (2010). "UkreplenieInstituta Semi Kak Problema Natsionalnoy Bezopasnosti", *Bezopasnosti Belarusi v Gumanitarnoy Sfere. Sotsiokulturnie i Duhovno-Nravstvennye Problemi*, Minsk: İzdatelskiyDom "BelaruskayaNavuka, s. 419-429

ve daha uygun çalışma koşulları nedeniyle komşu ülkelere ve Batı Avrupa devletlerine yönelik dış göçleri frenlenmelidir. Örneğin sadece 2004 yılında yaklaşık 6 000 kişi ülkeyi terk edip başka ülkelere göç etmiştir (Voronoviç 2010: 102). Nüfusu azalan bir ülke için bu çok büyük bir beşeri kayıptır. Özetle, Belarus ulusunun devlete, yöneticilere ve siyasetçilere olan güveni tekrar inşa edilmelidir. Kötümser değil iyimser bir Belarus ulusu yaratılmalıdır. Geleceğini ve mutluluğunu yurt dışında değil kendi ülkelerinde arayan yurtseven bir kuşak yetiştirilmelidir. Halkın refah düzeyi ve kişi başına düşen gelirleri arttırılmadan, işçi ve memurların çalışma ve dinlenme koşulları iyileştirilmeden, hükümet ile halk arasında güçlü bir güven bağı oluşturulmadan ne ülkeden kaçış önlenebilir, ne de bozuk demografik tablo düzeltilebilir.

D) Belarus'ta ilk sigara, ilk uyuşturucu, ilk alkol, ilk cinsel deneyim ve ilk kürtajın yaşı giderek küçülmektedir. Bu da Belarus toplumunu içten içe kemiren hem derinleşen aile krizine, hem eğitim sistemi sorunlarına, hem de çocuk sorunlarına dikkatleri çekmektedir. Ülkede özellikle gençler arasında hızla yaygınlaşan "cinsel özgürlük dalgası" bir yandan aile kavramının kutsallığını ve evliliğin önem ve işlevini aşındırmış, diğer yandan da düşük cinsel kültür ve sağlık bilgisizliği, kürtaj olayları, erken gebeliklerin ve bazı cinsel hastalıkların ülke genelinde hızla artmasına neden olmuştur. Örneğin 2006 yılında ülkede ortalama her 100 000 kişiden 24,7'sinin sifilis (frengi) hastalığı taşıdıkları, her 100 000 erkekten 93,2'si ve her 100 000 kadından 35,6'sının gonore (bel soğukluğu) hastalığı taşıdıkları belirlenmiştir (Nikitenko 2009: 550-551). Temel cinsel eğitimi derslerinin Belarus'taki okul programlarında yerlerini almaları ve bu derslerin yaygınlaşması, hem cinsel bilinçlenme ve sağlık bilgilendirmesi açısından, hem de ulusal demografik sorunları hafifletme açısından kuşkusuz büyük önem taşımaktadır.

E) Çözülemeyen konut sorunu Belarus'un kanayan toplumsal yarasıdır. Başkent Minsk kentinde yapılan bir bilimsel araştırma sonuçlarına göre yeni evli genç ailelerin yarısından fazlası anne-babaları ile birlikte, üçte birinin devletin ya da iş yerinin sağladığı küçük yurt ya da pansiyon odalarında, bir bölümünün kiralarda ve sadece %3'ünün kendilerine ait evlerde yaşadıkları tespit edilmiştir (Nikitenko 2009: 496). Ülkede yapılan sosyolojik araştırmalarda ailelerin yaşam alanındaki iyileştirme-

lerin doğum oranlarını olumlu etkilediği görülmüştür. Kirada ya da ane-babasının evinde yaşayan genç ailelerin doğurganlığı, kendi evi olan genç ailelere göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Nikitenko 2009: 488-496). Bu nedenle uzun dönem çözilemeyen konut sorununun çözülmesi, hem doğum ve nüfus artış oranlarını, hem de boşanma ve kürtaj oranlarını olumlu etkilemesi beklenmektedir.

F) 21. yüzyılın başında Belarus toplumunda iki büyük çatışma, iki büyük mücadele gözlenmektedir. Birinci mücadele Sovyet değerleri ve Sovyet ahlâk sistemi ile yeni değerler ve etik anlayışının çatışmasıdır ki buna yeni ile eskinin, sosyalizm ile kapitalizmin manevi mücadelesi de denilebilir. İkinci mücadele ise toplumsal norm ve değerlerle, bireysel norm ve değerlerin savaşıdır ki buna da ulusal beklentiler ile bireysel beklentilerin örtüşmemesi de denilebilir. Her iki mücadelenin ortak paydasında ise kuşak çatışması, yani yaşlı ve genç kuşakların isteklerinin, amaçlarının ve beklentilerinin uyuşmaması yatmaktadır. İki kuşağın değerler piramidinin, ahlak anlayışının, kültürel ve politik bakış açılarının örtüşmemesi yatmaktadır.

G) Manevi zenginliklere önem vermeyen, maddi zenginlikleri ön planda tutan yeni nesil Belarus gençlerine Pavlovskaya “klavye başında büyüyen çocuklar” tanımlaması yapmaktadır. Pavlovskaya’ya göre bilgisayar, internet ve elektronik oyunlarla kendi kurdukları sanal bir dünyada yaşayan bu çocukların ne Belarus gelenek-göreneklerini, ne ulusal kültürü, ne sosyalist düşünce sistemini, ne vatanseverliği yeterince kavrayamadıkları ve benimsemedikleri görülmektedir (Pavlovskaya 2010: 177-180). 21. yüzyılın başında Belarus’ta toplumsal etik ve normların yerini, bireysel etik ve norm değerleri almış; ülke zenginleşmesi ve ulusal başarının yerine ise kişisel zenginleşme ve bireysel başarı geçmiştir. Teknoloji ve bilimin hızlı ilerleyişi, medya, basın ve iletişimin modernleşmesi, kentsel yaşam tarzının yaygınlaşması Belarus gençlerini ne daha sağlıklı ne de daha mutlu yapmıştır. Post endüstriyel dönemde Belarus gençlerinin hem sağlık, eğitim ve aile sorunları artmış hem de psikolojik sorunları yaygınlaşmıştır. Sonsuz sanal dünyada yalnızlaşan Belarus genci, pusulasız ve mutsuz kalmıştır. Belarus’ta derinleşen güncel ulusal beşeri sorunların temelinde işte bu mutsuz genç kuşağın karmaşık ve çok boyutlu sorunları yatmaktadır.

SSCB döneminde yalnızlaşan ve bunalımlarla yetişen Belarus insanları SSCB sonrası dönemde politik ve sosyo-ekonomik zorluklara hazırlıksız yakalandıkları için yeni bir bunalıma sürüklendiler, yeni acı ve mutsuzluklarla yüzleşmek zorunda bırakıldılar. Küreselleşme dalgası ile birlikte boşanmalar ve kürtajlar daha da yaygınlaştı, doğum oranları ve nüfus artış hızı daha da dibe vurdu, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı daha da arttı. Bir yandan çocukların öğretmenlere ve anne-babalarına olan derin sevgi ve saygısı sarsılmıştı, diğer yandan da Belarus milliyetçilikleri ve vatan bağlılıkları törpülenmişti. Küreselleşmenin rüzgârları onların bir bölümünü Batı Avrupa ülkelerine ve ABD'ye, bir bölümünü de Rusya, Polonya ve Litvanya gibi komşu ülkelere iş, para ve gelecek için sürüklemişti. Hazırlıksız yakalanmışlardı kapitalizme, erken gelmişti serbest piyasanın acımasız rekabetçi koşulları, gaddar ve acımasızdı fabrikanın yeni patronları, kira ödeyemez oldu Sergey ile Nikita, evden kaçmış ve nerede yaşadığı belli değildi sarışın mavi gözlü Olya.

Baltık ve Karadeniz havzaları arasında, Avrupa Birliği ve BDT ülkeleri arasında sıkışıp kalmış Belarus Doğu ile Batı, Rusya ile Polonya arasında köprü konumunda olmanın bedelini mülteci dalgalarıyla, yoğun dış göçlerle, yasadışı insan ticaretiyle ve kontrol edilemeyen kara sınırları ile ödemek zorunda bırakılmıştı. Sokaktaki Beyaz Rus insanı çok sevdikleri vatanlarını ne Almanya gibi kapitalist NATO devleti olmasını istemiyordu, ne de Rusya'ya bağımlı bir uydu ülke olmasını. Özgürlük ve diktatörlük, demokrasi ve merkezi sert yönetimin, insan hakları ile toplum haksızlıkların Belarus kadar çelişkili ve göreceli bir ülke yoktur Avrupa siyasi haritasında. Hem hassas jeopolitik konumunun ağır bedelini, hem önlenemeyen nüfus kaybını, hem devlet yönetimindeki siyasi ihtirasın faturasını Belarus halkının nasıl ödeyeceğini kuşkusuz gelecek dönem belirleyecektir.

KAYNAKLAR

Brilevskiy, M. N., Smolyakov, G. S., (2012). *Geografiya Belarusi*, Minsk: İzdatelskiy Dom "Narodnaya Asveta"

Voronoviç, V. V., (2010). "Problema Nezakonnoy Migratsii v Kontekste Obespeçeniya Bezopasnosti Respubliki Belarus", *Bezopasnost Belarusi v Gumanitarnoy Sfere. Sotsiokulturnie i Duhovno-Nravstvenie Problemi*, Minsk: İzdatelskiy Dom "Belaruskaya Navuka"

Jmoydak, R. A., (2009) *Geografiya Belarusi Atlas*, Minsk: İzdatelskiy Dom RUP "Belkartografiya"

Evelkin, G. M. (2008) *Migratsiya Naseleniya Respubliki Belarus*, Minsk: İzdatelskiy Dom "Beloruskaya Navuka"

Krivosos, T. V. (2010). "Ukrepleniye Instituta Semi Kak Problema Natsionalnoy Bezopasnosti", *Bezopasnost Belarusi v Gumanitarnoy Sfere. Sotsiokulturnie i Duhovno-Nravstvenie Problemi*, Minsk: İzdatelskiy Dom "Belaruskaya Navuka"

Kuhareviç, E. İ. (2012). *Demograficheskiy Ejegodnik Respubliki Belarus, Statisticheskiy Sbornik*, Minsk: Natsionalniy Statisticheskiy Komitet Respubliki Belarus

Lukaşova, O. G. (2010 a). "Razprostraneniye Piyanstva i Algokolizma kak Faktor Degradatsii Liçnosti", *Bezopasnost Belarusi v Gumanitarnoy Sfere. Sotsiokulturnie i Duhovno-Nravstvenie Problemi*, Minsk: İzdatelskiy Dom "Belaruskaya Navuka"

Lukaşova, O. G. (2010 b). "Deviantnoe Povedeniye Liçnosti v Sisteme Ugroz Natsionalniy Bezopasnosti", *Bezopasnost Belarusi v Gumanitarnoy Sfere. Sotsiokulturnie i Duhovno-Nravstvenie Problemi*, Minsk: İzdatelskiy Dom "Belaruskaya Navuka"

Myasnikov, M. V., Samuel, S. P., Desyatnik, N. V., Volçenko, A. V. (2006). *Sovremennaya Belarus. Emtsiklopedicheskiy Spravoçnik v Treh Tomah. Tom 1*, Minsk: İzdatelskiy Dom "Belaruskaya Navuka"

Nikitenko, P. G. (2009) *Çeloveçeskiy Potentsial Respubliki Belarus*, Minsk: Opeçatano v "Belaruskaya Navuka"

Pavlovskaya, O. A. (2010). "Belarus v Usloviyah Sovremennoy Transformatsiy: Obostreniye Sotsialno-Moralnih Problem", *Bezopasnost Belarusi v Gumanitarnoy Sfere. Sotsiokulturnie i Duhovno-Nravstvenie Problemi*, Minsk: İzdatelskiy Dom "Belaruskaya Navuka"

Prihodçenko O. I. (2009). *Natsionalnaya Ekonomika Belarusi*, Minsk: İzdatelskiy Dom "FUA Inform"

Proleskovskiy, O. V., Kravtsov, S. P., Çeştëvik, A. B., (2008) *Belarus i Strani Mira*, Minsk: Informatsionno-Analitiçeskiy Tsentr pri Administratsii Prezidenta Respubliki Belarus, Ministerstvo Statistiki i Analiza Respubliki Belarus

Ribakov, M. L. (2010) "Sotrudniçestvo s Beloruskoy Diasporoy v Konteks-

te Obezpeçeniya Natsionalnoy Bezopasnosti", *Bezopasnost Belarusi v Gumanitarnoy Sfere. Sotsiokulturnie i Duhovno-Nravstvenie Problemi*, Minsk: İzdatelskiy Dom "Belaruskaya Navuka"

Solodovnikov, S. Y., Nikitenko, P. G. (2008). *Demografiçeskaya Situatsiya, Çeloveçeskiy i Sotsialnyy Kapital Respubliki Belarus; Sistemnyy Analiz i Otsenka*, Natsionalnaya Akademiya Nauk Belarusi, İstitut Ekonomiki, Minsk: İzdatelskiy Dom "Belaruskaya Nauka"

Vanina, N. G., Ganuştenko, N. N., İvçenkov, V. İ. (2010). *Belarus-Strana Tvoego Buduştego, Kniga Dlya Vnypusnika*, Minsk: "Paçatkovaya Şkola"

Voronoviç, V. V. (2010) "Problema Nezakonnoy Migratsii v Kontekste Obespeçeniya Bezopasnosti Respubliki Belarus", *Bezopasnost Belarusi v Gumanitarnoy Sfere. Sotsiokulturnie i Duhovno-Nravstvenie Problemi*, Minsk: İzdatelskiy Dom "Belaruskaya Navuka"

Zinovskiy, V. İ., Palkovskaya, E. M. (2012). *Belarus v Tsifrah Statistiçeskiy Spravoçnik*, Minsk: Natsionalnyy Statistiçeskiy Komitet Respublika Belarus

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://www.belstat.gov.by> (14. 10. 2012)

<http://demoscope.ru> (14. 10. 2012)

GAZETE VE DERGİLER

Babosov. E., "Beloruskaya Niva", 27. 04. 2012, Minsk

Listopadov, V., "Zavtra Tvoey Strani", 25. 03. 2011, Minsk

Spasük, E., "Belaruskie Novosti", 24. 08. 2011, Minsk

Fedoroviç, V., "Belaruskie Novosti", 10. 09. 2011, Minsk

Stukov, İ., "Zavtra Tvoey Strani", 15. 06. 2011, Minsk

Gazeta "Belaruspartisan.org", 22. 04. 2011, Minsk

Ptaşnikov, A., "Zavtra Tvoey Strani", 31. 05. 2011, Minsk

BÖLÜM 2

ETNOCOĞRAFYA VE AZINLIK YAZILARI

HÜZÜNLÜ BİR TARİHSEL KESİT: 1878–1989 DÖNEMİNDE BULGARİSTAN POMAKLARI

1. GİRİŞ

1878 yılında parçalanan Osmanlı toprakları üzerinde kurulan Bulgar devleti, bir ölçüde Osmanlı'nın kültürel ve etnik mirasını da yansıtan bir yapı olarak ortaya çıktı. Bu nedenle de Bulgaristan topraklarında yaşayan Müslüman topluluklar kalabalık, ama heterojen bir azınlık grubu oluşturmaktadırlar. Bu Müslüman azınlıkların başında Türkler, Pomaklar, Romanlar, Tatarlar, Yörükler, Aleviler ve Çerkezler yer alır. Bazı yazarlara göre Osmanlı zamanında tüm Müslüman topluluklara Türk denildiğinden dolayı o dönemde Pomakların da kendilerini Türk olarak tanımlamaları gayet doğaldır (Velinov, 2000).

Rodop Dağlık Bölgesi, Struma, Arda ve Mesta vadileri ile Loveç (Lovça) ve Teteven yöresi Bulgaristan Pomaklarının yoğunlaştıkları başlıca yerleşim bölgeleridir. İller (oblastlar) bazında Pomak nüfusunun coğrafi dağılışına baktığımızda Smolyan, Pazarcık, Blagoevgrad, Loveç ve Kırcaali illeri en kalabalık Pomak nüfusuna sahip idari birimleri oluşturunurken, daha az sayıda ve dağınık bir şekilde de olsa Burgaz, Şumen, Targovişte, Razgrad ve Stara Zagora illerinde de Pomak anklavları¹ görülmektedir (Büchschütz, 2000).

Bulgaristan tarihinin çeşitli dönemlerinde Pomaklar farklı terimlerle tanımlanmışlar ve adlandırılmışlardır. Bu Müslüman toplulukların adları zaman ve mekâna bağlı olarak değişmiştir, böylece yaşadığı ülke ve bölgeye göre, bazen “Ahryani”, bazen “Torbeşi”, bazen “Poturnatsi”, bazen “Agaryani” olarak tanımlanmışsalar da sosyalist dönemde “Balgaromohamedani”² veya “Balgari-Müsülmani” tanımlamaları bilim-

¹ Buradaki “anklav” terimi “nüfus adası” veya izole olmuş “sosyo-kültürel etnik adası” anlamında kullanılmıştır.

² “Balgaromohamedani” terimi “Hazreti Muhammet Yolunda Olan Bulgarlar” olarak tercüme edilebilir. “Balgari Müsülmani” terimi ise “Müslüman Bulgarlar” olarak tercüme edilebilir. Fakat her iki terim de Pomakların Müslüman dinsel kimliğine vurgu yapmaktadır. Bilindiği gibi kapitalist ve sosyalist dönemde Bulgaristan Pomaklarında dinsel aidiyet duygusu, etnik aidiyet duygusundan daha güçlüdür.

sel literatürde egemen olmuştur. Sosyalist dönemde yaygın olarak kullanılan ve bugün de bazı bilim uzmanları tarafından kullanılan “İslamizirani Balgari”³ terimi ise Bulgarların zorla Müslümanlaştırıldıklarına vurgu yapmaktadır. Böylece bu terim ile Pomakların aslında Hristiyan Bulgarlar oldukları ama Osmanlı döneminde baskı ve zorlamalarla istekleri dışında İslam dinini seçtiklerinin altı çizilmektedir.

Pomaklarla ilgili bu çalışmada, onların etnokültürel kökenleri, tarihsel göçleri ve Balkan topraklarına yerleşmeleri tartışılmayacak, sadece belirli dönemlerde Bulgaristan hükümetlerinin bu topluluğa yönelik uyguladıkları etnopolitikalar irdelenecektir.⁴

2. PRENSLİK DÖNEMİNDE BULGARİSTAN POMAKLARI (1878–1908)

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı veya diğer adı ile “93 Harbi” Rume-
li Türkleri için acı, gözyaşı, zulüm, etnik baskılar, istenmeyen göçler ve sürgünler ile sonuçlanmıştır. Bu savaş esnasında yaklaşık 350.000 Türk şehit olmuş, 600.000’den fazla Müslüman ise yurtlarını terk edip, göçe zorlanmıştır (Memişoğlu, 1999). Özetle, 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı bir yandan Osmanlı devletinin yenilmesine, diğer yandan da yüz binler-

³ “İslamizirani Balgari” teriminin Türkçe karşılığı “Müslümanlaştırılmış Bulgarlar” veya “İslâmiyeti kabul eden Bulgarlardır”.

⁴ Bulgaristan’daki Müslüman Pomakların kökenleri, Balkan topraklarına yerleşmeleri ve tarihsel etnokültürel - etnopolitik gelişmeleri ile ilgili aşağıdaki kaynaklardan yararlanabilir:

- Memişoğlu, H. (1999) *Balkanlarda Pomak Türkleri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
- Memişoğlu, H. (2002) *Geçmişten Günümüze Bulgaristan’da Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları/2849
- Hamzaoğlu, Y. (2000) *Balkan Türklüğü*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2437
- Karatay, O. & Gökdağ, B. A. (2006) *Balkanlar El Kitabı, Cilt 1: Tarih, Çorum&Ankara, KaraM&Vadi Yayınları*
- Büchschütz, U. (2000) *Maltsinstvennata Politika v Balgariya. Politikata na BKP kam Evrei, Romi, Pomatsi i Turtsi (1944–1989)*, Sofya: Mejdunaroden Tsentar po Problemita na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, İMİR
- Georgieva, T. (1998) *Pomatsi – Balgarski Müslümani*, Obştnosti i İdentiçnosti v Balgariya, Sofya: İzdatelstvo Petekston
- Çınar, İ. K. (2005) *Etniçeskite Maltsinstva v Balgariya*, Sofya: İzdatelska Kaşta “Lik”
- Çokbankir, E. (2008) *Balkan Türklerinin Kökleri*, İzmir: Etki Yayınları
- Acaroğlu, M. T. (2007) *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Acaroğlu, M. T. (2007) *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar II*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık

ce Müslümanın Balkanlar'ı terk etmesine neden olmuştur. 3 Mart 1878 yılında⁵ imzalanan Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşması ve daha sonra toplanan Berlin Konferansı'yla özerkliğini kazanan Bulgaristan, tek taraflı bir bildirgeyle 1908 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını ilan etmiş ve savaşıyor durumda olmayan Osmanlı Devleti bu bağımsızlığı tanımak zorunda kalmıştır (Coşkun, 2001).

Yeşilköy Antlaşmasının imzalanmasından çok kısa bir süre sonra, 14 Nisan 1878 tarihinden itibaren, Türkler ve Pomaklar Çirmen'de Rus askeri birliklerine karşı ilk silahlı direniş hareketini başlatmışlardır. Rodoplar bölgesinde başlayan ve hızla yayılan Müslüman toplulukların milli mücadele hareketinin amacı Bulgar devletinden koparak tekrar Osmanlı devletiyle bütünleşmektir. 16 Mayıs 1878 tarihinde "Rodop Türk Hükümeti" kurulmuş ve bu "Rodoplular", Bulgar hükümetini tanımak istemediklerini, Bulgar devletinin bir parçası olmayı kabul etmediklerini ve Yeşilköy Antlaşmasına şiddetle karşı geldiklerini duyurmuşlardır. Bulgar ve Rusların yaptıkları baskı, zulüm, yağma ve tecavüz olaylarına karşı ayaklanan Müslüman toplulukların organize olmaları ve askeri birlikler kurarak silahlı savunmaya geçmeleri hem Balkan hem de Avrupa ülkelerinde geniş yankı bulmuş ve bunun sonucunda Berlin Antlaşmasına gidilmiştir. 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Kongresinin sonucunda Bulgaristan binlerce kilometrekarelik toprağını kaybetmiş, böylece yeni Bulgar devleti hem nüfus ve alan olarak küçülmüş, hem de Osmanlı devletine bağlı olarak "Şarki Rumeli Vilayeti" kurulmuş ve binlerce Müslüman tekrar Osmanlı devletine kavuşmuştur (Memişoğlu, 1999).

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı esnasında Rus askerlerinin ve Bulgar çetelerinin baskısına dayanamayan Pomaklar, Bulgaristan'ı terk etmiş ve Doğu Trakya'ya⁶ yerleşmişlerdir. Lofça (Loveç) yöresinde yaşayan Pomakların bir bölümü Makedonya'ya göç etmiş ve buradaki Türklerle kaynaşmışlardır (Memişoğlu, 1999). 1885 yılında Bulgar Prenslığı ile

⁵ Bulgaristan Cumhuriyeti'nin Resmi Milli Bayramı olarak ilan edilen 3 Mart tarihi, her yıl ülkenin Osmanlı egemenliğinden kurtuluş bayramı olarak kutlanmaktadır.

⁶ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Bulgaristan'ı terk eden ve Doğu Trakya'ya göç eden Müslüman Pomaklar genelde Enez, Babaeski, Keşan, Malkara ve Havsa yörelerine yerleştirilmişlerdir.

Doğu Rumeli Vilayetinin birleşmesi ve Birleşik Bulgaristan'ın kurulması ile yine binlerce Pomak ailesi göç yollarına düşmüş, bir kısmı Selanik yöresi ve Güney Rodoplara, diğer kısmı ise İstanbul ve Anadolu'ya göç etmiştir. 1878–1908 döneminde anavatana en çok göç veren Pomak yerleşmelerin başında Velingrad, Çepni, Rakitovo, Osenovo, Sitovo, Brezovitsa, Orehovo, Hvoyna, Kruşovo, Karamuş, Dryanovo, Çepelare, Babyak, Fortsovo, Şiroka Laka ve Rupçoz gelmektedir.⁷ Memişoğlu'na göre 1878'den bu güne kadar yaklaşık 175 000 Müslüman Pomak Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiştir (Memişoğlu, 1999).

Nisan Ayaklanmasından sonra Müslümanlara karşı intikam peşinde koşan Bulgarların bazı yörelerde savunmasız Türklere ve Pomaklara karşı saldırımları ve bunun sonucunda Müslümanlara ait bazı binaların, camilerin ve kültür evlerinin yıkılması ve yakılması Müslümanların Bulgaristan'ı terk etmelerini ve Anadolu'ya göç etmelerini tetiklemiştir. R. J. Crampton "Bulgaristan Tarihi" adlı kitabında bu dönemi şöyle betimlemektedir: ⁸

"Nisan Ayaklanması öncesinde, Bulgaristan ve Doğu Rumeli hatline gelecek olan topraklardaki toplam nüfusun yaklaşık üçte biri Müslüman olan Türklere oluşmaktaydı. 1876'daki zulümler, doğal olarak Hristiyan Bulgarlar arasında intikam isteği doğurmuştur. Nitekim 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve savaşın hemen ardından intikam alma girişimleri sıkça görülmüştür. Daha savaş sırasında bir miktar Türk göç etmek zorunda bırakılmış ve Müslümanlara ait kültür merkezleri ve binalar da yakılmıştı. 1877'de Tırnovo'daki bir caminin kundaklanması sırasında eski Türk kitaplarından oluşan büyük bir kütüphane de yok

⁷ 1878–1908 döneminde Pomakların Bulgaristan'dan Osmanlı topraklarına olan göçleri ile ilgili bakınız:

• Krasteva, A. "Sastavitel i Redaktor" (1998) *Obştnosti i İdentiçnosti v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo Petekston

• Krasteva, A. "Sastavitel i Redaktor" (2004) *Ot Etniçnost kam Migratsiya*, İzdatelstvo na Nov Balgarski Universitet

• Memişoğlu, H. (1999) *Balkanlarda Pomak Türkleri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

• Çokbankir, E. (2008) *Balkan Türklerinin Kökleri*, İzmir: Etki Yayınları

⁸ Crampton, R. J. (2007) *Bulgaristan Tarihi*, İstanbul: Jeopolitika Yayınları, s. 96–97

edilmiştir. Bir Rus askeri tarafından "minareler ormanı" olarak tanımlanan Sofya şehrindeki camilerin büyük bir bölümü ortadan kaldırılmıştır. Bunlardan yedisi, Aralık 1878'de Rus askeri mühendisleri tarafından patlayıcılarla bir gecede yerle bir edilmiştir. Ayrıca kırsal kesimde bazı Türk köyleri de ateşe verilmiştir. Yine birçok kez Türkler, yerel Bulgarlar tarafından kendi topraklarından çıkartılmışlardır" (Crampton, 2007).

Görüldüğü gibi Osmanlıların azınlıklara göstermiş olduğu duygusallık, anlayış ve hoşgörüyü Bulgarlar Türklere göstermemişler ve bağımsızlıklarını kazanır kazanmaz gerçek yüzlerini ve gerçek amaçlarını hemen ortaya koymuşlardır. Bulgarların Müslüman topluluklara yönelik bu öç alma, kin ve nefret duyguları aslında kabaran milliyetçilik dalgalarının başlangıç safhasını oluşturmakta olup sonraki dönemlerde, olayların şekil değiştirmesiyle, Müslüman milletleri asimile edip Bulgarlaştırma girişimlerine dönüşecektir.

Sadece Balkan ve Avrupa tarihinde değil, dünya tarihinde de bir asırlık zaman dilimi içerisinde 6 kez asimilasyona maruz kalmış, 6 kez kendi adı, anne ve babasının adı, eşi ve çocuklarının adı değiştirilen başka bir millet yoktur. Zorla Bulgarlaştırılma ve Hristiyanlaştırılmaya çalışılan Pomaklar dünyada örneği olmayan tehditlere, baskılara, zulümlere, sürgünlere maruz kalmışlarsa da, kendi etnik kimliğini, kendi dinsel benliğini, kendi kültürünü, gelenek ve göreneklerini yitirmeyerek, mert ve onurlu bir topluluk olduklarını tüm dünyaya kanıtlamışlardır. Bu konuda bir Pomak Müslüman'ın hikâyesi çok çarpıcı ve ibret verici bir örnek teşkil etmektedir:

"1907 yılında dünyaya geldiğimde babam ve annem bana Adil ismini vermişler. 1912 yılında küçük bir çocuk iken adım zorla Boris olarak değiştirilmiş. 1914 yılında Müslüman-Türk isimlerimizin geri alınmasına izin verildi ve ben tekrar Adil oldum. 1939 yılında ise Asen adı verildi. 1945 yılında yeni sosyalist hükümeti döneminde tekrar Adil ismine kavuştum. 1970 yılı asimilasyonu sunucunda yeni adım Vladimir oldu. Altı kez isim değiştiriyorum. Bu çilenin, bu rezaletin bir sonu yok mu?" (Fotev, 1994).

Bulgar bilim uzmanlarına göre Pomaklar “Osmanlı Döneminde zorla Müslümanlaştırılmış Bulgarlardır”, yani önceleri hem Hristiyanlık dinsel bilincine, hem de Bulgar etnik bilincine sahip oldukları için “öze dönme” politikalarının uygulanması sayesinde “bulanık dinsel ve etnik bilinçler”in aydınlatılması ve böylece bu insanların yeniden Hristiyanlık ve Bulgarlık “tarihsel kökenlerine ve asıl kimliklerine” ulaşmaları sağlanmalıdır. Bulgar hükümetlerinin, farklı dönemlerde, farklı yöntemlerle Pomakların “bulanık dinsel ve etnik bilinçlerin”in aydınlatılması için yürüttükleri “öze dönme” politikaları genelde dayatma, baskı, zulüm ve zorlamayla gerçekleştirildiğinden dolayı hiçbir dönem istenilen başarıya ve amaçlanan hedefe tam olarak ulaşamamıştır. Bu nedenle hem kapitalist, hem de sosyalist dönemde bir yandan Bulgaristan hükümetlerinin Pomaklara yönelik etnopolitikaları fiyaskoya uğramış ve bu nedenle Hristiyanlaşma ve Bulgarlaştırmada beklenen sonuçlara ulaşamamıştır.

Bulgaristan devleti, 1878’deki kuruluşundan 1989’daki sosyalist dönemin bitişine kadarki zaman süresinde, Müslüman Pomak topluluğuna karşı planlı ve sistemli bir şekilde baskıcı, dayatmacı ve asimilasyoncu bir etnik politika uygulamıştır. Tarihsel süreç dikkatle irdelendiğinde Bulgaristan hükümetlerinin, kendi Pomak vatandaşlarına karşı yürüttükleri asimilasyon amaçlı Hristiyanlaştırma ve Bulgarlaştırma kampanyalarında bazı önemli dönüm noktaları dikkate değerdir:

- Pomaklara yönelik ilk asimilasyon girişimi 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşının hemen bitiminden sonra gerçekleşmiş, fakat çok küçük bir bölgede kalmış ve başarısızlığa uğramıştır.

- 1912–1913 Balkan Savaşları döneminde Pomaklara karşı kitlesel bir asimilasyon politikası uygulanarak, Hristiyanlaştırma ve Bulgarlaştırma sonucunda bu insanların büyük bir bölümüne zorla Bulgar isimleri verilmiştir.

- 1913 yılının sonbaharında Pomaklar’a Müslüman-Türk isimleri tekrar geri verilmiş ve asimilasyon politikası Bulgaristan hükümeti tarafından askıya alınmıştır.

- 1937–1944 döneminde Smolyan yöresinde ortaya çıkan ve genelde Doğu Rodop bölgesinde etkili olan “Rodina” (Vatan) derneği, eğitim-kültür faaliyetleri ile Pomakların Türkleşmesini önleyerek dolaylı olarak birçok Pomak vatandaşın Bulgarlaşmasını sağlamıştır.

• 8 Temmuz 1942’de Bulgaristan Parlamentosunda Pomakların sahip oldukları Türk isimlerinin Bulgar isimleriyle değiştirilmesi yönünde yeni bir yasa kabul edilmiştir. Böylece İkinci Dünya Savaşı döneminde yaklaşık 60 000 Müslüman Pomak vatandaşın isimleri baskılarla ve zorlamalarla Bulgar isimleriyle değiştirilmiştir.

• Faşist yönetimin iktidardan uzaklaştırılması ve Vatan Cephesi koalisyon hükümetinin iktidara gelmesi ile 1945 yılında Pomaklara tekrar Müslüman-Türk isimleri geri verilmiş ve hem etnik, hem de dinsel özgürlükleri tanınmıştır.

• 1959 yılında Bulgaristan’daki yeni idari yapılandırmanın esnasında birkaç bin Pomak vatandaşın isimleri tekrar zorla Bulgar isimleriyle değiştirilmiştir.

• 1971–1974 döneminde Bulgar Komünist Partisi’nin ve hükümetin girişi ile kapsamlı bir asimilasyon girişi sonucunda Pomak azınlığa karşı son büyük Bulgarlaştırma kampanyası düzenlenmiş ve çoğunun isimleri tekrar değiştirilmiştir.

• 1989 yılında Bulgaristan Türkleri’nin isimleri değiştirilirken, isimleri daha önce değişmemiş olan az sayıdaki son Pomakların da adları değiştirilmiştir.

• 1991 yılında Türklerle birlikte Pomaklar da Müslüman-Türk isimlerini geri alarak, kültürel ve siyasal özgürlüklerine kavuşmuşlardır.

• 2009 yılının son aylarında demokratik Bulgaristan’ın Trigrad kentinde 51 kişinin kurucu listesi ile Kadri Ulanov, Mehmet Dorsunski ve Arif Alov’un önderliğinde bir Pomak siyasi partisi resmen kurulmuştur.

Yukarıdaki satırlardan da anlaşıldığı gibi son yüzyılda Bulgaristan hükümetleri “tek vatan-tek millet” projesini gerçekleştirmek için farklı dönemlerde Pomaklara yönelik Hristiyanlaştırma ve Bulgarlaştırma girişimlerinde bulunmuşlardır. Acı, gözyaşı, sürgün, yaralanma ve ölüm olayları ile sonuçlanan bu asimilasyon girişimlerinin başlıca amaçları şunlardır:

• Pomakları Müslümanlıktan ve İslam dünyasının etkisinden uzaklaştırmak.

• Pomaklara Bulgar isimleri vererek, yani zorla Bulgarlaştırarak, onlardaki Türklük bilincini yok etmek ve Türkiye’nin sosyo-kültürel hinterlandından koparmak.

- Pomakların folklorunda, giyim-kuşamında, günlük yaşamında, gelenek-göreneklerinde Türk kültür öğelerini silmek ve böylece onları Türk kültüründen uzaklaştırmak.

- Makale, kitap, eğitim ve basın yayın yoluyla Pomak kültürünü, Pomak etnografyasını ve Pomakların tarihsel geçmişini çarpıtarak, onlarda yeni bir Slav kimliği oluşturmak, böylece Türkleşmelerini engellemek.

- Bilimsel yayınlarla ve propaganda yoluyla Pomakların etnik kökenini Bulgarlara dayandırarak onları Türk değil Bulgar kökenli olduklarına ikna etmek.

- Orta ve Batı Rodoplar Bölgesi ile Pirin Makedonya'sında yaşayan Pomakların Osmanlılar tarafından zorla "Müslümanlaştırılmış Bulgarlar" oldukları iddiasını kabullenip benimsemelerini sağlamak, böylece onlara bir yandan Osmanlı-Türk düşmanlığını, diğer yandan da Bulgar etnik aidiyetini aşlamak.

- Tüm bunların sonucunda Pomak etnosu ile Bulgar etnosunun birleşmesini ve bütünleşmesini sağlayarak homojen bir Bulgar ulusu yaratmak.

1878 yılında Bulgaristan Prensiği'nin kurulması sonucunda bu ülkeyi yöneten Müslümanlar, yönetenden yönetilen durumuna düştüler ve ilk kez resmi azınlık olarak varlığını sürdürmek zorunda kaldılar. Böylece Osmanlı'nın yenilmesi ve Bulgar Prensiği'nin kurulması Pomaklarda olduğu gibi tüm Müslüman azınlıklarda da derin bir ikilem oluşturdu: Hristiyan bir ülkede yaşamlarını sürdürmek veya bu ülkeyi terk etmek. Bir başka deyişle Pomak vatandaşların önünde iki seçenek vardı; ya yeni kurulan devlete uyum sağlayacaklardı, yani Bulgarların idaresini, Bulgaristan kanunlarını ve Bulgaristan vatandaşlığının getirmiş olduğu yasal durumları kabul edeceklerdi, ya da bunları kabullenmeyip Osmanlı topraklarına göç edeceklerdi. Pomak ailelerin bir bölümü yaşadıkları yöreleri terk etmeden yeni devlet düzenine uyum sağlamaya çabaladılar, bir bölümü ise Slav-Hristiyan temelli bir ülkede yaşamayı içine sindiremeyip göç etmeyi tercih ettiler.

Bulgar devletinin kurulması ile birlikte Pomaklara ve diğer azınlıklara olan baskılar ve asimilasyon girişimleri de çok zaman geçmeden başlamıştır. Bulgar siyasetçileri ve bilim uzmanlarına göre Pomaklar özbeöz Bulgar kökenli olduklarından dolayı onların Türkleşmesi mutlak surette

engellenmeli ve Bulgarlaşmaları sağlanmalıdır. Bu Bulgarlaştırma politikaları bazen barışçı-propaganda yollarıyla bazen de baskı ve şiddet yollarıyla uygulanmaya çalışılmıştır. 1881 yılında Orta Rodop Bölgesindeki Çepino köyünde Müslüman çocuklara Bulgar dilini ve Bulgar kültürünü öğretmek amacı ile eğitim-öğretim denemeleri yapılmış, Peştera yakınlarındaki Kamenitsa köyünde ise “Prosveta” (Eğitim) adlı bir “Müslüman Bulgar Öğrenci Cemiyeti” kurulmuş, fakat halk tarafından destek görmediğinden yaygınlaşamamıştır (Konstantinov, 1970). Kısacası, XIX. Yüzyıl’ın sonlarında Pomaklara karşı cılız girişimlerle başlayan Bulgar asimilasyon politikası, 1912–1913 yıllarında kitlesel bir asimilasyon ile doruk noktasına ulaşacaktır.

Prenslik döneminde Bulgaristan hükümetlerinin bir yandan İstanbul’dan Pomaklara gelen eğitim ve finansman yardımlarını engelledikleri, diğer yandan da Pomak çocuklarına vermeleri gereken eğitim desteklerini vermedikleri görülmektedir (Dayıoğlu, 2005). Bu dönemde Bulgaristan hükümetleri Pomakların Osmanlı İmparatorluğu ile bağlarını engelleyerek Türkleşmemeleri için büyük çaba harcamışlardır. Prenslik dönemindeki en acı olayların başında ise Pomak Müslümanlara ait olan cami, medrese, tekke vb. kültür yapıtlarının bir kısmının tahrip edilmiş, bir kısmının tamamen yıkılmış, bir kısmının ise kiliseye çevrilmiş olmasıdır (Memişoğlu, 1999).

Bulgar Prensliği 1878 yılında kurulur kurulmaz üç önemli sorunla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Birinci sorun, Ayastefanos Antlaşmasıyla hayat bulan “Büyük Bulgaristan” idealinin Berlin Antlaşması ile son bulmasıdır. Yeni kurulan devlet içinde kültürel, etnik ve dinsel bakımdan çok sayıda azınlığın olması, yani heterojen bir ulusta etnik bölünmüşlüğü’nün olması ikinci sorunu oluşturmuştur. Üçüncü sorun ise ülkede egemen olan yoksulluk, eğitimsizlik ve geri kalmışlıktan Osmanlı devletinin bıraktığı kültürel ve iktisadi mirasın sorumlu tutulmasıdır (Dayıoğlu, 2005). Bu üç sorunu kısaca irdeleyelim.

2.1. Büyük Bulgaristan Hayallerinin Çöküşü: **Berlin Antlaşması ve Yansımaları**

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşının sona ermesiyle beş yüzyıllık Osmanlı egemenliği altında olan Bulgaristan, Rusların yardımı ile “fiilen” bağımsızlığına kavuşmuş ve böylece tarihteki Üçüncü Bulgar Devleti

kurulmuştur. Osmanlı ordularının yenilmesi sonucunda 3 Mart 1878'de imzalanan Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşması ile Bulgaristan Tuna ve Trakya ovaları, Balkan ve Rodop dağları, Deliorman ve Dobruca yöresi, Makedonya ve Ohri yöresi ile Karadeniz ve Ege kıyı kuşağına sahip olmuştur. Böylece genç Bulgar devleti, Bulgar milliyetçilerinin hayal edebilecekleri en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Ne var ki Osmanlı'nın zengin kültür mirasına sahip olan bu topraklar doğal olarak bağrında çok sayıda farklı etnik topluluğu da barındırmaktaydı. Bu yüzden de Bulgarların sevinci uzun sürmedi. Rusya'nın Balkanlardaki etki alanını genişletmesinden çekinen İngiltere ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırların tekrar gözden geçirilmesini talep etmişler, böylece büyük güçlerin isteği doğrultusunda hem Balkan ülkeleri yeni sınırlara kavuşmuş, hem de uluslararası arenada Bulgaristan ilk büyük siyasal şokunu yaşamıştır. Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile Bulgaristan Tuna vadisi ile Balkan dağları arasında sıkışmış küçük bir Prenslik olarak yapılandırılmıştır. Bu antlaşmaya göre kurulan Bulgaristan Prensliği, Ayastefanos'ta verilen toprakların ancak % 37,5'ine sahip olacaktı. Bulgar devleti için bu karar bir jeopolitik deprem niteliğindeydi. Berlin Antlaşması ile Bulgaristan Makedonya, Trakya ve Doğu Rumeli topraklarını kaybettiği gibi Ege denizine çıkışını ve stratejik Ege limanlarını da kaybetmiştir. Dahası Doğu Rumeli toprakları Osmanlı Devleti'ne bırakılmış, böylece hem ulusal bütünlük, hem de milli sınırlar parçalanmıştır.⁹

Berlin Antlaşması ile daha önce "Büyük Bulgaristan" içinde yer alan Makedonya, Batı Trakya, Ege kıyı şeridi ve Rodoplar bölgesinin tekrar Osmanlı egemenliği altında bırakılması, bu ülkede zaten var olan Osmanlı ve Müslüman düşmanlığını daha da artırmıştır. Bu nedenledir ki kaybedilen toprakların geri kazanılması, dağılmış olan Bulgar milletini aynı vatan çatısı altında, aynı milli sınırlar içinde toplanması ve böylece "Büyük Bulgaristan'ın" tekrar kurulup canlanması bundan sonraki tüm Bulgar hükümetlerinin öncelikli amacı ve ulusal stratejisi haline gelmiş-

⁹ Bulgaristan devletinin kuruluşu ile ilgili aşağıdaki kaynaklara başvurulabilir:

- Crampton, R. J. (2007) *Bulgaristan Tarihi*, İstanbul: Jeopolitika Yayınları
- Karatay, O. & Gökdağ, B. A. (2006) *Balkanlar El Kitabı, Cilt 1: Tarih, Çorum&Ankara, KaraM&Vadi Yayınları*
- Kaymakova, M. & Mitev, P. & Lalkov, M. & Ognyanov, L. (2009) *İstoriya na Bulgariya za Kandidat Studenti i Zrelostnitsi*, Sofya: İzdatelstvo "Standart"

tir. Büyük hüsrانlarla ve toprak kayıplarıyla sona eren müttefiklerarası Balkan Savaşı, Birinci ve İkinci Dünya savaşlarının temelinde hep o ısrarla yaşatılmak istenen “Büyük Bulgaristan” hayali yatmaktadır. Çünkü küçük ülke kompleksinden çıkamayan Bulgaristan’da Berlin Antlaşması onarılması güç olan bir siyasal travma, bir ulusal sarsıntı, kabullenmek istenmeyen acı bir politik gerçek yarattı. Bu acı ve çaresizlik, bu ulusal incinme, bu öç alma duygusu, ülkenin uzun siyasal gelişiminde, Bulgaristan’ın komşularına yönelik dış politikalarını önemli ölçüde belirlediği gibi, kendi sınırları içinde yaşayan azınlıklara yönelik olan iç politikalarını da olumsuz yönde ve derinlemesine etkiledi.

2.2. Heterojen Bir Ulus Nasıl Homojenleştirilebilir?

Bulgar milliyetçiliği dil, din ve millet bakımından Bulgar kimliği üzerinde kurulduğu için, diğer kimliklerin ve azınlıkların bir üst kimlik olarak öne sürülen Bulgar milleti potasında birleşmeleri ve bütünleşmeleri gerekiyordu. Bütün ülkede tek konuşulan dil Bulgarca ve tüm ülkede yaşayan vatandaşlar da Bulgar olarak kendilerini hissetmeliydiler. Aslında Bulgar milliyetçiliği Balkan milliyetçiliğinin tipik bir örneğidir. Osmanlı egemenliğinden çıkıp 1908 yılındaki birleşik Bulgaristan devletinin kurulmasından itibaren işbaşına gelen yönetici ve hükümet yetkilileri sürekli olarak dinsel ve etnik yapı bakımından türdeş bir ulus yaratmanın yollarını aramışlardır. Bu türdeş ulus-devleti oluşturma sürecinde farklı dinsel ve etnik azınlıkları Bulgar etnik kazanında eritme yolları aranırken, yönetici ve hükümet yetkilileri genelde iki yol izlemişlerdir: Bulgaristan yönetimi genelde, Romanlara ve Pomaklara karşı asimilasyon, Bulgaristan Türklerine karşı ise dış göçe zorlama politikaları uygulamıştır.¹⁰ Böylece azınlıklardan kurtulma sendromu, bazen onları görmezden gelip yok saymak, bazen onların kimliklerini zorla değiştirmek, bazen karma evlilikler sonucunda yeni doğan çocukların bir üst kimlik olarak dayatılan Bulgar kimliğine “yükseltmek”, bazen de yüz binlercesini komşu Türkiye’ye göçe yönlendirmek şeklinde sürmüştür. Fakat tüm

¹⁰ İlk kez 1984 yılında BKP ve önderi Todor Jivkov “dış göç” politikasından vazgeçip, Türklerin isimlerini değiştirmeye Müslüman gelenek-görenekleri yasaklamaya ve onları da Pomaklar gibi asimile etmeye yönelmiştir.

bu çabalara rağmen, asimilasyon girişimlerine direnç gösteren azınlıklar kendi kimliklerini korumayı başarmışlardır, böylece etnokültürel yapı olarak heterojen bir Bulgaristan'dan bir türlü homojen bir ülke yaratılamamıştır.

2.3. Osmanlılaşmadan Arınmanın Yolları

Bulgaristan Prensliği kurulduğunda, ekonomik ve siyasal alanda Avrupa'nın en yoksul, en geri kalmış ülkelerinden biri olarak tanınmıştır. Karşılaştıkları tüm olumsuzlukları Osmanlı dönemine yükleyen Bulgar yöneticiler ve siyasetçiler, ülkenin fakirliğini ve kalkınamamış olmasını da Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşık beş yüzyıl süren egemenlik dönemine bağlamaktaydılar. Osmanlı, hem modern Avrupa'dan siyasal ve ekonomik kopuşun nedeni, hem de yaşam ve kültür tarzı ile Bulgar ulusunun ilerlemesinin önündeki engel olarak gösteriliyordu. Doğal olarak Osmanlı toplumu "geri kalmışlığın" ve "kötünün" simgesi olduğundan dolayı, Osmanlı'nın devamı olan Müslüman azınlıklar (Türkler, Pomaklar, Tatarlar, Çerkezler vb.) da "aynı geri kalmışlığın" ve "aynı kötünün" yansımasıydılar. Bu "kötü azınlıklar" ya ıslah edilmeli ve Bulgarlarla birleştirilmeliydi, ya da ülkeyi terk etmeye zorlanmalıydılar. "Bizden olmayan" ama "bizim gibi olmaları gereken" etnoslar, bütünleşirken dışladıkları azınlıklar, Bulgaristan'ın son yüzyıldaki en önemli siyasal ikilemlerinin başında gelmektedir.

İslam ve Osmanlı kültür mirasını küçümseyen Bulgar yönetimi, Prensliğin kuruluşundan itibaren (1878) "Osmanlı Kültür Unsurlarından" arınma politikasını sürdürmüştür.¹¹ Kendini Avrupa ve Slav kültür dünyasının bir parçası olarak gören Bulgarlar, doğal olarak Müslüman azınlıklara hep "istenmeyen ötekiler" olarak bakmışlardır. Onların gelişimini ve kalkınmasını frenleyen, onları dünyanın önünde küçük düşü-

¹¹ Bu konuda aşağıdaki kaynaklara bakınız:

- Todorova, M. (2006) *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Karpat, K. H. (2004) *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları
- Todorova, M. (2007) *Balkanlar'da Osmanlı Mirası*, (Derleyen: Saybaşı, K&Özcan, G.) *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- Dayıoğlu, A. (2005) *Toplama Kampından Meclis'e. Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul: İletişim Yayınları

ren, devlete ve hükümetlere daima sorunlar yaratan, ulusal güvenlik için bir tehdit unsuru olarak algılanan azınlıklar Osmanlının “en sorunlu sosyolojik ve kültürel mirasıydılar”. Bulgar siyasetçilere göre bu kültürel kalıt hem ülkenin batılılaşması ve modernleşmesini engelleyen bir unsurdur, hem de ulusal kültürel bütünlüğü yaratmada ve homojen bir etnik devlet yaratmada önemli bir engel teşkil ediyordu. Hem prenslik ve krallık döneminde, hem de sosyalist ve postsosyalist dönemde Osmanlılaşmadan arınma, Osmanlıyı karalama ve aşağılama, Osmanlı kültür yapıtlarını yok etme, Osmanlı etnik unsurlarını dışlama, Bulgaristan devletinin izlediği öncelikli etnopolitik uygulamalardır.

3. KRALLIK DÖNEMİNDE BULGARİSTAN POMAKLARI (1908–1944)

Prenslik döneminde Bulgaristan hükümetlerinin Pomaklara yönelik kapsamlı bir asimilasyon girişiminde bulunmamalarının başlıca sebepleri şunlardır (Velinov, 2000):

- Bulgaristan Prensliğinin yeni bağımsızlığını kazanmış olmasından dolayı, bu yeni devletin güçlü bir ordu ve güçlü bir ekonomiye sahip olmaması.
- Prenslik dönemindeki hükümetlerin istikrarsız iç politikaları ve sağlıklı azınlık politikalara sahip olmamaları.
- Müslüman azınlıklardan dolayı Osmanlı Devleti ile ilişkilerin bozulmak istenmemesi.
- Bulgar yöneticilerin Pomaklar ile Türkleri aynı millet olarak görmeleri, yani Pomakları Türk zannetmeleri.

Prenslik döneminde Pomaklara yönelik “göreceli hoşgörü politikası” Krallık döneminde yerini “zorunlu asimilasyon politikalarına” bırakmıştır. Bu etnopolitik değişimde bazı önemli tetikleyici etkenler vardır. Balkan Savaşı döneminde Bulgar ordularının Trakya ve Rodop bölgesi ile Edirne’yi ele geçirmeleri sonucunda Balkan yarımadasının güneyinde yaşayan Pomak Müslümanların neredeyse tamamı Bulgaristan sınırları içinde kalmış ve Bulgaristan siyasetçileri ilk kez bu etnosa “sorunlar penceresinden” bakmaya başlamışlardır. Bulgar siyasetçilerin gözünde Pomaklar, Osmanlı Devleti ile bütünleşmek isteyen, farklı kül-

türel ve dinsel aidiyeti olan, daha da önemlisi güneydeki hassas sınır bölgesinde güvenlik tehdidi oluşturan sorunlu bir azınlığa dönüşmüşlerdir. Balkan Savaşı yıllarında sayıları 109 984 olduğu iddia edilen Pomaklar¹², belli bir coğrafi mekânda toplu olarak yerleşmiş, belli gelenek-görenekleri, belli sosyo-kültürel özellikleri olan “içe kapalı” bir Müslüman topluluktur. Fakat bu Müslüman topluluk Osmanlı Devleti ile güçlü bağları olduğundan dolayı, Bulgaristan hükümetleri tarafından jeopolitik bir tehdit, bir ulusal güvenlik sorunu¹³ olarak algılanmaya başlanmış ve bu algılama sosyalist dönemin sonuna kadar devam etmiştir. Tüm bu etkenler doğrultusunda Pomakların “özüne dönmeleri” için Bulgarlaştırılmaları ve Hristiyanlaştırılmaları gerektiği kanaatine varılmış ve böylece ilk büyük asimilasyon girişimi başlatılmıştır. 1944 dönemi öncesinde Bulgaristan Pomaklarının sosyo-kültürel ve politik yaşamını derinden etkileyen ve değiştiren iki önemli olay dikkat çekmektedir. Birincisi, 1912 yılının sonbaharında ve 1913 yılının ilkbaharında cereyan eden Pomakları Hristiyanlaştırma girişimleridir. İkincisi ise 1937–1944 döneminde milliyetçi “Vatan” (Rodina) derneğinin Pomaklar arasında yürüttüğü eğitim-kültür ve asimilasyon faaliyetleridir.

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra Bulgar hükümetleri Pomaklara yönelik bazı girişimlerde bulunmuşlarsa da ilk ciddi asimilasyon girişimi 1912–1913 döneminde meydana gelmiştir. Müslümanları kıskırtmak, ibadetlerini engellemek, medrese, tekke ve camileri tahrip etmek bu dönemde yaygınlaşmıştır. Balkan Savaşları esnasında yüzlerce Bulgar papaz ve din adamının önderliğinde Pomaklara baskı uygulanarak Müslümanlıktan vazgeçirmek, sonra da vaftiz yoluyla Orto-

¹² Balkan savaşında Bulgaristan’da yaşayan toplam Pomak nüfusu ile ilgili çok sağlıklı bilgiler ve istatistiksel veriler bulunmamaktadır. Buradaki 109 984 Pomak sayısı Aleksandar Velinov’un bir makalesinde sunduğu iddiadır. Velinov, A. (2000) *Aspekti na Balgarskata Politika Spramo Balgaromohedanite (1912–1944)*, Sofya: İstoričeski Pregled, Naučnoteoretičesko Spisanie na Institutu po İstoriya pri BAN, Knijka 1–2, s. 139

¹³ Pomakların yoğun olarak yaşadıkları Rodop dağlık bölgesi ile Osmanlı devletinin ortak sınıra sahip olmaları, Müslüman nüfusun yoğun olduğu bu sınır bölgesinin Bulgaristan devleti için bir ulusal güvenlik sorunu olarak algılanmaya neden olmuştur. Sınırın iki yakasındaki Müslümanların birleşmesinden korkan Bulgar hükümetleri, bazen sınır bölgelerindeki Müslümanları ülkenin iç kesimlerine göç etmeye zorlamışlar, bazen onları Bulgarlaştırmaya ve Hristiyanlaştırmaya çalışmışlar, bazen de dış güçler ile onların Türkiye’ye göç etmelerini teşvik etmişlerdir.

doks Hristiyan olmaları için bölgesel politikalar uygulamaya konulmuştur. Yoksul dağlık bölgelerde yaşayan tüm Pomakları kapsayan bu Bulgarlaştırma ve Hristiyanlaştırma hareketi, 1912 yılının sonunda daha büyük bir hız kazanmıştır. 1912 yılının Aralık ayı ortalarına doğru 33 Pomak köyü tümüyle Hristiyanlaştırılmış ve bu süreç 1913 yılına kadar bütün Pomak köylerini kapsamıştır. Temmuz 1913 tarihine kadar bazı kaynaklara göre 111.840, bazı kaynaklara göre ise 200.000¹⁴ civarında Müslüman Pomak baskı ve zorlama ile Hristiyanlaştırılmıştır (Memişoğlu, 1999).

Pomakların Hristiyanlaştırılmasına, Osmanlı döneminde Bulgarların Müslümanlaştırılmasından alınan bir rövanş olarak bakılması Bulgaristan medyasında sıkça görünen bir yaklaşımdır.¹⁵ “Osmanlılar bize zulüm etti, şimdi baskı, eziyet ve zulüm etme sırası bizdedir” anlayışı asimilasyon amacını daha da çirkinleştirmekte, daha da etik dışına sürüklemektedir. Kavala, Drama, Selanik, Nevrokop, Doyran, İskeçe, İstrumiça, Paşmaklı, Koşukavak, Gümülcine, Cebel, Dedeağaç, Eğridere yörelerinde cereyan eden bu asimilasyon kampanyasında yüzlerce savunmasız Pomak dövülmüş, yaralanmış ve öldürülmüştür. Bulgar askerleri, Bulgar polis ve güvenlik güçleri ile Makedon komitacıların baskınları sonucunda Hristiyanlaşmayı reddeden Pomakların evleri yakılmış, kızları tecavüze uğramış ve anne-babalar sorgusuz sualsiz öldürülmüştür (Memişoğlu, 1999).

1912–1913 döneminde Bulgaristan’daki Pomaklara yönelik asimilasyon kampanyasının üç önemli boyutu vardır. Birincisi zorla din değiştirme boyutu, yani “Hristiyanlaştırma boyutu”, ikincisi Türk adlarının yerine zorla Bulgar adları verilmesi, yani “Bulgarlaştırma

¹⁴ Büchschenschütz’e göre 1912–1913 döneminde Hristiyanlaştırılan Pomak sayısı 150 000 ile 200 000 arasındadır. Bakınız: Büchschenschütz, U. (2000) *Maltsinstvennata Politika v Bulgariya. Politikata na BKP kam Evrei, Romi, Pomatsi i Turtsi (1944–1989)*, Sofya: Mejdunaroden Tsentar po Problemita na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR, s. 76; Çınar’a göre de bu dönemde Hristiyanlaştırılan Pomak sayısı 150 000 ile 200 000 arasındadır. Bakınız: Çınar, İ. K. (2005) *Etničeskite Maltsinstva v Bulgariya*, Sofya: İzdatelska Kaşta Lik, s. 128; Prof. Dr. Dimitar Filipov’a göre ise 1912–1913 döneminde Hristiyanlaştırılan Pomak sayısı 150 000’den fazladır. Bakınız: Filipov, D. (2000) *Balgarskata Natsiya. Vazhodi i Drami*, Sofya: İK M–8-M, s. 108

¹⁵ “Demokratsiya” gazetesi, 1991, sayı 73, sayfa 5, Svilen Kapsızov’un yazısından alıntı yapılmıştır.

boyutudur". Üçüncü boyutu ise tüm Pomak topluluğunu kapsayacak boyutlarda gelişmesi ve böylesine geniş çaplı bir asimilasyon kampanyasının Bulgaristan tarihinde ilk kez uygulanmış olmasıdır. Bu nedenle bu ilk asimilasyon hareketi hem Pomakların etnik kimliğine, hem de dinsel kimliğine yönelik olduğundan dolayı asimilasyona maruz kalmış ailelerde derin sosyal ve psikolojik izler bırakmıştır.¹⁶

Pomaklara yönelik olan bu ilk asimilasyon girişimine Bulgaristan'daki bilim uzmanları "Parvi Vazroditelen Protses"¹⁷ adını vermişlerdir. Türkçeye tercüme edildiğinde "Parvi Vazroditelen Protses" teriminin tam olarak karşılığı olmasa da "Birinci Yeniden Doğuş" olarak adlandırılabilir. Bu süreç, insanların en mahrem konusu olan etnik kimlik değişimi ile dinsel kimlik değişimine yönelik olduğundan dolayı, milleti ve dini tamamen değiştirilmiş bir kişi, yeni bir kişi olarak, yani manevi yönden yenilenmiş bir birey olarak dünyaya yeni bir kimlikle geldiğinden dolayı, "yeniden doğuş" (vazroditelen protses) olarak adlandırılmıştır. Fakat Bulgar yöneticilerin gözünden kaçan önemli bir ayrıntı vardır. Bilgisayarlara format atıldığında bilgisayarlar yenilenir, güçlenir ve sorunsuz çalışabilirler. Fakat bireyler canlı, hassas, duygusal, mantıklı ve düşünebilen varlıklar olmalarından dolayı, onlara baskı ve zorlama ile belleklerine, kimliklerine ve duygularına "format atılması" tam ters etki yaratmaktadır. Yeni formata canlı organizma alışamaz, sokulmaya çalışılan "yeni kalıp" makine olmayan birey tarafından kabul edilmez ve sistem arıza verir. İşte bu arızanın yansımasının yarattığı sonuçlar ise etnik gerilimler ve etnik çatışmalardır.

¹⁶ 1912–1913 döneminde Bulgaristan'daki asimilasyon kampanyası sırasında Pomaklara yapılan insanlık dışı baskı, şiddet ve zulümleri çok sert dille eleştiren Bulgar yazarlar arasında Vladimir Ardenski, Anastas Primakovski ve Prof. Dr. Kiril Vasilev dikkat çekmektedirler. Bu konuda bakınız: Mihaylov, S. (1992) *Vazrojdenskiyat Protses v Balgariya*, Sofya: İzdava "M 8 M", s. 75–76

¹⁷ Türkçemize "yeniden doğuş" olarak tercüme edebileceğimiz "vazroditelen protses" terimi ünlü yazar Nikolay Haytov'a göre ilk kez 1885 yılında Velingrad'ta öğretmenlik yapan Stoyu Dokumov tarafından kullanılmıştır. XIX. yüzyılın sonunda kullanılmaya başlayan bu terim o dönemde Bulgar bilincini tekrar kazanma, Bulgar soyuna ve Bulgar kültürü köklerine tekrar ulaşma anlamında kullanılıyordu. Bu konuda bakınız: Mihaylov, S. (1992) *Vazrojdenskiyat Protses v Balgariya*, Sofya: İzdava "M 8 M" s. 165

Sonuç olarak, Bulgarların “krastilka” veya “kraštavka”¹⁸ olarak adlandırdıkları bu asimilasyon kampanyası Pomak topluluğu üzerinde tam ters bir etki yaratmıştır. “Tarihsel köklerine dönerek” ve “doğru dinsel ve etnik kimliklere kavuşarak”, Bulgarlarla bütünleşmeleri beklenen Pomaklar, bu olaylardan sonra Bulgar milletine kuşku, güvensizlik ve korku ile yaklaşmaya başlamışlardır. Hem Bulgar devletine ve Bulgaristan hükümetlerine olan sevgi, saygı ve güvenleri azalmış, hem de Bulgar milletine karşı kin ve nefret tohumları atılmıştır. Bir başka anlatımla ulus devlet çerçevesinde “etnik bütünleşme” hedeflenirken, tam tersi “etnik bölünme” yaratılmıştır. Tüm bunların sonucunda Pomaklar bir yandan diğer topluluklarla arasındaki mesafeyi artırarak kendini izole edip içe kapanmışlar, diğer yandan da Türkleşmeleri artmıştır. Anavatan Türkiye bu dönemde tek güvenilecekleri ve tek sığınabilecekleri yer olduğundan dolayı, başarısız “kraštavka’dan” sonra, Anadolu’ya olan nüfus akımları hızla artmaya başlamıştır. Çınar’a göre 1927, 1933 ve 1935 yıllarındaki Bulgaristan’dan Türkiye’ye yönelen Pomak göçleri bunların kanıtıdır (Çınar, 2005). Güney Bulgaristan ve Rodop bölgesinin ıssızlaşmasını önlemek ve Pomakların Türkiye’ye olan göç dalgasını frenlemek amacı ile 1927 yılında ilk kez Bulgar hükümeti resmi bir karar alarak bu konuda ciddi girişimlerde bulunmuş ve Pomakların kaçışını engellemeye çalışmıştır. 1931 yılında ise Pomak terimi resmi kullanımdan atılmış ve yerine “Balgari Mohamedani”¹⁹ veya “Balgaromohamedani” terimi getirilmiştir (Velinov, 2000).

Velinov’a göre 1912–1913 dönemindeki Pomak Müslümanlara yönelik asimilasyon kampanyasının planlanması ve gerçekleşmesinde Çar Ferdinand ve İvan Geşov hükümeti başta olmak üzere, Bulgar ordusunda

¹⁸ Bulgarca’da “krastilka” veya “kraštavka” Türkçeye tercüme edildiğinde “vaftiz etmek” anlamı taşımaktadır. Bir başka deyişle Müslüman Pomakların zorla vaftiz edilmesi ve dinsel törenlerle Hristiyanlaştırılması olayını açıklayan bir terimdir. Gruev ve Kalyonski 1912–1913 dönemindeki “krastilka” sürecini “zorunlu ve toplu Hristiyanlaştırma” olarak tanımlamışlardır. Bakınız: Gruev, M. & Kalyonski, (2008) *Vazroditelniyat Protsets. Müsülmanskite Obştnosti i Komunističeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdateltsvo “SİELA”, s. 18

¹⁹ “Pomak” kavramının yerine “Balgaromohamedani” kavramının siyaset ve bilim literatürüne yerleştirilmesi Pomakların Bulgar etnik kökenli olduklarına gönderme yapmaktadır. Yani 1930’lu yıllardan itibaren resmi Bulgar söyleminde “Pomaklar Müslüman olabilir ama özbeöz Bulgar’dırlar” görüşü benimsenmiştir. Zaten “Balgaromohamedani” kavramı da “Hazreti Muhammet yolunda olan Bulgarlar” anlamını taşımaktadır.

görevli milliyetçi subaylar, Ortodoks Kilisesi yetkilileri, VMRO adındaki Makedon Devrimci Örgütün ve Makedon çetelerinin de büyük payı vardır. Hükümetin içinde bir “Müslümanları Hristiyanlaştırma Komisyonu”nun²⁰ kurulması Bulgar siyasetçilerinin bu işi ne kadar ciddiye aldıklarının göstergesidir (Velinov, 2000).

1912–1913 dönemindeki Pomak Müslümanlara yönelik kitlesel Hristiyanlaştırma kampanyasında yaşanan olayları o yörelerde görevli papazlar şöyle aktarmaktadırlar (Mihaylov, 1992):

- 24 Mart 1913 tarihinde Drenovo köyünde papaz olarak görevli kişinin Filibe (Plovdiv) Mitropolitine yazdığı bir mektupta, Hristiyanlaştırma esnasında 800 kişilik köy nüfusundan, 478’inin vaftiz edildiğini (yani zorla dinleri değiştirildiğini) geri kalan 325 kişinin ise ormanlara ve yüksek kesimlere kaçtığını bildirmiştir. Kaçan kişilerin, mektubu yazan papaz tarafından, “İslâm fanatizmi”, “eğitimsizlik” ve “cahillik” ile suçlanmaları ise akıl almaz bir ön yargı, alaycı bir tepeden bakma, Pomakların etnik ve dinsel kimliklerine bağlılıklarını küçümseme ve bu azınlığın sosyo-kültürel özelliklerini ne din adamlarının ne de hükümet yetkililerinin tanımadıklarının göstergesidir. Drenovo köyünde papaz olarak görevli olan aynı kişi 29 Ekim 1913 tarihli mektubunda dinleri zorla değiştirilen Pomakların kiliseye gitmediklerinden, Hristiyanlara has olan dini ibadetleri yerine getirmediklerinden, yeni doğan çocuklarını kilisede vaftiz etmediklerinden şikâyet etmektedir.

- 12 Kasım 1913 tarihinde Metropolit Maksim’e mektup yazan bir başka papaz görev yaptığı Rakitovo köyündeki durumu şöyle özetlemektedir:

“Bir aydan beri Rakitovo köyünde papaz olarak çalışmaktayım. Yeni Hristiyanlaştırılan Pomaklardan hiç biri ne kiliseye ne de benim yanıma gelmemiştir. İki-üç ay önce dünyaya gelmiş yeni doğan bebekler kiliseye getirilip vaftiz edilmemiştir. Yeni evlenenler, aile içinde gizlice evlenip, kiliseye dini nikâh için gelmemektedirler. Ölen kişiler dahi gizlice Müslüman geleneklerine göre, papaz çağırılmadan gömülmektedir. Pomaklar kendi ev-

²⁰ Velinov’un bahsettiği “Komisiya po Pokrastvaneto” Türkçeye “Müslümanları Hristiyanlaştırma Komisyonu” olarak tercüme edilebilir.

lerine Hristiyan din görevlilerini asla kabul etmemektedir-
ler....." ²¹

Yukarıda papazların yazmış olduğu mektuplardan da anlaşıldığı gibi baskılar, zorlamalar ve oldu-bittiler ile Müslümanların kısa sürede Hristiyanlaşmalarının olanaksız olduğu apaçık ortadadır. Aslında bu olayların hem trajik, hem de ütöpik bir yönü vardır. Pomakların çektikleri acılar, bir yandan hükümet görevlileri ile diğer yandan din görevlileri ile mücadele etmeleri, özgürce evlenememeleri, özgürce çocuklarına diledikleri isimleri koyamamaları, özgürce ölümlerini dahi gömemeleri olayın trajik boyutunu yansıtmaktadır. Fakat yüzyıllar boyu Müslüman kalmış bir topluluktan bir-iki ay içinde Hristiyan gibi davranmalarını, Hristiyan gibi yaşamalarını ve dünyaya Ortodoks Hristiyan penceresinden bakmalarını istemek, imkânsız ütöpik boyutunu yansıtmaktadır.

Pomak Müslümanların Hristiyan Ortodoks Kilisesine geçişlerini (dönüşümlerini) sağlamak din değiştirmeye ilgili olduğundan dolayı, bu Hristiyanlaştırma süreci kesinlikle baskı ve zorlama ile gerçekleştirilmiştir.²² Fakat tüm zulüm ve baskılara rağmen, ne Müslüman Pomaklar Ortodoksluğu benimsemiş, ne de Bulgaristan'ın güney sınırındaki etnik sorun çözüme kavuşmuştur. Böylece azınlıklardan arınma ve birleşik homojen ulus yaratma projesi ilk denemesinde başarısızlıkla sona ermiş-

²¹ Müslümanlardan, Osmanlıdan, Türkiye'den ve Türklerden nefret eden Stoyan Mihaylov çok tartışılan ama çok yanlış yazılmış olan "Vazrojdenskiyat Protse v Balgariya" adlı kitabında her ne kadar Pomakların Bulgar olduğunu kanıtlamaya ve Hristiyanlaşmalarının kaçınılmaz olduğunu uzun uzun açıklamaya çalışsa da bazen kitabında kendi yorumları, kendi görüşleri ile çelişen örnekler de vermiştir. Yukarıdaki satırlarda papazların yazmış olduğu mektuplar buna örnektir. Daha detaylı bilgi için bakınız: Mihaylov, S. (1992) *Vazrojdenskiyat Protse v Balgariya*, Sofya: İzdava "M 8 M", s. 83-89

²² 1912-1913 dönemindeki Pomak Müslümanlara yönelik asimilasyon kampanyasının tehdit, baskı, zulüm ve zorlama ile yapıldığını Bulgar ve Avrupalı tarihçiler de kabul etmektedirler. Bu görüşü destekleyen kaynaklara bakınız:

• Çınar, İ. K. (2005) *Etniçeskite Maltsinstva v Balgariya*, Sofya: İzdatelska Kaşta Lik, s. 128

• Gruev. M. & Kalyonski, (2008) *Vazroditelniyat Protse. Müsülmanskite Obştnosti i Komunističeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdateltsvo "SIELA", s. 18

• Büchsenbüschütz, U. (2000) *Maltsinstvennata Politika v Balgariya. Politikata na BKP kam Evrei, Romi, Pomatsi i Turtsi (1944-1989)*, Sofya: Mejdunaroden Tsentar po Problemita na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR, s. 76-78

• Mihaylov, S. (1992) *Vazrojdenskiyat Protse v Balgariya*, Sofya: İzdava "M 8 M", s. 86-89

tir. Pomakların “Bulgar kökeninden gelmeleri” ve “Osmanlı döneminde zorla Müslümanlaştırdıkları” iddialarının ise hem gülünç ve asılsız, hem de din değiştirmek için gerekli bir neden olmadığı anlaşılmıştır. 1912 yılının sonbaharında ve 1913 yılının ilkbaharında cereyan eden Pomakların Hristiyanlaştırma girişimleri sonuçsuz kalmış, fakat Pomak ailelerin belleğinde asla unutmadıkları, asla affetmedikleri, deyim yerindeyse, kimlik yarasına dönüşmüş derin izler bırakmıştır. Bulgar milletine ve Bulgaristan devletine güvensizlik, kin ve nefrete dönüşen bu yara kısa sürede kabuk tutsa da çok geçmeden tekrar kaşınmaya ve kanatılmaya başlamıştır.

Balkan Savaşlarının sonunda Osmanlı hükümetinin, Müslüman Pomaklara yönelik asimilasyon politikalarından dolayı Bulgaristan hükümetini çeşitli yöntemlerle protesto etmesi, bazı Pomak grupların Bulgaristan’ı terk edip Anadolu topraklarına göç etmesi ve Birinci Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan’ın aynı siyasal ittifak içerisinde yer almaları gibi nedenlerden dolayı, Bulgaristan yönetimi Pomaklara yönelik asimilasyon politikalarına son vermiştir. Aralık 1913’te Bulgar İçişleri Bakanlığı’nın resmi yazısı ile Pomaklara yönelik sürdürülen Bulgarlaştırma ve Hristiyanlaştırma girişimi son bulmuş ve Pomaklara eski Türk adlarına kavuşma hakkı verilmiştir (Dayıoğlu, 2005; Memişoğlu, 1999).

1913 yılında Radoslavov hükümetinin Pomaklara yönelik Bulgarlaştırma ve Hristiyanlaştırma girişimlerinden vazgeçip onlara dinsel ve etnik özgürlüklerini vermesini belirleyen etkenler şunlardır: ²³

- Birinci Dünya Savaşında Bulgaristan’ın Almanya ve Türkiye ile birlikte aynı siyasal-askeri ittifakta yer almasından dolayı, Müslüman Pomakların gasp edilen haklarının geri verilmesi Türkiye’ye yönelik bir iyi niyet jesti olarak düşünülmüş olması;

²³ Radoslavov hükümetinin Pomaklara yönelik Bulgarlaştırma ve Hristiyanlaştırma girişimlerinden vazgeçip onlara dinsel ve etnik özgürlüklerini vermesini belirleyen etkenler ile ilgili aşağıdaki kaynaklara başvurulabilir:

- Memişoğlu, H. (1999) *Balkanlarda Pomak Türkleri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s. 56–57

- Çınar, İ. K. (2005) *Etniçeskite Maltstinstva v Balgariya*, Sofya: İzdatelska Kaşta Lik, s. 128

- Büchschenschütz, U. (2000) *Maltstinstvennata Politika v Balgariya. Politikata na BKP kam Evrei, Romi, Pomatsi i Turtsi (1944–1989)*, Sofya: Mejdunaroden Tsentar po Problemita na Maltstinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR, s. 76–77

- Radoslavov başkanlığındaki hükümet yetkililerinin yaklaşan seçimlerde Pomakları kendi yanlarına çekerek seçimleri kazanma istekleri;

- Balkan Savaşlarında Bulgaristan'ın yenilmesi, toprak kaybına uğraması ve siyasal yalnızlığa itilmesi sonucunda, yeni bir politik felaketi ve komşularla yeni sorunların oluşmasını önleme çabası;

- Yeni Bulgaristan devletinin azınlıklar konusundaki tutarsız ve çelişkili etnik politikası sonucunda farklı hükümetlerin Pomaklara farklı yaklaşımları.

1913–1914 döneminde, Radoslavov hükümetinin onayı ile binlerce Pomak bir türlü kabullenmedikleri Slav-Bulgar isimlerini terk edip eski Türk isimlerini almışlardır. Birinci Dünya Savaşının sona ermesi, Neuilly Antlaşması'nın Müslüman azınlıklara tanıdığı haklar, ayrıca Stamboliyski hükümetinin azınlıklara yönelik hoşgörü politikası sonucunda Bulgaristan Pomakları sakin ve mutlu bir dönem geçirmişlerdir. Fakat Çiftçi Partisi'nin ve Stamboliyski'nin 1923 yılında iktidardan uzaklaştırılması-nun ardından Pomaklara yönelik etnik baskılar ve milliyetçi uygulamalar yeniden alevlenmiştir (Dayıoğlu, 2005; Memişoğlu, 1999).

1923–1944 döneminde Pomak çocukların gittikleri okullar önce “Pomak Okulları” daha sonra ise “Müslüman Bulgar Okulları” adını almıştır. Yavaş yavaş Pomak okullarının kültürel ve eğitim özerkliği kaldırılarak, Bulgar okulları ile birleştirilmeye başlanmıştır. Türk öğretmenlerin bu okullardan uzaklaştırılmaları ve yerlerine Bulgar öğretmenlerin atanması, din derslerinin azaltılması, ayrıca Türkçe eğitime son verilerek Bulgarca eğitime geçilmesi bu azınlığa yönelik Bulgarlaştırma politikalarının farklı yöntemleridir. Bulgaristan'da faşist hükümetlerin yönetimde olduğu 1934–1944 döneminde hem Pomaklara hem de Türklere yönelik etnik baskılar artmıştır. Bu dönemde Pomaklara ve Türklere ait okullar kapatılarak, ülkedeki Müslüman çocuklar Bulgarlarla birlikte Bulgar okullarında eğitim görmeye zorlanmışlardır. Müslüman aydınların bir bölümü tutuklanmış, bir bölümü sürgün edilmiş, Türkçe gazete ve dergiler yasaklanmıştır (Dayıoğlu, 2005; Memişoğlu, 1999). 1934–1944 döneminde Pomaklara yönelen asimilasyon propagandası hız kazanmıştır. Müslüman Pomaklarla Hristiyan Bulgarların kaynaşmasını ve birleşmelerini sağlayacak dernek ve sivil toplum kuruluşları kurulmaya ve yay-

gınlaşmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Pomaklar arasında yoğun Bulgarlaştırma faaliyetlerinde bulunan Vatan (Rodina) Derneği, bunlar arasında en büyük ve en etkili sivil toplum kuruluşu olmuştur.

24 Şubat 1937'de Paşmaklı (Smolyan) kentinde yer alan kültür evinde büyük bir kalabalık önünde Arif Beyski²⁴ heyecanlı ve uzun bir konuşma ile Bulgar Hıristiyanlarla Müslüman Pomaklar arasında neden ve nasıl bir birlik ve beraberlik inşa edilmesi gerektiğini dinleyicilere anlatarak Vatan Derneği'nin temellerini atmıştır. Bu soğuk şubat gecesinde Vatan Derneği'nin kuruluş amaçları ve örgütlenme hedefleri tartışılmış, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında hangi eğitim ve kültürel etkileşimlerin yapılması gerektiği dile getirilmiştir. Bu ilk resmi toplantıdan 3 ay geçmeden, 3 Mayıs 1937 tarihinde, tüzük ve ilkeleri kabul edilerek Vatan Derneği Smolyan kentinde resmen kurulmuştur. Derneğin başkanı 22 yaşındaki genç Arif Beyski, dernek sekreteri ise Petar Marinov olmuştur. Dernek kurucularının neredeyse tamamı kentsel yerleşmelerde yaşayan Pomaklardır, oysa bu azınlığın büyük bölümü kırsal yerleşmelerde yaşamaktadır (Gruyev ve Kalyonski, 2008). Paşmaklı'da kurulan bu "Kültür, Eğitim ve Yardımlaşma Derneği" görünürde masum amaçları olan bir eğitim-kültür derneği maskesi altında gizlense de, asıl amacı Pomaklardaki Türklük bilincini yok etmek, Pomakları Bulgarlaştırmak ve asimile etmektir. Derneğin tüzük maddelerinde aşağıdaki amaçlar yer almaktadır (Memişoğlu, 1999):

- Rodop bölgesindeki Müslüman Bulgarlar ile Hıristiyan Bulgarların karşılıklı olarak birbirlerini tanımaları, yakınlaşmaları, yardımlaşmaları için çalışmak,
- Müslüman Bulgarlarda (Pomaklarda) milliyet duygusunu uyan-dırmak ve geliştirmek,
- Pomakların dini ve ahlaki eğitimleri için çaba göstermek,
- Pomakların kültür, eğitim ve sosyal açıdan kalkındırılmasını amaçlayan her girişimi desteklemek ve Bulgar soyuna, Bulgar devletine karşı sevgi ve bağlılık aşılamak,

²⁴ Müslüman Pomak olan Arif Beyski, Rodoplardaki Bulgarlaşmanın öncüsü olarak, hükümete yaranmak ve Pomak topluluğundaki vatandaşlara örnek olmak amacıyla gönüllü olarak adını Kamen Bolyarov olarak değiştirmiş ve bölgenin ilk gönüllü Bulgarlaşan Pomaklarından biri olmuştur.

- Pomakları dış propaganda ve yabancı milletlerin telkininden ve etkilerinden korumak.

Yukarıdaki tüzük maddelerinden de anlaşıldığı gibi Pomakları Türk milletinden koparmak, onlara Bulgar etnik bilinci aşılamak, “dış propaganda” olarak adlandırılan Türkiye etkisinden uzaklaştırmak, Hristiyan ve Müslüman topluluklarını kaynaştırmak, Vatan Derneği’nin öncelikli amaçlarını oluşturmaktadır.²⁵ Yoğun propaganda ve eğitim-kültür faaliyetlerinde bulunan dernek, kuruluşundan itibaren Bulgaristan hükümetinin maddi ve manevi desteğini alarak çalışmış, böylece Bulgar yöneticilerin Pomaklara karşı sürdürdükleri etnik politikaların sözcüsü ve uygulayıcısı olma görevini 1944 yılına kadar sürdürmüştür. Velinov’a göre Vatan Derneği’nde görev alan Pomakların büyük bir bölümü Bulgar okullarında ve Bulgaristan ordusunda görev yapan ve Bulgar etnik bilincini benimseyen kişiler olmuş, ilk Türkçe adlarını terk ederek gönüllü olarak Bulgarca adları kabul edenler de yine bu kişiler olmuştur. Yazar, eğitim kurumlarının ve askeri birliklerdeki eğitimin, Pomak gençlerin Bulgarlaştırılmasında çok büyük ideolojik öneme sahip olduklarının da ayrıca altını çizmektedir (Velinov, 2000).

Öğretmenler, mühendisler, doktorlar, hemşireler, subaylar, din görevlileri ve diğer aydınların önderliğinde Vatan Derneği aracılığıyla yok-sul ve eğitimsiz Pomakları Bulgarlaştırma süreci başlamıştır. Pomak toplumunda “etnik kimlik uyanışı” ve “soya dönüş” olarak adlandırılabilen bu süreçte, Hristiyanlaştırma girişimlerinde asla bulunulmamıştır. Bir diğer deyişle Vatan Derneği’nin etnopolitik ve etnokültürel faaliyetleri arasında etnik kimliklere yönelik birçok girişim bulunurken, dinsel kimlikleri değiştirmeye yönelik bir çalışma yapılmamıştır. Genel olarak dernek tüm Rodop bölgesinde faaliyetlerini yoğunlaştıramadığı gibi, tüm Pomakları etkilemekten de uzak kamıştır.

Paşmaklı (Smolyan) ve Zlatograd yöresinde çok etkili faaliyetlerde bulunan Vatan Derneği, Orta ve Batı Rodoplar’da yaşayan Pomaklar

²⁵ Gruev ve Kalyonski’ye göre Vatan Derneği’nin öncülünde 1937–1944 döneminde Pomak Müslümanlara yönelik asimilasyon kampanyasının temel stratejisi “Balgarizatsiya bez Hristianizatsiya”, yani “Hristiyanlaştırmadan Bulgarlaştırma” olarak belirlenmiştir. Bakınız: Gruev, M. & Kalyonski, (2008) *Vazroditelniyat Protse. Müsülmanskite Obştnosti i Komunističeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo “SIELA”, s. 18

tarafından benimsenmediğinden dolayı bu bölgelerde hiç etkili olamamıştır. Bulgarlaştırma kampanyalarında dernek yöneticilerinin baskı, kandırma, şantaj ve tehdit gibi istenmeyen yöntemlere başvurmaları binlerce Müslüman'ın tepkisini çekerek bu derneğe karşı düşmanca tutum takınmalarına neden olmuştur. Bu nedenle sosyalist düzene geçiş ile birlikte dernek yöneticileri sorgulanmaya ve aşağılanmaya maruz kalmışlardır (Gruev, 2003)

Aşağıdaki satırlarda Vatan (Rodina) Derneği'nin bazı faaliyetlerinden örnekler verilmiştir (Gruyev ve Kalyonski, 2008):

- Smolyan (Paşmaklı) Müftülüğü'nün Bulgaristan Ulusal Müftülüğü'nden ayrılması bu derneğin işini kolaylaştırmıştır. Çünkü Vatan Derneği'ne yakın olan kişiler din görevlileri arasında iş başına getirilerek, değişimi en zor alan olan din alanına hükümet yanlıları ve Bulgarlaşmaya sıcak bakan din görevlileri ile işbirliği yapılmıştır. Örneğin 1940 yılından itibaren dinsel ibadetler Türkçe veya Arapça değil Bulgarca yapılmaya başlanmıştır. Bulgarcaya çevrilmiş olan Kuran-ı Kerim Pomaklar arasında ücretsiz olarak dağıtılmaya başlanmıştır. Mehmet İdrizov (Bihar İzvorov) ilk kez Madan kasabası yakınındaki Bukovo köy camisinde Bulgarca hutbe okumaya başlamıştır. Böylece dini ibadetlerini Bulgarca yapmak suretiyle Pomakların daha hızlı Bulgarlaşmaları hedeflenmiştir.

- Bulgar yöneticileri eğitim, ulaşım, sanayi, madencilik, sağlık ve diğer sektörlerde çalışacak işçi ve memurları işe alırken, Vatan Derneği'ne üye olanlara öncelik vermeye başlamışlardır. Böylece bu dernek hükümetin bir uzantısı, maşası olarak bölgedeki etnik sorunlara müdahalelere başlamıştır. Yoksul ve işsiz Pomakların iş bulabilmesi veya mesleğinde yükselmesi için mutlaka Vatan Derneği'ne üye olmaları gerekliliği, işbirlikçiliği daha da hızlandırmıştır. Hükümet ve dernek yanlılarının daha kolay iş bulmaları ve mesleğinde daha hızlı yükselmeleri Pomaklar arasında birlik ve beraberliğin bozulmasına ve "Türk yanlısı Pomaklar" ile "Bulgar yanlısı Pomaklar" türünden bir ayrışma çıkmasına neden olmuştur.

- 1938 yılından itibaren Pomakların geleneksel Türk giyim kuşamlarını değiştirmek için yoğun bir propaganda başlatılmıştır. Geleneksel Müslüman-Türk giysileri "ilkel, çağdışı ve utanç verici" olarak tanımlanmış ve bu giysilerin daha modern ve daha çağdaş giysilerle değiştiril-

rikmeleri için farklı propagandalar yapılmıştır. Vatan Derneği'ne üye olan Müslüman erkekler köy meydanlarında veya kalabalık toplantılarda geniş halk kitlelerinin önünde "Osmanlı simgesi" olan feslerini, kadınlar ise feracelerini attıktan sonra ne kadar uygarlaştıklarını diğer Pomak kardeşlerine kanıtlamaya çalışmışlardır.²⁶

• Derneğin başkam Arif Beyski ilk kez bir dernek toplantısında Pomakların Türkçe isimlerinin Bulgarca isimlerle değiştirilmesi gerektiği önerisini dile getirmiştir. Beyski, yeni doğan bebeklere Bulgarca adlar verilmesi sayesinde ad değiştirme sürecinin daha başarılı ve risksiz geçeceği iddiasında bulunmuştur. O, 1941 yılında kendi kızı dünyaya geldiğinde ona Malinka adını vererek Vatan Derneği üyelerine örnek olmuştur. Bir başka anlatımla Vatan Derneği çok dikkatli ve sinsi bir politika izleyerek Pomakları ürkütmeden, korkutmadan Bulgarlaşma hedefine adım adım yaklaşmıştır. 1912–1913 dönemindeki zorlu asimilasyon girişimlerindeki hatalara düşmekten kaçınan dernek yöneticileri, gönüllü asimilasyon sürecine önem vererek "Hristiyanlaştırmadan Bulgarlaştırma" etnopolitikasına yönelmişlerdir.

• Yoksul ve eğitimsiz Pomakların kültür, eğitim ve sosyal açıdan kalkındırılmasını amaçlayan Vatan Derneği'nin yapmış olduğu önemli girişimlerden biri de Pomak teriminin yerine "İslamizirani Balgari" (Müslümanlaştırılmış Bulgarlar) terimini kullanmış olmalarıdır. 1930'lu yıllarda yaygınlaşmaya başlayan "Balgaromohamedani" veya "İslamizirani Balgari"²⁷ terimleri ile bir yandan Pomakların Bulgar kökenli olduk-

²⁶ 1937–1940 döneminde yoğunlaşan "razferedjavene" (feraceleri terk etmek) kampanyası, Müslüman giyim sembollerinden kurtulmak ve o dönem kadınlarının özgürleşmesini, ama aynı zamanda Müslüman kimliklerinden uzaklaşmalarını yönelik bir kampanyadır. Bu kampanya ile ilgili bakınız:

• Büchschenschütz, U. (2000) *Maltsinstvennata Politika v Balgariya. Politikata na BKP kam Evrei, Romi, Pomatsi i Turtsi (1944–1989)*, Sofya: Mejdunaroden Tsentar po Problemita na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR, s. 77–78

• Mihaylov, S. (1992) *Vazrojdenskiyat Protse v Balgariya*, Sofya: İzdava "M 8 M", s. 135–165

• Gruev, M. (2003) *Mejdu Petolačkata i Polumesetsa, Balgarite Müsülmani i Politiceskiyat Rejim (1944–1959)*, Sofya: İzdatelska Kaşta "KOTA", s. 39–52

²⁷ "İslamizirani Balgari" terimi Türkçeye "Müslümanlaştırılmış Bulgarlar" olarak tercüme edilebilir. Bulgar yönetici ve bilim uzmanlarının bu terimi kullanmadaki ısrarlı tutumu Pomakların eskiden Hristiyan olup, Osmanlı döneminde zorla Müslümanlaştırıldıkları iddiasını kuvvetlendirmek istemelerinden kaynaklanmaktadır.

larına vurgu yapılmış, diğer yandan da onların Osmanlı döneminde zorla Müslümanlaştırıldıklarının altı çizilmiştir. Burada Pomaklara verilmek istenilen mesaj şudur: “Sizler Türk milletinin bir parçası değil, Bulgar milletinin bir parçasısınız, sizin geleceğiniz ve mutluluğunuz Türkiye’de değil Bulgaristan topraklarındadır”. Böylece bir yandan Pomakların Türkiye’ye yönelik göç arayışlarını önleme, diğer yandan da onların Bulgar kültürü ve Bulgaristan devletiyle bütünleşmeleri amaçlanmıştır.

Velinov 2000 tarihli bir makalesinde Bulgarlaştırmanın öncülüğünü yapan Vatan hareketinin faaliyetlerinden en önemli olarak gördüğü şu noktaların altını çizmektedir (Velinov, 2000):

- Vatan hareketi tesadüfî ve gelişigüzel bir hareket olmayıp, hükümet yetkilileri, kilise görevlileri, üst düzey siyasetçiler ve yerel yöneticilerin planlamaları ve ortak çalışmalarıyla yönlendirilmiş bir harekettir. Dolayısıyla hem maddi, hem de manevi gücünü Bulgaristan hükümetinin ta kendisinden almıştır.²⁸ Bu nedenle bu hareket Pomak Müslümanların “gönüllü yöntemlerle” Bulgarlaştırılmasıyla birlikte, bölgesel etnik sorunları gidermede de bir araç olarak kullanılmıştır.

- Bulgar kaynakları bu hareketi kapsamlı ve kitlesel bir halk hareketi olarak gösterebilir de Velinov’a göre bu hareket “denizde bir damla” olup, Müslüman Pomakların büyük bir bölümü tarafından benimsenmemiş ve desteklenmemiştir. Aynı yazar bu bağlamda Bulgarlaşma heveslisi ve hükümet yanlısı elit Pomaklarla, Müslüman benliğini ve Türklük bilincini koruyan geniş halk kitleleri arasındaki derin sınıra ve büyük ayrışmaya dikkat çekmektedir.

- Yazarın dikkat çektiği bir diğer konu ise derneğin öncülüğünde bazı tarihlerde ve bazı yörelerde Pomaklara yönelik baskı ve zorlamaların yapılmasıdır. 1912–1913 dönemindeki asimilasyon girişimindeki kadar olmasa da 1937–1944 döneminde de bazı zorlamalar, yaptırımlar ve saldırılar gerçekleşmiştir. Hatta Pomaklara yönelik bu olumsuz faaliyetlerin Türkiye-Bulgaristan ilişkilerine zarar verdiği de özellikle belirtilmiştir.

²⁸ Gruev’in verdiği bilgilere göre Bulgaristan hükümeti Vatan demine 1943 yılında 1 000 000 leva, 1944 yılında ise 2 000 000 leva ayırmıştır. Bakınız: Gruev. M. (2003) *Mejdu Petolačkata i Polumesetsa, Balgarite Müsülmani i Političeskiyat Rejim (1944–1959)*, Sofya: İzdatelska Kašta “KOTA”, s. 42

- Velinov, küresel yaygınlık kazanmış olan “devletler kendi uluslarını yaratırlar” söyleminin, 1912–1944 döneminde Bulgaristan hükümetlerin Pomaklara yönelik etnik politikalarda da geçerli olduğunu savunmuştur. Aynı söylemin ve aynı etnik uygulamaların 1912–1944 döneminde Balkanlar ve dolayısıyla Bulgaristan için de güncel ve geçerli olduğunu iddia etmiştir. Bir başka anlatımla yazar Müslüman Pomaklara uygulanan asimilasyon girişimlerinin “ulus devleti savunma aracı” olarak görüldüğünü belirtmiştir. Daha açıkçası, yazara göre, Bulgaristan doğal olarak kendi siyasal çıkarları doğrultusunda, kendince doğru olarak kabul ettiği yöntemlerle “homojen ulus” ve “birleşik devlet” yaratma faaliyetlerinde bulunmuştur.

İkinci Dünya Savaşı döneminde de Müslüman Pomaklara yönelik asimilasyon girişimleri hız kesmemiş, tam tersine, artarak devam etmiştir. 8 Temmuz 1942’de Bulgaristan Parlamentosunda Pomakların taşıdıkları Türk isimlerinin Bulgar isimleriyle daha kolay yöntemlerle değiştirilmesi doğrultusunda yeni bir yasa kabul edilmiştir. Bu yasanın devletin resmi gazetesinde yayınlanmasından sonra, birkaç aylık kısa bir sürede Paşmaklı (Smolyan) yöresinde neredeyse tüm Pomakların adları Bulgar adlarla değiştirilmiştir (Gruev, 2003).

1942’deki asimilasyon girişimi İkinci Dünya Savaşı’nın en ağır döneminde uygulanmıştır. Bu zor ekonomik koşullardan ve halkın çaresizliğinden faydalanan Bulgar hükümeti, Pomaklara giyecek, yakıt ve gıda verilmesini yeni Bulgar isimlerini kabullenmeleri şartına bağlamıştır. Ekonomik kriz, yoksulluk, açlık, mal ve gıda yetmezliği Pomakların çaresizliği ve fakirliği ile birleşmiş, böylece birçok Pomak gündelik yaşam ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve ailesini, çocuklarını yaşatabilmek uğruna karne ile yardım alabilmek için yeni Bulgar isimlerini isteksiz de olsa kabul etmek zorunda kalmıştır (Dayıoğlu, 2005). Hükümet yanlısı muhtar, öğretmen, doktor, müftü ve Vatan Derneği yandaşları Pomaklar Bulgar isimlerini ilk ve gönüllü olarak almışlardır. Paşmaklı (Smolyan) müftüsü Mehmet Dervişev kendi rızası ile Svetoslav Duhovnikov adını almıştır. Çepelare, Smolyan, Zlatograd, Byal İzvor, Smilyan, Madan, Raykovo, Zornitsa ve Elhovets yörelerinde Temmuz-Ağustos döneminde Müslüman Pomakların neredeyse tamamı yeni Bulgar isimleri almışlardır (Mihaylov, 1992). Böylece İkinci Dünya Savaşı döneminde yaklaşık

60 000 Müslüman Pomak vatandaşın isimleri bazen gönüllü olarak, bazen de baskı ve zorlamalarla Bulgar isimleriyle değiştirilmiştir. Doğu Rodoplardaki Bulgarlaştırma süreci daha sorunsuz devam ederken, Orta ve Batı Rodoplardaki Pomaklar Türklüğünü savunmaya devam etmişlerdir.

İsim değiştirme ve Bulgarlaştırmadan coğrafi ve tarihsel adlar da nasibini almıştır. Osmanlı kültür izlerini silmek amacıyla Türkçe adlar taşıyan dereler, göller, tepeler, ovalar, köyler, kentler, mahalleler, köprüler vb. coğrafi-tarihi yerlerin adları 1934 ve 1942 yıllarında yeni Bulgar adları ile değiştirilmiştir (Büchsenschütz, 2000).

Krallık döneminde Bulgaristan Pomakların yaşadıkları trajediyi özetleyen bir mektup örneği ile bu bölümü bitirmek istiyorum.

*Türkiye Cumhuriyetinin Filibe (Plovdiv) Büyükelçisi Aracılığıyla
Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı
Sayın İsmet İnönü'ye İletilmek Üzere* *Ankara*

“Rodoplar bölgesinde çok sayıda Pomak yaşamaktadır. Bizler 25 yıldan beri Bulgar yönetimi altındayız. Din özgürlüğü, çalışma faaliyetleri ve demokrasi açısından hayatımız giderek güçleşmektedir. Kurulan Vatan Derneği ile bizlerin Müslüman Türk kardeşlerimizden koparıl-mamız istenilmekte, bizim asimile olup Bulgarlaşmamız hedeflenmektedir. Aşağıda imzası bulunan 100 aile ve 500 kişilik grup anavatan Türkiye'ye göç etmek istediğimizi sizlere bildirmek isteriz. Bulgaristan'daki tüm mal varlığımızı bırakıp, her şeyi terk etmeye razıyız. Lütfen bizlere yardımcı olun!”²⁹

Paşmaklı (Smolyan)

İsimler ve İmzalar

12.01.1939

Bir insanlık dramını dillendiren bu mektup Pomakların yalnızlığını, çaresizliğini, duyulmayan sesini ve körelen umutlarını yansıtmaya açısından çok güzel bir örnektir. Asimilasyon tehlikesini gören, Bulgarlaşmak istemeyen, etnik ve dinsel kimliğini savunan bu bir avuç insanın son

²⁹ İsmet İnönü'ye gönderilen bu mektup olayı ile ilgili bakınız: Mihaylov, S. (1992) *Vazrojdenskiyat Protses v Balgariya*, Sofya: İzdava “M 8 M”, s. 152–154

çaresi Ankara olmuştur. Yakup Kadirov tarafından Filibe'ye otobüsle götürülmek istenilen bu mektup, Vatan Derneği yöneticilerinin olayı öğrenmesi sonucunda, otobüs durdurularak Yakup beyin elinden alınmıştır. Doğal olarak Yakup Kadirov tutuklanmış, sorgulanmış ve Türkiye ajanı olarak suçlanmıştır. Sonuçta hüznü dolu, haykırış dolu, beklenti dolu ve gözyaşlarıyla ıslanmış o mektup ne Filibe'deki Türkiye Cumhuriyeti Konsolosu'na, ne de İsmet İnönü'ye ulaşmıştır. Rodopların batısında 500 Pomak vatandaşın "kurtarın bizi" çığlıkları Ankara'ya ulaşmadan susturulmuş, yoksul ve çaresiz Pomakların yüzlerce hak arama girişimlerinden birisi de böylece sonuçsuz kalmıştır.

4. SOSYALİST DÖNEMDE BULGARİSTAN POMAKLARI (1944–1989)

Sosyalist rejim zamanında (1944–1989) Bulgaristan hükümetlerinin ve BKP³⁰ yöneticilerinin Pomak Müslümanlara uyguladıkları etnik politikaları aşağıdaki dönemlerde irdeleyebiliriz:

- 1944–1948 dönemi
- 1949–1969 dönemi
- 1970–1974 dönemi
- 1975–1989 dönemi

Bu dönemlerden her birinde komünist yöneticilerin ve hükümet yetkililerinin etnik azınlıklara yaklaşımında farklı "etnik bakış", farklı "ulus modeli" ve farklı "azınlık özgürlükleri" anlayışlarını yansıttıklarından dolayı, Müslüman Pomaklara uygulanan politikaların ve bunların sonuçlarının da farklı olması gayet doğaldır. Fakat genel olarak, sosyalist dönemin başından sonuna kadar geçen süreç dikkatle incelendiğinde Pomakların tam asimilasyonunu hazırlayacak şartların oluşturulmasına yönelik etnik politikaların yavaş yavaş ve sinsice izlendiği söylenebilir. Feslerle, feracelerle, giyim kuşam gibi görünüşte masum değişim istekleriyle başlayan bu süreç, daha sonra Türk dilinin ve Türk okullarının yasaklanmasıyla sürmüş, son aşamasında ise etnik ve dinsel kimlikleri yok

³⁰ BKP "Bulgar Komünist Partisinin" kısaltılmış şeklidir.

etmeye ve Bulgar etnosuyla birleştirmeye (bütünleştirmeye) doğru ilerlemiştir.

Sosyalist dönem, adına yakışır bir biçimde, ülkede yaşayan farklı azınlıkların en özgür, en eşitlikçi, en demokratik dönemi olması gerekirken, tam tersine, azınlıkların en çok baskı, sindirme ve şiddet gördükleri dönem olarak tarihe geçmiştir. Müslüman azınlıkların en çok dışlandığı, temel insan haklarının en çok kısıtlandığı, asimilasyon politikalarının en acımasızca uygulandığı bir dönemdir çünkü. Bu dönem tüm Müslümanların belleğinde acı, ıstırap, hüznün ve gözyaşı mirası bırakmış, kırılan kalplere umutsuzluk, hayal kırıklığı, kin ve nefret tohumlarını ekerek Bulgaristan'daki etnik barışın temellerini sarsmıştır. Düne gelene kadar dost olan, arkadaş olan, meslektaş olan, köydeş olan insanları birbirlerine düşman etmiştir, daha da önemlisi hedeflenen "birleşik sosyalist ulus" ideali gerçekleşmediği gibi, etnik bölünme ve çekişmeler tetiklenerek, toplumsal barış ve ulusal birlik derinden yaralanmıştır.

4.1. Etnik Hoşgörü Dönemi (1944–1948)

Eylül 1944'te Almanya'nın müttefiki olan Bulgaristan'a, SSCB tarafından savaş ilan edilmesi sonrasında Kızıl Ordu birlikleri kısa sürede ülkeyi işgal etmiştir. Sovyet ordusuna karşı başarılı olamayacağını anlayan Bulgaristan Hükümeti, Sovyet askeri birliklerine direniş göstermeme kararı almıştır. 9 Eylül 1944 tarihinde gerçekleştirilen ve Ruslar tarafından el altından desteklenen kansız bir darbeyle Bulgaristan'daki faşist hükümet yıkılmış ve yerine Oteçestven Front (Vatan Cephesi) önderliğinde bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu koalisyon hükümetinde Oteçestven Front'un yanı sıra Sosyal Demokratlar, Çiftçi Parti Grupları ve Zveno hareketi de yer almıştır. Kızıl Ordu birlikleri Bulgaristan topraklarında 1947 yılının sonuna kadar kalmışlarsa da, aslında bu küçük Balkan ülkesinin almış olduğu tüm önemli kararlar 1989 yılına kadar sürekli olarak SSCB yöneticilerinin onayı ile yürürlüğe konulmuştur. Bundan dolayı sosyalist dönemde Bulgaristan SSCB'nin 16'ncı cumhuriyeti olarak ta bilinir.

1946 yılında yapılan referandumla seçmenlerin % 95'i Krallık yönetiminin kaldırılmasını ve cumhuriyetin kurulmasını desteklemiştir. Bunun

sonucunda Kraliyet ailesi ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. 1947 yılında ise yeni anayasa onaylanmış ve resmi olarak “Bulgaristan Halk Cumhuriyeti” kurulmuştur. 1947–1989 döneminde SSCB’nin uydusu ve sosyalist düzenin ateşli savunucusu olan Bulgaristan 1949 yılında kurulan Comecon’un ve 1955 yılında kurulan Varşova Paktı’nın kurucu üyesi olmuştur.³¹

1944–1948 döneminde hem Vatan Cephesi hem de BKP yönetimi Müslüman azınlıklara yönelik olarak hoşgörülü bir etnik politika izlemişlerdir. Hatta bazı yazarlar bu dönemi “Komünist düzen ile İslâm düzeni arasında taktik işbirliği dönemi”³² olarak adlandırmışlardır. Bu dönemde hem Pomakların Türkçe adları geri verilmiş, hem de Müslümanların dini ibadetlerini Arapça yapmalarına, Türk gelenek göreneklerini özgürce yaşamalarına izin verilmiştir. Bayram kutlamalarına ve erkek çocukların sünnetlerine izin verildiği gibi erkeklerin fesleri ile kadınların feraceleri de serbest bırakılmıştır. Özetle, Vatan Cephesi hükümetinin iktidara gelmesinin ardından, azınlıklara verdiği sözleri tutmaya, Müslüman toplulukların isteklerini yerine getirmeye, Türkçe gazete ve dergiler yayınlamaya başlamıştır.³³ Bulgaristan’daki azınlıkların bu “mutlu şahlanış

³¹ “Bulgaristan Halk Cumhuriyeti”nin kurulması ve çok partili hükümetlerin faaliyetleri ile ilgili aşağıdaki kaynaklara başvurulabilir:

• Kalinova, E. & Baeva, İ. (2006) *Balgarskite Prehodi 1939–2005*, Sofya, İzdatelstvo Paradigma, s. 38–67

• Znepolski, İ. “Sastavitel i Redaktor” (2009) *İstoriya na Narodna Republika Balgariya, Rejimat i Obşestvoto*, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo Siela, s. 91–130

• Coşkun, B. D. (2001) *Bulgaristan’la Yeni Dönem, Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri*, Ankara: ASAM Yayınları, s. 13–15

• Crampton, R. J. (2007) *Bulgaristan Tarihi*, İstanbul: Jeopolitika Yayınları, s. 164–175

³² Bu konuda bakınız: Znepolski, İ. “Sastavitel i Redaktor” (2009) *İstoriya na Narodna Republika Balgariya, Rejimat i Obşestvoto*, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo Siela, s. 500–501

³³ Vatan Cephesi hükümeti döneminde Müslüman azınlıklara yönelik politikalar ile ilgili daha geniş bilgi almak isteyenler aşağıdaki kaynaklara başvurabilirler:

• Dayıoğlu, A. (2005) *Toplama Kampından Meclis’e. Bulgaristan’da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul: İletişim Yayınları

• Yahimov, İ. (2002) *İstoriya na Turската Obşnost v Balgariya*, İzdatelstvo “İlinda-Evtimov” EOOD

• Kalinova, E. & Baeva, İ. (2006) *Balgarskite Prehodi 1939–2005*, Sofya, İzdatelstvo Paradigma

• Znepolski, İ. (2008) , *Balgarskiyat Komünizam, Sotsiokulturni Çerti i Vlastova*

dönemi" çok kısa sürmüştür, çünkü BKP'nin iktidara gelmesi ile Bulgar yöneticilerin milliyetçi amaç ve istekleri yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Özetle, Vatan Cephesi yönetimine hem Pomaklar, hem de diğer Müslüman azınlıklar çok büyük sevgi, saygı ve güven beslediklerinden dolayı bu dönem "Etnik Rönesans" dönemi olarak adlandırılabilir. Fakat çok geçmeden bu "Etnik Rönesans" döneminin yanıltıcı ve kuş-kularla dolu olduğu ortaya çıkmıştır.

Vatan Cephesi hükümeti döneminde, 1944 öncesinde faaliyet gösteren "Rodina" (Vatan) Derneği üyeleri sert eleştirilere maruz kalmıştır, bu milliyetçi derneğin yöneticilerine "faşist" "Bulgar şovenisti" ve "halk düşmanı" damgası vurulmuştur (Znepolski, 2009). İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Müslümanlara çok eziyet eden ve Pomakların Bulgarlaşması için yoğun girişimlerde bulunan "Rodina" Derneği üyeleri yeni siyasal ortama çok hızlı adapte olmuşlardır. Derneğin yönetici ve üyelerinin büyük bir bölümü yeni hükümetle yakın ilişki ve işbirliği içine girerek bazı yeni görevler almayı başarmışlardır. Asen Severinov, Vihar İzvorov, Petar Marinov, Kamen Bolyarov³⁴, Veličko Karadjov ve daha birçok "Rodina" üyesi aktif siyasete soyunmaya başlamışlardır.³⁵ Ne var ki bu girişimler bile onları sert eleştirilerden ve siyasal dışlamalardan korumaya yetmemiştir (Gruev, 2003).

• *Traektoriya*, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo Siela
 • Znepolski, İ. "Sastavitel i Redaktor" (2009) *İstoriya na Narodna Republika Balgariya, Rejimat i Obşestvoto*, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo Siela

• Şimşir, B. (1986) *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, Ankara: Bilgi Yayınevi
 • Büchschütz, U. (2000) *Maltsinstvennata Politika v Balgariya. Politikata na BKP kam Evrei, Romi, Pomatsi i Turtsi (1944-1989)*, Sofya: Mejdunaroden Tsentar po Problemite na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR
 • Stoyanov, V. (1997) *Turskoto Naselenie v Balgariya Mejdu Poliisite na Etničeskata Politika*, İzdatelstvo "Lik"

³⁴ Bu geçiş döneminde Vatan Derneği Başkanı Arif Beyski'nin (Kamen Bolyarov) ulusal istihbarat örgütünde (Darjavna Sigurnost) çalışmaya başlaması çok dikkat çekicidir. Ama ajanlık görevi çok uzun sürmemiştir. 1949 yılında Yunanlılara casusluk yaptığı gerekçesi ile tutuklanan Arif Beyski 10 Nisan 1951'de kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Bu konuda bakınız: Büchschütz, U. (2000) *Maltsinstvennata Politika v Balgariya. Politikata na BKP kam Evrei, Romi, Pomatsi i Turtsi (1944-1989)*, Sofya: Mejdunaroden Tsentar po Problemite na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR, s. 80–81

³⁵ Bu konuda bakınız: Gruev, M. (2003) *Mejdu Petolačkata i Polumesetsa, Balgarite Müsülmani i Polițičeskiyat Rejim (1944–1959)*, Sofya: İzdatelska Kaşta "KOTA", s. 45

10 Ekim 1944 tarihinde Smolyan (Paşmaklı)'da yapılan bir toplantıda dernek üyeleri ilk kez sert eleştirilere maruz kalmışlardır. 1944–1946 döneminde Manol Veleve, İvan Radev, Adil Kosev, Rayço Gavrilov, Anastas Primovski ve K. Vasilev çok yoğun bir anti-Rodina propagandası yaparak, Müslümanlardan alınan hakların, geri kazanılmasında büyük katkıda bulunmuşlardır. Vatan Cephesi sivil toplum örgütü 1944–1948 döneminde Türklere ve Pomaklara verilen gıda yardımını Bulgarlarla eşitleyerek hem etnik ayrımcılıklara son vermiş, hem de ezilen yoksul Müslümanların ilk kez Bulgaristan'ın eşit vatandaşları olduklarını hissetmelerini sağlamıştır. Hatta bu dönemde hükümet yetkilileri Bulgaristan Pomaklarıyla Bulgaristan Türklerini aynı milletin parçaları olarak görmüş ve kabul etmişlerdir. Bu nedenle her iki etnik gruba yönelik farklı etnopolitikalar izlenmediği görülmüştür. Vatan Cephesi'nin organize ettiği 29 Aralık 1944 tarihli toplantısında, Rodop bölgelerinden gelen Pomakların görüşleri dikkatle dinlendikten sonra bu kişilere verilen “Balgaromohamedani” adının kaldırılmasına ve bundan sonra “Müslüman Pomak” denilmesine karar verilmiştir. “Balgaromohamedani” teriminin kaldırılması Pomakların Bulgar kökenli oldukları iddialarından vazgeçmek anlamına geldiğinden dolayı, bu karar bazı Bulgar milliyetçilerinin sert tepkisine neden olmuştur. Toplantının en önemli sonuçlarından birisi de, Pomakların ilk kez hükümet tarafından resmi azınlık olarak kabul edilmelerini resmen talep etmeleridir (Gruev, 2003).

24 Ocak 1945 tarihinde Resmi gazetede çıkan bir kararla 1942–1944 döneminde adları zorla Bulgarlaştırılan Pomaklara, yeniden eski Türk adlarını geri alma olanağı tanınmıştır.³⁶ Bu karar, yeni hükümetin Müslüman azınlıklara yönelik hoşgörü ve kucaklama politikasının en önemli kanıtlarından biridir. 27 Ekim 1946 tarihinde yapılan genel seçimlerde Pomakların büyük bir bölümü oylarını BKP ve Vatan Cephesi'ne vererek hükümetin etnik politikalarından memnuniyetlerini kanıtlamışlardır (Gruev, 2003).

1946 yılında yapılan genel nüfus sayımında ülkenin farklı bölgelerinde Pomaklar farklı etnos adları ile adlandırılmışlar ve böylece ista-

³⁶ Bu konuda bakınız: “Darjaven Vestnik”, No 18, Data: 24. 10. 1945

tiksel karmaşalar ve yanlış anlaşılmalara ortaya çıkmıştır. Bu Müslüman topluluğun üyeleri genelde “Pomak” olarak tanımlansalar da bazı seçim yörelerinde onlar “Müslüman Pomak”, bazı yörelerde “Türk”, bazı yörelerde ise sadece “Müslüman” olarak kayda geçmiş, hatta hükümet görevlilerinin yanlış yönlendirmeleri ile Batı Rodoplar ve Pirin bölgesinde ilk kez “Makedon” olarak tanımlanmışlardır.³⁷ Yeni “Makedon” milleti yaratmada istekli olan hükümet yetkilileri, farkına varmadan Pomakların kimlik aidiyetini ve etnik bilincini yaralamışlardır. Tüm bu “etnik tanımlama kargaşası”, Pomakların kendi kökenlerine kuşkuyla bakmalarına, kendi tarihsel geçmişini ve aile-akraba kökenini sorgulamaya neden olduğu gibi, bu insanların Bulgar milletinden uzaklaşmalarına, hükümetlere karşı güvensizlik, diğer etnoslara da yabancılık duymaya, sonuçta kültürel olarak kendi içine kapanmalarına neden olmuştur.

Pomak topluluğunun bu dönemdeki coğrafi dağılımını ve nüfus varlığını ortaya koymak için 1946 yılında yapılan genel nüfus sayımı ile ilgili bazı verilerin gösterilmesi uygun görülmüştür. Tablo 1’deki veriler tüm ülkedeki Pomakları kapsamamaktadır. Blagoevgrad, (Yukarı Cuma) İvaylovgrad (Ortaköy) ve Loveç (Lovça)³⁸ yörelerinde yer alan bazı yerleşmelerdeki Pomakların sayısı buraya yansıtılmadığından dolayı tablodaki toplam sayı Bulgaristan’daki Pomakları toplam sayısından daha azdır. Gruev’e göre 1946 yılında Bulgaristan’ın toplam nüfusu 6,7 milyon olup, toplam Pomak nüfusu da 160.000 civarında olduğuna göre, Pomakların toplam ülke nüfusu içindeki payı % 2,3 olduğu anlaşılmaktadır.³⁹

³⁷ Bu konuda daha detaylı bilgi almak için bakınız: Gruev. M. (2003) *Mejdu Petolačkata i Polumesetsa, Balgarite Müsülmani i Politiceskiyat Rejim (1944–1959)*, Sofya: İzdatelska Kašta “KOTA”, s. 58–59

³⁸ Bulgaristan’daki köy, kasaba ve kent yerleşmelerinin Bulgarlaşmadan önceki Türkçe adlarını aşağıdaki kaynaklardan bakabilirsiniz:

- Acaroğlu, M. T. (2006) *Bulgaristan’da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Miçev, N. (2005) *Reçnik na İmenata i Statuta na Naselenite Mesta v Balgariya 1878-2004*, Sofya: İzdatelska Kašta “Petar Beron, İzdatelstvo “İztok-Zapad”

³⁹ Bu konuda bakınız: Gruev. M. (2003) *Mejdu Petolačkata i Polumesetsa, Balgarite Müsülmani i Politiceskiyat Rejim (1944–1959)*, Sofya: İzdatelska Kašta “KOTA”, s. 60

Tablo 1: 1946 Nüfus Sayımına Göre Bulgaristan'da İlçeler Bazında Pomak Nüfusunun Dağılımı⁴⁰

İlçe	Toplam İlçe Nüfusu	İlçedeki Pomak Nüfusu	Pomakların İlçe Nüfusu İçindeki Payı (%)
Razlog	33.300	10.000	28
Devin	21.700	12.000	55
Asenovgrad	90.000	5.000	5
Zlatograd	22.300	15.000	68
Krumovgrad	40.700	5.000	12
Nevrokop	54.000	15.000	28
Peştera	32.000	13.000	40
Smolyan	34.000	18.000	53
Ardino	45.000	24.000	52
Momçilgrad	35.200	5.000	14
Toplam	408.200	123.000	30,1

1948 yılından itibaren özellikle BKP'nin Müslüman azınlıklara ve Pomaklara yönelik bakışında ve uyguladıkları politikada önemli değişiklikler olduğu gözlenmektedir. Bu değişikliklerin başlıca nedenleri şunlardır: ⁴¹

• 1946 yılında Fransa'nın başkentinde düzenlenen Paris Barış Konferansı'na Yunanistan hükümeti, temsilci olarak kendi Pomak vatandaşlarını göndermiş ve bu kişiler Güney Bulgaristan'a yönelik toprak taleplerinde bulunmuşlardır. Yunanistan'ın öne sürdüğü toprak talepleri Güney Rodop bölgesi ile ilgili olup bu bölge Pomak nüfusunun en yoğun olduğu yörelerden oluştuğu düşünülürse, BKP yöneticileri Yunanistan ve Bulgaristan Pomaklarının birleşip birlikte hareket etmelerinden korkmuşlardır. Bu korku sonucunda hükümet, Güney Rodoplardaki sınır

⁴⁰ Gruev. M. (2003) *Mejdu Petolačkata i Polumesetsa, Balgarite Müsülmani i Politiceskiyat Rejim (1944–1959)*, Sofya: İzdatelska Kaşıta "KOTA", s. 60

⁴¹ Bu konuda daha fazla bilgi almak için bakınız: Gruev. M. & Kalyonski, (2008) *Vazroditelniyat Protse. Müsülmanskite Obşnosti i Komunisticškiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdateltsvo "SIELA", s. 19–23

bölgesini iç göçler yolu ile Müslüman unsurlardan temizlemenin yollarını aramaya başlamışlardır.

- Bulgaristan ile Yunanistan arasındaki kaçakçılık ve sınırı izinsiz geçmelerin sıklaşması, Bulgaristan'dan Yunanistan'a yönelik toplu insan kaçışlarının (bazen hayvan sürüleri ile birlikte) artması⁴², ayrıca Smolyan, Devin ve Nevrokop (bugünkü Gotse Delçev) yöresinde faaliyette bulunan yasa dışı Pomak çetelerinin faaliyetleri iç güvenlik açısından hükümeti ve BKP'yi rahatsız etmiştir.

- Müslüman toplumların; a) içe kapalı yaşamaları, b) düşük eğitim-kültür düzeyine sahip olmaları, c) Yunanistan ve Türkiye'yle işbirliğine gidebilme olasılıkları, d) sosyalist düşünceleri yeterince desteklememeleri, e) etnik ve dinsel kimliklerini ısrarla savunmaları gibi nedenlerden dolayı hükümetin ve BKP'nin Müslümanlara olan güveni giderek azalmış ve düne kadar "dost" görünen bu topluluklara birden bire "tehlikeli bir sorun" ve "gizli düşman" gözüyle bakılmaya başlanmıştır.

Tüm bunların sonucunda BKP lideri Georgi Dimitrov'un emri ile 1948–1950 döneminde yaklaşık 10.000 Pomak vatandaş⁴³, aileleriyle birlikte, güneydeki sınır bölgelerinden zorla alınıp Bulgaristan'ın iç kesimlerine sürgün edilmiştir. Böylece Pomak azınlığın Rodoplardaki toplu-homojen varlığı parçalanmış ve ülkenin iç kesimlerinde (özellikle Kuzey Bulgaristan'da) küçük Pomak yerleşim adacıklarının oluşmasına yol açmıştır. Zlataritsa, Stevrek, Kran, Şeynovo, Pavel Banya, Enino ve Slivo Pole bu yeni Pomak yerleşimlerine örnek olarak gösterilebilir (Büch-senschütz, 2000; Gruev, 2003). Stalin'in SSCB'deki azınlık sürgünlerine benzerliği ile dikkat çeken bu uygulama ile savunmasız ve yoksul

⁴² 1945–1955 döneminde Smolyan, Devin ve Nevrokop yörelerinde yaşayan binlerce Pomak bazen aileleri ile bazen de hayvan sürüleri ile Bulgaristan sınırını geçip Yunanistan'a kaçmışlardır. Örneğin Kasım 1947'de Nevrokop ilçesi Jijen köyünde yaşayan Pomaklar Yunanistan'a kaçışları esnasında 440 koyunu da beraberinde götürmüşlerdir. Sınırdaki görevli askerler ile kaçan Pomaklar arasında bazen çatışmalar ve istenmeyen ölüm olayları da olmuştur. Örneğin, Nisan 1946'da Çepintsi köyünde yaşayan 70 yaşındaki Emin Brahimbayov sınırı geçmek isterken öldürülmüştür. Bu konu ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız: Gruev. M. (2003) *Mejdu Petolačkata i Polumesetsa, Balgarite Müslümani i Polițičeskiyat Rejim (1944–1959)*, Sofya: İzdatelska Kašta "KOTA", s. 75–78

⁴³ Bu dönemde zorla göç ettirilen 10.000 Pomak sayısı, Mihail Gruev ve Aleksey Kal-yonski'nin verdikleri sayıdır. Bakınız: Gruev. M. & Kalyonski, (2008) *Vazroditelniyat Protse. Müsülmanskite Obştnosti i Komunističeskiyat Rejim: Poliiti, Reaktsii i Posledit-si*, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo "SİELA", s. 21

Pomaklar, istemedikleri, bilmedikleri, tanımadıkları yörelere zorla yerleştirilmişlerdir. Bu zorunlu göç, yeni küskünlüklere, yeni acılara, yeni hayal kırıklıklarına, yeni güvensizliklere yol açtığı gibi, Türkiye'ye yönelik göç isteklerini de kamçılamıştır. Ancak 1954 yılında bu zorunlu göçe maruz kalan Müslümanların tekrar eski yurtlarına geri dönmelerine izin verilmiştir. Gruev'e göre 1948-1949 döneminde Müslüman azınlıkların güneydeki sınır bölgelerinden zorla ülkenin iç kesimlerine yerleştirilmesi, İkinci Dünya Savaşından sonra Bulgaristan'da yaşanan ilk ve en büyük iç göç dalgasına örnektir. SSCB'nin bilgisi dâhilinde Bulgaristan hükümeti ve İçişleri Bakanlığı tarafından organize edilen bu büyük göç dalgası Müslüman Pomaklara yönelik politikaların kökten değiştiğine dair ilk önemli işarettir (Gruev, 2003).

4.2. Fırtına Öncesi Sessizlik Dönemi: Ay Yıldız ile Kızıl Yıldız Arasındaki İkilem (1949-1969)

1949-1969 yılları arasında Bulgaristan hükümetlerinin ve BKP yöneticilerinin ülkede yaşayan Pomaklara ve diğer Müslüman azınlıklara yönelik politikalarında öne çıkan başlıca gelişmeler şunlardır:

- 1948-1950 döneminde yüzlerce Pomak ailesinin yaşadıkları Rodoplar bölgesinden zorla ülkenin iç kesimlerine göç ettirilmesi,
- 1950-1951 döneminde Bulgaristan Müslümanlarının Türkiye'ye kitlesel göçü,
- 1953 yılında başlatılan yeni kimliklerin⁴⁴ verilmesi olayının Pomaklar tarafından şiddetli tepkilerle karşılanması,
- Tek uluslu sosyalist bir devlet yaratma amacıyla 1953-1954 döneminde Müslüman Romanlardan (Çingeneler) bir bölümünün Türk adlarının zorunlu olarak Bulgar adlarıyla değiştirilmesi,
- 1956 yılında Bulgaristan'ın güneybatısındaki Pirin bölgesinde yaşayan Makedonların yeni kimliklerinde Bulgar olarak gösterilmeleri,
- 1959 yılında başlatılan sözde "kültür devrimi" ile Müslüman giysilerine (feslere, feracelere, şalvarlara, başörtülerine vb.) savaş açılması,

⁴⁴ Bulgaristan'da ülke içinde geçerli olan ve yurt dışı çıkışlarda kullanılan iki farklı kimlik kartına "pasaport" adı verilir. Türkiye'de "nüfus cüzdanı" olarak adlandırılan bu kimliklere sosyalist dönemde "pasaport" denilmesi, bazen anlam karmaşasına neden olmaktadır.

- 1959 yılında Bulgaristan'daki yeni idari yapılandırma esnasında birkaç bin Pomak vatandaşın adlarının yeniden ve zorla Bulgar adlarıyla değiştirilmesi,

- Nisan 1962'de Politbüro tarafından "Romanların, Tatarların ve Pomakların Kendilerini Türk Olarak Tanımlamalarına Karşı Alınacak Önlemler" başlığını taşıyan bir hükümet kararının alınması,

- 1964 yılında Pomakların adları Bulgar adlarıyla değiştirilmeye başlanmışsa da, başarısızlıkla sonuçlanınca geri adım atılması,

- 1965 yılında yaklaşık 100 000 Müslüman Roman'ın Türk adlarının Bulgar adlarıyla zorla değiştirilmesi.

İkinci Dünya Savaşından sonra hem Bulgaristan Türkleri hem de Müslüman Pomaklar arasında Türkiye'ye göç etme istekleri ve girişimleri yaygınlaşmaya başlamıştır. 1947–1948 döneminde tarım alanlarının devletleştirilmesi ve kolektifleştirilmesi süreci, genelde tarım faaliyetleriyle geçinen kırsal kökenli Müslüman azınlıkları çok olumsuz etkilemiştir. Bundan dolayı işsiz, topraksız ve hayvansız kalan yoksul Pomakların bir bölümü Türkiye'ye göç etmeye kalkışmıştır. Özellikle 1949 yılında ekonomik sıkıntı içersine düşen Pomak aileler arasında kurtuluş arayışları ve Türkiye'ye göç etme ümitleri daha da artmaya başlamıştır.

17 Temmuz 1949 tarihinde BKP Merkez Komitesinin kararı ile Dobri Terpeşev başkanlığında bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon Müslüman Pomakların Türkiye'ye yönelik göç isteklerini yerinde araştırmak amacı ile Rodoplar bölgesine gönderilmiştir. Bu komisyonun Sofya'ya sunduğu raporda Pomakların en az Türkler kadar Türkiye'ye göç etmek istemelerinin altı özellikle çizilmiştir. Fakat parti yetkililerince tarlalardaki tarım ürünleri toplanmadan, yani sonbahar mevsimi bitmeden Müslümanların göç etmelerine izin verilmemesi görüşü kabul görmüştür. Aynı raporda Rodoplar bölgesindeki dağınık köy ve mahalle yerleşmelerinin her yörede bir merkez köy etrafında toplanmasına, böylece dağınık köy altı yerleşme sayısının azaltılmasına da karar verilmiştir. 28 Temmuz 1949 tarihinde BKP Merkez Komitesinin yapmış olduğu toplantıda; a) dağınık köy altı yerleşme sayısının azaltılmasına ve merkezi büyük köylerin kurulmasına, b) Türkiye'ye göç etmek isteyen Müslümanların BKP üyelikleri kaldırılmasına ve parti ile tüm ilişkilerin kesilmesine, c) Türkiye'ye göç sürecini yönlendirecek ve takip edecek bir ko-

misyonun kurulmasına, d) Müslüman azınlıkların gerekirse sınır bölgelerinden çıkartılıp zorla ülkenin iç kesimlerine göç ettirilmesine karar verilmiştir.⁴⁵

1949 yılında Georgi Dimitrov döneminin sona ermesi ile birlikte Müslüman Pomaklara karşı izlenen politikalarda bazı değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Bu değişikliklerin en önemlilerden birisi Pomakların Bulgar kökenli oldukları iddiasının yenilenmesi, böylece “Bulgar kökenli Pomakların” Türkiye’ye göç etmelerinin yasaklanmasıdır. BKP Merkez Komitesi tarafından 18 Ağustos 1949 tarihinde alınan bu yasaklama kararıyla ilk kez Türkler ile Pomaklar geniş ve yasal bir zeminde birbirlerinden koparılmaya ve ayrıştırılmaya çalışılmıştır (Gruev, 2003).

3 Ağustos 1949 tarihinde İçişleri Bakanı R. Hristozov’un BKP il teşkilatlarına gönderdiği mektup Hükümetin Müslümanlara ve Türklere yönelik bakış açısını yansıtmaya açısından çok önemlidir:

“... Mümkün oldukça daha çok sayıda Türkü ülkemizden Türkiye’ye göndermeliyiz. Sosyalist ülkemize düşman olan hocaları, müftüleri, çorbacıları, köy ağlarını vatanımızdan söküp atmalıyız. Yunanistan ve Türkiye sınır bölgelerinde yaşayan Türk nüfusunun bir bölümünü Türkiye’ye bir bölümünü de ülkenin iç kesimlerine göçe zorlamalıyız. Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyalist ülkemize yönelik saldırgan, milliyetçi ve kapitalist propagandasını önlemeliyiz, sosyalizmin sağlıklı gelişmesi için yoksul Müslümanların kültür ve refah düzeyini yükseltmeliyiz...”⁴⁶

İçişleri Bakanı Hristozov’un bu mektubu bir yandan BKP’nin ve hükümetin Türklerle ilgili tutumunu ve o dönemde uygulanan parti politikalarını net olarak yansıtmakta, diğer yandan da devletin uzun vadeli azınlık politikalarına ışık tutmaktadır. Düne kadar Bulgarların “kardeşi” olarak tanıtılan Türkler ve Pomaklar, artık istenmeyen azınlıklar, ulusal güvenliği tehdit eden unsurlara dönüştürülmüşlerdir.

⁴⁵ Alınan kararlar ile ilgili daha detaylı bilgi almak isteyenler, bakınız: Gruev, M. (2003) *Mejdu Petolačkata i Polumesetsa, Balgarite Müsülmani i Politiceskiyat Rejim (1944–1959)*, Sofya: İzdatelska Kašta “KOTA”, s. 107–110

⁴⁶ Bu konuda bakınız: Gruev, M. (2003) *Mejdu Petolačkata i Polumesetsa, Balgarite Müsülmani i Politiceskiyat Rejim (1944–1959)*, Sofya: İzdatelska Kašta “KOTA”, s. 109–110

BKP saflarından atılmalarına, kesilen gıda yardımlarına ve hükümet yetkililerin tüm baskılarına rağmen bu dönemde binlerce Pomak vatandaş vize almak için gerekli belgeleri toplayıp Türkiye konsolosluklarına başvuruda bulunmuşlardır. Toplam 250 000 Müslüman'ın Türkiye'ye göç için resmi başvuruda bulunduğu ve bunlardan yaklaşık 40 000'in Pomak olduğu bilinmektedir. Fakat 1950–1951 döneminde Türkiye'ye göç etmeyi başaran toplam Müslüman sayısı 154 000 ve bunlardan sadece 5 000'i Pomak'tır.⁴⁷ Bir kısım Pomak aileler ise ülkenin iç kısımlarına sürgün edilmiş ve devlet eziyetinden kendilerini korumak için 1953 yılında yeni kimliklerini alırken kendilerini Türk olarak yazdırmışlardır.⁴⁸

Bir bölüm Pomak nüfusunun 1950–1951 döneminde Türkiye'ye göç etmesi bir yandan Bulgaristan'daki Pomak nüfusunun Balkanlar'la Anadolu arasında bölünmesine yol açarken, diğer yandan da göç edemeyen Pomak aileler için "muhakkak başka bir göç olacak" ümitleri beslemelerine neden olmuştur. Bu göçün en önemli politik ve ideolojik yansımalarından birisi "Pomaklar kendilerini Türk hissetliklerinden dolayı Türkiye'ye göç ettiler" tezinin, "Pomaklar Bulgar kökenlidir" tezini çürütmüş olmasıdır. Bir başka anlatımla Pomaklar, Bulgar kökenli olup, Bulgar etnik bilincine sahip ve Bulgaristan'ı kendi vatanları gibi benimsemiş olsalardı Türkiye'ye göç etmezlerdi.

1949–1951 döneminde Rodop sınır bölgesinden Yunanistan'a yönelik kaçak göçlerde ciddi bir artış görülmüştür. Bulgaristan'ın iç kesimlerine komünistlerin organize ettikleri sürgünlerle gitmek istemeyen veya Türkiye'ye göç edemeyen Pomakların bir kısmı, sosyalist zulümden kurtulmak için son çareyi Yunanistan'a sığınmakta bulmuşlardır. Bu kaçışlarda birçok istenmeyen olay ve aile dramı da yaşanmıştır. Örneğin 1949 yılında Nevrokop il sınırlarında yer alan Ablanitsa köyündeki İsmail İmamov öncülüğünde 4–5 aile Yunanistan'a kaçarken güvenlik güçleriyle

⁴⁷ 1950–1951 göçü ile ilgili daha detaylı bilgi almak isteyenler, bakınız: Şimsir, B. (1986) *Bulgaristan Türkleri (1878–1985)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 212–230

⁴⁸ Bu konuda daha detaylı bilgi almak isteyenler, bakınız: Gruev, M. & Kalyonski, (2008) *Vazroditelniat Protsets. Müsülmanskite Obştnosti i Komunistiçeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo "SIELA", s. 21–22

girdikleri çatışma sonucunda iki masum çocuk öldürülmüştür. 1950 yılında Şumnatitsa köyünden 6 aile, Kirkovo köyünden de 2 aile Yunanistan'a sığınmışlardır. 1953 yılında Godoşevo köyünden 5 delikanlı genç, Bulgar Komünist Partisi gençlik kolu sekreteri ile birlikte Yunanistan'a kaçmayı başarmışlardır.⁴⁹ Sonraki dönemlerde sınırların modernleşmesi ve daha iyi korunması sayesinde bu tip kaçışlar azalmıştır.

1949 yılından itibaren ilk kez Müslüman Pomak gençler etnik Bulgarlar gibi askerliklerini savunma amaçlı silahlı ordu birliklerinde yapmaya başlamışlardır. Önceleri sadece işçi olarak çalıştırılan ve silahlardan uzak tutulan Pomaklar, artık silahlı askerlik yapabilme olanaklarına kavuşmuşlardır. 1953 yılından itibaren de ilk Pomak subaylar orduda görev ve başlamışlardır.⁵⁰ BKP ve hükümet yetkilileri, askerlerle subaylar arasındaki etnik farklılıktan kaynaklanan engellerin kaldırılması ile Pomakların daha kolay Bulgarlaşacaklarını ve yaşadıkları vatana daha sadık olacaklarını ümit etmişlerdir. Aslında subaylardan, öğretmenlerden, mühendislerden, doktorlardan, sanatçılardan ve yazarlardan oluşan bir Pomak aydın sınıfının oluşturulması ve bu aydın sınıfın BKP etkisi altına sokularak, "Birleşik Homojen Sosyalist Bulgarlar Ulusu" yaratma politikalarına destek ve aracı olması, sosyalist dönemde tüm Bulgaristan hükümetlerinin öncelikli etnik politikaların başında gelir.

1953–1969 döneminde Bulgaristan Pomaklarının yaşamlarını derinden etkileyen bazı gelişmeler ve olaylar şunlardır:

- Etnik kökenin belirtildiği yeni kimliklerin 1953 yılında verilmesi,
- 1955 yılında Bulgar Bilimler Akademisi'nde Pomak sorununu bilimsel olarak araştırarak ve tartışarak bir çalışma komisyonunun kurulması,
- 1955–1956 öğretim yılından itibaren Pomak gençlerin üniversitelere özel kontenjanlarla girmeleri kararının alınması,
- 1956'dan sonra başlatılan sözde "kültür devriminin" Pomak yaşıntısına olumsuz olarak yansması,

⁴⁹ 1949–1951 döneminde Güney Bulgaristan'dan Yunanistan'a yönelik kaçak Pomak göçleri ile ilgili bakınız: Gruev. M. (2003) *Mejdu Petolačkata i Polumesetsa, Balgarite Müsülmani i Politiceskiyat Rejim (1944–1959)*, Sofya: İzdatelska Kaşta "KOTA", s. 119–122

⁵⁰ Bu konuda daha detaylı bilgi almak için, bakınız: Gruev. M. (2003) *Mejdu Petolačkata i Polumesetsa, Balgarite Müsülmani i Politiceskiyat Rejim (1944–1959)*, Sofya: İzdatelska Kaşta "KOTA", s. 128–131

- İslam karşıtı çalışmaların ve ateist propagandaların yoğunlaşması,
- Türk ve Müslüman gelenek-göreneklerine karşı yasakların artırılması,
- Hükümet yetkilileri tarafından Pomakların Türkleşmesini önleme çalışmalarının hızlandırılması,
- 1962–1964 dönemindeki asimilasyon girişiminin başlatılmış olması.

1952–1953 döneminde yeni kimliklerin verilmesi esnasında 80.387 Pomak vatandaşının büyük bir bölümü “Bulgar” veya “Balgaromohamedanin” olarak yazdırılmış, bunun sonucunda Razlog, Peştera, Gotse Delçev ve Teteven yörelerinde yer yer ayaklanmalar ve çatışmalar yaşanmıştır. Bulgaristan İçişleri Bakanlığı verilerine göre Haskovo’dan 28.814, Plovdiv’den 27.306, Blagoevgrad’tan 22.000 ve Plevne’den (Teteven yöresi) 2.257 Pomak vatandaşa yeni Bulgar kimliği verilmiştir (Çınar, 2005).

1953 yılında eski kimlik belgeleri değiştirilerek, yerine yenilerinin verilmesiyle ülke içindeki tüm milletlerin ve azınlıkların kontrol ve tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu masumca görünen girişimin müthiş sert tepkiler alacağını ne BKP, ne İçişleri Bakanlığı, ne de hükümet yetkilileri beklememişlerdir. Pomakların ve diğer azınlıkların göstermiş oldukları bu tepkilerin başlıca nedenleri şunlardır (Gruev, 2003; Gruev ve Kal-yonski, 2008):

- İlk kez bu yeni kimliklerde etnik aidiyet ve millet ile ilgili bilgiler yer almıştır. Pomakların büyük bir bölümü kendilerini Türk hissetmelerine rağmen, yeni kimliklere hükümet görevlileri tarafından Türk olarak yazılmamışlardır. Böylece, “Bulgar” veya “Balgaromohamedanin” olarak tanımlanmalarını kabullenmeyen Pomaklar, yeni kimliklerini almamak için toplu direniş göstermişlerdir.

- İlk kez, yeni kimliklerin fotoğraflı olması istenilmiştir. Müslüman inancına göre yüzünü göstermenin veya yüzünün kâğıda fotoğraf olarak yansıtılmasının günah olduğunu düşünen Pomak kadınları, fotoğraflarının çekilmesine izin vermedikleri gibi, başörtülerini çıkarıp açık başlı fotoğraf çekilmesini de kabul etmemişlerdir.

- Özetle, özgürlüklerinin kısıtlandığını, özel yaşamlarına müdahale edildiğini ve devletçe kontrol edildiklerini düşünen Pomaklar, yeni

kimliklere büyük tepki göstermişlerdir.⁵¹

Yeni kimliklerin verilmesi esnasında Gotse Delçev, Razlog ve Teteven yöresinde güvenlik güçleri ile Pomak vatandaşlar arasında çatışmalar çıkmıştır. Razlog yakınındaki Eleşnitsa köyünde, Gotse Delçev yöresindeki Ribново köyünde, Çeç yöresindeki Valkosel köyünde Pomak vatandaşlar taşlarla, baltalarla ve sopalarla yetkili memurlara ve güvenlik güçlerine saldırmışlardır. Nisan 1953'te Velingrad yöresindeki Sarnitsa köyünde kadınların katılımı ile büyük bir protesto yürüyüşü düzenlenmiştir. Teteven yöresinde yer alan Galata, Gradeşnitsa ve Kirčevo köylerinde yaşayan Pomaklar yeni kimliklerinde "Türk" olarak tanımlanmak istediklerinden dolayı başbakan Valko Çervenkov'a mektup yazmışlardır. Valko Çervenkov o zamanki yardımcısı Todor Jivkov'a bu sorunu çözmesi için talimat verse de, Teteven Pomaklarının sorunu çözülmemiştir (Gruev ve Kalyonski, 2008).

Müslüman erkek çocukların sünnet edilmesi onların Bulgar çocuklardan ayrışmalarına neden olduğundan dolayı, BKP yönetimi tarafından sünnet olayı ilkel ve sağlıksız bir çağdışı uygulama olarak görülmüş ve hem medyada, hem de bilimsel yayınlarda bu açıdan yansıtılmıştır. Bir başka deyişle, "dinsel ve etnik farklılaşmalara yol açan sünnet", BKP yönetimi tarafından birleşik ve homojen sosyalist ulusun önünde önemli bir engel olarak görülmüştür. İşte bu nedenle 30 Aralık 1959 tarihinde Sağlık Bakanlığı'nın aldığı bir kararla, sünnetçiler tarafından ilkel ve sağlıksız ortamlarda yapılan sünnetler yasaklanmış, bundan sonra tüm ülkede sadece doktor ve hemşire gözetiminde, hastane ortamında devletin izni ve bilgisi dahilinde sünnet yapılabileceğine karar verilmiştir (Gruev ve Kalyonski, 2008). Böylece, o güne kadar sünnetçilikle geçinen

⁵¹ 1953 yılında Müslüman Pomaklara yeni pasaportlarının verilmesi esnasında devlet yetkililerin karşılaştıkları güçlüklerle ilgili aşağıdaki kaynaklara bakınız:

• Büchschenschütz, U. (2000) *Maltsinstvennata Politika v Balgariya. Politikata na BKP kam Evrei, Romi, Pomatsi i Turtsi (1944–1989)*, Sofya: Mejdunaroden Tsentar po Problemita na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR

• Gruev. M. & Kalyonski, (2008) *Vazroditelniyat Protse. Müsülmanskite Obştnosti i Komunističeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdateltsvo "SİELA"

• Gruev. M. (2003) *Mejdu Petolačkata i Polumesetsa, Balgarite Müsülmani i Političeskiyat Rejim (1944–1959)*, Sofya: İzdatelska Kaşta "KOTA"

kişilerin belgeleri ve çalışma olanakları ellerinden alınmış ve çocuklarını sünnet ettirecek olan Müslüman velilerin devlete başvurmaları amaçlanmıştır. Aslında bu kararlar devlet, hem mahrem ve dinsel bir konuya müdahalede bulunmuş, hem de Müslüman çocuklarının sağlığını Hristiyan doktorlara havale etmiştir. Daha da önemlisi bundan sonra tüm sünnetler kontrol altında yapılacağından dolayı BKP üyesi bir Müslüman baba çocuğunu sünnet için hastaneye götürmeden önce bin kez düşünmesi gerekecektir. Çünkü BKP' ye göre sünnet "dindarlığın, yobazlığın, ıskallığın ve gericiliğin simgesi" olduğundan dolayı sosyalist yaşam biçimi ile bağdaşmayan bir kavramdır. 1964 yılında Velingrad yakınlarındaki Korovo köyünde Bulgaristan'ın sosyalist dönemdeki son toplu sünneti gerçekleştirilmiş ve neredeyse tamamı Pomak olan 130 çocuk sünnet edilmiştir. Fakat tüm bu baskılara ve yasakçı dayatmalara rağmen bazı yörelerde sosyalist dönemin sonuna kadar gizliden gizliye sünnet olayları Pomaklar tarafından sürdürülmüştür. Örneğin 1977-1982 döneminde Yakoruda ilçesindeki 418 erkek Pomak çocuğundan sadece % 24,6'sı sünnet olmamıştır (Gruev ve Kalyonski, 2008).

1964 yılında Pomak topluluğu yeni bir Bulgarlaştırma ve asimilasyon girişimini püskürtmek zorunda kalmıştır. Asıl asimilasyon süreci başlamadan önce Blagoevgrad yöresinde BKP üyesi partililere baskı yapılarak Türk adlarını terk edip Bulgar adları almaları talimatı verilmiştir. Böylece partili Pomakların Bulgarlaşmasıyla diğer Pomaklara örnek olmaları amaçlanmıştır. Fakat hükümetin planları pek tutmamış, Gotse Delçev, Razlog ve Blagoevgrad yöresinde birçok köyde yine baskı, zulüm ve çatışmalar yaşanmıştır. 12 Mayıs 1964 tarihinde Politbüro üyeleri yapılan yanlışlıkların affedilemez olduğunu, Pomaklara baskı ve şiddet uygulayanlardan hesap sorulması gerektiğini, Bulgarlaştırma sürecinin istenmeyen yöntemlerle yapıldığını itiraf etmek zorunda kalmışlardır (Büch-senschütz, 2000).

Müslüman azınlıkların hızla Türkleştiğini gören Bulgar hükümet yetkilileri bu olayı engellemek için yoğun çaba harcamışlardır. Politbüro'nun 1962 yılında ele aldığı bir resmi yazıda Pomakların, Tatarların ve Romanların Türkleşme sürecini önlemek için başbakan onaylı hükümet kararı alınmıştır. Bu doğrultuda Pomakların ve Romanların adları Bulgar adlarla zorla değiştirilmeye başlanmıştır. Sonuç olarak, 1964 yılında

Pomaklara yönelik bir asimilasyon kampanyası yürütülmek istenmişse de başarısız olmuştur. Ertesi yıl 1965'te bu kez Müslüman Romanlar hedef alınmış ve yaklaşık 100.000 Romanın Türk adları Bulgar adlarla değiştirilmiştir. 1971–1974 döneminde ise Pomaklara yönelik son asimilasyon kampanyası yürütülmüş ve yaklaşık 120.000 Müslüman Pomak topyekün Bulgarlaştırılmıştır (Dayıoğlu, 2005).

4.3. Yeniden Doğuş Kabusu (1970–1974)

17 Temmuz 1970 tarihinde BKP Merkez Komitesi'nin ve Politbüro'nun 549 sayılı gizli kararı ile kabul ettikleri "Bulgar Müslümanların sınıf ve parti bilincinin arındırılması ve vatanseverlik öğretiminin yaygınlaşması" kararının yürürlüğe girmesi ile birlikte Pomaklara yönelik son büyük asimilasyon kampanyası da fiilen başlatılmıştır (Büchsenhüt, 2000). BKP ve o dönemin hükümet yetkilerince benimsenen yeni Bulgarlaştırma kampanyasının başlıca beş amacı vardır:⁵²

- Pomakların Türkleşmesini engellemek,
- Türklerle Pomakların birleşerek güçlü ve kalabalık bir azınlık olmalarını önlemek,
- Pomaklara Bulgar isimler vererek Türkiye'ye göç etmelerini engellemek,
- Pomakları Bulgarlaştırarak Bulgar milleti ile bütünleşmelerini sağlamak,
- Pomak azınlığını asimile ederek, Pomak sorunundan kurtulmak.

⁵² 1970–1974 döneminde uygulamaya konulan Bulgarlaştırma kampanyasının amaçları, gelişimi ve sonuçları ile ilgili aşağıdaki kaynaklara bakınız:

- Memişoğlu, H. (1999) *Balkanlarda Pomak Türkleri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
- Mihaylov, S. (1992) *Vazrojdenskiyat Protses v Balgariya*, Sofya: İzdava "M 8 M"
- Büchsenhüt, U. (2000) *Maltsinstvennata Politika v Balgariya. Politikata na BKP kam Evrei, Romi, Pomatsi i Turtsi (1944–1989)*, Sofya: Mejdunaroden Tsentar po Problemite na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR
- Gruev, M. & Kalyonski, (2008) *Vazroditelniyat Protses. Müsülmanskite Obştnosti i Komunistiçeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdateltsvo "SIELA"
- Gruev, M. (2003) *Mejdu Petolaçkata i Polumesetsa, Balgarite Müsülmani i Politikiçeskiyat Rejim (1944–1959)*, Sofya: İzdatelska Kaşa "KOTA"

1970 yılında BKP ve hükümet yetkililerinin belirledikleri yeni etnik politikalar hemen il başkanlarına ve parti sekreterlerine iletmeye başlamıştır. Bu politikalar aslında bilinen eski yöntemlerin devamı niteliğindedir. Müslümanlara dini kutlamaların yasaklanması, küçük çocukların sünnet edilmesinin engellenmesi, Pomak ve Türk karma evliliklerin önlenmesi, Pomak azınlığın Türkleşmesinin önüne geçilmesi, Pomak ve Türk askerlerin aynı askeri birlikte eğitim almalarının engellenmesi, Bulgar vatanseverliği ve Bulgar kültürü sevgisinin aşılması vb.

1970 yılında başlayan Bulgarlaştırma kampanyası ülkenin batı bölgelerinden doğu bölgelerine doğru yayılarak sürdürülmüş, sonunda kuzey Bulgaristan'daki lokal Pomak yöreleriyle sonlanmıştır. 1962 yılında karşı koyalara anlayış gösterilirken bu kampanyada daha sert ve daha radikal güvenlik önlemlerin alınmış olması dikkat çekmektedir.

1970 yılında başlayan Bulgarlaştırma kampanyası daha sorunsuz gibi görünen Smolyan yöresinde başlatılmış, 1971-1972 döneminde ise Madan, Rudozem, Zlatograd, Devin ve Dospat yörelerini kapsayarak genişletilmiştir. Yerel tabanda kampanyayı doğrudan yürütenler arasında parti yetkilileri, muhtarlar, öğretmenler ve ülkenin diğer bölgelerinden gelen gönüllü Bulgarların yanı sıra polis ve askeri birlikler de görev almıştır. Gruev'in "grupi za natisk" yani "baskı grupları" olarak adlandırdığı bu organizatörlerin başlıca görevleri, Bulgarlaştırma sürecinin sorunsuz, çatışmasız ve barış ortamında geçmesini sağlamaktır (Gruev ve Kalyonski, 2008). 1964 yılındaki Bulgarlaştırma kampanyasında olduğu gibi 1970-1974 dönemindeki asimilasyon kampanyasının gerekçeleri de aynıdır: "Birleşik Bulgar sosyalist ulusu yaratmak", "tarihsel gerçekleri yeniden sağlamak", "kapitalist Türkiye propaganda-sını durdurmak", "Bulgar kökenli Pomakların Türkleşmelerini engellemek" vb.

Bu kampanyada Bulgar milliyetçileriyle işbirliği içinde olan eski Rodina Derneği üyeleri gönüllü olarak eski Bulgar isimlerini yeniden alarak, bir zamanlar yürüttükleri etnik politikalarda ne kadar haklı olduklarını kanıtlamaya çalışmışlardır. Fakat Pomakların büyük bölümü eski Bulgar isimlerini hatırlamak dahi istemediklerinden dolayı bazıları, zorlamalar karşısında, Sergey, Alyoşa, Fedya gibi Rus adlarını

yeğlemişlerdir.⁵³ Bu olay bir yandan “Bulgar olmaktansa Rus olmayı kabul etmek” , öte yandan da “kimlik isyanına” bürünmüştür. Dahası, bir yandan Bulgar olan her şeye karşı öfke, kin ve nefret tohumlarının yeşermesine, diğer yandan da asli millet olan Bulgarlar ile azınlıklar arasında güvensizlik bunalımına yol açmıştır.

Yeni adlarla “resmiyette Bulgar olan” Pomakların, gündelik hayatlarında Türk ve Müslüman olarak davranmaları sosyo-kültür ikilemlere ve kuşak çatışmalarına neden olmuştur. Ölmüş olan babaların, annelerin, dedelerin isimlerinin de değiştirilmesi ise olayı daha karmaşık, daha hüznü, daha saçma, daha acı verici hale getirmiştir. Yaşayan torunların yıllar önce ölmüş dedesine “isim babalığı” yapmaları ve onayları olmadan onları Bulgarlaştırmaları, hem paradoksal, hem de insanlık adına utanç verici bir durum haline dönüşmüştür. Ölmüş kişilerin yeniden adlandırılması ve onların mezar taşlarına yeni Bulgar adlarının yazılması, öteki dünyadaki Müslümanların dahi Bulgarlaştırmadan kaçamadıklarının göstergesi olarak yorumlanmıştır. Müslüman ve Hristiyan mezarlıkların zorla birleştirilmesi ve ölen Müslüman Pomakların Hristiyanlar gibi gömülmesinin istenmesi ise ne sürdürülen etnik politika ile ne mantıkla, ne insanlıkla, ne de sözde sosyalizm sistemi ile asla açıklanamaz. Bireyin adının değiştirilmesi, bireyin dini duygularını ve dinsel yaşam biçimi ile alay edilmesi, Pomakların en mahrem, en saklı kalması gereken duygu, tutum ve düşüncelerine tecavüz edilmesi, bu olayların hiçbir zaman unutulmamasının ve bunu yapanları da asla affetmemelerinin temel nedenidir. Bu yüzden “yeni doğuş” süreci doğmadan ölmüştür.

1970-1974 döneminde sürdürülen Bulgarlaştırma kampanyasında “toyaga i morkov”⁵⁴ politikaları etkisini sürdürmektedir. Bu politikaların

⁵³ Pomakların yeni isim seçmelerindeki trajik durumu ile ilgili bakınız: Gruev. M. & Kalyonski, (2008) *Vazroditelniyat Protset. Müsülmanskite Obştnosti i Komunističeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdateltsvo “SİELA”, s. 69-70

⁵⁴ “Toyaga i morkov” politikası Türkçeye “sopa ve havuç” politikası olarak tercüme edilebilir. Pomaklara yapılan yatırımlar, onların eğitim, sağlık, istidam, kültür ve yoksulluk sorunlarını çözmeye yönelik tüm iyileştirmeler, tüm olumlu politikalar tavşan önüne konulmuş bir havuç sebzeyle benzetilmiştir. Oysa partinin ve hükümetin isteklerini yerine getirmedikleri, Bulgar ulusu ile bütünleşmeyi kabullenmedikleri, sosyalist düzene ayak uydurmadıkları durumlarda ise aynı tavşan sopa ile tehdit edilmekte ve sindirilmektedir. İticiliği ve çekiciliği, ödülü ve cezayı bir arada sunan bu sinsi ikiyüzlü etnik politika, diğer Müslüman azınlıkların asimile edilmesinde de kullanılmıştır.

uygulanış biçimi ile ilgili bir örnek vermekte yarar vardır:⁵⁵

“Rudozem yöresindeki Voykovo köyünde yaşayan Asen Zerov, Bulgar yöneticilere yaranmak ve geleceğini garanti altına almak maksadı ile asimilasyon sürecindeki yetkililere gidip 14 kişilik ailesinin gönüllü olarak Bulgar adları almak istediklerini belirtmiştir. İlk kez bu köyde birine Bulgar adı verileceğinden dolayı, BKP ilçe başkanı V. Kuyumciev’in önderliğinde, gazeteciler, parti yetkilileri, kaymakam ve birçok Bulgar yetkili organize olup Zerov’un evini ziyaret etmişlerdir. Ziyaret bitiminde, yapılan resmi konuşmalardan sonra, davul ve zurnalarla müzikli bir ortamda kutlamalar yapılmış ve nutuklar atılmıştır. “Doğru yola” ve “doğru ada” kendisi gönüllü ulaşp “özüne döndüğünden” dolayı Zerov’un ailesine yeni Bulgar kimlikleri verilirken, yeni halı, yeni masa, 12 sandalye, yemek takımı ve büyük bir radyo da hediye edilmiştir. Böylece masa ve sandalye karşılığında kimliğini değiştiren Zerov’dan diğer Pomaklara önemli bir mesaj verilmiştir: Sizler de benim gibi karşı koymadan Bulgar adlarımızı kabul ederseniz hem benim aldığım hediyelere sahip olabilirsiniz, hem de “devletin koruyucu himayesi” altına girmiş olursunuz.”

Zerov ailesinin yaşadığı trajik-komik olay “sopa ve havuç” politikasının ikiyüzlülüğünü göstermek açısından iyi bir örnek oluşturduğu gibi, yoksul Pomakların çaresizliği ve fakirliğinden istifade ederek, masa ve sandalyeler hediye edilerek, kişilerin etnik kimliğinin nasıl yok edildiğini yansıtmaları açısından çarpıcı bir örnektir. Etnik bilinç, kültür algısı ve dinsel aidiyet gibi hassas ve derin duyguların, “tencere ve tavalarla” değiştirilemeyeceğini anlamakta güçlük çeken Bulgar yöneticiler, ancak 1989 sonrasında binlerce Müslüman Pomak vatandaşın Türk adlarını geri almasıyla uyguladıkları Bulgarlaştırma kampanyasının ne kadar anlamsız, ne kadar başarısız olduğunu kavramışlardır.

⁵⁵ Zerov olayı ile ilgili aşağıdaki kaynaktan faydalanılmıştır: Gruev. M. & Kalyonski, (2008) *Vazroditelnizat Protsets. Müsülmanskite Obştnosti i Komunistiçeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, Sofya: Institut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdateltstvo “SIELA”, s. 68–69

1970–1974 döneminde sürdürülen Bulgarlaştırma kampanyasının en acıklı yönlerinden biri ise insan haklarının hiçe sayılması, Bulgarlaşmayı kabul etmeyenlere yaşama şansının verilmemesidir. Örneğin Bulgar adı ile yeni kimlik almayan Pomaklara bir “hiç” gözüyle bakan devlet, boyun eğmeyen bu kişilere maaş vermemektedir, çocukları okula kayıt yapmamaktadır, ehliyet veya diploma vermemektedir, bankadaki tüm paralarını dondurmaktadır. Bulgarlaşmayı reddeden bu kişiler, hastalansa dahi muayene edilemez, kaza geçirse dahi yardım verilemez, ilâç alamaz vb. Kısacası, devlet, sosyalist düzen adına yakışmayan bir sosyal ayrımcılık yaparak, Bulgarlaşmayı bu ülkede yaşamak isteyen Müslüman azınlıklar için bir önkoşul olarak öne sürmektedir. Azınlıkları asimile etmek, kültür farklılıkları yok etmek, tarihsel gerçekleri saptırmak böylece homojen ulus, homojen kültür, homojen siyaset, homojen kimlik yaratmak BKP’nin inatla sürdürdüğü uzun vadeli bir ulusal politikaya dönüşmüştür. Diğer azınlıkları hiçe sayarcasına, Bulgaristan’ın sadece Bulgar milletine aitmiş gibi davranılması (daha doğrusu dayatılması) ve diğer etnoslara kimliklerini ve kültürlerini yaşatma şansının tanınmaması, sosyalist dönemde bu ülkede gerçekleştirilen bütün asimilasyon girişimlerin öncelikli nedenlerinden biridir. Özetle, 1970’li yıllarda Bulgaristan hükümetlerinin azınlık olarak kabul etmedikleri Pomaklara yönelik politikaları üç sloganlaşmış yaklaşımla özetlenebilir: “Ya bizim gibi ol, ya da bizden değilsin”, “hizaya kendin gel yoksa biz seni hizaya getiririz” ve “ya sev, ya terk et”.

Bu asimilasyon politikası uygulanırken, birçok bilim adamının ısrarla Pomakların Bulgar kökenli olduklarını öne sürmeleri, onların kendi köklerine geri dönmeleri gerektiğini makalelerle, kitaplarla savunması, “bilimsel kaynaklar böyle diyor biz ne yapalım” safsatası ile yaşanan etnik trajedi daha da acımasız ve seviyesiz bir düzleme oturtulmuştur. Kişilerin kendi etnik aidiyetini, kendi dinsel inancını belirleyemeyecek kadar, kendini nereye ait olduğunu hissedemeyecek kadar duygusuz, bilinçsiz ve düşüncesiz olarak görmek veya “sen kökenini bilmiyorsun, gel ben sana onu öğreteyim” yaklaşımı, Pomak topluluğuyla düpedüz alay etmek, onu aşağılamak, küçümseyip rencide etmektir. Bunu yapan sorumlu kişilerin ise “sevgi, hoşgörü, kardeşlik ve sosyalizm uğruna” bunu yaptıklarını söylemeleri ise aklın ve görgünün bittiği ve görgüsüzlükle mantıksızlığın başladığının işaretidir.

1970–1974 döneminde sürdürülen Bulgarlaştırma kampanyasında meydana gelen başlıca olaylar arasında, önemli gördüğümüz üç “hüzünlü yaşam kesiti” aşağıda özetlenerek verilmiştir:⁵⁶

A) Barutino Olayları:

Bulgarlaştırma kampanyası daha yaygınlaşmadan Madan ve Rudozem yörelerinde ilk direnişler ve ilk çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. Madan kasabasında cuma gününün Pomaklar için hem ibadet hem de alışveriş günü olduğunu bilen Bulgar yöneticiler bu günü değiştirmeye kalkışmışlardır. Erken evliliklere yapılan parasal cezalar artırılmış, dini ibadetler kısıtlanmaya başlamıştır. Bütün bunlar Bulgarlara olan güvensizliği ve nefreti daha da arttırmıştır. Huzursuzluk içinde olan Pomaklar, bir yandan Türkiye’ye değişik göç yolları aramaya başlamışlar, diğer yandan da dinsel arayışlara girmişlerdir. Örneğin bu dönemde kutsal sayılan Enihanbaba türbesini ziyaret edenlerin sayısında büyük bir artış gözlenmiştir. Bu yaşanan olaylar aslında Barutino olaylarının hazırlayıcısı ve tetikleyicisi olmuştur.

1972 yılının başından beri Barutino köyündeki madenciler Bulgar isimlerini almaları için baskı altında tutulmuştur. Ama BKP yandaşlarının propagandası pek işe yaramamış ve kimse gönüllü olarak Türk adını değiştirmemiştir. 13 Mart 1972 tarihinde tüm maden ocakları asker ve polislerce sarılmış ve gece saat 23.00 sularında maden işçileri ile güvenlik güçleri arasında çatışmalar başlamıştır. İşçilerin büyük bir bölümü dövülmüş ve işten atılmış, daha büyük direnç gösterenler ise ya sürgüne gönderilmiş, ya da hapsedilmiştir. Ertesi gün tüm köylüler köy meydanına toplanmış ve hükümetin izlediği etnik politikaları protesto etmeye başlamışlardır. 16 Mart’a kadar geceleri ateş yakarak ısınan köylülerin

⁵⁶ 1970–1974 döneminde sürdürülen Bulgarlaştırma kampanyasında meydana gelen başlıca olaylar ile ilgili bilgiler aşağıdaki kaynaklardan alınmıştır:

- Memişoğlu, H. (1999) *Balkanlarda Pomak Türkleri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s. 64–70
- Büchschütz, U. (2000) *Maltsinstvennata Politika v Balgariya. Politikata na BKP kam Evrei, Romi, Pomatsi i Turtsi (1944–1989)*, Sofya: Mejdunaroden Tsentar po Problemita na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR, s. 101–105
- Gruev, M. & Kalyonski, (2008) *Vazroditelnıyat Protsets. Müsülmanskite Obşnosti i Komunıstıçeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posledıtsi*, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdateltsvo “SİELA”, s. 64–87

toplu protestosu tüm engellemelere rağmen ısrarla sürmüştür. Köy, 16 Mart 1972 tarihinde Devin ve Gotse Delçev'den gelen askeri birlikler, tanklar ve itfaiye araçlarıyla tamamen kuşatılmıştır. Süren çatışmalarda iki kadın öldürülmüş, altı kişi ağır yaralanmış, yüzlerce gösterici de feci şekilde dövülmüştür. Köy sakinlerinden birçok Pomak hapishaneye gönderilmiş, birçoğu ise başka yörelere sürgün edilmiştir. Barutino'daki çarpışmalar diğer yörelerde gerçekleştirilecek Bulgarlaştırma kampanyasının çok çetin ve zorlu geçeceği ilk habercisi olmuştur.

B) Sarnitsa ve Koçan Olayları:

Nisan 1972'de Sarnitsa köyünde bir Bulgar polisin öldürülmesi, olayları ve etnik gerginliği daha da tırmandırmıştır. Öldürülen 25 yaşındaki Sergey Kurtov, milli kahraman ilan edilerek, ölmüş cesedi köy okulunun bir sınıfında tutulup tüm öğrencilere gösterilmesi, korkutmanın ve sindirmenin de ötesine geçmiştir. Bu olayla aslında Pomakların utanç duymaları, ezilmeleri, özür dilemeleri, hükümetin önünde diz çökmeleri hedeflenmiştir. Köy meydanında öldürülen polisin hemen heykeli dikilmiş ve bu heykelin altına şu yazı yazılmıştır: "Burada ölümsüz Yüzbaşı Sergey Kurtov yatmaktadır. O, vatani görevini yerine getirirken düşmanların vahşi saldırısına uğramış ve kahramanca dövüşerek can vermiştir."

Polisi öldürülen kişiler Yunanistan'a kaçarken, Koçan köyünde yakalanmış ve bunlardan birisi hemen orada öldürülmüş, diğerleri ise ömür boyu hapse mahkûm edilmiştir. Yakalanan kaçak Pomaklara yataklık ve yardım ettiklerinden dolayı Koçan köylüleri, intikam alma ve sindirilme duygusuyla, hükümet güçleri tarafından derhal Bulgarlaştırılmışlardır. Ayrıca Sarnitsa ve Koçan köyünden çok sayıda Pomak, direnişlerinden dolayı Belene toplama kampına sürülmüşleridir. Tuna nehrinin Belene adasındaki bu ünlü kampta Bulgarlaştırma kampanyasına karşı çıkmış 400 ile 500 arasında tutuklu Müslüman Pomak olduğu bildirilmektedir.

C) Kornitsa Olayları:

1973 yılının sonlarına doğru Bulgaristan'daki tüm Pomaklara yeni Bulgar adları verilmiştir. Geriye sadece Teteven ile Çeç yöresindeki Pomaklar kalmıştır. Güney Pirin bölgesinde Mesta vadisinde yer alan Breznitsa, Lajnitsa ve Kornitsa köyleri Bulgarlara en çok direnç gösteren Pomak köylerin başında gelirler. 1972-1973 kışını köy meydanında, yak-

tıkları büyük ateşler etrafında "hazır ol durumunda" savunmada geçiren Kornitsa köylüleri, çocuklarını Bulgar okullarına göndermeme kararı almışlardır. Ayrıca köylüler işe gitmemeye başlayıp diğer yerleşim birimleriyle ilişkilerini tamamen kesmekle kalmayıp köyün ortasına bir de Türkiye bayrağı dikmişlerdir. Bazı milliyetçi Bulgar yazarlar⁵⁷ Pomakların "Kornitsa Türk Cumhuriyetinin" kuruluşundan bahsetseler de bir avuç savunmasız Müslüman'ın Bulgarlaşmaya karşı gösterdikleri tepkiyi ve asimilasyon direncini bölücülük, Türkiye ile işbirlikçiliği, vatan haini ve Bulgaristan'ı bölme girişimleri gibi abartılı ve gerçek dışı olaylarla ilişkilendirmeleri, Pomakları karalama, yaptıkları mücadeleyi küçümseme ve politik hedef saptırmadan başka bir şey değildir.

Bulgar güvenlik güçleri hemen harekete geçmiş ve başta parti yöneticileri olmak üzere 3.000 kişilik kalabalık bir ordu desteği ile 28 Mart 1973 tarihinde köyü ele geçirmek için saldırı başlatılmıştır. Güvenlik güçleri ile Pomaklar arasında çıkan çatışmalarda 5 kişi öldürülmüş, 80 kişi yaralanmış, 10 kişi hapse gönderilmiş, 14 aile ve onların dışında da ayrıca 13 kişi sürgüne gönderilmiştir. Böylece Kornitsa'daki yoksul Pomaklar için Türklüğün savunulmasının ve Türkiye bayrağının dalgalanmasının bedeli çok ağır olmuştur.⁵⁸ Konitsa'daki çarpışmalarda öldürülen Müslüman Pomaklar şunlardır: Moharem Moharemov Barganov, Yüsein Asenov Karaaliev, Salih Mustafov Amidein, İsmail Kalyorov Tityanov ve Tefik Tefikov Hadjiev. Öldürülen bu beş Pomak vatandaşın cesetleri dahi yakınlarına verilmemiştir ve nerede gömülü oldukları da bilinmemektedir (Krasteva ve Asenov, 1993).

1975 yılının başında, o zamana kadar asimilasyona uğramayan, Teteven Pomakları da Bulgarlaştırılmıştır. Teteven yöresinde, Müslüman Pomaklarla güvenlik güçleri arasında çıkan çatışmalarda Galata köyünden Mehmet Selimov ile Habize Alieva öldürülmüşler ve 1970-1974 asimilasyonun son kurbanları olmuşlardır (Gruev ve Kalyonski, 2008).

⁵⁷ Bakınız: Krasteva, N. & Asenov, B. (1993) *Poturçvane*, Sofya: İzdatelstvo ne e Spomenato, s. 31-54

⁵⁸ Türk düşmanlığı ile bilinen Bonço Asenov ve Neyka Krasteva "Poturçvane" (Türkleştirme) adlı kitaplarında 1973 yılındaki Kornitsa olaylarına geniş yer ayırmışlar ve bu Pomak köyündeki Türklük savunucusu ve köy isyanının organizatörleri olarak Ramadan Ahmedov Runtov ve Alil Alilov Byalkov'u göstermektedirler. Daha detaylı bilgi için bakınız: Krasteva, N. & Asenov, B. (1993) *Poturçvane*, Sofya: İzdatelstvo ne e Spomenato, s. 31-54

Şubat 1974'te alınan BKP kararları ile Pomaklar üzerindeki baskı daha da artırılmıştır. Erkek çocukların sünnet edilmesinin yasaklanması ile Müslümanların dini ibadetleri tamamen yasaklanmış, ayrıca camilerdeki dinsel faaliyetleri, Müslüman giyim ve kuşamı tamamen ortadan kaldıracak politikalar geliştirilmiştir. Böylece 1950'li yıllarda başlayan Müslüman Pomaklar üzerindeki BKP ve hükümet baskısı 1975-1980 döneminde en son aşamasına ulaşmıştır. Bundan sonraki son aşama ise daha kalabalık ve daha dirençli olan bir başka Müslüman topluluk üzerine dikkatler yoğunlaşmış ve şu soruya yanıt aranmaya başlanmıştır: Bulgaristan Türklerine sıra ne zaman gelecek?

1970-1974 dönemindeki asimilasyon girişimiyle Bulgaristan'daki tüm Pomaklar Bulgarlaştırılmıştır. Hem Bulgarlar, hem de Türkler tarafından dışlanan ve ötekileştirilen Pomaklar bu zorlu dönemde maalesef tek umut bağladıkları ülke Türkiye'den de hiçbir destek görmemişlerdir. Asimilasyon olaylarının yankıları, "sosyalist demir perde duvarını" aşamamasından dolayı ne Avrupa'da ne de başka bir yerde gerekli tepkiyi görmemiştir.⁵⁹ Dünya kamyonunun Pomak trajedisini sessizce karşılaması ve bir milletin yok oluşuna seyirci kalması, Bulgar devlet yöneticilerinin planladıkları 1984 yılı Türk asimilasyonunda da benzer bir sessizlik olabilir beklentisine sokmuştur.

4.4. Birleşik Bulgar Sosyalist Ulusu Yaratma Hayalleri (1975-1989)

1975-1989 döneminde hem SSCB ve Bulgaristan'da hem de diğer sosyalist Doğu Avrupa ülkelerinde teorik de olsa "normal sosyalizm"den "gelişmiş sosyalizme" bir geçiş yaşanmaktaydı.⁶⁰ "Razvit Sosyalizm" (gelişmiş sosyalizm) komünizmin bir ön aşaması olarak görülüyordu. Bu aşamanın en önemli özelliklerinden birisi etnik ve dinsel farklılaşmaların

⁵⁹ 1970-1974 döneminde Pomaklara uygulanan asimilasyon politikasına en sert tepkiyi Libya lideri Muammer Kaddafi Trablus'taki İslâm Konferansı toplantısında göstermiştir.

⁶⁰ Komünizmin teorisyenleri Küba, Vietnam, Çin, Moğolistan ve Arnavutluk gibi daha az gelişmiş ülkeleri yoksul sosyalist ülkeler grubunda tutarken, Doğu Almanya, Macaristan, Çekoslovakya ve Bulgaristan'ı "gelişmiş sosyalizmi" yaşayan ve komünizme daha önce ulaşacak ülkeler grubunda göstermekteydiler. Ne ilginçtir ki o dönemlerde küçümsenen Çin dünyanın en güçlü ekonomilerinden biri olmuş ve Küba ısrarla sosyalizmi sürdürürken, komünizme önce ulaşacağız hayalleri kuranlar bugün NATO ve AB üyesi olup kapitalist dünyanın en sadık müttefikleri olmuşlardır.

ortadan kalktığı, bireysel ve kültürel kimliklerin eritildiği, toplumsal sosyalist üst kimliğin inşa edilmesi idi. SSCB'deki Sovyet Modelini örnek alan Bulgaristan yöneticileri kendi ülkelerinde de aynı politikaları uygulayıp Müslümanlarla Hristiyanları, dindarlar ile ateistleri, asli etnik unsur olan Bulgarlarla Çingeneleri, Pomakları ve Türkleri "birleşik sosyalist Bulgar ulusu" potasında eritmeyi planlamışlardı. Gelişmiş sosyalizm ve hedeflenen komünizm uğruna insan hakları hiçe sayılarak, gelenek-görenekler ve kültürel farklılaşmalar görmezden gelinerek, ortak değerleri olmayan, birbirine hiç benzemeyen etnoslar "Bulgar kazanında" kaynatılmaya hazırlanmıştı.

Leonid Brejnev'in hayal ettiği ama gerçekleştiremediği "Birleşik Sovyet Ulus Modeli"ni örnek alan "matröşka kardeşi" Todor Jivkov Bulgaristan'da "Birleşik Bulgar Sosyalist Ulusu"nu yaratmak istiyor, böylelikle ne kadar başarılı bir komünist olduğunu Sovyet politikacılarına kanıtlamak istiyordu. Fakat azınlıklara yönelen bu şiddet dolu asimilasyon politikasının bir gün geri tepmesiyle hem SSCB'nin parçalanacağını, hem de sosyalist düzenin Bulgaristan'da çökeceğini ne Leonid Brejnev ne de "yoldaş kardeş"i Todor Jivkov hayal bile etmemişlerdi.

1970-1974 döneminde Pomaklara uygulanan asimilasyon politikasından kendini muaf tutan ve aynısının kendilerinin başına asla gelmeyeceğini zanneden Türkler derin bir yanılgının içinde olduklarını 1984 yılındaki asimilasyon sürecinde ancak anlayabilmişlerdi. Bulgarların sürdürdükleri "parçala ve yut" politikası aksamalarla da olsa 1980'li yıllarda da başarıyla yürütölmeye devam ediyordu. "Onlar bizden değil" veya "onların başına gelenler benim başıma asla gelmez" avuntuları çok geçmeden Türkler arasında sarsılmaya başlamıştır. 1975 yılında Smolyan yöresinde Türk-Bulgar ve Türk-Pomak karma aileler, "damarlarında Bulgar kanı aktığı" gerekçesiyle adları değiştirilerek Bulgarlaştırılmışlardı.⁶¹ Bulgaristan tarihinde ilk kez dolaylı da olsa Türkler de Bulgarlaştırılmaya başlamıştı. 1984 yılının Kasım-Aralık döneminde ise ilk kez Güney Bulgaristan'daki Türkler Bulgarlaştırılmaya başlamış, fakat bu asimilasyon girişimi Kuzey Bulgaristan'daki Türkler tarafından ciddiye alın-

⁶¹ Bulgaristan Türklerin sosyalist dönemdeki bu ilk Bulgarlaşma girişimleri ile ilgili bakınız: Gruv. M. & Kalyonski, (2008) *Vazroditelniyat Protse. Müsölmanskite Obstnosti i Komunističeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, Sofya: Institut za Izsledvane na Blizkoto Minalo, Izdatelstvo "SIELA", s. 93

mayıp, küçümser bir ifade ile onların "saf Türk" olmadıkları düşünülerek, Türklüğü tehdit eden "büyük tehlike" yine görmezlikten gelinmişti.

1980'li yıllara kadar Müslüman azınlıkların Bulgaristan topraklarında güçlü birlik ve beraberlik kuramamalarının nedenleri şöyle sıralanabilir:

- Müslüman topluluklar dinsel ve etnik yönden türdeş olmayıp, hem kültürel, hem de siyasi yönden parçalanmış bir görünüm sergilemektedirler. Müslümanlar arasındaki kimlik farklılaşması ve bir etnosun diğer etnostan kendini üstün görerek soyutlaması, Bulgaristan'da güçlü bir Müslüman birliğinin oluşamamasının en önemli nedenlerinden biridir. Bir başka anlatımla, Bulgar hükümetlerinin de çabasıyla Türk, Tatar, Çerkez, Alevi, Pomak ve Gagauz toplulukları ne Türklük ne de İslam potasında birleşmeyi başaramamışlardır.

- Kuzey ve güney Bulgaristan Müslüman toplulukları arasındaki coğrafi kopukluklar, ayrıca sosyalist dönemdeki iletişim ve haberleşme olanaklarının çok kısıtlı olması, belirli bölgede cereyan eden asimilasyon sürecinin başka bölgelerde yaşayan azınlıklar tarafından öğrenilmesini engellemiştir. Örneğin Kasım-Aralık 1984 tarihinde Güney Bulgaristan'da yapılan Bulgarlaştırma kampanyasını Kuzey Bulgaristan'daki Türklerin çoğu kendileri de asimilasyona maruz kaldıklarında, yani 1-2 aylık gecikme ile öğrenebilmişlerdir.

- Bazı Müslüman azınlık mensuplarının kariyer, para ve şöhret uğruna, benliğini ve kişiliğini çıkar karşılığı Bulgar yöneticilerine satmaları, böylece BKP'nin asimilasyoncu politikalarında öncü rol oynamaları, Müslümanlar arasında bölünmelere ve güvensizliklere neden olmuştur. Devlet istihbarat örgütüne veya BKP'ye hizmet eden birçok aydın bu dönemde farklı gerekçelerle de olsa antimüslüman ve antitürk politikaların öncüsü olmuştur.⁶²

Tüm bu olumsuzluklardan faydalanan Bulgar yöneticiler son olarak Türkleri de Bulgarlaştırmayı başarmışlardır. Böylece 30 yıl gibi kısa bir zaman diliminde bu ülkede yaşayan tüm Müslümanlar zorla Bulgarlaştırılmış ve arzulanan "Birleşik Sosyalist Ulus" kâğıt üzerinde de olsa kurul-

⁶² Sosyalist dönemde ünlü bir ressam, şarkıcı, sporcu, subay, polis, şair, gazeteci, yazar, kaymakam veya profesör olmanın yolu sosyalist hükümete ve BKP'ye hizmet etmekten geçtiğini artık herkes bilmektedir.

muştur. Fakat bu “birleşik sosyalist ulus” teorik olarak bütünlük içindeymiş gibi görünse de, aslında daha da bölünmüş ve parçalanmış bir ulus haline getirilmişti. Hem çoğunluktaki Bulgarları, hem de Müslüman azınlıkları tatmin etmeyen bir yapay ve tehlikeli bütünleşme süreci yaşanmıştı.

Doğal olarak 1980–1985 dönemi etnosların ve etnik köken arayışlarının yükselişte olduğu bir dönemdir. Her aile dedesini, babaannesini, akrabalarını kısaca, etnik köklerini aramaya başlamıştır. Damat ve gelin adaylarının “soy” ve “kan” olarak sorgulandığı bir dönemdir, soy ağaçlarının çizilmeye çalışıldığı, kimde daha saf kan var olduğunun kanıtlanmaya çalışıldığı, komşunun komşuya, torunun dedesine kuşku ile baktığı bir dönemdir. Bu dönemde etnik kimlik her şeyden önce köken, kan ve biyolojik safsataya indirgenmiştir. Kimin sülalesinde çok önceleri Bulgar damat veya Bulgar gelin varsa o sülalenin tümünün mensupları Bulgar ilan edilmeye başlanmıştır. Kiliseye para yardımında bulunan da, Pomak veya Çingene ile evlenen de Türk olarak kabul edilmemiştir. Dostun dosta küstüğü ve akrabanın akrabasının kanından şüphelendiği isterik bir “kök arama” dönemine bilinçli olarak sokulmuştur Müslümanlar. Şüphe, korku, acabalar ile tedirginliklerle, tehdit ve şantajlarla sindirilen Müslümanların, Bulgar devlet mekanizması tarafından kimliksizleştirilmeleri, özgüvensizleştirilmeleri ve sosyalist yapay ulus içinde homojenleştirmeleri hedeflenmiştir.

Etnik köken arayışlarının yükselişte olduğu 1980–1985 dönemi Bulgaristan’ın asli unsurunu oluşturan etnik Bulgarlar açısından büyük bir şüphe ve ikilem oluşturmaktaydı. Düne kadar hor gördükleri, küçümsedikleri ve hiçe saydıkları azınlıklar artık Bulgar adları ile onlarla “eşit” olmuşlardı. Bulgar etnosu açısından Müslüman azınlıklar, onlar gibi olmak istedikleri ama her şeye rağmen asla onlardan biri olamayan bireylerdi; kültürel yaklaşma ile etnik ötekileşmenin, bizdensiniz ama asla bizim gibi olamazsınız ikiye bölünmüş yaklaşımının kurbanlarıydılar. Hem bizden olan, hem de farklı olduklarının altı çizilen azınlıklar artık bir “alt etnos” olan Türklükten, daha uygar ve yüce olan bir “üst etnos” olan Bulgar kimliğine yükselmişlerdi. Artık torunlarının Bulgar’la mı, Türk’le mi, Pomak’la mı evlendiğini bilemeyeceklerdi “üstün Bulgarlar” ve bundan da epey rahatsızlardı. Tüm azınlıklar, hor gördükleri tüm “ötekiler” artık yeni Bulgar adı taşımalarından dolayı “dost” ve “düşman” diye bir şey kalmamıştı, bizimkiler ile bizden olmayan arasındaki ince çizgi silik-

leşmişti. Kanlar karışmıştı, artık kimin ne olduğu belli değildi, sözde “saf kanlı Bulgarlar” ile sözde “bozuk kanlı Pomaklar” aynı milli potada bütünleşmişti. Bu etnik belirsizlik, bu kimlik sulandırılması her şeyden önce Bulgarları ürkütüyor, en çok onların uykularını kaçıırıyordu. “Azınlıklar bizim kardeşimizdir”, “Müslümanlar bu vatanın ayrılmaz parçasıdır”, “Pomaklar eşit haklara ve özgürlüklere sahip Bulgar ulusunun özbeöz Bulgar kökenli evlatlarıdır” gibi şatafatlı, ama içi boş cümlelerle maskelenmek istenen karartılmış gerçeğin altında gizlenen tehlikenin boyutlarını yavaş yavaş Bulgar halkı da sezmeye başlamıştı.

“Bizim gibi olmanız gerekir”, ama “asla bizden biri olamazsınız” yaklaşımı, “Bulgaristan’ın bir parçasınız” ama aynı zamanda “bizim yüz karamızsınız”, “bu ülkede çalışıyor ve onu zenginleştiriyorsunuz, ama bu devletin en büyük sorunu sizsiniz” görüşü bu dönemde etnik Bulgarların savunduğu, egemen olan “hastalıklı” bir toplumsal düşünceydi. Azınlıklar hem bizim etnosa, bizim dinimize mensup olsunlar, hem de onlar bizim kadar saf Bulgar, bizim kadar saf Hristiyan olamazlar ikilemi, “sahiplenme” ile “ötekileştirmenin” savaşına yol açmıştır. Pomaklar ve Türkler bazı durumlarda “kardeşimiz”, “komşumuz”, “yoldaşımız” oluyordu, bazen de “sorun yaratan”, “istenmeyen”, “sevilmeyen”, “dışlanan” ötekiye dönüşüveriyordu. Bu etnik gelgitler, bu kimlik bunalımları, bu hayali birleşik ulus arayışları hem Müslüman azınlıkları, hem de etnik Bulgarları derin bir bunalıma sürüklemişti. Tüm bunların sonucunda 1980’li yılların ortasında “eski Bulgarlar”, “yeni Bulgarlar” ve “en yeni Bulgarlar” kavramları türetilmişti. “Yarım Bulgar” ile “tam Bulgar”, “eski Bulgar” ile “yeni Bulgar”, “daha az Bulgar” ile “daha çok Bulgar” arasındaki sınırlar silik ve göreceliydi. Hatta halk arasında otomobillerin üretim modeline benzer Bulgarlık modelleri bile türetilmişti. “1964 model Bulgarlar”, “1972 model Bulgarlar”, “1984 model Bulgarlar” kimlerin hangi yıllarda zorla Bulgarlaştırıldıklarını, yani BKP montaj sanayinin “etnoüretim” tarihlerini gösteriyordu.⁶³

⁶³ Bu konuda bakınız: Gruev. M. & Kalyonski, (2008) *Vazroditelniyat Protses. Müsülmanskite Obştnosti i Komunističeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, Sofya: Institut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo “SİELA”, s. 92–93

KAYNAKLAR

Acaroğlu, M. T. (1998) *Bulgaristan Alevileri ve Demir Baba Tekkesi*, İstanbul: Kaynak Yayınları

Acaroğlu, M. T. (2006) *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Acaroğlu, M. T. (2007) *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık

Acaroğlu, M. T. (2007) *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar II*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık

Aktürk, Ş. (2006) *Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnili Rejimler*, Ankara: Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 9, Sayı 38, Doğu Batı Yayınları

Aleksandrova, D. (2001) *Etnokulturen Dialog na Balkanite*, Sofya: Balgarska Asotsiatsiya po Retorika, Fondatsiya "Çoveština", Peçat "Braylova Peçatnitsa" pri SSB - Sofya

Anastasova, E. (2006) *Etničnost, Traditsiya, Vlast. Etiüdi za Prehoda*, Sofya: Akademichno İzdatelstvo "Marin Drinov"

Angelov, V. (2008) *Strogo Poveritelno! Asimilatorskata Kampaniya Sreshtu Turskoto Natsionalno Maltsinstvo v Balgariya (1984–1989), Dokumenti*, Sofya: Peçatnitsa "Simolini"

Angelov, V. (2009) *Sekretno! Protestnute Aktsii na Turtsite v Balgariya, Yanuari-May 1989, Dokumenti*, Sofya: Peçatnitsa "Simolini"

Antonov, S. V. & Migleva, İ. (1998) *Tatari, Obştnosti i İdentičnosti v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo Petekston

Asenov, B. (1996) *Vazroditelniyat Protse i Darjavna Sigurnost*, Sofya: "GEYA-İNF"

Asenov, B. (1998) *Religiite i Sektite v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo Poligraf

Atalay, İ. (2001) *Resimli ve Haritalı Dünya Coğrafyası*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi

Atalay, İ. (2007) *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, İzmir: META Basım

Atasoy, E. (2003) *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, Bursa: Ezgi Kitabevi

Atasoy, E. (2004) *Coğrafya Bilimi ve Coğrafya Öğretimine Giriş*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları

Atasoy, E. (2007) *Dinler Coğrafyası Işığında Bulgaristan'daki Dinsel Topluluklar*, İzmir: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: VII, Sayı: 2

Atasoy, E. (2007) *Postsosyalist Dönemde Bulgaristan'da Yaşanan Demografik Kriz ve Yansımaları*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 12

Atasoy, E. (2007) *Trudniyat Pat ot Natsionalna Kam Planetarna İstoriya*, Sofya: Spisanie "Dialogat v İstoriyata" No 18

Atasoy, E. (2009) *Balkan Kültürlerinin Kaynaşmasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye*

Yönelen Göçlerin Yeri ve Önemi, Bursa: Kültürlerarası Diyalog ve Eğitim Ağı: Türkiye-Bulgaristan, Uludağ Üniversitesi Yayınları

Atasoy, E. (2009) *Bulgaristan ve Türkiye'nin Demografik Özelliklerinin Karşılaştırılması İrdenilmesi ve Sonuçları*, Bursa: Kültürlerarası Diyalog ve Eğitim Ağı: Türkiye-Bulgaristan, Uludağ Üniversitesi Yayınları

Atasoy, E.&Öztürk, M. (2009) *Roman (Gipsy) Problematic of Bulgaria in Consideration of Ethnogeography and Etnopolitics*, Bursa: International Congress on Intercultural Dialogue and Education

Atasoy, A. E. (2006) *Soya Dönüş Vahşetinin 20. Ylında Krepça – Destanlaşan Bir Köy*, İstanbul: Tuna Dergisi Yıl 12, Sayı 112–114, AKSA Baskı

Ateş, D. (2008) *Etnisiteden Ulusa, Ulustan Etnisiteye (?) : Kültürel, Siyasi ve İktisadi Çerçeveler*, Ankara: Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 11, Sayı 44, Doğu Batı Yayınları

Avreyski, N. (2006) *Balkanskata Politika na Republika Balgariya*, Sofya: Spisanie Mejdunarodni Otnosheniya, Godina XXXV, Knijka 1

Aziz, B. (2004) *Te Minaha Prez Belene - 1*, Sofya: İzdatelska Kaşta "Deniz"

Aziz, B. (2004) *Te Minaha Prez Belene - 2*, Sofya: İzdatelska Kaşta "Deniz"

Aziz, B. (2005) *Sled belene. Zatoçenitsite Turtsi i Balgarskite Selišta*, Sofya: İzdatelska Kaşta "Deniz"

Aziz, B. (2005) *Gilotinata. Selo Gorno Prahovo- Parvata İskra na Saprotivata*, Sofya: İzdatelska Kaşta "Deniz"

Aziz, B. (2005) *Morskata Bolesť na Vazroditelniya Protses*, Sofya: İzdatelska Kaşta "Deniz"

Aziz, B. (2005) *Zalostenata Vrata na Komşuluka - 1*, Sofya: İzdatelska Kaşta "Deniz"

Aziz, B. (2004) *Epopeyata Yablanovo*, Sofya: İzdatelska Kaşta "Deniz"

Bačvarov, M. (2005) *Geopolitičeskoto Položenie na Balgariya*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 2, Broy 3

Barth, F. (2001) *Etnik Gruplar ve Sınırları*, İstanbul: Bağlam Yayınları

Baruh, E. (1998) *Evrei, Obştnosti i İdentičnosti v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo Petekston

Batakiev, İ. (2006) *Obedinenieto na Balgarskiya Narod i Politikogeografskoto mu Položenie*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 3, Broy 6

Baumann, G. (2006) *Çokkültürlülük Bilmecesi, Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*, Ankara: Dost Kitabevi

Bayart, J. F. (1999) *Kimlik Yanılsaması*, İstanbul: Metis Yayınları

Berkay, F.&Atasoy, E. (2007) *Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış*, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 10, Sayı 18

Beşiroğulları, H. (1985) *Sosyalistleşemeyen Rejim, Kızıl Faşizmi Doğuruyor*, Milliyet Gazetesi, 05. 03. 1985

Bikov, T. (2009) *Dosieto na Dogan*, Sofya: İzdatelstvo "Millenium"

Bojkov, V. (2004) *Balgarskata Orisiya*, Sofiya: İzdatelstvo ne e Spomenato

Bojkov, V. (2006) *Zaplahata Nastapva, Zapiski na Kontrarazuznavaç po Turska Li-*

niya, Sofya: İzdatelstvo "Propeler"

Boyadjiev, M. (2006) *Prepyatstviya po Finalnata Prava Kim Evropa*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 3, Broy 2

Boyadjiev, V. (2005) *Dinamiçnata Geopolitika na Savremenna Balgariya*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 2, Broy 3

Bozdemir, R. (2006) *Tarihsel Açıdan Millet ve Milliyetçilik: Ulus-Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi*, Ankara: Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 9, Sayı 38, Doğu Batı Yayınları

Bozkurt, F. (1999) *Türklerin Dili*, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2335

Bratinov, P. & Veliçkov, G. "Redaktori" (1993) *Panteon na Çernoto Bezsmartie, Predateli i Predatelstva v Balgarskata İstoriya*, Sofya: İzdatelstvo "Balgarski Pisatel"

Brubaker, R. (2004) *Natsionalizmat v Novi Ramki*, Sofya: İzdatelska Kaşıa "Publishing House"

Bulatov A. S. (2005), *Strani i Regioni Mira: Ekonomiko-Politiçeskiy Spravoçnik*, Moskova: İzdatelstvo Prospekt

Büchschütz, U. (2000) *Maltsinstvennata Politika v Balgariya. Politikata na BKP kam Evrei, Romi, Pomatsi i Turtsi (1944-1989)*, Sofya: Mejdunaroden Tsentar po Problemita na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR

Calhoun, C. (2007) *Milliyetçilik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Coşkun, B. D. (2001) *Bulgaristan'la Yeni Dönem, Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri*, Ankara: ASAM Yayınları

Crampton, R. J. (2007) *Bulgaristan Tarihi*, İstanbul: Jeopolitika Yayınları

Çavuşoğlu, N. (2001) *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, İstanbul: Su Yayınları

Çınar, İ. K. (2005) *Etniçeskiye Maltsinstva v Balgariya*, Sofya: İzdatelska Kaşıa Lik

Çokbankir, E. (2008) *Balkan Türklerinin Kökleri*, İzmir: Etki Yayınları

Çukov, B. (2005) *Problemi na Balgarskata Geopolitika v Konteksa na Balkanite*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 2, Broy 4

Dayıoğlu, A. (2005) *Toplama Kampından Meclis'e. Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul: İletişim Yayınları

Devedciev, M. (1998), *Obshta Geodemografiya*, Veliko Tarnovo: İzdatelstvo Abagar

Devedciev, M. (2006), *Preodolyavaneto na Demografikiya Sriv-Vapros na Natsionalno Otselyavane*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 3, Broy 2

Devedjiev, M. (2005), *Za Lipsata na Konstruktivna Tselenasoçenost v Balgaskata Geopolitika*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 2, Broy 1

Devedjiev, M. (2006) *Transportnata İnfrastruktura i Geopolitiçeskiye Şansove na Balgariya*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 3, Broy 3

Dimitrov, B. (2006) *Balgariya v Erata na Postmodernata İkonomika*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 3, Broy 3

Dimitrov, P. (2006) *Balgarskata Geopolitika v Konteksa na Evropeyskata İntegratsiya*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 3, Broy 2

- Dimov, N. Tsankova, L. Ganev, H. Lazarova, E.** (1997) *Geografiya Deseti Klas na SOU*, Sofya: İzdatelstvo Prosveta
- Doykov, V. Dermendjiev, A.** (2000) *Evropa Stopanska Geografiya*, Sofya: İzdatelstvo "Parnas"
- Eminov, A.** (1997) *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, London, Institute of Muslim Minority Affairs, Hurst and Company
- Eren, A. C.** (1998) *Pomak*, Bursa: Alıntı Avrasya Etnografya Dergisi, Sistem Ofset
- Eriksen, T. H.** (2004) *Etnisite ve Milliyetçilik. Antropolojik Bir Bakış*, İstanbul: Avesta Basın Yayın
- Evtimiv, C.** (2005) *Natsionalnata Transportna Strategiya v Konteksta na Evropeyskatala Geopolitika*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 2, Broy 2
- Fenton, S.** (2001) *Etnisite, Irkçılık, Sınıf ve Kültür*, Ankara: Phoenix Yayınevi
- Filipov, D.** (2000) *Balgarskata Natsiya. Vazhodi i Drami*, Sofya: İK M-8-M
- Fotev, G.** (1994) *Drugiyat Etnos*, Sofya: Akademichno İzdatelstvo "Prof. Marin Drinov"
- Fotev, G.** (1999) *Kriza na Legitimnostta*, Sofya: Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski" i Akademichno İzdatelstvo "Prof. Marin Drinov"
- Ganeva, Z.** (2009) *Razvitie na Etnicheski Stereotipi prez Detskata Vazrast*, Sofya: İzdatelstvo i Peçatnitsa Valdeks OOD
- Garabedian, A. & Nikova, E. & Yalimov, İ. & Marinkov, B.** (2003) *Turtsiya, Balkanite, Evropa. İstoriya i Kultura*. Sofya: izdatelstvo "Paradigma"
- Gellner, E.** (1999) *Natsii i Natsionalizam*, Sofya: Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski"
- Georgieva, T.** (1998) *Pomatsi – Balgarski Müslümani, Obştnosti i İdentiçnosti v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo Petekston
- Gözler, K.** (2001) *Devletin Bir Unsuru Olarak "Millet" Kavramı*, Ankara: Türkiye Günlüğü, Sayı 64
- Gözler, K.** (2002) *XV ve XVI'ncı Asırlarda Lofça Pomak Köylerinin İlk Müslüman Sakinleri*, XIII Türk Tarih Kongresi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt III, Kısım III
- Grekova, M.** (1998) *Vsekidnevni Predstavi za Maltsinstvo, Obştnosti i İdentiçnosti v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo Petekston
- Grekova, M.** (2001) *Maltsinstvo: Sotsialno Konstruirane i Prejivovavane*, Sofya: İzdatelska Kaşta "Publishing House"
- Gruev, M. & Kalyonski,** (2008) *Vazroditelniyat Protses. Müsülmanskite Obştnosti i Komunističeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo "SIELA"
- Gruev, M.** (2003) *Mejdu Petolaçkata i Polumesetsa, Balgarite Müsülmani i Politiceskiyat Rejim (1944–1959)*, Sofya: İzdatelska Kaşta "KOTA"
- Gumilev, L. N.** (2001) *Kavimlerin Türeyişi ve Yeryüzü Üzerindeki Yaşam Bölgeleri, Etnogenezis ve Yeryüzü Biyosferi*, İstanbul: Ötüken Yayınları

- Güner, İ. & Ertürk, M.**, (2005) *Ankara: Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, Nobel Yayın, Ankara
- Hadjinikolov, V.** (1980) *Etnosat i Negovite Proizvodni – Predmet na Etnografskata Nauka, Etnografiya na Balgariya, Tom 1*, Sofiya, İzdatelstvo na BAN
- Hamzaoglu, Y.** (2000) *Balkan Türklüğü*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2437
- Hristova, N, Milkova, K. Kostadinova, İ.** (2001) *Geografiya i İkonomika za Deseti Klas*, Sofya: İzdatelstvo Trud – Prozorets – Prosfeta
- İsov, M.** (2005) *Nay-Različniyat Sased. Obrazat na Osmantsite (Turtsite) i Osmanskata İmperiya (Turtsiya) v Balgarskite Uçebnitsi po İstoriya prez Vtorata Polovina na XX Vek*, Sofya: Mejdunaroden Tsentar za İzsledvane na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR
- İvanov, A.** (2005) *Balgarskata Demografika Agoniya*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Broy 2
- İvanov, A.** (2005) *Balgarskata Geopolitika Kato İskustvo na Balansa*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 2, Broy 6
- İvanov, A.** (2005), *Balgarskata Demografika Agoniya*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 2, Broy 2
- Jekova, V.**, (2005) *Bezbraçni i Samotni Hora v Balgariya i Tyahnoto Evropeysko Badeshte*, Sofya: Evropeyskoto Badeshte na Balgariya i Razvitiето na Naselenieto, Tsentar za İzsledvane na Naselenieto pri Balgarskata Akademiya na Naukite
- Jelyazkova, A.** (1998) *Mejdu Adaptatsiyata i Nostalgiyata, Balgarskite Turtsi v Turtsiya*, Sofya: İzdanie na “IMIR”
- Jelyazkova, A.** (1998) *Turtsi, Obştnosti i İdentiçnosti v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo Petekston
- Jivkova, İ.** (2008) *Jivot i Duşevnost na Turskoto Naselenie v İztoçnite Rodopi i v Plovdiv*, Sofya: İzdatelska Kaşta “KOTA”
- Juravlev, D.** (2005), *Mir v Tsifrah 2005 Karmanın Spravoçnik*, Moskova: İzdatelstvo ZAO “Olimp-Biznes”
- Kalaycı, H.** (2008) *Etnisite ve Ulus Karşılaştırması*, Ankara: Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 11, Sayı 44, Doğu Batı Yayınları
- Kalinova, E. & Baeva, İ.** (2006) *Balgarskite Prehodi 1939-2005*, Sofya, İzdatelstvo Paradigma
- Kamil, İ.** (1989) *Bulgaristan’daki Türklerin Hakları*, Ankara, Yükseköğretim Kurulu Matbaası
- Karamihova, M.** (2003) *Da Jiveeş Tam, da se Sanuvaş Tuk. Emigratsionni Protsepi v Naçaloto na XXI Vek*, Sofya: Mejdunaroden Tsentar za İzsledvane na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR
- Karapetrova, R. & Koen, E.** (1998) *Protestanti (Evangeliski Hristiyani)*, Obştnosti i İdentiçnosti v Balgariya, Sofya: İzdatelstvo Petekston
- Karatay, O. & Gökdağ, B. A.** (2006) *Balkanlar El Kitabı, Cilt 1: Tarih, Çorum&Ankara, KaraM&Vadi Yayınları*
- Karov, G.** (2005) *Otvad Geopolitikata – Balgarskiyat Super Etnos*, Sofya: Spisanie

Geopolitika, Godina 2, Broy 2

Karpat, K. H. (2004) *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları

Kaymakova, M. & Mitev, P. & Lalkov, M. & Ognyanov, L. (2009) *İstoriya na Balgariya za Kandidat Studenti i Zrelostnitsi*, Sofya: İzdatelstvo "Standart"

Kazakov, E. (2005) *Geopolitičeskata Kontsepsiya za Mejdinna Evropa i Vliyanieto i Varhu Balgarskata Politika*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 2, Broy 2

Kazakov, E. (2005) *Geopolitičeskoto Polojenie na Balgariya i Transbalkanskite İnfrastukturi*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 2, Broy 1

Kazakov, E. (2005) *Globalnite İzmereniya na Balgarskata Geopolitičeska İdentičnost*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 2, Broy 4

Kazer, K. (2003) *Priyatelstvo i Vrajda na Balkanite, Evrobalkanski Predizvikelstvo*, Sofya: Voenno İzdatelstvo

Kenrick, D. & Puxon, G. (2006) *Sadbata na Tsiganite v Evropa*, Sofya: İzdatelska Kašta "Stigmati"

Kirilova, A. (2005) *Vizmojno li e Globalното Balgarstvo?*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 2, Broy 6

Koleva, D. (2007) *Varhu Hrastite ne Padat Malnii. Komunizmat-Jitcyski Sadbi*, Sofya: Institut za İzsledvane na Blizkoto Minalo

Konstantinov, D. (2005) *Evroaziatskiya Most – Prez ili Pokray Balgariya*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 2, Broy 1

Konstantinov, H. P. (1970) *Spomeni, Patepisi, Pisma*, Plovdiv:

Kostova, D. (2005) *Aspekti na Promeneshtiya se Semeen Model v Balgariya*, Sofya: Evropeyskoto Badeshte na Balgariya i Razvitieto na Naselenieto, Tsentar za İzsledvane na Naselenieto pri Balgarskata Akademiya na Naukite

Krasteva, A. (1998) *Etniçnost, Obštnosti i İdentiçnosti v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo Petekston

Krasteva, A. "Sastavitel i Redaktor" (1998) *Obštnosti i İdentiçnosti v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo Petekston

Krasteva, A. "Sastavitel i Redaktor" (2004) *Ot Etniçnost kam Migratsiya*, İzdatelstvo na Nov Balgarski Universitet

Krasteva, N. & Asenov, B. (1993) *Poturçvane*, Sofya: İzdatelstvo ne e Spomenato

Kurubaş, E. (2006) *Asimilasyondan Tanınmaya Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı*, Ankara: Asil Yayınları

Kurubaş, E. (2008) *Etnik Sorunlar: Uls-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki*, Ankara: Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 11, Sayı 44, Doğu Batı Yayınları

Kut, Ş. (2005) *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Kuyucuklu, N. (1987) *Balkan Ülkeleri İktisadı 2: Bulgaristan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 3429

Kymlicka, W. (1998) *Çokkültürlü Yurttaşlık, Azınlık Haklarının Liberal Teorisi, İs-*

tanbul: Ayrıntı Yayınları

Lacoste, Y. (2005) *Geopolitičeski Rečnik na Sveta*, Sofya: Knigoizdatelska Kašta Trud

Lavrov, S. B. ve Kaledin, N. V. (2003), *Ekonomičeskaya, Sotsialnaya i Političeskaya Geografiya Mira. Region i Strani*, Moskova: İzdatelstvo Gardariki

Lukanov, A. & Bojinov, N. & Dimitrov, S., (2005) *Stranite v Sveta 2005-2006 Spravočnik*, Sofya: İzdatelstvo Gloriya Palas

Lütem, Ö. E. (2000) *Türk-Bulgar İlişkileri (1983-1989)*, Ankara: ASAM Yayınları

Maeva, M. M. (2006) *Balgarskite Turtsi Preselnitsi v Republika Balgariya, Kultura i İdentičnost*, Sofya: Mejdunaroden Tsentar za İzsledvane na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnošeniya, IMIR

Mančev, K. & Doyçinova, E. (1991) *Müsülmanskoto Naselenie ot Severoiztočna Balgariya v Balgarskata i Turskata Politika (1919-1939)*, Sofya: İstoričeski Pregled, Nauçnoteoričesko Spisanie na İnstituta po İstoriya pri BAN, Knijka 5

Manolov, G. (2006) *Balgarskata Političeska Sistema i Prehodat*, Sofya: Spisanie Mejdunarodni Otnosheniya, Godina XXXV, Knijka 1

Marinov, G. (2006) *Geopolitičeskite Predizvikatelstva Pred Balgariya Sled 2007*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 3, Broy 5

Marinov, P. (1994) *Balgarite Mohamedani*, Sofya: İzdatelstvo Angelinov & Partnori

Marshall, G. (2009) *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları

Memişoğlu, H. (1999) *Balkanlarda Pomak Türkleri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

Memişoğlu, H. (2002) *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları/2849

Mestan, L. & Levi, S. & Georgieva, T. & Fetvadjeva, S. & Tahir, M. & Aleksova, K. (2003) *Balkanski İdentičnosti Çast IV*, Sofya: İnstitut za İzsledvane na İntegratsiyata, Fondatsiya Otvoreno Obşestvo

Miçev, N. (2005) *Rečnik na İmenata i Statuta na Naselenite Mesta v Balgariya 1878-2004*, Sofya: İzdatelska Kašta "Petar Beron, İzdatelstvo "İztok-Zapad"

Mihaylov, S. (1992) *Vazrojdenskiyat Protse v Balgariya*, Sofya: İzdava "M 8 M"

Mirçev, Y. (2005) *Evropeyskite Predizvikatelstva Pred Balgarskite Jelezniitsi*, Spisanie Sofya: Geopolitika, Godina 2, Broy 1

Mirçev, Y. (2006) *Transportnata Politika i İntegrirano na Balgariya v Transevropayskata Transportna Mreja*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 3, Broy 1

Mitseva, E. & Tanielyan, S. P. (1998) *Armentsi, Obştnosti i İdentičnosti v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo Petekston

Mizov, M. (2003) *Romite v Sotsialnoto Prostranstvo*, Sofya: İzdatelstvo Paradigma

Mizov, M. "Sastavitel" & Turlakova, T. "Redaktor" (2005) *Etničeskoto Mnogobrazie i Obedinyavaşta se Evropa*, Grafimaks OOD

Mladenov, Ç. ve Dimitrov, E. (2005), *Depopulatsiyata - Osnoven Geografski*

Problem na Demografskata Kriza v Bulgariya, Sofya: Evropeyskoto Badeshte na Bulgariya i Razvitiето na Naselenieto, Tsentar za İzsledvane na Naselenieto pri Balgarskata Akademiya na Naukite

Mladenov, P. (1992) *Jivotat, Plyusove i Minusi, Sofya: İzdatelska Kašta "Peteks - Reteks"*

Murgova, M. (2005), *Tendentsii v Smartnostta na Majete v Bulgariya i Efektivnostta na Zdraveopazvaneto v Perioda na Prehod Kam Pazarna Ekonomika, Sofya: Evropeyskoto Badeshte na Bulgariya i Razvitiето na Naselenieto, Tsentar za İzsledvane na Naselenieto pri Balgarskata Akademiya na Naukite*

Naneva, D. (2005) *Natsionalizam-İzborat, Sofya: İzdatelska Kašta "KOTA"*

Naydenova, P. & Mihova, G. (2008) *Demografskite Protsezi i Rabotnata Sila v Bulgariya, Sofya: Sbornik ot Dokladi ot Naučna Konferentsiya, İkonomiçeski i Sotsialen Savet na Republika Bulgariya*

Nyagulov, B. (2000) *Evropeyskata Zaštita na Maltsinstvata i Bulgariya-Savremenni Aspekti, Sofya: İstoriçeski Pregled, Nauçnoteoretiçesko Spisanie na İnstituta po İstoriya pri BAN, Knijka 5-6*

Öcalan, H. B. "Yayma Hazırlayan" (2002) *Balkanlardaki Türk Kültürü'nün Dünya-Bugünü-Yarını, Uluslararası Sempozyum, Bildiri Kitabı, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları*

Özey, R. (2001) *Dünya ve Ülkeler Coğrafyası, İstanbul: Aktif Yayınevi*

Palçev, İ. (2001) *Ahmed Dogan. Opit za Politiçeski Portret, Sofya: Peçat "RİK Slavayani"*

Pavlov, N. (2005) *Balgarskata Geopolitika v Erata na İnformatsionnıte Voyni, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 2, Broj 1*

Petrov, P. & Müslümov, M. (1966) *Drujni i Edinni Prez Vekovete, Sbornik ot İstoriçeski Dokumenti i Spomeni za Turskoto Naselenie, Sofya: İzdatelstvo BKP, Darjaven Poligrafiçeski Kombinat "Dimitar Blagoev"*

Petrova, N. N. (2007) *Geografiya Sovremenniy Mir, Moskova: İzdatelstvo "Forum-İNFRA-M"*

Piti, B. (1938) *İstinata za Polojenieto na Evreite v Bulgariya, Sofya: İzdatelstvo Probuda*

Poulton, H. (1993) *Balkanlar. Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler, İstanbul: Sarmal Yayınevi*

Pozdnyak, G. V. Polunkina, N. N. (2003) *Atlas Mira, Moskova: Federalnaya Slujba Geodeziya i Kartografi Rosii, PKO "Kartografiya", İzdatelskiy Dom "Oniks 21 Vek"*

Prodanov, V. "Sastavitel i Otgovoren Redaktor" (2006) *Balgarskite Natsionalizmi i Evropeyskata İntegratsiya, Sofya: Teoretična Konferentsiya "Natsionalni Interesi, Natsionalna İdentiçnost, Evropeyska İntegratsiya, İzdatelska Kašta "Hristo Botev"*

Rusev, M. (1997) *Geographical Location and National Security of Bulgaria, Sofya: Problems of Geography, Bulgarian Academy Of Sciences, Book 3-4*

Rusev, M. (2005) *Traditsionni i Savremenni Geopolitiçeski Predizvikatelstva Pred*

Balgarskata Vanshna Politika, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 2, Broy 3

Semov, M. (2004) *Globalizatsiyata i Natsionalnata Sadba. Sblasakat Interesi-Razum*, Sofya: İzdatelstvo "Makedoniya Pres"

Siderov, V. (2003) *Balgarofobiya*, Sofya: İzdatelstvo "Bumerang BG"

Sidorenkova, T. P. (1999) *Atlas Mira Strani Mira v Kartah i Tsifrah*, Moskova: ZAO "Kompaniya "AST-PRESS"

Slatsinski, N. (2006) *Natsionalnata Sigurnost i Demografskite Problemi na Balgariya*, Sofya: Spisanie Mejdunarodni Otnosheniya, Godina XXXV, Knijka 1

Slaveykov, P. (2006) *Etnogemografiya*, Sofya: Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski"

Slaveykov, P. ve Zlatunova, D. (2005), *Geografiya na Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo Paradigma

Smith, A. D. (2002) *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik*, İstanbul: Everest Yayınları

Smith, A. D. (2002) *Ulusların Etnik Kökenleri*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları

Smith, A. D. (2009) *Milli Kimlik*, İstanbul: İletişim Yayınları

Somersan, S. (2004) *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 75

Somersan, S. (2008) *Babil Kulesi'nde Etnilerden Ulus-Devletlere*, Ankara: Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 11, Sayı 44, Doğu Batı Yayınları

Stamenova, J. (1998) *Gagauzi, Obştnosti i İdentiçnosti v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo Petekston

Stanev, J. (2005) *Transportnite Koridori – Realni ili Virtualni?*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 2, Broy 3

Stanilov, V. & İskrova, N. (2004) *Pamet za Utre, Mejdunarodno Osajdane na Komunizma, Balgarskata Gledna Toçka*, Sofya: Rabotilnitsa za Knijnina "Vasil Stanilov"

Statistiçeskiy Spravoçnik Vsemimogo Banka, (2005), *Strany i Regioni. 2005*, Moskova: İzdatelstvo Ves Mir

Stoyanov, V. (1997) *Turskoto Naselenie v Balgariya Mejdutolişite na Etniçeskata Politika*, İzdatelstvo "Lik"

Stoyanov, V. (2000) *Balgarskite Müsülmani v Godinite na Prehod (1990-1997), Etnokulturni Aspekti*, Sofya: İstoriçeski Pregled, Nauçnoteoretiçesko Spisanie na İnstituta po İstoriya pri BAN, Knijka 3-4

Şimşir, B. (1986) *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, Ankara: Bilgi Yayınevi

Tahirov, Ş. (1979) *Balgarskite Turtsi po Patya na Sotsializma*, Sofya: İzdatelstvo na Oteçestveniya Front

Tahirov, Ş. (1979) *Balgarskite Turtsi po Patya na Sotsializma*, Sofya: İzdatelstvo na Oteçestveniya Front

Tandoğan, A. (1998) *Demografik Temel Kavramlar ve Türkiye Nüfusu*, Trabzon: Eser Ofset Matbaası

Tatarlı, İ. (2003) *Dvijenie za Prava i Svobodi, Faktor za Demokratiya, Razbiratelstvo i Sigurnost v Stranata i na Balkanite*, Sofya: İzdatelstvo ne e Posoçeno

Taylor, C. (2005) *Çokkültürcülük, Tanınma Politikası*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Todorova, M. (2004) *Balkani – Balkanizam*, Sofya: Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski"

Todorova, M. (2006) *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, İstanbul: İletişim Yayınları

Todorova, M. (2007) *Balkanlar'da Osmanlı Mirası*, (Derleyen: Saybaşı, K&Özcan, G.) *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık

Todorova, R. (1994–1995) *Balgaro-Turskite Otnoşeniya Sled Vtorata Svetovna Voyna*, Sofya: İstoriçeski Pregled, Nauçnoteoretiçesko Spisanie na İnstituta po İstoriya pri BAN, Knijka 5

Tomova, İ. (1998) *Romi, Obştnosti i İdentiçnosti v Bulgariya*, Sofya: İzdatelstvo Petekston

Traykov, T. & Kazakov, B. (2004) *Religiozna Struktura na Naselenieto v Bulgariya – Formirane, Savremenno Sastoyanie i Teritorialni Razliçiya*, Sotsialna i Kulturna Geohrafiya, Veliko Tarnovo: Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kiril i Metodiy", Peçat "Faber"

Traykov, T. Atasoy, E. (2008) *Teoriya za Demografskiya Prehod i Savremennite Tendentsii v Razvitiето na Rajdaemosta i Estestvennoto Vazproizvodstvo v Bulgariya*, Sofya: Geografiya i Regionalno Razvitie, Fondantsiya "Lops"

Treşnikov, A. F., (1993) *Geografiçeskiy Antsiklopediçeskiy Slovar*, Moskova: İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya

Türkdoğan, O. (2006) *Etnik Sosyoloji, Türk Toplumunun Etnik Yapısı*, İstanbul: Timaş Yayınları

Türkeş, M. & Uzel, İ. "Derleyenler" (2002) *Türkiye'nin Komşuları*, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları

Uzun, T. (2003) *Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme*, Ankara: Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 6, Sayı 23, Doğu Batı Yayınları

Vasileva, B., (1992) *Evreite v Balgariya 1944-1952*, Sofya: Universitetsko İzdatelstvo

Velçeva, N. (2009) *Prehod i Dinamika na Etniçeskiye Protsesi*, Sofya: İzdatelstvo "Paradigma"

Velev, G. (2005) *Natsionalizmat*, Sofya: İzdatelstvo "Znanie"

Velinov, A. (2000) *Aspekti na Balgarskata Politika Spryam Balgaromohamedanite (1912–1944)*, Sofya: İstoriçeski Pregled, Nauçnoteoretiçesko Spisanie na İnstituta po İstoriya pri BAN, Knijka 1–2

Vestnik "Slivensko Delo" Broy 30, 12. 03 1985

Yalimov, İ. (2002) *İstoriya na Turskata Obşnost v Bulgariya*, İzdatelstvo "İlinda-Evtimov" EOOD

Yalimov, İ. (2005) *Kemalizmat i Otrajeniето mu v Bulgariya*, Sofya: İzdatelstvo "Avangard Prima"

Yankov, G. & Dimitrov, S. & Zagorov, O. (1988) *Problemi na Razvitiето na Balgarskata Narodnost*, Sofya: İzdatelstvo na Balgarskata Akademiya na Naukite

Yankov, Y. (2006) *Balgarskiyat Terorizam*, Sofya: İzdatelstvo "Ogledalo"

- Yapov, P.** (2009) *Dogan Demonat na DS i KGB*, Sofya: İzdatelstvo "Anabel"
- Yıldırım, E.** (2006) *Küreselleşen Dünyada Milliyetçilik*, Ankara: Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 9, Sayı 38, Doğu Batı Yayınları
- Zagorov, O.** (1987) *İstinata*, Sofya: İzdatelstvo "Sofya-Pres"
- Zagorov, O.** (1988) *Kritika na Pantürkizma, Politicheski i İdeologicheski Aspekti*, Sofya: İzdatelstvo na Oteçestveniya Front
- Zagorov, O.** (1993) *Vazroditelniyat Protse. Teza. Antiteza. Otritsanie na Otritsanieto*, Sofya: İzdatelstvo ne e Spomenato
- Zagorov, O.** (1994) *Balgarskata Natsionalna İdcya, Aktualni Problemi*, Sofya: İzdatelstvo "Znanie" OOD
- Zagorov, O.** (1995) *Moderniyat Natsionalizam, Evropeyski Model, Tendentsii i Razvitie*, Sofya: İzdatelska Kaşta "Bulgarika"
- Zagorov, O.** (2004) *Natsionalna İdentiçnost i Evropeyska İntegratsiya*, Sofya: İzdatelstvo ne e Spomenato
- Zagorov, O.** (2006) *Balkanskiyat Geopoliticheski Kaleydoskop*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Godina 3, Broy 1
- Zagorov, O.** (2009) *Balgariya v Evropa na Natsiite*, Sofya: İzdatelstvo Tangra
- Zlatanova, V.** (2005), *Vanshnata Migratsiya v Perioda na Prehod v Balgariya i Sotsialni Posledstviya*, Sofya: Evropeyskoto Badeshte na Balgariya i Razvitiето na Nasele-nieto, Tsentar za İzsledvane na Naselenieto pri Balgarskata Akademiya na Naukite
- Znepolski, İ.** (2008) , *Balgarskiyat Komunizam, Sotsiokulturni Çerti i Vlastova Tra-ektoriya*, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo Siela
- Znepolski, İ.** "Sastavitel i Redaktor" (2009) *İstoriya na Narodna Republika Bal-gariya, Rejimat i Obşestvoto*, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelst-vo Siela

KİMLİK ARAYIŞINDA BİR TOPLULUK: ETNOCOĞRAFYA IŞIĞINDA BULGARİSTAN ROMANLARI¹

1. BULGARİSTAN ROMANLARININ TARİHSEL SERÜVENİ

Dünyanın birçok ülkesinde ve bölgesinde, farklı kültürel özellikte ve farklı sayıda da olsa Roman nüfusu yaşamaktadır. Dünya genelinde Romanlar 70'ten fazla etnik adlandırma ile tanımlanmışlardır. Roman etnosuna mensup olanlar, Türkiye'de "Çingene", Çek Cumhuriyetinde "Tsikani", İngiltere'de "Djipsi", Almanya'da "Tsigoyneri", İtalya'da "Tshintari", Bulgaristan ve Sırbistan'da "Tsigani" olarak adlandırılmaktadırlar. Bunların dışında Avrupa kıtasının farklı bölgelerinde "Sinti", "Manuşi", "Kalo", "Roma" adında büyük Roman subetnoslar da varlığını sürdürmektedirler. Bulgaristan'daki Romanların tümü "Roma" subetnosuna mensupturlar. 1960'lardan sonra Bulgaristan'daki sosyalist hükümetlerin yönlendirmesi ve dayatması sonucunda ülkedeki tüm Romanlara "Çingene kökenli Bulgar vatandaşlar" terimi bilimsel literatürde kullanılmaya başlanmıştır (İvanova ve Krastev, 2006: 17).

Romanların anavatanı ve ortak çıkış yeri konusunda farklı spekülasyonlar yapılmaktadır. Bazılarına göre onların anavatanı Mısır, bazılarına göre Mezopotamya, bazılarına göre Doğu Asya, bazılarına göre ise Afrika'dır. Fakat Romanların anavatanı konusunda, bugün bilim uzmanlarının ortak görüşü, Hindistan'ın orta ve kuzey kesimlerinde birleşmektedir. Macar kökenli bir üniversite öğrencisi, XVIII. Yüzyıl'da Almanya'nın Leiden Üniversitesi'nde bazı dil çalışmaları yaparken, tesadüfen Hindistan'ın Malabar yöresinde yaşayan üç Hintli öğrenci ile sohbet ederken, konuştukları dilin Roman dili ile çok benzer olduğunu fark etmiş ve bunu araştırmaya başlamıştır. Buradan başlayan dil araştırmaları uzun dönem boyunca Roman dilleri ile Hint dilleri arasında benzerlik-

¹ Bu makalenin ilk yayınlandığı kaynak için bakınız: Atasoy, E. ve Ertürk M., "Etnocoğrafya Perspektifinden Bulgaristan Romanları", Doğu Coğrafya Dergisi, Yıl 15, Sayı 24, s. 87 – 115 (2010)

lerin ve ortak yanlarının ortaya konulması ile sürdürülmüştür. Bugün bilim dünyasının neredeyse tamamı Romanların Hindistan'dan yola çıkarak ve batıya göç ederek, XII – XV. Yüzyıl'larda Avrupa kıtasına ulaşıp yerleşmeye başladıklarını kabul etmektedir (Karahasan-Çınar, 2005: 147–148).

Bulgar bilim uzmanlarına göre Romanların kitlesel göçü ve bugünkü Bulgaristan topraklarına yerleşmeleri XIII. Yüzyıl'da başlamıştır. Bulgaristan topraklarında yaşayan Romanlar ile ilgili ilk resmi tarih belgesi Niğbolu sancağındaki tımar sistemi ile ilgili 1430 yılında düzenlenen resmi Osmanlı Devleti belgesidir. Bu belgede Niğbolu sancak sınırları içinde yaşayan 431 Roman (Çingene) ailesinden bahsedilmektedir. Yine bir başka Osmanlı belgesinde, Rumeli vilayetinde yaşayan Hristiyan Romanlar ile Müslüman Romanların yılda 13 akçe eşit vergi ödedikleri belirtilmiştir. 1530 yılında ise Kanuni Sultan Süleyman "Rumeli Vilayetinde Yaşayan Romanlar ile İlgili Yasal Düzenlemeler" başlıklı bir fermanı yasallaştırmış ve böylece bu azınlıklar ile ilgili ilk yasal işleme de imzasını atmıştır. XVIII. Yüzyıl'dan sonra Bulgaristan topraklarında yaşayan Müslüman Romanların sayısı Hristiyan Romanların sayısını aşmıştır. Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde yaşayan Balkan Romanlarının hem sosyo-kültürel ve ekonomik özgürlüğü, hem de eğitim, yerleşme, çalışma ve göç özgürlükleri Avrupa kıtasındaki diğer ülkelere göre çok daha fazla olduğundan dolayı Osmanlı Romanlarının birçok ülkeye göre daha mutlu ve daha huzurlu oldukları belirtilmektedir. Bir başka anlatımla Osmanlı döneminde Bulgaristan Romanları, kendi kültürünü, kendi dilini, kendi folklorunu, kendi gelenek-göreneklerini çok iyi muhafaza edip korumuşlar ve özgürce yaşatmışlardır. Bu dönemde Romanların sayıca hızla artmasının temel sebebi de XVI-XVIII. Yüzyıl'larda Avrupa'nın diğer ülkelere binlerce Roman ailenin Osmanlı egemenliği altındaki Balkan topraklarına gelip yerleşmelerinden kaynaklanmaktadır. Bugün Romanya, Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Makedonya gibi Balkan ülkelerinde yüksek oranda Roman yaşamasının nedenleri de Osmanlıya kadar uzanmaktadır (Tomova, 1998: 330).

Birinci Dünya Savaşından sonraki yıllarda Bulgaristan Romanlarında büyük bir kültür atılımı görülmektedir. Ülkenin en büyük kentleri arasında yer alan Sofya, Sliven, Şumen, Lom ve Varna'da Roman Kültür

Evleri faaliyet göstermektedir. 1919 yılında Romanlar "Mısır" "(Egipet)" adında bir sivil toplum kuruluşu kurmuşlar ama 1925'te faaliyetleri devletçe yasaklanmıştır. 1929 yılında Müslüman Romanlar "İstikbal" ("Badeşte") adında yeni bir sivil toplum kuruluşu kurmuşlar ve 1933'ten itibaren "Terbie" ("Vazpiytanie") gazetesini periyodik olarak yayınlamaya başlamışlar, ama bu faaliyetler de 19 Mayıs 1934'teki darbeden sonra yasaklanmıştır (Tomova, 1998: 333).

İkinci Dünya savaşı esnasında Avrupa'nın birçok ülkesinde olduğu gibi Bulgaristan'da da Romanlar ayrımcı ve dışlayıcı bir politika ile karşılaşmışlardır. Fakat Almanya'nın müttefiki olan Bulgaristan İkinci Dünya Savaşı döneminde hem Yahudilerin hem de Romanların Nazi kamplarına taşınmasına ve kitlesel öldürülmelerine izin vermemiştir. Bulgaristan'daki sosyalizm döneminin ilk yıllarında, yani 1945–1955 döneminde, Romanlar geniş etnokültürel ve etnopolitik özgürlük, sosyal hayata aktif katılım ve diğer etnoslarla kaynaşmaları ile dikkat çekmektedirler. Bu dönemde Roman azınlığı kendi kültür evlerini kurmuş, kendi gazete ve kitaplarını yayınlamış ve tarihinde görülmemiş özgürlükler yaşamıştır. Örneğin Şakir Paşov'un başkanlığında Roman etnosuna ait olan ilk gazete olan "Romano Esi" yayın hayatına başlamış ve bu azınlığın ulusal sesi olma ümidi ile çok zor maddi koşullar altında yayın hayatını sürdürmüştür. Bu gazete 1949 yılında "Nevo Drom" yani "Yeni Yol" adını almış ama kısa bir süre sonra 1950 yılında yasaklar ve baskılar sonucunda kapatılmıştır (Büchschütz, 2000: 45–47).

1950–1951 döneminde Türkiye'ye göç eden Bulgaristan Türkleri arasında yaklaşık 5000 Roman göçmen olduğu iddia edilmektedir. Aynı dönemde Romanların tiyatrosu olan "Roma" kapatılmış ve sivil toplum kuruluşunun başkanı olan Şakir Paşov Belene'ye hapse gönderilmiştir. Özetle 1956 yılından sonra milliyetçilik akımının güçlenmesi ile hem Türklere ve Pomaklara, hem de Romanlara karşı Bulgar hükümetleri daha sert ve daha radikal etnik politikalar uygulamaya başlamışlardır. Bu dönemin sosyalist hükümetleri bir yandan Romanların eğitim, sağlık, işsizlik, konut edinme ve yerleşik hayata geçiş sorunları ile baş etmeye uğraşırken, diğer yandan da hırsızlık, göçebelik, toplumsal uyumsuzluk gibi sosyo-kültürel sorunları çözmeye çaba göstermişlerdir (Karahasan-Cınar, 2005: 147–153).

1955–1985 döneminde Bulgar Komünist Partisi yöneticileri ile Bulgaristan hükümetleri Romanlara yönelik etnik politikalarda ve parti çalışmalarında dört temel soruya yanıt aramışlardır (Büchsenschütz, 2000: 39–45):

1. Romanların göçebelikten yerleşik hayata geçmeleri nasıl sağlanabilir?

2. Romanlar Bulgar ulusunun en yoksul, en eğitimsiz, en düşük gelirli, en hastalıklı, en kısa ömürlü ve en cahil kesimini oluşturmaktadırlar. Bu etnosun sosyal, kültürel ve ekonomik düzeyini yükseltmek için neler yapılmalıdır?

3. Romanların Müslümanlaşmasını ve Türkleşmesini önlemek için hangi politikalar izlenmelidir?

4. Romanların Bulgarlaşması ve Bulgar etnik aidiyetine sahip olmaları için hangi politikalar ve yaptırımlar uygulanmalıdır?

Bulgaristan yöneticilerinin Müslüman Romanların Türkleşmelerini engelleme veya önleme girişimleri daha 1940'lı yıllarda başlasa da 1960'lı yıllarda bu girişimler sıklaşmakta ve etkisini de yavaş yavaş göstermektedir. 1962 yılından sonra pasaport bürolarına, kaymakamlık, valilik ve muhtarlıklara gönderilen resmi yazılarda Romanların istedikleri takdirde dilekçe vererek Bulgar adı ve soyadı alabilecekleri belirtilmiş ve Romanların Bulgarlaşması için aktif bir kampanya düzenlenmiştir. 1981 yılından itibaren Romanların pasaportları Bulgar adlarla verilmeye başlamış ve yeni doğan çocuklara sadece Bulgar adı verilebileceği kararlaştırılmıştır. Bir başka anlatımla 1981–1985 döneminde Romanlar zorla etnik asimilasyon ve Bulgarlaşma politikaları ile karşı karşıya kalmışlardır. 1981–1985 döneminde Bulgaristan Türklerinin adları baskı ve zorlama ile değiştirilirken, 250.000 civarında Romanın adı ve soyadı da zorla değiştirildiği yetkililerce belirtilmiştir (Büchsenschütz, 2000: 62–63).

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki sosyalist dönemde (1944–1989) Bulgar yöneticilerin temel amacı ülkede yaşayan Romanların hem yaşam kalitesi ve gelir düzeyini, hem de eğitim ve kültür seviyesini yükselterek, göçebe hayatlarından vazgeçmelerini sağlamak ve onları yerleşik modern yaşam biçimine alıştırmaktı. Bu amaca ulaşmak için Romanlara ucuz konut kredileri, arsalar ve daireler verilerek, azınlık mensuplarının göçebelikten yerleşik kent yaşamına geçişleri hedeflendi. Böylece sosyalist yöneticiler bir yandan onların kentleşmelerini, zenginleşmelerini ve eğitim-kültür

düzeylerini yükseltmelerini, diğer yandan da onları etnokültürel izolasyondan kurtararak, Bulgar etnosu ile bütünleşmelerini, böylece asıl son hedef olan onların asimile edilmelerini planladılar. Bu asimilasyon politikası ile bir yandan Romanların Türkleşmesine engel oluşturulması, diğer yandan da onlarda Bulgar ulusuna, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'ne ve Bulgar kültürüne bağlanmaları bekleniyordu. Fakat XXI. Yüzyıl'ın başından geriye bakıldığında bu hedeflere pek de ulaşılmadığı anlaşılmaktadır.

2. BULGARİSTAN ROMANLARININ ETNİK VE DİNSEL AİDİYETİ

Bulgaristan hem etnik hem de dinsel nüfus yapı itibarıyla homojen değil, heterojen bir beşeri özellik göstermektedir. Bu nedenle diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Bulgaristan'da da azınlıklar renkli bir sosyokültürel mozaik oluşturmaktadırlar. Bulgaristan'da dinsel ve etnik aidiyet ile kimlik bilinci farklı nüanslar yansıtmaktadır. Örneğin Musevilerde etnik ve dinsel kimlik örtüşmekte, hatta bütünleşmektedir. Bu nedenle Yahudi etnik kimliği ile Musevi dinsel kimliği bir bütün oluşturmaktadırlar. Ülkede yaşayan Pomaklarda Müslüman dinsel kimlik ön planda olup, etnik kimlik ya belirtilmek istenilmemekte, ya da bireyden bireye bu kimlik farklılıklar göstermektedir. Bazı azınlıklarda etnik ve dinsel aidiyet çatışmaktadır. Örneğin Gagavuzlar Türk olmalarına ve Türkçe konuşmalarına rağmen dinsel aidiyet olarak Ortodoks Hristiyanlığı tercih etmektedirler. Fakat Bulgaristan'da dinsel kimliği en değişken azınlık Romanlardır (Atasoy, 2007: 18-44).

1971 yılında Londra'da yapılan Birinci Dünya Romanlar Kongresi'nde tüm dünyadaki Çingenelere, etnik ve dinsel farklılık gözetmeksizin "Roman" denilmesi karara bağlanmıştır. Romanlar, Bulgaristan'da saygınlığı en az olan, en yoksul, okullaşma oranı en düşük, işsizlik oranı en yüksek, en yüksek doğurganlık ama en düşük ortalama yaşam süresine sahip azınlık grubu oluşturmaktadırlar. Ülkedeki diğer etnik toplumlar tarafından dışlanan bu azınlık mensupları, kendi içinde kapalı olarak yaşadığından dolayı etnik ve dinsel aidiyet konusunda ikilem ve çatışmalar görülmektedir. Ötekileştirmeden uzaklaşmak, daha üstün ve daha saygın olan etnik veya dinsel gruba ait olmak, Romanlarda sıkça görülen bir sosyal

değişim durumudur. Tüm bunlar Roman azınlığı içinde geniş bir sosyal, kültürel, etnik ve dinsel çeşitlilik yelpazesinin oluşmasına yol açmıştır.

Romanların bir bölümü kendini Bulgar, diğer bir bölümü ise kendini Türk olarak tanımladıkları için, toplam sayılarını belirlemek neredeyse imkânsızdır. Etnik kimlikte olduğu gibi dinsel kimlikte de aynı çelişkiler görülmektedir. Kendini Bulgar olarak tanımlayan Romanlar, genelde Hristiyan Romanları oluştururken, kendini Türk olarak tanımlayan Romanlar da Müslüman Romanları oluşturmaktadırlar. Böylece Hristiyan Romanların Bulgarların yoğun yaşadıkları yörelerde, buna karşın Müslüman Romanların Türklerin yoğun olarak yaşadıkları yörelerde ikamet ettikleri görülmektedir (Atasoy, 2007: 18-44).

Bulgaristan'daki Romanlar hem etnik hem de dinsel bileşim bakımından heterojen bir özellik göstermektedirler. Bulgar bilim uzmanlarının yapmış oldukları anket çalışmalarında ülkedeki Romanların % 47'si kendini Bulgar Çingenesi, % 46'sı Türk Çingenesi, % 5'i Romen Çingenesi ve % 2'si de kendini Kardaraş Çingenesi olarak tanımlamışlardır. Romanlar arasında etnik aidiyet ve toplumsal bütünlük ikilemi de karmaşık bir yapı gösterir. Ülke genelinde yapılan anket çalışmalarında sadece Bulgar Çingeneleri arasında 21 alt sosyokültürel grup ve Türk Çingeneleri arasında da 18 alt sosyokültürel grup olduğu tespit edilmiştir (Tomova, 1998: 329-355).

İvanova ve Krastev'e göre etnocoğrafya penceresinden Bulgaristan Roman etnogrupları aşağıdaki gruplarda sınıflandırılabilir (İvanova ve Krastev, 2006: 18):

- **Yaşam biçimlerine göre Roman etnogrupları:** Yerliler ve Kaldaraşlar (yerleşik yaşam biçimi sürdürenler), Layneşti ve Katunarlar (göçebe bir yaşam sürdürenler)

- **Dinsel aidiyetine göre Roman etnogrupları:** Dasihane Roma (Hristiyan Romanlar), Horohane Roma (Müslüman Romanlar)

- **Coğrafi kökene göre Roman etnogrupları:** Yunan Romanları, Sırp Romanları, Macar Romanları, Vlas Romanları

- **Yaşadıkları yöre ve bölgeye göre Roman etnogrupları:** Filibe Romanları, Sofya Romanları, Kotel Romanları, Plevne Romanları

- **Uyguladıkları iş ve meslek gruplarına göre Roman etnogrupları:** Kalaycılar, ayıcılar, müzisyenler, sepetçiler, falcılar, bakırcılar, tenekeçiler, kaşıkcılar vb.

• **Başka etnosların küçümseyici bakış ve adlandırılmasına göre Roman etnogrupları:** Sepetçii (sepetçiler), Magareta (eşekçiler), Bayçari (domuzcular), Melali (kirliler), Djorevtsi (katırlar) vb.

• **Akraba, sülale ya da soyacına göre Roman etnogrupları:** Derne-
lii, Buznyarya, Başale, Dudulari, Bonçolar, Pañçolar vb.

Romanlar üzerinde çok sayıda çalışması olan Maruşıakova'ya göre Romanlarda üç aşamalı bir etnik aidiyet duygusu yaygın olarak gelişmiştir (İvanova ve Krastev, 2006: 20):

• Kendi etnokültürel grubuna aidiyet duygusu (Burgucu, Kalaycı, Kopanar, Kardaraş vb.),

- Tüm Romanlara (Çingenelere) ait olma duygusu,
- Algılanan ve benimsenen etnik aidiyet.

Bulgaristan'daki Romanların büyük bir bölümünde kendi etnokültürel grubuna aidiyet duygusu ile benimsenen etnik aidiyet duygusu çok gelişmiş iken, tüm romanlara ait olma duygusu pek gelişmemiştir. Eğitim-kültür düzeyi yüksek Romanlarda sadece bunun gelişmiş olduğu görülmektedir. Böylece Maruşıakova'nın geliştirmiş olduğu üç aşamalı etnik aidiyet skalasından sadece ikisinin etkili olduğu anlaşılmaktadır (İvanova ve Krastev, 2006: 20).

Dinsel aidiyet ve dini tercihler yönünden Bulgaristan'daki Romanlar heterojen ve değişken bir özellik göstermektedirler. Çınar'a göre Bulgaristan Romanlarının yaklaşık % 60'ı Hristiyan ve % 39'u Müslüman'dır. Bir başka anlatımla Bulgaristan Müslüman nüfusunun % 11'ini Romanlar oluşturmaktadırlar. Ayrıca unutulmaması gerekir ki ülke Protestan nüfusunun önemli bir bölümünü de Romanlar oluşturmaktadır. Fakat Poulton'a göre Bulgaristan Romanlarının % 75'i Müslüman ve % 25'i Ortodoks Hristiyan'dır. 1992 yılında yapılan nüfus sayımında ise Romanların % 59,7'si kendini Hristiyan ve % 39,7'si de kendini Müslüman olarak tanımlamışlardır. Görüldüğü gibi Bulgaristan Romanların dinsel dağılımı konusunda farklı kaynaklar, farklı bilgiler sunmaktadırlar (Atasoy, 2007: 18-44). Bekyarova'ya göre Bulgaristan Romanları içinde Müslüman olanların oranları hızla azalırken, hiçbir dine mensup olmayanlar ile ateistlerin oranı yüksek seviyede kalmayı sürdürmektedir. Yazara göre ülkede yaşayan Romanların yaklaşık % 18'i kendini hiçbir dinsel topluluğa ait olarak görmemektedirler (Bekyarova, 2005: 251).

Romanlar arasında batıl inançların, büyüculük, astroloji ve falcılık diğer dinsel topluluklara göre çok daha yaygındır. Roman topluluğunda dinsel kurumlardan uzaklaşma ve din görevlilerine karşı güvensizlik, diğer dinsel topluluklardan daha belirgindir. Kendini Türk olarak tanımlayan Romanların dinsel inancı kendini Bulgar olarak tanımlayan Romanlardan daha zayıftır. Zor yaşam koşullarında, yoksulluk ve işsizlik ile pençelesen Romanlar arasında Protestanlık hızla yayılmaktadır. Fakir ve çaresiz Romanları hedef olarak seçen Protestan misyonerler bu topluluk içinde yaygın bir dinsel propaganda başlatmışlar ve üye sayılarını hızla arttırmışlardır. Örneğin Bulgaristan Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 2001 yılındaki nüfus sayımı verilerine göre Bulgaristan'daki Protestanların yarısından fazlası (24.651 kişi) Romandır (Tomova, 1998: 329–355).

Bulgaristan Romanlarının ana dil konusunda da farklı tutum ve algılamalara sahip oldukları görülmektedir. Örneğin Bulgar Çingenelerin % 75'i kendilerinin ana dili olarak Roman dilini ve sadece % 20'si Bulgarca'yı benimsediklerini belirtmişlerdir. Türk Çingenelerinin sadece % 34'ü ana dil olarak Roman dilini ve % 56'sı da Türkçeyi ana dil olarak benimsediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca Romanların başka kültür ve milletlere karşı göstermiş oldukları asimilasyon direnci de büyük farklılaşmalar göstermektedir. Örneğin kendini Türk milletine mensup olduğunu iddia eden Türk Çingeneleri, ortak kültür paydası olan Türk dili aracılığıyla daha kolay Türkleşmektedirler. Oysa etnik grup ilişkileri bakımından çok daha kuvvetli ve sosyo-kültürel ilişkiler bakımından çok daha kapalı bir alt etnos olan Kardaraş Çingeneleri kendi etnik aidiyetini yücelterek ve koruyarak, Türk ve Bulgar etnosuna karşı çok büyük bir asimilasyon direnci göstermektedirler (Büchsenschütz, 2000: 36–37).

3. YANITLANMASI ÇOK ZOR BİR SORU: BULGARİSTAN'DA KAÇ ROMAN YAŞAMAKTADIR?

Bulgarlar ve Türklerden sonra Romanlar, Bulgaristan'ın en kalabalık etnik grubunu oluşturmaktadırlar. Bulgaristan'da 01. 03. 2001 tarihinde yapılmış olan son nüfus sayımına göre Romanların ülke sınırları içindeki toplam sayıları 370.908 olup, ulusal nüfusun % 4,7'sini oluşturmak-

tadırlar. Bulgaristan'da yaşayan Romanların coğrafi dağılımına bakıldığında bu azınlık nüfusunun büyük bir bölümünün kentlerde ve özellikle büyük kentlerin yoksul banliyölerinde yaşadığı görülmektedir. İşsizlik ve daha kaliteli yaşam olanakları ümidiyle Romanların büyük bir bölümü kırsal yerleşmeleri terk edip kentlere göç etmiştir. Örneğin, iç göçler sonucunda 1956 yılında ülkedeki Roman nüfusunun sadece % 27'si kentlerde yaşarken, 2001 yılında bu oran % 65,5'e ulaşmıştır (Tablo 1).

Bugün Roman azınlık grupları Bulgaristan topraklarının dört bir yanına dağılmış durumdadır. Bu nedenle ülkede Roman etnosunun yaşamadığı bir bölge ya da yöre neredeyse yoktur. Filibe (Plovdiv), Sofya, Eski Zağra (Stara Zagora), Tatarpazarcığı (Pazardjik), Montana, İslimye (Sliven), Varna, Plevne (Pleven) ve Burgaz Bulgaristan'da en yüksek Roman nüfusuna sahip oblastlar (iller) olarak dikkat çekmektedir. Ülke Roman nüfusunun yarısından fazlası şu beş oblast içinde toplanmıştır: Filibe (Plovdiv), Eski Zağra (Stara Zagora), Tatarpazarcığı (Pazardjik), İslimye (Sliven) ve Burgaz. Bulgaristan Roman nüfusunun yaklaşık % 6'sı başkent Sofya'da yaşamaktadır. Oysa en az Roman nüfus oranı Yanbolu (Yambol), Paşmaklı (Smolyan), Gabrovo, Pernik ve Lovça (Loveç) illerinde görülmektedir (Slaveykov, 2006: 109 ve Slaveykov, 2004: 110).

Tablo 1: 1905–2001 Döneminde Bulgaristan Romanlarının Nüfus Gelişimi

Yıllar	Roman (Çingene) Sayısı	Kentsel Yerleşmelerde Yaşayanlar (%)	Kırsal Yerleşmelerde Yaşayanlar (%)
1905	99 000	21	79
1910	122 296	23	77
1920	98 451	26	74
1926	134 844	24	76
1956	194 000	27	73
1959	214 167	35	65
1976	373 200	49	51
2001	370 908	66	34

(Slaveykov, 2006: 106)

Tablo 1’de de görüldüğü gibi 1905 yılında Bulgaristan’daki Romanların toplam sayısı 99 000 iken, 1926’da bu sayı 134 844’e, 1959’da 214 167’ye ve 2001 yılında da 370 908’e yükselmiştir. Bugün bu sayı resmi istatistiklerde 400 000 civarındaymış gibi gösterilse de bazı yazarlara göre Bulgaristan’daki Roman nüfusu 600 000’e hatta 800 000’e ulaşmaktadır. Örneğin Profesör Slaveykov’a göre bugün Bulgaristan’da yaşayan Romanların toplam sayısı 700 000 civarındadır (Slaveykov, 2006: 106). Bulgaristan’da en yüksek doğurganlık oranına ve en hızlı nüfus artışına sahip etnik topluluğu Romanlar oluşturmaktadırlar. Bu nedenle Roman nüfusun toplam ülke nüfusu içindeki payı da hızla artmaktadır. Örneğin, 1965 yılında Bulgaristan nüfusunun sadece 1,8’ini Romanlar oluştururken, 1992’de oranları % 3,7’ye ve 2001 yılında da % 4,7’ye yükselmiştir (Slaveykov, 2004: 109).

XX. Yüzyıl boyunca cereyan eden iç göçler, göçebelikten yerleşik hayata geçiş ve hükümetlerin izledikleri farklı yerleştirme politikaları sonucunda kentlerde yaşayan Roman nüfus oranı sürekli artmıştır. 1905 yılında Romanların sadece % 21’i kentlerde yaşarken, 1976’da bu oran % 49’a ve 2001 yılında da % 66’ya yükselmiştir. Bugün Bulgaristan kent-sel nüfusunun % 3’ünü ve kırsal nüfusun % 5,5’ini Romanlar oluşturmaktadırlar. İvanov gibi bazı uzmanların yapmış oldukları tahminlere göre 2050 yılında Bulgaristan’da Romanların nüfusu 1,5 milyona kadar yükselecek, böylece ülke nüfusunun yaklaşık % 30’unu Romanlar oluşturacak ve “Bulgar Devleti” yavaş yavaş “Çingene Devletine” dönüşecektir (Atasoy, 2007: 18–44).

Tablo 2: İç İşleri Bakanlığı Verilerine Göre Bulgaristan’daki Roman Nüfusunun 1959–1989 Dönemindeki Sayısal ve Oransal Değişimi

Yıllar	Roman Nüfusu	Bulgaristan Nüfusu İçindeki Romanların Oranı (%)
1959	214 167	2,74
1976	373 200	4,26
1980	523 519	5,96
1989	576 927	6,45

(Tomova, Pamporov, Milenkova, 2008: 13)

Bugün Bulgaristan'da kaç Roman yaşamaktadır sorusuna farklı uzman ve kurumlar farklı yanıtlar vermektedirler. Örneğin Jan Pier Liejoa'ya göre bu sayı 700 000 ile 800 000 arasındadır. Romanlar üzerinde çok sayıda bilimsel çalışması olan Tomova'ya göre bu sayı 577 000 ile 600 000 arasındadır. Donald Kenrik'e göre ise 750 000 civarındadır. Sonuç olarak Tomova ve Pamporov gibi uzmanlara göre yapılan demografik hesaplamalar sonucunda 2007 yılının sonunda Bulgaristan'da yaşayan Romanların toplam sayısı en az 638 162 ile en fazla 815 313 arasında değişmektedir (Tomova, Pamporov, Milenkova, 2008: 14–16). Görüldüğü gibi farklı bilim uzmanları Roman nüfusu ile ilgili farklı değerler öne sürmektedirler. Fakat Tablo 2'de yansıtılan İç İşleri Bakanlığı'nın Roman sayısı ile ilgili ortaya koyduğu nüfus verileri birçok uzman tarafından en güvenilir kabul edilmektedir ve gelecek nüfus projeksiyonları hesaplamalarında temel alınmaktadır. Bulgaristan'da yaşayan Roman nüfusunun toplam sayısı ile ilgili bu çelişkili sonuçların başlıca nedenleri şöyle özetlenebilir:

- Sosyalist dönemdeki nüfus sayım yöntemleri ile postsosyalist dönemdekilerin farklı yöntemlerle ve farklı araçlarla yapılması, yani benzer olmamaları.

- Sosyalist dönemdeki yöneticilerin Türklerin ve Romanların nüfus değerlerinin gizlemeleri ve doğruyu yansıtmamaları.

- Roman nüfusunun bir bölümünün kendini Roman olarak algılamaması ve tanımaması, bir başka deyişle etnik kimliğini gizlemesi.

- Bir bölüm Romanların Bulgarlaşması, başka bir bölümünün de Türkleşmesi sonucunda, asırlarca süren "gönüllü asimilasyon" sonucunda, yapılan her nüfus sayımlarında gerçek değerlerin altında bir Roman nüfusunun ortaya çıkması.

- Roman kavramı ile Çingene kavramı tam olarak örtüşmemesine rağmen Bulgaristan'daki nüfus sayımlarında aynı kavramlar olarak algılanmaları ve kullanmaları nüfus sayım karmaşasına ve sonuçta istatistiksel hatalara yol açmaktadır.

- Bulgaristan'ın Avrupa Birliğine üye olmasından sonra Romanlar arasında da yoğunlaşan dış göçler bu etnos bireylerinin Avrupa'nın diğer gelişmiş ülkelerine çalışmaya ve yerleşmeye gitmesi sonucunda binlerce Roman vatandaşın ülkeyi terk etmesi nüfus sayımlarında çelişkili sonuçlar oluşmasının bir başka nedenidir.

- Son çeyrek yüzyılda Roman etnosunda hem doğum oranları, hem de doğal nüfus artışı bakımından belirgin bir düşüşün görülmesi bu etnik topluluk ile ilgili demografik hesaplamaları ve nüfus projeksiyonlarını daha da karmaşık kılmaktadır.

4. BULGARİSTAN ROMANLARININ BAŞLICA SORUNLARI

Bulgaristan Romanlarının yüzlerce sorunu arasında bu çalışmada daha belirgin ve daha önemli oldukları düşünülen dört sorun tartışmaya açılmıştır.

4.1. Bulgaristan Romanları'nın Demografik Sorunları

1989 sonrasındaki Postsosyalist dönemde Bulgaristan'da yaşayan tüm etnik topluluklar ve tüm azınlıklar arasında bazı benzer sosyal ve demografik gelişmeler yaşanmaktadır. Bu benzer sosyo-demografik gelişmeler maddeler halinde şöyle özetlenebilir:

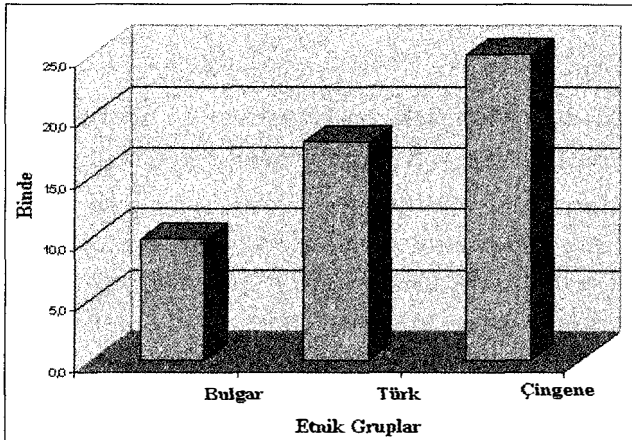
- Doğum oranlarındaki ve nüfus artışındaki belirgin düşüş,
- Evlilik oranlarının azalması ve ortalama evlilik yaşının yükselmesi,
- Hiç evlenmemiş kadın ve erkek sayısının artması,
- Nikâhsız aile birlikteliğinin yaygınlaşması ve doğal olarak kabul edilmesi,
- Çocuksuz ve bir çocuklu aile sayısının artması,
- Boşanma, kürtaj ve evlilik dışı doğumların artması,
- Dış göçlerin yoğunlaşması,
- Çocuk suç oranlarının artması.

Romanlar hem sosyo-kültürel hem de ekonomik ve demografik özellikleri ile Bulgaristan'da yaşayan diğer azınlıklardan farklılaşan kendine özgü bir özellik göstermektedirler. Roman etnosuna has olan bu demografik özellikler şöyle özetlenebilir (Tomova, Pamporov, Milenkova, 2008: 17–25):

4.1.1. Bulgaristan'daki En Erken Evlenmeler ve En Yüksek Çocuk Ölüm Oranları Roman Etnosunda Görülmektedir

UNICEF verilerine göre 2000 yılında Bulgaristan'daki ilk evlenme yaşı kadınlar için ortalama 25 yaş, erkekler için ise ortalama 28 yaştır. Fakat Türklerde ve Romanlarda ilk evlenme yaşı ülke ortalamasının çok altındadır. Örneğin 1994 yılında yapılan ve 1 884 Roman ailesini kapsayan bir çalışmada Roman gelin ve damat adaylarının % 40'ının 16 yaşını bitirmeden ve % 32'si de sonraki iki yılda, yani 16 ile 18 yaş arasında evlilik yaptıkları ortaya çıkmıştır. Bir başka anlatımla Romanların % 72'si 18 yaş öncesi ilk evliliklerini gerçekleştirmektedirler. Yoksul Roman gruplarında erken evliliklerin daha yaygın olduğu, oysa gelir ve eğitim seviyesinin yükselmesine paralel olarak ilk evlilik yaşının da yükseldiği tespit edilmiştir. Romanlar arasında yaygın olan erken evlilikler bir yandan erken doğumları, diğer yandan da bebek ve çocuk ölüm oranlarını tetiklemektedir. Çocuk yaştaki annelerin, kendi çocuklarını biyolojik olarak pek hazırlıklı olmadan sağlıklı doğurmaları hem anne sağlığı hem de bebeğin sağlığı açısından büyük tehlikeler içermektedir. Bu nedenle Romanlarda 0-1 yaş arasındaki bebek ölüm oranları ile 5 yaş altı çocuk ölüm oranlarının diğer etnoslara göre daha yüksek olması beklenen bir sonuçtur.

Grafik 1: Bulgaristan'da Etnik Gruplara Göre Çocuk Ölüm Oranları

Bulgaristan'daki etnik topluluklar arasında Romanlar en yüksek doğurganlık, en yüksek ölüm oranları ve en düşük ortalama yaşam süresine sahip etnos olarak dikkat çekmektedir. Romanlardaki yüksek bebek ve çocuk ölüm oranları bir Avrupa Birliği üyesi ülkesine yakışmayan bir görünüm sunmaktadır. Grafik 1'de de görüldüğü gibi 2004 yılında, gelir düzeyi ve refah seviyesi en yüksek etnos olan Bulgarlarda 0-5 yaş arasındaki çocuk ölüm oranları binde 10'un altındayken, en yoksul ve refah düzeyi en düşük etnos olan Romanlarda bu oran binde 23'ü aşmaktadır (Slatinski, 2006: 32)

Engelli nüfus oranı bakımından da Bulgaristan'da etnoslar arasında derin farklılaşmalar gözlenmektedir. Örneğin 16 yaş üstü Romanlarda engelli (özürlü) nüfus oranı binde 81 olup ülke ortalamasının iki katından fazladır. Bulgaristan'daki Sokak çocuklarının, evsiz çocukların ve dilencilerin büyük bir bölümünün Roman kökenli olması ülkede herkesçe bilinen bir gerçektir. Fakat cumhurbaşkanı danışmanı Slatinski'ye göre "Bulgaristan'daki Roman sorununu çözmek için Romanları dışlamak, onları küçümsemek veya görmezden gelmek, dahası onları ayrı yerleşim bölgelerine hapsetmek, toplum ilişkilerinden izole etmek sorumsuzca ve faşizan bir yaklaşım olmalıdır" görüşü en üst seviyedeki politik uzmanların bu konudaki iyi niyetini yansıtmaktadır (Slatinski, 2006: 42). Fakat teorik zemindeki görüşler, öneriler, ayrıca bilim uzmanlarının, siyasetçi ve yöneticilerin yapmış oldukları beyanatlarla, bugünkü Roman sorununun çözüme kavuşmadığı, bir başka anlatımla teoriden uygulamaya ve sonuç almaya geçmede geç kalındığı görülmektedir.

4.1.2. Bulgaristan'daki En Genç ve En Dinamik Nüfus Yapısı Roman Etnosunda Görülmektedir

Bulgaristan'daki tüm etnoslar arasında en genç ve en dinamik nüfus yapısına sahip olanı Roman topluluğudur. Bu topluluğun 1/3'ünün 14 yaş altındaki çocuklardan ve öğrencilerden oluşması ve % 63'ünün 29 yaşının altında olması bazı önemli ama çözümü güç eğitim, sağlık ve istihdam sorunlarına ışık tutmaktadır. Bulgaristan'daki diğer etnoslara göre Romanlarda genç nüfus oranlarının yüksek olması hem doğurganlık oranlarının yüksekliğine, hem de demografik yatırımların kaçınılmazlığına ve aciliyetine işaret etmektedir.

Tablo 3'te de görüldüğü gibi 2001 yılında yapılan son nüfus sayımı verilerine göre 0–14 yaş grubundaki Bulgar çocukların toplam etnik Bulgar nüfusu içindeki oranı % 14,5 iken bu oran Romanlarda % 33,3'tür. Bugün Bulgaristan'da ilköğretime başlayan çocukların yaklaşık % 25'i kendi aile veya ev ortamında Bulgarcanın dışında (Türkçe, Romanca vb) bir azınlık dili konuşmaları ve ancak okula başladıktan sonra ülkenin resmi dilini öğrenmeleri dikkat çekicidir.

Tablo 3: Son İki Nüfus Sayımına Göre Bulgaristan'daki Büyük Etnoslara Göre Nüfusun Yaş Dağılımı

Yaş Grubu	Bulgar (%)		Türk (%)		Roman (%)	
	1992 Yılı	2001 Yılı	1992 Yılı	2001 Yılı	1992 Yılı	2001 Yılı
0–14	17,4	14,5	26,0	21,4	37,8	33,3
15–29	19,9	21,4	25,3	25,9	28,2	30,1
30–64	47,1	48,1	41,0	44,1	31,1	33,9
65 +	15,6	16,1	7,7	8,6	2,9	2,7

(Tomova, Pamporov, Milenkova, 2008: 19)

4.1.3. Bulgaristan'daki Tüm Etnoslarda Olduğu Gibi Romanlarda da Doğum Oranları ve Erken Doğurganlıklar Azalma Trendindedir

Birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi Bulgaristan'da da farklı etnik toplulukların göstermiş oldukları farklı gelişmişlik ve refah düzeyi sonucunda demografik özelliklerinde de farklılaşmalar yaşanması doğaldır. Bulgaristan'da modernleşmenin gecikmeli ve sancılı olduğu düşük eğitim-kültür düzeyine sahip Türk, Pomak, Tatar ve Roman etnoslarında doğurganlığın diğer etnoslara kıyasla daha yüksek olması bariz bir sosyo-demografik gerçektir. Her ne kadar son çeyrek yüzyılda ülkede yaşayan tüm etnoslarda doğurganlık bakımından ciddi azalmalar görülse de Türklerin ve Romanların doğurganlığı etnik Bulgarlara göre daha yüksek seviyede seyretmektedir. Tablo 4'te de görüldüğü gibi 1992–2001 döneminde kadın başına düşen çocuk sayısında hem Bulgar, hem Türk,

hem de Roman etnosunda bir düşüş gözlenmektedir. Fakat bu düşüşe rağmen bir Roman kadınına ortalama 2,77 çocuk düşerken bir Bulgar kadınına sadece 1,16 çocuk düşmesi gelecekte şekillenecek ülke nüfusunun etnik portresi açısından düşündürücü ve kaygı vericidir.

Tablo 4: *Son İki Nüfus Sayımına Göre Bulgaristan'daki Büyük Etnoslara Göre Kadın Başına Düşen Çocuk Sayısı*

Etnos	1992 Yılı	2001 Yılı
Bulgarlar	1,41	1,16
Türkler	1,92	1,64
Romanlar	2,93	2,77

(Tomova, Pamporov, Milenkova, 2008: 20)

Bulgaristan Türkleri ve Bulgaristan Romanları etnik Bulgarlara göre daha yüksek doğum oranlarına sahiptirler, ama aynı zamanda daha düşük okullaşma oranlarına, daha kısa ortalama yaşam süresine ve daha yüksek çocuk ölüm oranlarına da sahip oldukları unutulmamalıdır. Bir başka anlatımla farklı gelir ve refah düzeyine sahip Bulgaristan etnosları arasındaki sosyo-kültürel ve ekonomik farklılaşma, aile yapısına ve demografik parametrelere de etnik farklılaşma olarak yansımıştır (Tablo 5). Ülke içindeki bu etnik farklılaşmaları en aza indirmek ve azınlıkların sosyo-kültür ve refah düzeyini yükseltmek AB üyesi olan Bulgaristan'ın çözmesi gereken en öncelikli sorunlarından biridir.

Tablo 5: *Bulgaristan'da Etnik Gruplara Göre Bazı Demografik Göstergeler (2001 yılı)*

Demografik Göstergeler (Binde)	Ülke Ortalaması	Bulgarlar	Türkler	Romanlar
Doğum Oranı	8,5	6,9	13,0	26,7
Doğal Nüfus Artışı	-5,7	-8,1	2,7	19,4
Bebek Ölüm Oranı	13,4	9,9	17,8	25,0
Genel Ölüm Oranı	14,2	15,0	10,3	7,3

(Tomova, Pamporov, Milenkova, 2008: 21)

Tablo 6: Son İki Nüfus Sayımına Göre Bulgaristan'daki Etnik Gruplara Göre Erken ve Çok Erken Doğurganlık Oranları

Etnik Grup	18 Yaş Altındaki Kızlarda Erken Doğurganlık Oranları (bin canlı doğumda)		15 Yaş Altındaki Kızlarda Çok Erken Doğurganlık Oranları (bin canlı doğumda)	
	1992 Yılı	2001 Yılı	1992 Yılı	2001 Yılı
Bulgarlar	66,2	41,3	3,1	2,4
Türkler	283,1	179,6	20,3	21,5
Romanlar	690,3	508,8	70,1	35,6

(Tomova, Pamporov, Milenkova, 2008: 22)

Tablo 5 ve 6 incelendiğinde; Bulgaristan Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yayınlanmamış ve halka açık olmayan gizli bilgileri içermekte olduğu ve bu bilgilerin ancak Tomova, Pamporov ve Milenkova'nın aktarması ile bizlere ulaşabildiği düşünülmektedir. Bulgaristan etnocoğrafyasına ve etnodemografyasına ışık tutan bu bilgiler, etnoslar arasında derin farklılaşmaların mevcudiyetini kanıtlamaktadır. Romanların doğurganlığı ve doğal nüfus artışı Bulgar ve Türk etnoslara göre daha yüksek, genel ölüm oranları ise daha düşüktür. 2001 yılındaki Roman etnosunun ortalama doğum oranları etnik Bulgarlara göre yaklaşık dört kat daha yüksektir ve bunun sonucunda Bulgar etnosunun doğal nüfus artışı binde -8,1 iken Romanlarda bu oran binde 19,4'tür. Bir başka deyişle, Türkler ve Romanlar pozitif, oysa Bulgarlar negatif nüfus artışına sahiptirler.

Yılda ortalama her 1000 Bulgar bebekten 9,9'u ölürlen, Romanlarda bu oran 2,5 kat daha yüksek olup binde 25'tir. Gelir düşüklüğü ve yoksulluk, sağlıksız ve yetersiz beslenme, 18 yaş altındaki erken doğumların yaygınlığı, sağlıksız konut ve yaşam ortamı, yüksek oranda eğitimsiz ve bilinçsiz anne ve babaların mevcudiyeti gibi nedenler Romanlardaki bebek ölüm oranlarının ülke ortalamasının çok üzerinde olmasında başlıca etkenlerdir.

18 yaş altındaki erken doğum oranları bakımından Bulgaristan Avrupa'nın ilk sıralarında yer alan ülkelerden biridir. Ülke genelinde erken

doğumların yaygın olması hem anne yaşamı, hem de bebek yaşamı ve sağlığı için büyük riskler içermektedir. 1992 ve 2001 yılındaki son iki nüfus sayımı verileri irdelendiğinde Bulgaristan'daki en büyük üç etnik grupta da 18 yaş altındaki kızlarda erken doğumların azaldığı görülmektedir. Fakat etnoslar arasındaki belirgin sosyo-demografik farklılaşma burada da kendini göstermektedir. 2001 yılında 18 yaş altındaki canlı doğumların oranı Bulgar etnosunda sadece binde 41,3 iken Roman etnosunda bu oran yaklaşık 12 kat daha yüksek olup binde 508,8'dir. Benzer şekilde çok erken doğum olarak tanımlanan ve çok büyük ölüm riski taşıyan 15 yaş altındaki kızların doğurganlığına baktığımızda, Bulgar etnosunda bu oran sadece binde 2,4 oysa Roman etnosunda binde 35,6'dır. Fakat 1992–2001 döneminde, çok kısa bir zaman diliminde 15 yaş altındaki çok erken doğumların Romanlarda binde 70'lerden binde 35'lere düşmesi sevindirici ve olumlu bir gelişme olarak altı çizilmelidir. Her iki tablodaki demografik göstergelerde Türk etnosunda bu oranın Bulgarlar ile Romanlar arasında "orta değerlerde" gösterildiği görülmektedir. 2001 yılında, Türk etnik topluluğunda 15 yaş altındaki çok erken doğumların binde 21,5 gibi ülke ortalamasına göre yüksek bir değer göstermesinde "Çarale", "Laho" ve "Millet" gibi Roman alt etnik grupların nüfus sayımlarında kendini Türk olarak tanımlamalarının büyük bir etkisi olduğu unutulmamalıdır. Bir başka anlamıyla bazı Roman gruplarının Türkleşmesi ve etnik aidiyetini Türk olarak benimsemesi gerçek Türk etnosunun sosyo-demografik göstergelerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır.

4.2. Bulgaristan Romanlarının Eğitim ve Okullaşma Sorunları

Bulgaristan'ın her tarih döneminde Romanlar, ülkenin en düşük okullaşma oranlarına ve en düşük lise-üniversite mezunu oranlarına sahip etnos olma özelliğini korumuşlardır. Örneğin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan ilk nüfus sayımında, yani 1946 yılında Romanların % 81'inin okuma-yazma bilmedikleri tespit edilmiştir. Bu nedenle yeni sosyalist hükümetlerin öncelikli görevi Romanların eğitim düzeyini yükseltmek ve okuma bilmeyenlerin oranını azaltmak olmuştur. 1947 yılında Sofya'nın Fakültet (Fakülte) mahallesinde ilk Roman okulu faaliyete

geçmiştir. 1945–1975 döneminde Roman çocuklarını ilköğretime çekebilmek için farklı kampanyalar düzenlenmiş ve büyük oranda okuma yazma bilmeyenlerin sayısı azalmıştır. 1947 yılında Bulgaristan'ın ilk Roman tiyatrosu faaliyete geçmiş, 1957 yılında ise Sulyo Metkov "Neve Roma" (Yeni Romanlar") adında bir Roman dergisi yayınlanmaya başlamıştır. Daha sonra Bulgar Komünist Partisi'nin yönlendirmesi ile hem derginin yayın dili ve içeriği, hem de adı "Nov Pat" olarak değiştirilmiştir. Bugün Vidin kentinde bulunan özel "Roma" TV kanalı, Bulgaristan Romanlarının sorunlarını ele alan ülkenin ilk ve tek Roman televizyon kanalıdır (Karahasan-Çınar, 2005: 155–157).

Bulgar yöneticiler ve eğitim uzmanları Roman çocuklarının eğitim-kültür sorunlarını çözmek için bazı radikal kararlar almışlardır. Bu çocukları ailelerinden ayırıp, yatılı "internat" adlı özel amaçlı okullarda eğitim görmelerini sağlamışlardır. 1960'lı yıllarda başlayan bu süreç, 1990'a kadar sürmüştür. 1962 yılında 3.000 Roman çocuğu, 1967 yılında 9.000 Roman çocuğu bu internat okullarında eğitim-öğretim görmüştür. 1975 yılında ülke genelinde 145 internat okulu faaliyet göstermekte ve bu okullarda Roman çocuklarının ağırlıkta okuduğu 10.000 öğrenci öğrenim görmektedir (Büchschütz, 2000: 53).

Todor Jivkov'un şahsi girişimleri ile kurulan bu internat okullarının temel amacı, sosyalleşmesi ve kültürleşmesi çok zor olan Roman çocuklarını geleneksel aile düzeninden koparıp, devletin yatılı okullarında özel eğitim yöntemleri ile yeni sosyalist vatansever bireyler olarak yetiştirmektir. Bu okulların öncelikli hedefleri arasında, bir yandan etnik milliyetçiliğinden arınmış, Bulgar Halk Cumhuriyeti ve Bulgar Komünist Partisi'ne bağlılık gösteren yeni bir Roman nesli yaratmak, diğer yandan da Roman azınlıkların eğitim-kültür sorununu çözmek ve onların izole edilişlerini kırmaktır. Fakat hangi amaçla kurulmuş olursa olsunlar, bugünkü Romanların eğitim-kültür düzeyine bakıldığında, sosyalist hükümetlerin ve eğitimcilerin uzun vadede amaçladıkları hedeflere ulaşamadıkları görülmektedir.

Roman çocuklarında okullaşma oranlarının ülke ortalamasının çok gerisinde olması ve Roman çocuklarının büyük ölçüde okula gitmemelelerinin veya gitseler dahi pek başarılı olamamaların başlıca nedenleri şöyle özetlenebilir:

- Romanlarla ilgili geliştirilmiş ve kökleşmiş etnik stereo tipler,
- Okula giden Roman çocukların karşılaştıkları kültür, dil ve iletişim engelleri,
- Roman ailelerinin bir bölümünün göçebe oluşu,
- Roman ebeveynlerin ülke genelinden farklı bir değerler zincirine sahip olmaları,
- Roman etnogrupların içine kapanmaları ve genelde kentlerin kenar banliyö kesimlerinde hem yoksul, hem de izole yaşamaları,
- Diğer etnoslardan olan öğrencilerin Roman çocukları küçümsemeleri, dışlamaları ve onlarla alay etmeleri,
- Öğretmenlerin Roman kültürünü, aile kurallarını ve bu etnosun özelliklerini tanımamalarından kaynaklanan sorunlar,
- Öğretmenlerin azınlık öğrencileri ile nasıl eğitim-öğretim yapmaları gerektiğini bilmemeleri sorunu,
- Dinsel farklılığın ve gelenek-göreneklerin bazı Roman gruplarının güçlü olması,
- Bulgaristan azınlıkları ve etnik gruplar arasındaki hoşgörü ve empatinin yeterince gelişmemiş olması.

1989 sonrasındaki postsosyalist dönemde komşumuz Bulgaristan'da istihdam, sağlık ve eğitim alanlarında en olumsuz etkilenen toplulukların başında kuşkusuz Romanlar gelmektedir. Bulgar bilim uzmanlarına göre son çeyrek yüzyılda ülkedeki tüm azınlıklar arasında eğitim düzeyi ve eğitim kalitesi kötüleşen tek örnek Romanlardır. Son iki nüfus sayımı arasında (1992–2001) okullaşma oranlarının % 60'tan fazla gerilemiş olması, ayrıca yaklaşık her dört Romandan birisinin okuma-yazma bilmemesi dikkat çekicidir (Tomova, Pamporov, Milenkova, 2008: 51–52).

Bulgaristan'daki başlıca etnik toplulukların eğitim düzeyi Tablo 7'de gösterilmiştir. Bu tabloyu irdelediğimizde Bulgarların % 20'si üniversite mezunu iken bu oran Bulgaristan Türklerinde % 2 ve Bulgaristan Romanlarında sadece % 0,9 olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Bulgar etnosunun % 54'ü ortaöğretim mezunu iken bu oran Türklerde % 24,6 ve Romanlarda da sadece % 7,8'dir. Okuma-yazma bilmeyen Bulgarların toplam Bulgar etnik nüfus içindeki oranı sadece % 0,2 iken bu oran Romanlarda % 8,5'e yükselmektedir (Tablo 7).

Tablo 7: Bulgaristan'daki Başlıca Etnik Toplulukların Okullaşma Oranları (%)

Öğrenim Düzeyi	Bulgar Etnosu	Türk Etnosu	Roman Etnosu
Yükseköğretim	20,2	2,0	0,9
Ortaöğretim	54,0	24,6	7,8
İlköğretim (8. sınıfı bitirmiş)	22,6	55,0	46,2
İlköğretim (4. sınıfı bitirmiş)	3,0	16,0	36,7
Okuma-Yazma Bilmeyenler	0,2	2,3	8,5

(Tomova, 1998: 347)

Özetle, Bulgaristan etnik toplulukları arasında ekonomik, demografik ve sosyal özelliklerdeki derin farklılaşmalar eğitim özelliklerinde de çok belirgin şekilde gözlenmektedir. 1989 yılı sonrasındaki postsosyalist dönemde Roman çocukların okulları terk etme oranlarında büyük bir artış görüldüğü gibi, ortaöğretim ve yükseköğretime kayıt yaptıranlarda da düşüş gözlenmektedir. Bulgaristan Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yapmış olduğu tespitlere göre 7 ile 16 yaş arasındaki Roman çocukların % 52'si ilköğretime hiç gitmedikleri ortaya çıkmıştır (Tomova, 1998: 347).

Bir başka anlatımla Bulgaristan'daki Roman çocukların yarısından fazlası farklı sebeplere bağlı olarak ilköğretim diploması dahi alamamaktadırlar. Birçok Roman ailesinde yerleşmiş bir toplumsal gelenek olarak kız çocukların ilk adet görmelerinden sonra okula gönderilmemesi, eğitim ve okullaşma konusunda çarpıcı ama bir o kadar da üzücü bir örnektir (Tomova, Pamporov, Milenkova, 2008: 18).

1992 yılındaki nüfus sayımı verilerine göre Bulgaristan'daki başlıca etnik Roman çocuklarının eğitimsiz ve mesleksiz kalması, uzun vadede istihdam ve iş bulma sorunlarını tetikleyerek bu gençlerin işsiz veya düşük ücretli işlerde çalışmalarına neden olmaktadır. Gelir düşüklüğü, mutsuz yaşam, geçim sıkıntıları ve ekonomik çaresizlik gibi etkenler bu etnik grubun hırsızlık, gaspçılık ve farklı suç olaylarına yönelmesinde belirleyici olan nedenlerin başında gelmektedir. Tüm bunlar ise Roman azınlığın diğer etnoslar tarafından "tembel", "kültürsüz", "hırsız", "görgüsüz" gibi farklı sıfatlarla damgalanmalarına ve toplumsal dışlanmalarına yol açmaktadır. Böylece eğitimsizlik işsizliği, işsizlik yoksulluğu,

yoksulluk ise çaresizliği ve suçları tetikleyerek çıkışı olmayan kapalı ve acımasız bir sosyal döngünün oluşmasını sağlayarak Romanların "sıra dışı", "istenmeyen", "sevilmeyen" ve "dışlanan" bir etnos olmalarına yol açmıştır. Dışlanmışlık ve düşük sosyal statü, bazı Romanların kendi etnosunu terk edip, daha sevilen ve daha saygın bir üst etnosa gönüllü olarak geçmelerinin öncelikli nedenidir. Osmanlı döneminde bazı Romanlar arasında başlayan Türkleşme ve Bulgarlaşma eğilimleri ki buna "gönüllü kimlik değişim süreci" de diyebiliriz, bugün de tüm hızı ile devam etmektedir. Tüm bu etnokültürel değişimler Roman etnosu arasında hem sosyal ve hukuksal, hem de politik ve demografik değişimlere yol açmaktadır (Tomova, 1998: 345–346).

4.3. Bulgaristan Romanlarının Ekonomik ve İstihdam Sorunları

Bulgaristan Romanlarının başlıca ekonomik, istihdam ve sosyal sorunları şöyle özetlenebilir (Tomova, 1998: 345–352; Slatinski, 2006: 29–54):

- Bulgaristan'daki Romanlar, ülke içinde işsizlik oranlarının en yüksek olduğu etnik topluluğu oluşturmaktadırlar. Çalışabilir yaş grubundaki aktif nüfusun yaklaşık % 77'sinin işsiz olması bu sorunun boyutunu ve yaygınlığını yansıtmaktadır. Roman etnosu arasındaki işsizlik hem kitlesel oluşu, hem de uzun süreli oluşu ile dikkat çekmektedir. 1990–1995 döneminde, yani sosyalizmden kapitalizme olan sancılı geçiş sürecinde, Bulgaristan'da yaşanan derin sosyal ve ekonomik kriz öncelikle azınlık nüfusunu etkilemiş ve Romanların büyük bir bölümü bu dönemde işsiz kalmıştır. Son çeyrek yüzyılda binlerce Roman'ın ülkeyi terk ederek daha iyi yaşam ve çalışma koşulları uğruna Avrupa ülkelerine göç etmesi bu sürecin bir yansımasıdır.

- Bulgaristan Romanlarının büyük bir bölümü kentlerin yoksul banliyö kesimlerinde, çok kötü sağlık ve rekreasyon ortamlarında, ulaşım, su, elektrik ve diğer alt yapı hizmetlerinden yeterince yararlanmadan yaşamaktadırlar. Özellikle kırsal kesimlerde yaşayan azınlıkların konutlarında elektrik, su sistemleri ve atık kanalizasyon borularının olmaması bazı sosyal ve sağlık sorunlarını tetiklemektedir. Örneğin, Bulgaristan'daki Türklerin yaklaşık 1/5'inin ve Romanların yaklaşık yarısının,

su kanalizasyonu olmayan evlerde yaşaması salgın hastalık riskini artırmaktadır (Tomova, Pamporov, Milenkova, 2008: 25). Bu nedenle bu konutlarda yaşayan Türk ve Roman aileler su ihtiyacını sokak çeşmelerinden, kuyulardan ve pınarlardan karşılamak zorundadırlar. Bu utanç verici olay ülkedeki azınlıkların geri kalmışlık sorunlarına ışık tutarken, Avrupa Birliği üyesi bir ülkede çağdışı manzaraların da görülebileceğinin kanıtıdır.

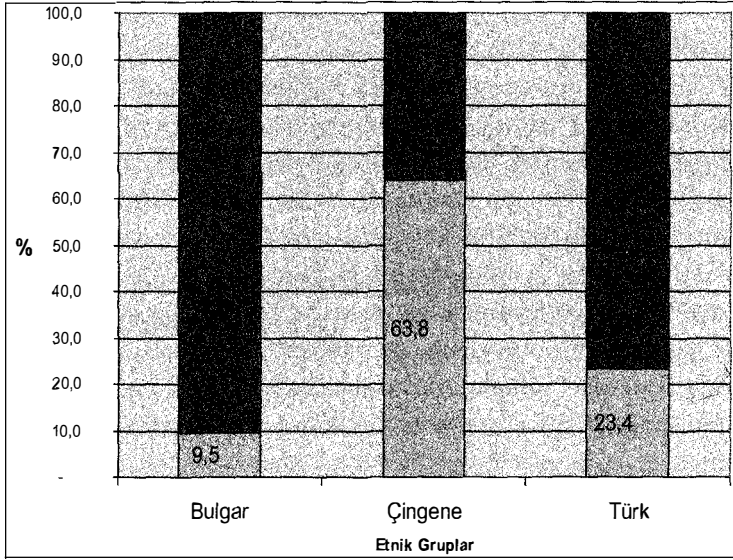
- Bir Bulgar evinde ortalama 2,6 kişi barınırken, bir Roman evinde ortalama 6,9 kişinin yaşaması kalabalıklaşma ve nüfus yığılmasının nicel göstergesidir. Bulgaristan'da her ülke vatandaşına ortalama 16,9 m² konut alanı düşerken, Roman etnosunda bu oran sadece 7,1 m²'dir. Roman evlerinin % 17'sinde mobilya ve yatak dahi yoktur. Roman evlerinin sadece % 37'sinde sağlıklı su bağlantısı ve kanalizasyon sistemi mevcuttur. Bu çağdışı sosyal görünüm bir Avrupa Birliği ülkesine yakışmadığı gibi XXI. Yüzyıl'ın insan onuruna da yakışmayan görüntülerdir.

- Geleneksel el sanatları ile geçimini sürdüren Roman ailelerin toplam nüfus içindeki oranı % 10'a kadar, kendi toprağı ile çiftçilik yaparak geçimini sağlayanların oranı ise % 8,5'a kadar düşmüştür. Roman ailelerin % 14'ünde kümes hayvanları, % 9'unda küçükbaş hayvan ve sadece % 2'sinde büyük baş hayvan beslendiğı tespit edilmiştir. Kırsal kesimden kentlere yönelen göç dalgalarının artması ile bitkisel üretim ve hayvancılık ile geçinen Roman aile sayısının gittikçe azaldığı gözlenmektedir.

- Bulgaristan Roman nüfusunun sadece % 10'u kendini zengin ve yüksek gelirli olarak tanımlarken, ülke ortalaması seviyesinde yaşayanların veya orta gelirli olanların oranı yıllara göre % 20 ile % 30 arasında değişmektedir. Roman kökenli aydınlar, öğretmenler, doktorlar, mühendisler, sanatçılar, siyasetçiler, memur ve işçilerin büyük bir bölümü orta gelirli grubun içinde yer almaktadırlar. Fakat ülke genelindeki Romanların % 60 - % 70'inin yoksulluk sınırının altında fakir olarak yaşadığı bir başka gerçektir. Grafik 2'de görüldüğü gibi 2003 yılında, Bulgar etnik nüfusu içinde fakir Bulgarların oranı % 9,5 iken, Bulgaristan Türk nüfusu içinde fakir Türklerin oranı % 23,4'e ve ülkenin en yoksul kesimini oluşturan Romanlarda fakir Romanların oranı % 63,8'e yükselmektedir (Slatinski, 2006: 35). Bir başka değişle, refah seviyesi en yüksek olan Bulgar etnik grubunda doğum oranları en düşük, ortalama yaşam süresi en uzun ve

en az yoksul nüfus gözlenirken, refah seviyesi en düşük olan Çingene-lerde doğum oranlarının en yüksek, yaşam süresinin en kısa ve yoksulluğun en yaygın olması dikkat çekicidir.

Grafik 2: Bulgaristan Etnik Grupları İçinde Fakir Nüfusun Oranları

(Slatinski, 2006: 35)

4.4. Bulgaristan Romanlarının Ötekileştirme ve Dışlanmışlık Sorunları

Sadece Bulgaristan'da değil Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Hırvatistan gibi diğer Balkan ülkelerinde de Romanlar yaşadıkları ülkelerde en yoksul, en eğitimsiz, en zor iş bulan, en dışlanan ve ayrımcılık uygulamalarına en sıkça maruz kalan etnik topluluğu oluşturmaktadırlar. Tüm Balkan ülkelerinde yaşayan milletler Romanlara tarih boyunca hem küçümseme ve aşağılama, hem de alay edercesine tepeden bakmışlardır. Yaşadıkları ülkelerdeki diğer etnik topluluklar tarafından dışlanan Romanlar, yerleşim birimlerinin kenar gecekondü mahallelerinde, yani genelde sağlık, eğitim, ulaşım ve diğer sosyo-ekonomik faaliyetlerden yoksun banliyölerde yaşamaktadırlar. Yaşam, çalışma ve eğitim alanları-

nın diğer etnoslardan ayrı olması Romanların içe kapanmasına ve izole bir etnokültür olarak gelişmelerine yol açmıştır. Tüm bu olumsuzluklar, diğer etnoslar ile Romanlar arasında belirgin bir etkileşim alanının oluşmamasına, hatta derin sosyo-kültürel ve iletişim kopukluklarının kemikleşmesine neden olmuştur. Özellikle sosyalist dönemin sonlanması ile 1989 yılı sonrasındaki postsosyalist süreçte diğer etnoslar ile Romanlar arasındaki negatif düşünceler, önyargılar ve toplumsal çatışmalarda büyük bir artış görülmüştür. Tüm bu olumsuz gelişmeler Bulgar yöneticileri ve siyasetçileri düşündüren bir ulusal soruna dönüşmüş ve başarılı bir ulusal etnik model inşası arayışlarının daha yüksek sesle tartışılmasına neden olmuştur.

Etnik Bulgarların % 39,5'i Ruslarla, % 36,2'si İngilizlerle ve sadece % 11,5'i Romanlar ile evlilik yapmayı kabul etmektedirler. Etnik Bulgarların % 56,6'sı Rusları ve Avrupa Birliği vatandaşlarını, % 52,4'ü İngilizleri ve sadece % 23,4'ü Romanları kendi evinde misafir olarak ağırlayabileceklerini belirtmişlerdir. Etnik Bulgarların % 55'i Avrupa Birliği vatandaşlarını, % 53,4'ü Rusları ve sadece % 26,3'ü Romanları aynı apartmanda komşu olarak görmek istemektedirler. Etnik Bulgarların % 44,9'u Avrupa Birliği vatandaşlarını, % 38,5'i İngilizleri, % 35,2'si Rusları ve sadece % 11,2'si Romanları çalıştıkları şirket, kurum veya fabrikada yönetici-müdür pozisyonunda görmeyi kabullenmektedirler. Etnik Bulgarların % 57,9'u Pomakları, % 55,9'u Romanları ve % 51,8'i Türkleri çalıştıkları fabrika, şirket veya kurumda çaycı veya temizlikçi olarak görmeyi kabullenmektedirler. Etnik Bulgarların % 23,2'si Avrupa Birliği vatandaşı çocukların, % 17,6'sı İngiliz çocukların ve sadece % 4,1'i Roman çocukların çoğunlukta olduğu bir okulda kendi çocuklarını okutmayı kabul etmektedirler (Pamporov, 2009: 28–118).

Pamporov'un yapmış olduğu araştırmada dikkat çeken bazı önemli sonuçlar vardır. Örneğin, Bulgarlar kendi ülke sınırlarının dışında yaşayan ve pek tanımadıkları Ruslara ve İngilizlere daha hoşgörülü olup, kendilerini onlara daha yakın hissetmektedirler. Oysa daha iyi tanıdıkları ve aynı toprakları paylaştıkları, komşuları ve yurttaşları olan Türklere ve Romanlara karşı daha mesafeli ve daha önyargılı oldukları görülmektedir. Etnik Bulgarların % 11,5'i Romanlar ile evlenmeyi kabul ederken ve % 10,7'si bir Roman müdürün yönetiminde aynı kurum veya fabrikada

çalışmayı kabul ederken, sadece % 4,1'i kendi çocuklarını Romanların çoğunlukta olduğu bir okula göndermeyi kabul etmektedirler. Bir başka anlatımla etnik Bulgarların çocuklar düzeyinde ve eğitim alanında yansıttıkları etnik ayrımcılık, diğer yaşamsal alanlardan çok daha belirgindir. Diğer dikkat çekici sonuçlardan birisi de etnik Bulgarların % 11,2'si Romanları çalıştıkları şirket, kurum veya fabrikada yönetici-müdür pozisyonunda görmeyi kabullenirken, % 55,9'u Romanları çaycı veya temizlikçi olarak işte çalışmalarını uygun görmektedir. Bir başka deyişle etnik Bulgarlara göre Romanların prestiji ve geliri düşük olan mesleklerde çalışmaları daha uygun görülürken, daha prestijli ve daha yüksek gelirli mesleklerin bu azınlık mensuplarına uygun görülmediği anlaşılmaktadır. Tüm bunlar ülke içindeki etnoslar arasında hem algılama ve kabullenme düzeyinde, hem de tutum ve davranış boyutunda büyük mesafeler olduğunun ve bu etnoiletişim-etnoetkileşim mesafesinin kolay kolay yok olmayacağını göstergesidir. Özetle, Pamporov'un çalışmasındaki bulgular, XXI. Yüzyıl'ın Bulgaristan ulusunda farklı etnoslar arasındaki "ön yargı" hastalığının tedavi edilmediğini, etnik tolerans ve hoş görünün etnoslar arasındaki etkileşimlerde henüz yerleşmediğini, bundan dolayı Romanların ötekileştirildiğinin inkâr edilemez olduğuna işaret etmektedir.

5. SONUÇ

Türklerden sonra Bulgaristan'ın en kalabalık azınlık grubunu Romanlar oluşturmaktadırlar. Ülkenin tüm bölgelerine dağılmış durumda olan Romanlar, Bulgaristan'ın en yoksul, en eğitimsiz, en çaresiz, kısaca en sorunlu etnik topluluğunu oluşturmaktadırlar. Doğum oranları ve nüfus artış hızı diğer etnoslara kıyasla çok yüksek olan Romanlar geleceğin Bulgaristan nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturarak ulusal ölçekte bazı etnokültürel ve etnopolitik sorunları tetikleyebilirler. Ülkede yaşayan diğer etnik gruplar tarafından "hırsız", "kültürsüz", "yoksul", "yüzsüz", "kirli", "cahil", "açgözlü", "yalancı", "suç işleyen" ve "tembel" olarak algılanan ve tanımlanan Romanlar, Bulgaristan'ın en dışlanmış ve en tecrit edilmiş toplumdur. Bu sorunun farkında olan Bulgar yöneticiler ve bilim uzmanları Romanlar ile ilgili yeni etnopolitikalara, yeni ara-yışlara yönelmektedirler. Son yıllarda Romanlarla ilgili yazılan makale,

gazete yorumu, yüksek lisans tezi, doktora tezi, bilimsel araştırma ve kitap sayısında adeta patlama yaşanmaktadır. Avrupa Birliğinden gelen ve bilimsel araştırma, eğitim projeleri, istihdam çalışmaları ile ilgili yapılan tüm faaliyetlerde Roman etnosu ile ilgili olanların ön planda olması tesadüf değildir. Çağdaş ve modern Bulgaristan'ın yaratılmasının ve AB'nin onurlu ve eşit bir üyesi olmasının, ancak ve ancak Roman sorunsalının çözümü ile mümkün olduğu bu ülkede yaşayan her aydın tarafından kabullenilmektedir. Roman sorunsalının çözümü ile ülkede yüzlerce diğer sorunun da çözülmüş olacağı bir başka gerçektir.

Etnik Bulgarların gözünde ülkelerinde yaşayan diğer etnoslar "kendileri gibi olmayan" fakat "onlar gibi olmaları gereken", anlaşılmayan, istenmeyen, ötekileştirilen ve küçümsenen azınlıklardır. Daha da önemlisi Türk, Pomak ve Roman azınlıklarından bazıları gönüllü kimlik değişim süreci sonucunda Bulgar olduklarını iddia etseler dahi, kendini daha üstün millet olarak gören Bulgarlar asla bu azınlıkları kendi etnokültürel grubunun üyesi olarak görmezler ve asla "bizden birisidir" algısı ile onlara yaklaşmazlar. Bu nedenle ulusal etnokültürel ve etnopolitik bütünlüğü yaratmak isteyen etnik Bulgarların önündeki ilk engel farklı kimliklere ve farklı etnisitelere olan kendi ön yargılı bakış açılarının statükocu katı yaklaşımıdır. Bir başka anlatımla böylesine küçük alanlı bir ülkede çok sayıda etnik ve dinsel azınlıkların olması avantajdan çok dezavantaj yaratarak, farklı ulusal sorunları tetiklemektedir. Bu azınlıklar, bazılarına göre ulusal homojen yapıyı gereksiz yerde renklendiren ve hem varlıkları ve faaliyetleri ile hem de istekleri ve politik çıkışları ile ülkenin birliği ve bütünlüğü için siyasal ve etnopolitik tehdit oluştururken, bazıları için ise yarattıkları sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlarla ülkenin kalkınmasını ve modernleşmesini frenleyen unsurlardır.

XX. Yüzyıl'da Türk sorununu dış göçler yolu ile çözmeye çalışan Bulgaristan, yüz binlerce Türkü Anadolu'ya göç ettirerek bir bölümünü de asimile ederek, yükselen Türk nüfus dalgasını frenlemeyi başarmıştır. XXI. Yüzyılda Roman sorununun zorunlu asimilasyon ve dış göçler ile çözülemeyeceğinin farkında olan Bulgar yöneticiler yeni etnopolitik arayışlarını sürdürmektedirler. "Bizden olmayan bizim vatandaşlar" olarak tanımlanan Romanlar artık kendi partilerini, kendi sivil toplum örgütlerini, kendi dergi ve gazetelerini, kısaca kendi kültürünü yaratma ve ya-

şatma gayretlerini sürdürmektedirler. Roman sorunu artık küçümsenecek, görmezden gelinecek, üstü örtülecek veya ertelenecek durumda değildir. Tüm önemi ve aciliyeti ile Bulgar hükümetlerin önünde kök salmış, derinleşmiş ve kemikleşmiş olan bu sorun, Bulgaristan'ın hem kalkınmasını, hem etnik barış inşasını, hem de insan hakları sicilini önemli ölçüde belirleyecektir.

Sonuç olarak, olaya hangi açıdan bakılırsa bakılsın, önümüzdeki dönemlerde de azınlık sorunsalı Bulgaristan'ın öncelikli sorunların başında kalmayı sürdürecektir. Ama daha da önemlisi ulusal azınlık sorunsalının merkezine Türkler değil Romanlar hızla yerleşmektedir. Hızlı adımlarla ilerleyen XXI. Yüzyıl'da Roman sorunsalının çözülüp çözülmemesi Bulgaristan'ın tüm gelişimini, tüm uluslararası imajını ama doğrudan, ama dolaylı, fakat mutlaka etkileyecektir.

KAYNAKLAR

Acaroğlu, M. T. (1998) *Bulgaristan Alevileri ve Demir Baba Tekkesi*, İstanbul: Kaynak Yayınları

Acaroğlu, M. T. (2006) *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Acaroğlu, M. T. (2007) *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar I ve II*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık

Anastasova, E. (2006) *Etničnost, Traditsiya, Vlast. Etyudi za Prehoda*, Sofiya: Akademichno İzdatelstvo "Marin Drinov"

Asenov, B. (1998) *Religiite i Sektite v Bulgariya*, Sofya: İzdatelstvo Poligraf

Atasoy, E. (2003) *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, Bursa: Ezgi Kitabevi

Atasoy, E. (2007) *Dinler Coğrafyası Işığında Bulgaristan'daki Dinsel Topluluklar*, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: VII, Sayı: 2

Atasoy, E. (2007) *Postsosyalist Dönemde Bulgaristan'da Yaşanan Demografik Kriz ve Yansımaları*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 8, Sayı 12

Balkanski, T. (1996) *Todor Jivkov. Prosopografiya na Diktatora*, İzdatelstvo "Znak 94", Veliko Tarnovo

Bekyarova, N. (2005) *"Etničeski i Demografski Harakteristiki na Sigurnostta"*, Natsionalna i Mejdunarodna Sigurnost, Sofya: Voenno İzdatelstvo

Büksenşüti, U. (2000) *Maltsinstvennata Politika v Bulgariya. Politikata na BKP Kam Evrei, Romi, Pomatsi i Turtsi 1944–1989*, Sofya: IMIR

Coşkun, B. D. (2001) *Bulgaristan'la Yeni Dönem, Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri*, Ankara: ASAM Yayınları

Dayıoğlu, A. (2005) *Toplama Kampından Meclis'e. Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul: İletişim Yayınları

Güner, İ. & Ertürk, M. (2005) *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, Ankara: Nobel Yayınları

İvanov, A. (2005) *Balgarskata Demografska Agoniya*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Broy 2

İvanova E. & Krastev V. (2006) *Po Dalgiyat Pat ... Jivot S Drugite. İstoriya, Etnosotsialna Struktura, Bit I Kultura na Tsiaganite ot Starozagorski Region*, İzdatelstvo Kota Print, Stara Zagora

Karahasan-Çınar, İ. (2005) *Etničeskite Maltsinstva v Bulgariya*, Sofya: İzdatelska Kašta Lik

Lukanov, A. & Bojinov, N. & Dimitrov, S., (2005) *Stranite v Sveta 2005-2006 Spravočnik*, Sofya: İzdatelstvo Gloriya Palas

Marinov, P. (1994) *Balgariite Mohamedani*, Sofya: İzdatelstvo Angeli-

nov&Partnörü

Mihaylov, D. & Jelyazkova, A. (2005) *Okonçatelen Doklad po Proekt: Otsenka na Sashtestouvashite Obrazovatelni Politiki i Praktiki za Predostavyane na raven Dostap do Obuçenie na detsa ot Maltsinstvata i za Razrabotvane na Preporaki za Ustoyçivo Reshenie na Obrazovatelnite Ptroblemi na Maltsinstvata*, Sofya: Mejdunaroden Tsentar za izsledvane na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnosheniya

Natsionalen Statistiçeski Institut Republika Bulgariya (NSI, 2007)

Pamporov, A. (2009) *Sotsialni Distantzii i Etniçeski Stereotipi za Maltsinstvata v Bulgariya*, Sofya: Institut za Otvoreno Obshtestvo

Poulton, H. (1993) *Balkanlar. Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*, İstanbul: Sarmal Yayınevi

Slatinski, N. (2006) *Natsionalnata Sigurnost i Demografskite Problemi na Bulgariya*, Sofya: Spisanie Mejdunarodni Otnosheniya, Godina XXXV, Knijka 1

Slaveykov, P. (2006) *Etnogeografiya*, Sofya: Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski"

Slaveykov, P. (2004) *Demografskata Situatsiya v Bulgariya I Neobhodimostta ot Efektivna Demografiska Politika*, Spisanie Voenen Jumal, Sofya: Voenno İzdatelstvo EOOD

Slaveykov, P. & Zlatunova, D. (2005) *Geografiya na Bulgariya*, Sofya: İzdatelstvo Paradigma

Tomova, İ. (1998) *Romi, Obştnosti i İdentıçnosti v Bulgariya*, Sofya: İzdatelstvo Petekston

Tomova, İ. Pamporov, A. Milenkova, V. (2008) *Sotsialno-İkonomiçeskoto Polojenie na Uyazvimi Etniçeski Maltsinstva v Bulgariya*, Sofya: Institut po Sotsiologiya pri BAN

Traykov, T. & Kazakov, B. (2004) *Religiozna Struktura na Naselenieto v Bulgariya – Formirane, Savremenno Sastoyanie i Teritorialni Razliçiya, Sotsialna i Kulturna Geohrafiya*, Veliko Tarnovo: Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kiril i Metodiy", Peçat "Faber"

Zlatanova, V. (2005) *Vanşnata Migratsiya v Perioda na Prehod v Bulgariya i Sotsialni Posledstviya, Evropeyskoto Badeşte na Bulgariya i Razvitiето na Naselenieto*, Sofya: Tsentar za İzsledvane na Naselenieto pri BAN

RUSYA FEDERASYONU SINIRLARI İÇİNDE YER ALAN ÖZERK CUMHURİYETLERİN ETNOCOĞRAFYA IŞIĞINDA DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Bu çalışmanın başlıca amaçları şunlardır:

- Rusya'daki millet ve azınlıkların tespitindeki zorlukları ortaya koymak.
- Farklı nüfus sayımlarında değişen ülke etnik kimliği portresini karşılaştırarak irdelemek.
- Rusya'daki millet ve azınlıkların coğrafi dağılışı ve nüfus büyüklüğünü ortaya koymak.
- Rusya'daki millet ve azınlıkların gruplandırmasını gerçekleştirmek.
- Rusya'daki millet ve azınlıkların coğrafi dağılışını cumhuriyetler bazında değerlendirmek.
- Rusya'daki millet ve azınlıkları dil ve din özelliklerine göre gruplandırmak.

1. YANITLANMASI GÜÇ BİR SORU: RUSYA'DA KAÇ MİLLET YAŞAMAKTADIR?

Rusya'da bilimsel tespiti en zor girişimlerin başında ülke sınırları içinde yaşayan millet sayısı ile etnik ve dinsel azınlıkların nitel ve nicel olarak belirlenmesidir. Ülkede yapılan her nüfus sayımında farklı sayıda millet ve azınlık kaydedilmiştir. Örneğin 1926 yılındaki nüfus sayımına göre Rusya'da 194 millet yaşarken, bu sayı 1939 yılındaki nüfus sayımında sadece 99 ve 1994 nüfus sayımında 176 olarak kaydedilmiştir.² Fakat uzmanların yapmış oldukları tespitlere göre bugün Rusya'da 160'tan

¹ Bu makalenin ilk yayınlandığı kaynak için bakınız: Atasoy, E. (20008) *“Remarks on Otnomuos Republics Located Within Russian Federation in Terms of Etnogeography”*, İzmir: Turkish Studies, Vol: 3, No:7, s. 83–124

² O. D. Komarova, *“Naselenie Rosii Skvoz Prizmu Etničeskih Protsesov”*, Mir Rosii, Moskova, 1999, No 4, s. 71

fazla millet ve azınlık yaşamaktadır. Ayrıca son nüfus sayımında 1,5 milyon kişinin etnik aidiyetini belirtmemiş olması dikkat çekicidir.³

70 yıllık Sovyet döneminde bir türlü inşa edilemeyen “Sovyet ulus modelinin” iflasından sonra zorunlu olarak “Enternasyonalizm” ve “Sovyetleştirme”⁴ politikaları terk edildi. Zorunlu göçler, asimilasyonlar, etnik çatışmalar, sürgün ve gözyaşları ile dolu bu 70 yıllık sosyalist dönemde Sovyet halkları eğitim, sağlık, ekonomi ve kültür alanlarında önemli gelişmeler göstermiş olsalar da aralarındaki etnik, dinsel ve kültürel farklılıklar “Sovyetleştirme kazanında” bir türlü eritilemedi. Post-sovyet döneminde gerçekleşen “etnik devrim” sonucu milyonlarca kişi kimlik belirleme özgürlüğünü elde ederek etnik aidiyetini baskıcı devlet mekanizması olmadan kendi duygu, düşünce ve görüşleri doğrultusunda ortaya koyma fırsatı elde etmiştir. Bugün Rusya’da her vatandaş özgürce kendi etnik aidiyetini, dinsel ve dilsel kimliğini belirtebilmektedir. Bu nedenle 2002 yılındaki son nüfus sayımında etnik aidiyetlerini tanımlarken vatandaşların 800’den fazla farklı seçenek belirtmiş olmaları üç olguya işaret etmektedir:

1. Rusya’nın kültür bakımından ne kadar renkli olduğunu, etno-coğrafyasının ne kadar zengin olduğunu, bir başka anlatımla dinsel ve etnik toplumlardaki sınırsız çeşitliliği yansıtmaktadır.

2. Sovyet döneminde Sosyalist Enternasyonal ve “Sovyetleştirme kazanında” eritilmek istenilen kültürel ve etnik farklılaşmalar başarıya ulaşamamış ve hem “birleşik Sovyet ulusu” modeli yaratılamamış, hem de “Homo Sovieticus”⁵ kalıplı tek tipli birey profili ulusal etnik gömleği içinde oturtulamamış. Postsovyet döneminde “kimlik krizinin” aşılp “asli kökene dönüş” eğilimlerin ortaya çıkması ile tüm Rusya’da etnik milliyetçilik ve köklere dönüş arayışları yaygınlaşmıştır. Bu “etnik kimlik patlama” dönemi, kimlik krizinden çıkmış millet ve azınlıkların kendi özünü, kendi etno-politik kimliğini yeniden keşfetmeleri dönemi olarak da adlandırılabilir.

³ <http://www.gks.ru/wps/portal> (4 Eylül 2008)

⁴ Sovyetler Birliğinde 15 cumhuriyette yaşayan farklı sosyo-kültürel kökene sahip millet ve azınlıkların birbirleriyle yakınlaşması ve kaynaşması sonucunda oluşacak olan Sovyet ulusu inşa politikalarına Sovyetleştirme denir.

⁵ Sovyetleştirme, yani Sovyet ulusu inşa politikaları esnasında yaratılmakta istenilen tek tip Sovyet insan modeline “Homo Sovieticus” denilebilir.

3. 2002 yılındaki son nüfus sayımı esnasında her Rusya vatandaşından etnik ve dinsel kimliğini (hangi millete, hangi dine mensup olduğunu) kendisinin belirlenmesi istenilmiştir. Bu kimlik ve aidiyet belirleme özgürlüğü bir çok kişi tarafından bilinçsizce kullanılmış, böylece sınırsız özgürlük bilinçsizlik ve bilgisizlikle bütünleşince gerçekte var olmayan çok sayıda millet ve azınlık ortaya çıkmıştır. Örneğin Rusya'daki Museviler etnik ve dinsel özelliklerine göre değil, yaşadıkları coğrafi ortama göre kendilerini tanımlamışlar ve böylece Gürcü Musevileri, Kırım Musevileri, Buhara ve Orta Asya Musevileri gibi farklı etnik tanımlamalar ortaya çıkmıştır.⁶ Tüm bunlar Rusya'da var olan etnosları daha küçük alt etnoslara bölerek, bir yandan azınlık türlerini çoğaltırken, diğer yandan bir etnik topluluğun gerçek sayılarının yanıltıcı olarak daha az gözükmelerine neden olmuştur.

12 Haziran 1990 tarihinde bağımsızlığını ilan edip SSCB'den ayrılan Rusya önünde çözüm bekleyen sorunların en öncelikli olanları arasında etnik sorunlar ve yükselen milliyetçilik dalgasına paralel olarak cumhuriyetlerin daha çok özerklik ve daha geniş haklar istemeleri yer almaktadır. SSCB'nin mirasçısı konumunda olan Rusya bir yandan farklı millet ve azınlıkların demokratik ve siyasal taleplerini karşılar-ken, diğer taraftan ayrılıkçı girişimleri ve siyasal başkaldırıları nasıl önleyebilirdi? SSCB'nin çöküşü ve bölünüşü Rusya'nın da başına gelebilir miydi? Rusya Federasyonu sınırları dışında kalan ve sayıları 20 milyonu aşan "dış Ruslar" sorunu nasıl çözümlenebilirdi? Rusya'nın federal yönetim yapısında yenilenme ve "perestroyka" yapılmalı mıydı? Tüm bunlar yeni bağımsızlığını kazanmış Rusya Federasyonu önünde çözüm bekleyen politik ve etnik sorunların başında yer almaktaydı. Fakat bu çalışmada siyasi sorunlar ve Rusya'daki etnopolitik gelişmeler irdelenmeyecek, sadece ülkenin etnik yapısına coğrafya penceresinden bakılarak Rusya'nın etnocoğrafya portresi resmedilmeye çalışılacaktır.

Rusya'daki etnoslar hem nitel ve nicel özellikleri bakımından, hem coğrafi ve idari yapı itibariyle, hem de zaman ve mekâna bağlı olarak büyük çeşitlilik ve büyük değişim göstermektedirler. Aslında nüfus

⁶ <http://www.gks.ru/wps/portal> (4 Eylül 2008)

sayımlarında tespit edilen millet ve azınlıkların sayısı her zaman doğruyu yansıtmadığı gibi bazı değerlere kuşku ile yaklaşılması gayet doğaldır. Rusya'daki etnos sınırlarının ve azınlıkların sayısal değişiminin tartışılır olmasının başlıca nedenleri şöyle özetlenebilir:

- Hem Sovyet hem de Postsovyet döneminde farklı millet ve azınlıklar arasında karma evliliklerin çok yaygın olması sonucunda gönüllü asimilasyonlar ve etnik aidiyet değişimleri sıklıkla görülmektedir. Genelde Ruslar ile evlenen küçük azınlık temsilcileri daha üst kimlik olan Rus kimliğini kabullenmeyi tercih etmektedirler. Bu olay özellikle küçük azınlıkların hızla erimesine ve zaman içinde asimile olarak yok olmalarına neden olmaktadır.

- Nüfus sayımlarında kişilerin kendi etnik kimliğini gizlemesi, belirtmek istememesi ve onu başarıya götürecek daha üst kimliği tercih etmesi, Rusya'da yaygın bir olaydır. Örneğin Dronov ve Gluşkov'a göre Moskova'da yaşayanların %30'u kendi gerçek etnik kimliğini gizleyerek, Rus olduklarını beyan ederek iş bulma ve kariyer basamaklarını tırmanmada avantaj sağladıklarını düşünmektedirler.⁷ Bu örnek dahi etnik aidiyet, azınlık sayısı, etnik sınırlar gibi kavramların Rusya gibi heterojen etnik yapıya sahip ülkelerde ne kadar değişken ve tartışılır olduğunu göstermeye yeterlidir.

- SSCB döneminde farklı etnik ve dinsel özelliklere sahip milletler arasında karma evliliklerin yapılması ve bu karma evliliklerden doğan çocukların farklı kimlikler yansıtmaları bugünkü Rusya'da yapılan etno-coğrafya ve dinler coğrafyası çalışmalarını zorlaştırmaktadır. Fakat yalın bir gerçek varsa o da Sovyet döneminde etnokarışık evliliklerin sürekli artış göstermesi gerçeğidir. Örneğin 1959 yılında 5,2 milyon olan etnokarışık evliliklerin sayısı 1970'te 7,9 milyona, 1979'da 9,9 milyona ve 1989'da 12,8 milyona ulaşmış olması dikkat çekicidir. Bir başka anlatımla 1959'da ailelerin sadece %10'u etnokarışık aileler grubunda yer alırken 1989 yılında bu oran %17,5'e yükselmiştir.⁸ Bugün Rusya'da yaklaşık her beş aileden birisi (en az %20'si) etnokarışık evlilikler ile birlikteliklerini

⁷ V. P. Dronov ve V. G. Gluşkovoy, "Obştestvennaya Geografiya Rosii", İzdatelstvo "Klassiks Stil", Moskova, 2003, s. 103

⁸ O. D. Komarova, "Naselenie Rosii Skvoz Prizmu Etničeskih Protsesov", Mir Rosii, Moskova, 1999, No 4, s. 77

sürdürmeleri bu ülkede yapılacak dil, din ve etnos çalışmalarının ne kadar zor ve karmaşık olduğunun göstergesidir.

• Farklı karma evliliklerde Ruslaşma eğilimleri Rus olmayan milletlerin ırk, din, dil ve diğer kültür özelliklerinin yanı sıra o milletin Ruslara göstermiş oldukları sosyo-kültürel yakınlık veya asimilasyon direnci gibi farklı etkenler doğrultusunda önemli farklılaşmalar gösterir. Örneğin 1994 yılında Rusya Federasyonu genelinde yapılan bir araştırmaya göre Rus-Mordov ailelerin %96'sı ve Rus-Mari ailelerinin %94'ü doğan çocuklarını Rus olarak tanımlamışlardır. Bu oran Rus-Yahudi ailelerinde %89, Rus-Başkurt ve Rus-Tatar ailelerinde %81, Rus-Alman ailelerinde %79, Rus-Osetin ve Rus-Buryat ailelerinde %65, Rus-Yakut ailelerinde ise sadece %51 olarak kaydedilmiştir.⁹ Görüldüğü gibi etnik-karma evliliklerde anne veya babadan birinin Rus olması doğan çocuğunun da büyük oranda Rus olmasını tayin etmektedir. Bu olay bir yandan Rus etnosunun dolaylı yoldan genişlemesine, diğer taraftan da Ruslarla evlenen azınlıkların uzun vadede asimile olup Ruslaşmalarına neden olmaktadır.

• Ruslarla yapmış oldukları karma evliliklerde Müslüman Kuzey Kafkas milletleri Rus kültürüne ve Rus asimilasyonuna en büyük direnç gösteren azınlıklar oldukları görülmektedir. Örneğin Rus-İnguş ailelerin %100'ü, Rus-Dargin ailelerin %88,6'sı, Rus-Lezgin ailelerin %82,4'ü, Rus-Balkar ailelerin %81,8'i ve Rus-Karaçay ailelerin %77,3'ü çocukları için Rus kimliğini reddederek kendi milletine ait etnik kimliği benimzediklerini beyan etmişlerdir.¹⁰ Bir başka anlatımla tarihine, kültürüne, gelenek-göreneklerine daha büyük bağlılık gösteren Müslüman ve Türk kökenli milletlerde Ruslaşma eğilimleri daha yavaş ve daha zor gerçekleşmektedir.

• Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı gibi Sovyet döneminde, anne veya babadan birinin Rus olması sonucunda oluşan karma evliliklerden dünyaya gelen çocukların büyük bir bölümü daha üstün gördükleri Rus etnik kimliğini benimserken, SSCB'nin dağılmasından sonraki Postsovyet döneminde benzer ailelerin çocukları Rus kimliğini değil mensup oldukları kendi milletin kimliğini kabul etmeye başlamışlardır.

⁹ O. D. Komarova, *a. g. e.*

¹⁰ O. D. Komarova, *a. g. e.*

Andreyev'e göre bu olay 1980'li yıllarda SSCB'de başlayan "etnik devrim" Postsovyet ortamında da sürmesinden başka bir şey değildir.¹¹

• Konuşulan dil, etnik kökeni ve kültürel aidiyeti belirleyen en önemli etkenlerin başında gelir. Rusya'da yaşayanların yaklaşık %95'i kendi milletini, yani etnik aidiyetini konuştukları dile göre belirlemektedirler. Günümüzde etnik cumhuriyetlere ve otonom dairelere adını veren titüler milletlerin dili bu cumhuriyetlerin resmi ve devlet dili olarak tanınmış ve bu durum ilgili anayasalarda da tescil edilmiştir. Fakat her şeye rağmen hem Rusya Federasyonu içindeki 21 cumhuriyet arasında, hem BDT ülkeleri arasında, hem de Postsovyet coğrafyasında yaşayan farklı milletler arasındaki ortak iletişim dilinin hala Rus dili olduğu bilinmektedir. Tüm bu etkenler bazen kültürel-dilsel aidiyet ile etnik aidiyetin çatışmasına neden olabilmekte ve sonuçta nüfus sayımlarında belirli dili konuşanlar ile o etnosun nüfus sayılarının örtüşmemesi sonucu doğmaktadır.

• 1989 nüfus sayımında Rusya'da yaşayan Almanların sadece %41,8'i Almancayı ve Yahudilerin sadece %8,9'u İbraniceyi anadil olarak belirtmişlerdir. Sovyet döneminde özellikle Sibiryadaki "Kuzey Yerli Azınlıklar"¹² arasında Rusça giderek etkinliğini arttırmış ve bu milletler hızla Ruslaşmışlardır. Örneğin 1970 yılındaki nüfus sayımında Sibiry azınlıklarının %67,2'si kendi etnik dilini konuşurken, bu oran 1979'da %61,7'ye ve 1989'da da %52,5'e düşmüştür.¹³ Böylece Rusya'da yaşayan birçok millet için dil ve kültür asimilasyonu, etnik asimilasyonun öncüsü olmuştur. Bu asimilasyona en yüksek direnç gösterenler Kuzey Kafkasya milletleridir. Rusya'da yaşayan Türk ve Moğol kökenli milletler kendi anadillerini en yüksek oranda kullanan azınlıklardır. Örneğin Tuvalıların %99'u, Karaçay, Balkar, Kabardin ve İnguşların %98'i, Mesket Türklerin

¹¹ A. Andreev, "Etničeskaya Revolyutsiya i Rekonstruktsiya Postsovetskogo Prostranstvo", Natsionalnie Otnoşeniya, Moskova, 1996, s. 107

¹² Nentsiler, Evenkiler, Evenler, Hantiler, Mansiler, Dolganlar, Ketler, Çukçiler, Yukagirler, Koryaklar, Nanaylar, Ulçiler, Oroçiler, Udegeyler, Nivhiler, Eskimolar ve Aleutlar Sibiryadaki "Kuzey Yerli Azınlıklara" örnek gösterilebilir. Maaalesef farklı siyasal, demografik, sosyal ve kültürel etkenler sonucunda bu yüzyılın sonuna kadar bu küçük azınlıklardan bazıları asimile olup tamamen yok olacaklardır.

¹³ O. D. Komarova, *Naselenie Rosii Skvoz Prizmu Etničeskih Protsesov*, Mir Rosii, Moskova, 1999, No 4, s. 76

%97'si, Adige ve Yakutların %96'sı Rusça konuşmayı kabullenmeyip kendi anadillerini günlük yaşamlarında kullanmaktadırlar.¹⁴ Sovyet döneminde bunlar dikkat çekerken, Postsovyet döneminde ve özellikle son 10–15 yıllık zaman diliminde “etnik devrim” ve “milli bilinçlenme” ile azınlıklar arasında “soya dönüş” süreci yaşanmaktadır. Reasimilasyon olarak adlandırılan bu süreçte Rus dili ve Rus kültürü demode olup, ikinci plana atılırken, kendi kültürüne, kendi tarihine, kendi anadiline dönüş süreci yaşanmaktadır. Komarova'ya göre reasimilasyon süreci, düne kadar kendini Rus olarak tanımlayan azınlık mensuplarının kendi etnik ve kültürel köklerine geri dönüşü olarak tanımlanabilir.¹⁵

• Rusya'da azınlıkların tam sayılarını belirlemek, çokta kolay bir olay gibi görülmemesi gerekir, çünkü nüfus sayımlarında bazı millet ve azınlıklar kendilerini farklı tanımlayabilir veya aynı milletin mensupları kendilerini ayrı bir etnik kol veya alt dalı gibi gösterebilir. Örneğin Tablo 1'de de görüldüğü gibi 2002 yılındaki nüfus sayımında Mordvin etnosuna mensup olan kişiler, beş farklı adlandırma ile kendilerini tanımladıkları görmekteyiz.

Tablo 1: Rusya'da Kendini Mordvin Olarak Tanımlayanların
Sayısal Dağılımı (2002 yılı)¹⁶

Millet (Azınlık)	Nüfus Sayısı
Mordvalı	490 398
Mordvalı-Mokşa	47 722
Mordvalı-Erzya	77 523
Mordvin	115 051
Mordov	103 854

Buna benzer bir örnek Tatarlarla verilebilir, çünkü Rusya Federasyonu sınırları içinde yaşayan ve kendini Tatar olarak tanımlayan 20'den fazla yapay alt etnos yaşamaktadır. Bu nedenle Rusya'da kaç Tatar yaşamaktadır sorusuna 20'den fazla yanıt olması da anlaşılırdır. Örneğin

¹⁴ O. D. Komarova, *a. g. e.*

¹⁵ O. D. Komarova, *a. g. e.*

¹⁶ <http://www.gks.ru/wps/portal> (4 Eylül 2008)

Tablo 2’de de görüldüğü gibi 2002 yılındaki nüfus sayımında Rusya sınırları içinde yaşayan ve Tatar olarak bildiğimiz milletin farklı alt kollarını ve nüfus sayılarını görmekteyiz.

Tablo 2: Rusya’da Kendini Tatar Olarak Tanımlayanların Sayısal Dağılımı (2002 yılı)¹⁷

Millet (Azınlık)	Nüfus	Millet (Azınlık)	Nüfus
Tarski Tatarları	91	Alabugat Tatarları	6
Tatar	11 044	Kasimov Tatarları	29
Tatari	5 505 997	Kurdak-Sargat Tatarları	2
Kırım Tatarları	3 807	Nogay Tatarları	30
Sibirya Tatarları	9 368	Teptyari Tatarları	25
Astrahan Tatarları	1 991	Tobolsk Tatarları	7
Zabolotni Tatarları	1	Tümen-Türin Tatarları	16
Kazan Tatarları	499	Çulim Tatarları	2
Kreşten Tatarları	7 067	Yurtov Tatarları	6
Tevriz Tatarları	2	Yaskolbin Tatarları	3

Rusya’daki Musevilerin etnik ve dinsel özelliklerine göre değil, yaşadıkları coğrafi ortama (bölge, ülke v.b.) göre kendilerini tanımladıkları görülmektedir. Bu nedenle Tablo 3’te de görüldüğü gibi Gürcü Musevileri, Kırım Musevileri, Buhara ve Orta Asya Musevileri gibi farklı etnik tanımlamalar ortaya çıkmıştır.

Tablo 3: Rusya’da Kendini Musevi Olarak Tanımlayanların Sayısal Dağılımı (2002 yılı)¹⁸

Millet (Azınlık)	Nüfus Sayısı
Musevi	229 931
Dağlı Museviler	1 384
Gürcü Musevileri	49
Kırım Musevileri	27
Orta Asya Musevileri	11
Buhara Musevileri	14

¹⁷ <http://www.gks.ru/wps/portal> (4 Eylül 2008)

¹⁸ <http://www.gks.ru/wps/portal> (4 Eylül 2008)

Bir millet adı olarak Rusya'da Türk kavramı çok anlamlı ve çok boyutlu olduğundan dolayı Türk azınlık kollarının sayısı da bundan dolayı epey fazladır. Tablo 4'te de görüldüğü gibi 2002 yılındaki nüfus sayımında Rusya'da yaşayan bazı Türkler kendini Osmanlı, Çulim, Mesket ve Suhumi Türkü olarak tanımlarken, bazıları da sadece Türk veya Türki olarak tanımlamayı seçmişlerdir.

Tablo 4: Son Nüfus Sayımında Rusya'da Kendini Türk Olarak Tanımlayanların Sayısal Dağılımı (2002 yılı)¹⁹

Millet (Azınlık)	Nüfus Sayısı
Türki	92147
Batum Türkleri	10
Mesket Türkleri	3257
Osmanlı Türkleri	12
Suhumi Türkleri	4
Çulim Türkleri	7
Türk	382

Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı gibi demokrasi ve insan hakları maskesi altında Rusya Federasyonu vatandaşlarına verilmiş olan "kendi etnik aidiyetini kendince tanımlama özgürlüğü", hükümet yetkilileri tarafından hazırlanmış sinsi bir demografik ve siyasi tuzaktır. Bu tuzağın hazırlanmasındaki temel amaç, belirli millet ve azınlıkları farklı alt etnoslara bölerek ve onları farklı milletler olarak adlandırarak, yapay alt kollar ve yapay etnoslar oluşturmaktır. Büyük millet ve azınlıkların bölünmesi ise hem onların gerçek sayılarını küçültmek, hem de onları güçsüz göstererek siyasi ve idari taleplerde bulunmalarını engellemeyi amaçlamaktadır.

2. RUSYA'DAKİ ÖZERK CUMHURİYETLERİN GENEL COĞRAFI ÖZELLİKLERİ

Rusya'daki federal yapının en büyük birinci özelliği karmaşık ve asimetrik olmasıdır, ikinci özelliği ise SSCB siyasal ve idari mirasını sınırlar ve coğrafya olarak sürdürmesidir. Rusya'da 21 Özerk Cumhuriyet yer

¹⁹ <http://www.gks.ru/wps/portal> (4 Eylül 2008)

almaktadır. Rusya’da yer alan diğer idari birimlerden farklı olarak her cumhuriyet kendi anayasasını ve kendi resmi dilini belirleme özgürlüğüne sahiptir.²⁰

Ülkedeki 21 Cumhuriyetin Federal Bölgeler bazındaki coğrafi ve sayısal dağılımı eşitsizlik göstermektedir. Güney Federal Bölgesinde 8, Volga Federal Bölgesinde 6, Sibiry Federal Bölgesinde 4, Kuzey-Batı Federal Bölgesinde 2, Uzakdoğu Federal Bölgesinde 1 Özerk Cumhuriyet yer alırken, Merkezi ve Ural Federal Bölgelerinde hiçbir Cumhuriyet yoktur. Dinsel ve etnik çeşitliliğin en yüksek olduğu Kuzey Kafkas bölgesinde Cumhuriyet sayısının en yüksek, Rus etnosunun egemen olduğu Merkezi Bölgede, dinsel ve etnik çeşitliliğin en az olduğundan dolayı herhangi bir Cumhuriyet’in yer almaması gayet doğaldır. Özetle, dinsel ve etnik çeşitliliğin artmış olduğu bölgelerde Cumhuriyet sayılarının da artmış olması beklenen bir sonuçtur.

Tablo 5’te Rusya’daki Özerk Cumhuriyetlerin genel coğrafi özellikleri ile ilgili bazı bilgiler verilmiştir. Bu tablodaki verileri değerlendirdiğimizde aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

- Rusya’daki 21 Özerk Cumhuriyet arasında 13’ü Türk Cumhuriyet özelliği göstermektedir. Kuzey Osetya, Mari-El, Kalmuk, Buryat, Udmurt, Mordovya, Karelya ve Komi Cumhuriyetleri, yani 8 Cumhuriyet Türk kökenli değildir.

- Rusya’daki 21 Cumhuriyet arasında sadece 6’sının alanı 100 000 km²’den büyüktür. Geri kalan 15 Cumhuriyetin alanı 100 000 km²’den küçüktür. Hatta Karaçay-Çerkez, Kuzey Osetya-Alanya, Adige, İnguş, Çuvaş ve Kabardino-Balkar Cumhuriyetlerinin her birinin 20 000 km²’den de küçük yüzölçümlerine sahip olduklarından bunlara “Mini Cumhuriyetler” de denilebilir. Yüzölçümü bakımından en büyük olanı Saha (Yakutistan) Cumhuriyeti (3 083 500 km²) olup, en küçük Cumhuriyet ise İnguş Cumhuriyetidir (3 600 km²). Ülkedeki 21 Cumhuriyetin toplam yüzölçümü 4 862 600 km² olup bu alan Rusya Federasyonu toplam yüzölçümünün %29’unu oluşturmaktadır.

²⁰ Rusya Federasyonu içindeki cumhuriyetlerin detaylı coğrafi, tarihsel, ekonomik, demografik ve kültürel özellikleri için bakınız: Sevrük, M. A. (2008) “*Entsiklopediya Rusiya: Federalni Okrazi i Regiozni*”, Sofya: Fondatsiya “Ustoyçivo Razvitie za Balgariya”, Peçat Universitetsko İzdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”

**Tablo 5: Rusya Federasyonu İçinde Yer Alan Özerk Cumhuriyetlerin
Nüfus Özellikleri (2007 Yılı)²¹**

Cumhuriyet	Toplam Yüzölçümü (km ²)	Toplam Nüfus	Aritmetik Nüfus Yoğunluğu (kişi/km ²)	Doğum Oranı (Binde)	Ölüm Oranı (Binde)	Doğal Nüfus Artışı (Binde)
Çeçenistan	15 600	1 184 000	75,7	23,9	5,0	+ 18,9
Dağıstan	50 300	2 659 000	52,9	15,3	6,0	+ 9,3
Karaçay	14 300	429 000	30,0	11,7	11,4	+ 0,3
Kuz.Osetya	8 000	701 000	87,8	11,8	11,6	+ 0,2
Altay	92 900	205 000	2,2	16,6	13,8	+ 2,8
Adige	7 800	441 000	56,6	10,4	15,1	—4,7
İnguş	3 600	493 000	135,8	15,1	3,7	+ 11,4
Kabardin	12 500	891 000	71,5	10,4	9,8	+ 0,6
Tuva	168 600	309 000	1,8	19,3	12,3	+ 7,3
Hakas	61 600	537 000	8,7	12,0	14,8	—2,8
Yakutistan	3 083 500	950 000	0,3	14,4	9,7	+ 4,7
Tataristan	67 800	3 760 000	55,4	9,9	13,2	—3,2
Başkurt	142 900	4 051 000	28,3	11,1	13,6	—2,5
Çuvaş	18 300	1 286 000	70,1	10,3	14,7	—4,4
Udmurt	42 100	1 538 000	36,6	11,3	14,3	—3,0
Mordovya	26 100	848 000	32,4	8,6	16,4	—7,8
Mari-El	23 400	707 000	30,2	10,6	15,9	—5,3
Karelya	180 500	693 000	3,8	10,0	16,8	—6,8
Komi	416 800	975 000	2,3	11,1	13,8	—2,7
Buryat	351 300	960 000	2,7	14,8	14,5	+ 0,3
Kalmuk	74 700	287 000	3,8	13,3	11,1	+ 2,2
Toplam	4 862 600	23 904 000	4,9	--	--	--

²¹ V. B. Jitkov, N. İ. Paşintseva, İ. V. Voronina ve L. A. Kazaçenko, “Rossiyskiy Statisticheskiy Ejegodnik 2007 Statisticheskiy Sbornik”, İnformatsionno-İzdatelski Tsentar “Statistika Rosii”, Moskova, 2007, s. 41–43 ve s. 106–121

- Nüfus büyüklüğü bakımından en kalabalık Cumhuriyet Başkurt²² (4 051 000 kişi) en az nüfusa sahip olan ise Altay Cumhuriyetidir (205 000 kişi). Tataristan, Başkurt ve Dağıstan dışında nüfusu 2 milyonu aşan başka Cumhuriyet yoktur. Bir başka anlatımla 18 Cumhuriyetin toplam nüfusu 2 milyondan az olup, sadece 3 Cumhuriyetin toplam nüfusu 2 milyonu aşmaktadır. Ayrıca 6 Cumhuriyetin toplam nüfusları da 500 000'den azdır.

- 2007 yılında Rusya Federasyonun toplam nüfusu 142 221 000 olup, 21 Özerk Cumhuriyetin toplam nüfusları ise 23 904 000'dir. Bir başka anlatımla Özerk Cumhuriyetlerin Rusya toplam nüfusu içindeki payı %17'dir. İnguş Cumhuriyeti km²'ye düşen 136 kişi ile en yoğun nüfuslu Cumhuriyet unvanını taşıırken, en seyrek nüfuslu Cumhuriyet ise Yakutistan (Saha) olup aritmetik nüfus yoğunluğu sadece 0,3 kişi/km²'dir.

- Tüm cumhuriyetler arasında en yüksek doğum oranı (binde 23,9) ve en yüksek doğal nüfus artışı (binde 18,9) Çeçenistan'da gözlenirken, en düşük doğum oranı (binde 8,9) ve en düşük doğal nüfus artışı (binde -7,8) Mordovya'da tespit edilmiştir. Rusya'da 11 Cumhuriyet pozitif ve 10 Cumhuriyet negatif nüfus artışına sahiptir. Bir başka anlatımla ülke genelinde egemen olan demografik kriz Cumhuriyetleri de derinden etkilemiştir ve bu nedenle 10 Cumhuriyette nüfus azalması gözlenmektedir. Rus etnosunun belirgin bir nüfus payına sahip olduğu Karelya, Mari-El, Mordovya, Çuvaş ve Adige Cumhuriyetlerinde önlenemeyen nüfus azalması uzun dönemde ciddi demografik, sosyo-kültürel ve ekonomik sonuçlar doğurabilir.

- Müslüman ve Türk etnosların yoğunlukta olduğu Kuzey Kafkas Cumhuriyetlerinde Rusya'nın en yüksek doğurganlık ve en düşük ölüm oranlarının görülmesi, Cumhuriyetler arasındaki nüfus artış eğilimini dinsel aidiyet, etnik aidiyet, refah düzeyi ve eğitim düzeyi gibi sosyo-kültürel öğeler tarafından belirlendiğini göstermektedir.

²² Başkurt Cumhuriyeti; Başkırıya, Başkır Cumhuriyeti, Başkurdistan olarak farklı isimlerle adlandırılrsa da aslında bugünkü resmi gerçek adı "Başkortostan Cumhuriyetidir". Ahşkanlıklar nedeniyle bu metinde yazar Başkurt Cumhuriyeti adını kullanmayı tercih etmiştir.

Tablo 6: Cumhuriyetler Bazında Rusya'daki Titüler Millet ve
Rus Nüfus Oranları²³

Cumhuriyet	1989 yılı (%)			2002 yılı (%)			1989–2002 Döneminde Rus Nüfusu Değişimi(%)
	Titüler Millet Oranı	Rus Nüfus Oranı	Diğer Etnoslar	Titüler Millet Oranı	Rus Nüfus Oranı	Diğer Etnoslar	
I. Titüler Milletin Çoğunlukta Olduğu Cumhuriyetler							
1.Dağıstan	80	9	11	85	5	10	—4
2.Çeçen	66	25	9	94	4	2	—21
3.İnguş	75	13	12	77	1	22	—12
4.Çuvaş	68	27	5	68	27	5	0
5.Tuva	64	32	4	79	20	1	—12
6. Kabardin- Balkar	58	32	10	55	25	20	—7
7.Kuzey Osetya-Alanya	53	30	83	63	23	15	—7
II. Titüler Millet ve Rus Nüfusunun Yaklaşık Olarak Eşit Olduğu Cumhuriyetler							
8.Tataristan	49	43	8	53	40	7	—3
9.Kalmuk	45	38	17	53	34	13	—4
10.Mari	43	48	9	48	43	9	—5
11.Karaçay- Çerkez	41	42	17	39	34	27	—8
III. Rus Nüfusunun Çoğunlukta Olduğu Cumhuriyetler							
12.Karelya	10	74	16	9	77	14	+3
13.Hakas	11	80	9	12	80	8	0
14.Başkurt	22	39	39	30	36	34	—3
15.Adige	22	68	10	24	65	11	—3
16.Komi	23	58	19	25	60	15	+2
17.Buryat	24	70	6	28	68	8	—2
18.Udmurt	31	59	10	29	60	11	+1
19.Altay	31	60	9	31	57	12	—3
20.Mordovya	33	61	6	32	61	7	0
21.Saha	33	50	17	46	41	13	—9

²³ Dronov, V. P. ve Rom, Y. V. “Geografiya Rosii-Naseleniye i Hozyaystvo”, İzdatelstvo Drofa, Moskova 2002, s.37; İ. S. Ulyanov, “Regioni Rosii. Osnovnie Harakteristiki Subektov Rosiyskoy Federatsii 2006. Statistiçeskiy Sbornik”, Statistiki (Rostat), Moskova, 2006, s. 148–610.

3. CUMHURİYETLER BAZINDA RUSYA'DAKİ MİLLET VE AZINLIKLAR

Rusya'da yer alan 21 Özerk Cumhuriyet alan, nüfus sayısı, kentleşme, refah düzeyi ve ekonomik gelişmişlik bakımından farklılık gösterdikleri gibi etnik bileşim ve kültürel yapı bakımından da aralarında büyük farklılıklar vardır. Tablo 6'da da görüldüğü gibi cumhuriyete adını veren titüler millet²⁴, Rus etnosu ve diğer etnoslar her cumhuriyette farklı oranlarda temsil edilmektedirler. Titüler milletin azınlıkta olduğu cumhuriyetler olduğu gibi Rus milletin azınlıkta olduğu cumhuriyetler de vardır.

Tablo 6'daki veriler incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılabilir:

- Rusya Federasyonunu oluşturan 21 Özerk Cumhuriyet arasında, bu Cumhuriyete adını veren etnos veya titüler millet sadece 7 Cumhuriyette belirgin bir sayısal ve oransal çoğunluğa sahiptir. Ülkedeki 4 Cumhuriyette titüler millet ve Rus nüfusunun oranları neredeyse eşit düzeydedir. Ayrıca Rusya'daki 10 cumhuriyette titüler millet ülke nüfusunun 1/3'ini aşmadığından dolayı azınlık durumundadır. Başkurt hariç bu 10 Cumhuriyetin tamamında Rusların ülke nüfusu içindeki oranı %50'yi aşmaktadır.

- 2002 yılındaki son nüfus sayımı verilerine göre, Çeçenistan (%94) ve Dağıstan (%85) en yüksek titüler millet oranına sahip cumhuriyetlerdir. Toplam 9 Cumhuriyette titüler milletin toplam ülke içindeki oranı %50'yi aşmakta ve 12 Cumhuriyette titüler milletin toplam ülke içindeki oranı %50'nin altındadır. Hakas (%12) ve Karelya (%9) Cumhuriyetleri en düşük titüler nüfus ve en yüksek Rus nüfus oranına sahip cumhuriyetlerdir.

- 1989–2002 nüfus sayım sonuçları karşılaştırıldığında en yüksek titüler nüfus artışının Çeçenistan (%66'dan %94'e), Tuva (%64'ten %79'a) ve Yakutistan'da (%33'ten %46'ya) olduğu görülmektedir. Aynı dönemde en yüksek oransal Rus nüfus artışı ise Karelya (%74'ten %77'ye) ve Komi

²⁴ Örneğin Çeçenler Çeçenistan'ın Çuvaşlar ise Çuvaşistan'ın titüler milletidir. Fakat bazı cumhuriyetlerde 2 veya daha yüksek sayıda titüler millet de olabilir. Karaçay-Çerkez Cumhuriyetinde hem Karaçaylılar hem de Çerkezler o devletin titüler milletini oluşturmaktadırlar. Benzer şekilde Kabartay-Balkar Cumhuriyetinde hem Kabartaylılar hem de Balkarlar o devletin titüler milletini oluşturmaktadırlar. Dağıstan'da ise Avarlar, Darginler, Lezginler, Kalmuklar ve Tabasaranlar gibi 5–6 büyük etnos o cumhuriyetin titüler milletlerini birlikte oluşturmaktadırlar.

(%58'den %60'a) Cumhuriyetlerinde gözlenmiştir. Özetle 1989–2002 döneminde sadece üç Cumhuriyet (Karelya, Udmurt ve Komi) Rus nüfusu oransal olarak artmıştır. Geri kalan 18 Cumhuriyet ise Rus nüfus oranları ya belirgin olarak azalmış ya da değişmemiştir. Özetle, Cumhuriyetler genelinde Rus etnosu beşeri güç kaybetmiş ve önümüzdeki dönemde de Rusların Cumhuriyet nüfusları içindeki beşeri erime süreci devam edecektir.

- Tataristan, Kalmuk, Mari ve Karatay-Çerkez Cumhuriyetlerinde titüler millet ve Rus nüfusunun oranları neredeyse eşit düzeydedir. 1989–2002 döneminde Karatay-Çerkez Cumhuriyeti hariç tüm dört cumhuriyette titüler nüfus oranları yükselmiş, Rus nüfus oranları ise azalmıştır.

- Genel olarak 1989–2002 döneminde neredeyse tüm Cumhuriyetlerde yaşayan Rus nüfus oranlarında belirgin bir azalma olduğu gözlenmektedir. Bu dönemde en hızlı ve en derin Rus nüfus kaybı Kafkas Cumhuriyetlerinde görülmüştür. Çeçenistan'daki Rus nüfus oranları %25'ten %4'e ve İnguş Cumhuriyetinde de %12'den %1'e azalmıştır. Dağıstan, Tuva ve Kuzey Osetya-Alanya Cumhuriyetlerinde de Rus etnosu erime sürecinden kendini kurtaramamıştır. 1989–2002 döneminde Federasyon içindeki 21 Cumhuriyet içinde sadece Karelya, Komi ve Udmurt Cumhuriyetlerinde Rus nüfusu artış gösterebilmiştir.

- Federasyonu oluşturan 21 cumhuriyetten 12'sinde titüler millet azınlık durumunda olup, o cumhuriyette nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktan uzaktır. Örneğin Karelya, Hakas, Başkırdistan, Adige, Buryat, Udmurt, Altay ve Komi cumhuriyetlerinde ülke nüfusunun 1/3 'ini dahi yerli titüler milletlerin oluşturmaması dikkat çekicidir. Bir başka anlatımla 8 cumhuriyetle çoğunluğu titüler millet değil Rus etnosu oluşturmaktadır. Böylece birçok cumhuriyetle Rus etnosu nüfus çoğunluğunu ele geçirerek diğer milletlerin azınlık durumunda olmalarını belirlemiştir.

- Rusya'daki cumhuriyetler arasında en yüksek Rus nüfus oranına sahip olanlar Hakas (%80) ve Karelya (%77) iken en düşük Rus nüfus oranına sahip olanlar da İnguş (%1) ve Çeçenistan (%4) Cumhuriyetleridir. Aslında milliyetçi-radikal güçlerin etkinliğini arttırmaları ve Rusların geri dönüş göçlerini sürdürmesi ile önümüzdeki yıllarda Çeçenis-

tan, Dağıstan ve İnguş cumhuriyetlerinde Rus nüfus oranlarının daha da azalması beklenmektedir.

- Politik ve ekonomik gelişmeler, etnik ve dinsel çatışmalar, bölge ve cumhuriyetler arasındaki göçler, cumhuriyet içindeki titüler milletlerdeki yüksek nüfus artışları, milliyetçilik akımlarının yükselmesi ve buna benzer birçok faktörün etkisinde cumhuriyetlerin bir bölümünde azınlık nüfus oranları azalırken titüler milletin ülke içindeki nüfus oranı yükselmektedir. Son yıllarda belirginleşen genel eğilim özellikle Kuzey Kafkasya ve Sibirya cumhuriyetlerinde Rus nüfus oranları azalırken etnik dağılımın titüler millet lehine değişmesi sürecidir.

Tablo 7: Rusya'daki Özerk Cumhuriyetlerin Etnik Nüfus Yapısı (2002 Yılı)²⁵

Cumhuriyetler	Cumhuriyet Nüfusunu Oluşturan Başlıca Millet ve Azınlıklar (%)				
Çeçenistan	Çeçenler-93,5	Rus-3,7	Diğer-2,8	- -	- -
Dağıstan	Avar-29,4	Dargin-16,5	Kalmuk-14,2	Rus-4,7	Diğer-35,2
Karaçay-Çerkez	Karaçay-38,5	Rus-33,6	Çerkez-11,3	Abazin-7,4	Diğer-9,2
Kuz.OsetyaAlanya	Osetyalı-62,7	Rus-23,2	İnguş-3,0	Ermeni-2,4	Diğer-8,7
Altay	Rus-57,4	Altaylı-30,6	Kazak-6,0	Diğer-6,0	- -
Adige	Rus-64,5	Adigey-24,2	Ermeni-3,4	Diğer-7,9	- -
İnguş	İnguş-77,3	Çeçen-20,4	Rus-1,2	Diğer-1,1	- -
Kabartay-Balkar	Kabartay-55,3	Rus-25,1	Balkar-11,6	Diğer-8,0	- -
Tuva	Tuvalı-78,5	Rus-20,1	Diğer-1,4	- -	- -
Hakas	Rus-80,3	Hakas-12,0	Diğer-7,7	- -	- -
Yakutistan (Saha)	Yakut-45,5	Rus-41,2	Ukraynalı-3,6	Evenki-1,9	Diğer-7,8
Tataristan	Tatar-52,9	Rus-39,5	Çuvaş-3,3	Diğer-4,3	- -
Başkurt	Rus-36,3	Başkurt-29,8	Tatar-24,1	Çuvaş-2,9	Diğer-6,9
Çuvaş	Çuvaş-67,7	Rus-26,5	Tatar-2,8	Mordvin-1,2	Diğer-1,8
Udmurt	Rus-60,1	Udmurt-29,3	Tatar-7,0	Diğer-3,6	- -
Mordovya	Rus-60,8	Mordvin-31,9	Tatar-5,2	Diğer-2,1	- -
Mari-El	Rus-47,5	Mari-42,9	Tatar-6,0	Çuvaş-1,0	Diğer-2,6
Karelya	Rus-76,6	Karel-9,2	Beyazrus-5,3	Diğer-8,9	- -
Komi	Rus-59,6	Komi-25,2	Ukraynalı-6,2	Diğer-9,1	- -
Buryat	Rus-67,8	Buryat-27,8	Diğer-4,4	- -	- -
Kalmuk	Kalmuk-53,3	Rus-33,6	Dargin-2,5	Çeçen-2,0	Diğer-8,6

Tablo 7'deki bilgiler ışığında aşağıdaki sonuçlar ortaya konulabilir:

²⁵ İ. S. Ulyanov, "Regioni Rosii. Osnovnie Harakteristiki Subektov Rosiyskoy Federatsii 2006. Statistiçeskiy Sbornik", Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (Rostat), Moskova, 2006

- Cumhuriyet nüfusunun büyük bir bölümünün tek bir millettten oluşanlar monoetnik Cumhuriyetler olarak adlandırılır. Çeçenistan nüfusunun yaklaşık %94'ünü titüler millet olan Çeçen etnik unusru tarafından oluşturduğundan dolayı bu ülke tipik bir monoetnik Cumhuriyettir. Cumhuriyet nüfusunun %80'den fazlasını Rus etnosunun oluşturduğu Hakas Cumhuriyeti de monoetnik Cumhuriyetlere örnek gösterilebilir.

- Cumhuriyet nüfusunun büyük bir bölümünün iki millet tarafından oluşanlar polietnik Cumhuriyetler olarak adlandırılır. Yakutistan, Tuva, Buryat ve Tataristan Cumhuriyetlerinin her birinde iki büyük etnos cumhuriyet nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Örneğin, Yakutistan'da Yakutlar (%45,5) ve Ruslar (%41,2) Cumhuriyet nüfusunun %86'dan fazlasını oluşturarak bu devletin iki kültürlü iki kimlikli yapısına vurgu yapmaktadır. Yine Tataristan'da yaşayan Müslüman Tatarlar (%52,9) ile Ortodoks Ruslar (%39,5) polietnik ve çift kültürlü Cumhuriyete bir başka çarpıcı örnektir. Bu tip cumhuriyetlerde genelde iki resmi dil vardır: titüler milletin dili ve Rusça.

- Cumhuriyet nüfusunun büyük bir bölümünün 3-4 veya daha fazla sayıda millettten oluşanlar heterojen Cumhuriyetler olarak adlandırılır. Heterojen Cumhuriyetlerde çok belirgin bir etnik çoğunluk olmadığı gibi, zengin dinsel ve etnik çeşitlilik dikkat çekicidir. Dağıstan, Başkurt ve Karaçay-Çerkez Cumhuriyetleri renkli etnik yapıları ile heterojen Cumhuriyetlere en iyi örnek teşkil etmektedirler. Bu Cumhuriyetlerden hiç birisinde ne titüler millet, ne Ruslar ne de başka bir milletin o Cumhuriyet nüfusu içindeki oranı %40'ı aşmaz.

- Tüm Cumhuriyetlerin etnik dağılımı irdelendiğinde Rus etnosu dışında en çok sayıda ve en geniş coğrafi alana yayılmış olan milletlerin başında Ermeniler, Ukraynalılar ve Tatarlar gelmektedir. Volga bölgesindeki Cumhuriyetlerde Tatar ve Çuvaşların yaygınlığı dikkat çekerken, Kuzey Osetya ve Adige gibi Kafkaz Cumhuriyetlerinde Ermeni azınlığı dikkat çekicidir. Anavatana yönelik tüm göçlere rağmen Yakutistan ve Komi Cumhuriyetlerinde ise Ukrayna azınlığı varlığını sürdürmektedir.

4. RUSYA'DA GERÇEKLEŞTİRİLEN SON İKİ NÜFUS SAYIMININ ETNOCOĞRAFYA İŞİĞİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

*Tablo 8: Rusya'da Yaşayan En Kalabalık Millet ve Azınlıklar
(1989 – 2002 Yılı)²⁶*

Millet ve Azınlıklar	1989 Yılı Nüfusu (Bin Kişi)	2002 Yılı Nüfusu (Bin Kişi)	1989 Yılı Nüfusu (%)	2002 Yılı Nüfusu (%)	2002 Yılı Nüfusunun 1989'a Göre Artış Oranı (%)
1. Rus	119 870	115 875	81,5	79,8	—3,3
2. Tatar	5 520	5 560	3,8	3,8	0,7
3. Ukraynalı	4 360	2 940	3,0	2,0	—32,6
4. Başkır	1 350	1 670	0,9	1,2	23,7
5. Çuvaş	1 770	1 640	1,2	1,1	—7,3
6. Çeçen	900	1 360	0,6	0,9	51,1
7. Ermeni	532	1 130	0,4	0,8	112,4
8. Mordvin	1 070	840	0,7	0,6	—21,5
9. Beyaz Rus	1 210	815	0,8	0,6	—32,6
10. Avar	540	764	0,4	0,5	41,5
11. Kazak	640	665	0,4	0,5	3,9
12. Udmurt	710	640	0,5	0,4	—9,9
13. Azeri	345	625	0,2	0,4	81,2
14. Mari	640	601	0,4	0,4	—6,1
15. Alman	845	602	0,6	0,4	—28,8
16. Kabardin	392	520	0,3	0,4	32,7
17. Osyetyalı	404	515	0,3	0,4	27,5
18. Dargin	355	512	0,2	0,4	44,2
19. Buryat	420	450	0,3	0,3	7,1
20. Yakut	380	442	0,3	0,3	16,3
21. Kalmuk	285	421	0,2	0,3	47,7
22. İnguş	220	412	0,1	0,3	87,3
23. Lezgin	261	410	0,2	0,3	57,1
TOPLAM	147 020	145 160	100	100	—1,3

²⁶ <http://www.gks.ru/wps/portal> (4 Eylül 2008)

Rusya’da yer alan millet ve azınlıkların nicel değişimi 1989 ve 2002 yıllarında yapılan son iki nüfus sayımına göre değerlendirildiğinde, Tablo 8’deki veriler doğrultusunda aşağıdaki tespitler yapılabilir:²⁷

- 1989 nüfus sayımında sadece 16 milletin toplam nüfusları 400 000’i aşarken, 2002 yılındaki nüfus sayımında bu kalabalık nüfuslu milletlerin sayısı 23’e yükselmiştir. Tablo 8’de de görüldüğü gibi Azeriler, Kabardinler, Darginler, Kalmuklar, İnguşları Lezginler ve Yakutlar, yani 7 milletin nüfusu 1989 yılında 400 000’den az iken, 2002 yılında bu 7 milletten her birinin nüfusu 400 000’i aştığı görülmektedir.

- Tablo 8’de Rusya’da yer alan ve 2002 yılında nüfusları 400 000’i aşan tüm millet ve azınlıklar verilmiştir. 1989 nüfus sayımında 147,0 milyon olan Rusya nüfusu %1,3 oranında azalarak 2002 yılında 145,2 milyona düşmüştür. Fakat Tablo 8’de de görüldüğü gibi 13 yıllık zaman diliminde millet ve azınlıklar arasında nüfus artışı bakımından büyük farklılaşmalar gözlenmektedir. Rusya’da nüfusu 400 000’i aşan 23 milletten 15’inde artış ve sekizinde azalış olduğu görülmektedir. Rusya’daki millet ve azınlıkların nüfus değişimindeki bu farklılaşmada etnik, dinsel ve kültürel etkenler olduğu gibi, savaş ve çatışmalar, dış göç, ekonomik ve politik etkenler boyutu da büyük önem taşımaktadır.

- 1989 – 2002 döneminde en büyük nüfus azalışının Ukraynalılarda (—%32,6), Beyaz Ruslarda (—%32,6), Almanlarda (—%28,8), ve Mordvinlerde (—%21,5), olduğu gözlenmektedir. Bu da Rusya’da yaşayan Slav ve Ortodoks nüfus miktarında hızlı erimelere işaret etmektedir. Bu nüfus erimesinin başlıca sebebi Ukrayna, Beyaz Rusya ve Almanya’ya yönelik olan dış göçlerin yanı sıra bu milletlerin düşük doğum oranlarıdır. Düşük doğurganlık sonucunda Udmurtların (—%9,9), Çuvaşların (—%7,3) ve Marilerin (—%6,1), nüfusunda da belirgin bir azalma gözlenmektedir. Daha da önemlisi devlete adını veren ve ülkenin başat milletini oluşturan Rusların nüfusu da aynı dönemde —%3,3 oranda azalmış olması düşündürücüdür.

²⁷ A. L. Çepaliga ve G. İ. Çepaliga, “*Regioni Rosii, Spravoçnik*”, İzdatelstvo “Daşkov i K”, Moskova, 2004; N. V. Kopilov, G. M. Lappo ve T. Hruştev, “*Ekonomičeskaya i Sotsialnaya Geografıya Rosii*”, İzdatelstvo “Drofa”, Moskova, 2006; V. P. Dronov ve V. G. Gluşkovoy, “*Obştestvennaya Geografıya Rosii*”, İzdatelstvo “Klassiks Stil”, Moskova, 2003

• 1989 – 2002 döneminde küresel ve bölgesel bazı politik gelişmeler sonucunda bazı azınlıklar yoğun dış göç dalgasına kapılarak hızla Rusya'yı terk etmeyi tercih etmişlerdir. Örneğin bu dönemde ülkede yaşayan Yahudi nüfusu 540 000'den 230 000'e azalmıştır, aynı dönemde Almanların nüfusu da 845 000'den 602 000'e azalmıştır. Postsovyet dönemindeki yoğun dış göçler Yahudi ve Alman nüfus kitlelerinin böylesine hızlı azalmalarının temel nedenidir. Örneğin 1989–1993 yılları arasında (yani sadece 5 yılda) 122 000 Yahudi ve 168 000 Alman Rusya'yı terk ederek başka ülkelere göç etmiştir.²⁸

• Rusya'da yaşayan Ermeniler (%112,4), İnguşlar (%87,3), Çeçenler (%51,1), Lezginler (%57,1), Kalmuklar (%47,7), Darginler (%44,2) ve Kabardinler (%32,7) 1989–2002 döneminde en yüksek nüfus artışı gösteren milletlerin başında gelir. Örneğin Ermenilerin Rusya'daki nüfusu 13 yıl gibi kısa bir sürede yaklaşık iki kat artmıştır. Ermeni diasporası Rusya'da en hızlı yayılan ve en etkin diasporalardan birisi olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Rusya'da en yüksek doğurganlık, en düşük ölüm oranı ve en hızlı nüfus artışına sahip etnosların başında Kafkas ve Müslüman toplulukların olması yadsınamaz bir başka gerçektir. Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi bölgesel siyasal sorunlar (terör, iç savaş v.b.) ve ekonomik çalkantılar sonucunda binlerce kişi kendi yurdunu ve ülkesini terk ederek Rusya'ya sığınmış ve bu dış göçler sonucunda 1989 – 2002 döneminde ülkedeki birçok azınlığın sayısı yaklaşık iki kat artmış, hatta bazı azınlıklarda adeta patlama yaşanmıştır. Örneğin Taciklerin nüfusu 1989–2002 döneminde üç kat artarak 40 000'den 120 000'e yükselmiş, ayrıca özellikle Sibirya'ya yerleşen Çinlilerin nüfusu ise aynı dönemde tam yedi kat artarak 5 000'den 35 000'e yükselerek bu alanda bir rekor kırmıştır.²⁹

• Özetle, Rusya genelinde Slav ve Hristiyan milletlerde düşük oysa Türk ve Müslüman milletlerde yüksek bir doğal nüfus artışı görüldüğünden dolayı uzun vadede Türk ve Müslüman milletlerin lehine bir demografik değişim yaşanması beklenen bir sonuçtur. Kafkas ve

²⁸ O. D. Komarova, "Naselenie Rosii Skvoz Prizmu Etničeskih Protsesov", Mir Rosii, Moskova, 1999, No 4, s. 79

²⁹ Postsovyet döneminde Çinli, Tacik, Ermeni, İnguş ve Çeçen gibi etnik unsurların Rusya'daki hızlı nüfus artışlarının asıl nedeni yüksek doğurganlık oranlarından çok dış göçlerin olduğunun altı çizilmelidir.

Volga Cumhuriyetlerinde yaşanan bu beşeri değişim sadece o Cumhuriyetlerin sosyo-kültürel ve demografik yapısını değiştirmekle kalmayıp, uzun vadede siyasal sorunlara da zemin hazırlayabilir. Tüm bunlar federal yapıyı ve Cumhuriyet sınırlarını sorgulamaya yol açabileceği gibi Moskova hükümetinden yeni tavizleri isteme cesaretini de körükleyebilir.

5. RUSYA FEDERASYONUNDA YAŞAYAN MİLLET VE AZINLIKLARIN GRUPLANDIRILMASI

Rusya’da yer alan millet ve azınlıkların gruplandırılmasını geniş bir pencereden ele aldığımızda bunların kendi içinde aşağıdaki gruplarda irdelenebileceği anlaşılmaktadır:

- Kendi anavatanları olup bu ülkelerin adlarını taşıyan azınlıklar (Portekizli, Libyalı, İranlı, Mısırlı, Kübalı, Hollandalı, İngiliz, Avusturyalı, Japon, Afgan, İtalyan, Finli v.b.),

- Kendi anavatanları olmayan ama etnos ve kültür olarak var olan azınlıklar (Filistinli, Gagauz, Çingene, Eskimo, Aleut v.b.)

- Eski SSCB’de kendi cumhuriyetleri olan ve bugün de bu devletlere anavatan penceresinden bakan azınlıklar (Tacık, Özbek, Ermeni, Gürcü, Kazak, Ukraynalı, Kırgız, Azeri, Beyaz Rus, Türkmen, Estonyalı v.b.)

- Eski SSCB’de Rusya sınırları içinde kendi otonom cumhuriyetlerine sahip olup bugün de bu cumhuriyetlere sahip olan yarı bağımsız milletler (Tatarlar, Yakutlar, Buryatlar, Hakaslar, Tuvalılar, Karelyalılar, İnguşlar, Çuvaşlar v.b.)

- Farklı dönemlerde zorunlu göç ve sürgün sonucunda Rusya’nın farklı yöre ve bölgelerine zorla yerleştirilen azınlıklar (Mesket Türkleri, Kırım Tatarları, Gagauzlar, Koreliler, Almanlar v.b.)

- Yok olmanın eşiğinde olan, sayıları 100’ü aşmayan ve genelde Sibiry’a da yaşayan “kuzey küçük azınlıklar” (Nani, Nahada, Lopar, Ket, Permyak, Dungan, Kerey, Tindal v.b.) Bunlara bazı yazarlar “Rusya’nın Aborijenleri” adını vermişlerdir.

- SSCB döneminde benzer siyasal ideolojiyi savunan ülkelerden gelen ve özellikle çalışma ve eğitim nedeni ile Rusya’ya geçici olarak gelip, daha sonra farklı nedenlerle bu ülkede kalıcı olarak yerleşen azın-

lıklar (Bulgar, Çek, Slovak, Sırp, Suriyeli, Macar, Libyalı, Kübalı, Vietnamlı, Angolalı, Mısırlı v.b.)

- Sayıları çok fazla olmalarına rağmen Rusya Federasyonu sınırları içinde kendi otonom cumhuriyetlerine veya kendi idari bölgelerine sahip olamamış azınlıklar. Almanlar, Avarlar ve Yahudiler siyasi ve idari bağımsızlıkları olmayan bu kalabalık azınlıklara örnek gösterilebilir.

- Sayıları çok az olmasına rağmen Rusya Federasyonu içinde idari ve siyasi bağımsızlıkları olan azınlıklar vardır. Örneğin Hanti ve Mansiler genelde Hanti-Mansiyskiy Özerk Bölgesinde yaşarken, Koryak azınlığı da Koryak Özerk Bölgesinde yaşamaktadır. Buna benzer Çukçiler ve Evenkiler de küçük azınlıklar olsalar da kendi Özerk Bölgelerine sahiptirler.

Rusya'da sayıca küçük bazı azınlıklar kendi özerk bölge ve otonom cumhuriyetlerine sahip iken örneğin Almanlar, Koreliler ve Polonyalılar gibi bazı kalabalık azınlıkların bunlara sahip olmaması, hangi kıstaslara göre bu özerk bölge ve cumhuriyetlerin kurulduğu ve neden bazı azınlıklar kendi otonom bölgelerine sahip olmadıkları sorularını akla getirmektedir. Bir başka anlatımla bugün Rusya'daki 89 idari birim sayısı 160'ı aşan millet sayısını yansıtmadığına göre, ayrıca her millet ve azınlık için de ayrı bir idari birim kurulamayacağına göre, bugünkü idari-yönetim yapının ne kadar sağlıklı ve işlevsel olduğunu ve bu yapının bozulmadan, değişmeden veya parçalanmadan ne kadar zaman daha sürdürülebileceği sorularını da akla getirmektedir.

5.1. Nüfus Büyüklüğü Açısından Rusya'daki Millet ve Azınlıkların Gruplandırılması

Yukarıdaki satırlarda Rusya Federasyonu sınırları içinde yaşayan millet ve azınlıkların gruplandırılması yapılmıştır. Fakat hem nüfus büyüklüğü açısından, hem de dil ve din özellikleri açısından gruplandırmalar ve değerlendirmeler yapılmadan bunun eksik olacağı anlaşılmaktadır. Bu nedenle aşağıdaki satırlarda bu gruplandırmalar ve değerlendirmeler detaylı bir şekilde irdelenmeye çalışılmıştır.

Nüfus büyüklüğü açısından Rusya Federasyonu sınırları içinde yaşayan millet ve azınlıkları dört büyük grupta toplayabiliriz. Nüfusları

1 milyonu aşan “megaetnoslar” birinci grubu, nüfusları 100 000 ile 1 milyon arasında olan “makroetnoslar” ikinci grubu, nüfusları 100 000 ile 2 000 arasında olan “minietnoslar” üçüncü grubu ve nüfusları 2 000 kişiden az olan “mikroetnoslar” dördüncü grubu oluşturmaktadırlar. Bu dört grubun başlıca özellikleri özetlenerek aşağıda açıklanmıştır.

5.1.1. Rusya’nın Megaetnosları

2002 yılında gerçekleştirilen son nüfus sayımına göre Rusya Federasyonu sınırları içinde yaşayan Rusların, Tatarların, Ukraynalıların, Başkurtların, Çuvaşların, Çeçenlerin ve Ermenilerin nüfusları 1 milyonu aştığından dolayı bu milletler Rusya’nın megaetnoslarını oluşturmaktadırlar. Bir başka anlatımla Rusya’da yaşayan ve her birinin nüfusu 1 milyondan fazla olan sadece 7 millet vardır, fakat bunlar toplam ülke nüfusunun yaklaşık %90’ını oluşturmaktadırlar.³⁰ Tablo 8’de de görüldüğü gibi bu megaetnoslar arasında Ruslar ve Tatarlar sayıca en fazla, Ermeni ve Çeçenler ise sayıca en azdır. Bu çalışmada Rusya’nın en büyük ve sayıca en kalabalık megaetnosları olan Ruslar, Tatarlar ve Ukraynalılar kısaca irdelenmiştir.

5.1.1.1. Rus Megaetnosu

Rusya devletine adını veren Rus etnosunun Rusya nüfusu içindeki oransal dağılımına baktığımızda dönemsel artış ve azalışlar, yani istikrarsızlık dikkatimizi çekmektedir. Örneğin 1926 yılında Rusya nüfusunun %78,3’ünü Ruslar oluştururken, 1939’da bu oran %82,9’a ve 1959’da da %83,3’e yükselmiştir. Böylece XX yüzyılda Ruslar kendi ülkelerinde hiçbir zaman %85’lik oransal çoğunluğa ulaşamadıkları gibi hiçbir zaman %80’nin altına da düşmedikleri anlaşılmaktadır. Fakat XXI. yüzyılın başında yapılan son nüfus sayımında ilke kez Rus etnosunun ülke nüfusu içindeki oranının %80’nin altına düşmesi tehlike çanlarının çalmaya başladığının göstergesidir. Aslında 1926–1959 nüfus sayımları arasındaki dönem Rus etnosunun küçük artışlarla da olsa büyüme gösterdiği dönemdir. Bu dönemde Rus etnosunun ülke nüfusu içindeki payı %78,3’ten

³⁰ T. Hruştev, “*Ekonomičeskaya i Sotsialnaya Geografiya Rosii*”, İzdatelstvo “Drofa”, Moskova, 2002, s. 79–85

%83,3'e yükselmiştir. Oysa 1959–2002 yılları arasındaki nüfus sayımlarında Rus etnosunun küçülmeye ve erimeye başladığı dönemdir. Örneğin 1959 yılında Rusya nüfusunun %83,3'nü Ruslar oluştururken, 1979'da bu oran %82,6'ya, 1989'da %81,5'e ve 2002 yılında da %79,8'e düşmüştür.³¹

Rusya Federasyonu içinde en hızlı azalan büyük etnosların başında devletin titüler milleti olan Rusların kendileri gelmektedir. Dış ülkelere gelen ve sayıları 3 milyonu aşan Rus göçmenlere rağmen, son iki nüfus sayımı arasındaki 1989–2002 döneminde Rusya'daki etnik Rusların sayısı 2 milyon azalmıştır. Bazı bilim uzmanları ulusal etnik yapının temel taşı olan Rus etnosunun son dönemdeki nitel azalmanın bir çıplak sayısal azalmanın ötesinde Rus kültürünün kimliksizleşmesi ve soysuzlaşması, Rus etnosunun aşındırılması ve silikleşmesi, tüm bunların sonucunda ise uzun vadede ulusal güvenlik sorunu ile karşı karşıya kalılabileceği uyarısında bulunmaktadırlar.³² Kendi ülkeleri içinde Rus etnosunun erimesi ve beşeri güç kaybetmesi, uzun vadede hem etnocoğrafya hem de etnopolitika açısından olumsuz sonuçlara yol açabilir. Ülkede yer alan toplam 21 cumhuriyetten 8'inde Ruslar çoğunluğu oluştururken 13'ünde azınlık durumunda olmaları uzun vadede federal yapının uygulanabileceğine ve yeni bir jeopolitik krize neden oluşabileceğine işaret etmektedir.

5.1.1.2. Tatar Megaetnosu

Ruslardan sonra Rusya'da yer alan en kalabalık milleti Tatarlar oluşturmaktadır. 1989 ve 2002 yılında gerçekleştirilen son iki nüfus sayımında ülke toplam nüfusu içinde Tatarların hem oransal payları (%3,8) hem de toplam sayıları değişmemiştir: 1989'da 5,5 milyon ve 2002 yılında da 5,5 milyon. Tataristan Cumhuriyetinde Tatar nüfus oranı %53'iken Rusların oranı da %40'tır.³³ Bir başka deyişle Tatarlar kendi

³¹ D. G. Bogoyavlenskiy, "Etničeskiy Sostav Naseleniya Rosii", Naselenie i Obştestva, No 41, Moskova, 1999, s. 88

³² N. İ. Lovtsova ve E. R. Yarskaya-Smirnova, "Demografiçeskaya Problema: Kto Vinovat i Çto Delat?" Jurnal Mir Rosii, No 4, Moskova, 2004, s. 85

³³ A. L. Çepaliga ve G. İ. Çepaliga, "Regioni Rosii, Spravoçnik", İzdatelstvo "Daşkov i K", Moskova, 2004, s. 62

ülkelerinde Ruslar ile neredeyse aynı nüfus büyüklüğüne sahiptirler. Aslında Rusya sınırları içinde Tatarlar geniş bir coğrafi mekâna yayılmışlardır. Tataristan dışında en fazla Tatar nüfusu Samara, Perm, Kirov, Ulyanovsk, Sverdlovsk, Tümen, Penza, Orenburg oblastları, Yamalo – Nenetsk ve Hanti Mansiysk özerk bölgelerinde yaşamaktadır. Ayrıca Mari, Çuvaş, Udmurt, Mordovya ve Başkurt cumhuriyetlerinde de önemli oranda Tatar yaşamaktadır. Örneğin Tataristan'ın batı komşusu olan Başkurt Cumhuriyeti nüfusunun %24'ten fazlasının Tatar olması dikkat çekicidir. Aslında Başkurt Cumhuriyeti etnik yapı itibarıyla Rusya Federasyonu içinde benzeri olmayan ilginç bir örnek teşkil etmektedir, çünkü bu heterojen etnik yapıli Cumhuriyette Başkurtlar azınlıkta olup ülke nüfusunun %30'unu oluştururken, Ruslar %36'sını ve Tatarlar da %24'ünü oluşturmaktadırlar.³⁴

Rus uzmanlar Volga bölgesindeki Tatar asimilasyonuna ve Tatarlaşma sürecine dikkat çekmektedirler. Örneğin 1926–1979 döneminde Başkurt Cumhuriyetindeki Tatarların nüfus artışı Tataristan Cumhuriyetindeki artışından neredeyse iki kat daha yüksektir. Başkurtlardaki doğurganlığın Tatarlardan daha yüksek olduğu bilindiğine göre gönüllü bir Tatar asimilasyonundan başka bir seçenek kalmadığı da anlaşılmaktadır. Komarova'ya göre 1979–1989 döneminde Volga bölgesindeki Müslüman milletlerin (Başkurt, Mordvin, Çuvaş v.b.) nüfusu %6,6'lık artış gösterirken aynı dönemde daha düşük doğurganlık oranlarına sahip Tatar nüfusunun %10,3 artması bölgedeki Tatarlaşma sürecinin bir başka kanıtıdır.³⁵

5.1.1.3. Ukraynalı Megaetnosu

Rusya'nın ikinci en büyük azınlığını oluşturan Ukraynalılar, Beyaz Ruslar ile birlikte Ruslara din ve sosyo-kültürel özellikler bakımından en benzer ve en yakın milleti oluşturmalarına rağmen postsosyalist dönemde Rusya ile Ukrayna arasındaki siyasi gerginlikler, Ukraynalıların Rusya'yı terk edip Ukrayna'ya yerleşmeleri ile sonuçlanmıştır. Tüm bunların

³⁴ İ. S. Ulyanov, “*Regioni Rosii. Osnovnie Harakteristiki Subektov Rosiyskoy Federatsii* 2006. *Statistiçeskiy Sbornik*”, Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (Rostat), Moskova, 2006, s. 329

³⁵ O. D. Komarova, “*Naselenie Rosii Skvoz Prizmu Etniçeskih Protsesov*”, Mir Rosii, Moskova, 1999, No 4, s. 75

sonucunda 1989 yılında Rusya’da yaşayan 4,3 milyonluk Ukraynalının sayısı 2002 yılında 2,9 milyona azalmıştır. Ukraynalıların dışında, Rusya’daki son iki nüfus sayımı arasında nüfusları 1 milyondan fazla azalan başka bir milletin olmaması dış göçün boyutunu gösterme açısından anlam taşımaktadır. Rusya’da yaşayan Ukraynalıların ve Ukrayna’da yaşayan Rusların kendi anavatanlarına önlenemeyen göçü önümüzdeki yıllarda da sürmesi beklenmektedir.

5.1.2. Rusya’nın Makroetnosları

Rusya’da yaşayan ve nüfusları 100 000 ile 1 milyon arasında olan “makroetnoslar” arasında Korelilerden Moldavyalılara, Yahudilerden Almanlara, Kareliyalılardan Azerilere, Polonyalılarından Komilere, Tuvalılardan Kalmuklara, Buryatlardan Osetyalılara, Karaçaylardan Yakutlara kadar birçok millet ve azınlık yer almaktadır. Rusya’daki “Makroetnoslar” arasında Türk ve Müslüman azınlıkların çokluğu dikkat çekicidir.

Rusya’daki “makroetnosları” iki büyük grupta toplayabiliriz:

- Nüfusları 400 000 ile 1 milyon arasında olan “büyük makroetnoslar.”
- Nüfusları 100 000 ile 400 000 arasında olan “küçük makroetnoslar.”

Nüfusları 400 000 ile 1 milyon arasında olan 16 millet Rusya federasyonu içindeki “büyük makroetnosları” oluşturmaktadırlar. Tablo 8’de de görüldüğü gibi 1989 nüfus sayımında Rusya’da nüfusu 400 000’den fazla olan millet sayısı 17 iken 2002 yılındaki son nüfus sayımında bu milletlerin sayısı 23’e yükselmiştir.

5.1.3. Rusya’nın Minietnosları

Rusya’da yaşayan ve son nüfus sayımına göre nüfusları 100 000’den az ama 2 000’den fazla olan etnik gruplara “minietnos” denilebilir. Rusya’daki “minietnoslara” örnek olarak Nogaylar (89 575), Estonyalılar (27 899), Hantiler (28 613), Mansiler (11 330), Nenetsler (41 289), Çerkezler (60 482), Nanaylar (12 072), Abazinler (37 908), Altaylılar (67 220), Finliler (33 728), Hakaslar (75 568), Çukçiler (15 735), Çinliler (33 697) ve Evenkiler (35 278) gösterilebilir.³⁶ Görüldüğü gibi bu miniet-

³⁶ <http://www.gks.ru/wps/portal> (4 Eylül 2008)

noslar arasında Mansiler, Nenetsler, Altaylılar, Hakaslar ve Evenkiler gibi "yerli azınlıklar" da var, Çinliler, Finliler ve Estonyalılar gibi "göçmen azınlıklar" da vardır. Yine bu minietnoslar arasında Altaylılar, Çukçiler, Hakaslar, Çerkezler, Hantiler ve Mansiler gibi kendi cumhuriyeti veya kendi otonom dairesine sahip olan azınlıklar da var, Finliler, Nanaylar ve Nogaylar gibi hiçbir idari ve siyasi özerkliğe kavuşmayan azınlıklar da vardır.

5.1.4. Rusya'nın Mikroetnosları

Rusya içinde yer alan, sayıları 2 000'den az olan ve "mikroetnos" olarak adlandırılan azınlıklar bu ülkenin en küçük ama en renkli etnik topluluklarını oluşturmaktadırlar. Teknoloji, kültürel asimilasyon ve zamana direnerek yok olmanın eşiğinde olan bu "mikroetnoslara" örnek olarak Oroçiler, Udegeyler, Macarlar, Samlar, Nganasanlar v. b. gösterilebilir. Örneğin Sibirya'nın en kuzey kesimlerinde yaşayan Eskimo, Ket, Koryak, İtelmen ve Aleutler'dan her bir azınlığın toplam sayısı 2 000'i aşmamaktadır.³⁷ Karma evlilikler, göçler, Rus kültür ve dil yayılmacılığı, kentleşme, kültürel yozlaşma ve benzeri etkenler Rusya'da yaşayan birçok küçük azınlığın hızla erimesine ve yok olmasına yol açmıştır. Ayrıca Koryaklar dışında Rusya'daki diğer mikroetnoslardan hiç birinin idari-siyasi özerkliği olmaması dikkat çekicidir.

Rusya'daki nüfus sayımlarında her birey kendi etnik aidiyetini kendi belirlediğinden dolayı, yani ait olduğu etnosun adını kendisi yazdığından dolayı bazen yazım farklılığından veya farklı adlandırmalardan dolayı aynı millete mensup olan kişiler farklı etnoslara aitmiş gibi görünebilir. Örneğin Rusya'da 600 ile 700 arasında Çulim Türkü yaşamaktadır. Fakat bunlardan 615'i kendini Çulimli olarak tanımlarken, yedisi Çulim Tatarı ve ikisi de kendisini Çulim Türkü olarak tanımlamıştır.³⁸ Böylece hem etnos tanımlamalarında bir suni kargaşa ortaya çıkmakta, hem de 1 kişilik 2 kişilik azınlıklar varmış gibi renkli ama bir o kadar da karmaşık bir etnik tablo ortaya çıkmaktadır.

³⁷ T. Hruştev, "Ekonomičeskaya i Sotsialnaya Geografiya Rosii", İzdatelstvo "Drofa", Moskova, 2002, s. 79–85

³⁸ <http://www.gks.ru/wps/portal> (4 Eylül 2008)

6. RUSYA'NIN DİNLER COĞRAFYASINA GENEL BİR BAKIŞ

Rusya gibi karmaşık etnik, dinsel ve kültürel yapıya sahip bir ülkede 160'tan fazla millet ve azınlık yaşarken homojen millet ve homojen dinden bahsetmek ülkenin sosyo-kültürel ve etnocoğrafya kimliğini inkâr edilmesi anlamına gelir. Rusya bir yandan hem diller hem de dinler coğrafyasında heterojen özelliği ile dikkat çekerken, diğer yandan da farklı köken ve özellikteki millet ve kültürlerin karışması ve kaynaşması ile dikkat çekmektedir. Farklı etnik ve dinsel özelliklere sahip bireylerin kurdukları karma evliliklerin yaygınlaşması homojen bir etnokültürel yapıyı imkânsızlaştırırken, çok kimlikli ve çok kültürlü bir ulus portresini de şekillendirmektedir. Bu nedenle Rusya Federasyonda yaşayan ne Rus ve Ukraynalıların tamamı Ortodoks Hristiyan değildir, ne de Tatar ve Başkırtların tamamı Müslüman değildirler. Gerçek şudur ki Rus ve Ukraynalıların büyük bir bölümü Ortodoks Hristiyan olup Tatar ve Başkırtların da büyük bir bölümü Müslüman'dır. Bu nedenle çalışmada farklı dinlere mensup milletlerden bahsederken büyük bölümünün "A" veya "B" dine mensup olduklarından dolayı bu milletler o din grubunda yer almışlardır. Aslında 70 yıllık SSCB döneminde yürütülen ateist propagandaları sonucunda bugünkü Rusya nüfusunun önemli bir bölümünün ateist olması da beklenen bir sonuçtur. Örneğin Petrova'ya göre herhangi bir dine inananların Rusya nüfusu içindeki oranı en az %35 ve en fazla %50 olarak hesaplanmıştır.³⁹ Bu da Rusya nüfusunun en az yarısının belli bir dine mensup olmadığını gösterir.

Tablo 9'daki veriler Çarlık Rusya dönemine ait nüfusun dinsel yapısı ile ilgili nadir kaynaklardan biridir. Bu tablodaki veriler irdelendiğinde görülmektedir ki XIX. yüzyılın sonunda Rusya nüfusunun %70'i Ortodoks ve %11'i Müslüman'dır. Katolikler (%9), Protestanlar (%3) ve Yahudiler (%4) yüksek nüfus payına sahip diğer dinsel grupları oluşturmaktadırlar. Bugün Rusya'da Katolik, Protestan ve Yahudilerin ülke nüfusu içindeki oranlarının toplamı %3'ü aşmadığına göre Sovyet ve Postsovyet döneminde bu dinlere mensup olanlarda ciddi nüfus azalması söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

³⁹ N. N. Petrova, "Geografiya Sovremenniy Mir", İzdatelstvo "Forum-İNFRA-M", Moskova, 2007, s. 153

Tablo 9: 1897 Yılında Rusya'da Başlıca Dinlere Mensup Olanların
Sayısal ve Oransal Dağılımı⁴⁰

Başlıca Dinlere Mensup Olanlar	Toplam kişi	%
Ortodoks	87 384 000	70,22
Eskiinançlılar (Starobryadtsev)	2 173 000	1,75
Katolikler	11 420 000	9,18
Protestanlar	3 743 000	3,01
Müslümanlar	13 888 000	11,16
Yahudiler	5 189 000	4,17
Diğer	644 000	0,52
TOPLAM	124 441 000	100,00

Rus coğrafyacılar göre dinler coğrafyasında en zor tespit edilen unsurların başında ateist nüfus sayısı ve bu nüfusun coğrafi dağılışı gelmektedir. Bu coğrafyacılar göre dünya nüfusunun yaklaşık %25-30'u ateisttir. Rusya'da ise ateistlerin toplam nüfus içindeki oranı %50'yi aşmaktadır.⁴¹ 1 Ocak 2003 tarihinde Rusya'da resmi kayıtlı olan 21 450 dinsel kurum, vakıf ve sivil toplum kuruluşu ile 70 dinsel mezhebin faaliyet göstermesi bir yandan kültür coğrafyasındaki zenginlik ve çeşitliliğin yansımasıdır, diğer yandan da Postsovyet döneminde Rus halkının dinsel kurumlara tekrar sarılıp bu kurumlara sahip çıktığını göstermektedir.⁴²

Rusya Federasyonu Adalet Bakanlığı verilerine göre 2005 sonunda Rusya'da 22 513 dini örgüt ve kuruluş kayıtlıdır. Bunlardan 12 214 'ü Moskova Ortodoks Patriği bünyesindedir, 3 668'i İslam, 965'i Baptist, 740'ı Evangelist, 652'si Adventist, 284'ü Yahudi, 228'i Protestan, 255'i Katolik, 197'si Budist, 68'i Ermeni Kilisesine bağlı dinsel örgüt ve kuruluşlardır.⁴³

⁴⁰ <http://www.pravkniga.ru/news/3561> (4 Eylül 2008)

⁴¹ V. V. Volskim, "Sotsialno – İkonomiçeskaya Geografiya Zarubejnogo Mira", İzdatelstvo Drofa, 2001, Moskova, s. 110

⁴² V. Zorin, "Nekotorie Aspekti Realizatsii Gosudarstvenoy Natsionalnoy Politiki v Svete İtogov Vserossiyskoy Perepisi naseleniya 2002 Goda", <http://www.gks.ru/wps/portal> (4 Eylül 2008)

⁴³ <http://drevo.pravbeseda.ru/index.php?page=shownews&id=1396> (4 Eylül 2008)

6.1. Rusya'nın Ortodoks Milletleri ve Azınlıkları

Ortodoksluk, Katoliklik ve Protestanlık Hristiyanlığın en yaygın ve en büyük mezheplerini oluşturmaktadırlar. Dünya'da en fazla Katolik Brezilya'da, en fazla Protestan ABD'de ve en fazla Ortodoks Hristiyan da Rusya'da yaşamaktadır.⁴⁴ Böylece Rusya dünyanın en büyük Ortodoks ve Slav devletidir. 1926–2002 yılları arasında Rusya Federasyonunda yapılan genel nüfus sayımları sonuçlarına göre ülkedeki Ortodoks Hristiyanların oranı azalırken Müslüman nüfusun hem oransal hem sayısal olarak artması dikkat çekicidir. 1926–1959 döneminde Rusya nüfusu içindeki Ortodoks Hristiyanların oranı pek değişmemiştir (1926'da %91,6 ve 1959'da %91,4) fakat özellikle 1970'ten sonra oransal azalma gözlenmektedir. 1970'te Rusya nüfusu içindeki Ortodoks Hristiyanların oranı %90,7'ye ve 1989'da %89,8'e azalmıştır. Oysa 1926 yılında ülkedeki Müslümanların toplam nüfustaki oranları %5,6 iken 1959'da %6,1'e 1979'da %7,3'e ve 1999'da %9,0'a yükselmiştir.⁴⁵ Bugün Rusya'daki her on kişiden birinin Müslüman olması ABD'de yükselen İslâm dalgasının Rusya için de geçerli olup olmadığı sorusunu tartışmaya açmaktadır.⁴⁶

Tablo 10: 1926–1999 Döneminde Ortodoks Hristiyanlar ile Müslümanların Rusya Nüfusu İçindeki Oransal Değişimi (%)⁴⁷

Dinsel Aidiyet	1926	1939	1959	1979	1989	1999
Ortodoks Hristiyanlar	91,6	91,3	91,4	90,5	89,8	88,9
Müslümanlar	5,6	6,0	6,0	7,3	8,1	9,0
Diğer Dinler	2,8	2,7	2,6	2,2	2,1	2,1
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

⁴⁴ F. Berkay ve E. Atasoy, “*Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış*”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 18, Balıkesir, 2007, s. 41

⁴⁵ D. G. Bogoyavlenskiy, “*Etničeskiy Sostav Naseleniya Rosii*”, Naselenie i Obştestva, No 41, Moskova, 1999, s. 93

⁴⁶ 2002 yılında Rusya'da gerçekleştirilen son nüfus sayımında dinsel aidiyet ile ilgili vatandaşlara soru sorulmadığından dolayı bu konuda bir bilgi mevcut değildir. Özetle, 1989 yılından beri Rusya nüfusunun dinsel yapısı ile ilgili sağlıklı veriler bulunmamaktadır. Bu konuda yazılanlar tahminden öteye geçmemektedir.

⁴⁷ D. G. Bogoyavlenskiy, a. g. e.

Rusya'da yaşayan Slav ve Ugro-Fin milletlerin neredeyse tamamı Ortodoks Hristiyanlık mezhebinin üyesidirler. Ruslar, Ukraynalılar, Beyazrus ve Bulgarlar Slav Ortodoks Hristiyanlara örnek gösterilirken, Fin-Ugor milletleri arasında yer alan Mordvin, Udmurt, Mari, Kareyalı, Komi, Komi-Permyaklar da Ortodoks Hristiyanlık mezhebinin üyesidirler. Bu saydığımız milletlerin dışında Gürcülerin, Osetyalıların, Yakutların, Hakasların, Çuvaşların, Moldavların, Almanların, Hantilerin ve Mansilerin de bir bölümü Ortodoks Hristiyan'dır.⁴⁸ Tarih boyunca Rus milleti ile etkileşim içinde olan küçük azınlıklar, zamanla Rus kültürünü benimserken Ortodoks inancını da benimsemiş ve kabullenmişler ve bu kültürel asimilasyon sonucunda bazıları sadece etnik, bazıları sadece dinsel, bazıları ise hem etnik hem de dinsel kimliğini değiştirmiştir. Sibirya'da yaşayan Yakutlar, Hakaslar, Hantiler ve Mansiler Rus kültüründen etkilenecek Ortodoksluğu benimseyen ve dinsel kimliğini değiştiren milletlere en iyi örneklerdir.

6.2. Rusya'nın Müslüman Milletleri ve Azınlıkları

Kuzey Kafkasya, Volga havzası, Güney Sibirya ve Ural bölgesi Rusya'da Müslüman nüfusun yoğunlaştığı başlıca coğrafi bölgelerdir. Rusya'da yaşayan Türk milletlerin büyük bir bölümü Müslüman'dır. Volga havzasında yaşayan Tatarlar ve Başkurtlar, Kuzey Kafkasya'da yaşayan Çerkezler, İnguşlar, Çeçenler, Karaçaylar, Balkarlar, Nogaylar, Avarlar, Dolganlar, Darginler, Lezginler, Adigeliler ve Tabasaranların da büyük bir bölümü Müslüman'dır. Diğer cumhuriyetlerden gelip Rusya'ya yerleşen Azeriler, Ahıska Türkleri, Kırım Tatarları, Kazaklar, Özbekler, Karakalpaklar, Türkmenler, Tacikler ve Kırgızların da büyük bir bölümü Müslüman'dır.

Rusya'da Türk kökenli olmalarına rağmen Müslüman olmayan milletler de vardır. Örneğin Türk kökenli Tuvalılar Budizme inanırlar, Sibirya'daki Yakutlar ile Hakaslar arasında Müslüman yok denecek kadar azdır. Türk kökenli Çuvaşların ise büyük bir bölümü Ortodoks Hris-

⁴⁸ S. B. Lavrov ve N. V. Kaledin, "Ekonomičeskaya, Sotsialnaya i Političeskaya Geografiya Mira. Regioni i Strani", İzdatelstvo Gardariki, Moskova, 2003, s. 175

tiyan'dır. Slav ve Türk milletleri arasındaki karma evliliklerin yaygın olması Rusya'da dinsel aidiyet belirlemelerini ve dinsel kimlik ile ilgili istatistikî bilgilerin doğruluğunu güçleştirmektedir.

6.3. Rusya'nın Budist Milletleri ve Azınlıkları

Rusya Federasyonunda Budizm'e inananlar özellikle Buryat, Kalmuk ve Tuva Cumhuriyetlerinde yoğunlukta yaşamaktadırlar. Bir başka anlatımla Rusya Federasyonu sınırları içinde yaşayan Buryatlar, Kalmuklar ve Tuvalılar Budizm'e inanan başlıca milletlerdir.

7. RUSYA'NIN DİLLER COĞRAFYASINA GENEL BİR BAKIŞ

2002 yılında Rusya'da yapılan son nüfus sayımında ilk kez Rus dili ve diğer dillerde konuşanların sayısı sağlıklı olarak tespit edilmiştir. Bu sayım sonuçlarına göre Rusya Federasyonu nüfusunun %98'i (142,6 milyon) Rus dilinde konuşabildikleri ve yazabildikleri tespit edilmiştir. Ülkede Rusçadan sonra en yaygın dillerin İngilizce, Tatarca, Almanca ve Ukraynaca olduğu görülmektedir. Çünkü Rusya Federasyonu nüfusunun %4,8'i (6,9 milyonu) İngilizce, %3,7'si (5,3 milyonu) Tatarca, %2'si (2,9 milyonu) Almanca ve %1,2'si (1,8 milyonu) Ukraynaca bildikleri tespit edilmiştir. Ayrıca Başkurt, Çeçen ve Çuvaş dillerine sahip olanların oranı neredeyse eşit olup bu üç dilde konuşanların oranı her biri için %1 (1,4 milyon) olarak tespit edilmiştir.⁴⁹

Rusya nüfusunun büyük bir bölümü dört dil ailesinde toplanmıştır. Ülke nüfusunun %87'si Hint-Avrupa dil aile grubunda yer alırken, %8'i Altay, %2'si Ural, %2'si Kafkas dil aile grubunda ve %1'i de diğer aile gruplarında yer almaktadır. Aşağıdaki satırlarda bu dil aileleri ve kapsadıkları millet ve azınlıklar ayrı başlıklar altında genel hatları ile ele alınmıştır.

7.1. Hint-Avrupa Dil Ailesi

Slav dilleri, Germen dilleri, Baltık dilleri, Latin (Roman) dilleri, Kelt dilleri, Yunanca ve Arnavutça Rusya'da yaygın olan ve Hint-Avrupa

⁴⁹ <http://www.gks.ru/wps/portal> (4 Eylül 2008)

dil ailesi içinde yer alan başlıca dil gruplarını oluşturmaktadırlar. Hint-Avrupa dil ailesi içinde yer alan Slav dillerini konuşanların oranı %86 olup Rusya'nın en kalabalık dil alt grubunu oluşturmaktadır.⁵⁰ Rusçanın dışında Beyazrusça, Ukraynaca, Lehçe, Çekçe, Bulgarca, Sırpça ve Slovakça gibi diller de Rusya'da konuşulan Slav dillerine örnek olarak gösterilebilir. Hint-Avrupa dil aile grubu içinde yer alan Cermen dillerini konuşan milletler arasında Almanlar ve Yahudiler en kalabalık azınlığı oluşturmaktadırlar. 1989-2002 nüfus sayımları arasında Rusya'da yaşayan Ermenilerin sayısı yaklaşık iki kat artmış ve 1,2 milyona ulaşmıştır. Bu nedenle Hint-Avrupa dil aile grubu içinde yer alan Ermeni dilinin Kafkas dil ailesinde yer almadığının altı çizilmelidir.⁵¹

Hint-Avrupa dil ailesi içinde yer alan Baltık dil grubunda yer alan Letonca ve Litvanyaca da kuzeybatı Rusya'daki azınlıklar arasında konuşulmaktadır, fakat Baltık azınlıkların ülke içindeki toplam sayıları 200 000'den azdır. Hint-Avrupa dil ailesi içinde yer alan ve Rusya'da pek yaygın olmayan diğer azınlık dillerine örnek olarak Fransızca, Rumence, Yunanca, Arnavutça, Moldavca gösterilebilir. Bunların arasında en kalabalık olan Moldavların ülke içindeki nüfusları 170 000'i aşmakta ve böylece Latin (Roman) dil grubunun en büyük üyesini oluşturmaktadırlar.⁵²

Rusya'da yaşayan ve İran dil aile grubuna mensup millet ve azınlıklara örnek olarak Kuzey Kafkasya'da yaşayan Tatlar ve Osetyalılar ile Dağlı Yahudiler (Gorskie Evrei) gösterilebilir. Ayrıca Orta Asya'dan göç ederek Rusya'ya yerleşen Tacikler de İran dil aile grubunda yer almaktadırlar.

7.2. Altay Dil Ailesi

Türk dil grubu ile Moğolca ve Korece dil grupları Altay dil ailesinin Rusya'daki başlıca temsilcileridir. Rusya'da yaşayan ve Altay dil ailesine mensup en kalabalık milletler Türk kökenli milletlerdir. Küresel ölçekte 2006 yılında Türk Dünyasında yaşayan toplam Türk nüfusu yak-

⁵⁰ T. Hruştev, "*Ekonomičeskaya i Sotsialnaya Geografiya Rosii*", İzdatelstvo "Drofa", Moskova, 2002, s. 80

⁵¹ E. Tümertekin ve N. Özgüç, "*Beşeri Coğrafya. İnsan. Kültür. Mekân*", Çantay Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 194

⁵² T. Hruştev, a. g. e., s. 82

laşık 250 milyon civarında olup bunun önemli bir bölümü Rusya’da yer almaktadır.⁵³ Tatarlar, Başkurtlar ve Çuvaşlar Ural-Volga bölgesinde yoğunlaşan Rusya’nın en kalabalık Türk dili konuşan milletleridirler. Bu üç Türk milletin Rusya’daki toplam sayıları 8,5 milyonu aşmaktadır. Kuzey Kafkasya’da yaşayan Türk dil ailesine mensup Türk milletleri arasında en kalabalık olanlar Nogaylar, Karaçaylar ve Balkarlardır. Sibirya’da yaşayan en kalabalık Türk milletlere örnek olarak Yakutlar, Tuvalılar, Altaylılar, Hakaslar ve Dolganlar gösterilebilir. Fakat Rusya’da çok sayıda Orta Asya kökenli Türk de yaşamaktadır. Nüfusları 700 000’e yaklaşan Kazaklar bunlar arasında en kalabalık olanıdır. Özbek, Kırgız, Uygur ve Türkmenlerin toplam sayıları ise 300 000’den azdır. Kuşkusuz 1989–2002 döneminde Rusya’daki en büyük sayısal artışı Azeri Türkleri göstererek sayıları 345 000’den 625 000’e yükselmiştir.⁵⁴ Ermenistan ile sürmekte olan “üstü örtülü savaş” ve Dağlık Karabağ krizinin yarattığı göç dalgaları bu sayısal artışta önemli bir etkidir.

Rusya’da yaşayan ve Altay dil ailesinin Moğol grubunda yer alan milletlerin başında Buryatlar ve Kalmuklar gelmektedir. Kendi cumhuriyetlerine sahip bu milletlerin toplam sayıları 900 000’e yaklaşmaktadır. Altay dil ailesi içinde yer alan Kore ve Tungus-Mançu dilleri ayrı birer dil alt grubu oluşturmaktadırlar.

Ayrıca, Sibirya’nın geniş coğrafyasında dağılmış olan Evenki, Nanaylar, Uluçi, Oroçi ve Udegey gibi azınlıklar, Altay dil ailesine mensup Sibirya’nın küçük yerli milletlerini oluşturmaktadırlar. Ruslaşma ve kültür asimilasyona direnç gösteremeyen bu küçük etnik azınlıklar zamana karşı mücadele ederek “yok olmama savaşı” vermektedirler.

7.3. Ural Dil Ailesi

Ural dil ailesinin en büyük iki kolunu Fin-Ugur dilleri ile Samoyed dilleri oluşturmaktadırlar. Rusya’da yaşayan Mordvinler, Udmurtlar, Mariler, Komiler, Komi-Permyaklar, Karelyalılar, Finliler, Estonyalılar,

⁵³ R. Özey, “*Türk Dünyasının Jeopolitik Konumundan Kaynaklanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri*”, Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri, Editörler: N. Öztürk ve A. Satın, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 23

⁵⁴ <http://www.gks.ru/wps/portal> (4 Eylül 2008)

Macarlar ve Saamlar Fin-Ugur milletlerin en kalabalık olanları olup genelde Rusya'nın kuzeybatısında yaşamaktadırlar. Sibiry'a'da yaşayan Fin-Ugur dil grubuna mensup milletlere örnek olarak Hantiler, Mansiler, Nentsiler, Nganasanlar ve Selkuplar gösterilebilir. Sibiry'a'daki zengin doğal gaz ve petrol yataklarının işletilmesi ve hızla gelişen petro-kimya sanayi kollarına yenik düşen bu küçük azınlıklar Rusların göç ve kültür istilâsı ile büyük ölçüde asimile olmuşlar ve kendi vatan topraklarını büyük ölçüde yitirmişlerdir.⁵⁵

7.4. Kafkas Dil Ailesi

Rusya'da yaşayan ve Kafkas dil ailesine mensup milletler en büyük çeşitliliğe sahip dil ailesini oluşturmaktadırlar. Etnocoğrafya açısından Kafkaslar sadece Rusya'nın değil tüm dünyanın dil, etnos ve folklor bakımından en zengin kültürel bölgelerinden biridir. Örneğin sadece Dağıstan Cumhuriyetinde 30'dan fazla farklı dil konuşulmakta ve 70'ten fazla millet yaşamaktadır. Kafkas dil ailesine mensup en kalabalık milletler arasında Adigeyler, Kabardinler, Çerkezler, Abazinler, Gürcüler, Çeçenler, İnguşlar, Avarlar, Darginler, Lezginler, Tabasaranlar ve Lakstiler yer almaktadır.⁵⁶ Rusya geneline göre çok yüksek nüfus artışına sahip olan bu milletlerin büyük bir bölümünün Türk ve Müslüman olması dikkat çekicidir.

7.5. Çukotka-Kamçatka Dil Ailesi

Rusya'da yaşayan ve sayıca en küçük olan dil ailesi Çukotka-Kamçatka dil ailesidir. Bu dil ailesine mensup başlıca milletler arasında Çukçiler, Koryaklar, İtelmenler, Eskimolar ve Aleutlar yer almakta ve bu milletlerin neredeyse tamamı Yakutistan ve Uzakdoğu Bölgesinde yaşamaktadırlar. Özetle, Rusya sınırları içinde yer alan ve Çukotka-Kamçatka dil ailesine mensup milletlerin toplam sayıları 30 000'den azdır. Sibiry'a'da soyutlanmış olarak yaşayan ve sayıları çok az olan Ketler ve Nivhi-

⁵⁵ T. Hruştev, "*Ekonomičeskaya i Sotsialnaya Geografiya Rosii*", İzdatelstvo "Drofa", Moskova, 2002, s. 83

⁵⁶ T. Hruştev, *a. g. e.*, s. 83

ler'in konuştukları diller hiçbir dil ailesine girmeyerek istisnai olarak kendi kapalı dil gruplarını oluşturmaktadırlar.⁵⁷

8. SONUÇ

Çalışmanın başlıca sonuçları şöyle özetlenebilir:

- Rusya'daki federal yapı ve siyasal-idari düzen SSCB döneminden miras kalmış ve büyük ölçüde değiştirilmemiştir. Bu karmaşık federal düzen ve sayıları 90'a yaklaşan federal yönetim birimleri idari-yönetim karmaşası oluşturdukları gibi idari birimler ve cumhuriyetler arasında bazı siyasi ihtilaflara ve etnik çatışmalara da neden olmaktadır. Tüm bunlar ise ayrılıkçı hareketlere zemin hazırlayarak ulusal bütünlüğü tehdit etmektedir. Postsovyet döneminde cumhuriyetlerden gelen sınır değişiklikleri istekleri ve bağımsızlık girişimleri hareketleri SSCB'nin parçalanmasından sonra Rusya'nın da parçalanabilir mi sorusunu gündeme getirmektedir.

- Rusya'da bazı millet ve azınlıklar kendi siyasal-idari birimlerine kavuşmuş iken bazılarının bundan yoksun bırakılmış olması ülkede etnik gerilimleri daha da arttırmaktadır. Yine bazı millet ve cumhuriyetlerin Moskova'ya başkaldırmaları merkezi hükümetlerin bazı radikal kararlar ve siyasal önlemler almalarına neden olmuştur. Ülkedeki tüm idari birimleri 7 Federal Bölge'de toplayan karar bunlardan sadece biridir.

- Postsovyet döneminde federal yapının güçlenmesi ve ayrılıkçı hareketleri önlenmesi amacı ile Moskova hükümetleri birçok siyasi-idari karar almıştır. Bu kararlardan bazıları şunlardır:⁵⁸

- Çeçen-İnguş Cumhuriyetinin Çeçenistan ve İnguşetiya olarak ikiye bölünmesi,

- 1 Aralık 2005'te Komi-Permyak Otonom Bölgesinin Perm oblastı ile birleşmesi sonucunda yeni Permski Kray'ın oluşması,

- 1 Ocak 2007'de Sibirya'daki azınlıkların yoğunlukta yaşadığı Taymir ve Evenki Otonom Bölgelerinin Krasnodarski Kray⁵⁹ ile birleşmeleri,

⁵⁷ T. Hruştev, *a. g. e.*, s. 84

⁵⁸ <http://ru.wikipedia.org/wiki> (4 Eylül 2008)

⁵⁹ Rusçadaki "Kray" sözcüğü Türkçe "Yönetim Bölgesi" olarak tercüme edilebilir.

- 1 Temmuz 2007’de Kamçatka oblasti ile Koryak Otonom Bölgesinin birleşmeleri sonucunda Kamçatski Kray’ın kurulması,
- 1 Mart 2008’de Çita oblasti ile Aginski-Buryatski Otonom Bölgesinin birleşmesi sonucunda Zabalkayskiy Kray’ın kurulması.

• Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı gibi Sovyet döneminde bazı millet ve azınlıklara tahsis edilmiş olan idari birimler bir bir ortadan kaldırılarak Rus nüfusunun çoğunlukta olduğu idari birimlere bağlanmaları ayrılıkçı hareketleri engelleme ve federal sınırları güvence altına almaktan başka bir şey değildir. Bir başka anlatımla Putin dönemindeki Rusya hükümetleri özgürlük, demokrasi ve etnos haklarından çok jeopolitik ve ulusal güvenlik konularına öncelik vermeyi tercih ederek ulusal bütünlüğü güçlendirmeyi çalışmaktadırlar.

• Rusya’da 160’tan fazla millet ve azınlığın yaşaması çok renkli ve çok kültürlü ulusal beşeri yapıya örnektir. Fakat bu zengin ve karmaşık etnik yapının öğelerini, ilişkilerini ve sınırlarını belirlemek pek te kolay olmadığı çalışmada açıklanmıştır. Rusya’da etnoslar ve dinler o kadar iç içe girmiş ki bu ülkede saf ve homojen bir milleten bahsedilemeyeceği gibi saf ve homojen bir dinsel gruptan da bahsedilemez. Tüm bunlar Rusya ile ilgili etnocoğrafya ve kültür coğrafyası çalışmalarını güçleştirmektedir.

• Çalışmada Rusya’da yer alan 21 Özerk Cumhuriyetin coğrafi ve demografik özellikleri irdelendikten sonra bu Cumhuriyetlerin etnik yapısı tartışılmıştır. Bazı Cumhuriyetlerde titüler milletlerin bazılarında ise Rusların azınlıkta oldukları görülmüştür. Etnocoğrafya bakımından bazı Cumhuriyetlerin monoetnik, bazılarının polietnik, bazılarının ise heterojen etnik yapıya sahip oldukları görülmüştür. Ayrıca Müslüman ve Türk etnosların yoğunlukta olduğu Cumhuriyetlerin çok daha yüksek nüfus artış hızına sahip oldukları tespit edilmiştir.

• Rusya’da yapılmış olan son iki nüfus sayımında ulusal nüfusun azaldığı ve ülkenin derin bir demografik kriz içinde bulunduğu tespit edilmiştir. Fakat ulusal nüfus bileşimini oluşturan farklı millet ve azınlıkların farklı demografik özellikler gösterdiklerinden dolayı hem nitel hem de nicel özellikler bakımından aralarında büyük farklılaşmalar vardır. Örneğin 1989–2002 döneminde Ruslar, Ukraynalılar, Almanlar ve

Mordvinlerin nüfusu hızla azalırken, Ermenilerin, İnguşların, Çeçenlerin, Lezginlerin ve Kalmukların nüfusları hızla arttıkları gözlenmiştir. Yoğun dış göçler sonucunda Rusya'da Çinlilerin ve Taciklerin de yüksek oransal artışa sahip oldukları görülmüştür.

- Çalışmada Rusya'daki millet ve azınlıklar nüfus büyüklüğü açısından "megaetnoslar", "makroetnoslar", "minietnoslar" ve "mikroetnoslar" olarak dört büyük grupta irdelenmiştir. Ülkenin en kalabalık üç milletini oluşturan Ruslar, Ukraynalılar ve Tatarlar çalışmada daha detaylı ele alınmıştır. Ruslaşma ve kültürel asimilasyona maruz kalan Sibirya'daki bazı küçük azınlıkların hızla melezleşerek ve kültürel kimliklerini yitirerek, yok olmanın eşiğinde oldukları tespit edilmiştir.

- Dinler coğrafyası ile ilgili çok sağlıklı veri ve kaynak bulunmamasına rağmen çalışmada Rusya'nın dinler coğrafyası açısından kısa bir irdelenmesi yapılmış ve bunun sonucunda Ortodoks Hıristiyanlar ile Müslümanların ülkenin en kalabalık dinsel grupları oldukları belirlenmiştir. Hem Sovyet hem de Postsovyet döneminde Müslümanların nüfus artışları Ortodokslardan daha yüksek olduğu görülmüştür. Örneğin 1926 yılında Rusya nüfusunun sadece %5,6'sı Müslüman iken 1999'da bu oran %9,0'a yükselmiş, bugün ise %10'u aşmıştır. Cumhuriyetlerin nüfus bileşenleri karşılaştırıldığında hem etnik hem de dinsel yapı bakımından aralarında büyük farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

- Çalışmanın sonunda Rusya nüfusunun diller coğrafyası bakımından kısa bir irdelemesi yapılmış ve bunun sonucunda ulusal nüfusun büyük bir bölümünün dört dil ailesinde toplandığı saptanmıştır. Ülke nüfusunun %87'si Hint-Avrupa dil aile grubunda yer alırken, %8'i Altay, %2'si Ural ve %2'si Kafkas dil aile grubunda yer aldığı tespit edilmiştir. Böylece bu çalışmada Rusya nüfusu hem etnik ve demografik, hem de din ve dil özellikleri bakımından irdelenerek ulusal etnocoğrafya portresi betimlenmeye çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

- Andreev, A.** (1996) *"Etničeskaya Revolyutsiya i Rekonstruksiya Postsovetskogo Prostranstvo"*, Moskova: Natsionalnie Otnoşeniya
- Atalay, İ.** (2001) *"Resimli ve Haritalı Dünya Coğrafyası"*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi
- Atalay, İ.** (2007) *"Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası"*, İzmir: META Basım
- Atasoy, E.** (2001) *"Kazakistan'ın Nüfus Yapısı ve Demografik Özellikleri"*, İstanbul: Türk Coğrafya Kurumu, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 36
- Atasoy, E.** (2003) E. *"Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası"*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları
- Atasoy, E.** (2009) *"Rusya Federasyonunda Yaşanan Demografik Krizlerin Anatomisi"*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Coğrafya Dergisi, Sayı 18, 2009/1
- Atasoy, E.** (2009) *"Rusya Kentlerinin Tarihsel ve Demografik Gelişimi"*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı 16
- Atasoy, E.** (2010) *"Federal Bölgelere Göre Rusya'nın Nüfus ve Etnocoğrafya Özellikleri"*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 19, Sayı 19
- Atasoy, E. ve A. Soykan,** (2008) *"Saha (Yakut) Cumhuriyeti: Coğrafi Kimlik Analizi Denemesi"*, Muğla: İlke -Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 21
- Atasoy, E. ve Soykan, A.** (2009) *"The Problems That Weaken The Geopolitical Rower of Russia at the Begining of XXI Century"*, Blagoevgrad: Students Personal Development in Modern Education and Society (Vol. III), Blageovgrad and Sant Petersburg, Bulgaria
- Babin, Y. V. Moskvin, V. V. Vidyapin, V. İ. Stepanova, M. V.** (2005) *"Ekonomičeskaya Geografiya Rosii"*, Moskova: İzdatelskiy Dom "İNFRA-M"
- Berkay F. ve Atasoy, E.** (2007) *"Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış"*, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 18
- Bogoyavlenskiy, D. G.** (1999) *"Etničeskiy Sostav Naseleniya Rosi'i"*, Moskova: Naselenie i Obştestva, No 41
- Çepaliga A. L. ve Çepaliga, G. İ.** (2004) *"Regioni Rosii, Spravočnik"*, Moskova: İzdatelstvo "Daşkov i K"
- Dronov, V. P. ve Gluşkovoy, V. G.** (2003) *"Obştestvennaya Geografiya Rosii"*, Moskova: İzdatelstvo "Klassiks Stil"
- Dronov, V. P. ve Rom, Y.V.** (2002) *"Geografiya Rosii-Naseleniye i Hozyaystvo"*, Moskova: İzdatelstvo "Drofa"
- Golubçikov, Y. H.** (2003) *"Geografiya Çeloveka"*, Moskova: İzdatelstvo "Editorial URSS"

Hruştov, T. (2002) *"Ekonomiçeskaya i Sotsialnaya Geografiya Rosii"*, Moskova: İzdatelstvo "Drofa"

Komarova, O. D. (1999) *"Naselenie Rosii Skvoz Prizmu Etniçeskih Protsesov"*, Moskova: Mir Rosii

Kopilov, N. V., Lappo, G. M. ve Hruştov, T. (2006) *"Ekonomiçeskaya i Sotsialnaya Geografiya Rosii"*, Moskova: İzdatelstvo "Drofa"

Lavrov, S. B. ve Kaledin, N. V. (2003) *"Ekonomiçeskaya, Sotsialnaya i Poliitiçeskaya Geografiya Mira. Regioni i Strani"*, Moskova: İzdatelstvo "Gardariki"

Lovtsova, N. İ. ve Yarskaya-Smirnova, E. R. (2004) *"Demografiçeskaya Problema: Kto Vinovat i Çto Delat?"* Jurnal Mir Rosii, No 4, Moskova

Lukanov, A., Bojinov, N. ve Dimitrov, S. (2002) *"Stranite v Sveta 2002 Spravoçnik"*, Sofya: İzdatelstvo "Gloriya Palas"

Mihaylov, V. A., Kalinin, K. V. ve Lober, V. L (2007) *"Globalizatsiya i Rossiya. Sbornik Nuçnih Statey"*, Moskova: İzdatelstvo Rossiyskaya Akademiya Gosudarstvennoy Slujbi (RAGS)

Özey, R. (2007) *"Türk Dünyasının Jeopolitik Konumundan Kaynaklanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri"*, Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri, Editörler: **N. Öztürk ve A. Satan**, İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık

Petrova, N. (2007) *"Geografiya Sovremenniy Mir"*, Moskova: İzdatelstvo "Forum-İNFRA-M"

Pozdnyak, G. V. ve Polunkina, N. N. (2003) *"Atlas Mira"*, Moskova: Federalnaya Slujba Geodeziya i Kartografi Rosii, PKO "Kartografiya", İzdatelskiy Dom "Oniks 21 Vek

Sevruk, M. A. (2008) *"Entsiklopediya Rusiya: Federalni Okrazi i Regiozni"*, Sofya: Fondatsiya "Ustoyçivo Razvitie za Balgariya", Peçat Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski"

Sidorenkova, T. P. (1999) *"Atlas Mira Strani Mira v Kartah i Tsifrah"*, Moskova: ZAO "Kompaniya "AST-PRESS"

Simagin, Y. A. ve Gluşkovoy, V. G. (2009) *"Teritorialnaya Organizatsiya Naseleniya i Hozyaystva"*, Moskova: İzdatelstvo "Knorus"

Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (1998) *"Beşeri Coğrafya. İnsan. Kültür. Mekân"*, İstanbul: Çantay Kitabevi

Ulyanov, İ. S. (2006) *"Regioni Rosii. Osnovnie Harakteristiki Subektov Rosiyskoy Federatsii 2006. Statistiçeskiy Sbornik"*, Moskova: Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (Rostat)

Vavilova, E. V. ve Lebedeva, S. L. (2005) *"Ekonomiçeskaya Geografiya i Regionalistika"*, Moskova: İzdatelstvo Gardariki

Vişnevskiy, A. G. (2003) *"Rossiya Pered Demografiçeskiy Viyzovami"*, Moskova: Mejdunarodniy Simpozium "Rossiyane v Zerkale Statistiki: Vserosiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda"

Volskim, V. V. (2001) *"Sotsialno – İkonomiçeskaya Geografiya Zarubejnogo Mira"*, Moskova: İzdatelstvo "Drofa"

Zorin, V. (2002) *"Nekotorie Aspekti Realizatsii Gosudarstvenoy Natsionalnoy Politiki v Svete İtogo Vserosiyskoy Perepisi Naseleniya 2002 Goda"*, <http://www.gks.ru/wps/portal> (4 Eylül 2008)

<http://drevo.pravbeseda.ru/index.php?page=shownews&id=1396>
(4 Eylül 2008)

<http://ru.wikipedia.org/wiki> (4 Eylül 2008)

http://www.circassiancanada.com/tr/arastirma/0132_yakin_tarihe_bir_bakis.htm (4 Eylül 2008)

<http://www.gks.ru/wps/portal> (4 Eylül 2008)

<http://www.pravkniga.ru/news/3561> (4 Eylül 2008)

http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/makale_09.html
(4 Eylül 2008)

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN ÖZGÜRLÜK YÜRÜYÜŞÜ: 1989 MAYIS OLAYLARI VE YANSIMALARI

1. 1989 YILINDAKİ MAYIS OLAYLARININ NEDENLERİ

Toplumsal heyecanlarla, siyasal krizlerle, etnik çalkantılarla ve bilinmeyen sürprizlerle dolu 1989 yılı Bulgaristan tarihi için önemli bir milat teşkil etmektedir. Etnik isyanlar, kanlı çatışmalar, yaralananlar, öldürülenler, sürgün edilenler, Türklerin kitlesel kaçıışı ve Bulgaristan tarihinde görülmemiş büyük ölçekteki göç dalgası 1989 yılının akıllarda kalan ilk çarpıcı karelerini oluşturmaktadır. Hem Türk azınlığının etnik ve kültürel haklarının geri kazanılması açısından, hem totaliter Jivkov rejimi ile sosyalist sistemin Bulgaristan'da çöküşü açısından, 1989 yılı büyük önem taşımaktadır. 1989 yılındaki Mayıs olayları Bulgaristan Türklerinin etnik özgürlüklere kavuşma çabalarının ve baskıcı etnik politikalara karşı verdikleri mücadelenin en son aşamasını yansıtmaktadır. Bu açıdan 1989 yılındaki Mayıs olayları isim değiştirme sürecinin ve soya dönüş kampanyasının da doruk noktasını oluşturmaktadır.

1989 yılındaki Mayıs olayları Bulgaristan tarihinin en yeni ama en az tartışılmış, en çok çelişkili bilgiler bulunan, bilinmeyenlerle dolu bir dönemi yansıtmaktadır. Yanıt bulunamamış sorularla ve bilimsel sis perdeleri ile üstü örtülmeye çalışılan bu dönem, yeni Bulgaristan tarihinin karanlık bir sayfasını oluştursa da aydınlık bir demokrasi döneminin başlangıcını simgeler. Mayıs olaylarının başlamasının 20. yıldönümü, yani 2009 yılı, Müslüman azınlıklar tarafından saygı ile anılırken, sosyalist ve milliyetçi Bulgarlar için bu dönem hatırlanmak dahi istenmeyen sevimsiz bir yaşam kesitidir.

Demokrasi döneminde Bulgaristan'daki birçok gazete ve dergide Mayıs olayları ile ilgili çeşitli bildiriler, yorumlar, makaleler ve köşe yazıları yayınlanmış olsa da farklı siyasal görüşe sahip kişilerin bu konudaki bakış açıları da farklı olmuştur. Bu olayları devlete ihanet, Jivkov'a meydan okuma ve sosyalist sisteme başkaldırı olarak niteleyenler de vardır,

insan hakları ve etnik özgürlük mücadele arayışları açısından yaklaşanlar da vardır. Bu olayları organize eden, tetikleyen ve yönlendiren kişilerin hâlâ yaşayan görgü tanıkları olmaları Mayıs olayları tartışmalarına bir başka boyut katmaktadır.

Kurtların ve kuzuların “özgürlük” ve “yaşam” kavramlarına bakış açıları ve beklentileri doğal olarak aynı olamaz. Bu nedenle Bulgaristan hükümetinin ve devlet yetkililerin Mayıs olaylarına olan bakış açısı ile etnik Türklerin bakış açıları da aynı veya en azından benzer olamaz. Biri-leri için bu olaylar bir “örgütlenmiş isyan”, “devlete karşı başkaldırı”, “otonom cumhuriyet kurma girişimleri”, başkaları için ise “etnik ve kültürel haklarını arama mücadelesi”, “Bulgarlaştırma, soysuzlaştırma ve asimilasyona karşı azınlık hakları savaşıdır”. Kimler hangi açılardan bakarsa baksın, 1989 Mayıs olayları yeni Bulgaristan tarihi sayfalarında yerini çoktan almıştır.

Mayıs olaylarının başlamasında ve yayılmasında devlet kontrolünün dışında gizlice kurulmuş dernek ve sivil toplum örgütlerinin rolü ve önemi bilindiği gibi, Türkiye ve Batı Avrupa kökenli radyo ve medya yayınlarının da önemli bir etkisi olduğu herkesçe kabul edilmektedir. Bu olayların soya dönüş sürecinin en yüksek protesto dalgasını oluşturduğunu, Türklerin Bulgarlaştırma ve asimilasyon kampanyasına karşı başlattıkları “etnik hak arama” tepkisinin organize edilmiş ve planlanmış bir toplumsal hareketle evrimleştiğini de herkes bilmekte ve kabul etmektedir. Asıl bilinmeyen, asıl tartışması devam eden konu ise bu olayları ateşleyen ve organize eden kim veya kimler olmuştur? Hangi sivil toplum örgütleri ve Türk dernekleri, hangi Türk liderleri ilk kıvılcımı ateşlemiştir? Bu örgütler ve dernekler nasıl kurulmuş, nasıl gelişmiş ve taraftar bulmuş, bunların amaçları, hedefleri ve istekleri nelerdi? Ocak-Mayıs 1989 döneminde Bulgaristan’da yaşanan olaylar ile ilgili Bulgaristan Devlet Arşivlerinde, Bulgaristan İçişleri Bakanlığında ve Bulgaristan İstihbarat Şubelerinde yer alan binlerce belgenin kamu önünde açıklanması ile yanıt bulmamış soruların birçoğunun yanıt bulacağı düşünülmektedir.

Bugünkü Bulgar tarihçileri ve bilim uzmanları arasında 1989 Mayıs olayları hakkında iki farklı yaklaşım, iki farklı bakış açısı olduğu görülmektedir. Jivkov dönemindeki sosyalist etnik politikaları savunan birinci gruptaki bilim uzmanları, Türk azınlığına ulus devleti tehdit eden

Türkiye Cumhuriyetinin “beşinci kolonisi” penceresinden bakmaktadır. Onlara göre Türklerin asıl amacı Bulgaristan’ı bölmek, parçalamak ve otonom bir Türk Cumhuriyeti kurmaktır. Bu nedenle Bulgaristan’ın geleceğini düşünen tüm vatanseverler olası Kıbrıs gelişmelerine ve olası bölünmelere karşı Türkiye Cumhuriyetinin maşası ve uzantısı konumundaki Bulgaristan Türkleri ile mücadele etmeleri gerekir. Bu sözde milliyetçi-sosyalistçi birinci gruba göre etnik Türkler bölücü ve isyancı bir topluluk olup, onlara verilen sosyal ve kültürel haklar zamanla siyassallaşıp ülkeyi parçalayarak, politik felaketlere sürükleyeceklerdir. Bu nedenle bu gruptaki bilim uzmanları güvenlik güçlerinin, istihbarat mensuplarının, polislerin ve BKP (Bulgaristan Komünist Partisi) sorumluların Mayıs 1989 olaylarında Türklere karşı verdikleri mücadeleyi bir vatanseverlik mücadelesi, bir ulusal onur meselesi, adeta düşman emperyalist Pantürkist güçlerle bir savaş olarak görmektedirler.

Fakat bazı yazar ve bilim uzmanları, olaylara daha tarafsız, daha objektif bakarak, tarihi gerçekleri saptırmadan ve okuyucuları yanıltmaktan soya dönüş sürecini ve 1989 Mayıs olaylarını kitaplarında yansıtmayı başarmışlardır. Evgeniya İvanova, Valeri Stoyanov, İbrahim Yalımov, İbrahim Karahasan Çınar, Antonina Jelyazkova, Veselin Angelov, Georgi Fotev, Mihail Gruev ve Aleksey Kalyonski gibi yazarlar Bulgar milliyetçilerinin büyük tepkilerini almalarına rağmen ulusal çıkarları Türkiye yanlısı yayınlarla sattıkları suçlamalarına rağmen, Bulgaristan Türklerinin yaşadıkları olayları objektif pencereden yansıtarak hem sade bir Bulgaristan vatandaşı, hem de bir bilim adamı olarak büyük bir cesaret göstermişlerdir. Ayrıca Bulgaristan vatandaşı olmayan bazı yazarlar da bu konuları kitaplaştırarak dünyaya Bulgaristan Türklerinin yaşadıkları dramı objektif olarak duyurmuşlardır. Ulrich Büchsenschütz ve Hugh Paulton bu konuları tarafsız irdeleyen yabancı yazarlara örnek gösterilebilir.

1989 yılındaki Mayıs olaylarını ortaya çıkaran etkenler ve nedenler şöyle özetlenebilir:

- Bu olaylar zorlamalarla, tehditlerle ve baskılarla Bulgaristan Türklerinin asimile edilemeyeceğinin göstergesidir.

- Bu olaylar 1984-1985 döneminde Bulgaristan’da yaşayan Türk topluluğun Türk-Arap isimlerinin Bulgar-Slav isimlerle değiştirilmesine bir kitlesel etnik tepkidir.

- Bu olaylar Bulgaristan yöneticilerinin yürüttükleri asimilasyon karakterli soya dönüş sürecinin Türk azınlığı tarafından onaylanmadığının ve benimsenmediğinin kanıtıdır.

- Bu olaylar Türk azınlığının kendini koruma refleksinin geliştiğinin, toplumsal, etnik ve kültürel haklarına sahip çıktıklarının göstergesidir. Ayrıca, Türklerin hem bireysel, hem de toplumsal olarak asla Bulgarlaşmayı ve zorla dayatılan kimlikleri kabul etmediklerinin göstergesidir.

- Bu olaylar sosyalist dönem boyunca Politbüro ve BKP'nin Müslüman azınlıklara karşı yıllarca sürdürdüğü politik, sosyal ve kültürel baskılardan kurtulmanın patlama noktasıdır, etnik ve kültürel özgürlüklere kavuşmanın toplumsal mücadelesidir, Bulgarlaşmak istemeyen Türklerin azınlık haykırışıdır.

- Bu olaylar Politbüro ve BKP'nin planladığı birleşik homojen sosyalist Bulgar ulusu projesi içinde Türklerin eritilmesinin ve asimile edilmesinin toplumsal ve demokratik tepkisidir. Silah kullanmadan, devlete isyan bayrağı çekmeden, devlet görevlilerine veya masum Bulgarlara yaralama, öldürme veya herhangi bir saldırıda bulunmadan dolayı 1989 Mayıs olayları baştan sona kadar barışçıl amaçla ve barışçıl yöntemlerle yapılmıştır. Silah ve şiddet kullanan taraf devlet güvenlik görevlileri olduklarından dolayı, yaralanma ve ölüm olaylarından da devlet yetkililerin sorumlu olmaları gerekir.

- Bu olaylar bir azınlık başkaldırısı, bir etnik isyan, Türkiye Cumhuriyetinin desteği ile Bulgaristan devletine veya devlet organlarına karşı açılan bir savaş, bir terör eylemi asla değildir. Bu olaylar Bulgaristan'ın ulusal toprak bütünlüğüne karşı yürütülen bir bölücülük girişimi de değil, Bulgaristan toprakları içinde bir Otonom Türk Cumhuriyeti kurma girişimi de değildir.

- Bu olayların amacı dünya kamuoyunun dikkatini Bulgaristan Türklerine çekmek, Bulgaristan'da yaşanan trajik olayları dünya medyasına duyurmak ve böylece birçok ülkeden, birçok liderden destek alabilmek. Bu açıdan olaylara bakıldığında 1989 Mayıs olayları büyük ölçüde amacına ulaşmıştır. Güvenlik güçleri ile savunmasız Türkler arasında çıkan çatışmalarda birçok kişi ölmüş ve yaralanmış. Her ne kadar Bulgaristan medyası bunları gizlemeye çalışsa da yurt dışında birçok gazetede bu çatışmalar manşet haber olarak yayınlanmış ve tüm dünya o zamana

kadar gizlenmek istenilen olayları öğrenmiştir.

• Mayıs olaylarının temel amaçlarından biri de Paris'te düzenlenecek AGİK (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı) öncesinde dünya medyasının ve uluslararası kuruluşların dikkatini Bulgaristan Türklerinin sorunlarına çekmektir.

Bulgaristan Türklerinin adı ve soyadı 1984-1985 döneminde zorla değiştirilmiş olmasına rağmen, neden ancak 1989 yılında böylesine geniş çaplı bir toplumsal tepkiye gidildi? Bu 4-5 yıllık gecikmenin, Türk azınlığının bu 4-5 yıllık tepkisizliğin nedeni nedir? Bunun en büyük sebebi güvenlik güçlerinin sert uygulamaları, polis, asker ve istihbarat organlarının sindirme, tehdit, korku, psikolojik baskı ve güç kullanımı ile Türkleri yıldırma yöntemleridir. İsim değiştirme görevlilerine karşı tepki gösterenler, Bulgar adlarını kabullenmeyenler, Türk milliyetçiliği propagandası yapanlar, devlet organlarına karşı Türkleri örgütleyenlerin büyük bir bölümü 1984-1985 döneminde tutuklanıp hapse gönderilmiş. Bazıları polis merkezlerindeki ikna odalarında "ikna edilmeye" çalışılmış, gönüllü ikna olmayanlar ise gönül dışı Belene'ye gönderilmiştir. Yani daha soya dönüş sürecinin başında Türk topluluğu lidersiz ve başsız bırakılmıştır.

İsim değiştirme olaylarının sert kış aylarına denk gelmesi, Türk yöreleri arasında telefon ve ulaşım bağlantılarının bilinçli ve planlı bir şekilde kesilmiş olması, Türk avcılara ait silahların aylar öncesinden toplatılmış olması, birçok köyde yüzlerce Türkün Bulgarlar tarafından öldürüldüğü haberlerinin kulaktan kulağa fısıldanması örgütlü bir Türk direnişini engellemiştir. Özellikle Türk aydınlar (öğretmen, doktor, akademisyen, yazar, mühendis, muhtar, gazeteci vb) üzerindeki psikolojik baskı bu dönemde çok artmış ve büyük bir bölümü devletin yürüttüğü etnik ve azınlık politikalarını destek ve onay verir gibi görüntü sergilemişlerdir. Soya dönüş sürecine karşı çıkan veya devlet politikalarına onay vermeyenler için ilk atılan adım genelde işten atılma, ikinci adım polis merkezlerinde sorgulama ve işbirliği için ikna edilme çabaları, üçüncü adım ise sürgün edilme veya hapse atılmadır (Yalımov 2002: 389-408).

Tüm sosyalist dönem boyunca Bulgaristan Türklerinin büyük bir bölümü devlete, hükümete ve BKP'ye büyük bir güven ve sevgi ile yaklaşmaktaydılar. Yarım asırlık sosyalist yaşam biçimi ve BKP'ye bağlılık

binlerce Türk tarafından benimsenmişti. Bu nedenle isim değıştirme olayı Türkleri derinden yaralamıştır, devlete ve BKP'ye olan güveni yok etmiştir. İsim değıştirme kampanyasının en büyük sonuçlarından birisi Türklerin devlete ve hükümete sırt çevirmesi, sade vatandaş ile devlet arasındaki eski güvenin onarılamayacak şekilde yıpratılmış olmasıdır. Bu nedenle Türk azınlığı mensupları, asimilasyon sürecinin sorumluları olan sosyalist yöneticilerin iktidardan uzaklaştırılmadıkları müddetçe, dahası BKP ve Jivkov rejimi yıkılmadığı müddetçe kültürel ve etnik haklarını elde edemeyeceklerini anlamışlardır. BKP'nin en büyük hatası, izlediği asimilasyoncu soya dönüş politikası ile devletine ve hükümetine en sadık, en uslu, en çalışkan, en sessiz kitle olan Türk azınlık kitlesini incitmesi, yaralaması ve hiç beklenmedik bir anda arkadan hançerlemesidir. Bu asimilasyon girişimi Türkleri derinden yaralayarak, telafisi çok zor olan etnos-devlet ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, Mayıs olayları küstürülen ve yaralanan Türklerin, devlete olan kırgınlığın ve güvensizliğin isyanı olarak algılanabilir. Devlet ile azınlık mensupları arasında sağlıklı diyalog zeminin bitmesinin ve pasif direnişten örgütlü aktif direnişe geçişin yansıması olarak görülebilir.

1989 yılına gelindiğinde hem yurt içindeki, hem de yurt dışındaki siyasal ortam Bulgaristan Türklerinin örgütlenmelerine ve toplumsal direniş göstermelerine olumlu bir zemin oluşturmıştır. Türk topluluğun hak, özgürlük ve adalet arayışlarını tetikleyen bu gelişmeler şöyle özetlenebilir:

- Yüzlerce aydın Türkün çok ağır koşullar altında hapishanelerde tutuklu bulunması,
- Yüzlerce Türkün soya dönüş sürecine karşı çıktıkları için sorgulanmaları, şiddet ve psikolojik baskı görmeleri,
- Bazı Türklerin Türkiye Cumhuriyeti ajanı olarak damgalanarak sınır dışı edilmeleri, daha doğrusu adeta Bulgaristan'dan kovularak sürgün edilmeleri,
- Bazı Türklerin Batı Avrupa'daki haber ve radyo yayını yapan kuruluşlarla temasa geçip Müslüman azınlıkların durumu ile ilgili bilgi sızdırmaya başlamaları,
- Türkiye'nin ve bazı Batı ülkelerin Türk sorununu dünya medyasında sürekli ön plana çıkarmaları,

• Etnik Bulgarların sosyalizm karşıtı sivil toplum örgütleri kurmaları ve bazı Bulgar aydınların Türklerin barışçıl etnik direnişlerine destek vermeleri, Bulgaristan Türklerinin 1989 Mayıs olaylarını başlatmalarının başlıca nedenleri olarak gösterilebilir.

2. MAYIS OLAYLARININ SORUMLULARI VE ORGANİZATÖRLERİ

1989 yılında faaliyet gösteren Türk ve bazı Bulgar dernekleri Mayıs olaylarının organizatörleri ve tetikleyicileri olarak birçok kaynakta gösterilmektedir . İnsan hakları, etnik özgürlükler ve çoğulcu demokrasi taleplerinde bulunan bu dernek ve sivil toplum örgütlerinin Bulgaristan hükümetinin başına dert ve sorun olurken, Türk topluluğunu özgürlük yürüyüşünde ateşledikleri ve etnik hakları konusunda umut aşıladıkları herkesçe bilinmektedir. Fakat tam olarak hangi dernek veya örgüt, hangi kişi veya kişiler Mayıs olaylarının fitilini ateşledikleri Bulgaristan bilim literatüründe hala çözüme kavuşmamış bir tartışma konusudur.

Bulgaristan kaynaklarına göre Mustafa Ömerov, Mümün Akkaş, Hüseyin Nuh, Hasan Byalkov, Avni Veliev, Şükrü Aliev, Nuri Durgudov, Zeynep İbrahimova ve Sabri İskenderov 1989 Mayıs olaylarını organize eden “Türk beyin takımı” olarak gösterilmektedirler. Kuzeydoğu Bulgaristan’da 19-27 Mayıs 1989 tarihleri arasında gerçekleşen Türk özgürlük yürüyüşleri esnasında ise şu Türklerin isimleri organizatör ve tetikleyici unsur olarak ön plana çıkmıştır (Angelov 2009: 8-51):

- Ali Mustafov Hüseyinov,
- Naim Naimov,
- Ahmet Osmanov,
- Safet Hasimova Paşova,
- Grança Alieva Ormanlieva,
- Zakri Fikriev Hasanov,
- Adem Şakirov,
- Gülten Osmanova,
- İsmet İsmailov Eminov,
- Hayredin Aliev,

- Feyzula Yakub Feyzula,
- Feyzi Redjep,
- Osman Osmanov,
- Sabahat Naimova.

Bulgaristan istihbarat örgütünde uzun dönem Türkiye sorumlusu olarak çalışan Veselin Bojkov “Zaplahata Nastapva” (“Tehdit İlerliyor”) başlıklı kitabında yüzlerce kez Bulgaristan’a yönelik Türk tehdidinden, Bulgaristan’a karşı girişilen sözde terör ve saldırı olaylarından karamsar ve taraflı bir tablo çizerek, kendince doğru saydığı yorumlar sunmaktadır. Bu kitapta 1989 Mayıs olaylarına da değinen Bulgar milliyetçisi yazar Mayıs olaylarının baş sorumlusu olarak Türkiye Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT), Türkiye’ye göç etmek isteyen milliyetçi Türkleri ve Bulgaristan’da faaliyet gösteren “bölücü Türk terör örgütlerini” göstermektedir. İstihbarat örgütlerinin ve polis baskısının had safhada olduğu bir dönemde, Bulgaristan Türklerinin elinde hiçbir silah, hiç bir patlayıcı, hiçbir savunma veya askeri teknolojisi olmadan terör olaylarına karışmaları pratikte mümkün değildir.

Türklerin etnik hak ve özgürlük arayışlarını “devlete karşı işlenmiş bir terör girişi” olarak algılayan ve tanımlayan yazar, soya dönüş süreci ve isim değiştirme olaylarının Mayıs olaylarını tetiklediğini de itiraf etmeden geçmemiştir (Bojkov 2006: 242-243).

Türk azınlığın önderlik ettiği 1989 Mayıs yürüyüşleri, 1951 yılındaki köylü isyanlardan sonra Bulgaristan tarihinde sosyalist hükümete yönelik ilk halk ayaklanması olarak nitelendirilmektedir. Bulgaristan tarihinde ilk kez bir azınlık grubu devlete, hükümete ve BKP’ye toplumsal ve kitlesel bir tepki göstermiştir. Bulgaristan tarihinde ilk kez etnik Türkler Jivkov’a, Politbüroya, sosyalist sisteme ve Bulgaristan Hükümetine bu denli sert eleştiriler yöneltmişlerdir. Haberleşme ve iletişim olanaklarını çok kısıtlı olduğu bir dönemde ilk kez yüzlerce, binlerce kişi, Türklük uğruna, etnik kimliklerini kaybetmeme uğruna, tüm riskleri ve tehditleri göğüsleyerek kitlesel gösterilere ve yürüyüşlere katılmışlardır. Bu nedenle Mayıs olayları hem 1989 yılındaki Bulgaristan Türklerinin Anadolu’ya yönelik göç dalgasını tetiklemiş, hem soya dönüş sürecini anlamsız kılmış, hem de Türkleri bir etnik topluluk olarak yakınlaştırmış,

bütünleştirmiş ve güçlendirmiştir. Bu nedenle Türk azınlığın etnik bilinç, siyasal özveri ve kültürel aidiyet duygularını kuvvetlendirme açısından Mayıs olaylarının büyük bir toplumsal işlev oluşturdukları söylenebilir.

Türk derneklerin liderleri, Mayıs olaylarının sorumluları, bu olayları tetikleyen ve organize eden kişilerin büyük bir bölümü Bulgaristan İçişleri Bakanlığının aldığı katı ve hızlı kararlar sonucunda sınır dışı edilerek Bulgaristan'dan kovulmuşlardır. Fakat burada sorulması gereken önemli bir soru vardır: Türk derneklerin tüm liderleri sınır dışı edilirken bugünkü HÖH'ün (Hak ve Özgürlükler Hareketi) lideri olan Ahmet Doğan neden sınır dışı edilmemiştir? Bulgaristan Hükümeti ve İçişleri Bakanlığı neden Doğan'a böylesine bir ayrımcılık yapmış ve Bulgaristan'da kalmasına göz yummuştur? Araştırmacı yazar Veselin Angelov bu soruya ilginç ama bir o kadar da inandırıcılık ve doğruluk payı yüksek bir yanıt vermiştir (Angelov 2009: 41):

- Türk dernek liderlerinin ve milliyetçi Türklerin sınır dışı edilmesiyle Bulgaristan'daki Türk topluluğu yeri asla doldurulamayacak yöneticilerden yoksun kalmıştır. Böylece Türk dernekleri ve sivil toplum örgütleri önemli oranda strateji kabiliyeti, siyasal etkinlik, kısaca politik güç kaybetmişlerdir. Bir başka anlatımla, Postsosyalist dönemde, tüm ülkede demokratik siyasal hayatın yerleşmesi ve Türklerin kendi partilerine kavuşması ile Müslüman azınlıkların öndersiz ve lidersiz kalması hükümet tarafından önceden sinsice planlanmıştır.

- Bulgaristan Hükümeti bilinçli bir şekilde Ahmet Dogan'ı sınır dışı etmemiştir. Kasım Dal, Lütfi Mestan ve Ahmet Dogan gibi bugünkü HÖH liderlerinin tümü sosyalist dönemde Bulgaristan İstihbarat Örgütüne çalışan kimseler olarak amaçlı ve planlı bir şekilde Bulgaristan Hükümeti ve İstihbarat yetkilileri tarafından Bulgaristan Meclisine Türk azınlığın temsilcileri olarak önleri açılmıştır . Bir başka anlatımla sistemle uyumlu olmayan, istihbarat ile işbirliği yapmayan Türkler sınır dışı edilirken uslu, uyumlu ve edilgen Türklerin Bulgaristan'da kalmalarına karar verilmiştir. Fakat 1990'dan sonra hem hükümetin hem de istihbaratın bu liderler üzerindeki etkisinin azaldığı ama bitmediği görülecek ve Ahmet Doğan o çok tartışılan sözünü söyleyecektir: "Jivkov iyi bir oyuncudur, ama sonuçta oyunu ben kazandım."

• 1990 sonrasındaki demokrasiye geçiş döneminde Müslüman azınlıklar dernek, sivil toplum örgütü ve siyasi parti kurmada farklı engellemelerle ve siyasal zorluklarla yüzleşirken, aydın Türklerin büyük bir bölümünün Türkiye'ye göç etmiş olması ve Müslüman topluluğun liderlerden yoksun bırakılmış olması büyük bir dezavantaj oluşturmuştur. İşte bu boşluğu önceden gören ve bu doğrultuda planlar geliştiren Bulgar yetkilileri siyasal çalışmalarıyla onlara bağımlı kalacakları ümit ettikleri eski Türk kökenli istihbarat ajanlarına özel görevler vermişler, daha da önemlisi siyasal kariyer basamaklarında hızlı adımlarla yükselmelerini sağlamışlardır. 1990'lı yıllarda Bulgaristan Meclisinde görev alan Türk kökenli milletvekillerinden en az 10'un sosyalist dönemde Bulgaristan istihbarat örgütüne bağlı olarak çalışmış olmaları bu iddiayı büyük ölçüde doğrulamaktadır.

3. MAYIS OLAYLARININ GELİŞİMİ: TÜRK TOPLULUĞUN HAK VE ÖZGÜRLÜK YÜRÜYÜŞÜ

Mayıs olayları ve Kuzeydoğu Bulgaristan'daki protesto yürüyüşleri arifesinde bazı yörelerde Türklerin dönüşümlü açlık grevleri başlamıştır. Türk topluluğunun etnik ve kültürel haklarının gasp edilmesi nedeniyle ortaya çıkan bu açlık grevleri BKP'yi, Politbüroyu ve Bulgaristan Hükümetini tüm dünya önünde protesto amacıyla organize edilmiştir. Bu grevlere katılan Türklerin Bulgaristan Hükümetinden talep ettikleri isteklerin başında şunlar gelmektedir (Angelov 2009: 8-51):

- Bulgarlaştırılma ve soya dönüş sürecinden vazgeçilmesi,
- Etnik Türklerle ve diğer Müslümanlara eski Türk adı ve soyadlarının geri verilmesi,
- Müslüman azınlıklara kültür ve etnik hakların verilmesi,
- Müslüman dinsel yaşantıların, kılık-kıyafetlerin, gelenek-göreneklerin serbest bırakılması,
- Belene ve diğer hapisanelerde bulunan tutuklu Türklere destek vermek,
- Tutuklu Türklerin neden tutuklandıkları, hangi suçları işledikleri, hangi mahkeme kararları ile hapisaneye gönderdiklerini açıklamak,

- Aileleri, yakınları ve akrabaları ile tutuklu bulunan Türklerle yüz yüze görüşmeler sağlamak,

- Bulgar yetkililerin mahkeme kararı olmadan Türk ailelerin Bulgarların yoğun olduğu yörelere sürgün edilmelerini durdurmak,

- Müslüman azınlıklara mensup olanların sadece etnik ve kültürel haklarını aradıklarından dolayı polis merkezlerinde tutuklanıp sorgulanmalarını, psikolojik baskıya maruz kalmalarını, istihbarat ve güvenlik güçlerinin keyfi davranışlar uygulamalarını durdurmak,

- Hapishanede tutuklu bulunan Ali Osmanov Ormanliev ile Mustafa Ömerov'un derhal serbest bırakılmasını sağlamak,

- Dünya kamuoyunun dikkatini hapishanedeki Türkler üzerine çekerek, onların serbest kalmasını sağlamak,

- Uluslararası tarafsız bir komisyon kurularak soya dönüş sürecinde meydana gelen ölümlerin, yaralanmaların, tutuklanmaların, sürgünlerin incelenmesini ve detaylı araştırılmasını sağlamak.

Özetle, açlık grevlerine katılan azınlık mensupları bir yandan Jivkov'un sözde sosyalist etnik politikalarını protesto etmekte ve soya dönüş sürecini desteklemediklerini ilân etmekte, diğer yandan da Müslüman azınlıkların kültürel ve etnik haklarının kazanılması için mücadelede kararlı oldukları mesajını Politbüroya ve Hükümete göndermektedirler. Yabancı radyo istasyonlarının açlık grevleri ile ilgili gelişmeleri dinleyicilerine yayınlamaya başlamasıyla, greve katılan etnik Türkler amaç ve hedeflerine büyük ölçüde ulaşmışlardır.

Gülten Osmanova ile Romyana Uzunova arasında Özgür Avrupa radyosunda gerçekleşen söyleşi ile tüm dünya Bulgaristan Türklerinin başlattıkları açlık grevleri kampanyasını öğrenmiştir. 6 Mayıs 1989 tarihinde ilk kez başlatılan bu protesto amaçlı açlık grevlerine aşağıdaki etnik Türkler öncülük etmişlerdir:

- Sevzi Redjepov Hüseyinov, Taslakovo köyü, Razgrad ili
- Zakir İsmailov Mustafov, Pravda köyü, Razgrad ili
- Hakkı Hakkiev Mehmedov, Lyuben köyü, Razgrad ili
- Remzi Süleymanov Nedjimov, Dulovo kasabası, Razgrad ili

Gülten Hasanova açlık grevlerine katılan Türklerin gayri resmi sözcüsü görevini üstlenerek Özgür Avrupa radyosuna hangi yerleşim birimlerinde bu tip grevlerin sürdürüldüğü bilgilerini ulaştırmıştır.

Dulovo, Kubrat, Zavet, Kaolinovo, Asenovgrad, Tutrakan, Varna, Tolbuhin, Krumovgrad, Razgrad kentleri ile Ostrovo, Nedoklan, Glodjevo, İşirkovo, İskra, General Geşevo, Lebed, Benkovski, Tarnovtsi, Taslakovo, Pravda, Lyuben, Zagoriçe, Braniçevo, Balnare, Orlyak, Sredkovets, Prestoe, Brestovene, Veslets ve Byalkovo köylerinde Türklerin açlık grevler organize ettiklerini tüm dünya Özgür Avrupa radyosundan öğrenmiştir. Bu arada hapishanede bulunan Ahmet Dogan'ın da açlık grevlerine katıldığı bilinmektedir.

Batı Avrupa ve Türkiye'deki radyolarda açlık grevleri ile ilgili haberler yayınlandıkça, uluslararası tepkiler yoğunlaştıkça açlık grevlerine katılan ve destek verenlerin sayısı da hızla artmıştır. Mayıs başında açlık grevine katılan Türklerin sayısı 30 civarındayken, Mayıs ortalarında 200'e ve Haziran ortalarında da 1000'in üzerine çıkmıştır (Poulton 1993: 188).

Bulgaristan devletini hazırlıksız yakalayan ve derinden sarsan Mayıs olayları 19 Mayıs 1989 tarihinde Cebel kasabasında başlayıp, 28 Mayıs 1989 tarihinde Dyankovo köyündeki çatışmalarla son bulmuştur. 19 Mayıs 1989 tarihinde Bulgaristan sosyalist tarihinde ilk kez Türkler BKP ve Hükümet karşıtı protesto yürüyüşlerine bilinçli, kitlesel ve organize olmuş bir şekilde katılmışlardır. Bulgarlaştırma politikalarını ve soya dönüş sürecini protesto eden Türkler Cebel yakınlarındaki köylerden ilçe merkezi Cebel'e gelerek, kasaba meydanında toplanmışlar ve hükümet karşıtı sloganlar atmaya başlamışlardır. Yaklaşık 3000 kişinin katıldığı mitingde bazı Türk liderler heyecanlı kalabalık önünde Türk adlarının geri verilmesi ve soya dönüş politikasının durdurulması ile ilgili konuşmalar yapmışlardır. Akşam hava karardığında Cebel kasabasının etrafını saran güvenlik güçleri mitinge katılan Türkleri teker teker tutuklamaya başlamışlardır. Bir kısmı dövülmüş, bir kısmı sorgulanmış, bir kısmı ise başka yörelere sürgün edilmişlerdir (Bojkov 2006: 247-248; Angelov 2009: 15). Örneğin 1989 Viyana Destek Derneği başkanı ve kurucusu Avni Veliev 24 Mayıs tarihinde sınır dışı edilerek Türkiye'ye gönderilmiştir.

20 Mayıs 1989 tarihinde Şumen ilindeki Pristoe köyünde Kuzeydoğu Bulgaristan'daki ilk Türk yürüyüşü düzenlenmiş ve hem Bulgaristan Hükümeti hem de Jivkov izledikleri etnik politikalardan dolayı protesto edilmişlerdir. Pristoe köyünde küçük 50 kişilik bir grupla başlayan protesto yürüyüşü Kaolinovo'ya geldiğinde 5 000 kişilik büyük bir kala-

balık oluşturmıştır. Braniçevo, Gusla, Zagoriçe, Kliment, Takaç ve Naum köylerinden gelen Türklerin katılımı ile sürekli büyüyen protesto grubu Türk isimlerinin geri verilmesi, Türkçenin serbest bırakılması, okullarda Türk dili ve edebiyatı derslerin verilmesi, Müslüman gelenek-göreneklerin serbest bırakılması ve isteyenlerin Türkiye'ye göç edebilmesi isteklerini haykırmışlardır. Kaolinovo meydanında toplanan Türkler en çok Pomak kökenli Suzana Babeçova'nın duygu dolu konuşmasından etkilenmişlerdir. 20 Mayıs 1989 tarihinde Türkler ile güvenlik güçleri arasındaki ilk çatışmalar çıkmış ve ilk Türk şehit düşmüştür (Yalimov 2002: 457-463; Angelov 2009: 13-18).

21 Mayıs 1989 tarihinde Dulovo kasabasında çocukların, anne-babaların, öğrencilerin ve çok sayıda kadının katılımı ile 3000 kişilik bir Türk protesto yürüyüşü düzenlenmiştir. Dulovo olaylarında üç Türk daha şehit düşmüştür (Bojkov 2006: 247-261). Aynı gün tarih kitaplarına "kanlı düğün" olarak geçen başka bir trajedi yaşanmış. Todor İkonomovo köyünde yapılan bir Türk düğününe baskın yapan Bulgar polisler, hırsızlık yapıldığı gerekçesi ile bazı Türkleri tutuklamaya kalkışmışlardır. Kalabalık Türk grubu az sayıdaki polisin üzerine yürüyünce, panikleyen polisler kalabalığın üzerine kontrolsüz ateş açmışlar ve 27 kişiyi yaralamışlardır. Şumen devlet hastanesine taşınan yaralı Mehmet Sali Lom, Mehmet Saraç ve Hasan Arnavut hastaneye varmadan hayatlarını kaybetmişlerdir (Yalimov 2002: 457-463).

23 Mayıs Ezerçe köyündeki yürüyüş esnasında Türkler ile Bulgar güvenlik güçleri arasında çıkan çatışmalarda Ahmet M. Buruk ve Sezgin S. Karayumerov, çocuklarını polislerden korumak isterken Bulgar güvenlik güçleri tarafından öldürülmüşlerdir. 25 Mayıs'ta bu kez Dobriç kentinde 1000 kişilik Türk grubu yürüyüşe geçmiş ve polis barikatlarını aştıktan sonra, bunlardan yaklaşık 300'ü kent merkezine ulaşmayı başarmışlardır. 27 Mayıs'ta Targovişte ve Şumen kentlerinde de benzer Türk protesto yürüyüşleri düzenlenmiştir. Yine 27 Mayıs'da Varna yöresindeki Medovets köyündeki yürüyüşler esnasında göstericiler ile güvenlik güçleri arasında çatışmalar çıkmış ve bunun sonucunda bir Türk öldürülmüş, yaralı olan bir başka Türk ise olaylar bittikten sonra hayatını kaybetmiştir. 28 Mayıs'ta Dyankovo köyündeki olaylar esnasında bir Türk daha şehit düşmüştür.

Özetle, 20 – 28 Mayıs 1989 tarihleri arasında Todor İkonomovo, Vokil, Oven, Çerkovna, Ezerçe, Dyankovo, Pravda, Hlebarovo, Podayva, Kitanço, Granitsa, Tsar Kaloyan, Pristoe, Beli Lom, Medovets köyleri ile İşperih, Kaolinovo, Dulovo, Razgrad, Omurtag, Dalgopol, Dobriç, Targovişte ve Cebel kentlerinde Bulgaristan Türkleri tarafından organize edilen kitlesel yürüyüşler düzenlenmiştir. Mayıs olaylarına karışan Türklerin bir bölümü tutuklanmış, bir bölümü ise yurt dışına sürgün edilmiştir.

Tüm bu çatışmalar, yaralanmalar ve ölümler devam ederken, Türklerin Mayıs yürüyüşleri ve mitingleri sürerken, BKP ve Bulgaristan Hükümetinin hâla Türk azınlığı küçümsemesi, hâla Türklerin etnik ve kültürel haklarını geri vermeye yanaşmadığı görülmektedir. Daha da önemlisi 26 Mayıs 1989 tarihinde BKP Merkez Komitesinde yapılan bir toplantıda “Bulgaristan’da hiçbir zaman Türk yaşamamıştır ve bizim ülkede Türk azınlığı yoktur” sözlerinin onaylanması, inatçı tutumun terk edilmediğinin ve Hükümetin geri adım atmaya niyetli olmadığına kanıtlamıştır.

4. MAYIS OLAYLARININ YANSIMALARI VE SONUÇLARI

1989 yılındaki Mayıs olayları Türk topluluğunun belirli bir bölümünü kapsamış ve etkilemiştir. Olayların çok hızlı ve ani gelişimi, hem BKP’yi, istihbarat birimlerini ve güvenlik güçlerini, hem de sosyalist hükümeti ve devlet organlarını hazırlıksız yakalamıştır. Türklerin toplumsal öfkesini yansıtan bu olaylar bir etnik başkaldırı, devlete karşı yönelik bir Türk isyanından çok, bir azınlığın var olma savaşı, kaybedilen hak ve özgürlüklerin geri kazanma mücadelesi olarak kabul edilmelidir. Mayıs olayları esnasında Türklerin organize ettikleri mitinglerin ve yürüyüşlerin temel amacı Paris’te düzenlenecek AGİK İnsan Hakları Konferansı öncesinde dünya medyasının ve uluslararası kuruluşların dikkatini Bulgaristan Türklerin sorunlarına çekmektir. Yaralananlar, tutuklananlar, dövülenler ve şehit edilenler maalesef kanları ile canları ile Bulgaristan’daki Türk azınlık sorunlarına “dikkat çekme” bedelini ödemişlerdir.

Mayıs olayları Bulgaristan'daki sosyalist tarih sayfalarında kanlı leke olarak utanç izlerini bırakmıştır. Masum ve sivil halk kitleleri ile silahlı güvenlik güçleri arasındaki çatışmalarda birçok kişi yaralanmış, dövülmüş, tutuklanmış, hapsedilmiş ve sakat bırakılmıştır. Daha da önemlisi hiçbir suçu olmayan masum Türkler öldürülmüştür. Tarih uzmanı Dr. Kalyonski'ye göre Mayıs olaylarında Bulgar güvenlik güçleri tarafından öldürülen Türklerin sayısı en fazla 10'dur . Valeri Stoyanov'a göre bu olaylarda 7 Türk öldürülmüş ve 28 Türk yaralanmıştır. 20 – 28 Mayıs 1989 tarihleri arasında öldürülen başlıca Türklerin isimleri şunlardır: Necip Osman Necip, Hasan Salih Arnavut, Mehmet Salih Lom, Mehmet S. Saraç, Sezgin Saliyev Karaömerov, Ahmet Burukov, Şakir Mehmet Şakir, Mehmed Karov, Mehmed Emin, Nefize Hasan Osman.

Mayıs olayları esnasında Türkler asimilasyon ve Bulgarlaştırma kampanyası, kültürel ve etnik hakları ile ilgili yüzlerce farklı slogan atmışlar, yüzlerce afiş asmışlar, devlet yetkililerine yüzlerce farklı istekte bulunmuşlardır. Fakat bunlardan hiç birinde Bulgaristan'ı bölme ve parçalama, Bulgaristan topraklarında Türk devleti kurma istekleri yer almamıştır. Bulgaristan güvenlik güçleri Mayıs olaylarını baştan sona kadar kameralarla kayıt altına almış olmalarına rağmen, hiçbir yürüyüşte böylesine bir istek, böylesine bir girişim kaydedilmemiş olması büyük önem taşımaktadır. Bulgaristan Türkleri ne bölücülük yapmışlar, ne terörizm olaylarına karışmışlar, ne etnik Bulgarlara saldırmışlar, ne yaşadıkları topraklara ihanet etmişler, ne de özerk cumhuriyet talebinde bulunmuşlar. Tam tersi Türklerin barışçıl isteklerine, silahsız yürüyüşlerine Bulgar güvenlik güçleri tüfeklerle, tanklarla, itfaiye araçlarıyla, köpeklerle, özel eğitilmiş askerlerle saldırarak, dahası ateş açarak yanıt vermişlerdir. Bu nedenle her ne kadar Veselin Bojkov, Bonço Asenov ve Dimitar Filipov gibi bazı milliyetçi Bulgar yazarlar bu olaylara bölücülük ve terörizm penceresinden baksalar da, olayın etnik hak ve özgürlük yönü çoktan tarih kitaplarında yerini almıştır.

Mayıs olaylarına katılan ve "beyin takımı" olarak adlandırılan Türkler, Avusturya, Yugoslavya ve Macaristan gibi ülkelere sürgün edilmişlerdir. Bir bölüm Türk milliyetçisi ise doğrudan Türkiye'ye göç etmeye zorlanmışlardır. Yalimov'a göre Mayıs olaylarına karışan yaklaşık 2000 Türk 1989 yılında farklı ülkelere sürgün edilerek, arkadan gelen

büyük Türk göç dalgasının habercisi olmuştur (Yalimov 2002: 462-463). Mayıs olaylarına katıldıkları gerekçesi ile yurt dışına sürgün edilen Türkler, Avrupa'da adeta özgürlük elçisi görevini üstlenmişlerdir. Sürgüne gönderilen milliyetçi Türklerin büyük bir bölümü gittikleri ülkelerde Bulgaristan Türklerinin haklı ve onurlu davasını savunmayı sürdürmüşler ve böylece hem sosyalist sistemin bu ülkede yıkılmasına, hem de 1990 yılında Bulgaristan'da etnik hakların geri verilmesinde büyük rol oynamışlardır.

29 Mayıs 1989 tarihinde Devlet Başkanı Todor Jivkov Bulgaristan Devlet Televizyonunda yaptığı bir konuşmasında Türkiye'yi sınırlarını açmaya ve Bulgaristan Türklerini kabul etmeye davet ederek son büyük Türk göçünün fitilini ateşlemiştir. 1989 göçü, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Bulgaristan ile Türkiye arasındaki on birinci göç özelliğini taşımaktadır. Bu göç koşullarının olgunlaşmasında, Türklerin adeta kendi vatanlarından kovarcasına sınır dışı edilmelerinde 1989 Mayıs olaylarının ve Türk özgürlük yürüyüşlerinin çok büyük etkisi olmuştur.

Mayıs olayları büyük ölçüde Bulgaristan'ın demokratikleşmesine de katkıları olmuştur. Bu olayların patlak vermesiyle birlikte etnik Bulgarların yer altındaki gizli örgüt faaliyetleri daha da yoğunlaşmıştır. Kurulan dernek, örgüt ve sivil toplum kuruluş sayısında büyük bir artış gözlenmiştir. Daha da önemlisi bu dernek ve örgütler ile Türklerin kurdukları dernek ve örgütlerin amaç ve istekleri büyük oranda örtüşmüştür. Böylece etnik Bulgarların dernekleri bir yandan el altından Türklerin Mayıs protestolarını kışkırtmışlar ve desteklemişler, diğer yandan da antisosyalist ve Jivkov karşıtı propagandalarını var gücüyle sürdürmüşlerdir.

Mayıs olayları ve hemen onun ardından başlayan kitlesel Türk göçü, Bulgaristan'daki etnik gerilimin en üst seviyeye çıkmasına ve sosyalist devletin hem ciddi toplumsal, hem de derin ekonomik ve siyasal krizle yüzleşmesine neden olmuştur. Beş yıl boyunca Türklerin asimilasyonuna ses çıkarmayan Bulgaristan aydınları, böylesine ciddi ulusal sorunlara tepkisiz kalan yazarlar, akademisyenler, sanatçılar, gazeteciler ve şairler, etnik gerginlikler onları da tehdit etmeye, onların ailelerini de ilgilendirmeye başlayınca, birdenbire demokrasi savaşçısına, insan hakları savunucularına dönüşmüşlerdir. Bulgar aydınlarının bu iki yüzlü

yönü, Nikola Vaptsarov ve Hristo Smirnenski'nin torunlarına yakışmayan bu vurdumduymaz yaklaşım elbette bir gün Bulgar bilim uzmanları tarafından da özeleştiri olarak dile getirilecektir. Özetle, soya dönüş sürecinin en utanç verici yanlarından biri de, Bulgaristan aydınlarının beş yıllık bu sessiz ve tepkisiz tutumu ile asimilasyon politikalarında BKP'ye ve Hükümete dolaylı destek vermeleridir.

Mayıs olaylarından sonra iki üç Bulgar aydın dışında bu yanlış etnik politikaları yine kimse eleştirmemiştir. Antonina Jelyazkova ve Blaga Dimitrova ülkedeki etnik sorunlara ve Türk topluluğun hak ve özgürlük mücadelesine ilgi, empati ve duyarlılık gösteren az sayıdaki aydınlara örnek gösterilebilirler. 22 Haziran 1989 tarihinde tarih uzmanı Antonina Jelyazkova Todor Jivkov'a bir açık mektup göndermiş ve devletin sürdürdüğü yanlış etnik politikalarının, bir an önce durdurulması talebinde bulunmuştur. 17 Temmuz 1989 tarihinde çok sayıda sanatçı, bilim uzmanı, yazar ve aydının imzası ile Bulgaristan Parlamentosuna 121 kişi tarafından imzalanan açık bir mektup gönderilmiştir. Bulgar aydınları bu açık mektupta Jivkov'un yanlış etnik politikalarını sert bir dille eleştirmişler ve Türklerin Bulgaristan'ı terk etmemeleri için çağırıda bulunmuşlardır. Ayrıca bu açık mektupta tüm insanların özgürce etnik ve dinsel kimliklerini belirleme ve yaşama hakkına sahip oldukları ve hükümetin yanlış etnik politikalarından bir an önce vazgeçmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Özgür Avrupa radyosu aracılı ile hem bu mektubun içeriği, hem de imza atan Bulgar aydınların isimleri tüm dünyaya duyurulmuştur. 18 Temmuz 1989 tarihinde ünlü şair Blaga Dimitrova 121 aydın tarafından imzalanan bu açık mektubu Bulgaristan Parlamentosuna teslim etmiştir.

Bulgaristan medyası, BKP propagandası ve istihbarat birimlerinin yanlış yönlendirmesi ile etnik Bulgarlara ve geniş halk kitlelerine Mayıs olayları gerçek dışı bir bakışla empoze edilmiştir. Mayıs yürüyüşleri adeta bir "Türk isyanı", bir "bağımsız Türk devleti kurma" girişimi, devlete karşı bir "etnik başkaldırı" olarak yansıtılmıştır. Bu nedenle etnik Bulgarların büyük bir bölümü Mayıs olaylarına katılan Türkleri "vatana ve devletine ihanet eden bölücüler", "Türkiye Cumhuriyeti ajanı satılmışlar", "isyancı ve bölücü teröristler" gözüyle bakmışlardır. Bu nedenle Mayıs olaylarının en büyük sonuçlarından biri de gergin olan Türk-Bulgar etnik ilişkilerin daha da gerilmesi ve kopma noktasına gelmesidir.

KAYNAKLAR

ALEKSANDRIËVA, Lilyana, Nyakoga v 89-a. Intervüta i Reportaji ot Arhiva na Jurnalistkata ot Radio Svobodna Evropa Rumyana Uzunova, Fondatsiya "Dr. Jelyo Jeleu", Sofya 2007

ANGELOV, Veselin, Strogo Poveritelno! Asimilatorskata Kampaniya Sreshthu Turskoto Natsionalno Maltsinstvo v Bulgariya (1984-1989), Dokumenti, Peçatnitsa "Simolini", Sofya 2008

ANGELOV, Veselin, Sekretno! Protestnite Aktsii na Turtsite v Bulgariya, Yanuari-May 1989, Dokumenti, Peçatnitsa "Simolini", Sofya 2009

ASENOV, Bonço, Vazroditelniyat Protses i Darjavna Sigurnost, "GEYA-INF", Sofya 1996

ATASOY, Emin, Beşeri ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan, MKM Yayınları, Bursa 2010

ATASOY, Emin, "Dinler Coğrafyası Işığında Bulgaristan'daki Dinsel Topluluklar", Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: VII, Sayı: 2, İzmir 2007

ATASOY, Emin, "Postsosyalist Dönemde Bulgaristan'da Yaşanan Demografik Kriz ve Yansımaları", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 12, Bursa 2007

ATASOY, Emin, "Trudniyat Pat ot Natsionalna Kam Planetama İstoriya", Spisanie Dialogat v İstoriyata, No 18, Sofya 2007

ATASOY, Emin, "Balkan Kültürlerinin Kaynaşmasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Yönelen Göçlerin Yeri ve Önemi", Kültürlerarası Diyalog ve Eğitim Ağı: Türkiye - Bulgaristan" Öğrenci El Kitabı, Editör: Ahmet Emin Atasoy, Uludağ Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü, Bursa 2009

ATASOY, Emin, "Bulgaristan'ın Coğrafi - Jeopolitik Konumu ve Yansımaları", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 18, Sayı 18, Bursa 2010

BAEVA, İskra ve KALİNOVA, Evgeniya, Vazroditelniyat Protses, Balgarskata Darjava i Balgarskite Turtsi, Tom 1, Darjavna Agentsiya Arhivi, Peçat "Multiprint OOD", Sofya 2009

BİKOV, Toma, Dosieto na Dogan, İzdatelstvo "Millenium", Sofya 2009

BOJKOV, Veselin, Zaplahata Nastapva, Zapiski na Kontrarazuznavaç po Turska Liniya, İzdatelstvo "Propeler", Sofya 2006

BOYADJİEV, Valentin, Dosietata Progovoriha. Biografiçna Entsiklopediya za Agentite na Darjavna Sigurnost i Voennoto Razuznavane, İzdatelstvo Millenium, Sofya 2009

BÜCHSENSCHÜTZ, Ulrich, Maltsinstvennata Politika v Bulgariya. Politikata na BKP kam Evrei, Romi, Pomatsi i Turtsi (1944-1989), Mejdunaroden Tsen-

tar po Problemite na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR, Sofya 2000

COŞKUN, Birgül Demirtaş, Bulgaristan'la Yeni Dönem, Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri, ASAM Yayınları, Ankara 2001

CRAMPTON, Richard, Bulgaristan Tarihi, Jeopolitika Yayınları, İstanbul 2007

ÇAVUŞOĞLU, Naz, Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları, Su Yayınları, İstanbul 2001

ÇINAR, İbrahim Karahasan, Etniçeskite Maltsinstva v Bulgariya, İzdatelska Kaşta Lik, Sofya 2005

DAYIOĞLU, Ali, Toplama Kampından Meclis'e. Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005

FOTEV, Georgi, Drugiyat Etnos, Akademično İzdatelstvo "Prof. Marin Drinov", Sofya 1994

FOTEV, Georgi, Kriza na Legitimnostta, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski" i Akademično İzdatelstvo "Prof. Marin Drinov", Sofya 1999

GOÇEVA, Paunka, DPS v Syanka i Svetlina, İzdatelstvo İmpers, Sofya 1991

GOÇEVA, Paunka, Prez Bosfora Kam Vazroditelniya Protses, İzdatelstvo İmpers, Sofya 1994

GRUEV, Mihail ve KALYONSKI, Aleksey, Vazroditelniyat Protses. Müsülmanskite Obştnosti i Komunistiçeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi, İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo "SİELA", Sofya 2008

KARPAT, Kemal H. Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004

KRASTEVA, Anna, "Sastavitel i Redaktor" Obştnosti i İdentiçnosti v Bulgariya, İzdatelstvo Petekston, Sofya 1998

LÜTEM, Ömer, Türk-Bulgar İlişkileri (1983-1989), ASAM Yayınları, Ankara 2000

MAEVA, Mila, Balgarskite Turtsi Preselnitsi v Republika Bulgariya, Kultura i İdentiçnost, Mejdunaroden Tsentar za İzsledvane na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR, Sofya 2006

PALÇEV, İvan, Ahmed Dogan. Opit za Politіçeski Portret, Peçat "RİK Slavyani", Sofya 2001

POULTON, Hugh, Balkanlar. Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1993

STOYANOV, Valeri, Turskoto Naselenie v Bulgariya Mejdou Polüsitate na Etniçeskata Politika, İzdatelstvo "Lik", Sofya 1997

ŞEREFLİ, Ahmet Şerif, Bulgaristan'daki Türkler (1879-1989), T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2906, Ankara 2002

ŞİMŞİR, Bilâl, Bulgaristan Türkleri (1878-2008), Bilgi Yayınevi, Ankara
2009

YALIMOV, İbrahim, İstoriya na Turskata Obştnost v Balgariya, İzdatelstvo "İlinda-Evtimov" EOOD, Sofya 2002

YAPOV, Petar, Dogan Demonat na DS i KGB, İzdatelstvo "Anabel", Sofya
2009

BÖLÜM 3

DİNLER COĞRAFYASI YAZILARI

DİNLER COĞRAFYASINA KÜRESEL BİR BAKIŞ

1. “DİN” OLGUSUNUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Kültürü oluşturan ana öğelerinden biri olan din kavramının, toplumsal hayatla birlikte başladığı kuşkusuzdur (Turan, 1994). Din, kişilerin düşünce, yaşam biçimi, tutum ve davranışlarını etkileyen en eski ve en önemli örgütlenme biçimlerinden biridir. Dil, din ve etnik kimlik zamanla ve tarihe en çok direnç gösteren, değişmesi en güç kavramların başında gelse de toplumsallaşma ve küreselleşmeden onlar da etkilenmektedirler.

Bazılarına göre etimolojik bakımından “din” sözcüğü Babilce’den, bazılarına göre ise Arapça’dan gelmiştir (Dönmezer, 1994). Bazı coğrafyalara göre ise “din” sözcüğü Latin kökenli olup dürüst, Tanrıya inanan (dindar) ve günah çıkartma gibi farklı anlamlar taşımaktadır (Dönmezer, 1994). Fakat Bulgaristan’da yayınlanmış Etnopolitik sözlükte Latin kökenli olan din veya “re-ligo” sözcüğünün bütünleştirme, bağlanma anlamına geldiği iddia edilmektedir. Böylece Romalıların farklı kişilerin ortak inançları sayesinde bir din potasında bütünleşip kültürel birleşmelerini (bağlanmalarını) “religio” ile ifade ettikleri anlaşılmaktadır (Rusanov et al., 1995)

Farklı bilim dalları din olgusuna farklı pencereden bakarak onu farklı algılamış ve tanımlamışlardır. Örneğin dinler tarihi açısından “din”, bir cemaatin sahip olduğu, kutsal kitap, peygamber veya kurucu, Tanrı kavramını da genellikle içinde bulunduran, inanç sistemi ve bu sisteme bağlı olarak yaptığı ibadet, yerine getirmeye çalıştığı ahlâki kurallar bütünüdür” ve İslâm’a göre din, “akıl sahibi şuurlu insanları, kendi irade ve arzularıyla hayırlı olan şeylere sevk eden ilâhi bir kanundur” (Tümer ve Küçük, 1997, s.8). Sosyolog Durkheim’e göre din, “bütün kısımları birbirine bağlı inanç ve törenlerden (inanç ve ibadetlerden) oluşmuş, kutsal şeylere ilişkin ve mensuplarını aynı bir toplumda birleştiren bir bütün” olarak tanımlanmaktadır (Tümer ve Küçük, 1997, s.8). Coğrafya penceresinden bakan Tümertekin’e göre “din, insanın doktrinler,

tapınma şekilleri, değerler ve tavırlarla birleşmiş doğaüstü inançlarını belirtmektedir" (Tümertekin, 1994, s.192). Turan'a göre, "din denen toplumsal kurum iki bölümden oluşmaktadır: İnanç ve ibadet. Her ikisinin temelinde iki kavram yatmaktadır: Kutsallık ve yasak..." (Turan, 1994, s.84). Aslında din, ilk ve ortaçağlarda olduğu gibi, XXI. yüzyılda da bilimsel araştırma ve tartışmaların odağında olmaya devam etmektedir. Din sosyolojisi, dinler tarihi, din felsefesi, dinler coğrafyası ve din eğitimi alanlarındaki kitap, tez, makale ve diğer araştırmaların sayısının gün geçtikçe artması bunun bir göstergesidir.

Din nedir sorusunun birçok yanıtı vardır. "Din" bir inanç, ahlâk ve değerler sistemidir, "din" kültür ve yaşam anlayışıdır, "din" hayatın anlamı veya anlamsızlığı, mutluluğu ve mutsuzluğu algılama biçimidir, "din" ibadet ve uyulması gereken kurallardır, "din" törenler ve ayinleri kapsadığı gibi farklı toplumsal ve siyasal kurumları da kapsamaktadır. Bazılarına göre "din" bir amaç, bazılarına göre ise ideolojilerini yaymaları için bir araçtır. Din, bazı ülkelerde birlik ve beraberliğin toplumsal bağlacı rolünü üstlenmekte, bazı ülkelerde ise ayrılıkçı ve bölücü hareketleri tetiklemektedir.

Din bir dizi simgeler içerir, bir yandan sevgi, saygı ve hayranlık, diğer yandan da ceza ve korku uyandırır. Giddens'e göre her dinde tanrı yoktur, ama mutlaka her dinde korku ve hayranlık uyandıran bir varlık ya da nesne vardır (Giddens, 2000). Din, inanç sistemi anlamına gelebileceği gibi, ilâhi emir ve yasaların bütünü olarak da tanımlanabilir (Doğanay, Özdemir ve Şahin, 2000). Başka anlayışlara göre ise "din, insanlara nihai bir anlam duygusu verir ve kişisel dönüşüm ve yaşamın tadım çıkarma olanağını tanır" (Gardner, 2003). Handelman'a göre "derinden inanılan değerler içerdiği için, din çoğunlukla şiddetli toplumsal çatışmaların kaynağı olmuştur" (Handelman, 2004, s.162). Görüldüğü gibi "din" çok boyutlu bir olgu, çok derin ve çok kapsamlı bir sistem olduğundan dolayı algılanması ve tanımlanması da zor olan bir kavramdır. Bu nedenle de bütün dünyada geçerli olduğu tek bir tanım, tek bir algılama biçimi yoktur.

Dinsel toplumlar, dinsel kurumlar, dinsel inançlar ve dinsel coğrafyadaki büyük çeşitlilik, bilim uzmanlarının din konusuna farklı yaklaşımlarda bulunmalarına, din olgusuna farklı pencerelerden bakmalarına ve algılamalarına, daha da önemlisi tek bir din tanımına ulaşamamalarına

neden olmuştur. Doğru olmasa da din, Batı Avrupa'da Hıristiyanlık ile özdeşleşirken, Ortadoğu'nun neredeyse tamamında İslâm ile özdeşleştirilmektedir. Bu da bölgesel egemen dinlerin, küçük azınlık dinlerini görmezden geldiklerine bir işaret olsa gerek. Başka bir anlatımla bu durum kimi ülke ve bölgelerde nüfus çoğunluğun veya beşeri gücün sosyo-politik güce dönüşerek kültürel biçimlenmeyi belirlediğini göstermektedir.

Tarihsel miras, kültür ve coğrafya bir yandan dinsel inançların ve dinsel örgütlemelerin çeşitlenmesine neden olmuş, diğer yandan da bugünkü dinsel çatışmaların (bazıları buna medeniyetler çatışması da diyebilir) hazırlayıcısı ve tetikleyicisi olmuştur. Global ticaretten uluslararası ilişkilere, üretimden tüketim anlayışına, kültür bölgelerinden jeopolitiğe kadar küresel ölçekte dinsel toplumların etkili olmadığı bir alan kalmamış gibi görülmektedir.

Dinsel nüfus mozaiki çeşitlilik gösteren bazı ülkelerde, ön yargı, çatışma ve anlaşmazlıkları önlemek amacıyla farklı din mensuplarına yönelik farklı yasalar çıkartılmakta ve uygulanmaktadır. Örneğin nüfusun % 82'sinin Musevi, % 15'inin Müslüman ve % 2'sinin Hıristiyan olduğu İsrail'de hükümet ve anayasanın belirlediği resmi bir din yoktur (Atasoy, 2003). Fakat çok dinli bu ülkede Musevi, Müslüman ve Hıristiyanlara aile hukukunun farklı yasaları uygulanmaktadır. Benzer durum Hindistan'daki Hindu, Müslüman ve Sihler için de geçerlidir (Handelman, 2004). Sonuç olarak bir yandan küreselleşen ve bir yandan yerelleşen dünyada, hem ulusal hem de global ölçekte dinin ama az ama çok etkili olmadığı bir kurum neredeyse kalmamıştır.

1.1. Dinler Coğrafyası'nın Beşeri Coğrafya İçindeki Yeri ve Önemi

İnsansız bir coğrafya düşünülemez. Millet, ırk, din, azınlık, halk, dil, ulus, mezhep, kültür, nüfus ve toplum gibi beşeri kavramların merkezinde hep insan vardır. P. Vidal de la Blache'nin de dediği gibi "insan tüm coğrafyanın esasını oluşturur". İnsanın coğrafya üzerindeki rolünü açıklayan Hoyt'a göre ise insan hem doğanın bir parçası, yani onun önemli bir elemanı, hem de onun şekillendiricisi, değiştiricisidir (Tümertekin ve Özgüç, 1998).

Dinler coğrafyası, ülkemizde beşeri coğrafyanın az araştırılmış ve az bilimsel yayını olan bir dalıdır. Özçağlar'a göre "İnsanların geleneksel bir kurum olarak benimseyip mensubu oldukları dinlerin veya tercihleri doğrultusunda seçtikleri kutsal inanışların yeryüzündeki coğrafi dağılışını inceleyen beşeri coğrafya dalına dinler coğrafyası denilmektedir" (Özçağlar, 2001, s.5). Tümertekin ve Özgüç'e göre ise "belli başlı dinlerin kökeni, gelişmesi ve bugünkü dağılışları ise insan ile işgal ettiği çevre arasındaki dinamik ilişkilerin en belirgin örneklerini oluşturmakta ve dolayısıyla coğrafyada temel bir öneme sahip bulunmaktadır" (Tümertekin ve Özgüç, 1998, s.207). Bir başka anlatımla, dinler coğrafyası kutsal kitaplarla, dinsel mesajlarla ve dinsel felsefe ile ilgilenmez, daha çok farklı dinsel toplumların beşeri ve fiziki ortama olan etkilerindeki farklılığı ortaya çıkarmaya çalışır, ayrıca dinsel toplumların mekânı nasıl biçimlendirdiği, nasıl değiştirdiği ve coğrafi dağılıştaki ne gibi özellikler gösterdiği ile ilgilenir. Dinler coğrafyası dinlerin nüfus büyüklüğü ve coğrafi yayılışı, bu nüfusun hareketliliği (iç ve dış göçler), inanç dünyasının sınırlarını (inançlar arası sınırlar ve inanç içi sınırlar) araştırdığı ve ortaya koyduğu gibi dinsel örgütlenmenin ve inanç sisteminin sosyal, demografik, kültürel ve siyasi etkilerini de irdeleyerek beşeri coğrafyanın diğer kolları ile iş birliğini sürdürmektedir.

Dinler coğrafyası bir yörenin, bölgenin veya ülkenin dinsel yapısını ve coğrafi dağılışını inceleyebileceği gibi bir kıtanın veya dünyanın tamamını da kapsayıp inceleyebilir. Bu inceleme herhangi bir dine mensup olanları kapsayabildiği gibi, belirli bir coğrafi mekânda görülen tüm dinleri ve tüm nüfusu da kapsayabilir. Dinler coğrafyası bir dinin ortaya çıkışı ve yayılışını, dinsel sistemlerin coğrafi dağılışını incelediği gibi, dinsel sistemler ile doğal çevre arasındaki etkileşimi, dinsel toplumların beşeri ve fiziki öğeler üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin sonuçlarını da incelemektedir (Tümertekin, 1994).

Din, toplumlar ve milletler arasında politik, sosyal ve kültürel ayrılığa önemli ölçüde katkıda bulunduğu için hem siyasi coğrafyanın, hem nüfus coğrafyasının, hem de sosyal ve kültürel coğrafyanın incelediği konuların başında gelmektedir. Beşeri coğrafyacılar, bir yandan belirli mekân içindeki dinsel benzerlikleri ve dinsel farklılıkları irdelerken, diğer yandan dinsel örgütlenmenin coğrafi mekân üzerindeki etkisini ve

mekânın dinler üzerindeki etkisini ele almaktadırlar.

Etnik ve dinsel aidiyet duygusu insanların en köklü toplumsal özelliklerinden ikisidir. Bu nedenle insanların etnik ve dinsel kimliği onların hangi millete, hangi devlete, hangi kültüre aidiyet hissettikleri ile ilgili önemli ipuçları vermektedir (Traykov & Kazakov, 2004). Bazen dinsel aidiyet, etnik veya ulusal aidiyeti de belirlemektedir. Bu nedenle dinsel örgütlenme ve nüfusun dinsel yapısı hem uluslararası ilişkilerde, hem etnodemografya, hem de etnocoğrafyada önemli etki ve sonuçlar doğurmaktadır. Bir başka anlatımla din, hem ulus ve devlet içinde, hem de toplumlar ve ülkeler arasındaki sosyal, kültürel, ekonomik, politik ve demografik ilişkileri belirleyen faktörlerden biri olduğu için, beşeri coğrafyanın ilgi ve inceleme alanına girmektedir. Bu bağlamda bireylerin özümstedikleri inanç sistemi veya mensubu oldukları din grubu, onların bazen azınlık kimliği ile örtüşmekte ve onları çoğunluğu oluşturan nüfustan ayırtmakta ve ötekileştirmekte (Bulgaristan'daki Müslüman Pomak azınlığı buna örnek gösterilebilir); bazen de din ülke içindeki sosyokültürel farklılaşmaları belirginleştirerek o toplumun veya azınlığın içe kapanmasına ve soyutlanmasına yol açmaktadır (Yunanistan'daki Batı Trakya Türkleri buna örnek gösterilebilir). Bu bağlamda din coğrafyası bir yandan siyasi ve kültür coğrafyası ile diğer yandan da demografi ve nüfus coğrafyası ile etkileşim içindedir. Sonuç olarak, coğrafya ve tarih ışığında, farklı etnisitelerin, farklı azınlıkların ve kültürlerin yaklaşmasında ve kaynaşmasında dinsel kimlik aidiyetinin ve dinsel nüfus dağılımının çok büyük rolü ve etkisi vardır.

Toplumsal gelişmenin üzerinde din ve inanç sisteminin kültürel, sosyal, ekonomik ve politik etkileri vardır. Hatta şunu söyleyebiliriz: XXI. yüzyılda din faktörünün etkili olmadığı çok az alan kalmıştır. Ekonomik kalkınma, nüfus politikaları, ticaret, bankacılık, eğitim, turizm, nüfus artışı, konut ve yerleşim mimarisi, tüketim, spor, medya, çevre politikaları, beslenme, sanat ve daha birçok sektör ve yaşam alanı üzerinde din olgusu biçimlendiren, yönlendiren, frenleyen veya hızlandıran etkilere sahip gizli bir güçtür. Bazı dinler nüfus artışını teşvik ederek doğum kontrolünü yasaklamaktadırlar. Bazı dinler belirli kutsal yerlerin ziyaretlerini teşvik etmekte ve böylece dini turizmini tetiklemektedir. Bazı dinler ise belirli hayvanları kutsal saydıkları için o hayvanları

tüketmemektedirler. Ayrıca, toplumların dinsel inançları onların kültürlerini ve coğrafi mekân ile ilişkilerini yansıtmaktadır. Örneğin İslâm, Katolik ve Budist bir ülkede şehir planlaması, tarihi binalar, tapınak ve mezarlıklar, köprüler, kutsal yerler, inanç merkezleri v.s. o toplumun şehircilik, mimari ve uygarlık anlayışını yansıttığı gibi din anlayışını ve dinsel kültürünü de yansıtmaktadır. Özetle, din sadece giyim-kuşam, beslenme, tatil gibi bireylerin günlük yaşam faaliyetlerini biçimlendirmekle kalmayıp, ekonomik faaliyetler, üretim-tüketim modelleri, çevre, nüfus ve turizm politikaları gibi ulusal ölçekte etkinliğini gösterdiği gibi kültürel coğrafi görünümü de biçimlendirmektedir. Bu nedenle dinler coğrafyası ile şehir coğrafyası, tarım coğrafyası, nüfus coğrafyası, kültür coğrafyası, siyasi coğrafya ve turizm coğrafyası arasında çok yoğun etkileşimler vardır. Bir örnek vermemiz gerekirse, İslâm dininin koymuş olduğu yasaklar doğrultusunda İslâm ülkelerinde domuz besiciliği ile şarap ve alkollü içki üretiminin gelişmemiş olması, din-hayvancılık, din-sanayi üretimi ilişkilerine basit ama yalın bir örnektir.

Bir ülke nüfusunun dinsel bileşimi ve dağılımı o ülkenin demografik ve sosyokültürel özelliklerini etkilediği gibi, uluslararası ilişkilerini, politik ve ekonomik gelişimini de büyük ölçüde etkilemektedir (Volskim, 2001). Fakat dinlerin etkisi ve büyüklüğü, her zaman nüfus ve alan büyüklüğü ile paralellik göstermez. Örneğin Vatikan yüzölçümü olarak dünyanın en küçük ülkesi olmasına rağmen, Katolik dünyasının dinsel başkenti ve siyasal yöneticisi konumundadır. Ayrıca bu mini devlet çok büyük bir sermaye ve siyasal güce sahip olmanın dışında, küresel ölçekte çok geniş bir jeopolitik ve ekonomik etkiye sahiptir. Benzer örnek Museviler ve İsrail için de geçerlidir.

XXI. yüzyılda iki farklı eğilim benimsemiş gibi görünen din, bir yandan gizli örgütlenmelere, ayrılıkçı hareketlere ve savaşımlara neden olup dünyayı bölüp ayrıştırırken, diğer yandan ise sevgi, hoşgörü, ahlâk ve barış mesajları ile toplumların ve kültürlerin kucaklaşmasını, yakınlaşmasını sağlayarak huzur ve güven veren, bütünleştirici bir unsur rolüne talip olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece din bazılarına göre küresel ve yerel çatışma ve zıtlaşmaların başlıca sorumlusu, bazılarına göre ise çöken ahlâk sisteminin, çürüyen değerlerin onarıcısı ve kurtarıcısı olup küresel sorunlardan çıkışta insanlara yol göstericisi görevi üstlen-

mektedir. Fakat din nasıl algılanırsa algılsın, toplumların sosyal, kültürel ve siyasal yaşamında önemli bir unsur olarak varlığını sürdürdüğü müddetçe beşeri coğrafyanın araştırdığı, tartıştığı ve irdelediği konuları arasında varlığını sürdürmeye devam edecektir.

Dinler coğrafyası, araştırılması, sorgulanması, doğru tespitler yapılması zor bir çalışma alanı olduğundan dolayı varsayımların ve yaklaşıklar tahminlerin ön planda olduğu bir bilim disiplindir. Bunun böyle olmasının başlıca nedenleri şunlardır:

- Her şeyden önce nüfus sayımı esnasında tüm ülkelerde dinsel aidiyet ile ilgili sorular sorulmamakta ve bazı ülkelerde dinsel nüfus dağılımı ile ilgili araştırmalar hiç yapılmamaktadır. Bu da ülkeler bazında nüfusun dinsel dağılımı tespitlerini güçleştirmekte ve varsayımlara ve tahminlere başvurulmasına yol açmaktadır (Volskim, 2001). Bu nedenle din-nüfus bağlamında ortaya konulan istatistik değerlere bilim uzmanları daima kuşku ve şüphe ile bakmaktadırlar. İster ülkeler ve kıtalar bazında, ister dünya bazında olsun dinsel toplumların nüfus sayıları ile ilgili veriler en çok değişen ve en çok tartışılan veriler olmalarından dolayı, dinler coğrafyasının en karmaşık konusu da bu sayı ve değerlendirmelerin hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğunun tespitidir. Bu konuda Protestanların dünyadaki toplam sayıları ile ilgili bir örnek verilebilir. Bulgar coğrafyacılar Slaveykov ve Yankov'a göre Protestanlar dünya nüfusunun %10,1'ini oluşturmaktadırlar (Slaveykov & Yankov, 1997). Kitabın yayınlandığı tarihte dünya nüfusu 6,0 milyar civarında olduğuna göre yazarlara göre Protestanların toplam sayısı 600 milyon olması gerekir. Rus coğrafyacılar Volski, Kuzin, İvanov ve Fetisov'a göre dünyadaki Protestanların sayısı 400 milyon civarındadır (Volskim, 2001). Nüfus bilimci Traykov'a göre ise bu sayı 700 milyon olması gerekir (Traykov, 2003). Lukanov, Bojinov ve Dimitrov'un yazmış oldukları "2005-2006 Dünya Ülkeleri El Kitabındaki" bilgilere göre ise Protestanların sayısı 420 milyonu aşmaktadır (Lukanov, Bojinov & Dimitrov, 2005). Bu örnekleri daha da çoğaltabiliriz, fakat amacımız dinsel toplumların nüfus tespitinde ne kadar zor olduğunu ve bu konuda ne kadar çok farklı veri ve değerlendirme olduğunun altını çizmektir. Sonuç olarak Huntington'un da belirttiği gibi "dinlerle ilgili veriler, dillerle ilgili verilerden daha az güvenilir bir durumdadır" (Huntington, 2002, s.84).

Bu da dinler coğrafyası çalışmalarında en büyük zorlukların başında gelmektedir.

- Din, kişiye özel mahrem ve içsel bir konu olduğundan dolayı ülke ve dünya çapında yapılan nüfus sayımlarında dinlerin sayısı ve mensupları hakkında doğru ve kesin bilgiler hiçbir zaman elde edilememektedir. Örneğin Avustralya’da yapılan bir nüfus sayımında nüfusun %12,3’ü dinle ilgili sorulara yanıt vermemiş ve %12,7’si (toplam nüfusun %25’i) herhangi bir dine inanmadığını belirtmiştir (Tümertekin ve Özgüç, 1998).

- Din aynı zamanda politize olmuş bir kavramdır. Birçok ülkede egemen olan dinin büyüklüğünü kanıtlamak istercesine, bazen de ülke içindeki birliğin ve beraberliğin savunma aracı olarak “azınlık dinlerin” sayısı küçültülmekte ve “egemen olan ulusal dinin” sayıları bilinçli olarak yükseltilmektedir. “Bizimkiler” ve “ötekiler” ayırımı böylece hem ulusal hem de küresel nüfus istatistiklerini olumsuz etkilemektedir (Volskim, 2001).

- Bazı ülkeler savundukları ideoloji veya izledikleri politik stratejileri doğrultusunda, bazıları ise ülke güvenliğini gerekçe göstererek ülke içinde dinsel dağılım ile ilgili çalışmalar yapmazlar ve yayınlamazlar. Örneğin 1946-1992 yılları arasında Bulgar Komünist Partisinin savunduğu sosyalist-ateist ideoloji doğrultusunda dinsel kimlikler ret edilmiş ve inanç özgürlüğü bastırılmış, böylece dinsel gruplandırmayı ve bireylerin özgür dinsel aidiyetlerini kabul etmeyen Bulgar yöneticiler nüfus sayımlarında din hanelerini boş bırakmışlardır. Bu nedenle 1946–1992 dönemine ait ülke nüfusu içindeki dinsel dağılım ile ilgili herhangi bir veri bulunmamaktadır (Natsionalen Statistiçeski İnstitut, 2007).

- Fotev’e göre birçok ülkede “resmi dinsel özdeşleme” ile “bireysel dinsel özdeşleme” arasında önemli farklar vardır ve bu farklar nüfus sayımlarında dinsel dağılımı (ulusal ve küresel ölçekte) doğrudan etkilemektedir. Örneğin nüfusun neredeyse tamamını Katoliklerin oluşturduğu bir ülkede, anne ve babası Katolik olan bir kişi doğrudan Katolik sayılarak bireysel dinsel tercihi yok sayılmaktadır. İşte bu bireysel dinsel tercihler genelde resmi nüfus sayımlarında ya göz ardı edilmekte, ya görmezden gelinmekte ya da bunların ortaya çıkması için girişim ve yaptırımlar yapılmamaktadır. Bu tip ülkelerde dini aidiyeti tarihsel-kültürel

aidiyet ile özdeşleştirilerek, bireysel tercihler yok sayılmaktadır (Fotev, 1999). Bir başka anlatımla bireysel veya azınlık dinsel tercihler, baskın çoğunluğun oluşturduğu “ulusal din potasında” eritilerek çoğu kez yok edilmekte ve tüm bunlar doğru olmayan istatistik sonuçlara yol açmaktadır.

- Rus coğrafyacılar göre dinler coğrafyasında en zor tespit edilen unsurların başında ateist nüfus sayısı ve bu nüfusun coğrafi dağılışı gelmektedir (Volskim, 2001). Bu coğrafyacılar göre dünya nüfusunun yaklaşık %25-30’u ateisttir. Rusya’da ise ateistlerin toplam nüfus içindeki oranı %50’yi dahi aşmaktadır (Volskim, 2001). Bu iddialı bir tespit de olsa, bugünkü koşullarda bu olgunun doğru olduğunu veya olmadığını kanıtlamak neredeyse olanaksızdır. Bu durum sadece, Sovyet Sosyalist Siyaset döneminde hükümetlerin yoğun ateist politikaları ile açıklanabilir iddiası ortaya konulabilir.

- Dinler coğrafyasında belki de en karmaşık ve çözümü en güç sorunların başında ateist ve deist¹ nüfus sayısının tespiti ile dindarlığın derinliğini belirlemek gelmektedir. Bir kişinin ne kadar dindar olduğunu anlamak ve ölçmek, inancın ne kadar zayıf ya da güçlü olduğunu bilimsel olarak kanıtlamak, neredeyse imkânsız bir uğraştır. Fotev’in yaptığı bir araştırmada sosyokültürel ve politik etkiler sunucunda insanların bir bölümünde, “resmi tarihsel-kültürel din kimliği” ile “gündelik yaşam kimliğinin” örtüşmediği hatta çatıştığı ortaya çıkmıştır. Böylece bu kişilerin “A” dinine mensubum demelerine rağmen “A” dininin buyruklarını ve emirlerini yerine getirmedikleri görülmektedir. Bu nedenle yazar “tarihsel-kültürel din kimliği” ile “gündelik-yaşam din kimliğinin” çoğu insanda örtüşmediğini iddia etmektedir (Fotev, 1999). Tüm bunların dinler coğrafyası açısından güvenilir istatistiklerle tespit edilmesi ve nüfus sayımlarında ortaya konulması çok güç bir olasılıktır. İşte bundan dolayı Tümertekin’in vurguladığı “inanç ve uygulamanın derecesini belirlemek olanaksızdır” tespiti, dinler coğrafyasının en büyük sorunsalını oluşturmaktadır (Tümertekin, 1994).

¹ Deist – Vahiy ya da bir kilise öğretisi aracılığıyla edinilmiş her türlü dinsel bilgiye karşı çıkan, buna karşın belirli bir dinsel bilgi bütününe herkesin doğuştan taşıdığını ya da akıl yoluyla elde edilebileceğini savunan görüştür (Orhan Hançerliolu, Felsefe Ansiklopedisi).

1.2. Dünya Dinlerinin Gruplandırılması

Din tanımında olduğu gibi dinlerin sınıflaması ve gruplandırılmasında da bilim uzmanları arasında ortak bir görüş sağlanamamıştır. Dünyamızda var olan dinler tarihsel kronolojiye göre, vahye dayanıp dayanmadıklarına göre, kurucusu veya peygamberi olup olmamasına göre, ortaya çıkış yerine göre, ortaya çıkış tarihine göre, mensup nüfus sayısına göre, kapsadığı coğrafi mekâna göre, farklı şekilde değerlendirilebilir ve gruplandırılabilir.

Joachim Wach dünyamızda görülen dinleri kurucusu olan dinler ve geleneksel dinler olarak iki büyük grupta toplarken, Mensching ise milli dinler ve evrensel dinler diye bir ayırım yapmıştır (Tümer ve Küçük, 1997). İslâm bilginleri ise, dünyadaki dinleri hak dinler ve batıl dinler veya vahye dayanan dinler ve tabii dinler olarak, ikili grupta ayırmışlardır (Sarıkcıoğlu, 2002). Schimmel ise dünyamızdaki dinleri üç grupta toplamıştır: İlkel kabile dinleri, milli dinler ve evrensel dinler (Tümer ve Küçük, 1997). Bazı coğrafyacılar da bu gruplandırmayı desteklemektedirler. Örneğin Tümertekin ve Özgüç'e göre bu gruplandırma geleneksel (kabile) dinler, etnik (ulusal) dinler ve evrensel (semavi) dinler şeklindedir (Tümertekin ve Özgüç, 1998). Bazı araştırmalarda ise Musevilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet batı dinleri olarak anılırken, Hinduculuk, Budacılık, Şinto ve Çin dinleri doğu dinleri olarak gruplandırılmaktadır (Tümertekin, 1994). Bazı coğrafyacılar göre ise dünyadaki tüm dinleri iki farklı şekilde sınıflandırabiliriz: Dinlerin ortaya çıkış tarihine göre yapılan sınıflandırma ve dinlere mensup nüfus sayısına göre yapılan sınıflandırma (Slaveykov & Yankov, 1997).

Sonuç olarak dünyamızda görülen dinler ile ilgili yüzlerce farklı sınıflama ve gruplandırma olmasına rağmen, bu güne kadar yapılan hiç birisi bütün dinleri kapsayacak şekilde tasarlanmamıştır. Farklı coğrafi mekânlarda görülen farklı dinlerden bazıları, ya özellikleri itibariyle yapılan sınıflamaya uymamakta veya farklı nedenlerden dolayı sınıflamanın dışında kalmaktadır. Bu sıralamış olduğumuz nedenlere bağlı olarak, tüm bilim uzmanların kabul ettiği tek doğru bir sınıflandırma olmadığı gibi bu konuda disiplinler arası görüş birliği de sağlanmış değildir.

(Sarıkcıoğlu, 2002). Bu çalışmada dünyamızın en yaygın dinleri olan Hristiyanlık, İslâmiyet, Hinduizm, Budizm ve Museviliğin coğrafi dağılışı ve dinler coğrafyasındaki yeri ve önemi açıklanmaya çalışılmıştır.

Hristiyanlık, İslâmiyet ve Budizm, bütün dünyada yayılış gösteren ve en fazla nüfus sayısı barındıran evrensel veya tek tanrılı dinlere örneklerdir. Gardner'e göre dünyanın 120 ülkesinde Hristiyanlar, 45 ülkesinde Müslümanlar ve 9 ülkesinde Budistler o ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktadırlar (Gardner, 2003). Evrensel dinlerin ortak özelliği, belirli dar bir coğrafyada ortaya çıkmaları daha sonra hızla yayılmaları ve çok geniş coğrafi alanları etkisi altına almalarıdır. Fakat bu dinlerin evrensel veya küresel olarak adlandırmalarının temel sebebi ne onların tüm kıtalarda ve tüm dünyada yayılmış olmaları, ne dünya tarihini ve küresel siyaseti yönlendirmeleri ve şekillendirmeleri, ne de dünya nüfusunun büyük bir bölümünü kapsamalarıdır. Fotev'e göre bu dinlerin küresel olarak adlandırılmalarının temel sebebi her birinin bütün dünyaya yayılıp, tüm dünya nüfusunun kapsayacak kadar genişleme arzusunu taşımalarıdır (Fotev, 1999). Bir başka deyişle, büyüme, genişleme ve yayılma arzuları XXI. yüzyılda da evrensel dinlerin ortak özelliği olmaya devam etmektedir. Bu güne kadar hiçbir evrensel din bu arzuyu gerçekleştirememiş olsa da, bu arzunun küresel, ulusal ve bölgesel ölçekteki din savaşlarını tetiklemesi, acı ama kabul etmemiz gereken bir gerçektir.

Sadece bir ülkede görülen veya bir topluluk veya millete ait dinlere etnik veya milli din denir. Hindistan'daki Hinduizm, Sihizm ve Caynizm, Çin Halk Cumhuriyeti'nde yaygın olan Konfüçyüsçülük ve Taoizm, İsrail'deki Musevilik ve Japonya'da yaygın olan Şintoizm bu milli dinlere örneklerdir (Donçev et al., 1997; Tümer ve Küçük, 1997). Bazen milli bir dinin hâkim olduğu çevreden evrensel bir dinin çıktığı (Hinduizm'in hakim olduğu Hindistan'dan Budizm'in çıktığı gibi), bazen de evrensel bir yapıya sahip dinin millileştirildiği görülür (Musevilik gibi) (Tümer ve Küçük, 1997). Milli dinlerin ortak özelliği ortak bir kültürel ve tarihsel miras, aynı dil ve etnik özellikleri paylaşmalarıdır. Yani biyolojik köken ve kan bağı etnik dinlerde ön plâna çıkarken, misyonerlik faaliyetleri ve inancını yayma çabaları gözlenmemektedir. Örneğin Hristiyanlık ve İslâmiyet, din değiştirme sonucunda her türlü

etnik ve dinsel kökenden insanı kendi saflarına katabilir. Böylece bu dinler etki alanını yaymaya ve kapsadığı nüfusu arttırmaya çalışırlar. Oysa Musevilik en az sayıda inananı olan “evrensel dindir”, aynı zamanda en zor mensubu olunan dindir, çünkü annesi Musevi olmayan bu dine mensup olamaz.

Tablo 1: Dünyadaki Başlıca Dinlere Mensup Olanların Sayısal ve Oransal Değişimi (1900 – 2000)

Başlıca Dinlere Mensup Olanlar	1900 Yılı (milyon)	1900 (%)	1970 Yılı (milyon)	1970 (%)	1985 Yılı (milyon)	1985 (%)	2000 Yılı (milyon)	2000 (%)	1900-2000 Artışı (%)
HİKRİSTİYAN	558,0	34,4	1 216,6	33,7	1 548,6	32,4	2 000	33,0	358
-Katolik Hristiyan	271,9	16,8	668,1	18,5	884,2	18,5	920,8	15,2	339
-Ortodoks Hristiyan	121,2	7,5	111,8	3,1	130,8	2,7	250,6	4,1	207
-Protestan Hristiyan	119,6	7,4	259,1	7,2	292,7	6,1	352,7	5,8	295
MÜSLÜMAN	200,1	12,4	550,9	15,3	817,1	17,1	1 188	19,6	594
HİNDU	203,1	12,5	465,8	12,8	647,6	13,5	752	12,4	370
BUDİST	127,2	7,8	231,7	6,4	295,5	6,2	360	5,9	283
DÜNYA NÜFUSU	1 619,9		3 610,1		4 781,1		6 067,0		

Kaynak: Fotev, 1999 ve Gardner, 2003

Tablo 2’ye baktığımızda dünyadaki başlıca dinleri temsil eden en kalabalık nüfuslu ülkelerin sıralandığını görebiliriz. Tablodaki dinsel nüfus sıralaması toplam ülke nüfusuna göre yapılmamış, o ülkede o dine mensup olanların sayısına göre yapılmıştır. Örneğin 2004 yılında Endonezya’nın toplam nüfusu 229 milyondur, fakat bu ülke nüfusunun %85’i Müslüman olduğundan dolayı tabloda 194 650 000 değeri yazılmıştır.

**Tablo 2: Dünyadaki Başlıca Dinlerin Ülke Bazındaki Nüfus Sayıları
(2004 Yılı)**

Müslüman	Katolik Hristiyan	Protestan Hristiyan	Ortodoks Hristiyan	Hindular	Budistler	Museviler
Endonezya 194 650 000	Brezilya 167 336 960	ABD 185 052 480	Rusya 119 188 800	Hindistan 875 200 000	Japonya 96 150 000	ABD 8 874 000
Pakistan 155 394 000	Meksika 93 849 600	Birleşik Krallık 50 645 450	Ukrayna 35 773 920	Nepal 22 184 800	Çin 65 400 000	İsrail 6 160 000
Hindistan 131 280 000	ABD 76 198 080	Almanya 46 103 040	Romanya 15 729 000	Bangladeş 18 551 000	Vietnam 60 517 000	Rusya 2 980 000
Bangladeş 122 722 000	Filipinler 67 191 600	Hindistan 21 021 696	Yunanistan 10 741 780	Endonezya 6 801 000	Tayland 59 878 000	Kanada 658 000
Türkiye 72 128 000	Fransa 55 935 050	Güney Kore 17 325 000	ABD 8 164 080	Malezya 5 035 000	Myanmar 43 706 000	Fransa 607 000
Nijerya 71 990 000	İtalya 55 207 350	Avustralya 13 929 720	Sırbistan 7 960 800	Sri Lanka 2 925 000	Güney Kore 23 429 500	Birleşik Krallık 590 000
İran 67 130 000	Kolombiya 44 629 200	Kanada 11 580 800	Beyaz Rusya 7 469 000	Pakistan 1 600 000	Sri Lanka 13 650 000	Ukrayna 468 000
Mısır 61 662 000	İspanya 41 777 400	Brezilya 10 913 280	Bulgaristan 6 459 750	Myanmar 533 000	Kamboçya 13 524 000	Arjantin 386 000
Cezayir 33 600 000	Polonya 36 590 400	Endonezya 9 056 520	Kazakistan 5 927 000	Bhutan 352 000	Hindistan 10 948 800	Beyaz Rusya 102 000
Fas 32 250 000	Arjantin 35 481 600	İsveç 8 731 800	Moldova 4 139 960	Singapur 214 800	Tayvan 6 389 600	Macaristan 101 000
Sudan 28 542 000	Almanya 32 590 080	Hollanda 7 286 400	Gürcistan 3 477 600		Malezya 5 054 000	
Çin 26 160 000	KDC ² 31 950 000	Meksika 5 990 400	Özbekistan 2 410 000		Endonezya 4 580 000	
Suudi Arabistan 23 150 000	Kanada 16 213 120	Danimarka 5 390 550	Kırgızistan 1 100 000		Moğolistan 2 418 000	

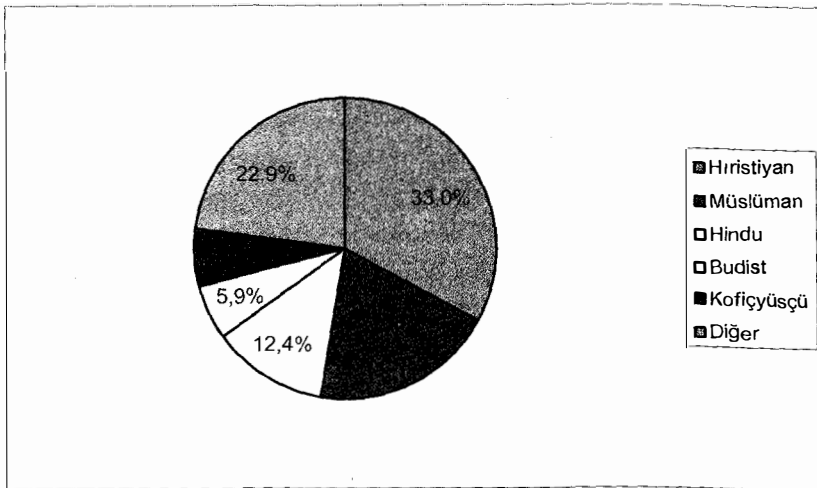
Kaynak: Lukanov, et. al., 2005

² KDC – Kongo Demokratik Cumhuriyeti

2. KÜRESEL ÖLÇEKTE DİNLERİN COĞRAFİ DAĞILIŞI

Küresel ölçekte dinlerin coğrafi dağılışını irdelemek, verilerin niteliği, azlığı ve kesinliği olmadığından dolayı çok zor bir uğraştır (Tümer-ekin, 1994). Aşağıdaki satırlarda dünya nüfusunun büyük bir bölümünü kapsayan Hristiyanlık, Müslümanlık, Hinduizm, Budizm, Musevilik ve bu dinlerin kapsadığı nüfus kitleleri ayrı başlıklar altında irdelenmiştir. İstatistiksel karmaşayı önlemek amacıyla birçok bilgi kaynağından yararlanma tercih edilmemiş ve bundan dolayı araştırmacı sadece tek bir kaynak kitaba yönelmiştir. Bu dinlerin ülkeler ve kıtalar bazındaki coğrafi dağılışı ve nüfus sayıları Lukanov, Bojinov ve Dimitrov'un yazmış oldukları "Stranite v Sveta 2005-2006 Spravočnik" (2005-2006 Dünya Ülkeleri El Kitabı) araştırması temel kaynak olarak kullanılmıştır. Çünkü yukarıdaki satırlarda da belirtildiği gibi farklı yazarların verileri arasında bazen büyük farklılaşma ve tutarsızlıklar görülmektedir. Ülke nüfusları ve dinsel toplumlar ile ilgili tüm sayısal veriler 2004 yılına ait olup, istatistiksel hatalar kaynakta gösterilen yazarlara aittir.

Grafik 1: Başlıca Büyük Dinlerin Dünya Nüfusundaki Payları (2000 Yılı)

Kaynak: Gardner, 2003

2.1. Hristiyanlığın Küresel Coğrafi Dağılışı

Dünyada nüfus olarak en çok mensubu olan din Hristiyanlıktır, çünkü bugün 2 milyardan fazla kişiyi kapsamaktadır. Bir başka anlatımla, bugün dünyada yaklaşık her üç kişiden biri Hristiyan'dır. Tüm kıtalarda yayılım gösteren Hristiyanlık, kendi içinde Katolik, Ortodoks ve Protestan mezheplerine ayrılmaktadır. Dünyada Katoliklerin sayısı 920 milyonu, Protestanların sayısı 350 milyonu ve Ortodoksların sayısı da 250 milyonu aşmaktadır. Dünyada Hristiyanlığın coğrafi dağılışına baktığımızda, bu dine mensup kişilerin büyük bir bölümünün Avrupa, Amerika ve Okyanusya kıtasında, daha küçük bir bölümünün ise Afrika ve Asya kıtalarında yayılım gösterdiklerini görmekteyiz. Tablo 1'de de görüldüğü gibi 1900 yılında dünyadaki Hristiyanların toplam sayısı 558 milyon iken, 1970'te 1,2 milyara ve 2000 yılında da 2 milyara ulaşmıştır. Yani bir asırda dünya Hristiyan nüfusu neredeyse 4 kat artmıştır. Fakat mutlak sayısal artışa rağmen, Hristiyan nüfusun toplam dünya nüfusu içindeki payı oransal olarak azalma göstermektedir. Örneğin, 1900 yılında dünya nüfusunun %34,4'ü Hristiyan iken, 1970'te bu oran %33,7'ye ve 2000 yılında da %33,0'e azalmıştır (Tablo 1). Ayrıca, son 20-30 yılda Hristiyan ülkelerde görülen düşük doğurganlık, hatta birçok ülkede görülen nüfus azalması sonucunda önümüzdeki yıllarda da Hristiyan nüfusun dünya nüfusu içindeki payı azalmaya devam edecek ve sonuçta 2050 yılına kadar bu payın %30'un altına düşmesi beklenmektedir.

Kıtalar ve ülkeler bazında dünyadaki Hristiyanların coğrafi dağılışı ile ilgili aşağıdaki tespitler yapılmıştır (Lukanov, Bojinov & Dimitrov, 2005).

- Dünyada en yüksek Hristiyan nüfus oranlara sahip kıtaların başında Avrupa, Okyanusya ve Amerika gelmektedirler. Avrupa kıta nüfusunun % 79'u Hristiyan'dır. Kıtadaki Hristiyan nüfusunun %51'i Katoliklerden, %28'i Ortodokslardan, %14'ü Protestanlardan ve %8'i diğer Hristiyan'lardan oluşmaktadır (Güner ve Ertürk, 2005). Bu kıtadaki ülkelerin büyük bir bölümünde Hristiyanların toplam ülke nüfusu içindeki payı %90'ı aşmaktadır. Fakat istisnalar da vardır. Avrupa kıtasında en düşük Hristiyan nüfus oranına sahip ülkelerin başında Arnavutluk (%29), Bosna-Hersek (%54,5) ve Makedonya (%70) gelmektedirler.

• Hristiyanlık, Güneybatı Asya'da doğmuş tek tanrılı bir din olmasına rağmen Asya kıtasında çok geniş bir etki alanına sahip değildir. Kıta nüfusunun yaklaşık %9'unu oluşturan Hristiyanlar Rusya'da ve bazı Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinde yüksek yoğunluk göstermektedirler. Ortadoğu ve Kafkas ülkeleri içinde bir tek Ermenistan (%97), Gürcistan (%84), Lübnan (%53), Suriye (%11), Azerbaycan (%8) ve Ürdün'de (%8) Hristiyan nüfus oranları bu denli yüksektir. Ayrıca Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında yer alan Kazakistan (%45), Kırgızistan (%22), Türkmenistan (%12) ve Özbekistan (%10) Türk Dünyası içinde yüksek Hristiyan nüfus oranları ile dikkat çekmektedirler.³ Rusya'nın Asya toprakları ile birlikte bazı Güney ve Doğu Asya ülkelerinde de Hristiyan nüfus oranları önemli bir paya sahiptirler. Örneğin Filipinlerde Hristiyan nüfusun oranı %84, Sri Lanka'da %7,5, Endonezya'da %, Myanmar %, Malezya'da %,5 ve Hindistan'da %,3,5'tir.

• Uzun bir sömürgecilik dönemi yaşamış ve çok geç bağımsızlıklarını kazanmış olan Afrika ülkelerinin büyük bir bölümü sömürge ülkenin dil, din ve diğer kültür özelliklerinden etkilenmişlerdir. Misyonerler aracılığıyla Hristiyanlık bu kıtada en hızlı yayılan dinlerden biri olmuş ve bu nedenle bugünkü kıta nüfusunun yaklaşık %45'i Hristiyan'dır. 2002 yılında Afrika'daki Hristiyanların sayısı 376 milyon civarında olup, bunların %33,6'sı Katolik'tir. Ekvatorun kuzeyinde kalan Afrika ülkeleri arasında Kamerun, Etiyopya, Ekvator Ginesi ve Orta Afrika Cumhuriyeti hariç hiç birinde Hristiyanlar ülke nüfus çoğunluğunu (%50'den fazlasını) oluşturmamaktadırlar. Orta Afrika Cumhuriyeti'nde Hristiyanlar ülke nüfusun %73'ünü, Ekvator Ginesinde %91'ini, Etiyopya'da %68'ini ve Kamerun'da %64'ünü oluşturmaktadırlar.

• Afrika kıtasında en yüksek Hristiyan nüfus oranına sahip ülkelerin başında Ekvator Ginesi (%91), Sao Tome ve Principe (%90), Burundi (%86) ve Ruanda (%84) gelmektedirler. Kongo Cumhuriyeti, Demokratik

³ Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Hristiyan nüfus oranlarının bu denli yüksek olmasının temel sebebi SSCB döneminde gerçekleştirilen göç hareketleri sonucunda bu ülkelere bazen gönüllü, bazen ise zorunlu olarak Slav etnik unsurlarının yerleştirilmesidir. Böylece SSCB döneminde etnik yapıda gerçekleştirilen derin değişiklikler doğrudan bu ülkelerin dinsel yapısını da etkilemiş ve sonuçta Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde renkli, ama jeopolitik açıdan tehlikeler arz eden bir dinsel ve kültürel coğrafi görünümün ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Kongo Cumhuriyeti, Angola ve Uganda'da Hristiyan nüfus oranları %70 ile %80 arasında değişirken, Mozambik, Madagaskar, Tanzania, Zimbabwe, Botswana ve Güney Afrika Cumhuriyetinde bu oranlar %50'nin altına dahi düşmektedir. Libya, Tunus, Cezayir ve Fas gibi İslâm'ın egemen olduğu Kuzey Afrika ülkelerden hiç birinde Hristiyan nüfus oranı %2'yi aşmamaktadır. Fakat Kuzey Afrika devletleri arasında %14'lük Hristiyan nüfus oranı ile Mısır en fazla Hristiyan barındıran ülke olma özelliği ile dikkat çekmektedir.

2.1.1. Katolik Hristiyanlığın Küresel Coğrafi Dağılışı

Katolik mezhebin başlıca özellikleri şöyle özetlenebilir (Sarıkçıoğlu, 2002; Tümer ve Küçük, 1997):

- Katolikler, nüfus sayısı bakımından Hristiyan dünyasının en kalabalık mezhebidir. Bu mezhep, kendisini Hz. İsa'nın vekili Petrus'a bağlamaktadır. Katolik kelimesi evrensel anlamına gelir. Katoliklik manevi bir hayat yolu değildir. O bir kilise ve Hristiyanlığın ortaya koyduğu tarihi bir teşkilâttir.

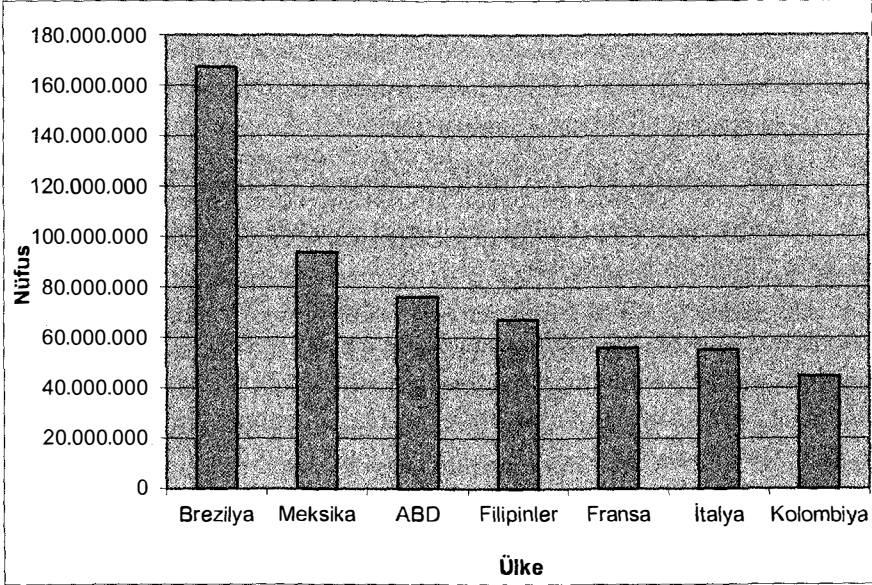
- Papalık etrafında çevrelenmiş merkezi bir birliğe sahip olan Katolik Kilisesinin en belirgin özelliklerinden birisi otorite ve idari yapısıdır. Katoliklere göre Kilise İsa Mesih'in vücududur. Yani Hristiyanların görünen birliğidir.

- Katoliklerin ruhani lideri (dini başkanı) Papa'dır. Papa yanılmaz otoritedir ve Hz. İsa'nın vekili, Petrus'un halefidir. Papa aynı zamanda dünyanın en küçük devleti olan Vatikan'ın başkanıdır. Papayı kardinaller seçer. Katolik idari yapısında Papa ve kardinallerden sonra hiyerarşide piskoposlar ve rahipler gelir.

Son asırda küresel ölçekte Katolik mezhebinin toplam nüfusu hem mutlak hem de oransal bir artış göstermiştir. 1900 yılında 272 milyon olan dünyadaki toplam Katolik nüfusu 1985'te 884 milyonu bugün ise 920 milyonu aşmıştır (Tablo 1). Bir başka anlatımla bugün dünya nüfusu 6,5 milyar civarında olduğuna göre, dünyamızda yaşayan her yedi kişiden biri Katolik'tir. Katolik mezhebinin idari, kültürel ve siyasi merkezi olan Vatikan, Avrupa'da olmasına rağmen Amerika kıtasındaki ülkeler dünyamızın en kalabalık Katolik nüfusunu barındırmaktadırlar. Brezilya (167,3 milyon), Meksika (93,8 milyon), ABD (76,2 milyon) ve Filipinler

(67,2 milyon) dünyanın en kalabalık Katolik nüfusuna sahip ülkeleridirler (Grafik 2).

Grafik 2: Dünyanın en Kalabalık Katolik Nüfusuna Sahip Ülkeleri (2004 Yılı).

Kaynak: Lukanov, et. al., 2005

Kıtalar ve ülkeler bazında dünyadaki Katolik Hristiyanların coğrafi dağılışı ile ilgili aşağıdaki tespitler yapılmıştır (Lukanov, Bojinov & Dimitrov, 2005):

- Avrupa kıtasında en kalabalık Katolik nüfus barındıran ülkelerin başında Fransa (55,9 milyon), İtalya (55,2 milyon), İspanya (41,8 milyon), Polonya (36,6 milyon) ve Almanya (32,6 milyon) gelmektedirler (Tablo 2). Avrupa kıtasında, İber ve Apenin yarımadasındaki ülkelerde (İtalya, İspanya, Portekiz, San Marino, Andora), bazı Baltık ülkelerinde (Polonya, Litvanya), Batı Avrupa ülkelerinde (İrlanda, Fransa, Belçika, Lüksemburg, Hollanda), Orta Avrupa'da (Macaristan, İsviçre, Slovenya, Avusturya, Slovakya, Çek Cumhuriyetinde) Katolik mezhebi yaygındır. Doğal olarak böylesine geniş bir ülke yelpazesi içinde Katolik nüfus oranları büyük farklılaşma göstermektedir. Örneğin Hollanda'daki Hristiyanla-

rın sadece %53'ü Katolik mezhebinden iken aynı oran Belçika'da %97, İtalya'da ise %99,4'tür.

- Balkan yarımadasında en yüksek Katolik nüfus oranına sahip ülkelerin başında Hırvatistan, Slovenya ve Romanya gelirken, Postsovyet Cumhuriyetleri arasında en çok Katolik nüfus barındıran ülkeler arasında Beyaz Rusya, Litvanya, Letonya ve Ukrayna yer almaktadırlar. Fakat bu ülkelerde Katoliklerin Hristiyan nüfus içindeki oranı çok değişkendir. Örneğin Litvanya'da Hristiyanların %87'si, Beyaz Rusya'da %21'i, Letonya'da %11'i, Ukrayna'da ise sadece %3'ü Katolik'tir.

- İspanyol sömürgeciliğinin tarihsel-kültürel izlerini taşıyan Latin Amerika'da Brezilya, Surinam, Belize gibi birkaç ülke dışında, geri kalan tüm ülkelerde resmi dil İspanyolcadır. İspanya hem dil hem de din özellikleri ile Latin Amerika ülkelerini etkilemeyi başarmış ve bu nedenle Latin Amerika'nın neredeyse tamamında Katolikler ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktadırlar. Örneğin ülkedeki Hristiyan nüfus içinde Katoliklerin oranı Meksika'da %94, Honduras'ta %88, Küba'da %97, Venezuela'da %99, Peru'da %98, Şili'de %92 ve Arjantin'de %96 dır. Latin Amerika ülkeleri ile kıyaslandığında, Anglo-Amerika ülkelerinde Katolik nüfus oranı çok düşüktür. Örneğin ABD Hristiyan nüfusunun sadece %28'i ve Kanada Hristiyan nüfusunun %55'i Katolik'tir.

- Asya kıtasının en çok Katolik nüfus barındıran ülkelerin başında Filipinler (67,1 milyon), Hindistan (13,5 milyon), Çin (7,8 milyon), Vietnam (7,7 milyon), Güney Kore (5,1 milyon) ve Endonezya (4,6 milyon) gelmektedirler. Bazı Asya ülkelerinde Katolik nüfus oranı yüksek olmasa da bu ülkelerin çok fazla nüfus barındırmalarından dolayı, küçük bir pay ile yüksek bir mezhep sayısına ulaşılmaktadır. Örneğin 1,1 milyarlık nüfusa sahip olan Hindistan'da Hristiyan nüfus oranı sadece %3,5 ve bunların ancak %31'i Katolik olmalarına rağmen ülkede 13,5 milyon Katolik yaşamaktadır.

- Avrupa ve Latin Amerika ülkeleri ile kıyaslandığında Afrika'da Katolik Hristiyanların hem mutlak sayısı, hem de ülke toplam nüfus içindeki oranları daha düşüktür. Fakat yine de Afrika'da istisnai olsa da Katolik nüfus oranı yüksek ülkeler vardır. Aslında bu ülkeleri iki büyük grupta toplayabiliriz. Birinci grup: Hem Hristiyan hem de Katolik nüfus oranı yüksek olan ülkeler. İkinci grup: Hristiyan nüfus oranı yüksek

olmamasına rağmen, Hristiyan nüfus içinde Katolik nüfus oranlarının yüksek olduğu ülkeler. Örneğin 4 033 km.²'lik alanlı, küçük bir ada ülkesi olan Yeşil Burun Cumhuriyeti nüfusunun %96'sı Hristiyan olup bunların %96,3'ü Katolik'tir. Yani Yeşil Burun Cumhuriyeti birinci grup Afrika ülkelerine örnektir. Batı Afrika'da Gine Körfezi kıyısındaki Benin nüfusunun sadece %28'i Hristiyan'dır, fakat bunların %91'i Katolik'tir. Böylece Benin Cumhuriyeti, ikinci grup Afrika ülkelerine örnektir. Sonuç olarak, bazı Afrika ülkelerinde Katolik mezhebi göreceli yaygındır. Örneğin 2004 yılında, bazı Afrika ülkelerinde Hristiyan nüfus içinde Katolik nüfusun oranı bir hayli yüksek olup bu konuda şu değerler gösterilebilir: Mauritius %94, Benin %91, Burkina Faso %89, Ruanda %89, Burundi %84, Kote D'ivoire %79, Angola %79, Gabon %74, Kongo Demokratik Cumhuriyeti %74, Togo %72, Kenya %64, Leshoto %60, Kamerun %58.

• Amerika ve Afrika kıtasında olduğu gibi Okyanusya kıtasının genç devletlerinde de toplumların dil ve din yapısını sömürge devletleri belirlemiş ve biçimlendirmiştir. Avustralya, Papua Yeni Gine ve Yeni Zelanda hariç, Okyanusya devletleri az nüfus barındırmalarından dolayı, hem Hristiyan hem de Katolik dünyasında beşeri güce ve stratejik öneme sahip değildirler. Örneğin, Avustralya Hristiyanların %28'i ve Yeni Zelanda Hristiyanların sadece %19'u Katolik'tir. Kıtanın alan ve nüfus olarak en büyük üç ülkesi, aynı zamanda Hristiyan ve Katolik nüfusun da en kalabalık ülkeleridirler. Hem nüfus hem de yüzölçümü olarak Okyanusya kıtasının ikinci büyük ülkesi olan Papua Yeni Gine'de 1,6 milyon, kıtanın üçüncü büyük ülkesi olan Yeni Zelanda'da 750 000 ve kıtanın en büyük ülkesi olan Avustralya'da 5,6 milyon Katolik yaşamaktadır. Okyanusya kıtasında yer alan, Yeni Kaledonya, Palau ve Kiribati gibi bazı küçük ada ülkelerinde de nüfusun büyük bir bölümünü Katolikler oluşturmaktadırlar, fakat bunların sayısı çok azdır. Özetle, Okyanusya kıtası genelinde yaşayan toplam Katolik nüfus 8,5 milyon civarındadır.

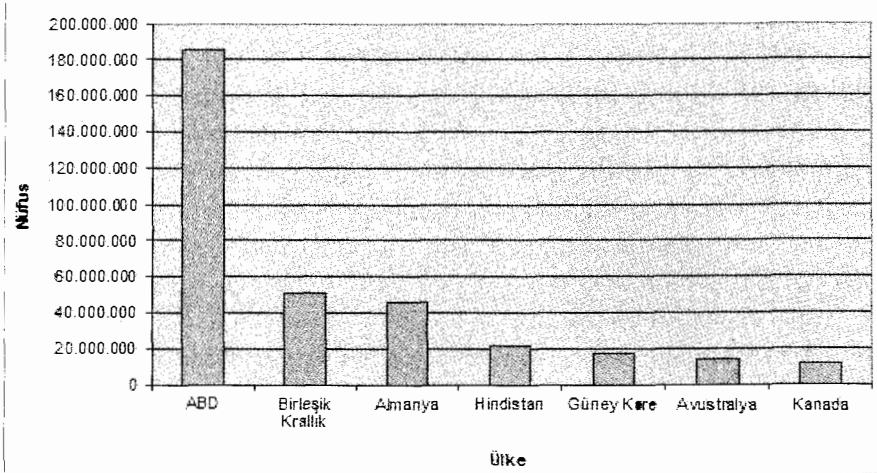
2.1.2. Protestan Hristiyanlığın Küresel Coğrafi Dağılışı

Protestan kelimesi, başkaldıran, itiraz eden anlamına gelir. XVI. yüzyılda Martin Luther'in Roma Katolik Kilisesine karşı başlatmış olduğu sorgulama ve reformasyon hareketi hızla yayılarak, sonraki dönemde yeni bir Hristiyanlık mezhebi olan Protestanlığın oluşmasına yol açmış-

tır. Bugünkü Protestan kiliseler; Luteran, Anglikan, Reforme Edilmiş Kiliseler gibi ayrı kollara ayrılmış olsalar da, Metodist ve Kongregasyonalist gibi müstakil kiliseler de vardır (Tümer ve Küçük, 1997).

Son yüzyılda dünyamızda yaşayan Protestanların sayısı artmış olsa da, dünya nüfusu içindeki payları sürekli bir azalma göstermektedir. Örneğin 1900 yılında dünyada sadece 120 milyon Protestan var iken 2000 yılında sayıları 352 milyonu aşmıştır, fakat aynı yıllar arasında dünya nüfusu içindeki payları %7,4'ten %5,8'e düşmüştür (Tablo 1). Bir başka anlatımla 1900–2000 döneminde dünya genelindeki Protestanların toplam sayısı %295 olarak artmış olsa da önümüzdeki dönemde dünya nüfus pastasındaki bu mezhebin oransal küçülmesi kaçınılmazlık gibi görülmektedir.

Grafik 3: Dünyanın en Kalabalık Protestan Nüfusuna Sahip Ülkeleri
(2004 Yılı)

Kaynak: Lukanov, et. al., 2005

Kıtalar ve ülkeler bazında dünyadaki Protestan Hristiyanların coğrafi dağılışı ile ilgili aşağıdaki tespitler yapılmıştır (Lukanov, Bojinov & Dimitrov, 2005).

- Protestan mezhebin en yaygın olduğu kıtaların başında Avrupa ve Kuzey Amerika gelmektedir. Protestan nüfus oranı kuzey ve kuzeyba-

tı Avrupa'da yoğunluk kazansa da, ABD, Birleşik Krallık, Almanya, Avustralya ve Kanada dünyanın en çok Protestan nüfusuna sahip ülkeleridir (Grafik 3). Protestanlığın Avrupa'daki coğrafi dağılışına baktığımızda, Baltık ve İskandinav ülkeleri ile İzlanda, Almanya ve Danimarka'da bu mezhebin çok yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Avrupa kıtası Hristiyan nüfusun %51'ini Katolikler ve %28'ini Ortodokslar oluştururken, Protestanların kıta nüfusundaki oranı sadece %14 civarındadır.⁴ Böylece Hristiyan mezhepler arasında, Protestanlığın Avrupa'da en az yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

- Avrupa kıtasında en kalabalık Protestan nüfus barındıran ülkelerin başında Birleşik Krallık (50,6 milyon), Almanya (46,1 milyon), İsveç (8,7 milyon), Hollanda (7,3 milyon), Danimarka (5,4 milyon), Finlandiya (5,2 milyon) ve Norveç (4,5 milyon) gelmektedirler (Tablo 2). Sıraladığımız bu ülkelerin dışında, Romanya, İrlanda, Macaristan, Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Avusturya, İsviçre, İzlanda, Estonya ve Letonya gibi Avrupa ülkelerinde de Protestanlık yaygındır.

- Asya kıtasında en kalabalık Protestan nüfusuna sahip ülkelerin başında Hindistan (21 milyon), Güney Kore (17,3 milyon), Endonezya (9 milyon), Çin (4,5 milyon), Filipinler (3,5 milyon) ve Myanmar (2,4 milyon) gelmektedir. Lübnan, Suriye, İsrail ve Ürdün gibi Ortadoğu ülkelerinde Protestan nüfusun toplam ülke nüfusundaki oranı %2 - %3'ü aşmamaktadır. Asya'nın en kalabalık Müslüman ülkelerinden biri olan Pakistan nüfusunun sadece %2'si Hristiyan olmasına rağmen bu nüfusun %61'i Protestan olması dikkat çekicidir. Aynı şekilde dünyanın ikinci en kalabalık nüfuslu ülkesi olan Hindistan'da Hristiyanların toplam ülke nüfusundaki oranı sadece %3,5 olmasına rağmen, Hristiyan nüfusu içinde yer alan Protestanların oranı %48'dir. Yani Hindistan'da 21 milyon Protestan yaşamaktadır. Japonya, Tayvan, Singapur ve Myanmar gibi ülkelerde de benzer bir durum görülmektedir. Bu ülkelerde Hristiyan nüfus oranları çok düşük olmalarına rağmen, Hristiyan nüfus içinde Protestan oranlarının yüksek olması dikkat çekicidir. Bu da bize Hristiyanların azınlıkta olduğu Asya ülkelerinde Protestanlığın en tercih edilen mezhep olduğunu göstermektedir.

⁴ Diğer Hristiyanların Avrupa nüfusu içindeki oranı %8 civarındadır.

- Amerika kıtasında en fazla Protestan barındıran ülkelerin başında ABD (185,0 milyon), Kanada (11,6 milyon), Brezilya (10,9 milyon) ve Meksika (5,9 milyon) gelmektedir. Nasıl 167 milyonluk Katolik nüfusu ile Brezilya dünyanın en büyük Katolik ülkesi ise aynı şekilde 185 milyonluk Protestan nüfusu ile de ABD dünyanın en büyük Protestan ülkesidir.

- Antarktika hariç, yerleşme ve yaşama uygun olan kıtalar arasında en az Protestan nüfus barındıran kıta Okyanusya'dır. Kıtadaki toplam Protestan nüfus 22 milyonu aşmamaktadır. Okyanusya kıtasının en büyük üç ülkesi olan Avustralya (13,7 milyon), Papua Yeni Gine (3,6 milyon) ve Yeni Zelanda (3,1 milyon) aynı zamanda kıtada en çok Protestan nüfusuna sahip ülkelerdir. Okyanusya kıtasında yer alan, Vanautu, Fiji, Nauru, Tonga, Batı Samoa, Solomon Adaları ve Tuvalu gibi bazı küçük ada ülkelerinde de nüfusun büyük bir bölümünü Protestanlar oluşturmaktadırlar.

- Afrika kıtasında bazı ülkelerde Protestan nüfus oranlarının yüksekliği dikkat çekicidir. Örneğin Hristiyan nüfus içinde Protestanların oranı Botsvana'da %89, Liberya'da %88, Güney Afrika Cumhuriyetinde %85, Namibya'da %74, Zimbabve'de %72, Nijerya'da %68, Svaziland'ta %61, Malavi'de %52, Zambiya'da %46 ve Tanzanya'da %33'tür. Sonuç olarak Afrika ülkelerinden hiç birinde Protestan'lar ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturmazlar da özellikle batı ve güney Afrika ülkelerinde Protestan nüfusun belirli bir pay sahibi olduğu söylenebilir.

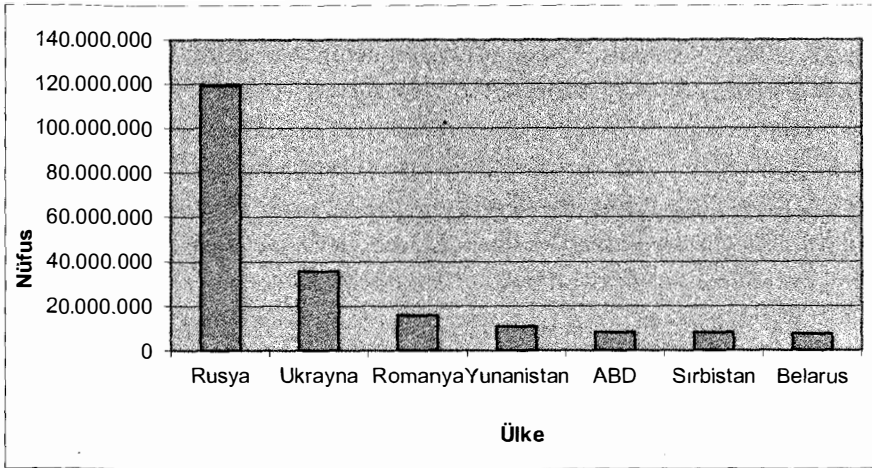
2.1.3. Ortodoks Hristiyanlığın Küresel Coğrafi Dağılışı

Bazı uzmanlara göre "Ortodoks, doğru görüş ve inanç anlamına gelir. Roma'nın üstünlük iddiasına karşı Bizans Patrikliği, kendisinin doğru yolda bulunduğunu, üstün olduğunu belirtmek üzere bu adı almıştır" (Tümer ve Küçük, 1997, s. 300). Ortodoksluğun ortaya çıkışı ile ilgili kısa bir tespit yapmakta yarar vardır. Doğu ve Batı Hristiyan kilseleri arasındaki uzun mücadele ve ayrılık girişimleri IX. ve X. yüzyılda artmıştır. Ortodokslar ile Katolikler veya İstanbul ile Roma arasındaki kesin kopma ve ayrılma 1054 yılında gerçekleşmiştir. Böylece XI. yüzyılda Bizans İmparatorluğu Ortodoksluğun merkezi olurken Roma İmparatorluğu da Katolik dünyanın merkezi olmuştur. Bir başka deyişle, Avrupa Hristiyanlığı dil, kültür, milli ve dinsel temsil bakımından Doğu ve

Batı veya Katolik ve Ortodoks dünyası olarak kalın çizgilerle birbirlerinden ayrılmıştır (Sarıkcıoğlu, 2002; Tümer ve Küçük, 1997).

Üç büyük Hristiyan mezhebi arasında sayıları en az olan ve nüfusları en yavaş artanlar Ortodoks mezhebinde olanlardır. Bugün dünyadaki toplam Ortodoks Hristiyanların sayısı 250 milyon civarında olsa da Rusya, Bulgaristan, Ukrayna gibi ülkelerde negatif nüfus artışı gözlemlendiğinden ve ülke toplam nüfusları azaldığından dolayı, küresel ölçekte Ortodoks nüfus sayısı da kaçınılmaz olarak erimekte ve güç kaybetmektedir. İşte bu nedenle önümüzdeki 40-50 yılda dünya ölçeğindeki Ortodoksların toplam sayısı 210 milyona kadar azalması beklenmektedir. Böylece XXI. yüzyılın ortasında Ortodoksların toplam sayısı, 150 yıl öncesindeki 1900 yılındaki sayıya gerilemiş olacaktır.

Grafik 4: Dünyanın en Kalabalık Ortodoks Nüfusuna Sahip Ülkeleri (2004 Yılı)

Kaynak: Lukanov, et. al., 2005

Kıtalar ve ülkeler bazında dünyadaki Ortodoks Hristiyanların coğrafi dağılışı ile ilgili aşağıdaki tespitler yapılmıştır (Lukanov, Bojinov & Dimitrov, 2005):

- Dünyada, Ortodoks Hristiyanların yoğunluk gösterdikleri yerlerin başında Doğu Avrupa, Kuzey Asya ve ABD gelmektedirler. Ortodoksluk en fazla Doğu Avrupa'da yaygınlık gösterdiğinden dolayı,

Rusya (119,2 milyon), Ukrayna (35,6 milyon), Romanya (15,7 milyon) ve Yunanistan (10,7 milyon) dünyanın en çok Ortodoks nüfusunu barındıran ülkeleridirler (Grafik 4). Bu ülkelerin dışında Bulgaristan'da, Sırbistan'da, Kıbrıs'ta, Makedonya'da, Gürcistan'da, Beyaz Rusya ve Moldova'da da önemli sayıda Ortodoks Hristiyan yaşamaktadır (Tablo 2).

- SSCB'nin tarihsel, siyasi ve kültürel mirasını paylaştan BDT üyesi olan Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan Slavlar arasında da Ortodoks Hristiyanlık yaygınlık göstermektedir. Örneğin 2004 yılında, Kazakistan'da 5 927 400, Özbekistan'da 2 410 000, Kırgızistan'da 1 100 000 ve Azerbaycan'da 564 000 Ortodoks Hristiyan yaşamaktadır. Baltık Cumhuriyetlerinde de Rus ve Ortodoks nüfus önemli bir paya sahiptir. Örneğin Letonya'da yaşayan Hristiyanların %36'sı, Estonya'da yaşayan Hristiyanların %39'u ve Litvanya'da yaşayan Hristiyanların %9'u Ortodoks'tur. Hem Orta Asya hem de Baltık Cumhuriyetlerinde Ortodoksların belirli bir nüfus payına sahip olmalarının temel sebebi, bu ülkelerde hâlâ büyük oranda Rus, Ukraynalı ve Beyaz Rus gibi Slav azınlıkların yaşamasıdır.

- Kuzey Amerika kıtasında Protestanlar, Orta ve Güney Amerika'da ise Katolikler yoğunlukta olup, Ortodoks mezhebindeki Hristiyanlar her iki kıtada küçük ve dağınık bir dinsel azınlık oluşturmaktadırlar. Amerika kıtasında en çok Ortodoks Hristiyan barındıran ülkelerin başında ABD (8,2 milyon kişi), Kanada (1,1 milyon kişi) ve Arjantin (370 000 kişi) gelmektedirler.

- Okyanusya kıtasında en fazla Ortodoks Avustralya'da yaşamasına rağmen, kıta büyüklüğündeki bu ülkede Ortodoks Hristiyanların sayısı 600 000'i aşmamaktadır. Avustralya'nın deniz komşusu olan Yeni Zelanda'da ise sadece 78 000 Ortodoks yaşamaktadır. Böylece tüm Okyanusya kıtasındaki toplam Ortodoks sayısı 1 milyondan az olduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Müslümanlığın Küresel Coğrafi Dağılışı

M.S. VI. yüzyılda Arabistan Yarımadasında ortaya çıkan ve gelişen İslâmiyet, Musevilik ve Hristiyanlık gibi Ortadoğu kökenli bir din olmasına rağmen, zaman içinde Güney Asya, Kuzey Afrika, Güney Avrupa ve Orta Asya'ya yayılmış ve bugün Fas'tan Endonezya'ya, Büyük Britan-

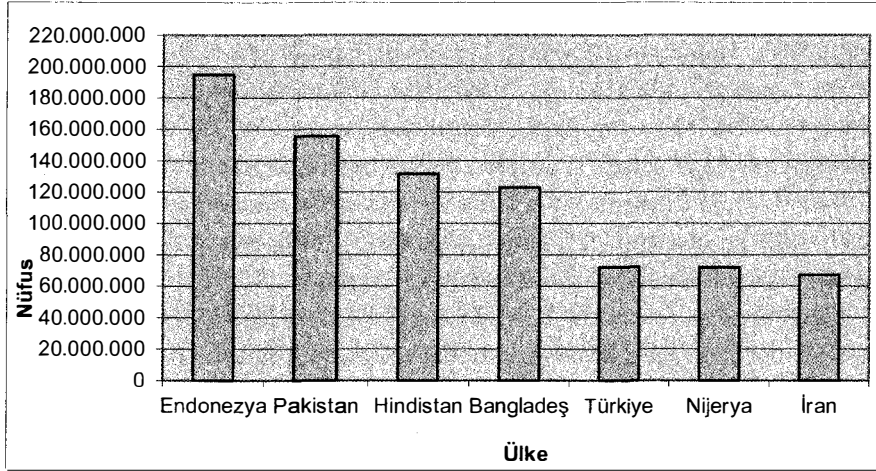
ya'dan Çin'e, Rusya'dan Nijerya'ya kadar çok geniş bir coğrafyada varlığını sürdürmüştür. Tek Tanrılı dinlerin sonuncusu olan İslâmiyet, en genç ama en hızlı büyüyen evrensel din özelliği taşımaktadır. Günümüzde İslâm'ın yeniden canlanması, siyasi bir yayılma hareketinden çok bir küresel nüfus artışından kaynaklanmaktadır. Örneğin, 1970 yılında Müslümanların dünya nüfusundaki payları %15 civarındayken, bugün bu oran %20'yi aşmıştır (Fotev, 1999).

Bir başka anlatımla, bugün dünyadaki Müslümanların toplam sayısı 1,3 milyarı aşmakta ve Müslüman ülkelerdeki hızlı nüfus artışı sonucunda, önümüzdeki 40-50 yıl içinde dünyadaki Müslüman nüfus sayısının Hristiyanların sayısını aşması beklenmektedir. Maksakovski'ye göre son dönemde, uluslararası ilişkilerde, ayrıca ekonomi, kültür, jeopolitik ve ideolojik etkileşimlerde İslâm dininin rol ve etkisindeki artış herkes tarafından gözlenmekte ve tüm bunlar Müslüman ülkelerin küreselleşen dünyadaki önemlerini arttırmaktadır (Maksakovski, 1993).

Dünyada en çok sayıda Müslüman nüfus barındıran ülkelerin başında Endonezya (194,6 milyon), Pakistan (155,4 milyon), Hindistan 131,3 milyon), Bangladeş (122,7 milyon), Türkiye (72,1 milyon), Nijerya (71,9 milyon) ve İran (67,1 milyon) gelmektedir (Grafik 5). Dünyada İslâmiyet'in coğrafi dağılışına bakıldığında, bu dine mensup kişilerin büyük bir bölümünün Asya ve Afrika kıtalarında yer aldıkları, çok daha az sayıda Müslüman'ın ise Avrupa, Amerika ve Okyanusya kıtalarında yaşadıkları görülmektedir. Bir başka anlatımla, Kuzey Afrika, Ortadoğu, Güneydoğu Asya ve Orta Asya, Müslümanların küresel ölçekte yoğunluk gösterdikleri dört büyük coğrafi bölgeyi oluşturmaktadırlar. Bu dört bölgenin dışında kalan kıta ve bölgelerde (örneğin Kuzey Asya, Amerika, Okyanusya ve Avrupa kıtalarında) Müslümanlar hem daha dağınık, hem de daha düşük yoğunluk göstermektedirler.

Sünni ve Şii Müslümanlar İslâm'a inananların büyük bir bölümünü oluşturmaktadırlar. İslâm dünyasında mezhep ayrılıklarına yol açan başlıca nedenler kavimcilik, halifelik sorunu ve eski inançların etkileridir. İslâm'ın en büyük mezhebi olan Şiilik, Hz. Muhammed'den sonra, halifeliğin Hz. Ali ve onun soyundan gelenlere ait olduğunu ileri sürenlerin kurulması ile ortaya çıkmıştır. Günümüzde dünya ölçeğindeki tüm Müslümanların % 13'ünün Şii olduğu sanılmaktadır (Tümerterkin ve Özgüç, 1998).

Grâfik 5: Dünyanın en Kalabalık Müslüman Nüfusuna Sahip Ülkeleri
(2004 Yılı)

Kaynak: Lukanov, et. al., 2005

İran, Irak, Türkiye, Suriye, Suudi Arabistan, Afganistan, Pakistan, Türkmenistan, Lübnan, Katar, Bahreyn ve Yemen dünyada en çok Şii Müslüman barındıran ülkelerin başında gelmektedirler (Lukanov, Bojinov & Dimitrov, 2005).

Kıtalar ve ülkeler bazında dünyadaki Müslümanların coğrafi dağılışı ile ilgili aşağıdaki tespitler yapılmıştır (Lukanov, Bojinov & Dimitrov, 2005; Maksakovskiy, 1993):

- 2003 yılında Avrupa kıtası toplam nüfusunun yaklaşık %4,7'sini, yani 33 milyonunu Müslümanlar oluşturmaktadırlar (Güner ve Ertürk, 2005). Avrupa kıtasında en yüksek Müslüman nüfus oranına sahip ülkelerin başında Arnavutluk (%69), Bosna-Hersek (%44), Makedonya (%29) ve Bulgaristan (%13) gelmektedir. Böylece XIX. yüzyıla kadar Osmanlı egemenliği altındaki Balkan ülkelerinde İslâm'ın hem tarihsel, hem sosyokültürel damgasını vurduğunu görmekteyiz. Bu ülkelerin dışında önemli sayıda Müslüman nüfus Almanya, Hollanda, Belçika, İsveç, Avusturya, Birleşik Krallık, Yunanistan, Romanya, Sırbistan ve İtalya'da da yaşamaktadır. Fakat Rusya Federasyonu (13 milyon) ile Almanya (3 milyon) Avrupa'da en çok Müslüman barındıran ülkeler olduklarını söyleyebiliriz.

• Ana karalar arasında Asya, en çok sayıda Müslüman barındıran ve İslâm dininin en geniş coğrafi yayılış gösterdiği kıtadır. Kıta toplam nüfusunun yaklaşık %23'ü Müslüman dinine mensup olup, kıta genelindeki toplam Müslüman nüfus 860 milyonu aşmaktadır (Güner ve Ertürk, 2005). Asya kıtasında Türkiye, Suriye, İran, Irak, Suudi Arabistan, Ürdün, Bahreyn, Katar, Kuveyt, BAE⁵, Yemen, Umman, Maldiv Cumhuriyeti, Azerbaycan, Afganistan, Tacikistan ve Pakistan gibi ülkelerde Müslüman nüfusun toplam ülke nüfusu içindeki oranı %90'ı aşmaktadır. Özbekistan (%87), Türkmenistan (%87), Kırgızistan (%77), Endonezya (%85), Bangladeş (%86) gibi ülkelerde Müslüman nüfus oranı %75 ile %90 arasında değişmektedir. Kazakistan (%54), Brunei (%63) ve Malezya'da (% 50) ise bu oran %50 ile %70 arasındadır. Fakat bu saydığımız Asya ülkelerin dışında Çin (27 milyon) ve Hindistan'da (132 milyon) da önemli miktarda Müslüman nüfus barındırmaktadırlar. Tüm bu ülkelerin dışında Filipinler (%6), Singapur (%17), Tayland (%4,5), Myanmar (% 5,5), Sri Lanka (%8) ve Moğolistan (%6) gibi Asya ülkelerde de küçük oranda da olsa Müslüman nüfus yaşamaktadır. Sonuç olarak, dünyada en çok Müslüman nüfus barındıran ülkelerin (Endonezya, Pakistan, Hindistan, Bangladeş, Türkiye ve İran) tümünün Asya kıtasında yer almaları İslâm dininin ortaya çıktığı ve yayıldığı bu kıtanın Müslüman coğrafyası içindeki yeri ve önemine işaret etmektedir.

• 2003 yılında Afrika nüfusunun yaklaşık %39'u, yani 330 milyonu Müslüman'dır (Güner ve Ertürk, 2005). Atlas Okyanusu ile Kızıl Deniz veya Moritanya ile Mısır arasındaki coğrafi alan İslâm Afrika'sı olarak adlandırılabilir, çünkü tüm bu Kuzey Afrika ülkelerinde İslâm dini egemen olup, ülke nüfusunun büyük bir bölümünü kapsamaktadır. Mısır, Libya, Tunus, Cezayir, Fas, Somali, Komor Cumhuriyeti, Cibuti ve Moritanya'da, yani dokuz Afrika ülkesinde Müslüman nüfusun toplam ülke nüfusu içindeki oranı %90'ı aşmaktadır. Örneğin pek fazla bilinmeyen Komor Federal İslâm Cumhuriyetinde toplam nüfusun %99'u Müslüman'dır.

• Ülke nüfusunun yarısından fazlasını Müslümanların oluşturduğu Afrika ülkelerine örnek olarak şunlar gösterilebilir: Sudan (%71),

⁵ BAE – Birleşik Arap Emirlikleri

Çad (%61,5), Nijer (%88), Mali (%83), Senegal (%88,5), Gambiya (%89), Gine (%83) ve Eritre (%52). Ülke nüfusunun % 20 ile % 50 arasında Müslümanların oluşturduğu Afrika ülkelerine Nijerya (%46,5), Etiyopya (%26,5), Gine Bissau (%44), Siera Leone (%42), Burkina Faso (%39), Cote D'Ivoire (%22,5) ve Tanzanya (%26) örnek gösterilebilir. Oysa bazı Afrika ülkelerinde Müslümanların toplam nüfustaki oranı %20'nin altına düşmektedir: Malawi (%17,5), Liberya (%16,5), Gana (%12,5), Kamerun (%19), Kenya (%7,5), Uganda (%7,4), Madagaskar (%10,5), Mauritius (%16,5) ve Mozambik (%12). Bazı Afrika ülkelerinde ise Müslüman nüfus oranları çok düşüktür, örneğin Yeşil Burun Adaları Cumhuriyetinde bu oran %3, OAC⁶ (%8), Sao Tome ve Principe (%3,5), Kongo Demokratik Cumhuriyeti (%3,7), Seyşel Adaları Cumhuriyeti (%3,5). Afrika kıtasında Gabon, Kongo, Angola, Ruanda, Burundi, Botswana, GAC⁷, Namibya, Zimbabve ve Zambiya gibi ülkelerde Müslüman nüfus oranları en düşük olup %2'nin altına düşmektedir.

• Kuzey ve Güney Amerika kıtalarında Protestan ve Katolik dinler yaygın olup, İslâmiyet'in etkisi zayıftır. Bu iki kıtada Müslümanlar toplu bir coğrafi dağılış göstermeyip, parçalı, dağınık ve küçük cemaatlar halinde bir yayılış göstermektedirler. Bugün her iki kıtada toplam Müslüman nüfusun sayısı 7,5 milyonu aşmaktadır. Kuzey ve Güney Amerika kıtalarında en fazla sayıda Müslüman nüfus barındıran ülkelerinin başında ABD (6 milyondan fazla), Kanada (600 000'den fazla) ve Arjantin (300 000 civarında) gelmektedirler. Bu kıtalarda en yüksek Müslüman nüfus oranlarına sahip ülkelerin başında ise Surinam (%21,3), Guyana (%9), Trinidad ve Tobago (%6,5) ABD (%2), Kanada (%1,5) ve Arjantin (%0,6) gelmektedirler. Böylece Güney Amerika kıtasının kuzeydoğusunda yer alan 470 000 nüfuslu Surinam Cumhuriyetinde yaşayan her beş kişiden biri Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. 1975 yılında Hollanda sömürgeciliğinden kurtulup bağımsızlığını ilân eden bu küçük devlet, Amerika kıtasının en yüksek Müslüman nüfus oranına sahip ülkesi olduğu anlaşılmaktadır (Hatskeviç, 2004; Lakost, 2005).

Okyanusya kıtasını oluşturan ülkelerin hiç birinde Müslümanların toplam nüfus içindeki oranı 1'i aşmaz. Bir başka anlatımla Antarktika

⁶ OAC – Orta Afrika Cumhuriyeti

⁷ GAC – Güney Afrika Cumhuriyeti

hariç, yerleşim ve yaşamaya müsait kıtalar arasında Okyanusya en az sayıda Müslüman barındıran kıtadır. Okyanusya kıtasının hem yüzölçümü hem de nüfus sayısı bakımından en büyük ülkesi olan Avustralya'da Müslümanların oranı % 0,6'dır. Yani nüfusu 21 milyonu aşan bu ülkede dahi İslâm dinine mensup olanların sayısı 200 000'e ulaşmamaktadır. Fakat çok ilginçtir ki 6 Nisan 1984 tarihinde yapılan bir referandum sonucunda Avustralya ile birleşme kararı alan Kokos Adaları halkının yaklaşık %59'u Müslüman'dır (Lukanov, Bojinov & Dimitrov, 2005).

- Okyanusya kıtasında az sayıda da olsa Müslüman barındıran diğer ülkeler arasında Fiji Cumhuriyetinde İslâm dinine mensup olanların oranı %7,5 ve Yeni Kaledonya'da Müslüman nüfusun oranı %3,3'tür. Okyanusya kıtasının diğer ülkelere Müslüman nüfus sayısı yok denecek kadar azdır.

2.3. Hinduizm'in Küresel Coğrafi Dağılışı

Tarih boyunca Hint yarımadasında doğmuş ve gelişmiş Budizm, Hinduizm, Yogaizm, Caynizm ve bunlara bağlı mezhep ve akımlara "Hint Dinleri" denmektedir. Hinduizmin başlıca özellikleri şöyle özetlenebilir (Sarıkçıoğlu, 2002):

- Brahmacılıktan sonra ortaya çıkan ve ondan daha katı kuralları olan Hinduizm, kurulmuş bir din değil, çok açık ve net bir inanç sistemi de yoktur, daha ziyade tarihi gelişmelerin ortaya koyduğu bir dindir. Bu dinde fetişizm, politeizm, panteizm, henoteizm gibi çeşitli dinsel hayatın tezahürleri yan yana görülür.

- Din ve felsefenin iç içe geçmiş olduğu Hinduizm, kurallarla düzenlenmiş gerçek bir din olmaktan çok, bir dinsel tavidir, birbiri üzerine kültür ve tarihin biçimlendirdiği dinsel görünümlerin bir yumağı gibidir. Bu nedenle bazı uzmanlar onu "bütün dinlerin bir ansiklopedisi" olarak tanımlamaktadırlar.

- Sınırsız kutsal varlık sayısına sahip olan Hinduizmde, kurtuluş yolları ve tanrıya ulaşma yolları da sınırsızdır. Bu sebeple geniş bir dinsel tolerans ve hoşgörünün hakim olduğu bir inanç sistemidir. Hinduizm, tanrı kavramındaki değişik ifadeleri ve yaklaşımları yadırgamaz ve yasaklamaz. Her insan ve toplum, kendi şahsiyetine ve geleneğine uygun

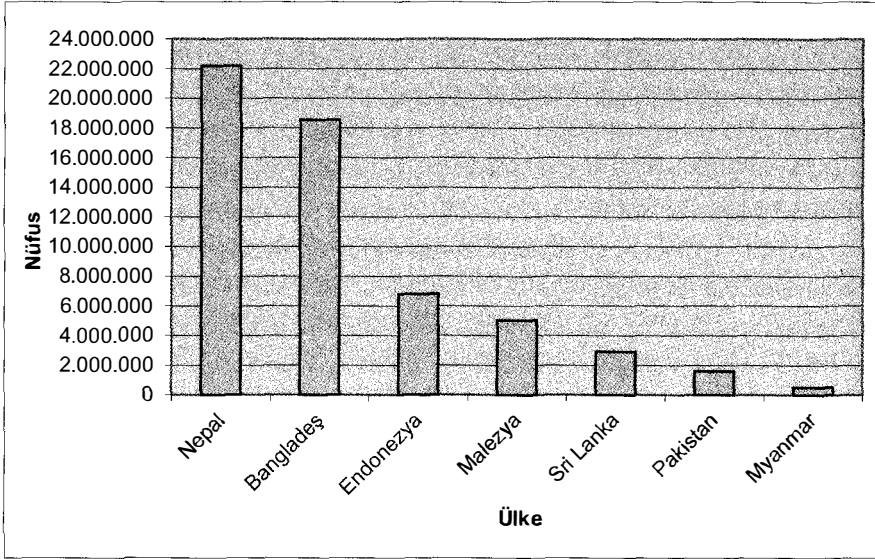
bir şekilde Tanrıya yönelebilir. Tanrıya ulaşmanın yolları ayrı da olsa, tüm yollar aynı sonuca ulaşır görüşü egemendir.

• Çağımızın yeni düşünce ve inanç akımları, Hinduizm sempati-zanlarının bazı misyon ve propaganda faaliyetlerine girişmelerine yol açmıştır. Hindistan sınırlarını çoktan aşan bu misyoner faaliyetler özellikle Tranzendental Meditasyon ve Hare Krishna hareketlerinin yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Hristiyanlık ve Müslümanlıktan sonra dünyanın üçüncü en kalabalık dini olan Hinduizm 920 milyondan fazla nüfus kitlesini kapsamış olsa da bu dine mensup olanların %95'ten fazlası beş ülkede konsantre olmuştur: Hindistan (875,2 milyon), Nepal (22,2 milyon), Bangladeş (18,5 milyon), Endonezya (6,8 milyon) ve Malezya (5,1 milyon) (Grafik 6). Bu beş ülke dışında Sri Lanka, Singapur, Pakistan, Bruney, Maldivler, Bhutan, Tayland, Vietnam ve Myanmar gibi Güney ve Güneydoğu Asya ülkelerinde de Hindu dinine mensup olanlar küçük bir nüfus payına sahiptirler (Tablo 2). Fakat bu sekiz ülkede yaşayan toplam Hindu nüfusu 6 milyonu dahi aşmadığından dolayı, dinler coğrafyasında bunların küresel önemi pek yoktur. Hinduların bir kısmı Ortadoğu'ya işçi statüsünde göç edip bu ülkelerde yerleşmiş olduklarından dolayı Bahreyn, BAE, Uman, Yemen, Katar, Suudi Arabistan gibi ülkelerde Hindu dinsel azınlığı görülmektedir (Hatskeviç, 2004; Lakost, 2005).

Hint yarımadasından Afrika kıtasının doğu kıyılarına yerleşen Hindular zamanla kıtanın güney ve iç kesimlerine de yayılmışlar ve bu nedenle bugün, çok az sayıda Hindu Güney Afrika Cumhuriyeti, Svaziland, Zimbabve, Zambiya, Mozambik gibi Doğu ve Güney Afrika ülkelerinde de yaşamaktadır. Hatta kıtalararası göçler sonucu ABD, Kanada, Jamaika, Belize gibi Amerika kıtası ülkelerinde de az sayıda Hindu dinine mensup toplumlar görülmektedir. Örneğin Jamaika nüfusunun %1,3'ü ve Belize nüfusunun %1,7'si Hindu dinine mensuptur. Fakat kuşkusuz Amerika kıtasında en yüksek Hindu nüfus oranına sahip üç ülkeden birincisi Guyana, ikincisi Surinam ve üçüncüsü Trinidad-Tobago'dur, çünkü bu ülkelerde yaşayan Hindu'ların toplam ülke nüfusu içindeki oranları sırasıyla %38,2, %28,5 ve %25,4'tür (Lukanov, Bojinov & Dimitrov, 2005).

Böylece Kuzey Amerika'dan çok Güney Amerika'da Hinduizmin daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 6: Dünyanın en Kalabalık Hindu Nüfusuna Sahip Ülkeleri (2004 Yılı)⁸

Kaynak: Lukanov, et. al., 2005

2.4. Budizm'in Küresel Coğrafi Dağılışı

M.Ö. VI. yüzyılda Hindistan'da Buda tarafından kurulmuş ve evrensel nitelik kazanmış bir din olan Budizm, Hinduizmdeki Brahman şekilciliğine, kast taassubuna karşı bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Bu dinin kurucusu olan Sidhartha Gotama'ya sonradan Buda adı verilmiştir. Buda, "ilhama kavuşmuş, aydınlanmış, uyanmış" anlamlarını taşımaktadır. Budizm'in bir kurucusu, kutsal kitabı, doktrini ve cemaati vardır, fakat onun bir din, mezhep, tarikat veya felsefe olup olmadığı tartışmaları da sürmektedir (Sarıkçıoğlu, 2002; Tümer ve Küçük, 1997).

Budizm M.Ö. VI. yüzyılda kuzey Hindistan'da doğmuş olmasına rağmen, bu dinin mensupları daha çok bu ülke dışındaki Doğu ve Güney Asya ülkelerinde yaşamaktadır. Buda'nın yaşadığı dönemde (M.Ö. 563-483 yılları) Budizm bir din ve Buda'da peygamber değildi. Fakat Buda'nın ölümünden sonra Budizm hızla yayılmaya başladı.

⁸ Dünyanın en çok Hindu nüfusu barındıran (900 milyona yakın) ülkesi olan Hindistan bu grafikte verilmemiştir.

Budizm M.S. I. yüzyılda Türkistan'da, IV. yüzyılda Kore'de, VI. yüzyılda Japonya'da ve VII. yüzyılda ise Tibet'te yayılmaya başlamış böylece Asya kıtasının büyük bir bölümünü etkisi altına almıştır. Budizm'in Hindeğin yarımadasında ortaya çıkmış mezhebine Kaodaizm, Tibet'tekine Lamaizm, Seylan ve Güney Asya'da yayılmış olan koluna ise Hinayana denir. Budizm'in diğer önemli kolları arasında Theravada, Mahayana, Nişren ve Zen Budizmi yer almaktadır (Şenay, 2004).

Dünyadaki Budistlerin toplam sayısı hızlı bir artış göstermektedir. Örneğin 1900 yılında dünyada sadece 127,2 milyon Budist yaşarken, 1985 yılında bu sayı 295,5 milyona, 2000 yılında ise 360 milyona ulaşmıştır. Bu sayısal artışa rağmen, dünya nüfusu içindeki Budistlerin payları azalma göstermiştir: 1900 yılında %7,8'den, 2000 yılındaki %5,9'a gerilemiştir (Tablo 1). Traykov'a göre Budizm'in en büyük özelliği, 2500 yıl önce ortaya çıkmış en eski, fakat en dar coğrafi alana yayılmış din olmasıdır (Traykov, 2005). Gerçekten de büyük dinler arasında neredeyse sadece bir kıtada (Asya'da) coğrafi yayılış gösteren tek din Budizm'dir.

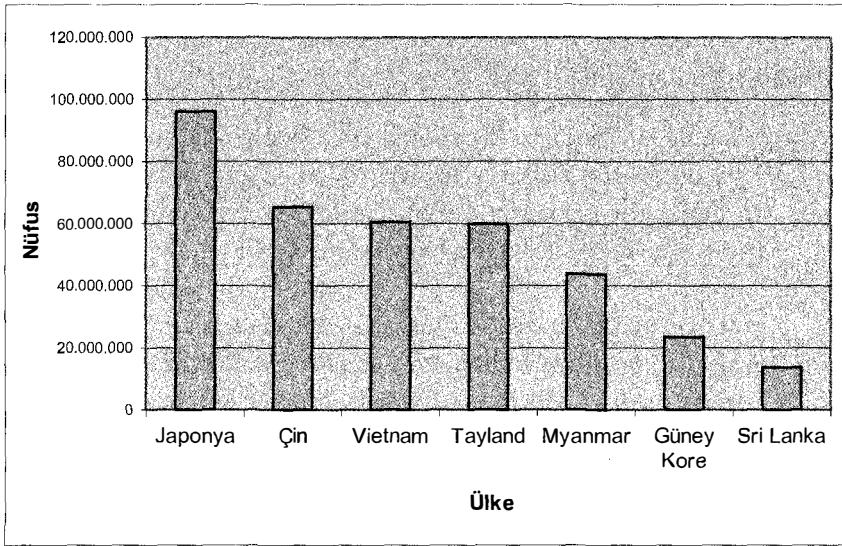
Kıtalar ve ülkeler bazında dünyadaki Budistlerin coğrafi dağılışı ile ilgili aşağıdaki tespitler yapılmıştır (Traykov, 2005):

- Hristiyanlık ve Müslümanlık ile birlikte üç evrensel dinden biri olan Budizm, Muson Asya'sı olarak nitelenen Doğu ve Güney Asya ülkelerinde yaygınlık göstermektedir. Japonya (96,1 milyon), Çin (65,4 milyon), Vietnam (60,5 milyon), Tayland (59,9 milyon), Myanmar (43,7 milyon), Güney Kore (23,4 milyon), Sri Lanka (13,6 milyon), Kamboçya (13,5 milyon), Hindistan (10,9 milyon), Tayvan (6,4 milyon) ve Malezya (5,0 milyon) dünyanın en kalabalık Budist nüfusunu barındıran ülkelere aittir (Grafik 7).

- Bazı küçük Asya ülkelerinde Budizm çok yaygın olup adeta ulusal din niteliği taşımaktadır. Örneğin Bhutan nüfusunun %73'ü ve Laos nüfusunun %77'si Budist'tir. Bu saydığımız ülkelerin dışında Moğolistan, Endonezya, Singapur, Bangladeş ve Nepal'de de sayıları her birinde 1,5 ile 4,5 milyon arasında değişen Budist toplumlar yaşamaktadır (Tablo 2). Bruney, Kazakistan, Özbekistan, Afganistan ve Kuzey Kore gibi ülkelerde küçük sayıda da olsa Budist toplumlar yaşamaktadırlar.

• Son yüzyılda kıtalar arası gerçekleştirilen göçler ile Amerika ve Okyanusya kıtasına da Budistler göç etmişse de bunların sayıları küçük olduklarından dolayı göç ettikleri ülkelerin dinsel yapısını fazla etkilememektedirler. Sonuç olarak, Müslümanlık, Musevilik ve Hristiyanlık ile karşılaştırıldığında genel olarak Güney ve Güneydoğu Asya ülkelerinde yaygın olan Budizm, en az ülkede görülen ve en dar hinterlanda sahip din olduğu anlaşılmaktadır.

Grâfik 7: Dünyanın en Kalabalık Budist Nüfusuna Sahip Ülkeleri (2004 Yılı)

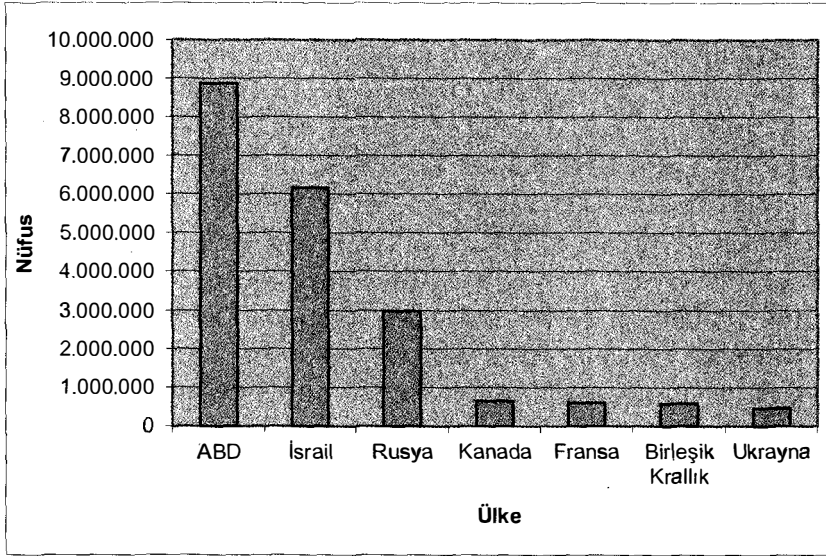
Kaynak: Lukanov, et. al., 2005

2. 5. Museviliğin Küresel Coğrafi Dağılışı

Tanrı tarafından, peygamberler vasıtasıyla insanlık âlemine gönderilen, vahiy mahsulü olan dinlere “İlâhi Din” denilmektedir. İslâmîyet ve Hristiyanlıkla birlikte Musevilikte ilâhi dinlere örnektir. Musevi terimi, Yahudiliğin kurucusu olarak bilinen Hz. Musa’nın görüşüne mensup olanlar anlamında kullanılır. Din ile millet, kültür ile tarihin bu kadar iç içe girdiği başka bir din var mıdır dünyada? “Seçilmiş millet” in sarıldığı Museviliğin bir din, bir ırk, bir millet, bir kültür mü olduğu pek belli değildir (Sarıkçıoğlu, 2002). Ama belli olan bir şey varsa bu

kadar çok dışlanan, bu kadar çok göç eden, bu kadar çok sayıda farklı ülkeye dağılmış ve bu denli etkili diasporaya sahip başka bir ilâhi din yoktur. Yahudiliğin tarihi, bir yandan dışlanmanın, baskıların, sürgünlerin, soykırım ve göçlerin tarihidir, diğer yandan ise mağduriyet ve acındırmanın, katliam ve savaşların, alansal büyüme ve siyasal yayılmanın tarihidir. Bu kadar çok suçlanan ve nefret uyandıran, bu kadar çok eleştiri oklarına hedef olan ve tüm bunların sonucunda bir yandan kültürel olarak içe kapanırken, diğer yandan küçük nüfus sayısına rağmen bu denli etkili jeopolitik güce sahip başka bir ilâhi din dünyamızda var mıdır ?

Grafik 8: Dünyanın en Kalabalık Musevi Nüfusuna Sahip Ülkeleri (2004 Yılı)

Kaynak: Lukanov, et. al., 2005

Tek tanrılı (monoteist) dinler arasında en eski olma özelliğini taşıyan Musevilik, aynı zamanda kapsadığı nüfus miktarı ile en küçük evrensel din olma özelliğini de taşımaktadır. Çünkü dünya genelinde yaşayan Musevilerin toplam dünya nüfusu içindeki oranı hiçbir dönem %1'i aşmamıştır. Fakat bu din küçük bir nüfus barındırsa da göçler sonucunda tüm kıtalara yayılarak geniş bir coğrafi dağılım göstermiş, daha da

önemlisi küresel politika ve uluslararası ilişkilerin biçimlenmesinde en etkili dinsel ve kültürel diasporalardan birini oluşturmuştur.

Kıtalar ve ülkeler bazında dünyadaki Musevilerin coğrafi dağılışı ile ilgili aşağıdaki tespitler yapılmıştır (Lukanov, Bojinov & Dimitrov, 2005; Traykov, 2003):

- ABD (8,8 milyon), İsrail (6,2 milyon), Rusya (2,9 milyon), Kanada (658 000), Fransa (607 000), Birleşik Krallık (590 000), Ukrayna (468 000) ve Arjantin (386 000) dünyada en çok Musevi barındıran ülkelerdir (Grafik 8). Çok az sayıda Musevi toplumu Belçika, Lüksembourg, Hollanda, Macaristan, Avusturya, İsviçre, Almanya, Moldova, Beyaz Rusya, Litvanya, Letonya, Estonya, Danimarka, İsveç, gibi Avrupa ülkelerinde yaşasa da bu dinsel azınlık bu ülkelerdeki toplam nüfusun %2'sini dahi oluşturmamaktadır.

- Dünyada en fazla Musevi nüfusu barındıran kıtalar Asya, Kuzey Amerika ve Avrupa'dır. Okyanusya, Afrika ve Güney Amerika'daki Museviler hem dağınık bir coğrafi dağılışı gösterirler, hem de sayıları çok azdır. 2004 yılında Asya kıtasında yaşayan Musevilerin toplam sayısı 8 milyonu, Kuzey ve Güney Amerika'da yaşayanların sayısı 9,5 milyonu, Avrupa'dakilerin sayısı ise 2 milyonu aşmaktadır. Asya kıtasında az sayıda Musevi barındıran ülkelerin başında Gürcistan, Azerbaycan, Lübnan, Suriye, Irak, İran, Türkiye ve Özbekistan gelir.

- Afrika kıtasında küçük Musevi toplumları barındıran ülkelere örnek olarak Tunus, Zimbabve ve Güney Afrika Cumhuriyeti gösterilebilir. Amerika kıtasında en çok Musevi ABD, Kanada ve Arjantin'de yaşamaktadır, fakat bu ülkelerin dışında az sayıda da olsa Kosta Rika, Panama, Venezuela, Brezilya, Şili ve Uruguay gibi ülkelerde de Museviler dağınık ve küçük bir dinsel azınlık olarak yaşamaktadırlar. Okyanusya kıtasında en çok sayıda Musevi'nin yaşadığı ülke Avustralya'dır. Fakat bu dinsel azınlığın toplam ülke nüfusu içindeki oranının %0,5 olduğu da unutulmamalıdır. Görüldüğü gibi Musevi diasporası dünyanın dört bir yanına dağılmış, çok sayıda ülkede varlığını ve kültürünü sürdürmeye çalışan, fakat sayıca küçük bir dinsel toplum oluşturmaktadır. Fakat küresel ölçekte Musevilerin toplam sayısı ile jeopolitik ve jeoekonomik güçlerin ters orantılı olduğu da bir başka gözlemdir.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmanın başlıca sonuçları şöyle özetlenebilir:

- 1900–2000 döneminde dünyadaki en yaygın dinlerinin dünya nüfusundaki paylarının oransal değişimine bakıldığında, Hristiyanların oranı %34,4'ten %33'e, Hinduların payları %12,5'ten %12,4'e ve Budistlerin payları %7,8'den %5,9'a gerilediği görülmüştür. Hristiyanlık içerisinde de Katoliklerin dünya nüfusu içindeki payı %16,8'den %15,2'ye, Ortodoksların payı %7,5'ten %4,1'e ve Protestanların payı da %7,4'ten %5,8'e düşmüştür (Tablo 1). Buna karşılık XX. yüzyılda evrensel dinler arasında sadece Müslümanların dünya nüfusu içindeki oranı %12,4'ten %19,6'ya yükselmiştir. Özellikle Avrupa kıtasındaki ülkelerin nüfusu azalırken, dış göçler ve yüksek doğurganlık oranlarına bağlı olarak Müslüman nüfusun hızla artması, bir yandan yükselen İslâm dalgasının hangi politik ve demografik yöntemlerle önlenebileceğinin tartışmalarını gündeme taşımakta, diğer yandan da bu dalganın kıtada yeni kimlik ve kültür çatışmalarına yol açıp açmayacağı sorularına yanıt aramaktadır.

- Savaşlar, sınır değişiklikleri ve özellikle göçler, ülkeler ve kıtalar bazında evrensel dinlerin coğrafi dağılışı büyük değişikliklere ve farklılaşmalara yol açmıştır. Örneğin Hintlilerin Endonezya'ya, Malezya'ya ve Singapur'a göç etmeleri ve bu ülkelerde kalıcı olarak yerleşmeleri bu Güneydoğu Asya ülkelerinde Hindu dinsel azınlıkların oluşmasına yol açmıştır. Slav kökenli vatandaşların uzun yıllardır ABD ve Kanada'ya göç etmeleri sonucunda bugün bu iki ülkede 9 milyondan fazla Ortodoks yaşamaktadır. Musevilerin Kanada'dan Avustralya'ya, Sibirya'dan İngiltere'ye, Arjantin'den Macaristan'a, Alaska'dan İsrail'e kadar olan geniş coğrafyada dağılmış olması, din sınırlarının esnekliğini ve göçlerin inanç sınırlarını genişletmedeki gücünü en iyi yansıtmaktadır. XX. yüzyılın ikinci yarısında binlerce Türk işçisinin Almanya, Belçika ve Hollanda gibi Batı Avrupa ülkelerine göç etmesi bu ülkelerde Müslüman kültür adacıklarının oluşmasına yol açmış ve İslâmiyet'in Avrupa'ya yayılmasında önemli bir etken olmuştur. Sadece Fransa ve Almanya'da 5 milyondan fazla Müslüman'ın yaşaması, Avrupa'daki medeniyetlerin ve inanç sınırlarının ne denli tartışılır ve değişken olduğunu göstermektedir. Fakat Sudan ve Nijerya'nın kuzey bölgelerinde Müslümanların,

güney bölgelerinde ise Hristiyanların yoğunlukta olması bu hassas inanç sınırlarının nasıl kolaylıkla aşılarak, kitlesel ölüm ve savaşılaraya yol açabileceğinin de kanıtıdır.

- Yugoslavya, Çekoslovakya ve SSCB'nin parçalanıp dağılmasında bu ülkelerin etnik ve dinsel nüfus yapı itibarıyla heterojen olmaları büyük rol oynamıştır. Son 20 yılda Sri Lanka, Bosna Hersek ve Ruanda'daki katliamlar, Çeçenistan, Dağlık Karabağ, Irak ve Filistin'deki çatışmalar, dinsel farklılaşmanın ne denli tehlikeli sonuçlara yol açabileceğinin örneklerini oluşturmaktadırlar. Bu nedenle toplum ve ülke içindeki dinsel uyuşmazlıklar ve bunların sonuçları XXI. yüzyılda dinler coğrafyasının en öncelikli konularından birisi olmaya devam edecektir.

- Son dönemde, bir yandan Ortodoksların yoğun olarak yaşadıkları eski sosyalist ülkelerin AB'ye üye olmasından bu ülkelere Batı Avrupa'ya yönelik olan dış göçler, diğer yandan Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı Kuzey Afrika ülkelerinden Fransa, İspanya ve İtalya gibi Katolik Avrupa ülkelerine yönelik olan dış göçler birçok AB ülkesinin dinsel nüfus dağılımını etkilemeye başlamıştır. Avrupa, Latin Amerika ve Asya ülkelerinden Avustralya, ABD ve Kanada gibi sanayileşmiş ülkelere yönelik olan Hindu, Budist, Ortodoks ve Müslüman göçleri de bu Anglo-Amerika ülkelerinin etnik ve dinsel dağılımını etkilemiştir. Müslümanlık Afrika'da ve Avrupa'da yayılırken, Budist felsefe çağdaş Batı Dünyası'nda dikkat çeker biçimde etkili olmaya başlamıştır. Özetle, bilgi, iletişim ve teknoloji çağının kaçınılmazlığı olan küreselleşme sonucunda, ülkeler arasındaki etkileşim ve göçler artmaya devam ettiği müddetçe, göç alan ve göç veren ülkelerin etnik ve dinsel yapıları da değişmesi kaçınılmazdır.

- Dinin evrensel olma özelliği dile göre daha yüksek olduğu gibi, toplum ve ülkeler arasındaki sosyal, kültürel ve politik etkileşimlerde de dinsel aidiyet dilsel aidiyetten baskındır. Küreselleşen dünyada dinsel toplumlar ve yansıttıkları "inanç coğrafyası" hem bölgesel hem de global ölçekte iktisadi ve siyasi coğrafyayı etkilediği gibi medeniyetlerin ve kültürlerin hassas sınırlarını da belirlemektedir. XXI. yüzyılın başında, dünyamızda dinin küresel olarak yükselişine tanık olunmuştur. Dinsel bilincin yoğunlaşması, uluslararası ilişkilerde dini liderlerinin ve dinsel söylemlerin ön plana çıkması, dinsel kökenli savaşlar ile dinsel terör dal-

galarının yükselmesi bunlara sadece birkaç örnektir. Böylece din, XXI. yüzyılın başında toplumsal etkisi ve sosyo-politik gücü gün geçtikçe artan ama aynı zamanda en çok tartışılan ve eleştiri oklarına maruz kalan kültürel kavramların başında gelmektedir.

- Soğuk savaş sonrasındaki postsosyalist dönemde uluslar ve devletler arasındaki en önemli farklılaşmaları politik veya ideolojik kimlikleri değil kültürel kimlikleri belirlemektedir. Yaşadığımız yüzyılda, etnik, dilsel ve dinsel aidiyetin her zamandan daha büyük bir önemi ve toplumsal önceliği olduğu görülmektedir. İki kutuplu dünyada görülen süper güçlerin rekabetin yerini medeniyetlerin ve kültürlerin çarpışmasına bırakmıştır (Huntington, 2002).

- XXI. yüzyılın toplumları arasında değerler ve ahlâki etkileşim, kültürel ve sosyal ilişkiler, gelenek-görenekler ile yaşama bakış açıları büyük farklılıklar göstermektedir. Dünya genelinde din olgusunun canlanması ile toplum ve ülkeler arasındaki bu kültürel farklar daha da artmaktadır. Bu nedenle bireysel ve toplumsal kültür kimliğinin en önemli unsurlarından biri olan din, bir yandan ulus ve devletleri birbirinden ayırmakta, diğer yandan ise onları birbirine yakınlaştırmakta ve bütünleştirmektedir. Din, bizler ile ötekileri, çoğunluk ile azınlığı bazen ayrıştıran ve uzaklaştıran, bazen ise yakınlaştıran ve kucaklayan hem barış hem de savaş unsuru olarak toplumları ve küresel jeopolitiği biçimlendirmeyi sürdürmektedir.

KAYNAKLAR

- Atasoy, E.** (2003) *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*. Bursa: Ezgi Kitabevi, ,
Natsionalen Statistiçeski İnstitut,
<http://www.nsi.bg/Census/StrReligion.htm> (20.04.2007)
- Dimov, N., Stoyanov, P., Ganev, H., Pironkova, Z. & Lazarova, E.**, (2002) *Geografiya i İkonomika za 11. Klas*, Sofiya: İzdatelstvo Prosveta,
- Doğanay, H., Özdemir, Ü. ve Şahin, İ.**, (2003) *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*, Aktif Yayınları
- Donçev, D., Karakaşev, H., Karastoyanov, S., Petrov, P., Manoilova, M., Kirilova, M.**, (2001) *Geografiya i İkonomika za 9. Klas*. Sofiya: İzdatelska Kaşta "Anubis",
- Dönmezer, S.** (1994) *Toplumbilim*. İstanbul: Beta Yayınları,
- Fotev, G.** (1999) *Kriza na Legitimnostta*", Sofiya: Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Akademiçno İzdatelstvo. Prof. Marin Drinov
- Gardner, G.** (2003) *Dinleri Sürdürülebilir Bir Dünya Arayışına Katmak*. Dünyanın Durumu Worldwatch Enstitüsü 20. Özel Baskısı, İstanbul: TEMA Vakfı Yayınları No: 40,
- Giddens, A.** (2000) *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayınevi,
- Güner, İ. ve Ertürk, M.** (2005) *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*. Ankara: Nobel Yayınları,
- Handelman, H.** (2004) *Üçüncü Dünyanın Meydan Okuyan İlerleyişi*, İstanbul: Kaktüs Yayınları,
- Hatskeviç, Y. G.**, (2004) *Entsiklopediçeskiy Spravoçnik Ves Mir. Strani. Flagi. Gerbi*. Minsk: Harvest,
- Huntington, S. P.** (2002) *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. İstanbul: Okuyan Us Yayın,
- Lakost, İ.** (2005) *Geopolitiçeski Reçnik na Sveta*, Sofiya: Knigoizdatelska Kaşta Trud,
- Lukanov, A., Bojinov, N. & Dimitrov, S.**, (2006) *Stranite v Sveta 2005-2006 Spravoçnik*, Sofiya: İzdatelstvo Gloriya Palas,
- Maksakovskiy, V. P.** (1993) *Geografiçeskaya Kartina Mira*, Yaroslav, Rusya: İzdatelstvo "Dobro",
- Özçağlar, A.**, (2001) *Coğrafyaya Giriş*, Ankara: Hilmi Usta Matbaacılık
- Rusanov, V., Küranov, D., Aleksandrieva, L., Makariev, P. & Yanovski, R.**, (1995) *Nie – Te Kratak Etnopolitiçeski Reçnik*, Sofiya: İzdanie na Asotsiatsiya AKSES,
- Sarıkcıoğlu, E.** (2002) *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Slaveykov, P. & Yankov, R.** (1997) *Geografiya na Naselenieto i Seliştata v Sveta*, Veliko Tarnovo: İzdatelstvo Faber,

Şenay, B. (2004) "Budizm", *Felsefe Ansiklopedisi* Cilt: 2, Editör: Ahmet Cevizci, İstanbul: Etik Yayınları, s. 874-879

Traykov, T. & Kazakov, B. (2004) *Religiozna Struktura na Naselenieto v Bulgariya – Formirane, Savremenno Sastoyanie i Teritorialni Različiya*, Veliko Tarnovo: Sotsialna i Kulturna Geohrafiya, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kiril i Metodiy", Peçat "Faber",

Traykov, T. (2003) *Svetovnite religii – Vaznikvane, Razvitie i Teritorialno Razprostranenie*, Sofiya: Spisanie "Obuçenieto po Geografiya", Broy 1,

Turan, Ş. (1994) *Türk Kültür Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınevi,

Tümer, G. ve Küçük, A. (1997) *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları,

Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (1998) *Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekân*, İstanbul: Çantay Kitabevi,

Tümertekin, E., (1994) *Beşeri Coğrafyaya Giriş*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, Üniversite Yayın No: 3819,

Volskim, V. V. (2001) *Sotsialno – İkonomiçeskaya Geografiya Zarubejnogo Mira*, Moskva: İzdatelstvo Drofa,

DİNLER COĞRAFYASI IŞIĞINDA BULGARİSTAN'DAKİ DİNSEL TOPLULUKLAR ¹

1. BULGARİSTAN NÜFUSUNUN DİNSEL YAPISI

Devlet sınırları içindeki dinsel inançların oluşturduğu renkli mozaik ve farklı toplulukların oluşturdukları dinsel azınlık dalları bazen o azınlıkları ülkedeki çoğunluğu oluşturan “gövde milletten” ve “ulus devletten” küçük ama tehlikeli dallara ayırmaktadır. Böylece ayrılıkçı-bölücü tehlikeler ortaya çıkmakta ve ülke bütünlüğü tehlike arz etmektedir. Bazen ise gelişen ulus ve vatan bilincine bağlı olarak dinsel ve etnik dallar ile ana gövde sağlıklı ve gönüllü bütünleşmektedir. Bu bağlamda ulusların etnik ve dinsel bileşimi, azınlıkların etnik ve dinsel aidiyeti hem dinler ve kültür coğrafyası açısından, hem de ulusal güvenlik ve jeopolitik açısından büyük önem taşımaktadır. Diğer yandan inanç sistemi ve dinsel tercihler farklı toplumların veya farklı dinsel azınlıkların gelenek ve göreneklerini, kültür, tutum ve davranışlarını, hatta politik tercihlerini belirlemektedir.

Bulgaristan'da dinsel ve etnik aidiyet ile kimlik bilinci farklı nüanslar yansıtmaktadır. Örneğin Musevilerde etnik ve dinsel kimlik örtüşmekte, hatta bütünleşmektedir. Bu nedenle Yahudi etnik kimliği ile Musevi dinsel kimliği bir bütün oluşturmaktadırlar. Ülkede yaşayan Pomaklarda Müslüman dinsel kimlik ön planda olup, etnik kimlik ya belirtilmek istenilmemekte, ya da bireyden bireye bu kimlik farklılık göstermektedir. Bazı azınlıklarda etnik ve dinsel aidiyet çatışmaktadır. Örneğin Gagavuzlar, Türk olmalarına ve Türkçe konuşmalarına rağmen, dinsel aidiyet olarak Ortodoks Hristiyanlığı tercih etmektedirler. Fakat Bulgaristan'da dinsel kimliği en değişken azınlık Romanlardır. Bulgarların yoğun olduğu yörelerde Hristiyanlığı tercih eden Romanların Türklerin yoğun oldukları yörelerde Müslümanlığı tercih ettikleri gözlenmektedir.

¹ Bu makalenin ilk yayınlandığı kaynak için bakınız: Atasoy, E. “*Dinler Coğrafyası Işığında Bulgaristan'daki Dinsel Topluluklar*”, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: VII, Sayı: 2, s. 57–76, (2008)

Tablo 1: 1887 – 1900 Döneminde Bulgaristan
Nüfusunun Dinsel Yapısı

Dini İnanç	Sayısal Dağılım			Oransal Dağılım (%)		
	1887	1893	1900	1887	1893	1900
Ortodoks Hristiyanlar	2.424.371	2.606.786	3.019.999	76.86	78.74	80.66
Müslümanlar	676.215	643.258	643.300	21.44	19.43	17.18
Museviler	24.352	28.307	33.663	0.77	0.86	0.90
Katolik Hristiyanlar	18.505	22.617	28.569	0.59	0.68	0.76
Protestan Hristiyanlar	1.358	2.384	4.524	0.04	0.07	0.12
Ermeni Gregoryenler	5.839	6.643	13.809	0.19	0.20	0.37
Diğer Dinler	1.461	—	326	0.04	—	0.01
Kendini Tanımlamayanlar	2.274	718	93	0.07	0.02	0.0
Toplam	3.154.375	3.310.713	3.744.283	100.0	100.0	100.0

Kaynak: NSI (2007) <http://www.nsi.bg/Census/StrReligion.htm>

Tarih boyunca farklı kültür, medeniyet ve devletlerin çatışma ve paylaşım sahnesi olan Bulgaristan etnik yapı bakımından olduğu gibi dinsel yapı bakımından da homojen olmayıp büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Osmanlı döneminde Müslümanların çoğunlukta olduğu Bulgaristan topraklarında, 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra Türklerin ve diğer Müslüman unsurların Anadolu'ya göç etmeleri sonucunda dinsel yapıda Hristiyanların lehine köklü bir değişme gözlenmiştir. Örneğin Tablo 1'de de görüldüğü gibi 1887–1900 döneminde Bulgaristan prensliğinde Ortodoks Hristiyanların oranı % 76,9'dan % 80,6'ya yükselirken aynı dönemde Müslümanların oranı % 21,4'ten % 17,1'e azalmıştır. Aynı yıllar arasında Yahudi, Ermeni ve Katoliklerde de bir artış olduğu gözlenmektedir.

Müslümanlar ve Hristiyanlar, Türkler ve Bulgarlar yaklaşık beş yüzyıl Osmanlı topraklarında birlikte kader birliği içinde yaşamışlar, bilim, sanat ve kültürlerini birlikte geliştirmişler ve kaçınılmaz olarak birbirlerinden etkilenmişlerdir. Bugün Bulgaristan sınırları içindeki yüz-

lerce köy, kent, dağ, dere, göl, ova vb. diğer coğrafi unsurların Türkçe adlar taşıması bunu kanıtlamaktadır.² Osmanlı yönetimi altındaki Türkler ile Bulgarların kader birliği Osmanlı-Rus Savaşı ile sona ermiştir. Bu savaş sonucunda 1878 yılında Yeşilköy Antlaşması imzalanmış ve daha sonra Berlin konferansı ile özerkliğini kazanan Bulgaristan, tek taraflı bir deklarasyonla 1908'de bağımsızlığını ilân etmiş ve 1909'da Osmanlı hükümeti bu ülkenin bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır (Birgül, 2001).

Osmanlı döneminde XIX. Yüzyıl'a kadar, Müslüman nüfusun egemen olduğu Bulgaristan'da Hristiyanlar azınlık durumundadırlar. Fakat 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda ülkenin bağımsızlık kazanmasından sonraki dönemde bir yandan Türk ve Müslüman nüfus miktarı hızla azalmaya başlamış, diğer yandan da ülke sınırları dışında kalan Bulgarların yeni kurulmuş vatanlarına göç etmeleri sonucunda ulusal nüfusta hızlı bir artış görülmüştür. Örneğin Tablo 1 ve 2'de de görüldüğü gibi 1880'de toplam Bulgaristan nüfusu sadece 2 milyon civarındayken (Kuyucuklu, 1987), 1887'de 3,1 milyonu, 1900'de 3,7 milyonu, 1920'de 4,8 milyonu ve 1934'te 6,0 milyonu aşmıştır. Bir başka anlatımla, 1887'den 1934'e kadar olan 47 yıllık zaman diliminde ülke nüfusu 2 kat artmış ama aynı dönemde de ülke içindeki Müslüman nüfus oranı % 21,4'ten % 13,5'e düşmüştür.

Ülke nüfustaki bu hızlı artışı iki temel etken belirlemiştir: Brinci etken, Bulgaristan devletinin toprak genişletmesi, yani Bulgar Prensliği ile Doğu Rumeli'nin birleşmesi ve ikinci önemli etken de ülke sınırları dışında, yani Dobruca, Makedonya ve Trakya bölgelerinde kalan Bulgar nüfusunun yeni kurulmuş vatanlarına göç etmeleri. Buna karşılık, Müslüman nüfus oranlarının 1887-1934 döneminde azalmasının iki ana nedeni vardır: Bağımsızlık sonrasında Bulgaristan'dan Anadolu'ya yönelik Türk göçlerin yoğunlaşması ve savaş yıllarında ölen Müslümanların yüksek oranı.

² Bulgaristan'daki coğrafi mekân ve unsurların Türkçe kökenli adları için bakınız: Aca-roğlu, 2007

Tablo 2: 1910 – 2001 Döneminde Bulgaristan Nüfusunun Dinsel Yapısı

Dini İnanç	1910	1920	1926	1934	1946	1992	2001
	Sayısal Dağılım						
Toplam	4.337.513	4.846.971	5.478.741	6.077.939	7.029.349	8.487.317	7.928.901
Ortodoks Hristiyanlar	3.643.918	4.062.097	4.569.074	5.128.890	5.967.992	7.274.592	6.552.751
Müslümanlar	602.078	690.734	789.296	821.298	938.418	1.110.295	966.978
Katolik Hristiyanlar	32.150	34.072	40.347	45.704	—	53.074	43.811
Protestan Hristiyanlar	6.335	5.617	6.735	8.371	—	21.878	42.308
Museviler	40.067	43.232	46.431	48.398	43.335	2.580	653
Ermeni Gregoryenler	12.259	10.848	25.402	23.476	—	9.672	6.500
Diğer Dinler	706	371	1.456	1.802	79.604	15.226	7.784
Kendini Tanımlamayanlar	—	—	—	—	—	—	308.116
	Oransal Dağılım - %						
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Ortodoks Hristiyanlar	84.0	83.8	83.4	84.4	84.9	85.7	82.6
Müslümanlar	13.9	14.3	14.4	13.5	13.3	13.1	12.2
Katolik Hristiyanlar	0.7	0.7	0.7	0.8	—	0.6	0.6
Protestan Hristiyanlar	0.1	0.1	0.1	0.1	—	0.3	0.5
Museviler	0.9	0.9	0.8	0.8	0.6	0.0	0.0
Ermeni Gregoryenler	0.3	0.2	0.5	0.4	—	0.1	0.1
Diğer Dinler	0.0	0.0	0.0	0.0	1.1	0.2	0.1
Kendini Tanımlamayanlar	—	—	—	—	—	—	3.9

Kaynak: Traykov&Kazakov, 2004

İkinci Dünya Savaşından sonra Bulgaristan nüfusunun dinsel yapısı ile ilgili bilgi veren ilk ve son nüfus sayımı 1946 yılında gerçekleşmiştir. 1946–1992 yılları arasında Bulgar Komünist Partisi'nin savunduğu sosyalist-ateist ideoloji doğrultusunda dinsel kimlikler reddedilmiş ve inanç özgürlüğü bastırılmış, böylece dinsel gruplandırmayı kabul etmeyen Bulgar yöneticiler nüfus sayımlarında din hanelerini boş bırakmışlardır. Bu nedenle 1946–1992 dönemine ait ülke nüfusu içindeki dinsel dağılım ile ilgili herhangi bir veri bulunmamaktadır (NSI, 2007). Böylece 1946 nüfus sayımına göre % 84,9 olan ülkedeki Ortodoks Hristiyan nüfus oranı, son nüfus sayımı olan 2001 yılında oransal olarak % 82,6'ya düşmüş ve aynı dönemde Müslümanların oranı da % 13,3'ten % 12,2'ye düşmüştür. 1887 yılında Bulgaristan'da 676.215 Müslüman bulunmaktayken bu sayı 1934'te 821.298'e ve 2001 yılında 966.978'e yükselmiştir (NSI, 2007). Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik yoğun dış göçlere rağmen, Müslüman ailelerdeki yüksek doğurganlık oranlarına bağlı olarak ülkedeki Müslüman nüfus oranı XX. Yüzyıl'da hiçbir zaman % 12'nin altına düşmemiştir.

2. BULGARİSTAN'DA YER ALAN BAŞLICA DİNSEL TOPLULUKLAR

Bulgaristan hem etnik hem de dinsel nüfus yapı itibariyle homojen değil, heterojen bir beşeri özellik göstermektedir. Bu nedenle diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Bulgaristan'da da azınlıklar renkli bir sosyokültürel mozaik oluşturmaktadırlar. Çalışmanın bu kısmında Bulgaristan'daki başlıca dinsel topluluklar Müslümanlar, Ermeni Gregoryenler, Museviler, Katolik, Protestan ve Ortodoks Hristiyanlar başlıkları altında irdelenmiştir.

2.1. Ortodoks Hristiyanlar

Rusya, Sırbistan, Makedonya, Ukrayna, Romanya ve Yunanistan'da olduğu gibi Bulgaristan'da da Ortodoks Hristiyanlar ülke nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturdıklarından dolayı, bu ülkeler Ortodoks ülkeleri olarak adlandırılmaktadır. 2004 yılında kapsadığı

6,5 milyon Ortodoks nüfus sayısı ile Bulgaristan dünyanın en kalabalık Ortodoks nüfusuna sahip ilk on ülkesinden biridir (Lukanov, Bojinov ve Dimitrov, 2005).

Son asırda da Ortodoksluk Bulgaristan'da en yaygın din olmaya devam etmiştir. Tablo 2'de de görüldüğü gibi 1910–1992 yılları arasında Bulgaristan'daki Ortodoks Hristiyanların sayısı 3,6 milyondan 7,2 milyona yükselmiş ve aynı dönemde ülke nüfusu içindeki nüfus payları da % 84'ten % 85,7'ye yükselmiştir. Fakat yoğun dış göçler, düşük doğum oranları ve negatif nüfus artışı sonucunda ülkenin toplam nüfusu 1989 yılından beri hızla azalmakta ve buna paralel olarak bir yandan etnik Bulgarların diğer yandan ise egemen din olan Ortodoksların nüfusları da azalmaktadır. Örneğin son iki nüfus sayımında elde edilen verileri karşılaştırdığımızda 1992 yılında 7,2 milyon olan Ortodoks Hristiyanların sayısı 2001 yılında 6,5 milyona düşmüştür. Böylece Ortodoksların ülke nüfusundaki payları da % 85,7'den % 82,6'ya gerilemiştir (NSİ, 2007). Yani 9 yıl gibi kısa bir zaman diliminde Bulgaristan'daki Ortodoks nüfus yaklaşık 722.000 azalmıştır. Düşük doğurganlık oranları, din değiştirme ve dış göçler Ortodoks nüfusun azalmasının başlıca tetikleyici unsurlarıdır.

Ortodoks nüfusun Bulgaristan'daki coğrafi dağılışı ve bu dinsel topluluğun başlıca özellikleri ile ilgili aşağıdaki tespitler yapılabilir (Slaveykov, 2006):

- Bulgaristan'daki en büyük kentlerin aynı zamanda en kalabalık Ortodoks nüfuslarını barındırdıkları gözlenmektedir. Örneğin, il (oblast) nüfuslarının ülke Ortodoks nüfus içindeki payları şöyle bir dağılım sergilemektedir: Sofya (% 17), Filibe (% 9), Varna (% 6), Eski Zağra (% 5) ve Burgaz (% 5). Böylece ülkenin en büyük beş kentinin Ortodoks nüfusunun % 42'sini kapsadığı görülmektedir. Oysa en düşük Ortodoks nüfus oranına sahip illerin başında Müslümanların çoğunlukta olduğu Kırcali, Razgrad, Eski Cuma, Şumnu, Silistre ve Smolyan (Paşmaklı) gelmektedir. Örneğin Türklerin yoğunlukta olduğu Kırcali ilinde Ortodoks Hristiyanların il nüfusu içindeki oranı sadece % 23'tür.

- Bugün Bulgaristan'da Ortodoks Hristiyanlara hizmet eden ülke genelinde 3030 kilise ve 166 manastır faaliyet göstermektedir. Ülkedeki Ortodoksların % 75'i kentsel yerleşmelerde ve sadece % 25'i kırsal yer-

leşmelerde yaşamaktadır. Ülkedeki etnik Bulgarların büyük kentlerde yoğunlaşması, Ortodoksların da aynı kentlerde yoğunlaşmalarına neden olmuştur. Benzer şekilde, Türklerin kırsal yerleşmelerde yoğunlaşması, Müslümanların da kırsal kesimde daha yüksek bir nüfus payına sahip olmalarına yol açmıştır.

• Bulgaristan'daki Ortodoks Hristiyanların etnik dağılımına baktığımızda bunların % 97'sinin Bulgar, % 2,5'inin Roman (Çingene) ve % 0,1'inin Gagavuz Türkü olduğu anlaşılmaktadır. Önümüzdeki yıllarda etnik Bulgarların nüfusu hızla azalmaya devam edeceğinden dolayı, Ortodoks nüfus sayısında da buna paralel bir azalma beklenmektedir.

2.2. Katolik Hristiyanlar

Nüfus sayısı olarak Katolikler; Ortodoks ve Müslümanlardan sonra Bulgaristan'ın üçüncü en kalabalık dinsel topluluğunu oluşturmaktadır. Son 10-15 yılda azalmış bir orana sahip olsa da, Katoliklerin Bulgaristan nüfusu içindeki yeri ve önemi, ayrıca ülkenin sosyokültürel yapısındaki işlevi büyüktür. Bu gün ülkede yaklaşık 70 Katolik kilise faaliyet göstermekte ve bu kiliseler genelde Katolik nüfusunun yoğun olduğu yörelerde yer almaktadırlar. Bulgaristan'da Katoliklerin % 72'si kentlerde yaşamakta ve Katolik nüfusun % 89'unu Bulgar ve geri kalan % 11'ini de Romanlar ve diğer etnik azınlıklar oluşturmaktadır. Katoliklerin Bulgaristan sınırları içindeki coğrafi dağılışına baktığımızda belirli oblastlarda yoğunlaştıklarını görebiliriz. Örneğin il nüfusu içinde Katolik nüfus oranının en yüksek olduğu yerlerin başında Filibe (% 3,2), Plevne (% 2,3) ve Veliko Tırnovo (% 1,3) illeri gelmektedir. Aslında ülkede yaşayan Katolik nüfusunun yaklaşık % 75'i bu üç ilde yaşamaktadır (Slaveykov, 2006).

Fakat coğrafi dağılışı açısından ülkedeki Katolik nüfusun en belirgin özelliklerinden birisi sadece belirli ilçelerde ve yörelerde yoğunlaşmış olmasıdır. Örneğin ülkedeki Katolik nüfusun büyük bir bölümü Rakovski, Belene, Kaloyanovo, Levski, Zıştovi, Hisarya ve Byala Slatina ilçelerinde konsantre olmuştur. Bu ilçelerde yaşayan toplam Katoliklerin sayısı 30.255'tir. Yani bu saydığımız ilçeler ülke Katolik nüfusunun % 69,1'ini barındırmaktadırlar. Rakovski ilçe nüfusunun % 56,4'ü Katolik olduğun-

dan dolayı, bu ilçe Bulgaristan'da Katoliklerin başkenti sayılır (NSİ, 2007).

Tablo 2'de de görüldüğü gibi, Bulgaristan'da Katoliklerin sayısal değişimi istikrarsızlık ve dalgalanmalar göstermektedir. Örneğin, 1910–1934 döneminde sayıları artarken, 1992–2001 döneminde bu sayı azalmıştır. 1934 yılında Bulgaristan'da 45.704 kişi kendini Katolik olarak tanımlarken, 2001 yılında bu sayı 43.811'e düşmüştür. Yani 70 yıllık bir dönemde Bulgaristan'da Katoliklerin sayısı artmamış, tam tersi azalmıştır. 1934'te ülke nüfusunun % 0,8'i Katolik iken 2001'de bu oran % 0,6'ya düşmüştür (NSİ, 2007). Bulgaristan'daki Katolik nüfustaki azalmanın başlıca nedenleri olarak yaşlanma, yüksek ölüm oranları ve dış göçler gösterilmektedir (Slaveykov, 2006).

2.3. Protestan Hristiyanlar

Son yüzyılda Bulgaristan'da Katoliklerin sayısı azalırken, Protestanların sayısı sürekli artmaktadır. 1910 yılında ülkedeki Protestanların sayısı sadece 6.335 iken (ülke nüfusunun % 0,1'i) 1992 yılında sayıları 21.878'e yükselmiştir (ülke nüfusunun % 0,3'ü). Sadece 1992–2001 döneminde sayıları iki kat artarak 21.878'den 42.308'e yükselmiştir. Böylece XXI. Yüzyıl'ın başında Katolik ve Protestan Hristiyanların sayısı Bulgaristan tarihinde ilk kez eşitlenmiştir. Hatta Asenov'a göre Bulgaristan'da Protestan üyelerin sayısı 1989'da sadece 25.000 iken bu gün bu sayı 120.000'i aşmaktadır (Asenov, 1998). Görüldüğü gibi Bulgaristan'da yapılan resmi nüfus sayımında kendini Protestan olarak tanımlayanlar (42.308) ile Protestan Kilisesine üye olanlar (120.000) arasındaki fark neredeyse üç katıdır. Bu da dinsel aidiyet duygusu ile nüfus sayım sonuçlarındaki verilerin paralellik göstermediğine işaret eder.

Bulgaristan Protestanları kendini dinsel azınlık olarak kabul etmekte ve ülkede diğer dinlere gösterilen anlayış ve hoşgörünün kendilerine gösterilmediğini iddia etmektedirler. Bu nedenle bir yandan Ortodokslara ve Müslümanlara verilen hakların kendilerine de verilmesi gerektiğini, diğer yandan da ülke politik hayatında ve parlamentoda kendi temsilcileri olmaları gerektiğini savunmaktadırlar (Karapetrova&Koen, 1998).

Bulgaristan Protestan nüfusunun ülke içindeki coğrafi dağılışı ve başlıca özellikleri şöyle özetlenebilir (Slaveykov, 2006):

- Katoliklerden farklı olarak Protestan nüfus tüm ülkeye dağılmış durumundadır. Bulgaristan'da Protestan nüfusun coğrafi dağılışına baktığımızda, ülke Protestanlarının % 12'si İslimye'de, % 9,2'si Filibe'de ve % 8,7'si Montana illerinde yer aldıkları görülmektedir. Slaveykov'a göre bu illerde Protestanların fazla olmasının sebebi, çok sayıda Roman (Çingene) nüfusunun din değiştirerek Protestanlığı kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır. Ülkede Protestan nüfus oranlarının yüksek olduğu diğer iller arasında Sofya (% 7,7), Eski Zağra (% 7,0), Tatarpazarcığı (% 6,9), Yanbolu (% 6,5), Burgaz (% 5,5) ve Hasköy (% 4,4) gelmektedir.

- Ülkedeki Protestanların % 80'i kentlerde ve sadece % 20'si kırsal kesimde yaşamaktadır. Ayrıca belirgin olarak kadın Protestanların oranı erkeklerden daha fazladır. Bulgaristan'da özellikle kadınlar ve gençler arasında bu din hızla yaygınlaşmaktadır. Ülke Protestanlarının yaklaşık % 60'ı kadındır ve Katoliklerden farklı olarak Protestanların büyük bir bölümü 20 yaşın altındadır.

- Protestanlık tüm etnik grupları ve özellikle toplumun yoksul kesimlerini etkileyerek ülkede en hızlı yayılan dinlerin başında gelmektedir. Yoksul Roman vatandaşları arasında bu dinin hızla yaygınlaşması buna örnek gösterilebilir. Aynı bilgiyi Karapetrova ve Koen de doğrulamaktadırlar (Karapetrova&Koen, 1998). Roman nüfus oranlarının yüksek olduğu Lom, Kotel, İslimye, İhtiman ve Gurkovo ilçelerinde, Protestan nüfus oranlarının da yüksek olması bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca, Bulgaristan Devlet İstatistik Enstitüsünün 2001 yılındaki nüfus sayımı verilerine göre Bulgaristan'daki Protestanların yarısından fazlasının (24.651 kişi) Roman olduğu unutulmamalıdır (NSİ, 2007).

2.4. Museviler

Musevi dini etnik temeller üzerinde gelişen bir dindir. Çünkü bu dine inananlar otomatik olarak Yahudi milletine de mensup olmaktadır. Bu nedenle Musevi ve Yahudi kavramları neredeyse iç içe geçmiş kavramlardır. Dünyanın dört bir yanına dağılmış olan Yahudilerin 1948'e kadar devleti ve yurdu yoktu. İsrail devletinin kurulması ile birlikte Rus-

ya ve Bulgaristan'da dâhil olmak üzere birçok ülkede yaşayan Museviler İsrail'e göç etmeye başladılar.

1492 yılında İspanya Krallığını yöneten Fernando ve İzabela'nın Musevileri tüm krallık topraklarından arındırılması kararı almaları sonucunda, binlerce Musevi İspanya'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Böylece Bulgaristan'a gelen ilk büyük Musevi toplumları XV. Asırda İspanya'dan göç edip bu ülkeye yerleşen Sefarad Musevileridir. Daha sonraki yıllarda Fransa, Almanya, Avusturya, Macaristan ve Polonya gibi Avrupa ülkelerinden de binlerce Musevi baskı ve tehditler sonucunda Bulgaristan'a göç edip yerleşmişler, böylece Aşkenazi Musevi toplumu ortaya çıkmıştır. Fakat ülkedeki en eski Museviler Bizans ve Roma İmparatorluğu döneminde Balkan yarımada sında yaşayan Romanyot Musevileridir (Çınar, 2005). Böylece Bulgaristan'daki Yahudi toplumu kendi içinde Sefarad Musevileri, Aşkenazi Musevileri, Romanyot Musevileri ve daha sonra bunlara katılan Rus Musevileri olmak üzere dört büyük grupta toplanmıştır.

Popov'a göre 1880 yılında Bulgaristan'da yaşayan Musevilerin toplam nüfusu 20.000 civarındadır (Popov, 1916; akt. Slaveykov, 2006). Tablo 2'de görüldüğü gibi 1910 yılında Musevilerin ülkedeki nüfusu 40.067'ye ve 1934'te 48.398'e yükselmiştir. 1905 yılında Museviler Bulgaristan nüfusunun % 0,93'ünü oluştururken, 1926 yılında bu oran % 0,85'e düşmüştür (Piti, 1938). Daha sonraki yıllarda yapılan nüfus sayımlarında da görüldüğü gibi Musevi azınlığın ülke nüfusu içindeki oranı hiçbir zaman % 1'i aşmamıştır. Musevilerin coğrafi dağılışına baktığımızda bu azınlığın büyük kentlerde yoğunlaştığını görmekteyiz. Örneğin 1900 yılında Musevi sayısı 1.000'i aşan 11 Bulgar kenti olduğu anlaşılmaktadır: Sofya- 8.720, Filibe- 3.599, Rusçuk- 3.104, Vidin- 1.780, Tatarpazarcığı- 1.401, Varna- 1.312, Köstendil- 1.226, Yanbolu- 1.184, Şumnu- 1.088, Dupnitsa -1.087, Samokov- 1.078 (Çınar, 2005).

İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde Bulgaristan Musevilerinin hayatı tamamen değişmiştir. Sosyalizme geçiş ile birlikte ve İsrail devletinin kurulmasından sonra, özellikle 1948-1949 yıllarında binlerce Musevi Bulgaristan'ı terk etmiş ve bundan dolayı sayıları hızla azalmıştır. Sadece 25 Ekim 1948 ile 16 Mayıs 1949 arası dönemde Bulgaristan'dan İsrail'e göç etmiş olan Musevilerin sayısı 32.106'dır (Vasileva, 1992).

Baruh'a göre 1945 sonrasındaki sosyalizm döneminde, özel girişim ile özel mülkiyetin yasaklanması, ayrıca güçlü milliyetçilik ve din duyguları Musevilerin Bulgaristan'ı terk edip İsrail'e göç etmelerinin temel iki sebebidir (Baruh, 1998). Nüfus sayımı verileri bu göçün boyutlarını da yansıtmaktadır: Örneğin 1934 yılında Bulgaristan'da 43.335 Musevi yaşarken, 2001'de bu sayı 653'e düşmüştür (Traykov&Kazakov, 2004).

1989 sonrasındaki postsosyalist dönemde Bulgaristan'da iki büyük Musevi dış göçü yaşanmıştır: 1989–1992 dönemindeki birinci göç dalgasında yaklaşık 2.400 ve 1993–1997 dönemindeki ikinci göç dalgasında 858 kişi Bulgaristan'ı terk etmiştir (Baruh, 1998). Göç edenlerin % 80'den fazlası üniversite mezunu ve yaklaşık % 40'ı 28 yaşın altında olması, genç ve eğitilmiş Musevi nüfusun dış göçe katıldığını göstermektedir. Dış göçü tetikleyen temel etken ülkedeki sosyoekonomik krizdir. Çünkü göç eden Musevilerin büyük bir bölümü yoksulluk, işsizlik ve ekonomik bunalımı Bulgaristan'ı terk etmelerin de asıl sebep olarak göstermişlerdir (Baruh, 1998).

Son nüfus sayımında, yani 2001 yılında ülkede yaşayan 1.363 Musevi'den sadece 653'ü kendini Musevi dinine mensup olarak görmüş ve bu yönde nüfus istatistiklerine yazılmasını istemiştir (NSİ, 2007). Burada Musevi gerçek sayısı ile resmi nüfus sayımı arasındaki farkın neredeyse iki kat olması düşündürücüdür. Diğer düşündürücü tespit, 1992 yılında Bulgaristan'da yaşayan 2.580 Musevi'nin kısa bir zaman diliminde 653'e kadar düşmesi, yani dokuz yılda yaklaşık dört kat azalmasıdır.

Bugün Bulgaristan'daki tüm Museviler "Şalom" organizasyonu altında birleşmişlerdir ve 19 bölgesel teşkilât ile kültürlerini ve inançlarını yaşatmayı sürdürme çabası göstermektedirler (Çınar, 2005). Ayrıca Slaveykov'a göre ülkedeki Musevilerin % 50'den fazlası Bulgar dilini kendi ana dili olarak kabul etmektedirler ve sadece % 18'i İvrit dilini kendi ana dili olarak görmektedirler (Slaveykov, 2006).

2.5. Ermeni Gregoryenler

Bulgaristan'daki Ermeni Gregoryen dinsel topluluğu sadece Ermeni etnik kökene sahip vatandaşları kapsadığından dolayı, etnik din özelliği taşımaktadır (Slaveykov, 2006). Ancak, Bulgaristan'daki Ermenilerin sayısı ile Ermeni Gregoryen dinine mensup olanların sayısı aynı değildir.

Örneğin 2001 yılındaki son nüfus sayımında 10.832 Bulgaristan vatandaşı kendini Ermeni olarak tanımlarken, sadece 6.500 kişi kendini Ermeni Gregoryen dinsel topluluğun üyesi olarak tanımlamıştır. Ermeni Gregoryen kilisesinin yöneticilerine göre ise resmi olmayan verilere göre bugün ülkedeki Ermenilerin sayısı 20.000 civarındadır (Çınar, 2005).

Düşük nüfus artışı ve dış göçler sonucunda 1910–2001 döneminde Bulgaristan’da yaşayan ve Ermeni Gregoryen kilisesine bağlı olanların sayısı yarı yarıya azalmış; 12.259’dan 6.500’e düşmüştür (Traykov&Kazakov, 2004). Böylece Musevilerde olduğu gibi bu dine mensup olanlar da hem küçük bir dinsel azınlık oluşturmakta, hem de bu azınlık sayısal olarak hızla erimektedir.

Bulgaristan’daki ilk Ermeni göç ve yerleşmelerin tarihi IV-V. yüzyıl’a, yani Bizans Dönemine kadar eskilere dayanmaktadır. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu, doğu sınırında yer alan ve kendi devlet sınırı içinde yaşayan Ermenileri asker olarak Balkanlara sürmüş ve böylece ilk Ermeni toplumlar bugünkü Bulgaristan sınırları içinde ortaya çıkmıştır. Özellikle VII – XI yy. Döneminde Pavlikyan³ dini akımların yaygınlaşması ile Suriyeli ve Ermeni kökenli Pavlikyanların Bulgaristan’a yerleşmeye başlaması ile Ermenilerin nüfusu daha da artmıştır. Böylece XII. yüzyıl’da Bulgaristan’daki ilk büyük Ermeni Gregoryen kilise birlikleri kurulmuş ve faaliyete geçmiştir (Mitseva&Tanielyan, 1998).

Osmanlı döneminde ve özellikle XIX. yüzyıl’ın ikinci yarısında binlerce Ermeni Bulgaristan’a göç etmiştir. 1894–1896 döneminde Anadolu’yu terk eden binlerce Ermeni Makedonya’dan, Varna ve Burgaz limanlarından giriş yaparak Bulgaristan’a yerleşmiştir (Mitseva&Tanielyan, 1998). 1912–1918 yılları arasındaki Balkan ve Birinci Dünya Savaşı sonucunda, yine binlerce Ermeni Bulgaristan’a akın etmiştir. Bunun sonucunda son Ermeni göç dalgası ile 1922 yılında Çar Boris III hükümetinin girişimleri ile yaklaşık 25.000 Ermeni Bulgaristan’a yerleşmiştir. Böylece 1884 yılında Bulgaristan’da sadece 4.000 Ermeni yaşarken, 1926 yılında toplam sayıları 27.322’ye yükselmiştir (Çınar, 2005).

Bulgaristan’daki Ermeni etnik nüfus sayısındaki değişimlere paralel olarak Ermeni Gregoryen dinsel azınlığın da sayısı değişmiştir. Örne-

³ VII–XI yy. döneminde Bulgaristan’da yaşayan Eretik Hristiyanlara Pavlikyan denir.

ğın 1910 yılında ülkede 12.253 kişi Ermeni Gregoryen dinsel azınlığın mensubu iken, 1926'da bu sayı iki kat artarak 25.402'ye ulaşmıştır. Fakat son 80 yılda bu dinsel azınlığın nüfusu sürekli azalmaktadır: 1934'te 23.476, 1992'de 9.672 ve 2001 yılında 6.500 kişi (NSİ, 2007). Bazı uzmanlara göre nüfus azalmasının temelinde dış göçler ve doğum oranlarının azalması yatmaktadır (Slaveykov, 2006).

Bugün Bulgaristan'da yaşayan Ermeni Gregoryen Dinsel azınlığın % 96'sı kentlerde yaşamaktadır. Bu azınlığın büyük bir bölümü Filibe, Sofya ve Varna'da yaşasa da Rusçuk, Şumnu, Burgaz, Yanbolu, Eski Zağra, Tatarpazarcığı, Dobriç, Yukarı Cuma, Aytos, Razgrad ve Silistre gibi kentlerde de az sayıda ve dağınık da olsa Ermeni Gregoryenler yaşamaktadır (Mitseva&Tanielyan, 1998).

Bulgar hükümetleri son dönemde Ermeni Gregoryen dinsel topluluğuna büyük önem ve destek vermektedirler. 1989 yılı sonrasındaki postsosyalist dönemde "Erevan", "Vahan", "Hayer" gibi gazeteler tekrar yayınlanmaya başlamış, Ermeni kültür dernekleri ve Ermeni sivil toplum örgütleri çoğalmaya başlamış, hatta 1995 yılında ülkenin en büyük üniversitesi olan "Kliment Ohridski'de" Ermeni Filolojisi Fakültesi açılmıştır (Mitseva&Tanielyan, 1998). Fakat Bulgaristan'da devam eden sosyoekonomik bunalımın hala sona ermemiş olması, bir yandan düşük doğum oranları, diğer yandan Ermenistan, ABD, Kanada ve Batı Avrupa'ya yönelik dış göçler Ermeni Gregoryen dinsel azınlığın ülkede hızla erimesine yol açmaktadır.

2.6. Müslümanlar

Hıristiyanlardan sonra Bulgaristan'da yaşayan ikinci büyük dinsel topluluğu Müslümanlar oluşturmaktadırlar. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının bitişi ve daha sonraki dönemde Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra binlerce Türk ve Müslüman ülkeyi terk ederek Anadolu'ya göç etmiş ve bunun sonucunda ülkedeki Müslümanların oranı hızla azalmıştır. Örneğin 1876'da Bulgaristan nüfusunun neredeyse yarısını Müslümanlar oluştururken, 1910'da bu oran % 13,9'a gerilemiştir (Dayıoğlu, 2005).

XIX. yüzyıl'ın sonunda dış göçlere bağlı olarak ülkedeki Müslümanların nüfusu hızla azalmış olmasına rağmen, ülke içinde oransal

olarak hâlâ önemli bir paya sahip oldukları görülmektedir. Örneğin Tablo 1'e bakıldığında 1887 yılında Bulgaristan nüfusunun % 21,4'ü, 1900 yılında ise % 17,2'si Müslüman olduğu görülmektedir.

XX. yüzyıl'da özellikle Türk azınlığın Türkiye'ye göç etmesi sonucunda Bulgaristan'daki Müslüman nüfusun oranı daha da azalmıştır. Örneğin, Tablo 2'ye bakıldığında 1926–2001 döneminde Müslümanların ülke nüfusu içindeki oranı % 12,2 ile % 14,4 arasında değiştiği görülmektedir. 1910–2001 dönemindeki nüfus sayımlarında Bulgaristan'daki Müslümanların sayısı yaklaşık iki kat artmıştır. 1910 yılında ülkede yaşayan Müslümanların sayısı 602.078 iken 1992 yılında 1.110.299'a ulaşmıştır. 1989 sonrasındaki Postsosyalist geçiş döneminde yaşanan derin ekonomik ve sosyal kriz dış göçleri tetikleyerek, özellikle ülkede yaşayan Türklerin yasal ve yasal olmayan yollardan Türkiye'ye göç etmelerine ve tüm bunların sonucunda 2001 yılında ülkedeki Müslüman sayısının 966.978'e düşmesine yol açmıştır.

Bulgaristan'daki Müslümanların coğrafi dağılışına baktığımızda Doğu ve Batı Rodoplar ile Pirin, Deliorman ve Dobruca bölgelerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Ülkedeki son nüfus sayımına göre en yüksek Müslüman nüfus oranına sahip iller arasında Kırcali (% 69,6) ve Razgrad (% 53,7) gelmektedir. Bunları Şumnu, Burgaz, Filibe (Plovdiv), Yukarı Cuma (Blagoevgrad), Eski Cuma (Targovişte), Paşmaklı (Smolyan), ve Silistre takip etmektedir. Bulgaristan'daki Müslüman nüfusun 2/3'si bu 9 ilde yaşamaktadır. İlçeler bazında olaya bakıldığında, ülkede yer alan toplam 262 ilçeden 43'ünde Müslümanların çoğunluğu oluşturmaları bu dinsel azınlığın ülkedeki beşeri gücünü yansıtmaktadır. Vidin, Küstendil, Montana ve Pernik Bulgaristan'da en az Müslüman barındıran illerdir. Bu dört ilde sadece 831 Müslüman yaşaması bunu kanıtlamaktadır (NSI, 2007).

Bulgaristan'daki Müslümanların etnik dağılımına baktığımızda bunların yaklaşık % 75'i Türk, % 13'ü Pomak ve Bulgar ve % 12'si Romandır (Slaveykov, 2006). Burada Bulgar etnik nüfusunun % 2'sinin (131.531 kişi) Müslüman olması dikkat çekicidir (NSI, 2007). Bu olay 2001 yılındaki son nüfus sayımında Pomak ve Romanların bir bölümünün kendini Bulgar olarak tanımlamalarından kaynaklanmaktadır. Böylece Bulgar etnik nüfus içinde Pomak ve Romanların artışına paralel olarak Müslüman nüfus oranlarının da artışı iddia edilebilir.

Bulgaristan'daki Müslümanlar dört grupta incelenebilir: Sünni Müslümanlar, Alevi Müslümanlar, Roman (Çingene) Müslümanları ve Pomaklar. Hem Sünni hem de Alevi Müslümanlar Türk kökenli olduklarından dolayı, bu iki grup birleştirilerek Türk Müslümanları başlığı altında ele alınabilir. Fakat bu dört ana grup dışında, sayıları az olup büyük oranda Türk azınlığın içerisinde asimile olan ve kendini Türk kabul eden Tatarlar, Çerkezler ve Arnavutlar da ülkedeki Müslüman toplumun bir parçasını oluşturmaktadırlar. Ayrıca, Türk azınlığın içerisinde Ortodoks Hristiyan olan ve sayıları 1.500 civarında olan Gagavuzları da unutmamak gerekir (Stamenova, 1998). Çünkü Gagavuz Türkleri Müslüman olmasalar da Türk azınlığın bir parçası olarak Varna, Burgaz ve Şumnu yörelerinde yoğun olarak yaşamaktadırlar (Dayıoğlu, 2005).

Bugün Gagavuz Türkleri küçük ve dağınık azınlık grupları olarak Bulgaristan'da, Romanya'da ve Moldova'da yaşamaktadırlar. Doğu Ortodoks Kilisesine bağlı Hristiyan olan Gagavuzlar, Türkçe anadillerini ve Türk etnik kimliklerini tüm baskı ve asimilasyon girişimlerine rağmen korumayı başarmışlardır (Acaroğlu, 2007). Bulgarlaştırma ve asimilasyon sonucunda Gagavuz Türklerinin nüfusları hızla azalmaktadır. XX. yüzyıl'm başında nüfusları 10.000 civarında iken bugün 1.400'e kadar düşmüştür (Dayıoğlu, 2005).

Genelde kendilerini Türk hissedenden Tatar azınlığın nüfusu ise XX. yüzyıl'da sürekli bir sayısal azalma göstermektedir. Örneğin 1910 yılında Bulgaristan'da 18.224 ve 1965'te 6.430 kişi kendini Tatar olarak tanımlarken, 1975'te bu sayı 5.963'e, 1992'de 4.515'e ve 2001 yılında da 1.803'e düşmüştür (Çınar, 2005). Ülkedeki Tatar nüfusunun azalmasının üç ana nedeni vardır. Birincisi, 2001 yılında Bulgaristan'da gerçekleştirilen son genel nüfus sayımında kullanılan nüfus formlarında Gagavuzlara, Pomaklara, Tatarlara, Arnavutlara ve Çerkezlere yer verilmediğinden dolayı, yani ayrı bir azınlık olarak kabul edilmediklerinden dolayı, söz konusu azınlıkların nüfus sayısı ile ilgili kesin istatistiksel bilgiler mevcut değildir. İkincisi ise Tatarların büyük bir bölümü Türk adları taşımakta, Türkçe konuşmakta ve bundan dolayı kendilerini Türk azınlığı içinde gördüklerinden, nüfus sayımlarında kendini Türk olarak belirtmektedirler. Milliyetçi Bulgarlar Tatarların, Çerkezlerin, Pomakların asimile edilerek Türkleştirildiklerini iddia etse de bu kimlik değişim sü-

reci kendi isteği ile yani gönüllü olmuştur. Örneğin 1962 yılında Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin aldığı parti kararı ile Tatarların, Çingenelerin ve Pomakların Türkleşmesi karşıtı politikalar belirlenmiş ve yürürlüğe konmuştur (Antonov&Migleva, 1998).

Ancak bu baskıcı politikalar dahi Tatar Müslümanların kendilerini Türk hissetmelerine engel olamamıştır. 1989 yılında Türkiye'ye yönelik büyük göç dalgasında Tatar Müslümanların büyük bir bölümünün Bulgaristan'ı terk edip anavatan Türkiye'ye yerleşmeleri etnik kimlik aidiyetinin Türk olduklarının en iyi kanıtı olsa gerek. Fakat XX. Yüzyıl boyunca farklı tarihlerde Tatar topluluğun Türkiye'ye göç etmesi, bu azınlığın Bulgaristan'daki nicel erimenin üçüncü ana nedeni olarak gösterilebilir.

2.6.1. Türk Müslümanları

Bulgaristan Müslümanlarının başat ve asli grubunu Türkler oluşturmaktadırlar. 2001 yılındaki son nüfus sayımına göre 746.664 kişilik bir nüfus kitlesi ile ülke nüfusunun % 9,4'ünü oluşturan Türk azınlığı Deliorman, Dobruca ve Rodop bölgelerinde yoğunluk göstermektedir. Toplam nüfusunun % 10'dan fazlasını Türklerin oluşturduğu illere örnek olarak Kırcali (% 61,6), Razgrad (% 47,2), Eski Cuma (% 35,9), Silistre (% 34,3), Şumnu (% 29,1), Rusçuk (% 13,9), Burgaz (% 13,4), Dobriç (% 13,1), Hasköy (% 11,2) ve İslimye (% 10,5) gösterilebilir (Dayıoğlu, 2005). Bu saydığımız illerde Türklerin toplu yaşamaları ve diğer dinsel ve etnik gruplarla fazla etkileşime girmemeleri etnik ve kültürel bilinçlerini korumalarını sağlamıştır.

1992 nüfus sayımına göre Bulgaristan Müslümanlarının % 92,3'ü Sünni ve % 7,7'si Alevi Müslüman'dır. 2001 yılındaki son nüfus sayımında Sünni ve Alevi Müslümanlar ayrı ayrı olarak sayılmadıklarından dolayı, bu yıla ait veriler mevcut değildir. Ülke içinde iller bazında Alevilerin coğrafi dağılımına baktığımızda, Dobriç (% 19), Silistre (% 9), Razgrad (% 9), İslimye (% 7), Şumnu (% 5) ve Kırcali (% 5) en yüksek Alevi nüfus oranına sahip iller oldukları görülmektedir (Slaveykov, 2006). 2001 yılı nüfus sayımı verilerine göre Türk Alevilerin en çok ülkenin kuzeydoğu ilçelerinde yoğunlaştıkları anlaşılmaktadır. Örneğin ilçe nüfusu içinde Alevilerin oranı Kaynarca'da % 51,5'i, Kotel'de % 16,2, Dulovo'da

% 11,6'ı ve Kubrat'ta % 11,3'tür (NSI, 2007). Bu verilerden de anlaşıldığı gibi Türklerin yoğunlukta olduğu Deliorman ve Dobruca bölgelerinde Alevi azınlığı da yoğunluk göstermektedir. Bulgaristan'da Sünni ve Alevi Müslümanların birlikte yaşadığı köyler var olduğu gibi, sadece Alevilerin yaşadığı köyler de vardır. Razgrad ilinde yer alan Mıdrevo, Sliven ilinde yer alan Yablanovo ve Kırçali ilinde yer alan Zvezden köyleri yalnızca Alevilerin yaşadığı kırsal yerleşmelere örnektirler (Dayıoğlu, 2005).

Bulgaristan'da yaşayan Alevi Türkleri, hem kültürel hem de dinsel bir azınlık oluşturmaktadırlar. Ancak Alevileri etnik azınlık olarak öne süren görüşler de vardır. Bir başka anlatımla Bulgaristan Alevilerini Türk milletinden koparıp, başka bir etnik topluma aitmiş gibi gösteren bilimsel tezler de vardır. Örneğin Bulgaristan'ın önde gelen demografi ve etno-coğrafya uzmanlarından Profesör Slaveykov, Bulgaristan Alevilerinin kutsal saydıkları Demir Baba Tekkesi⁴ hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar tarafından sevilmesi ve kutsal görülmesinden dolayı, Alevilerin Hristiyan kökenli oldukları iddiasında bulunmaktadır. Profesör Mizov'a göre ise Bulgaristan Alevileri asimile edilmiş Bulgarlardır (Slaveykov, 2006).

Aleviler ile Bulgarların aile yapısı, gelenek-görenek, bayramlar, folklor ve yaşam biçimlerini irdeleyen birçok Bulgar bilim uzmanı Alevilerin Türk değil Bulgar olduklarını kanıtlama çabasındadırlar. Oysa Aleviler Türkçe konuşmak tadırlar, Müslüman'dırlar ve Bulgaristan ile Türkiye arasında imzalanan göç anlaşmaları sonucunda binlerce Alevi kendini Türk hissettikleri için Türkiye'ye göç etmiştir. Böylece Bulgaristan'da "Kızılbaşlar" ve "Aliyanlar" olarak adlandırılan Aleviler, XXI. yüzyıl'da yeni bir asimilasyon ve kimlik çarpıtma politikaları ile karşı karşıya kalarak, Bulgarlaştırma ve Hristiyanlaştırma tehditlerini göğüslemek zorunda bırakılmaktadırlar.

2.6.2. Roman Müslümanları

Türklerden sonra Bulgaristan'daki Müslüman toplumun ikinci bü-

⁴ Demir Baba Tekkesi ve Bulgaristan Alevileri ile ilgili daha fazla bilgi almak için bakınız: Acaroğlu, 1998

yük dinsel grubunu Romanlar⁵ oluşturmaktadırlar. Bulgaristan'da birçok bilim uzmanı ve yazar, gelecek açısından ülke içindeki asıl jeopolitik ve etnodemografik tehlikenin Türklerin değil Romanların oluşturacağını savunmaktadır. Roman nüfusundaki hızlı artış, önümüzdeki yıllarda Bulgaristan'ı ciddi sosyokültürel ve politik sorunlarla karşı karşıya bırakabilir. 1900 yılında Bulgaristan'daki Romanların toplam sayısı 89.549 iken, 1934'te 149.385'e, 1992'de 313.396'ya ve 2001 yılında da 370.908'e yükselmiştir (Çınar, 2005). Bugün bu sayı resmi istatistiklerde 400.000 civarındaymış gibi gösterilse de bazı yazarlara göre Bulgaristan'daki Roman nüfusu 600.000'e hatta 800.000'e ulaşmaktadır (Çınar, 2005). Bazı uzmanların yapmış oldukları tahminlere göre 2050 yılında Bulgaristan'da Romanların nüfusu 1,5-1,8 milyona kadar yükselecek, böylece ülke nüfusunun yaklaşık % 30'unu Romanlar oluşturacak ve "Bulgar Devleti" yavaş yavaş "Çingene Devletine" dönüşecektir. Böylece 2050 yılında Romanlar ve Türkler Bulgaristan nüfusunun neredeyse yarısını oluşturacak, ayrıca bu yüzyılın sonunda büyük bir olasılıkla Bulgarlar kendi ülkelelerinde azınlık konumuna (% 45 - % 47'ye) düşeceklerdir (İvanov, 2005).

Romanlar, Bulgaristan'da saygınlığı en az olan, en yoksul, okullaşma oranı en düşük, işsizlik oranı en yüksek, en yüksek doğurganlık ama en düşük ortalama yaşam süresine sahip azınlık grubunu oluşturmaktadırlar (Tomova, 1998). Ülkedeki diğer etnik toplumlar tarafından dışlanan bu grup, kendi içinde kapalı olarak yaşadığından dolayı etnik ve dinsel aidiyet konusunda ikilem ve çatışmalar görülmektedir. Ötekileştirmeden uzaklaşmak, daha üstün ve daha saygın olan etnik veya dinsel gruba ait olmak Roman nüfusunda sıkça görülen bir sosyal değişim durumudur. Tüm bunlar Roman azınlığı içinde geniş bir sosyal, kültürel, etnik ve dinsel çeşitlilik yelpazesinin oluşmasına yol açmıştır. Romanların bir bölümü kendini Bulgar, diğer bir bölümü ise kendini Türk olarak tanımladıkları için, toplam sayılarını belirlemek neredeyse imkânsızdır. Etnik kimlikte olduğu gibi dinsel kimlikte de aynı çelişkiler görülmektedir. Kendini Bulgar olarak tanımlayan Romanlar, genelde Müslüman

⁵ 1971 yılında Londra'da yapılan Birinci Dünya Romanlar kongresinde tüm dünyadaki Çingenelere, etnik ve dinsel farklılık gözetmeksizin Roman denilmesi karara bağlanmıştır (kaynak: Çınar, 2005)

Romanları oluşturunken, kendini Türk olarak tanımlayan Romanlar da Hristiyan Romanları oluşturmaktadırlar. Böylece Hristiyan Romanlar Bulgarların yoğun yaşadıkları yörelerde, oysa Müslüman Romanlar Türklerin yoğun olarak yaşadıkları yörelerde ikamet ettikleri görülmektedir (Dayıoğlu, 2005).

Bulgaristan'daki Romanlar hem etnik hem de dinsel bileşim bakımından heterojen bir özellik göstermektedirler. Bulgar bilim uzmanlarının yapmış oldukları anket çalışmalarında ülkedeki Romanların % 47'si kendini Bulgar Çingenesi, % 46'sı Türk Çingenesi ve % 5'i Romen Çingenesi olarak tanımlamışlardır (Tomova, 1998). Romanlar arasında etnik aidiyet ve toplumsal bütünlük de gözlenmemektedir. Örneğin Bulgaristan Romanları Kardaraş, Trakiya Kalaycıları, Burgucular, Türk Çingeneleri, Bulgar Çingeneleri, Kopanarlar, Gacallar gibi farklı alt topluluklar içinde kendini gruplandırmaktadırlar. Ülke genelinde yapılan anket çalışmalarında sadece Bulgar Çingeneleri arasında 21 alt sosyokültürel grup ve Türk Çingeneleri arasında da 18 alt sosyokültürel grup olduğu tespit edilmiştir (Tomova, 1998).

Dinsel aidiyet ve dini tercihler yönünden Bulgaristan'daki Romanlar heterojen ve değişken bir özellik göstermektedirler (Tomova, 1998). Çınar'a göre Bulgaristan Romanlarının yaklaşık % 60'ı Hristiyan ve % 39'u Müslüman'dır. Bir başka anlatımla Bulgaristan Müslüman nüfusunun % 11'ini Romanlar oluşturmaktadırlar. Ayrıca unutulmaması gerekir ki ülke Protestan nüfusunun önemli bir bölümünü de Romanlar oluşturmaktadır (Çınar, 2005). Fakat Poulton'a göre Bulgaristan Romanlarının % 75'i Müslüman ve % 25'i Ortodoks Hristiyan'dır (Poulton, 1993). 1992 yılında yapılan nüfus sayımında ise Romanların % 59,7'si kendini Hristiyan ve % 39,7'si de kendini Müslüman olarak tanımlamışlardır (Tomova, 1998). Görüldüğü gibi Bulgaristan Romanlarının dinsel dağılımı konusunda farklı kaynaklar farklı bilgiler sunmaktadırlar.

İlona Tomova ve meslektaşlarının Bulgaristan genelinde yapmış oldukları etnik alan araştırmasında Romanların dinsel tercihleri konusunda aşağıdaki sonuçlara ulaşmışlardır (Tomova, 1998).

- Romanlar arasında batıl inançlar, büyücülük, astroloji ve falcılık diğer dinsel topluluklara göre çok daha yaygındır.
- Roman topluluğunda dinsel kurumlardan uzaklaşma ve din gö-

revlilerine karşı güvensizlik, diğer dinsel topluluklardan daha belirgin ve yaygındır.

- Kendini Türk olarak tanımlayan Romanların dinsel inancı Kendini Bulgar olarak tanımlayan Romanlardan daha zayıftır.

- Zor yaşam koşullarında, yoksulluk ve işsizlik ile pençelesen Romanlar arasında Protestanlık hızla yayılmaktadır. Fakir ve çaresiz Romanları hedef olarak seçen Protestan misyonerler bu topluluk içinde yaygın bir dinsel propaganda başlatmışlar ve üye sayılarını hızla arttırmışlardır. Örneğin Bulgaristan Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 2001 yılındaki nüfus sayımı verilerine göre Bulgaristan'daki Protestanların yarısından fazlası (24.651 kişi) Romandır (NSI, 2007).

Bulgaristan'da yaşayan Romanların coğrafi dağılışına bakıldığında bu azınlık nüfusunun büyük bir bölümünün kentlerde ve özellikle büyük kentlerin yoksul banliyölerinde yaşadığı görülmektedir. İşsizlik ve daha kaliteli yaşam olanakları ümidiyle Romanların büyük bir bölümü kırsal yerleşmeleri terk edip kentlere göç etmiştir. Örneğin, iç göçler sonucunda 1956 yılında ülkedeki Roman nüfusunun sadece % 27'si kentlerde yaşarken, 2001 yılında bu oran % 65,5'e ulaşmıştır (Slaveykov, 2006). Filibe, Sofya, Eski Zağra, Tatarpazarcığı, Montana, İslimye, Varna, Plevne ve Burgaz, Bulgaristan'da en yüksek Roman nüfusuna sahip iller olarak dikkat çekmektedir (Slaveykov, 2006).

Romanlar, Bulgarlardan ve Türklerden sonra Bulgaristan'ın en büyük etnik topluluğunu oluşturmaktadırlar. Roman nüfus oranlarının 1950'deki % 3'lerden 2050'de % 30'lara yükselmesi, yani bir yüzyılda 10 kat artması, uzun dönemde ise Bulgar ve Roman nüfus sayılarının eşitlenmesi, sadece Bulgaristan'ın etnik, sosyal ve kültürel kimliğinde derin değişimler yaratmakla kalmayıp, siyasal birlik ve devlet güvenliği açısından da önemli sonuçlar doğurabilecektir. Unutulmaması gerekir ki 2003 yılında Bulgaristan'da dünyaya gelen 67.359 bebekten sadece % 60'ı Bulgar kökenlidir (İvanov, 2005). Bu nedenle Bulgar hükümeti bir yandan Roman nüfusunun eğitim ve kültür seviyesinin yükseltilmesine, bir yandan göçebelikten vazgeçirip onlara yeni istihdam ve yerleşme alanları oluşturmaya, diğer yandan ise sağlık koşullarını iyileştirmeye ve aile planlaması ile bu etnik azınlığın doğurganlığını düşürmeye çalışmaktadır (Atasoy, 2007).

2.6.3. Pomak Müslümanları

Balkan Türkleri ve Müslüman azınlıklar üzerinde çok sayıda çalışması olan Memişoğlu "Balkanlarda Pomak Türkleri" kitabında Pomakların tarihi geçmişini, Balkanlara gelişini, kökenini ve kültürel özelliklerini şöyle açıklamaktadır: "Pomak Türkleri çalışkan, cesur ve İslâm-Türk kültür ve medeniyetini tamamıyla benimsemiş bir Türk topluluğu olarak tanınmaktadırlar. Fakat onların menşei ve tarihi geçmişi ile ilgili bugüne kadar ciddi ilmi araştırmalar yapılmamış olmasından dolayı bu konu çeşitli yorumlara neden olmuştur. Bulgarlar Pomak Türklerini "Müslümanlaştırılmış Bulgarlar", Yunanlılar ise "Müslümanlaştırılmış Grekler" olduklarını iddia etmektedirler. Tabii bunların tarihi gerçeklerle ilgisi yoktur, çünkü belgeler tetkik edildiğinde Pomak Türklerinin XI. Asırda Pirin ve Vardar Makedonya'sıyla Rodoplara yerleşmiş olan Kuman Türklerinin torunları olduğu ortaya çıkmaktadır. Kuman Türklerinin daha XI. yüzyıl'da Balkanlara geldikleri, Şamanizmi terk ederek Müslümanlığı kabul ettikleri ve daha sonra Osmanlılarla kaynaştıkları bilinen tarihi bir gerçektir" (Memişoğlu, 1999). Pomakların geçmişte Balkanlar'a yerleşen Kuman Türklerinin uzantıları olduklarına dair görüşler birçok başka makale ve kitapla desteklenmektedir (Dayıoğlu, 2005).

Bulgar tarihçilerin ve resmi makamların iddialarına göre Osmanlılar Pomakları zorla Müslümanlaştırmışlardır, bu nedenle onların asıl kökeni Bulgar'dır (Marinov, 1994). Tarihsel belge ve kanıtlardan yoksun olan bu iddia Bulgaristan hükümetlerinin belirlediği jeopolitik ve demografik hedeflere ulaşabilmek için sadece bir propaganda unsurudur. Çünkü yüzyıllar boyunca Osmanlılar, Balkanlardaki bütün etnik ve dinsel azınlıklara dil, din ve kültür özgürlüğü vermişlerdir. Kaldı ki Bulgar tarihçilerin öne sürdükleri iddialar doğru olsaydı, Balkanlardaki milletler ve azınlıklar etnik ve dinsel benliklerini, ulusal ve kültürel aidiyetlerini bugüne kadar korumayı başaramazlardı (Memişoğlu, 1999). Aslında Osmanlıların yapmadığı asimilasyonu Bulgarlar Pomaklar üzerinde uygulamışlardır. 1912, 1942, 1948, 1962 ve 1971-1974 yıllarında "öze dönme politikası" doğrultusunda Pomak azınlığının isimleri tam beş kez

değiştirilmiştir (Dayıoğlu, 2005). Bir yandan Müslüman-Türk isimleri zorla Bulgar-Slav isimlerle değiştirilmiş, bir yandan da Pomak köylerine papazlar gönderilerek zorla Hristiyanlaşmaları yönünde yaptırımlar uygulanmıştır. Söz konusu Bulgarlaştırma ve Hristiyanlaştırma girişimleri sonucunda 1913, 1945, 1952, 1964 ve 1990 yıllarında Pomak Türklerinin eski isimlerini almalarına tekrar izin verilmiştir (Eminov, 1997). Böylece 1912–1992 döneminde, yani 80 yıllık zaman diliminde Bulgaristan’daki Pomakların isimleri beş kez alınıp, beş kez geri verilmiştir. Böylece Bulgar yöneticileri asimilasyon mekanizmasını devreye koyarak Pomak Türklerinin onuru ve şerefini, etnik ve dinsel kimliğini yok etmeye çalışmışlar ama başaramamışlardır.

Bulgaristan’da Pomakların coğrafi dağılışına baktığımızda, bu azınlığın en yaygın görüldüğü bölgelerin başında Güneybatı Bulgaristan ile Rodop dağları gelmektedir. Özellikle Kırcali, Lofça (Loveç), Yukarı Cuma (Blagoevgrad), Gotse Delçev, Çepelare, Tatarpazarcığı, Teteven ve Paşmaklı (Smolyan) yöresi ülkedeki Pomak azınlığın büyük bir bölümünü barındırmaktadır. Örneğin Paşmaklı il nüfusunun % 70’i, Yukarı Cuma il nüfusunun % 16’sı ve Kırcali il nüfusunun % 7’si Pomak’tır. Kuzey Bulgaristan’da en çok sayıda Pomak barındıran il ise Lofça’dır (% 4). Çok daha az sayıda Pomak Filibe, Burgaz, Hasköy ve Razgrad illerinde yaşamaktadır (Çınar, 2005).

Bugün Balkan yarımadasında yaşayan Pomakların toplam sayısı 500.000’i aşmaktadır. Arnavutluk’ta 80.000 ile 120.000 arasında, Yunanistan’da 40.000 ve Makedonya’da 40.000 civarında Pomak yaşamaktadır. Bulgaristan’da ise Pomakların sayısı 150.000 ile 200.000 arasındadır (Georgieva, 1998). Hatta 1989 yılında Bulgaristan İçişleri Bakanlığının yapmış olduğu bir araştırmada Pomakların sayısı 270.000 olarak belirlenmiştir (Çınar, 2005). Ancak, Bulgaristan’da Pomak nüfus sayısını belirlemedeki güçlüklerin birçok nedeni vardır. Bunlar şöyle özetlenebilir:

- Bulgar bilim ve siyaset uzmanlarının neredeyse tamamı Pomakların Bulgar kökenli olduklarını iddia etmekte ve onları “Bulgar Müslümanlar” olarak tanımlamaktadırlar.⁶ Bulgarlaştırma ve etnik asimilasyon

⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Marinov, 1994

sürecinde binlerce Pomak vatandaşa zorla ve baskı ile Müslüman adları değiştirilerek Bulgar adları verilmiştir. Bu nedenle özellikle genç nesil Pomaklar arasında kimlik çatışması ve etnik aidiyet bunalımı çok yaygın sorunlardır.

- Dili Bulgarca, dini İslâm olan Pomaklarda dinsel kimlik çok belirgin olarak İslâm olup, etnik kimlik değişkenlik göstermektedir. Kendini Türk hisseden Pomaklar olduğu gibi, Arap, Bulgar, Yunanlı olarak kendini tanımlayanlar da vardır. 1993 yılında Bulgar Devlet İstatistik Enstitüsünün yapmış olduğu bir araştırmada Pomaklardan 70.251'i kendini Bulgar, 63.595'i Bulgar-Müslüman'ı ve 25.540'ı Türk olarak tanımlamıştır (Çınar, 2005). Doğal olarak bu verilere de şüphe ile yaklaşmak ve sorgulamak gerekir, çünkü Bulgar bilim uzmanları için Pomaklar Bulgar milletinin ayrılmaz bir parçasıdır ve asla azınlık olarak tanımlanmadıkları için nüfus verilerinin doğruluğu tartışılır.

- Romanlar ile birlikte Pomaklar Bulgaristan'ın en yoksul, en ezik ve en dışlanmış azınlığını oluşturmaktadırlar. Bu nedenle sosyalist dönemde işsizlik ve gelir düşüklüğü ile pençelesen binlerce Pomak yoksul köylerini terk ederek zenginleşme ve iş umudu ile kentlere göç etmiştir. Örneğin 1950 yılında Bulgaristan Pomaklarının % 10'u kentlerde yaşarken, bugün bu oran % 60'a ulaşmıştır (Çınar, 2005).

Tüm etnik Müslümanları inceledikten sonra, Bulgaristan Müslümanlarını diğer dinsel topluluklardan ayıran bazı demografik, sosyoekonomik ve coğrafi özellikler şöyle özetlenebilir:

- Ülkeedeki Müslüman nüfus Deliorman, Rodop dağları ve Dobruca gibi belirli bölgelerde toplu olarak yaşamaktadır. Diğer dinsel topluluklarla çok nadir evlenen Müslümanlar, kapalı ve içe dönük bir sosyokültürel özelliği göstermektedirler. Müslümanların demografik özelliklerine baktığımızda, doğurganlıkları diğer dinsel toplumlara göre bir hayli yüksektir. Bugün Bulgaristan'da neredeyse tüm ilçelerin nüfusları azalırken, Kotel, Kaynarca ve Yablanitsa gibi Müslüman nüfusun egemen olduğu ilçelerde ülke ortalamasından çok daha yüksek bir nüfus artışı dikkat çekmektedir. Bulgar uzmanlara göre, ülkede yaşayan Müslümanların çocuk ve aile değerleri, din ve yaşam anlayışı, kısaca onları Hristiyanlardan farklılaştıran sosyokültürel özellikler bu azınlıkların doğum oranlarının daha yüksek olmasını sağlamıştır (Mladenov & Dimitrov, 2005).

- Müslümanların okullaşma oranı, üniversite mezuniyet oranı Hristiyan topluluklara göre çok daha düşüktür. Hatta bazı meslek, uzmanlık alanı ve kariyer yükselme pozisyonların da ayrımcılık dahi gözlenmektedir. Örneğin Türk veya Müslüman bir kişinin subay, hâkim, jandarma, polis, sınır güvenlikçisi, istihbarat uzmanı olması neredeyse olanaksızdır. Astsubay bir Müslümanın subay, onbaşı bir Türk polisinin de binbaşı olması güçtür. Bulgaristan'da hem özel sektörde hem de devlet kurumlarında Müslümanların alt kademededen üst kademeye geçişleri sosyalizm döneminde olduğu gibi bugün de hala çok zor olmaktadır.

- 1992–2001 yılları arasındaki son iki nüfus sayımında Bulgaristan'daki Müslümanların sayısı % 12,9 veya 143.317 kişi azalmıştır. Bu sayısal azalma hem Sünni Müslümanları (% 11 azalma veya 112.801 kişi) hem de Alevi Müslümanları (% 35,5 azalma veya 30.516 kişi) kapsamaktadır (NSI, 2007). 1989 yılından sonra ülkede yaşanan derin sosyoekonomik krize bağlı olarak bir bölüm Müslüman nüfusun Türkiye ve Batı Avrupa ülkelerine göç etmesi ve düşmekte olan doğurganlık oranları bu azalmanın temel iki nedeni olarak gösterilebilir.

- Bulgaristan'daki dinsel ve etnik topluluklar arasındaki yoksulluk farklılaşması dikkat çekicidir. Örneğin 2003 yılında, fakir Bulgarların oranı sadece % 9,5 iken, fakir Türklerin oranı % 23,4'e ve ülkenin en yoksul kesimini oluşturan Çingenelerde ise bu oran % 63,8'e yükselmektedir (Slatinski, 2006). Bir başka değişle, refah seviyesi en yüksek olan Bulgar etnik grubunda doğum oranları en düşük ve ortalama yaşam süresi en uzun iken refah seviyesi en düşük olan Çingenelerde doğum oranlarının en yüksek olması ve yaşam süresinin en kısa olması dikkat çekicidir. Tüm bu örnekler, Bulgaristan nüfusunun sosyoekonomik ve demografik özellikler bakımından hem kırsal-kent, hem bölgesel, hem de etnik özellikler bakımından derin farklılaşmalar gösterdiğine işaret etmektedir.

- Aslında Bulgaristan'da yapılan nüfus sayımlarının (özellikle Türk ve Müslümanların demografik özellikleri) objektifliği, tarafsızlığı ve doğruluğu tartışılır. Bu konuda birçok örnek verilebilir. Örneğin 1992 yılında yapılan genel nüfus sayımında Yukarı Cuma (Blagoevgrad) yöresinin kırsal kesiminde yaşayan Pomaklar, kendilerini Türk olarak yazdırmaları üzerine Bulgaristan Parlamentosundaki milliyetçi milletvekil-

ri HÖH'ün⁷ Pomaklara baskı uyguladığı iddiasında bulunmuştur. Bu iddiayı destekleyecek herhangi bir delilin bulunmamasına karşın 39.550 kişinin kendisini Türk olarak yazdığından dolayı il sınırları içindeki nüfus sayım sonuçlarının bir kısmı iptal edilmiştir (Dayıoğlu, 2005). Sadece bu örnek bile Bulgar yöneticilerin gerçek demografik verilerle yüzleşmekten kaçındıklarını ve nüfus sayımlarını kendi lehine çevirmek için hiçbir girişimden kaçınmadıklarını göstermek için yeterlidir.

2.7. Diğer Dinlere Mensup Olanlar

Yukarıda sıraladığımız ve açıkladığımız dinsel toplulukların dışında Bulgaristan'da çok küçük sayıda da olsa diğer dinlere mensup küçük azınlık da yer almaktadır. Örneğin Beyaz Kardeşlik inancına mensup olanların sayısı 1992 nüfus sayımında 315 iken 2001'deki sayımda dört kat artarak 1.243'e yükselmiştir. 2001 yılındaki son nüfus sayımında ülkedeki Budistlerin sayısı 1.042, Krişnacıların sayısı 533, Bahai dinine inananların sayısı 105 ve Lüteranların sayısı da 23 olarak açıklanmıştır. Ayrıca 308.116 kişi, yani ülke nüfusunun % 3,9'u cevap vermemiş veya kendini herhangi bir dinsel toplumun üyesi olarak belirtmemiştir. Örneğin 2001 yılındaki son nüfus sayımında, Bulgarların % 2,3'ü, Türklerin % 3,1'i ve Romanların % 16,1'i kendi dinsel aidiyetini belirtmemiştir (NSI, 2007).

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kimliklerin, kültürlerin ve medeniyetlerin çatışmasının tartışıldığı, yöreselleşme ile küreselleşmenin savaştığı, ulusal devletlerin sorgulandığı bir yüzyıla girmiş bulunmaktayız. Bu yüzyılda ulusal, kültürel ve etnik aidiyet kadar dinsel aidiyet de önem taşımaktadır. Bu açıdan ülkelerin etnik ve dinsel bileşimi, ulusal nüfusun nitel ve nicel özellikleri gittikçe artan bir önem taşımaktadır.

Nüfus çok boyutlu, çok kapsamlı, mekân ve zaman içinde nitel ve nicel olarak değişen bir kavramdır. Nüfusun ekonomik, politik, jeostratejik,

⁷ Hak ve Özgürlükler Hareketi Partisi'nin (HÖH) büyük bir bölümünü Bulgaristan Müslümanları oluşturmakta ve 2007 yılında HÖH Bulgaristan'da iktidarda bulunan üç siyasi partiden biridir.

demografik ve kültürel boyutları olduğu gibi, sosyal, etnik ve dinsel boyutu da vardır. Bu çalışmada dinler coğrafyası açısından Bulgaristan'daki dinsel topluluklar ele alınarak bu ülkenin sosyal ve kültürel dokusu irdelenmeye çalışılmıştır. Böylece Bulgaristan'daki dinsel toplulukların bir yandan tarihsel geçmişteki beşeri serüveni irdelenmiş, bir yandan da bu toplulukların ülke içindeki coğrafi dağılışı ve demografik özellikleri ele alınmıştır. Bu açıdan nüfus ve dinler coğrafyası odaklı bu makale, aynı zamanda hem etnocoğrafya, hem de kültür coğrafyası ile yakından ilgilidir.

1989'dan sonraki postsosyalist dönemde Bulgaristan, derin ve karmaşık sosyokültürel, siyasi ve ekonomik çalkantılarla karşı karşıya kalmış, daha da önemlisi bağımsızlığını ve devlet varlığını tehdit eden çözümlenmesi güç derin bir demografik kriz içinde kendini bulmuştur. Bu demografik krizin sosyal, politik ve ekonomik boyutları olduğu gibi kültürel, etnik ve dinsel boyutları da vardır. Bu nedenle bu ülkedeki dinsel toplulukların demografik özellikleri, nitel ve nicel değişimleri Bulgaristan kadar Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. Çünkü bu ülkede yaşayan 750 000 civarındaki Sünni Türk, 60 000 civarındaki Alevi Türkü, 200 000'den fazla Pomak Müslümanı, 270 000'den fazla Roman Müslümanı, 2 000 civarındaki Tatar Türkü ve 1 500 civarındaki Gagavuz Türkü, Türk Dünyasının ve Müslüman kültürün Balkanlardaki uzantısıdır.

Bu çalışmada Bulgaristan'ın kültür ve dinler coğrafyasını biçimlendiren temel öğelerden biri olan dinsel toplulukların nitel ve nicel özellikleri ile coğrafi dağılışı irdelenmiş ve bunlara bağlı olarak Türkiye'yi de yakından ilgilendiren aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmıştır:

- Coğrafi konum olarak Asya ile Avrupa, Balkanlar ile Ortadoğu arasında bir köprü görevi üslenmiş olan Bulgaristan hem Karadeniz, hem Tuna hem de Balkan devleti olduğundan dolayı tarih boyunca Slavlar, Traklar, Kumanlar, Peçenekler, Tatarlar, Bizanslılar ve Osmanlılar gibi farklı milletlerin istilasına maruz kalmış ve doğal olarak farklı medeniyetlerin etkisinde kalmıştır. Tüm bunlara bağlı olarak Bulgaristan bir yandan 13 yüzyıllık tarihinde yaklaşık 8 yüzyılını başka ülkelerin egemenliği altında özgürlüğünü yitirerek sürdürmek zorunda kalmış, bir yandan da bu kültür etkileşimleri hem etnik hem de dinsel nüfus bileşimi açısından ülkeye büyük bir çeşitliliği miras olarak bırakmıştır. Bir başka

anlatımla Bulgaristan'ın coğrafi konumu, ülkenin tarih serüveni ve ulusal kültür özellikleri ülkenin bugünkü beşeri özelliklerini, bugünkü etnik ve dinsel yapısını biçimlendiren en önemli etkenlerdir.

- Balkan devletleri arasında en kalabalık Türk azınlığının yaşadığı ülke olan Bulgaristan, Cumhuriyet tarihinde ülkemize en fazla göçmen gönderen ülke unvanına sahiptir. Örneğin Tandoğan'a göre 1923–1989 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Müslüman nüfus miktarı 913.433'tür (Tandoğan, 1998). Zlatanova'ya göre ise 1989–1992 döneminde, yani sadece dört yıl gibi kısa bir zaman diliminde 344.849 Müslüman Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiştir (Zlatanova, 2005). Fakat yoğun dış göçler sonucunda önemli miktarda Müslüman nüfus kaybetmesine rağmen bugün Bulgaristan'daki Müslüman nüfusun oranı % 12'yi aşmakta, 2050 yılında ise % 30'u aşması beklenmektedir. Bu nedenle Hristiyan nüfus oranları azalırken Müslüman nüfus oranlarının yükselmesi Bulgaristan'daki demografik krizin nasıl ulusal güvenlik krizine dönüşebileceğinin ipuçlarını vermektedir (Slatinski, 2006).

- Son dönemde ülkede yaşanan demografik krize bağlı olarak, ülkenin hem etnik hem de dinsel nüfus dağılımı hızla değişmektedir. Tüm bunların sonucunda 2050 yılında Çingeneler ve Türkler Bulgaristan nüfusunun neredeyse yarısını oluşturacak, ayrıca bu yüzyılın sonunda büyük bir olasılıkla Bulgarlar ülke nüfusunun % 45'ini oluşturarak kendi ülkelerinde azınlık konumuna düşeceklerdir (İvanov, 2005). Bu nedenle ülkedeki demografik krizin hem etnik hem de dinsel bileşim açısından farklı boyutları ve sonuçları vardır.

- Son nüfus sayımında Ermeni Gregoryen, Katolik, Protestan, Musevi gibi Ortodokslar dışında kalan diğer Hristiyan dinsel azınlıkların toplamının ülke nüfusu içindeki payı % 1'i dahi aşmamaktadır. Daha da önemlisi 1992 ile 2001 nüfus sayımları karşılaştırıldığında Protestanlar hariç diğer tüm Hristiyan-Musevi azınlıkların sayısı azaldığına göre, bu azınlıkların ulusal nüfus ve kültür coğrafyasındaki etkilerinin gittikçe zayıflaması beklenmektedir.

- 1992 ile 2001 nüfus sayım verileri karşılaştırıldığında Bulgaristan'daki tüm 28 ilde Bulgar etnik nüfusun azaldığı görülmektedir. İller bazındaki bu oransal azalma Paşmaklı'da –14,8, Yambolu'da –8,0, İslimye'de –7,1 ve Montana'da –6,9'dur (NSI, 2007). Ülkede Bulgar ve

Ortodoksların sayısı azalırken, Müslüman nüfusunda görülen yüksek nüfus artışı bu nüfusun belirli bölgelerde toplu olarak yaşaması ile birleşince, ülke içinde “kültür adacıklarının” oluşmasına yol açmakta ve karmaşık olan ulusal beşeri yapının daha da hassas olmasına yol açmaktadır. Son nüfus sayımına göre Bulgaristan nüfusunun % 82,6’sını Ortodoks Hristiyanlar ve % 12,2’sini Müslümanlar oluşturmaktadır. Bir başka anlatımla Ortodokslar ve Müslümanlar ülke nüfusunun % 95’ini oluşturarak, Bulgaristan’ın en kalabalık iki dinsel topluluğunu meydana getirmektedirler. Ortodoks Hristiyanların çoğunluğu oluşturduğu Bulgaristan’da hızlı Müslüman nüfus artışının hangi etki ve sonuçları doğuracağını, daha da önemlisi Yugoslavya benzeri siyasal krizlere yol açıp açmayacağını zaman gösterecektir.

KAYNAKLAR

Acaroğlu, M. T. (1998) *Bulgaristan Alevileri ve Demir Baba Tekkesi*, İstanbul: Kaynak Yayınları

Acaroğlu, M. T. (2007) *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar I ve II*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık

Antonov, S. V. & Migleva, İ. (1998) *Tatari, Obştnosti i İdentiçnosti v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo Petekston

Asenov, B. (1998) *Religiite i Sektite v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo Poligraf

Atasoy, E. (2003) *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, Bursa: Ezgi Kitabevi

Atasoy, E. (2007) *Postsosyalist Dönemde Bulgaristan'da Yaşanan Demografik Kriz ve Yansımaları*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 8, Sayı 12

Baruh, E. (1998) *Evrei, Obştnosti i İdentiçnosti v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo Petekston

Berkay F. ve E. Atasoy, "Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış", *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 10, Sayı 18, s. 18-44 (2007)

Coşkun, B. D. (2001) *Bulgaristan'la Yeni Dönem, Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri*, Ankara: ASAM Yayınları

Çınar, İ. K. (2005) *Etniçeskite Maltsinstva v Balgariya*, Sofya: İzdatelska Kaşta Lik

Dayıoğlu, A. (2005) *Toplama Kampından Meclis'e. Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul: İletişim Yayınları

Eminov, A. (1997) *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, London, Institute of Muslim Minority Affairs, Hurst and Company

Georgieva, T. (1998) *Pomatsi – Balgarski Müslümani, Obştnosti i İdentiçnosti v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo Petekston

Güner, İ. & Ertürk, M. (2005) *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, Ankara: Nobel Yayınları

Natsionalen Statistiçeski İnstitut Republika Balgariya (NSI, 2007)

<http://www.nsi.bg/Census/StrReligion.htm> 20. 03. 2007 tarihinde elde edilmiştir.

İvanov, A. (2005) *Balgarskata Demografiska Agoniya*, Sofya: Spisanie Geopolitika, Broy 2

Karapetrova, R. & Koen, E. (1998) *Protestanti (Evangeliski Hristiyani), Obştnosti i İdentiçnosti v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo Petekston

Kuyucuklu, N. (1987) *Balkan Ülkeleri İktisadı 2: Bulgaristan*, İstanbul: İstan-

bul Üniversitesi Yayınları No: 3429

Lukanov, A. & Bojinov, N. & Dimitrov, S., (2005) *Stranite v Sveta 2005-2006 Spravočnik*, Sofya: İzdatelstvo Gloriya Palas

Marinov, P. (1994) *Balgarite Mohamedani*, Sofiya: İzdatelstvo Angelinov&Partnori

Mitseva, E. & Tanielyan, S. P. (1998) *Armentsi, Obştnosti i İdentiçnosti v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo Petekston

Memişoğlu, H. (1999) *Balkanlarda Pomak Türkleri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

Piti, B., (1938) *İstinata za Polojenieto na Evreite v Balgariya*, İzdatelstvo Probuda, Sofya

Popov, K., (1916) *Stopanstvoto na Balgariya*, Sofya

Poulton, H. (1993) *Balkanlar. Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*, İstanbul: Sarmal Yayınevi

Slatinski, N. (2006) *Natsionalnata Sigurnost i Demografskite Problemi na Balgariya*, Sofya: Spisanie Mejdunarodni Otnosheniya, Godina XXXV, Knijka 1

Slaveykov, P. (2006) *Etnogemografiya*, Sofya: Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski"

Stamenova, J. (1998) *Gagauzi, Obştnosti i İdentiçnosti v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo Petekston

Tandoğan, A., (1998) *Demografik Temel Kavramlar ve Türkiye Nüfusu*, Trabzon: Eser Ofset Matbaası

Tomova, İ. (1998) *Romi, Obştnosti i İdentiçnosti v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo Petekston

Traykov, T. & Kazakov, B. (2004) *Religiozna Struktura na Naselenieto v Balgariya – Formirane, Savremenno Sastoyanie i Teritorialni Razliçiya, Sotsialna i Kulturna Geohrafiya*, Veliko Tarnovo: Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kiril i Metodiy", Peçat "Faber"

Vasileva, B., (1992) *Evreite v Balgariya 1944-1952*, Sofya: Universitetsko İzdatelstvo

Zlatanova, V. (2005) *Vanşnata Migratsiya v Perioda na Prehod v Balgariya i Sotsialni Posledstviya*, Evropeyskoto Badeşte na Balgariya i Razvitieto na Naselenieto, Sofya: Tsentar za İzsledvane na Naselenieto pri BAN

BÖLÜM 4

GÖÇLER COĞRAFYASI YAZILARI

KÜRESEL ÖLÇEKTE GÖÇ SORUNSA LI VE GÖÇLERİN SINIFLANDIRILMASI

1. GÖÇ OLGUSUNUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Bir ülkenin nüfusu, o ülkenin “canlı dokusu” nu oluşturmaktadır, değişen, artan-azalan bir sosyal, kültürel, ekonomik ve jeopolitik doku. Bu “canlı doku”daki nitel ve nicel değişimler o ülkenin siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel değişimleri ile yakından ilişkilidir (Atasoy, 2007: 2). Dünya, kıta, ülke veya herhangi bir mekân üzerinde nüfusun dağılışı, yoğunluğu ve artışı sürekli bir değişim içindedir. Belirli bir zaman diliminde, belirli bir mekân üzerinde nüfustaki değişimleri belirleyen üç temel etken vardır: Doğum oranları, ölüm oranları ve göçler. Bu üç temel demografik etken nüfusun zaman ve mekân bazındaki değişimini ortaya koyarken, nüfusun nitel ve nicel boyutlarına da ışık tutmaktadır.

Disiplinler arası bir çalışma konusu olan göç, her şeyden önce çok tanımlı, çok anlamlı ve çok boyutlu bir kavramdır. Sosyologlar, tarihçiler, kent bilimciler, çevre bilimciler, coğrafyacılar, siyaset bilimciler, iktisatçılar, hukukçular, psikologlar ve demograflar göç olgusuna kendi bilim alanının penceresinden bakarak göç olayını farklı irdelemiş ve yorumlamışlardır. Bundan dolayı her bilim dalı, kendi uzmanlık alanına vurgu yaparak farklı “göç” tanımlamalarında bulunduğundan, yüzlerce “göç algısı” ve yüzlerce “göç tanımı” ortaya çıkmıştır.

Dil derneğinin yayınladığı Türkçe sözlükte “göç” kavramına dört farklı anlam yüklenmiştir (Uç, 1998: 508–509):

- Ekonomik, toplumsal ya da siyasi nedenlerle bireylerin ya da toplulukların bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine, bir ülkeden başka bir ülkeye gitme eylemi.

- Evden eve, taşınma, nakil.
- Göç sırasında taşınan ev eşyalarının tümü.
- Kimi hayvanların mevsim, iklim, besin miktarı vb. göre çevre değiştirmeleri.

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşıldığı gibi Türk Dilinde “göç” kavramına dört farklı anlam yüklenmiştir. Bir başka anlatımla, hem hay-

vanların, hem eşyaların, hem de insanların yer değiştirmesi "göç" olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Almanca "Wanderung", Fransızca "Migration", İngilizce "Migration" ve Rusça "Migratsiya" olarak adlandırılan "göç" kavramının kökeni Latince olup (Migratio) bir yerden başka bir yere yönelen nüfus hareketini yansıtır. Bu nedenle beşeri coğrafya açısından "göç" her şeyden önce bir nüfus hareketidir ve bu nüfus hareketi sonucunda belirli bir zaman diliminde, belirli iki farklı mekân parçasında nüfusun coğrafi dağılışı ve aritmetik yoğunluğunda mutlaka değişiklikler yaşanması gerekir (Gluşkovoy ve Simagin, 2008: 160).

İzmir'in hazırlanmış olduğu coğrafya terimleri sözlüğünde "göç, daha iyi, daha elverişli geçinme, yerleşme yolunu bulmak üzere bir yerden başka bir yere taşınma işi" olarak tanımlanmıştır (İzmir, 1986:139). Tümerterkin ve Özgüç'e göre "göç, bir idari sınırı geçerek oturma yerini devamlı ya da uzun süreli olarak değiştirme olayını ifade etmektedir" (Tümerterkin ve Özgüç, 2006: 236). Akkayan'a göre ise "göç, kabaca kişilerin hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere, tamamen ya da geçici bir süre için bir iskân ünitesinden (kent, kasaba, köy) bir başkasına yerleşmek amacıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme olayıdır" (Akkayan, 1979: 21).

Yukarıdaki tanımlardan da yola çıkarak "göç" kavramı ile ilgili aşağıdaki tespitler yapılabilir:

Göç her şeyden önce farklı nedenlerle (sosyal, politik, ekonomik vs.) gönüllü ya da zorunlu olarak, kesin bir şekilde ya da geçici süre ile yaşadığı mekânı terk etme olgusunu açıklamaktadır. Terk edenler ve başka mekâna yerleşenler insan, insan grubu ya da büyük beşeri topluluklar söz konusu olup, bir başka sözle insanların yer değiştirmesinden söz edilirse "dar anlamlı göç" tanımlaması yapılmış olur.

"Geniş anlamlı göç" tanımı yapıldığında ise hayvanların, malların, eşyanın, sanayi veya ticari ürünlerin, hatta endüstri kuruluşların bir yerden başka bir yere taşınması veya götürülmesi dahi söz konusu olabilir. Fakat hem dar hem de geniş göç tanımlarının ortak özelliği belirli bir zamanda, belirli mekânlar arasında hareket ve yer değişikliğinin olmasıdır.

Bazı bilim uzmanları bireylerin her yer değişikliğini göç olarak algılamakta, bazıları buna karşı çıkmaktadır. Bazı uzmanlar ise kişilerin mevcut yerleşim ve idari sınırlarının (köy, kasaba, kent, ilçe, il, ülke vb.)

mutlaka terk edilip başka yerleşme veya idari bölgeye yerleşmelerini göç olgusu için bir önkoşul kabul etmektedirler. Bazı uzmanlar ise ikametgâh adresinin değiştirilmesi olmadan diğer mekân değişiklikleri göç olarak kabul etmemektedirler. Bu bağlamda yaşadığı köyden her gün çalışmak için komşu kente gidip-gelen memur-işçi hareketlerini göç olarak kabul etmemektedirler.

Miçev gibi bazı nüfus uzmanları ise belli meslek grubundaki kişilere dikkat çekerek bunların başka ilçe, il veya bölgeye gitmelerine rağmen, bu nüfus hareketi iş ve meslek gerekliliği nedeniyle gerçekleştirildiğinden göç olarak kabul edilmemesini savunmaktadırlar. Turizm, kurye ve kargo çalışanları; görevdeki asker, jandarma, polis ve subaylar; tren, uçak, otobüs ve gemi gibi farklı ulaşım araçlarında çalışan personel; göçebe hayvancılıkla uğraşanlar vb. kişiler mesleğin gerekliliği sonucunda sıkça yer değiştirmelerine rağmen “göçmen” kabul edilmemeleri gerektiği gibi, yapmış oldukları yer değiştirme hareketi de “göç” olamayacağını savunmaktadırlar (Miçev, 2003: 64–65). Slaveykov ve Yankov’a göre bu kişilerin “göçmen” olarak kabul edilmemelerinin iki ana nedeni vardır: A) Adres-ikametgâh değişikliğinin olmayışı, B) Refah düzeyinde ve yaşam koşullarında değişikliğin olmayışı (Slaveykov ve Yankov, 1997: 196–197).

Özetle, öğrenci gezileri, dinlenme amaçlı turist hareketleri, günübirlik iş seyahatleri, eğitim-öğretim, spor veya rekreasyon faaliyetleri veya herhangi bir kursa, okula, üniversiteye gidip-gelmeler de hangi mekân birimleri arasında gerçekleşirse gerçekleşsin “göç” olarak kabul edilmemelidir (Miçev, 2003: 64–65).

Uluslararası kitlesel göçlerde göç veren ve göç alan ülkelerin toplam nüfus sayısında ve aritmetik nüfus yoğunluğunda değişimler olduğu gibi nüfusların yaş, istihdam ve cinsiyet yapısında da bazı değişimler görülmektedir. Bir başka anlatımla göç veren ve göç alan ülkelerin hem demografik ve sosyal yapısında, hem de kültürel ve ekonomik yapısında derin farklılaşmaların yaşanması kaçınılmazdır.

Sonuç olarak göçler ister bölge ve ülke, ister kıta veya dünya ölçeğinde gerçekleşsin, bunların derin sosyal, kültürel, ekonomik ve demografik etki ve yansımaları bulunmaktadır. Bu etki ve yansımalar hem göç veren hem de göç alan bölgenin sosyo-ekonomik ve demografik ya-

pısını doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Bir ülkenin yoğun göç alması veya yoğun göç vermesi o ülke nüfusunun yaş yapısını, doğum ve ölüm oranlarını, istihdam yapısını, aile ve kültür özelliklerini, nüfus artış hızını, etnik ve dinsel özelliklerini olumlu etkileyebildiği gibi bazı olumsuzluklara da yol açabilir. Göç eden nüfus kitleleri geldikleri ülkenin sosyo-kültürel özelliklerini gittikleri ülkelere taşıdıkları gibi, gittikleri ülkenin sosyo-kültürel özelliklerinden de derin bir şekilde etkilenmektedirler. Böylece göç veren ve göç alan ülkeler arasındaki sosyo-kültürel etkileşim kaçınılmaz olmaktadır (Alisov ve Horev, 2001: 145). Özetle, göçler bir yandan nüfusun coğrafi dağılışını ve nüfus artışını etkilemekte, diğer yandan da hem etnik ve dinsel yapıyı, hem de demografik ve sosyo-ekonomik yapıyı bölgesel ve küresel ölçekte değiştirebilme özelliklerine sahiptirler.

2. BAŞLICA GÖÇ KAVRAMLARI

Başol'a göre doğum yeri esasına dayanarak kullanıl metoda göre bir ülkede yaşayan nüfus "göç durumuna" göre üçe ayrılır (Başol, 1994: 98):

- Hiç göç etmemiş olanlar,
- Başka bir idari birimde (il, eyalet vb.) doğanlar,
- Yabancı bir ülkede doğanlar.

Göç ile ilgili konular bilimsel temel üzerinde ölçülüp/değerlendirilirken ve sonuçlandırılıp/tartışılırken en sıkça kullanılan kavramların başında şu 5 kavram gelmektedir: A) Alınan Göç, B) Verilen Göç, C) Net Göç Hızı, D) İç Göç, E) Dış Göç. Şimdi kısaca bu kavramları tanımlayıp açıklayalım.

Göçü tanımlamak üzere kullanılan kavramlardan birisi "alınan göç" diğeri ise "verilen göç"tür. Bir bölge, kıta ya da ülkede alınan göçten verilen göç değeri çıkartılıp binle çarpılırsa "net göç hızı" elde edilir (Şahin, 2007: 111–112). Bir başka anlatımla net göç, bir yerleşim yerinin veya bir ülkenin aldığı göçle verdiği göç arasındaki farktır (Mutluer, 2003: 11). Net göç hızı şu formülle gösterilir:

$$\text{Net Göç Hızı} = (\text{Alınan Göç} - \text{Verilen Göç}) * 1000$$

Bir bölge, kıta ya da ülkede veya herhangi bir mekân biriminde net göç hızı değerlerinin yüksek olması o mekânda nüfus hareketlerin yoğun

olduğunu göstermektedir. Bir mekân parçası, verdiğiinden fazla göç alıyorsa, net göç hızı pozitif değerler (+) gösterir, fakat alınan göç verilen göç değerlerinden düşük ise net göç değerleri negatif değerler (-) gösterir. Dünya genelinde en yüksek pozitif göç değerlerine sahip ülkelerin başında ABD, Almanya, Kanada ve Avustralya gelmektedir. Yine dünya genelinde en yüksek negatif göç değerlerine sahip ülkelerin başında Pakistan, Bangladeş, Tayland, Filipinler, İran ve Meksika gibi ülkeler gelir (Maksakovski, 2006: 137).

İnsanların belli bir bölgeye göç etmesi (içe göç) ya da o bölgeden dışarıya göç etmesinden (dışa göç) etkilenen bir şehir, bölge veya ülkedeki yıllık ortalama nüfus değişim hızı aşağıdaki formülle hesaplanır (Erdem, 2000: 122):

$$\text{Nüfus Değişim Hızı} = (\text{Doğumlar} + \text{İçe Göç}) - (\text{Ölümler} + \text{Dışa Göç})$$

İç göçlerin iki yönü vardır ve bunlar “içe göç” ve “dışa göç” olarak tanımlanır. Herhangi bir bölge ya da ilden, başka bir bölge veya ile olan göçler “dışa göç” olarak tanımlanırken, herhangi bir bölge ya da ilin başka bölge veya illerden aldığı göç olayı da “içe göç” olarak tanımlanır (Mutluer, 2003: 11). Son çeyrek yüzyılda Antalya, İstanbul, Bursa ve Mersin gibi illerin “içe göç” değerleri “dışa göç” değerlerinden çok fazla olması bu illerin yüksek miktarda göç aldıklarını, az miktarda ise göç verdiklerinin göstergesidir.

Türkiye’den örnek vermemiz gerekirse 1975–2000 döneminde en fazla göç miktarı alan ilk üç il sırasıyla ülkemizin de en kalabalık illeri olan İstanbul, Ankara ve İzmir’dir. Bu illeri Bursa, Adana ve Kocaeli takip etmektedir. Aynı dönemde göç eden nüfusun sayısal büyüklüğü dikkate alındığında, en çok göç veren illerin yine sırasıyla İstanbul, Ankara ve İzmir oldukları görülmektedir. Ayrıca 1995–2000 döneminde illerin net göç hızı (alınan göç-verilen göç) dikkate alındığında, Türkiye’de 23 ilin göçler nedeniyle nüfusun arttığı ve 58 ilin nüfusunun göçler nedeniyle azaldığı görülmektedir. Net göç hızına göre 1995–2000 döneminde en fazla göç alan iller Tekirdağ, Muğla ve Antalya’dır. Aynı dönemde net göç hızına göre en fazla göç veren iller ise sırasıyla Ardahan, Bartın ve Sinop’tur. Coğrafi Bölge bazında ise Marmara ve Ege en çok göç alan bölgelerimiz, oysa Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz en çok göç veren bölgelerimizdir (Yazıcı ve Koca, 2007: 181–182).

3. GÖÇ SORUNSALININ ÇOK BOYUTLULUĞU

Göçler oluşum ve gelişimine göre, sebep ve sonuçlarına göre birçok biçim almaktadır. Tanımlanması, algılanması ve türü ne olursa olsun bir yalın gerçek vardır ki Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası göçlerin hem nicel hem nitel yansıması küresel ölçekte giderek artmaktadır. Küreselleşmenin en çarpıcı özelliklerinden biri olan malların, fikirlerin, hizmetlerin ve sermayenin artan biçimde bölge ve ülkeler arasındaki dolaşımına, beşeri hareketlilik, yani insan kitlelerinin dolaşımı da kaçınılmaz olarak eklenmiştir. Turizm faaliyetlerinin hızlı gelişimi, medya ve diğer kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve özellikle ulaşım hizmetlerinin modernleşmesi ulus ötesi insan hareketlerin artmasına ve yaygınlaşmasına yol açmıştır. Böylece göç olgusu, bilimsel ve teknolojik olanaklardan yararlanarak “küçülen dünyada”, küresel değişimin en önemli aktörlerinden biri olmuştur. Bu bölgesel ve küresel değişimin olumlu yanları olduğu gibi, bazı olumsuzlukları da vardır.

Ülkeler ve kıtalararası göçlerin olumlu rol ve önemi şöyle özetlenebilir:

- İnsanlık tarihinin gelişimi ve hızlanmasında,
- Farklı medeniyetlerin ve toplumların kültürel ve teknik gelişiminde,
- Küresel ölçekteki ırkların ve büyük etnosların oluşumu, gelişimi ve coğrafi yayılmasında,
- Antik medeniyetlerin, orta çağ imparatorlukların ve bugünkü ulus devletlerin ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde,
- Farklı medeniyetler, kültürler ve devletler arasındaki karşılıklı etkileşiminde,
- Bilim, eğitim, sanat, savunma ve teknik buluşların coğrafi yayılmasında,
- Farklı etnik ve dinsel toplulukların birbirlerini tanımada ve kaynaşmasında,
- Küresel gen havuzunun zenginleşmesinde,
- Seyrek nüfuslu bölgelerin nüfuslanmasında,
- Yerleşime ve ekonomik faaliyetlere uygun ökümen alanların genişlemesinde,

- Küresel ve bölgesel ölçekteki bilimsel, ekonomik, siyasal, kültürel ve sportif faaliyetlerin yaygınlaşmasında,
- Sanayi, enerji, maden ve tarım ürünlerinin küresel ve bölgesel ölçekteki tanıtımı, kullanımı ve yaygınlaşmasında,
- Farklı karakterdeki yerleşmelerin yatay ve dikey sınırlarının genişlemesi ve yayılmasında,
- Bölgeler ve ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının giderilmesinde, kıtalararası ve uluslararası göçlerin küresel rol ve önemi çok büyüktür.

Ülkeler ve kıtalararası göçlerin olumsuz rol ve önemi şöyle özetlenebilir:

- Kıtalararası göçlerle bazı kıtaların ve ülkelerin ırksal, dinsel ve etnik yapısı gelen göçmen dalgaları ile olumsuz değişmesinde,
- Sömürge dönemlerinde bazı ırkların ve milletlerin sömürülmesi ve köleleştirilmesinde,
- Bazı ulusların ve ülkelerin uzun dönem içinde bağımsızlıklarına kavuşamamasında,
- Yoğun göç alan bölge ve ülkelerde aşırı kalabalıklaşma, işsizliğin artmasında ve anormal yüksek beşeri yoğunlukların oluşmasında,
- Yoğun göç alan bölge ve ülkelerde çevre kirliliği ve bazı derin ekolojik sorunların oluşmasında,
- Yoğun göç alan bölge ve ülkelerde, yerli ve göçmen etnoslar arasındaki siyasal ve kültürel uyumsuzluklar sonucunda etnik ve dinsel çatışmaların yaygınlaşmasında,
- Bazı ülkelerin ve bölgelerin hızla nüfus kaybederek ıssızlaşması, yoğun göç alanların ise aşırı nüfuslanmasında, böylece bölge ve ülkeler arasındaki coğrafi nüfus dağılımının bozulmasında,
- Etnokültürel, etnopolitik ve etnodemografik yapıyı doğrudan etkileyerek, ulusal kimliğin ve devlet bölünmezliğinin sorgulanmasında,
- Ülkeler arasındaki bazı siyasal krizlerin ve politik antlaşmazlıkların temelinde, kıtalararası ve uluslararası göçlerin küresel rol ve önemi çok büyüktür.

XXI. yüzyılın, “göçler yüzyılı” olarak anılmasındaki başlıca nedenler şunlardır (Castles ve Miller, 2008: 7–11):

Zengin kuzey ülkeler ile yoksul güney ülkeler arasındaki gelir uçurumu daha da derinleşerek, çaresiz fakir insanların daha iyi yaşama arayışlarını tetikleyerek, geri kalmış ülkelere refah seviyesi yüksek ülkelere olan göç dalgalarını da tetikleyecektir. Bir başka anlatımla, kıta ve bölgeler arasında gelir, yaşam standardı ve ekonomik farklılaşma sürdüğü müddetçe, uluslararası göçler de kaçınılmaz olarak sürecektir.

Bazı ülkelerde var olan terör, savaş, ekonomik veya politik istikrarsızlık, demografik veya ekolojik sorunlar bir çok insanı yaşadığı ülkeyi terk etmesine ve mülteci kitlelerin daha da kalabalıklaşmasına neden olacaktır. Bir başka anlatımla, belirli kıta ve bölgelerde ekonomik, siyasal, demografik ve ekolojik sorunlar devam ettikçe, mülteci ve beyin göçleri de devam edecektir.

Gezegeneğimiz farklı bölgelerinde artan şiddetle süren terör olayları, etnik, dinsel ve politik çatışmalar, binlerce kişiyi yerinden yurdundan ederek, kitlesel kaçışları ve yeni ülkelerde yeni yaşam umutlarını besleyerek siyasal kökenli göç dalgalarının daha da kabarmasına neden olmaktadır. Bir başka anlatımla terör ve savaşların sona ermesi ve küresel barışın sağlanması, büyük ölçüde politik kökenli ulus ötesi göçleri frenleyecektir.

Dünya genelinde sayıları 240'ı aşan bütün devletler, ya göç alan veya göç veren ülke grubunda, ya da her ikisini de birden yaşayan ülke grubunda yer aldıkları görülmektedir. Fakat küreselleşen dünyada, göç olgusu ile yakından-uzaktan tanışmayan ve etkilenmeyen ülke sayısı yok denecek kadar az olduğu bir başka gerçektir.

Uluslararası göçlerin hızlanması, çeşitlenmesi ve küreselleşmesi; çocuk ve kadın ticareti ile insan kaçakçılığın yaygınlaşması; terör ve savaş mağdurları ile salgın hastalık ve doğal afet mağdurlarındaki artışın ulus ötesi kaçışları tetiklemesi; yoksul ülkelere zengin ülkelere yönelen yasadışı göçler ile mülteci sayısındaki artış; uluslararası göçlerin giderek politize olup küresel siyaset sahnesine taşınması XXI. yüzyıldaki uluslararası göçlerin başlıca özellikleridir.

XXI. yüzyılın toplumları arasında sanayileşme ve yaşam kalitesi, değerler ve ahlâki etkileşim, ekonomik ve politik istikrar, kültürel ve sosyal ilişkiler, gelenek-görenekler ile yaşama bakış açıları büyük farklılıklar göstermektedir. Toplumlar arasındaki bu farklılaşmalar daha hu-

zurlu çalışma koşulları, daha güvenli ve daha kazançlı yaşam arayışlarını tetikleyerek ulus ötesi nüfus hareketlerini yönlendirmektedir. Heterojen bir dünyada, homojen bir nüfus dağılımı olmayacağı gibi, eşitsizliklerin ve farklılıkların kaçınılmaz olan bir dünyada, göçler de kaçınılmazlığını sürdürecektir. Küreselleşen dünyada, uluslararası göçler, bizler ile ötekileri, zengin ile fakiri, mutlu ile mutsuzu, dost ile düşmanı, çoğunluk ile azınlığı bazen ayırıştıran ve uzaklaştıran, bazen ise yakınlaştıran ve kucaklayan hem barış hem de savaş unsuru olarak toplumları ve küresel jeopolitiği biçimlendirmeyi sürdürecektir.

4. GÖÇLERİN NEDENLERİ

Farklı zamanda, farklı mekânları ve farklı nüfus kitlelerini kapsayan göçlerin nedenleri, gelişimleri, etkileri ve sonuçları da farklı olabilmektedir. Dünyanın farklı ülke ve bölgelerinde, farklı özellikte cereyan eden göçleri, oluşum nedenlerine göre dört büyük grupta toplayabiliriz (Tümertekin ve Özgüç, 2006: 239–260; Gluşkovoy ve Simagin, 2008: 160–167; Slaveykov ve Yankov, 1997: 196–207; Mutluer, 2003: 9–18):

- A) Yaşam Koşulları ve Ekonomik Nedenlere Dayalı Göçler**
- B) Politik ve Askeri Nedenlere Dayalı Göçler**
- C) Doğal Afet ve ve Salgın Hastalıklarına Dayalı Göçler**
- D) Çevre Sorunları ve Ekolojik Nedenlere Dayalı Göçler**

4.1. Yaşam Koşulları ve Ekonomik Nedenlere Dayalı Göçler

Antik çağlardan günümüze kadar olan zaman diliminde nüfus hareketlerin en öncelikli nedenleri arasında ekonomik nedenler yer almaktadır. Daha iyi ve daha kazançlı yaşam, daha yüksek gelir sağlayan ve daha cazip çalışma koşulları, işsizlik ve yoksulluktan kaçış bu ekonomik kökenli göçlerin başlıca nedenleri arasında yer almaktadır. Önümüzdeki dönemlerde de kıtalar, ülkeler ve bölgeler arasındaki refah düzeyi, yaşam kalitesi ve ekonomik gelişmişlik bakımından farklılaşmalar var olduğu müddetçe, yoksul ve zengin mekânlar arasındaki ekonomik

kökenli göçler var olmaya devam edecektir.

Aslında ekonomik nedenlere dayalı göçler kendi içinde farklı alt gruplara ayrılabilir. Örneğin V. Pokşişevski küresel ölçekte iki tip ekonomik göç olduğunu savunmaktadır (Maksakovski, 2006: 137). V. Pokşişevskiye göre birinci grup ekonomik göçler, belirli bölge ve ülkelerden henüz yeterince nüfuslanmamış, henüz sömürgeleştirilmemiş veya yeni keşfedilmiş seyrek nüfuslu mekânlara yönelik olan göçlerdir. XVI-XIX. yüzyılda Avrupa ülkelerinden Kuzey ve Güney Amerika'ya yönelik olan göçler; Rusların dalgalar halinde Sibirya ve Uzakdoğu'ya yerleşmeleri; yine Avrupa ülkelerinden XVII-XIX. yüzyılda Afrika, Avustralya ve Yeni Zelanda'ya yönelik göçler bu grupta yer alır. Pokşişevskiye göre ikinci grup ekonomik göçlerin temelinde işçi göçleri yatmaktadır. Bu göçler kıta ve ülkelerin farklı refah düzeyi ve farklı ekonomik gelişmişlik seviyeleri sonucunda ortaya çıkmıştır. 1960'lı -1970'li yıllarda Türkiye, İspanya, İtalya, Yunanistan, Yugoslavya gibi güney Avrupa ülkelerinden Hollanda, Fransa, Almanya gibi Batı Avrupa ülkelerine yönelen kitlesel işçi göçleri bu gruptakilerine en iyi örnektir. Bugün eş ve çocukları ile yurt dışında yaşayan ve çoğu işçi olarak çalışan yurttaşlarımızın sayısı 3,5 milyonu aşmaktadır. Ayrıca Avrupa ülkelerindeki iş gücünün yaklaşık %6'sını yabancı uyruklu işçiler oluşturmaktadır (Atalay, 2005: 28).

İrlanda işçi göçleri sonucunda nüfusun büyük bir bölümünü yitiren dünyanın nadir ülkelerinden biridir. XVII. yüzyılda başlayan ve Amerika ile Okyanusya kıtalarına yönelik göç dalgaları XXI. yüzyılın başına kadar sürmüş ve sadece 1841-1971 döneminde 5 milyon kişi bu küçük ada devletini göç ederek terk etmiştir. 1950-1970 döneminde dış göçler sonucunda Portekiz ulusal nüfusunun %23,1'ini kaybederken, İrlanda aynı dönemde ulusal nüfusunun %18,6'sını kaybetmiştir (Alisov ve Horev, 2001: 153).

Dünyanın en kalabalık nüfuslu ülkesi olan Çin Halk Cumhuriyeti, aynı zamanda en çok göç veren ülkelerin başında gelmektedir. Fakat Çin kökenli göçlerin ekonomik nedenleri olduğu gibi sosyo-psikolojik, politik ve askeri nedenleri de vardır. Bugün Çin sınırları dışında yaşayan etnik Çinlilerin toplam nüfusu 30 milyona aşmaktadır. Örneğin Tayland'ta yaşayan Çinlilerin nüfusu 6,5 milyonu, Endonezya'da

5,5 milyonu, Malezya'da 5,0 milyonu, Singapur'da 2,0 milyonu ve ABD'de 1,2 milyonu aşmaktadır (Atasoy, 2003: 586).

Enerji kaynaklarının zenginliği ile dikkat çeken Ortadoğu'nun Körfez ülkeleri de yoğun ekonomik göçlere maruz kalmışlardır. Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan, Bahreyn gibi ülkelerde binlerce Güney ve Güney –Doğu Asya kökenli işçi ve teknisyen çalışmaktadır. Örneğin 2004 yılında yabancı uyrukluların toplam ülke nüfusu içindeki oranı Bahreyn'de %37; Suudi Arabistan'da %10, Kuveyt'te %55 ve Katar'da %60'tır. Bu yabancı işçi ve teknisyenlerin bir bölümü Filipinler, Malezya, Hindistan, Tayland, Bangladeş, Nepal, Sri Lanka gibi Güney ve Doğu Asya ülkelerinden gelmekte, bir kısmı da komşu Mısır, Ürdün, Suriye, Yemen gibi Ortadoğu ülkelerinden göç etmiştir (Atalay, 2005: 28–29).

İşçi göçleri geçmişte olduğu gibi gelecekte de küresel ölçekte göç mekanizmasını ve nüfusun dağılışını derinden etkileyen en öncelikli nüfus hareketleri olmaya devam edecektir. 1960 yılında dünya genelinde işçi göçlerine katılanların toplam sayısı sadece 3,5 milyon civarında iken 1990'lı yılların ortasında bu sayı 35 milyonu aşmıştır. Bu işçilerin genelde yalnız göç etmeyip eşini ve çocuklarını da getirdikleri düşünülürse bu sayı üç veya dört ile çarpılması gerekir. Ekonomik kökenli işçi göçleri tetikleyen en önemli etkenler dört grupta toplanabilir (Maksakovski, 2006: 137):

- A)** Kıta ve ülkeler arasında işçi ücretlerindeki büyük farklılıklar,
- B)** Kıta ve ülkeler arasında ekonomik gelişmişlik ve yaşam standartındaki büyük farklılıklar,
- C)** Kıta ve ülkeler arasında istihdam, işsizlik ve iş gücü açığındaki derin farklılıklar,
- D)** Kıta ve ülkeler arasında sosyo-kültürel ve politik farklılıklar.

Tüm bu faktörler ışığında doğal olarak işçi göçleri düşük ücretli ülkelere yüksek ücretli ülkelere, az gelişmiş ülkelere gelişmiş ve sanayileşmiş ülkelere, nüfus artışı yüksek olan ülkelere düşük nüfus artışına sahip ülkelere yönelik bir yön izlemektedir. Bir başka anlatımla işsizliğin yüksek olduğu, aylık ücretlerin düşük olduğu, yüksek nüfus artış hızına sahip yoksul ve gelişmekte olan ülkeler işçi göçlerini besleyen temel beşeri kaynağını oluşturmaktadırlar.

4.2. Politik ve Askeri Nedenlere Dayalı Göçler

XX. yüzyılın sonunda özellikle doğu Avrupa ülkelerinde cereyan eden politik çözümler, sosyo-ekonomik ve siyasal yaşamda derin değişikliklere yol açarak ulus devletlerin parçalanmasına ve devlet sınırlarının yeniden çizilmesine neden olmuştur. Çekoslovakya, Yugoslavya ve SSCB'nin parçalanması bir yandan yeni devletlerin ortaya çıkmasına, diğer yandan da oluşan bu yeni devletler arasında hem askeri-siyasi çatışmalara, hem de yoğun nüfus hareketlerine ve beklenmeyen göçlere neden olmuştur. Sırbistan'da yaşayan Hırvatlar Hırvatistan'a, Boşnaklar ise Bosna-Hersek Cumhuriyetine göç ederken, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Makedonya cumhuriyetlerinde yaşayan etnik Sırların büyük bir bölümü yaşadıkları cumhuriyetlerdeki etnik uyumsuzluklar sonucunda anavatan Sırbistan topraklarına göç etmişlerdir. Benzer durum SSCB cumhuriyetlerinde de gözlenmiştir. Rusya'da yaşayan Ukraynalılar Ukrayna'ya, Estonyalılar Estonya'ya göç ederken, Kazakistan, Letonya, Kırgızistan ve Azerbaycan gibi postsovyet cumhuriyetlerinde yaşayan etnik Rusların büyük bir bölümü de anavatan Rusya'ya göç etmiştir. Dinsel ve etnik karma evliliklerin yaygın olduğu Sovyet Cumhuriyetlerinde bu göç dalgaları bir yandan yeni aile dramlarına ve insan hakları ihlallerine, diğer yandan da çok derin kültürel, sosyal, ekonomik ve politik etki ve yansımalarla neden olmuştur. Sadece 1992-1994 döneminde 1,5 milyondan fazla etnik Rus, Rusya Federasyonu dışındaki cumhuriyetlerden Rusya'ya göç etmiştir (Volskiy, 2001: 107).

Askeri nedenlere bağlı olarak gelişen nüfus hareketleri binlerce yıldan beri varlığını sürdürseler de son yüzyılda bu tip göçlerde büyük bir artış ve yoğunluk gözlenmektedir. Örneğin Birinci Körfez Savaşı esnasında (1991 yılında) yüz binlerce Amerikalı ve İngiliz asker Körfez Arap ülkelere yerleştirilirken, ABD'nin Vietnam'da veya Rusların Afganistan'da sürdürdükleri uzun zamanlı savaşlar esnasında da benzer askeri göç dalgaları yaşanmıştır. Bugün 10 milyondan fazla ABD vatandaşı (genelde asker, subay, uzman, mühendis ve teknisyen) aileleri ile birlikte dünyanın farklı bölge ve ülkelerinde yaşamlarını göçmen olarak sürdürmektedirler (Tümertekin ve Özgüç, 2006: 238). Rusya ile Çeçenistan, Azerbaycan ile Ermenistan, İran ile Irak, İsrail ile Filistin, Hindistan ile Pakistan arasındaki

savaşlar da askeri ve politik nedenlere dayalı göç dalgaların oluşmasına ve binlerce kişinin yaşadığı bölgeyi ve ülkeyi terk etmesine, dahası yüz binlerce sığınmacı ve mültecinin sefil koşullarda yaşamasına neden olmuştur. Bu nedenle gezegenimizin hangi ülkesi veya bölgesinde olursa olsun, çatışmalar, savaşlar ve derin politik krizler belirgin nüfus hareketlerin oluşmasına ve yüz binlerce kişinin “göç mağduru” olmasına neden olmuştur.

4.3. Doğal Afet ve Salgın Hastalıklarına Dayalı Göçler

Deprem, yanardağ faaliyetleri, seller, tsunamiler, güçlü kasırgalar, erozyon ve çölleşme göçlere neden olan ve ilk akla gelen doğal afetlere örneklerdir. XIX. yüzyılın ortalarında (1840) yüz binlerce İrlandalı'nın Amerika ve Okyanusya kıtalarına göç etme nedeni, ülkede uzun yıllar süren yağışların, halkın temel besin kaynağını oluşturan patatesten yarattığı kıtlık ve bunun sonucunda oluşan kitlesel açlıktır. Bu göç bir doğal afet olan aşırı yağışın ve sellerin yarattığı açlığın sonucunda olduğundan dolayı doğal afetlere dayalı göçlere örnek gösterilebilir (Tümerterkin ve Özgüç, 2006: 237–238). 17 Ağustos depreminden sonra bazı ailelerin İstanbul'u, Yalova'yı ve İzmit'i terk etmeleri de bir doğal afet olan depreme dayalı göçlere örnek gösterilebilir. Eylül 2009'da Trakya'da, İstanbul'da ve Karadeniz sahil kuşağında oluşan aşırı yağışlar ve görülmemiş büyük sel felaketi 50'den fazla kişinin ölmesine ve binlerce kişinin yaşadığı yöreni terk etmesine neden olmuştur.

1988 yılında Ermenistan'ın başkenti Erivan kentinde 7,2 büyüklüğünde bir tektonik deprem meydana gelmiş ve bu deprem bir yandan 25 000 kişinin ölümüne, diğer yandan da 500 000 kişinin ülkesini terk ederek Rusya ve Ukrayna gibi Sovyet Cumhuriyetlerine göç etmesine neden olmuştur. Böylece günümüzde ekolojik felaketler, derin çevre sorunları veya büyük doğal afetler sonucu oluşan göçlere katılan kişiler, yeni bir göçmen kitlesi oluşturmuşlardır: “çevre mültecileri” veya “eko-göçmenler” (Mutluer, 2003: 9–18).

Büyük ölçekli heyelan, çığ, kuraklık, buzlanma, tropikal siklonlar ve benzeri doğal afetler de bazen nüfus hareketlerini tetikleyebilir ve istenmeyen göç dramları oluşturabilir. Bu tip doğal afetlere bazı örnekler verilebilir (Özey, 2006: 35–145).

- 1976–1999 yılları arasında sadece ABD topraklarında büyük yıkımlara neden olan 31 kasırga meydana gelmiş ve yaklaşık 23 000 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu kasırgaların sonucunda binlerce kişinin yaşadığı yerini terk ettiği bir başka gerçektir.

- Yoksul bir Muson Asya'sı ülkesi olan Bangladeş siklonlar sonucu en çok insan kaybeden devletlerin başında gelir. 1963 yılında 15 000, 1965 yılında 40 000, 1970 yılında 300 000 ve 1991 yılında da 131 000 kişi siklon etkileri sonucunda hayatını kaybetmiştir.

- 1961 ile 1974 yılları arasında sel baskınları, siklonlar ve fırtınalardan dolayı Asya kıtasında 280 000 insan hayatını kaybetmiş; 485 milyon insan bu doğal afetlerden olumsuz etkilenmiş; 35 milyon insan evsiz kalmış ve 139 milyon hektar tarım arazisi tamamen sular altında kalmıştır.

- 1998 yılı ekim ayında Orta Amerika'da etkili olan Mitch tayfununun etkisi sonucunda yaklaşık 1500 kişi ölmüş, 13 000 kişi kaybolmuş ve milyonlarca kişi evsiz kalmıştır.

- 1907 yılında Çin'de etkili olan kuraklık sırasında yaşanan açlık ve kıtlık sonucunda 24 milyon insan hayatını kaybetmiştir. Hindistan'da 1965–1967 döneminde yaşanan kuraklık sonucunda 1,5 milyon insan ölmüştür ve milyonlarcası başka bölgelere ve ülkelere göç etmiştir.

- 1228 yılında Hollanda'da Friesland'da deniz kabarması sonucunda yaklaşık 100 000 savunmasız insan ölmüştür. Ayrıca Çin'de 1642 yılında deniz kabarması yüzünden setler yıkılmış ve 300 000 insanın öldüğü tespit edilmiştir.

Yukarıda doğal afetler sonucu yaşanan toplumsal dramlar ve kitlesel ölümler ile ilgili örnekler daha da çoğaltılabilir. Fakat tüm bu doğal afetler bir yandan manevi ve maddi hasarlara yol açarken, diğer yandan da bazı nüfus hareketlerini de tetiklemektedirler. Böylece göçler, doğal afetlerin kaçınılmaz sonuçlarından biri olarak nüfuslanmayı tekrar şekillendirmesini sürdürmektedir.

Salgın hastalıklar ölüm ve göç artışlarının bir başka nedenidir. Tüberküloz, sıtma ve koleranın da dâhil olduğu 20 tanındık bulaşıcı hastalık XX. yüzyılın son çeyreğinde hortladı ve hızla yayıldı. Aynı dönemde HIV'den Hepatit C'ye ve Ebola'ya kadar daha önce insanlığın karşılaşmadığı en az 30 ölümcül salgın hastalık ortaya çıktı. 1990 yılında sadece

500 000 olan AIDS/HIV kaynaklı ölümler 2000 yılında 3 milyona ulaştı. Şu an dünyada yetişkin nüfusun yaklaşık %1'ine HIV/AIDS virüsü bulaşmış durumda, fakat bu oran Sahra'nın güneyindeki Afrika ülkelerinde bunun sekiz katı daha yüksektir (Gardner, 2002: 12-14).

Gardner'in uyarısı aslında acı bir itiraf ve isyancı bir haykırıdır bu konuda:

"İnsan ailesi geçmişte de salgın hastalıklar yaşadı ama ilk kez bir ulusun yetişkin nüfusunun 1/3'ini öldürecek bir hastalıkla karşı karşıyayız. AIDS önümüzdeki 10 yıl içinde Güney Afrika ülkelerinden Botswana'da böyle bir tablo çıkarabilir karşımıza... Gezegenimizde düzenli aralıklarla türlerin sonunun geldiği zamanlar yaşandı, ancak 4 milyar yılda sadece 5 kez bugünküne denk bir kitlesel yok oluş yaşandı... Uluslar çağlar boyunca eşitsizlikle mücadele etti. Ama acaba ne zaman üç kişinin toplam serveti 1997'de olduğu gibi dünyanın en yoksul 48 ülkesinin ulusal ekonomilerinin toplamına erişti?" (Gardner, 2002: 1).

Gardner'in de belirttiği gibi gezegenimiz sadece servet birikimi, ekonomi, refah ve yaşam koşulları bakımından eşitsizliklere dolu değildir, yaşam ümidi, sağlık koşulları ve hastalanma riskleri bakımından da aynı eşitsizlikler ve zıtlıklar görülmektedir. Kıta ve ülkeler arasındaki bu eşitsizlikler ve zıtlıklar var olduğu sürece, görünüşteki "mutlu" ve "mutsuz" dünyalar arasındaki nüfus hareketleri de var olmaya devam edecektir.

4.4. Çevre Sorunları ve Ekolojik Nedenlere Dayalı Göçler

Açlık, kıtlık, susuzluk, çölleşme ve bazı derin çevresel sorunlar nüfus hareketlerini tetikleyen bir başka göç nedenidir. Bir akarsuyun aşırı kirlenmesi, bir bataklık veya gölün tamamen kurutulması, büyük bir ormanın yanması, toprak veya hava kirliliği, bitki örtüsündeki derin tahribat, deniz seviyesindeki yükselmeler-alçalmalar, bölgesel ve küresel iklim değişimleri de ekolojik kökenli göçlere örnek gösterilebilir.

Çevre sorunları ve bunun sonucunda meydana gelen nüfus hareketleri ile ilgili 3 çarpıcı örnek verilebilir. Birinci örnek dünyanın en büyük göllerinden ve en büyük kapalı havzalarından biri olan Aral gölü-

nün kuruması örneğidir. Kazakistan ile Özbekistan arasında yer alan Aral gölünü besleyen en büyük iki akarsu Amuderya ve Sırderya nehirleridir. SSCB döneminde bu iki nehir sularından pamuk ve diğer tarım faaliyetlerin yetiştirilmesi amacıyla aşırı ve plansız bir sulama politikası uygulanmış ve nehir sularından yüksek ölçüde faydalandığından dolayı Aral havzası susuz kalarak giderek kurumaya başlamıştır. Ciddi önlemler alınmazsa 2015 yılına kadar bu gölün tamamen kuruması beklenmektedir. Göl alanının küçülmesi ve sığlaşması sonucunda bir yandan mineralleşme artmış, diğer yandan da suların tuzluluk oranı anormal derece yükselmiş. Göl içindeki flora ve fauna bu gelişmelerden olumsuz etkilendiği gibi, rüzgarlar sonucu çevreye yayılan tuz ve tozlar sonucunda, binlerce kilometrekarelik alan verimsizleşmiş ve insanlar tarafından terk edilmiştir (Özey, 2006: 119–120). Özetle, kuruyan göl havzasında yüzlerce köy ve kent boşaltılmış, binlerce kişi bölgeyi terk ederek “ekogöçmen” veya “çevre mültecisi” durumuna düşmüştür. 1992–2002 döneminde 100 000’den fazla kişi Aral gölü havzasını terk ederek, başka bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır (Mutluer, 2003: 17). Aral gölü havzasındaki ekolojik facia, sağlıklı çalışan doğal ekosistemlere beşeri müdahaleler sonucunda hangi olumsuzluklarla, hangi önlenemeyen sonuçlarla karşı karşıya kalılabileceğinin göstergesidir. Böylesine büyük ekolojik tahribatlar hem nüfus dağılımını, hem bölgesel göçleri hem de bölgenin ekonomik gelişimini derinden etkilemektedir.

İkinci örnek Clive Ponting’in muhteşem eseri olan “Dünyanın Yeşil Tarihi, Çevre ve Uygarlıkların Çöküşü” kitabının birinci bölümünden alınmıştır. Bu bölümde Büyük Okyanusta, Şili açıklarında küçük bir ada olan Paskalya adasında yaşayan küçük ama gelişmiş bir topluluğun çevreyi sınırsızca ve bencilce tüketerek, kendi yok oluşunu nasıl kendisi hazırladığı anlatılmıştır. Kitapta, doğanın sınırlarını, ekosistemlerin hassas dengesini ve kendi tüketim hırsını hesaplayamayan Paskalya topluluğunun, çevre ile girmiş olduğu anlamsız bir rekabet ve savaşın sonucunda ağır bir bedel ödeyerek kitlesel ölümlerle ve bir uygarlığın çöküşü ile bu savaşı kaybettiği çarpıcı bir dille anlatılmıştır. Paskalya adasında yaşanan ekolojik trajediden çıkarılacak temel ders, doğanın tahrip edilmesi sonucunda kaçacak veya göç edecek bir mekânınız yoksa ölmeye ve yok olmaya mecbursunuzdur. Göç, her zaman çevre sorunlarından kaçış

ile sonuçlanmayabilir, bazen doğanın yok oluşu, sizin de yok oluşunu hazırlayabilir. Paskalya adasında yaşanan çevre ve medeniyet çöküşü bunun en iyi örneğidir (Ponting, 2000: 1–6).

5. GÖÇLERİN SINIFLANDIRILMASI

Farklı bilim uzmanları göçleri farklı gruplarda sınıflandırmış olsalar da bu sınıflandırmaların birçok ortak noktaları vardır. Fakat belirli bir etken göz önüne alınarak (örneğin süre bakımından) yapılmış olan sınıflandırmalar çok dar ve yetersiz kalacağından ve karmaşık göç olgusunu sağlıklı açıklayamayacağından dolayı, tüm grupları birlikte değerlendirmede ve göçlerin çok boyutluluğunu göze alarak, yapılacak sınıflandırmanın da çok boyutlu algılamada yarar vardır.

Aşağıdaki satırlarda küresel, ulusal ve bölgesel ölçekte meydana gelen göçlerin geniş bir sınıflandırılması yapılmıştır (Maksakovskiy, 2006: 136–142; Mişev, 2003: 66–69; Slaveykov ve Yankov, 1997: 197–200; Mutluer, 2003: 9–11; Tümertekin ve Özgüç, 2006: 236–242; Gluşkovoy ve Simagin, 2008: 160–163):

5. 1. Sınır Geçme Durumuna Göre Göçler

I. Dış Göçler:

5. 1. 1. Kıtalararası Göçler,

5. 1. 2. Ülkelerarası Göçler;

Komşu Ülkeler Arası Göçler,

Uzak Ülkeler Arası Göçler.

II. İç Göçler:

5. 1. 3. Yerleşim Özelliklerine Göre İç Göçler:

Kırsal Yerleşmelerden Kent Yerleşmelerine,

Kentsel Yerleşmelerden Kırsal Yerleşmelere,

Kentsel Yerleşmelerden Kentsel Yerleşmelere,

Kırsal Yerleşmelerden Kırsal Yerleşmelere.

5. 1. 4. Bölgeler Arası ve Bölge İçi Göçler:

Coğrafi Bölgeler Arası Göçler,

Coğrafi Bölge İçi Göçler,

Yöreler Arası Göçler,

Yöre İçi Göçler,

5. 1. 5. İller Arası ve İl İçi Göçler:

İller Arası Göçler,
İller İçi Göçler,
İlçeler Arası Göçler,
İlçe İçi Göçler,

5. 1. 6. Transit Göçler

5. 2. Süre Bakımından Göçler

5. 2. 1. Kalıcı Olmayan (Geçici) Göçler:

Günübirlik Göçler,
Mevsimlik (Sezonluk) Göçler,
Mevsim İçi Göçler,
Mevsim dışı Göçler,
Kısa, Orta ve Uzun Süreli Göçler.

5. 2. 2. Kalıcı Olan (Kesin) Göçler.

5. 3. Mesafe Açısından Göçler

5. 3. 1. Kısa Mesafeli Göçler,

5. 3. 2. Orta Mesafeli Göçler,

5. 3. 3. Uzun Mesafeli Göçler.

5. 4. Gerçekleştirme Özelliklerine Göre Göçler

5. 4. 1. Kademeli (Aşamalı) Göçler,

5. 4. 2. Sıçramalı Göçler.

5. 5. Kapsadığı Birey Sayısına Göre Göçler

5. 5. 1. Bireysel Göçler,

5. 5. 2. Aile Göçleri,

5. 5. 3. Grup Göçleri,

5. 5. 4. Kitlesele Göçler,

5. 5. 5. Büyük Göç Dalgaları.

5. 6. Organizasyon Özelliklerine Göre Göçler

5. 6. 1. Organize Edilmiş (Planlı) Göçler,

5. 6. 2. Organize Edilmemiş (Plansız) Göçler.

5. 7. Oluşum Nedenlerine Göre Göçler

- 5. 7. 1. Yaşam Koşulları ve Ekonomik Nedenlere Dayalı Göçler,
- 5. 7. 2. Politik ve Askeri Nedenlere Dayalı Göçler,
- 5. 7. 3. Doğal Afet ve Salgın Hastalıklarına Dayalı Göçler,
- 5. 7. 4. Çevre Sorunları ve Ekolojik Nedenlere Dayalı Göçler,
- 5. 7. 5. Sosyo-Kültürel ve Psikolojik Nedenlere Dayalı Göçler.

5. 8. Göç Edenlerin Sosyal ve Demografik Özelliklerine Göre Göçler

- 5. 8. 1. Cinsiyet Özelliklerine Göre Göçler,
- 5. 8. 2. Yaş Özelliklerine Göre Göçler,
- 5. 8. 3. Etnik Özelliklerine Göre Göçler,
- 5. 8. 4. Dinsel Özelliklerine Göre Göçler,
- 5. 8. 5. Eğitim Özelliklerine Göre Göçler.

5. 9. Yönelim Merkezlerin Özelliklerine Göre Göçler

- 5. 9. 1. Sanayi Merkezlerine Yönelik Göçler,
- 5. 9. 2. Maden Merkezlerine Yönelik Göçler,
- 5. 9. 3. Turizm Merkezlerine Yönelik Göçler,
- 5. 9. 4. Dinsel Merkezlere Yönelik Göçler,
- 5. 9. 5. Tarım Merkezlerine Yönelik Göçler,
- 5. 9. 6. İdari Merkezlere Yönelik Göçler.

5. 10. İsteğe Bağlılık Bakımından Göçler

- 5. 10. 1. Gönüllü Göçler,
- 5. 10. 2. Zorunlu Göçler.

5. 11. Yasal Durum Özellikleri Bakımından Göçler

- 5. 11. 1. Yasal Göçler,
- 5. 11. 2. Yasadışı Göçler,
- 5. 11. 3. Mülteci Göçleri.

5. 12. Küreselleşmin Tetiklediği Yeni Göç Türleri

- 5. 12. 1. Beyin Göçü,

5. 12. 2. İnsan Kaçakçılığı Göçleri,
5. 12. 3. XXI Yüzyılın Modern Köle Göçleri.

Yukarıda toplam 12 grupta, 12 farklı başlık altında sınıflandırılan göçlerin başlıca türleri ve alt türleri aşağıdaki satırlarda örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır (Alisov ve Horev, 2001: 145-166; Maksakovskiy, 2006: 136-142; Miçev, 2003: 66-69; Slaveykov ve Yankov, 1997: 197-200; Mutluer, 2003: 9-11; Tümertekin ve Özgüç, 2006: 236-242; Gluşkovoy ve Simagin, 2008: 160-163).

Bir ülkenin kendi sınırları içinde bir yerleşim biriminde başka bir yerleşim birimine veya bir idari birimden başka bir idari birime göç gerçekleşmişse, ülke sınırları aşılmadığından dolayı buna "iç göç" denir. İç göçler kendi içinde kırsal kesimden kentlere, kentlerden kırsal kesimlere, kırsal kesimden kırsal kesime ve kentlerden kentlere olarak dört grupta irdelenebilir (Yazıcı ve Koca, 2007: 179; Tümertekin ve Özgüç, 2006: 257-258). Fakat bir göç olayı ülke sınırlarını aşarak, ülkeler arası yapıyorsa, "dış göç" veya "uluslararası göç" olarak adlandırılmaktadır. Göç esnasında bir ülke sınırını aşmak, dış göçlerin ön koşuludur. Hem iç göçler, hem de dış göçler kendi içinde "geçici-kalıcı", "isteğe bağlı-zorunlu", "bireysel-kitlesele", "politik-ekonomik", "planlı-plansız", "bireysel-kitlesele" gibi farklı gruplar altında sınıflandırılabilir (Miçev, 2003: 67). Kıtalararası göçler ve ülkelerarası göçler "dış göçlere" örnek teşkil ederken, aynı ülke sınırları içinde yer alan coğrafi bölgeler arası ve bölge içi göçleri ile iller arası ve il içi göçler de "iç göçlere" örnektir.

Göçler zaman veya süre bakımından da belirli farklılıklar gösterir. Belirli bir zamanda, belirli mekânlar arasında yapılan ve geri dönmek üzere yapılan tüm kalıcı göçlere "kalıcı olan göç" veya "kesin göç" denir. Belirli bir zamanda, belirli mekânlar arasında yapılan ve geri dönmek üzere yapılan kısa veya uzun süreli göçlere "kalıcı olmayan göç" veya "geçici göç" denir (Miçev, 2003: 67). Bir göçün kalıcı olması için göç eden kişinin gittiği yere tamamen yerleşmesi gerekir, yani çalışma ve yaşam alanını geri dönmek koşulu ile kesin ve süresiz değiştirmesi gerekmektedir.

Göçün süresine göre geçici göçler "kısa süreli" (birkaç günden birkaç haftaya kadar), "orta süreli" (bir iki aydan bir yıla kadar) ve "uzun

süreli" (bir iki yıldan 20–30 yıla kadar) olabildikleri gibi, göçün yapıldığı mevsime göre de "yaz göçleri", "kış göçleri" ve "mevsim dışı göçler" olabilirler. Yaz aylarında, yaz turizmi faaliyetlerine bağlı olarak binlerce insanın Bodrum, Antalya, Kuşadası, Marmaris gibi tatil yörelerine akın etmesi "geçici mevsim içi göçlere " örnek teşkil ederken, aynı yaz aylarında kış turizm merkezlerine gidilmesi "geçici mevsim dışı göçlere" örnektir. Aralık-ocak-şubat aylarında kuzey yarımkürede kış yaşanırken, bazı Avrupalı turistlerin yaz mevsiminin yaşandığı Avustralya ve Güney Afrika Cumhuriyetine deniz turizmi amaçlı gitmeleri "geçici mevsim dışı göçlere" bir başka örnektir. Fakat hem geçici mevsim içi göçler, hem de geçici mevsim dışı göçlerin bir bölümü turizm faaliyetleri sonucunda meydana gelmiş olduklarından dolayı bunlara "tatil amaçlı mevsimlik göçler" de denilebilir. Ayrıca pamuk, zeytin, çay toplamak veya göçebe havancılık ve yaylacılık gibi tarım faaliyetleri sonucunda belirli mevsimlerde ve belirli yörelerde yapılan geçici göçler de mevsimlik göçlere örnektir. Çukurova'da pamuk tarımında çalışacak ucuz iş gücü ihtiyacının karşılanması amacı ile Güneydoğu illerinden yüzlerce ailenin bu bölgeye gelip, geçici olarak yerleşip çalışması bu geçici mevsimlik göçlere örnektir. Yine ülkemizin Toros ve Karadeniz dağlarının belirli kesimlerinde yaz aylarında turizm ve tarım faaliyetlerine bağlı olarak binlerce kişi daha yüksek ve daha serin yaylalara göç ederek, Türkiye'ye özgü olan bir başka mevsimlik göç türü olan "yayla göçlerini" tetiklemektedir. Özetle, ülkemizdeki mevsimlik göçlerin büyük bir bölümü ya turizm faaliyetleri ya da tarım faaliyetleri nedeni ile gerçekleşir.

Öğrencilerin, işçilerin, memurların, turistlerin veya görevli kişilerin yaşadıkları yerleşim birimini terk ederek yakınındaki yerleşim birimine bir günden az kalmak sureti ile gidip-gelmeleri "günübirlik göçler" olarak tanımlanır. Kırsal yerleşmelerden kentsel yerleşmelere yönelik günübirlik göçler olduğu gibi, kentsel yerleşmelerden kırsal yerleşmelere veya kentsel yerleşmelerden kentsel yerleşmelere olanları da vardır. Kısa süren bu göçlerin temel özelliği göç eden kişinin gittiği yerde 24 saatten fazla kalmamasıdır. Ülke sınırları içindeki işçi göçlerin bir bölümü günübirlik göçlere örnektir. Fakat bazı bilim uzmanlara göre nüfus hareketlerinin kısa sürmesi (24 saati aşmaması) ve göç eden kişinin yaşam alanını (ikametgâhını) değiştirmemesi nedeni ile günübirlik nüfus hareketlerinin

“göç” olarak kabul edilmemesi gerekir (Miçev, 2003: 67).

Belirli bir zaman diliminde, belirli iki mekân arasında gerçekleşecek olan göçün kapsamını ve yoğunluğunu belirleyen etkenler şunlardır (Tümertekin ve Özgüç, 2006: 241):

- Göçün çıkış noktası ile varış noktası arasındaki fiziksel uzaklık,
- Göçün çıkış noktası ile varış noktası arasındaki ekonomik, siyasal, kültürel ve fiziki engeller,
- Göçün çıkış noktası ile varış noktası arasındaki mekânlarda yaşayan toplumların sosyo-kültürel, iktisadi ve politik farklılaşmalar,
- Göçün çıkış noktası ile varış noktası arasındaki bilgilerin, haberlerin ve ulaşım-iletişim faktörlerinin etkililiği,
- Göç olgusunun yaşamsallığı, önemi ve aciliyeti.

Yukarıda sıralanan beş etken uluslararası göçlerin yoğunluğunu belirlerken, çıkış noktası ile varış noktası arasındaki mesafe bunlar arasında öncelikli öneme sahiptir. Küreselleşen dünyada bilim ve teknolojinin ilerleyişi ile dağ, çöl, deniz gibi fiziki engellerin kısıtlayıcı etkisi giderek azalırken, sınırların modernleşip daha güvenli ve korunaklı olması, pasaport ve vize işlemlerin zorlaşması, refah seviyesi yüksek ülkelerin dış göçleri engelleyici politikaları, göçün maliyeti gibi beşeri etkenler göçlerin hem yönünü, hem hacmini belirlemektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2006: 241).

Göç akımının yoğunluğunu, kapsamını ve süresini etkileyen en önemli etkenlerden birisi uzaklık, yani mesafe etkenidir. Mesafe etkeni hem planlama esnasında göçün olup olmamasını belirler, hem de göçe katılacak kişi sayısını ve göçün maliyetini hesaplamada önemli bir etkenidir. Mesafenin göç olgusuna etkisini ilk kez İngiliz bilim uzmanı E. G. Ravenstein ortaya koymuştur. Ravenstein’in ortaya koyduğu kurallar arasında en önemlisi “gidilecek mesafe göçmen sayısı ile ters orantılıdır” kuralıdır (Tümertekin ve Özgüç, 2006: 241). Bir başka deyişle göçün çıkış noktası ile varış noktası arasındaki mesafe arttıkça, göçe katılacak kişi sayısı azalmaktadır. Bu nedenle genelde kısa mesafeli göçlere daha çok kişi katılırken, uzak mesafeli göçlere daha az kişi katılmaktadır.

Göçler köyler ve kentler, yöreler ve bölgeler arasında olabildiği gibi, ülkeler ve kıtalar arasında da olabilir. Göç eden kişinin çıkış noktası ile varış noktası arasındaki mesafe çok kısa da olabilir, çok uzun da olabi-

lir. Genelde iç göçler kısa mesafeli, dış göçler ise uzun mesafelidir. Fakat bu örneği desteklemeyen istisnalar da vardır. Örneğin, Rusya'nın Vladivostok ve Petrozavodsk kentleri arasında gerçekleştirilecek bir nüfus hareketi 8-9 bin kilometreyi aşmakta ve Rusya sınırlarını aşmadığından dolayı "iç göç" olarak görülmektedir. Cezayir ile Fransa, Kolombiya ile ABD veya Suriye ile İsveç arasında yapılacak bir nüfus hareketi, ülke ve kıta sınırlarını aştığından dolayı "dış göç" olarak tanımlanıp kıtalarası göçler grubunda yer almaktadır. Rusya'daki nüfus hareketi bir iç göç olmasına rağmen coğrafi boyut ve mesafe olarak diğer göç örneklerine göre çok uzak alanları etkilemektedir. Bu örnekten de anlaşıldığı gibi bazı iç göçler, bazı dış göçlere göre daha uzak mesafeli veya daha kapsamlı olabilmektedirler.

İsteğe bağlılık bakımından genelde göçler ikiye ayrılmaktadır: "gönüllü göçler" ve "zorunlu göçler". Bazı yazarlar aynı sınıflandırmada, "isteğe bağlı göçler" ve "zoraki göçler" terimlerini de kullanmaktadırlar (Tümertekin ve Özgüç, 2006: 236). Bugünkü ve geçmişteki göçlerin çok büyük bir bölümünü gönüllü göçler oluşturmaktadır. Daha iyi çalışma ve yaşam koşullarına kavuşmak; daha iyi eğitim, sağlık ve dinlenme koşullarına ulaşmak; köylerden kentlere olan iç göçlerin neredeyse tamamı gönüllü göçlere örnektirler. Baraj, otoban, maden veya ulaşım faaliyetlerin gelişimi sonucunda bazı kırsal yerleşmelerin boşaltılması gerekmektedir bu durumda köylerden kentlere yönelik olan iç göçler artık zorunlu göç grubuna dâhil olmaktadır. Genel olarak terör, çatışma, savaş, etnik veya dinsel gerginlikler, doğal afet veya salgın hastalıklar sonucunda gerçekleştirilen göçler zorunlu göçlere örnektir. Ruanda'daki Tutsiler ile Hutular arasındaki iç savaş; uzun dönem bitmeyen Afganistan savaşı, Çeçenistan savaşı, Bosna-Hersek'teki çatışmalar, Vietnam savaşı, Körfez savaşları gibi siyasi-askeri olaylar zorunlu göçlerin başlıca tetikleyicisidir. Tarihte görülen en büyük zorunlu göçlerden birisi sömürgecilik dönemde Avrupalı ülkelerin yönettiği ve Afrikalı kölelerin zorla Kuzey ve Güney Amerika'ya yerleştirme ve çalıştırma göçüdür. XVI.ve XVII. yüzyılda gelişen bu esir ticareti sonucunda yaklaşık 10-12 milyon Afrikalı köle olarak Amerika kıtasına getirilmiş ve çok zor koşullar altında çalıştırılmıştır.

Bazen zorunlu göçler, toplu sürgünlere dönüşerek binlerce masum insanın ölümüne yol açmaktadır. Nazilerle iş birliği yaptıkları gerekçesi

ile Stalin'in emri ile binlerce Mesket ve Kırım Türkü Sibiry'a ve Orta Asya'ya göç ettirilmiştir. Aşağıda SSCB tarihinden bazı önemli zorlu kitlesel sürgünlere örnekler verilmiştir (Dronov ve Gluşkovoy, 2003: 91):

- 1937 yılında 200.000 civarındaki Korel, Rusya'nın Uzakdoğu'sundaki Primorski bölgesinden, çok zor koşullar altında zorla Kazakistan ve Orta Asya'ya göç ettirilmiştir.

- 1939 yılında Rusya'nın en batı bölgelerinde yaşayan Polonyalıların bir bölümü zorla Sibiry'a göç ettirilmiştir.

- 1941 yılında Volga havzasında yaşayan etnik Almanların bir bölümü zorla Kazakistan ve Sibiry'a gönderilmiş ve yerleştirilmiştir.

Son çeyrek yüzyılda Türkiye'nin yaşamış olduğu en büyük zorunlu göçlerin başında Bulgaristan soydaşlarımızın göçüdür. 1989 yılında 350 000'den fazla Bulgaristan Türk'ü, Todor Jivkov ve Bulgaristan Komünist Partisinin (BKP) aldığı asimilasyon hedefli milliyetçi kararlar sonucunda, asimile olmamak ve etnik benliğini kaybetmemek uğruna Bulgaristan'ı terk etmek zorunda kalmış ve Anavatan Türkiye'ye sığınmıştır. Tüm bunlar farklı dönemlerde gerçekleştirilen zorunlu göçlere örnek teşkil etmektedirler.

Bazı göçlerin ise hangi grupta yer almaları gerektiği çok açık bilinmemektedir. Örneğin SSCB'nin parçalanması sonucunda milyonlarca etnik Rus, Rusya Federasyonu sınırları dışında kalmış ve ana vatan ile bağları bir günde koparılmıştır. Kazakistan, Ukrayna, Estonya ve Özbekistan gibi Postsovyet cumhuriyetlerinde kalan bu Rus azınlıkların kendi anavatanına olan göçü kendi isteği ile olduğundan dolayı gönüllü göç olarak değerlendirilse de, köklü politik, ekonomik ve kültürel değişimler sonucunda bu göç aynı zamanda çaresizliğin ve seçilsizliğin de yansıması olduğundan dolayı zorunlu bir göçtür. Bu nedenle buna benzer göçlerin zorunlu veya gönüllü olduğunu sağlıklı belirlemek bazen olanaksızdır.

Uluslararası göçler kanuna uygun olup olmamasına göre "yasal" ve "yasadışı" olarak ikiye ayrılır. Belirli tarihlerde yapılan antlaşmalarla ve yasalarla veya devlet organların organizasyonu ve hükümet bilgisi dâhilinde yapılan göçler "yasal göç" olarak tanımlanabilir. Lozan Barış Anlaşmasına göre Yunanistan ile Türkiye arasında yapılan "nüfus mübadelesi" ile 1923-1933 döneminde Yunanistan'dan 400 000 civarında etnik Türk Türkiye'ye göç edip yerleşirken, Türkiye'de yaşayan 150 000

civarında etnik Yunan da Yunanistan'a göç etmiştir (Şahin, Doğanay ve Özcan, 2007: 306–308). İki komşu Balkan ülkesi arasında yapılan bu nüfus mübadelesi yasal göçlere örnek gösterilebilir.

Devlet veya hükümet organların bilgisi ve onayı dışında, gerekli belgeler olmadan veya sahte belgelerle bir ülkeyi yasadışı terk edip başka bir ülkeye yasa dışı giriş yapanların göçü “yasadışı göç” veya “illegal göç” olarak tanımlanabilir. Özellikle XX. yüzyılın son çeyreği ile XXI. yüzyılın başlarında yasadışı göçlerde büyük bir artış olduğu görülmüştür. Maksakovski'ye göre yoksul ve zengin ülkeler arasındaki gelişmişlik ve refah düzeyi arasındaki derin farklılıklar sürdüğü müddetçe, geri kalmış ülkelere sanayileşmiş ülkelere yönelik yasadışı göçlerin de sürmesi beklenmektedir. Aynı yazara göre 1990'lı yılların ortasında dünya genelinde yasadışı göçlere katılanların toplam sayısı 30 milyon civarındadır (Maksakovski, 2006: 136).

Genelde, devlet veya hükümet organların bilgisi ve onayı dışında, bir ülke topraklarının başka bir ülkeye göç ederken geçici olarak “göç yolu” veya “göç sıçramasında” kullanılmasına ise “transit göç” denir. Son yüzyılda Ortadoğu, Afrika ve Asya ülkelerinden Avrupa ve Amerika kıtasına yönelik yasadışı göçlerde büyük bir artış olduğu gözlenmiştir. Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarının birbirlerine yaklaştığı stratejik ve avantajlı aynı zamanda hassas ve sorunlarla dolu bir coğrafi konuma sahip olan Türkiye yoksul ülkelere zengin ülkelere olan geçişte adeta köprü görevi üstlenerek “transit göçlerin” en yoğun olduğu dünya ülkelerinden biridir.

Bir ülkede bulunan göçmenler yasal statülerine göre beş farklı grupta toplanırlar (Tümerterkin ve Özgüç, 2006: 253–254).

A) Bir ülkede devamlı yerleşmeleri hukuken kabul edilmiş göçmenler.

Kanada, ABD, Avustralya, Yeni Zelanda ve İsrail gibi belirli yasalar ve hükümet uygulamaları sonucunda geleneksel yüksek miktarda yasal göçmen alan ülkeler bu grupta yer alır.

B) Bir ülkede sadece geçici olarak yerleşmeleri hukuken kabul edilmiş göçmenler.

Mevsimlik göçmenler ve belirli bir süre için antlaşmalı çalışanlar bu grupta yer alır. Almanya ve Türkiye hükümetleri arasında yapılan

resmi antlaşmalar sonucunda Almanya’da çalışan Türk işçiler bu grupta-kilerine örnektirler.

C) Bir ülkeye yasal olmayan yollarla giriş yapan göçmenler.

Bir ülkeye yasal olmayan yollarla ve genelde gerekli resmi belgeler olmadan giriş yapan göçmenler bu grupta yer alırlar. Ortadoğu, Güney Asya ve Kuzey Afrika’dan binlerce kaçak insan yasal olmayan yollarla Batı Avrupa ülkelerine giriş yaparak o ülkelerde çalışma ve yaşam geleceği aramaktadır. Batı Avrupa’da bu kaçak göçmenlerin sayısı 3–4 milyon, dünya genelinde ise 30–40 milyonu aştığı tahmin edilmektedir.

D) Bir ülkeye iltica eden göçmenler.

Sosyo-kültürel, ekonomik, politik veya başka bir nedenle yaşadığı ülkesini terk edip başka bir ülkeye iltica edenler bu grupta yer alırlar. Dünyanın birçok ülkesi 1951 Birleşmiş Milletler Antlaşmasına kendi ülkesine sığınmak isteyenlere iltica hakkı tanımıştır. Savaş, askeri darbeler, politik ve ekonomik kriz dönemlerinde sığınmacıların sayısında büyük bir artış gözlenmektedir. Sanayileşmiş ülkelerden sığınma hakkı isteyenlerin sayısı 2003 yılında 10 milyon civarındaydı.

E) Mülteciler.

Kaçak göçmenleri, sığınmacıları ve mültecileri birbirlerinden ayırmak çok zor bir uğraştır. Yasal veya yasal olmayan yollardan her üç grupta kendi ülkesini terk edip başka bir ülkeye sığındıklarından dolayı bu üç göçmen grubu fraklılıklardan çok benzerlikleri ile ortaya çıkmaktadırlar. 1951 Birleşmiş Milletler Antlaşmasına göre yapılan tanımda “mülteciler, ırkı, dili, dini yüzünden, bir toplumsal gruba ait ya da bir siyasi görüşte oluşu için ülkesinde takibe uğrama korkusuyla ülke dışına çıkmış kişilerdir” (Tümertekin ve Özgüç, 2006: 254).

Uluslararası göçler arasında en yaygın olanların başında “mülteci göçleri” gelir. Çok farklı sebeplerden dolayı insanlar yaşadıkları ülkelerini terk etmek isteyebilir. Fakat etnik ve dinsel çatışmalar, ülke içindeki etnik ve dinsel uyumsuzluklar, insan hakları ihlalleri, baskı, zulüm ve güç kullanımı ihlalleri, açlık-yoksulluk-susuzluk gibi temel insan ihtiyaçlarının karşılanamaması durumları, iç savaş ve terör olayları, derin çevre sorunları, salgın hastalıkları veya büyük doğal afetler küresel ölçekte mülteci göçlerini tetikleyen temel etkenlerdir. Dünyanın farklı bölgelerine, farklı nedenlerden dolayı mülteci durumuna düşmüş milyonlarca

insanın, yaşama haklarını güvence altına almak ve onların bireysel-hukuksal haklarını savunabilmek amacıyla BM çatısı altında Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği adlı bir teşkilat kurulmuştur (<http://www.unhcr.org>).

Mülteci göçlerin başlıca temel özellikleri şunlardır (Slaveykov ve Yankov, 1997: 198–200; Tümer-
tekin ve Özgüç, 2006: 254):

Genelde derin siyasal nedenlere veya olağan dışı tehlike arz eden olaylara dayanmaları,

Genelde ani olarak, çok hızlı ve plansız gelişmeleri,

Genelde büyük göç dalgaları, yani kitlesel şekilde gelişmeleri,

Genelde resmi belgeler olmadan ve modern ulaşım araçları kullanmadan göç etmeleri, mültecilerin başlıca ortak özellikleridir.

Dünya siyasi coğrafyanın ve uluslararası ilişkilerin öncelikli sorun-sallarından biri olan mülteci sorunsalı giderek daha kapsamlı ve daha karmaşık bir yapıya bürünmektedir. 1994 yılında toplam 16,2 milyon mülteci dünya genelinde kendi ülkelerini terk edip başka ülkelere yerleşmişlerdir. Bunlardan 5,8 milyonu Afrika kıtasından ve 5,4 milyonu da Ortadoğu bölgesinde yer almaktaydı (Özey, 2006: 213).

Doksanlı yıllarda Filistin, Afganistan, Ruanda, Bosna-Hersek, Liberya, Irak, Sudan, Somali, Eritre, Azerbaycan, Ermenistan, Angola, Burundi, Mozambik, Vietnam, Myanmar, Etiyopya, Tacikistan ve Togo dünyanın en çok sayıda mülteci gönderen ülkeleridirler (Özey, 2006: 215). UNHCR verilerine göre 1 Ocak 2004’de dünya genelindeki toplam 17,1 milyon olan mültecilerin kıtalara göre dağılımı şöyledir: Asya 6,2 milyon, Afrika 4,3 milyon, Avrupa 4,2 milyon, Orta ve güney Amerika 1,3 milyon, Kuzey Amerika 1,0 milyon ve Okyanusya 74,1 bin (Tümer-
tekin ve Özgüç, 2006: 256).

Avrupa ile Asya, Ortadoğu ülkeleri ile Akdeniz ve Balkan ülkeleri arasında köprü konumundaki Türkiye topraklarından her yıl binlerce mülteci başka ülkeye yasal olmayan yollarla kaçak veya sığınmacı olarak geçmektedir. Bu nedenle Türkiye sığınmacıların ve mültecilerin önemli transit yollardan birini oluşturmaktadır.

Aşağıdaki satırlarda Türkiye’nin yakın coğrafyasında meydana gelen ve ülkemizde de büyük mülteci göçlerine neden olan başlıca politik gelişmeler sıralanmıştır:

1979 yılında Afganistan'ın Rusya tarafından işgal edilmesi,
1979 yılındaki İran İslâm Devriminin gerçekleşmesi ve Ayatollah Humeyni'nin iktidara gelmesi,
1980 yılında başlayan ve 8 yıl süren İran-İrak savaşı,
1984-1985 döneminde Müslüman azınlıklara yönelik Bulgaristan'da yaşanan asimilasyon girişimleri, /
7 Ocak 1991'de ABD'nin önderliğinde Irak'a karşı başlatılan Birinci Körfez Savaşı,
1989-1991 döneminde SSCB'nin parçalanması ve Türkî Cumhuriyetlerin bağımsızlıklarına kavuşmaları,
Ermenistan-Azerbaycan savaşı,
Rusya-Çeçenistan savaşı,
Yugoslavya'nın parçalanması ve yeni kurulan cumhuriyetlerin kendi aralarında çatışmaları.

6. TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE MEYDANA GELEN BAŞLICA BÜYÜK GÖÇLER

Tarihsel süreç içinde binlerce farklı nedene bağlı olarak, binlerce farklı göç dalgası yaşanmıştır. Bazen savaşlar, bazen ekonomik krizler, bazen bağımsızlık girişimleri, bazen sınır değişiklikleri, bazen doğal afetler, bazen açlık ve kıtlıklar, bazen etnik ve dinsel yayılmacılık, bazen ise politik sistemdeki derin değişiklikler bu göç dalgalarını tetikleyen başlıca unsurlar olmuşlardır. Bu çalışmada dünya genelindeki tüm göçler ele alınamayacağına göre, küresel ölçekte önem taşıyan sadece başlıca göç dalgaları aşağıdaki satırlarda irdelenmiştir.

6.1. Coğrafi Keşifler Sonucu Yeni Kıtalar Yönelen Göçler

XV. yüzyılın sonuna büyük coğrafi keşifler damgasını vurmuştur. Kristof Kolomb Amerika kıtasına deniz yolu ile ulaşmış; Macelan yine deniz yolu ile dünyayı ilk kez batı-doğu istikametinde dolaşmış; Vasco da Gama ise Hindistan'a giden en kısa deniz yolunu keşfetmiştir. Böylece Antartika hariç dünyada keşfedilmeyen kıta kalmamış, yeni kıtalar, yeni

milletler, yeni kültürler dünya medeniyetine zenginlik katarken; bir yandan da yeni sömürü alanları, zengin doğal kaynakların tüketilmesi ve yeni savaşlarla ölümleri ve gözyaşlarını da beraberinde getirmiştir.

İspanyol ve Portekizlilerin öncülük yaptığı ve hem Kuzey hem de Güney Amerika'nın etnik ve dinsel yapısını kökten değiştiren Avrupalı göç dalgalarını İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar, Almanlar, Hollandalılar ve diğer Avrupa milletleri takip etmiştir. Avrupalı sömürgecilerin Amerika kıtasına olan göçü, bir yandan yerli kültürün, yerli medeniyetlerin ve yerli devletlerin çökmesine neden olmuş, diğer yandan da kıtanın tüm demografik, kültürel, politik ve sosyal yapısını Avrupalı yeni göçmenler lehine çevirmiştir. Örneğin 1850 yılında ABD nüfusunun yaklaşık %80'nin İngiliz, İrlanda ve Alman göçmenlerden oluşması bu ülkenin etnokültürel yapısının iki asırdan kısa bir zaman diliminde ne denli hızla değiştiğine çarpıcı bir örnektir (Atalay, 2005: 27). Ayrıca kıtalararası büyük göç dalgaları sayesinde, üç temel ırkın Amerika kıtası topraklarında karışması ve kaynaşması, Küba, Brezilya, ABD ve Meksika gibi ülkelerde milyonlarca "melez ırkın" ortaya çıkmasına yol açmıştır. Okyanusya ve Amerika kıtalarında uluslararası göçlerin en büyük etkilerinden biri de bu etnik, dinsel ve ırksal kaynaşmanın oluşturduğu karmaşık kültür kazanında yeni ulusların ve yeni medeniyetlerin doğmuş olmasıdır (Gluşkovoy ve Simagin, 2008: 163).

Avrupa'nın farklı ülke ve bölgelerinden yola çıkan ve sayıları 65 milyona ulaşan Amerika göçmenlerinin çok farklı amaçları, çok farklı göç nedenleri ve beklentileri vardı. Yeni sömürü alanlarını ele geçirmek, yeni doğal kaynaklarına ulaşmak, kendi dilini ve dinini yaygınlaştırmak, mensup oldukları ülkenin sınırlarını genişletmek, ekonomik sıkıntılar ve işsizlik sorunlarını hafifletmek, macera arayışları ve kolay zenginleşme yolları arayışları bu beklenti ve arayışların başında gelir.

6.2. Afrika Kökenli Köle Göçleri

Avrupalı sömürgeciler tarafından yeni keşfedilen Kuzey ve Güney Amerika kıtalarındaki iş gücü ihtiyacını karşılamak amacıyla 1619-1776 yılları arasında milyonlarca Afrika kökenli zenci, istenmeyen yöntemlerle Amerika kıtasının farklı ülkelerine yerleştirilmiş ve çok ağır koşullar

altında çalıştırılmış ve sömürülmüştür. Afrikalı zencilerin köleleştirilerek Amerika kıtasına zorla taşınması tarihteki en büyük kitlesel zorunlu göç dalgalarından biridir.

Afrika kökenli köle göçleri gezegenimizin yaşadığı en büyük, en kapsamlı ama aynı zamanda en utanç verici göç dalgaların başında gelir. İspanya, Portekiz, Fransa ve İngiltere gibi sömürgeci Avrupa devletleri Amerika kıtasını fethederken yerli nüfusun büyük bir bölümünü vahşice katletmişler ve bu nedenle yeni sömürge bölgelerinde çok büyük bir iş gücü ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu büyük iş gücü ihtiyacını karşılamak amacıyla Afrika'daki savunmasız zenciler zorlama ile avlanmış ve toplatılmış ve yine baskı ve zorlama ile köle olarak Amerika kıtasına yüzlerce gemi ile gönderilmiştir. XVI. yüzyılda başlayan bu köle taşıma hareketi XIX. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür ve bu dönemde yaklaşık 50 milyon Afrikalı Amerika'ya taşınmıştır. Aynı dönemde yaklaşık aynı sayıdaki Afrikalı da avlanma, toplama, gemilerle taşıma, kötü beslenme ve çeşitli sağlık sorunları sonucunda öldüğü düşünülürse kara kıta Afrika için 100 milyonluk bir beşeri kayıp ortaya çıkmaktadır (Miçev, 2003: 71).

Köle taşımacılığı hem siyasal boyutları olan bir zorunlu göç hareketi, hem bir sömürü modeli, hem de sömürgeci devletlerin kalkınmasını derinden etkileyen bir ekonomik harekettir. Özellikle XIX. yüzyılda İngiltere ve Fransa'nın iktisadi ve siyasal anlamda güç kazanmalarında köle ticareti ve köle emek sömürüsü büyük bir rol sahibidir. Bu durum İspanya, Portekiz ve Hollanda için de geçerlidir. Köleler madencilik ve ulaşım faaliyetleri, yeni liman, karayolları ve kentlerin inşasında çalıştırıldıkları gibi tütün, şeker, kahve ve pamuk plantasyonlarında yapılan tarımsal üretimde de aktif görev üstlenmişler ve yeni keşfedilen kıtaların kalkınmasını ve zenginleşmesini kendi bedenleri ve kendi kanları ile ödemişlerdir. Köle sömürü sisteminde hem erkekler, hem kadınlar hem de onların çocukları çok zor koşullar altında çalıştırılmış. Kölelerin çocukları, ebeveynlerinin sahiplerinin malı olmaya devam ederken, kızlar ve anneler de cinsel sömürüye maruz kalmıştır. Kölelik, İngiliz sömürgelerinde 1834'e, Hollanda sömürgelerinde 1863'e, ABD'nin güney eyaletlerinde 1865'e kadar kaldırılmadı (Castles ve Miller, 2008: 71-75).

XVI. yüzyılda başlayan ve XIX. yüzyılın ortalarına kadar etkisini sürdüren köle taşıma hareketi, gezegenimizin o güne kadar yaşadığı en

kapsamlı göç hareketlerin başında gelir. Bu göç hareketi hem kıtalararası, hem zorunlu hem de kitlesel özelliği ile dikkat çekmektedir. Milyonlarca Afrikalı ana vatanlarına geri dönmeyecek şekilde gittikleri ülkelere yerleştirildikten dolayı bu göç aynı zamanda sürekli ve kalıcı bir göçtür. Bu kalıcı göç hareketi, hem göç veren Afrika ülkelerinin hem de göç alan Amerika kıtası ülkelerinin nüfus artışı ve nüfus yoğunluğunu, ırksal, dinsel ve etnik yapısını, kültürel ve demografik özelliklerini derinden etkilemiştir. Bu nedenle Afrika kökenli köle göçlerinin bölgesel ve ulusal öneminden çok küresel önemi ve etkilerinden söz edilebilir.

6.3. Beyin Göçleri

Bilimsel, endüstriyel ve teknolojik ilerlemelere; medya, iletişim ve ulaşım araçlarının modernleşmesine paralel olarak, kıta ve ülkeler arasındaki göçler de hızla artmaktadır. Özellikle son yüz yılda uluslararası göçlerde hızlı bir nicel artış gözlenmektedir. Dünya genelinde uluslararası göçlere katılanların toplam sayısı 1965 yılında 75 milyon iken, 1975 yılında 85 milyona, 1985 yılında 105 milyona ve 1990 yılında 120 milyona ulaşmıştır. 1990 yılında almış olduğu 43 milyon göçmen ile Asya, kıtalar arasında birinciliğini korurken, Okyanusya kıtası 4,7 milyon göçmen kitlesi ile en az göçmen alan kıta unvanı ile son sırada yer almaktadır (Maksakovskiy, 2006: 138–139).

XXI. yüzyılda dünyanın en çok yabancı göçmen alan ülkeleri, yani başlıca göç çekim merkezleri aşağıdakilerdir (Maksakovskiy, 2006: 140):

- Gelişmiş ve sanayileşmiş Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri,
- Anglo-Amerika ülkeleri (ABD ve Kanada),
- Petrol ihracatçısı Basra körfezindeki Arap ülkeler (Bahreyn, Katar, Kuveyt vb.),
- Avustralya,
- Güney Afrika Cumhuriyeti,
- İsrail,
- Refah seviyesi yüksek Uzakdoğu ülkeleri (Singapur, Tayvan, Malezya vb.).

İngilizce “Brain Drain”, Rusça “Utečka Umov” olarak adlandırılan nüfus hareketi Türkçe “Beyin Göçü” olarak adlandırılır. XX. yüzyılın

ikinci yarısında yaygınlaşan bu göç hareketi daha çok bilim adamı, teknik uzman, yazar, araştırmacı ve sanatçıyı kapsamaktadır. Bir ülkenin yüksek eğitim ve kültür düzeyine sahip üstün nitelikli kişilerin daha yüksek bir kazanç isteği, daha mutlu bir yaşam umudu, çeşitli etnik, politik veya kültürel tercihler veya farklı nedenlere bağlı olarak kendi ülkesini terk edip geçici veya kalıcı olarak başka bir ülkeye yerleşmesi “beyin göçü” olarak tanımlanabilir. Beyin göçü isteğe bağlı olabildiği gibi, zorlama ile de gerçekleşebilir, bireysel olabildiği gibi kitlesel de olabilir, planlı olabildiği gibi plansız da olabilir, kısa süreli olabildiği gibi uzun süreli de olabilir, ekonomik nedenlerle gerçekleştiği gibi siyasal nedenlerle de gerçekleşmiş olabilir. Ayrıca beyin göçü Hindistan, Pakistan, Filipinler, Nijerya gibi gelişmekte olan ülkeler kaynaklı olabildiği gibi, Rusya, Ukrayna, Macaristan, İrlanda, Bulgaristan, Portekiz gibi orta gelişmiş ülkeler kaynaklı da olabilir. Fakat beyin göçünü besleyen ülkelerin gelişmişlik ve refah düzeyi bazı farklılıklar gösterse de göç edenlerin yöneldikleri ve yerleştikleri ülkeler genelde refah düzeyi yüksek sanayileşmiş ülkelerdir.

Maksakovski’ye göre küresel ölçekte gelişen ve yaygınlaşan beyin göçleri dört dönem içinde irdelenebilir (Maksakovski, 2006: 140–142):

Birinci Dönem: İkinci Dünya Savaşı yıllarını (1940–1950) kapsayan birinci dönemde “yarı mecburi” ve “yarı zorunlu” olarak, Almanya’da yaşayan ve farklı etnik gruplara ait olan birkaç bin uzman ve bilim adamı özellikle ABD ve bazı diğer Amerika kıtası ülkelerine iltica etmiştir.

İkinci Dönem: 1950–1960 yılları arasını kapsayan ikinci dönem, bir yandan soğuk savaşın başlangıç dönemi, diğer yandan da sosyalist ve kapitalist ülkeler arasındaki siyasi ve iktisadi rekabetinin arttığı dönem olarak bilinir. Bu dönemde Almanya, İtalya, Fransa, Büyük Britanya ve bazı diğer Batı Avrupa ülkelerinden mühendis, kimyacı, fizikçi, roket uzmanı, savunma sanayi uzmanı gibi kişilerin ABD, Kanada, Avustralya gibi göç alan ülkelere kendi isteği ile göç etmişlerdir. Maksakovski’ye göre bu dönemde sadece ABD’ye en az 100 000 uzman ve bilim adamı göç etmiş ve bu bilim uzmanları ülkenin sanayileşmesinde, ekonomik kalkınmasında ve özellikle savunma teknolojilerin gelişmesinde çok büyük katkıları olmuştur.

Üçüncü Dönem: 1960–1990 yılları arasını kapsayan ve SSCB ile ABD arasındaki küresel rekabetin doruk noktasına ulaştığı üçüncü dönem, soğuk savaşın sona ermesi ve SSCB’nin dağılması ile sona ermiştir. Bu dönemde Batı Avrupa ile Anglo-Amerika arasındaki beyin göçü dalgalarına yenileri eklenmiştir. Üçüncü dönemdeki beyin göçleri hem yoğunluk, hem de coğrafi kapsam alanını değiştirerek Afrika, Latin Amerika ve Asya kıtalarını içine alacak şekilde genişlemiş ve çeşitlenmiştir. Hindistan, Çin, Kore, Mısır, Pakistan, Cezayir, Nijerya, Filipinler bu dönemde en çok beyin göçü veren ülkeler olmuştur. Afrika, Asya ve Latin Amerika’nın gelişmekte olan ülkeleri ABD, Kanada, Avustralya ve bazı Batı Avrupa ülkelerini doktor, hemşire, bilim uzmanı, bilgisayar teknolojileri uzmanları, savunma sanayi uzmanları hatta sporcu ve sanatçılar ile beslemişlerdir. Türkiye, İtalya, İspanya gibi Akdeniz ülkelerinden Batı Avrupa ülkelerine yönelen işçi göçlerinin de bu dönemde yoğunlaşması dikkat çekicidir. Lisans, yüksek lisans ve doktora yapan binlerce genç yetenek okumaya gitmiş oldukları ABD, İngiltere, Almanya ve Fransa gibi ülkelere geri dönmemeleri de beyin göçünün bir parçasını oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletlerin yapmış oldukları hesaplamalara göre son 30 yılda dünya genelindeki gelişmekte olan ülkelerin beyin göçü nedeni ile ortaya çıkan finansal-istihdam kaybı 60 milyar doları aşmaktadır.

Dördüncü Dönem: SSCB’nin ve Yugoslavya’nın dağılması, sosyalist sistemin çökmesi, Berlin duvarının yıkılması ile Almanya’nın birleşmesi gibi politik olaylar postsosyalist dönemin başlangıcını ve beyin göçlerindeki dördüncü dönemin habercisi olmuşlardır. Çift kutuplu dünyadan tek kutuplu dünyaya geçiş, küreselleşmenin yaygınlaşması ve hem turizm hem de göç hareketlerin hızlanması bu dönemin başlıca özelliklerindendir. 1990 yılına kadar demirperde arakasındaki sosyalist ülkelerin batı ülkelerine göç etmesi olanaksız iken serbest piyasa düzenine geçiş ile birlikte eski sosyalist ülkeler sınırlarını uygar dünyaya açmış ve yüz binlerce kişi dünyanın farklı ülkelerine göç etmiştir. SSCB cumhuriyetleri ile Doğu Avrupa ülkelerinden binlerce bilim adamı ve uzman Anglo-Amerika, İsrail ve Batı Avrupa ülkelerine göç etmiştir. Dünya tarihinde ilk kez sosyalist ülkeler ile kapitalist ülkeler arasında barış ortamında bu denli büyük çaplı göç hareketleri yaşanmıştır. Fakat bu göç

hareketleri demografik krizin eşiğindeki postsosyalist ülkelerde negatif nüfus artışı sorununu ve depopulasyon tehlikesini gündeme taşımıştır. Bulgaristan bu demografik krizdeki ülkelere en iyi örneklerden biridir (bak: Atasoy, 2007). Sonuç olarak sadece 1940-1995 döneminde dünya genelinde yaklaşık 2 milyon uzman ve bilim adamı beyin göçü sayesinde yaşadığı ve çalıştığı ülkesini bir başka ülke ile değiştirmiştir.

6.4. Mülteci Göçleri

Kaçak göçmenleri, sığınmacıları ve mültecileri birbirlerinden ayırmak çok zor bir uğraştır. Yasal veya yasal olmayan yollardan her üç grupta kendi ülkesini terk edip başka bir ülkeye sığındıklarından dolayı bu üç göçmen grubu fraklılıklardan çok benzerlikleri ile ortaya çıkmaktadırlar. 1951 Birleşmiş Milletler Antlaşmasına göre yapılan tanımda “mülteciler, ırkı, dili, dini yüzünden, bir toplumsal gruba ait ya da bir siyasi görüşte oluğu için ülkesinde takibe uğrama korkusuyla ülke dışına çıkmış kişilerdir” (Tümertekin ve Özgüç, 2006: 254). Sığınmacılar ise “uluslararası sınırlar içinde koruma arayışında olan ancak mülteci statüsü henüz karara bağlanmamış kişilerdir” (Castles ve Miller, 2008: 145). Sığınmacıların bir bölümü siyasal nedenlerle yaşadıkları ülkeleri terk edip başka ülkelere yerleşme girişimlerinde bulunurken, bir bölümü de tamamen ekonomik nedenlerle bu girişimde bulunmaktadır. Bu nedenle siyasal sığınmacılar ile ekonomik sığınmacıları bir birinden ayırmak bazen olanaksızlaşmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akkayan, T.** (1979) Göç ve Değişime, İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Yayınları No: 2573, İstanbul
- Alisov, N. V. ve Horev, B. S.** (2001) *Ekonomičeskaya i Sotsialnaya Geografiya Mira* Obştiy Obzor, İzdatelstvo Gardariki, Moskova
- Atalay, İ.** (2004) *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, META Basım, İzmir
- Atalay, İ.** (2005) *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*, META Basım, İzmir
- Atalay, İ.** (2007) *Genel Coğrafya*, META Basım, İzmir
- Atasoy, E.** (2009) "Rusya Kentlerinin Tarihsel ve Demografik Gelişimi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 16, Sayı 16, Bursa
- Atasoy, E.** (2003) *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, Ezgi Kitabevi, Bursa
- Atasoy, E.** (2007) "Postsosyalist Dönemde Bulgaristan'da Yaşanan Demografik Kriz ve Yansımaları", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 8, Sayı 12, Bursa
- Atasoy, E.** (2008) "Dinler Coğrafyası Işığında Bulgaristan'daki Dinsel Topluluklar", *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: VII, Sayı: 2, İzmir
- Başçeri, E. Y.** (1998) "Uluslararası Göç", *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Bakışlar*, Der Yayınları, İstanbul
- Başol, K.** (1994) *Demografi*, Anadolu Matbaası, İzmir
- Berkay F. ve Atasoy, E.** (2007) "Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış", *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 10, Sayı 18, Bursa
- BMMYK** (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği) (1997) *Dünya Mültecilerin Durumu, Bir İnsanlık Sorunu*, UNHCP Oxford University Pres, Ankara
- Castles, S. ve Miller, M.** (2008) *Göçler Çağı, Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Devedjiev, M.** (1998) *Obşta Geodemografiya*, İzdatelstvo Abagar, Veliko Tarnovo
- Doğanay, H.** (1994) *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Gazi Büro Kitabevi, Ankara
- Dronov, V. P. ve Gluşkovoy, V. G.** (2003) *Obştestvennaya Geografiya*, İzdatelstvo Klassiks Stil, Moskova
- Erdem, Ü.** (Editör) (2000) *Çevre Bilimi. Sürdürülebilir Dünya*, Ege Üniversitesi Çevre Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları No: 1, İzmir
- Gardner, G.** (2002) "Johannesburg'dan Beklentimiz: Daha Güvenli Bir Dünya Yaratmak", *Dünyanın Durumu 2002, Worldwatch Enstitüsü Raporu*, Özel Dünya Zirvesi Baskısı, TEMA Vakfı yayınları No: 37, İstanbul
- Gluşkovoy, V. G. ve Simagin, Y. A.** (2008) *Demografiya*, İzdatelstvo Knorus, Moskova
- Güner, İ. ve Ertürk, M.** (2005) *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, Nobel Yayınları, Ankara

İzbırak, R. (1986) Coğrafya Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, Öğretmen Kitapları Dizisi: 157, İstanbul

Kalçev, Y. (2001) Vanşnata Migratsiya na Naselenieto na Balgariya, İzdatelstvo Dunav Pres AD, Sofiya

Karabağ, S. ve Şahin, S. (2006) Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, Gazi Kitabevi, Ankara

Maksakovskiy, V. P. (2006) Geografiçeskaya Kartina Mira, Kniga 1, İzdatelstvo Drofa, Moskova

Miçev, N. (2003) Geografiya na Naselenieto na Sveta, Universitetsko İzdatelstvo Episkop Konstantin Preslavski, Şumen

Minkov, M. (1999) Demografiya, İzdatelstvo Albatros, Sofiya

Mutluer, M. (2003) Uluslararası Göçler ve Türkiye, Çantay Kitabevi, İstanbul

Özey, R. (2006) Günümüz Dünya Sorunları, Aktif Yayınları, İstanbul

Öymen, O. (2000) Geleceği Yakalamak. Türkiye’de ve Dünyada Küreselleşme ve Devlet Reformu, Remzi Kitabevi, İstanbul

Ponting, C. (2000) Dünyanın Yeşil Tarihi. Çevre ve Uygarlıkların Çöküşü, Sabancı Üniversitesi Yayınları, Detay Basım, İstanbul

Presa, R. (2006) Реçник по Demografiya, İzdatelska Kashta Avalon, Sofiya

Slaveykov, P. ve Yankov, R. (1997) Geografiya na Naselenieto i Selishtata v Sveta, İzdatelstvo Faber, Veliko Tamovo

Şahin, C. Doğanay H. ve Özcan N. A. (2007) Türkiye Coğrafyası, Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara

Şahin, S. (2007) Geçmiş Günümüz ve Gelecekte Nüfus Gerçeği, Gazi Kitabevi, Ank.

Tandoğan, A. (1998) Demografik Temel Kavramlar ve Türkiye Nüfusu, Eser Ofset Matbaası, Trabzon

Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2006) Beşeri Coğrafya İnsan, Kültür, Mekân, Çantay Kitabevi, İstanbul

Türkiye Çevre Vakfı Yayını (1996) Küresel Komşuluk, Oxford University Press, Önder Matbaa, Ankara

Türkiye Çevre Vakfı Yayını (1997) Geleceğe Özen, Oxford University Press, Önder Matbaa, Ankara

Türkiye Çevre Vakfı Yayını (1998) İç Göç ve Çevre, Önder Matbaa, Ankara

Uç, T. – Alkan, K. – Büker, A. – Dikmen, A. – Koçak, S., (1998) Türkçe Sözlük Cilt 1, Dil Derneği Yayınları: 9, Kurtuluş Basımevi, Ankara

Volskiy, V. V. (2001) Sotsialno-İkonomiçeskaya Geografiya Zarubejnogo Mira, İzdatelstvo Drofa, Moskova

Worldwatch Enstitüsü Raporu, (2002) Dünyanın Durumu 2002, TEMA Vakfı Yayınları No: 37, SAFA Tanıtım ve Matbaacılık, İstanbul

Yazıcı, H. ve Koca, M. K. (2007) Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği, Pegem A Yayıncılık, Ankara

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN 1989 YILINDAKİ ZORUNLU GÖÇÜ VE YANSIMALARI

1. 1989 YILINDAKİ ZORUNLU GÖÇÜ TETİKLEYEN VE YÖNLENDİREN ANA ETKENLER

1944-1989 döneminde Bulgaristan hükümetlerinin “iç tehdit” olarak algıladıkları Türk azınlığına yönelik temel iki etnik temizleme yaklaşımı geliştirdikleri anlaşılmaktadır: Biri Türkiye Cumhuriyetine yönelik göçün tetiklenmesi ve Türk nüfus varlığının azaltılması, diğeri ise göçe katılmayanların asimile edilmesi ve Bulgarlaştırılmasıdır. Bulgar hükümetleri tüm sosyalist dönem boyunca toplam ülke nüfusu içinde 1 milyonluk Türk azınlık eşiğinin geçilmemesi için belli aralıklarla Türk ailelerini Türkiye’ye göç etmeleri için farklı yöntemlerle teşvik etmişlerdir. 1989 yılındaki zorunlu göçün gerçekleşmesinde de aynı yaklaşımın egemen olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye’ye göç eden binlerce Türk, bir yandan Bulgaristan içindeki demografik baskının hafifletilmesine yol açacaktı, diğer yandan da Türk azınlığının kültürel özerklik veya Otonom Türk Cumhuriyet isteklerinin önü kesilecekti, böylece önemli bir jeopolitik sorun kendiliğinden çözülmüş olacaktı.¹ Türkiye’ye göç etmeyen Türklerin ise Bulgar kimliğini kabul ederek kolaylıkla asimile edilebileceklerinin hesapları yapılmaktaydı. Böylece bir yandan ülke içindeki Türklerin sayısı ve siyasal gücü azalmış olacaktı, diğer yandan da göç edenlerin mal, toprak ve evlerinin devlete kalması umut ediliyordu.

¹ Aslında Bulgaristan Türkleri, tarihin hiçbir döneminde Bulgaristan’ın parçalanması veya bölünmesi için planlı ve örgütlü bir girişimde bulunmamışlardır. Bulgaristan hükümetlerinin öne sürdüğü “Kıbrıs Sendromu” ve “Korkunç Türkler Geliyor” haykırışı bir siyasi korkutma malzemesinden, Türkleri karalayan abartılı bir psikolojik yönlendirmeden başka bir şey değildir. Balkan azınlıkları arasında yaşadıkları topraklara ve vatanına Bulgaristan Türkleri kadar seven ve sahiplenilen, Bulgaristan Türkleri kadar uysal başka bir azınlık örneğinin çok nadir görüldüğünün altı çizilmelidir. Özetle, Bulgaristan Türklerinin ne Türklük aidiyeti, ne de yaşadıkları ülkeye olan vatan aidiyeti sorgulanamaz. Kalabalık Türk topluluğu içindeki bireysel çıkışlar ve yanlışlar, bireysel ihanetler ve etnokültürel ikiyüzlülük asla tüm Türk azınlığına mal edilemez.

Aslında 1984-1985 döneminde cereyan eden isim değiştirme olaylarının küresel boyutlarda yarattığı olumsuz Bulgaristan imajı, Batı devletleri ile İslam ülkelerinin etnik politikalarından dolayı Bulgaristan hükümetine yöneltilen sert eleştiriler, Türkiye Cumhuriyeti yetkililerinin Türk azınlığına sahip çıkması, ayrıca Mayıs ayında Bulgaristan Türklerinin organize ettikleri protesto yürüyüşleri gibi etkenler Bulgaristan hükümetinin Türklerin anavatana göç etmelerine izin vermesine yol açmıştır. Bu anlamda, Politbüro ve hükümetin yüz binlerce Türkün “kapitalist ve sevilmeyen” bir ülke olan Türkiye’ye göç etmelerine onay vermesi, soya dönüş politikasının iflası ve isim değiştirme kampanyasının başarısızlığının göstergesiydi. Bir başka anlatımla bu kitlesel göç, hem Todor Jivkov’un istediği “birleşik homojen ulusun” yaratılamadığının, hem ülkede özlenen etnik barışın sağlanamadığının, hem de Türk azınlığına yönelik asimilasyonunun gerçekleştirilemediğinin kanıtıdır.

Bulgaristan Türklerinin anavatan Türkiye’ye yönelik kitlesel göç hareketi ile ilgili hem Bulgaristan hükümeti hem de BKP ² yönetimi ve Politbüro derin bir ikilem içindeydi. Bir yandan Türklerin göç etmesi isteniliyor, diğer yandan da kaybedilen beşeri güç, istihdam ve iş gücü sorunları, yetişmiş ve iyi eğitilmiş kalifiye uzmanların kaybı yöneticileri derin derin düşündürüyordu. Yani Türk kökenli binlerce doktor, hemşire, öğretmen, mühendis, çiftçi, işçi ve memurun Türkiye’ye göç etmesi ulusal ekonomik, demografik ve sosyal kayıp oluşturunuyordu. Bulgaristan’da bitkisel üretim, hayvancılık, ormancılık, meyvecilik, sebzeçilik, tütüncülük, madencilik, ulaşım ve inşaat gibi sektörlerde çalışanların büyük bir bölümü etnik Türk olduğundan, ekonomik kayıp ve iktisadi sorunlar daha da artmaktaydı. Hassas ulusal iktisat kantarları ile jeopolitik ve etik kantarlarının gösterdikleri ağırlığın boyutları ve yansıttıkları politik önem farklıydı. Fakat sözde tehdit altındaki ulusal güvenlik ve bölünme korkusu, ekonomik ve sosyal kayıpları dahi göze alarak, 1989 göçünün gerçekleşmesi için BKP yönetimine yeşil ışığı yaktırdı.

1989 göçünü tetikleyen önemli etkenlerden biri de binlerce soydaş ailenin Türkiye’de akrabalarının, komşularının ve arkadaşlarının bulun-

² Sosyalist Bulgaristan devletini ve Bulgaristan ulusunu yaklaşık yarım asır yöneten Bulgaristan Komünist Partisi’nin kısaltılması BKP olarak yazılır.

ması gerçeğidir. Bir yüzyıldan uzun bir süre içinde Rumeli ile Anadolu arasındaki göç dalgaları bir kabarmış bir çekilmiştir. Bulgaristan ile Türkiye arasındaki bu gel-git dalgaları, Bulgaristan'da yaşayan binlerce soydaşın Türkiye'de yakın veya uzak akrabaları olmalarına neden olmuştur. Böylece Rumeli ve Anadolu akrabaları arasında mektuplarla, telefon görüşmeleriyle, karşılıklı ziyaretler ile sosyal, psikolojik ve kültürel etkileşim canlı tutulmuştur. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu etkileşim 1989 yılında doruk noktasına ulaşarak, binlerce soydaş ailenin Türkiye'deki akrabalarının yanına göç edip sığınmalarına neden olmuştur. Yapılan bir sosyolojik araştırmada 1989 yılında Türkiye'ye göç eden Bulgaristan Türklerinin %25,1'i Türkiye'de akrabaları olduğundan dolayı göç ettiklerini beyan etmişlerdir (Zagorov, 1993: 108-109).

1980 yıllarının sonunda Bulgaristan'da ilk kez çeşitli dernek ve vakıflar ile farklı karakterdeki sivil toplum örgütleri kurulmaya, aktif siyasette boy göstermeye başlamışlardır. Gorbaçov'un giriştiği açılım ve değişim politikalarının etkisi gecikmeli olarak ancak 1988 yılında SSCB'nin uydu devleti olan Bulgaristan'da yankı bulmuştur. 1980'li yılların sonunda Bulgaristan'da kurulan ve yeşeren sivil toplum örgütlerinin en önemli işlevi çürüyen ve kokuşmuş bir sistemi korkusuzca eleştirmeleri, Jivkov'un yönetim yanlışlarını ve siyasal hatalarını açıkça ve cesurca söylemeleri ve sosyalizmi bir sistem olarak sorgulamalarıdır. Çevre hakları, insan hakları ve azınlık hakları bu sivil toplum kuruluşlarının en öncelikli konuları arasında olup, Türk azınlığının haklarını savunmaları ve sürgüne gönderilen Türk aydınlarının yürüttükleri mücadeleyi desteklemeleri de dikkat çekmektedir. Örneğin 9 Mayıs 1989 tarihinde 131 aydın ve sanatçı tarafından imzalanan bir deklarasyonla "Bulgaristan'da Çoksesseliliği ve Değişimi Destekleyenler Klubü" tarafından Meclise 17 maddelik bir öneri paketi getirilmiştir. Önerilen bu paketin 15. maddesinde ülkede yaşayan Müslüman azınlıkların hakları ve hürriyetlerinin korunmasından bahsedilmesi dikkat çekicidir (Kalinova ve Baeva, 2006: 239-243). Bir başka anlatımla 1980'li yıllarda ülkede kurulan sivil toplum örgütleri hem Bulgaristan Türklerinin savunucuları rolünü üstlenmişler, hem de sosyalizmin çökmesinde ve Jivkov iktidarının devrilmesinde öncülük etmişlerdir.

20 Mayıs 1989'da ülkenin kuzeydoğusunda başlayan ve birçok yüreyi kapsayan Türk protesto yürüşlerinin de uluslararası göçü tetikleyen

önemli bir etken olduğu unutulmamalıdır. Etnik ve kültürel baskılara son verilmesini, azınlık hakları ile Türk adlarının geri verilmesini isteyen soydaşlarımız açlık grevlerine, mitinglere ve yürüyüşlere başvurarak Bulgar yöneticilerini tedirgin etmişlerdir. Yüzlerce köy ve kasabada Türkler ile güvenlik güçleri arasında çatışmalar çıkmış, öldürme ve yaralamalar meydana gelmiştir. Türklerin onurlu direnişi, etnik sorunların çözümünde Bulgar yöneticilerini farklı yollar aramaya teşvik etmiştir. Bulgar yetkililer Türkleri zorla Bulgarlaştıramayacaklarını, Bulgar etnik bilinci ile Bulgar kültürünü benimsetemeyeceklerini geç de olsa idrak etmişlerdir. Artık Türklere “bizden olmayan ötekiler”, “kurtulmamız gereken bir kitle” gözü ile bakılmaya başlanmıştır. Tüm bunların sonucunda Politbüro ve BKP yetkilileri Türk ailelerinin Türkiye’ye göç etmelerinin Bulgaristan’ın güvenliği ve geleceği açısından faydalı olacağı görüşünü benimsemiştir.

Haziran ayındaki kitlesel Türk göçü başlamadan önce daha Mayıs ayında bazı Türk milliyetçilerinin “siyasal sürgün göçleri” başlamıştır. Soya dönüş sürecine karşı koyan, isim değiştirme esnasında güvenlik güçlerine direnen, Türkleri örgütleyen veya sivil toplum örgütünde faaliyet gösteren, özellikle kuzeydoğu Bulgaristan’daki Mayıs yürüyüşlerinde aktif görev alan kişiler “istenmeyen Türkler” ilan edilerek önce Avrupa ülkelerine, daha sonra da doğrudan Türkiye’ye sürülmüşlerdir. Bu sözde tehlike ve bölücü kişilerin bir bölümü ulusal istihbaratın ve içişlerinin yapmış oldukları işbirliği ile Mayıs ayından itibaren Avusturya, Yugoslavya, İsveç gibi ülkelere göçe zorlanmışlardır. Deliorman ve Dobruca bölgesinde yaşayan Türklerin bazıları önce Romanya’ya sürgün edilmiş, oradan da Avusturya’ya geçmeleri sağlanmıştır. Fakat sürgün edilen Türklerin büyük bir bölümü farklı yollardan da olsa Türkiye’ye ulaşmayı başarmışlar ve böylece Türkiye’deki sade vatandaşlar komşu Bulgaristan’da olan bitenleri ilk ağızdan öğrenmişlerdir. Yalimov’a göre Mayıs-Haziran döneminde Bulgaristan’dan sürgün edilen Türk milliyetçilerinin toplam sayısı 2000 civarında olup, bu kişilerin tümü parasız ve eşyasız sınır dışı edilmiştir (Yalimov, 2002: 462-463). Mayıs sürgünleri bir öncü deprem olarak arkadan gelen kitlesel büyük Türk göçünün habercisiydi. Bulgar yöneticileri milliyetçi Türklerin Türkiye’ye sürgün edilmesi ile milliyetçi ve özgürlükçü akımların sona ermeyeceğini kavrayamamışlardı.

Konuyu özetlersek, Bulgaristan Türklerinin 1989'da Türkiye'ye yaptıkları zorunlu göçün başlıca nedenleri şunlardır:

- Etnopolitik, etnokültürel ve etnopsikolojik baskılardan usanmış olan Türk azınlığın kendini güvende hissetmeyip, Bulgaristan'ı "güvenilir vatan" olarak benimseyememesi ve bunun sonucunda geleceğini Türkiye'de sürdürmek istemesi;

- Bulgarlaşmayı ve yeni Bulgar isimlerini kabullenmeyen Türklerin, isim değiştirme ve yeniden doğuş kampanyasına şiddetle karşı çıkması;³

- Bazı yörelerde Türklerin fabrika üretim faaliyetlerini ve tarım işlerini boykot edip ve iş yavaşlatmalarının, bazı ekonomik yaptırımlarda ve etnopolitik isteklerde bulunmalarının, Bulgar yöneticilerini rahatsız etmesi ve iki topluluk arasındaki ilişkilerin daha da gerginleşmesine yol açması;

- Müslüman azınlığın önderliğinde Bulgaristan içinde şiddetlenen ve sıklaşan özgürlük yürüyüşleri ve Türk siyasal direnç dalgalarının hızla yayılması sonucu oluşan etnik savaş tehlikesi psikozunun BKP'yi ve hükümeti tedirgin etmesi;

- Yurtdışı pasaportlarının belirlenen 1 Eylül tarihinden önce Müslüman azınlıklara verilmesi, "biz istenmeyen ötekileriz" ve "bizi kovmak istiyorlar, bu nedenle bu ülkede yerimiz yoktur" düşüncelerinin Türkler arasında yaygınlaşmasına neden olması;⁴

- Türk azınlık hakları ile ilgili olarak Bulgaristan hükümeti üzerindeki uluslararası siyasal baskıların artması, özellikle ABD, Batı Avrupa ülkeleri ve İslam devletlerinin bu konudaki siyasal tepkileri ve uluslararası girişimleri başlatmış olması;

- Türk azınlık hakları ile ilgili Türkiye Cumhuriyetinin Bulgaristan Hükümeti üzerindeki politik girişimleri başlatması ve uluslararası insan hakları örgütlerinin tepki göstermesi;

- Bulgaristan hükümetinin hem hızlı doğal nüfus artışının oluşturduğu Türk demografik baskısını hafifletmek, hem de tehdit olarak görülen kalabalık bir azınlıktan kurtulmayı istemesi;

³ Bu görüşü destekleyen Bulgaristan Arşiv Belgeleri de vardır. Bu konuda bakınız: Baeva, İ. ve Kalinova, E. (2009) *Vazroditelniyat Protse, Balgarskata Darjava i Balgarskite Turtsi, Tom 1*, Darjavna Agentsiya Arhivi, Sofya: Peçat "Multiprint OOD", s. 572

⁴ Bu görüşü destekleyen Bulgaristan Arşiv Belgeleri de vardır. Bu konuda bakınız: Baeva, İ. ve Kalinova, E. (2009) *Vazroditelniyat Protse, Balgarskata Darjava i Balgarskite Turtsi, Tom 1*, Darjavna Agentsiya Arhivi, Sofya: Peçat "Multiprint OOD", s. 572

- Türk azınlığın Bulgaristan'ı bölerek sözde kendi otonom bölgesini (bazıları buna Türk Özerk Cumhuriyeti demişler) kurma isteklerinin önüne geçilmesi;

- Dünya genelinde demokrasi, insan hakları, azınlık hakları ve etnik özgürlük yanlısı derneklerin ve kuruluşların faaliyetlerinin 1985 sonrasında yoğunlaşması. Özellikle 1980'li yılların sonunda Bulgaristan'da kurulan sivil toplum kuruluşların azınlık sorunlarını gündeme getirmeleri ve Türk azınlığın hak arayışını desteklemeleri;

- Mihail Gorbaçov'un başlattığı "glasnost" ve "perestroyka" politikalarının diğer sosyalist ülkelerce takdir edildiği gibi Bulgaristan'da da yankı ve destek bulması; önce Polonya daha sonra ise Macaristan'da değişim rüzgarlarının esmeye başlamasıyla küresel sosyalist sistemin sorgulanmaya ve dağılmaya başlaması;

- 1980 sonrasında Bulgaristan'da faaliyet gösteren "Ekoglasnost", "Komitet 273", "Podkrepa" gibi sivil toplum örgütlerinin giderek seslerini yükseltmeleri ve azınlık haklarını savunmaları ve böylece Türk topluluğunu da etkilemiş olmaları;

- Bazı Bulgar şair, sanatçı, siyasetçi, yazar ve bilim uzmanının Türk azınlığının etnik haklarını yazılı ve sözlü beyanatlarla desteklemeleri;

- BTMKH, BBİHD, İHSDB ve VDD89 gibi Türk derneklerinin ve siyasi toplum kuruluşlarının yoğun faaliyetlere başlaması;

- Mayıs 1989'da Deliorman ve Dobruca yörelerinde Türklerin sıklaşan protesto yürüyüşleri hem Bulgar yetkilileri ve parti yöneticilerini rahatsız etmiş, hem de sıradan etnik Bulgarları korkutmuş olması; Mayıs protesto yürüyüşleri esnasında Bulgar güvenlik güçlerinin ateş açmaları sonucunda bazı masum Türklerin öldürülmesi ve bu olayların Türkiye'de ve dış ülkelerde yankılanması, göç kapılarının açılmasında çok büyük etkileri olmuştur.

Bazı yazarlar ve bilim uzmanları 1989 göçünün isim değiştirme olayları ile ilişkisi bulunmadığını iddia etseler de, bu iki olay arasında kuşkusuz güçlü bir bağ vardır. Her şeyden önce isim değiştirme olayları sonucunda Türk topluluğunun tüm azınlık hakları ellerinden alınmıştır. Bu nedenle ya Bulgaristan bu hakları geri vermek zorunda kalacaktı, ya da sınırları açarak bu azınlığın istediği ülkeye göç etmesine izin verecekti. Bulgaristan hükümetinin önünde, maalesef, üçüncü bir seçenek yoktu.

2. 1989 GÖÇÜNÜN BOYUTLARI, ÖZELLİKLERİ VE GELİŞİMİ

Daha 8 Mayıs 1988 tarihli Politbüro toplantısında Devlet Başkanı Todor Jivkov, Bulgaristan'dan 100 000 ile 500 000 arasındaki Türkün göç etmesinin ülke geleceği açısından faydalı olacağını belirtmiştir. Soya dönüş sürecindeki tikanıklıklar ve sorunlar sonucunda 1988 yılının sonlarında başka siyasetçiler de benzer görüşler dile getirmeye başlamışlardır. Örneğin Politbüro üyesi Penço Kubadinski "ülkemizde 1,6 milyon Müslüman yaşamaktadır ve bunlar ülke nüfusumuzun %18'ini oluşturmaktadırlar, bundan dolayı Türklerin bir bölümünün Türkiye'ye göç etmesi bizim açımızdan zarardan çok yarar sağlayacaktır" görüşünü dile getirmiştir. Kubadinski'ye göre sadece Müslümanlar değil Bulgarlar dahi soya dönüş sürecini benimsemediklerine ve onaylamadıklarına göre en az 600 000 Türk'ü ülkeden göndermenin zamanı gelmiştir. Fakat Politbüro'nun diğer üyeleri bu göç önerisini kabul etmediklerinden dolayı, Bulgaristan Türklerinin göçü bir sonraki yıla ertelenmiştir (Yalımov, 2002: 466).

Türklerin 1989 Mayıs yürüyüşlerinden sonra, Bulgaristan hükümeti etnik sorunlar ile baş edemeyeceğini ve Türkleri zaptedemeyeceğini anlayınca, yeni göç formülleri aramaya başlamıştır. Ülkede Türk olduğunu kabul etmeyen Bulgar yöneticiler bu konuda Türkiye ile resmi bir göç anlaşması imzalayamazlardı. Bu nedenle kitlesel göç olayının konuşulmadan ve fazla dillendirilmeden, üstü örtülü bir şekilde planlanması ve gerçekleşmesi gerekirdi. Böylece hem göç eden Türkler tazminat ve mal varlığı iddialarında bulunamazlardı, hem de tüm sosyal haklarını Bulgaristan'a "gönüllü olarak" bırakmak zorunda kalırlardı. Bulgaristan Hükümetine göre Bulgaristan Türkleri yasal göçmen olarak değil de turist olarak Türkiye'ye giderlerse, sorun Bulgaristan lehine çözülecekti.

Çok sinsice ve kurnazca, ama aynı zamanda çok da zalimce düşünülen bu plan pek de geciktirmeden 1989'da işleme konuldu. Her şey önceden düşünülmüştü ve planlanmıştı, ince ayar yapılarak Bulgaristan'ın prestiji sarsılmadan ve ekonomik kayıplar en aza indirgenerek bu işten sıyrılmanın yolları nihayet bulundu sanılıyordu. Sonuçta 9 Mayıs 1989 tarihinde Bulgaristan Halk Meclisi kimsenin beklemediği bir sıra-

da yurtdışı pasaportları ile ilgili yeni bir kanun kabul etti.⁵ Kabul edilen bu kanun gereği ile tüm Bulgar vatandaşlarına yurt dışı seyahat izni veriliyordu. Nihayet gizemli demirperde aralanmaya başlamıştı ve binlerce kişi özgürce diledikleri ülkeye gidebileceklerdi. Aslında kabul edilen yeni kanun 1 Eylülde yürürlüğe girmesi gerekirken, nedense hükümet yine Bulgaristan Türklerinin “iyiliğini düşünerek” Hazi-
ran’dan itibaren Türklerin ülkeyi terk etmelerine izin verdi. Sözde “sorun yaratan ve devleti tehdit eden Türklerden” kurtulmak için Eylül ayı beklenemezdi.

29 Mayıs 1989 tarihinde BKP lideri ve Devlet Başkanı Todor Jivkov Bulgaristan Ulusal Radyo ve Televizyonu önünde yurtdışı seyahatleri ile ilgili uzun bir konuşma yaptı. Etnik Bulgarlar ile etnik Türklerin kardeşçe omuz omuza ortak vatanları Sosyalist Bulgaristan’da mutluluk ve huzur içinde yaşamaları gerektiğini anlatan Jivkov, sosyalizm sistemi sayesinde 1944-1989 döneminde “İslamlaştırılmış Bulgarların”⁶ ne kadar büyük sosyo-kültürel ve ekonomik aşamalar kaydettiklerini açıkladıktan sonra asıl sarsıcı haberi aşağıda özetlenen cümlelerle duyurmuştur:⁷

Her Bulgaristan vatandaşı dilediği zamanda dilediği ülkeye gidebilir. Her vatandaş bu hakkını kendi ihtiyaçları ve görüşleri, kendi bilinç ve istekleri doğrultusunda engellenmeden kullanabilir.

“İslamlaştırılmış Bulgarlar” hiçbir yerden gelmedi. Bulgaristan onların asli vatanıdır. Onlar Bulgaristan’da yaşadılar, burada yaşamayı sürdürmektedirler ve gelecekte de bu vatan topraklarında yaşamlarını sürdürecektir.

Bulgaristan Devlet Başkanı olarak Türkiye’deki yöneticilere sesleniyorum: Bütün Bulgaristan Müslümanlarına sınırlarınızı açınız ve onları geçici veya kalıcı olarak ülkenize kabul ediniz. Oyun zamanı bitmiştir. Bulgaristan’ın yaptığı gibi Türkiye’de uluslararası anlaşmalar gereği ülkesine gelmek isteyenlere sınırlarını açmalıdır.”

⁵ Daha fazla bilgi almak için bakınız: Maeva, M. M. (2006) *Balgarskite Turtsi Preselnitsi v Republika Balgariya, Kultura i Identichnost*, Sofya: Mejdunaroden Tsentar za İzsledvane na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR, s. 67

⁶ “İslamlaştırılmış Bulgarlar” terimi, Bulgaristan Türklerinin soya dönüş sürecindeki yeni adlarından sadece birisidir.

⁷ Bu konuda bakınız “Rabotniçesko Delo” gazetesi, 30 Mayıs 1989

Jivkov'un bu önemli konuşması hemen ertesi gün bütün büyük gazetelerde manşetten yayınlandı. Bu kısa konuşmanın Bulgaristan tarihini kökten değiştirip, büyük sosyo-ekonomik ve politik çalkantılara yol açacağını o zaman ne Jivkov ne de diğer siyasetçiler öngörememişlerdi.⁸ Aslında Jivkov'un 29 Mayıs 1989 tarihinde yaptığı bu tarihi konuşma şu açıdan büyük önem taşımaktadır:

Jivkov bu konuşma ile yasakçı seyahat zihniyetinin bittiğini ve demirperde rejiminin sona erdiğini duyurmakta, daha da önemlisi, Doğu Avrupa ile Batı Avrupa ülkeleri arasında o güne kadar var olan karanlık perdenin kalktığını ve herkesin dilediği ülkeye özgürce gidebileceğini ilan etmektedir.

Katı sosyalist kuralları ve kapalı bir toplum içinde, kapitalist ülkelerden uzakta yaşayan Bulgaristan halkı bu kararı o zamana kadar görülmemiş bir hoşgörü ile karşılamıştı. Diledikleri zaman, diledikleri süre ile diledikleri ülkelere gidebilmeleri onlar için beklenmedik bir özgürleşme adımıydı, dahası farklı kültürleri, farklı milletleri, farklı devletleri tanıma ve irdeleme fırsatıydı. Doğu ile Batı artık bütünleşebilirdi. Sosyalist Bulgaristan vatandaşları kapitalizmin olumlu ve olumsuz yanlarını artık bizzat görebilirdi. Uygar dünyadan onları ayıran demirperde artık kaldırılmıştı.

Jivkov'un Müslüman ve Türk azınlıklarına Türkiye kapısını açması hem ülkesinde Türk nüfusu olduğunu kanıtlama açısından, hem de soya dönüş sürecinin iflası açısından büyük önem taşıyordu. Aslında bu tarihi konuşma ile Jivkov, dolaylı olarak da olsa hem Müslüman azınlıkları Bulgarlaştırma girişiminin, hem de isim değiştirme kampanyasının başarısızlıkla sonuçlandığını kabullenmekteydi. Böylece demir perdeler arkasında gizli hiçbir şey kalmayacağı, hiçbir milletin özgürlüğünün baskılarla, isim değiştirmelerle ve sahte ideolojilerle yok edilemeyeceği, er ya da geç azınlıkların haklı davalarında başarıya ulaşacakları ortaya çıkmaktaydı.

Son olarak, altı önemle çizilmesi gereken, bir sonuç daha vardır. Bu konuşma ile Jivkov azınlıklar dışında etnik Bulgarlara da seyahat

⁸ Todor Jivkov'un 29 Mayıs 1989 tarihli konuşmasının tam metnini görmek için bakınız: Baeva, İ. ve Kalinova, E. (2009) *Vazroditelniyat Protse, Balgarskata Darjava i Balgarskite Turtsi, Tom 1*, Darjavna Agentsiya Arhivi, Sofya: Peçat "Multiprint OOD", s. 517-519

özgürlüğü veriyordu ve bu özgürlüğün Bulgaristan devletine faturası çok ağır olacaktı. Sadece 1989-2000 döneminde 1,5 milyondan fazla insan Bulgaristan'ı kalıcı olarak terk edip başka ülkelere yerleşti.⁹ Bir başka deyişle zaten nüfus artışı negatif olan bir ülkede, ulusal nüfus hızla azalırken, böylesine ciddi bir kararın demografik krizi daha da derinleştireceğini ve Bulgaristana hem jeoekonomik hem de jeopolitik kayıplar vereceğini ne Todor Jivkov, ne o zamanki Politbüro, ne de hükümet ön-görememişti.

Jivkov ve hükümetinin temel amacı ülkede yaşayan kalabalık Türk nüfusunu sayıca azaltarak çok arzu ettikleri bir "etnik demografik balans" oluşturmaktı. Etnik Bulgarların hızla azaldığı bir dönemde Bulgaristan nüfusuna her yıl 15 000 yeni Türk bebeğin katılması karamsar bir demografik tablo oluştuyordu ve bunun düzeltilmesi ancak kapsamlı bir dış göç ile olabilirdi. Bunun olmaması durumunda önümüzdeki dönemlerde artan Türk nüfusu Türkiye Cumhuriyeti açısından "Yeni Kıbrıs" senaryolarına yol açabilirdi. Sonuç olarak bu göç sayesinde hem Türk nüfusu büyük ölçüde nitel ve nicel olarak kan kaybedecekti, hem Türkiye'nin talepleri sona ermiş olacaktı, hem de Bulgaristan küresel çapta Türk azınlığı ile ilgili yaratmış olduğu olumsuz imajından kurtulmuş olacaktı. Jivkov'a göre "bu ağır yükten kurtulmanın zamanı gelmişti", Georgi Yordanov'a göre ise "Bulgaristanın rahatlaması için devletin gövdesinden biraz kan boşaltılması gerekir, bizden olmayan, temiz olmayan kan bir yerlere akıtılmalıdır" (Yalımov, 2002: 408-428).

Doçent Bonço Asenov'a göre 1989 göçü ile Todor Jivkov Bulgaristan'daki Türklerin demografik baskısını büyük ölçüde çözmüştür. Çünkü yaklaşık üç ayda Bulgaristan'ı terk eden soydaş sayısı, Bulgaristan Türklerinin 15 yıllık toplam nüfus artışına eşit bir nüfustur. Bir başka anlatımla, yazara göre 1989 göçü ile Jivkov, Bulgaristan'ın 15 yıllık beşeri ve jeo-

⁹ Etnik Bulgarlar 1989-2000 döneminde en fazla Almanya, Hollanda, Belçika, Büyük Britanya, ABD, Kanada, Yunanistan, İspanya, Fransa gibi ülkelere göç edip yerleşmişlerdir. 1 Ocak 2007 tarihinden sonra bu dış göç dalgası daha da artmıştır. Bu nedenle Bulgaristan'ın AB üyeliği özellikle istihdam ve iş gücü alanında ülkeye çok olumsuz bir demografik faturayı miras olarak bırakmıştır. Bu konuda bakınız: Zlatanova, V. (2005), *Vanshnata Migratsiya v Perioda na Prehod v Bulgariya i Sotsialni Posledstviya*, Sofya: Evropeyskoto Badeshte na Bulgariya i Razvitiето na Naselenieto, Tsentar za İzsledvane na Naselenieto pri Balgarskata Akademiya na Naukite, s. 277-289

politik geleceğini, Türklerden arınmak suretiyle garanti altına almıştır (Asenov, 1996: 154).

7 Haziran 1989 tarihinde partililerle yaptığı toplantıda Todor Jivkov'un şu sözleri gayet net ve açık, bir o kadar da düşündürücüdür:

“Benim sınırların açılması kararını duyurmamdan sonra Mayıs olayları ve siyasal çalkantılar azaldı, ülke daha huzurlu ve sessiz oldu..... Bizler büyük bir göç psikozu içindeyiz... Bu göç çılgınlığını, bu anormal psikolojik durumu nasıl değerlendirmemiz gerekir? Ben derim ki, böyle bir psikolojik ortam bizim için olumlu ve yararlıdır. Sır gibi sakladığım bir şeyi sizlerle paylaşmak istiyorum.... Ülkemizden 200 000 – 300 000 Türk'ü göndermezsek, 15-20 yıl sonra Bulgaristan bir devlet olarak var olmayacak..... Bizi gelecekte Kıbrıs veya benzeri bir durum beklemektedir...” (Gruev. M. ve Kalyonski, A. 2008: 185).

Bulgarların alay edercesine adlandırdıkları “Golyamata Ekskurziya” yani “Büyük Turistik Seyahat” başlamıştır. Yüzbinlerce Bulgaristan Türkü ne Tayland, İspanya veya Maldiv adalarına deniz tatiline gitmek istiyordu, ne de Avusturya veya İsviçre’de ailece kayak yapmak. Türkiye ile Bulgaristan arasında kapsamlı bir göç antlaşması yapılmadığından dolayı Bulgaristan Türkleri “yabancı turist” olarak anavatana giriş yapmak zorundaydılar. Fakat Bulgar zulmünden kaçan ve Bulgarlaşmayı kabul etmeyen Türkler, Bodrum ve Marmaris’e tatile gider gibi bir ya da üç aylık turist pasaportları ile Türkiye’ye giriş yapmak zorunda bırakılmışlardır. Bu trajikomik olay sonucunda ne göç eden Türk ailelerinin mal varlığı ve sosyal hakları korunabilmiş, ne de Bulgaristan’da yapılan barbarlıkların ve zulümlerin hesabı Bulgaristan hükümetinden sorularak gerekli tazminatlar alınabilmiştir.

Bir ya da üç aylık turistik vizeler ile Türkiye’ye giriş yapan Bulgaristan Türkleri beraberinde havlu, bornoz, plaj terliği, güneş yağı ve mayo getirmeleri gerekirken, yanlarında yatak, dolap, mobilya, sepetli motor, beyaz eşya getirmişlerdi. Uygar dünyadan da kimse bu turistler mademki tatile gidiyorlar neden tüm ev eşyasını beraberinde taşıyorlar diye sormamıştır. Durum hem hüznün vericiydi, hem de sahipsizlik ve çaresizlik kokuyordu. İsteğe bağlı olmayan bu kitlesel göç, vatan arayışının bir yansımasıydı, korku ve baskıdan kaçışın simgesiydi, Türkiye özleminin

kanıtıydı, bireysel ve etnik asimilasyonun reddiydi, Türk etnik bilincinin mal ve mülkten daha önemli olduğunun göstergesiydi.

Bulgaristan Hükümetinin baskıları ile yerlerini yurtlarını apar topar terk etmek zorunda kalan soydaşlarımızın göçü özünde bir “deportation”¹⁰ ve mülteci göçüdür. Zorlama ve baskı ile yapıldığından, plansız ve organize edilmeyişinden, panik içinde ve kitlesel olduğundan, nüfus verici ve nüfus alıcı devletler arasında resmi bir antlaşma olmadığından, 1989 göçü özünde bir mülteci¹¹ göçüdür. Türkiye’ye gelen soydaş Türkler de bu nedenle mülteci ve sığınmacı statüsünde kabul edilmeliydiler ve bu konuda Birleşmiş Milletlerden maddi yardım ve manevi destek alınmalıydı.

Bulgaristan’dan Türkiye’ye yönelen 1989 soydaş göçü, İkinci Dünya Savaşından sonra iki komşu ülke arasında barış zamanında gerçekleştirilmiş en büyük, en kapsamlı kitlesel göçtür. Bulgaristan Türklerinin 1989 yılında doğdukları yerleri istemeyerek terk etmeleri ve göçe zorlanmaları, sadece Balkan tarihinde değil, Avrupa ve Dünya tarihinde de nadir görülen sıra dışı olaylardan biridir. Oluşumu, nedenleri, gelişimi, kapsamı, uluslararası yansımaları, hem sosyo-ekonomik, hem de siyasi sonuçları itibari ile bu zorunlu göç, çok boyutlu, çok karmaşık, uluslararası bir kitlesel etnik göçtür. Kapsadığı beşeri nüfus kitlesiyle, yarattığı ekonomik ve sosyal sorunlarıyla, global ölçekte bıraktığı siyasal etkileri ile Bulgaristan devletine çok büyük maddi ve manevi zararlara mal olan bir göçtür. Krasimir Kanev’e göre soydaşlarımızın 1989’daki kitlesel göçü Bulgaristan’da çok derin ekonomik ve politik bir kriz yaratmakla kalmamış, bir yandan uluslararası arenada bu ülkenin çok sert eleştirilere uğramasına ve yalnızlaşmasına, diğer yandan da sosyalist rejimin bu ülkede çökmesine neden olmuştur (Kanev, 1998: 95).

¹⁰ Latince bir terim olan “Deportatio” bugün coğrafyacı, siyaset bilimci, tarihçi ve demografların sıkça kullandıkları bir bilimsel kavrama dönüşmüştür. Bu terimin birinci anlamı “zorla bir yerden kovmak, yani göçe zorlamak”, ikinci anlamı ise “yer değiştirmektir”. Bulgaristan Türklerinin 1989 göçü göz önüne alındığında “deportasion” birinci anlamda kullanılmıştır.

¹¹ Mülteci, iltica edip başka bir ülkeye sığınan kişi olarak adlandırılabilir. “Mülteci göçleri” ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız: Atasoy, E. (2010) “Göçler Coğrafyası”, *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*, Editör: Prof. Dr. Cemalettin Şahin, Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık, s. 69-93

2 Haziran 1989 tarihinden itibaren Türkiye Cumhuriyeti Bulgaristan'daki soydaşlarımızı vizesiz kabul etmeye başlamıştır. Demiryolu¹² ve karayolu seçeneği ile her gün 3000 – 4000 soydaşımız Kapıkule ve Dereköy sınır kapılarından Türkiye'ye giriş yapmıştır. Böylece 2 Haziran 1989'dan vize uygulamasına geçildiği 22 Ağustos 1989 tarihine kadar 311 862 Bulgaristan Türkü anavatana giriş yapmıştır. Vize uygulamasının başlatıldığı 22 Ağustos 1989 tarihinden Mayıs 1990'a kadar 34 098 soydaşımız vize alarak Türkiye'ye giriş yapmıştır (Şimşir, 2009: 440-443).

Bu konuda farklı yazarlar farklı bilgiler sunmaktadırlar. Örneğin Kalyonski'ye göre 2 Haziran 1989 - 22 Ağustos 1989 tarihleri arasında Türkiye'ye 360 000 soydaşımız giriş yapmıştır.¹³ Türkiye'ye gitmeyi başaramayan daha 400 000 soydaşımız ise uluslararası pasaport alabilmek ve Türkiye'ye gelebilmek için polis merkezleri önünde sıra beklemektedirler. Yine Kalyonski'ye göre göç dalgasının başlamasından 1990 yılının sonuna kadar Türkiye'den Bulgaristan'a, yani geriye dönen soydaşlarımızın sayısı ise yaklaşık 150 000'dir. Bir başka anlatımla Türkiye'ye gelen Bulgaristan Türklerinin yaklaşık %40'ı maalesef geri dönmüştür (Gruev ve Kalyonski, 2008: 193).

2 Haziran 1989'dan itibaren Bulgaristan Türklerinin anavatana nehirler gibi akan, hüznü ve özlem dolu göçü başlamıştır. Yoksul ve çaresiz soydaşlarımız, polis merkezlerinde kilometrelerce uzunluktaki kuyruklarda uluslararası pasaport alabilmek için günlerce beklemek zorunda bırakılmışlardır. Evdeki eşyalar çok ucuz fiyatlara yakınla, komşulara veya akrabalara satılmıştır. Binlerce ailenin mağazalara hücum etmesi ile televizyon, telefon, radyo, teyp, bavul, ayakkabı, pantolon gibi en temel mallar hızla tükenmiştir. Buzdolabı ve televizyon gibi ürünlerin fiyatı devlet mağazalarında dahi 5-6 kat yükselmiştir. Her şey karaborsaya düşmüş ve kaçakçılara gün doğmuştur. Uyanık ve gözü pek Çingeneler

¹² Bu dönemde soydaşlarımızı Bulgaristan'dan Türkiye'ye taşıyan trenlere Türkiye'deki gazeteler haklı olarak "Utanç Treni" adını vermişlerdir.

¹³ Tarihçi İbrahim Yalimov'a göre 2 Haziran 1989'dan vize uygulamasına geçildiği 22 Ağustos 1989 tarihine kadar Bulgaristan'dan göç eden Türk kitlesi 362 000 olup, bunlardan 10 000'i doktor, öğretmen, mühendis gibi üniversite mezunu, ayrıca 5 400'ü de BKP üyesidir. Bakınız: Yalimov, İ. (2002) *İstoriya na Turската Obşnost v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo "İlinda-Evtimov" EOOD, s. 473

bunu fırsat bilip aranılan malları 20-30 kat daha yüksek fiyata Türklere sunmaya başlamışlardır. Dört inek karşılığında iki bavul alan da vardır, 20 koyun karşılığında bir televizyon alan da.

Göç esnasında bazı Bulgarlar ve Çingeneler terk edilen Türk evlerini akbabalar gibi sarmışlardır ve göç eden aile kendi evini terk eder etmez yağmalama ve hırsızlıklar başlamıştır. Binlerce Türk evi soyulmuş ve yağmalanmıştır. Milyonlarca dolarlık mal ve mülk kısa bir sürede yok olup gitmiştir. Birçok ailenin büyük emeklerle, büyük zorluklarla elde ettiği 40-50 yıllık sermaye birikimi, 4-5 günde uçup buharlaşmıştır. Bu nedenle 1989 göçünün en acı sonuçlarından birisi Türk topluluğunun sermaye, konut, toprak ve mal kaybına uğrayarak, fakirleşmesi ve ekonomik olarak zayıflamasıdır.¹⁴

1989 yılının yaz aylarında Deliormanda, Dobrucada, Rodoplarda, Türklerin yaşadığı tüm yörelerde manzara hep aynıdır. Evler terkedilmiş, kasabalar ıssızlaşmış ve köyler boşaltılmıştır. Savaş durumu benzeri bir durum sürmekteydi, panik ve kaos, düzensizlik ve karmaşa had safhadadır. Böyle bir durumu tahmin eden ve erken davranan Bulgar yöneticiler soydaşlarımızın göçünden dahi nasıl yarar sağlayacaklarını düşünmüşler ve bazı kararlar almışlardır. Örneğin, Bulgaristan Bakanlar Kurulu'nun aldığı 8 Haziran 1989 tarihli, önceden planlanmış ve kasıtlı bir kararla, göç eden Türklere yaşadıkları evlerini sadece devlete ve bağlı bulundukları belediyeye satabilme imkânı verilmiştir. Bu nedenle binlerce aile belediye yetkililerin bittiği çok düşük fiyata evlerini Bulgar devlete ucuza satmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde 1500'den fazla Türk aile evini devlete satmıştır. Bulgaristan Türklerinin bankadan çektikleri paraları değerlendirmelerini önlemek için, Bulgaristan Bakanlar Kurulu'nun aldığı 28 Haziran 1989 tarihli 12 no'lu karar ile otomobil, motosiklet, bisikler, televizyon, mücevher, altın, döviz vb. değerli malların satışı geçici olarak tüm ülkede durdurulmuştur. Gıda ürünlerinin satışına dahi kısıtlamalar getirilmiştir. Parti yöneticisi konumundaki etnik Bulgarlar, zaten kısıtlı ve kalitesiz olan malları Türklere satarak kısa sürede köşeyi dönmeyi başarmışlardır (Yalımov, 2002: 473).

¹⁴ Bu yorumlar yazarın Bulgaristan yaşantısındaki kendi gözlemlerine dayanmaktadır.

Türkiye'ye göç eden soydaşlara kişi başına 500 leva gibi komik ve çok yetersiz para götürme sınırı konulmuştur. Bu da şu demektir. 30-40 yıllık birikimle bankada 50 000 levası olan 4 kişilik bir aile bu paranın sadece 2 000 levasını Türkiye'ye götürebilir, geri kalan 48 000 levayı 1-2 hafta gibi çok kısa bir sürede ya harcaması gerekir (harcama yapılacak değerli mal pazarda zaten kalmamıştır) ya da bu parayı Türkiye'ye gidemeyen yakınlarına veya akrabalarına hediye etmek zorunda bırakılmışlardır. Böylece milyonlarca levalık kişisel birikim Bulgar bankalarında çekilmeden veya kullanılmadan devlete bırakılmıştır. Yine soydaşlara ait olan milyonlarca leva para sınırda Bulgar güvenlik güçleri tarafından gizlendiği yerlerde bulunmuş ve sınır yetkilileri bu paralara el koymuşlardır. Binlerce ailenin alın teri ile ömür boyu kazandıkları birikimler 1-2 haftada çarçur olmuştur.¹⁵

3. 1989 GÖÇÜNÜN SONUÇLARI VE YANSIMALARI

Bulgaristan Türklerinin 1989 yılında başlayan ve Türkiye'ye yönelen kitlesel göçün başlıca sonuçları ve etkileri büyük bir çeşitlilik yelpazesi göstermektedir. Her şeyden önce Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman varlığı kan kaybetmiştir. 1989 – 1992 döneminde Türkiye'ye göç edip bu ülkede kalıcı olan ve Türk vatandaşlığına geçen soydaşlarımızın sayısı yaklaşık 350 000'dir. 1993-2000 döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden ve Türk vatandaşlığına geçen soydaşlarımızın sayısının ise 250 000'i aştığı tahmin edilmektedir. Bir başka deyişle 1989-2000 döneminde Bulgaristan'daki Türk beşeri varlığı yaklaşık 600 000 kişi azalmıştır.

Burada altı çizilmesi gereken önemli bir ayrıntıyı belirtmekte yarar vardır. 1989-1990 dönemindeki soydaş göçlerinin temelinde etnik ve siyasal nedenler ön planda iken 1991-2000 arasındaki göçlerin asıl nedeni geçim sıkıntısı, işsizlik, yani ekonomik etmenlerdir. 1990 yılında Bulgaristan'daki Türklerin temel sosyal ve kültürel azınlık hakları tanınmış olmasına rağmen sosyalizimden kapitalizme sancılı bir geçiş dönemi yaşayan bu ülkedeki derin ekonomik kriz herkesten önce Türk, Pomak, Tatar gibi Müslüman azınlıkları etkilemiş ve kökten sarsmıştır. Bir kısım

¹⁵ Bu yorumlar yazarın Bulgaristan yaşantısındaki kendi gözlemlerine dayanmaktadır.

Müslüman azınlıklar Almanya, İspanya, Hollanda, Fransa gibi Batı Avrupa ülkelerine göç ederken, önemli bir bölümü de Türkiye'ye göç etmiştir. Göç eden kişilerin Türkiye'deki akrabalara ve yardım görece yakın-lara sahip olmaları "göç yönünün" hangi yörelere ve kentlere doğru olacağını belirlemede büyük bir etken olmuştur. Böylece Bursa'da akrabaları olanlar Bursa'ya, İzmir'de akrabaları olanlar da İzmir'e yerleşmişlerdir.

Tablo: 1992 Nüfus Sayımı Verilerine Göre Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç Eden Türklerin Cinsiyetlere Göre Dağılımı¹⁶

Yıllar	Toplam	Kadın	Erkek
1989	218 000	111 568	106 432
1990	71 195	31 326	39 869
1991	32 164	13 900	18 264
1992	23 490	10 336	13 154
Toplam	344 849	167 130	177 719

1989 yılındaki kitlesel etnik göçün Bulgaristan ekonomisine faturası çok ağır olmuştur. Yüzlerce köy ve kasaba ya tamamen boşaltılmış ya da büyük ölçüde nüfus kaybetmiştir. Yüzlerce hektar tarım arazisi ekilmeden, dikilmeden, sürülmeden veya tarım ürünleri toplanmadan kade-rine terk edilmiştir. Fabrikaların, inşaat alanlarının, maden ocaklarının, hayvan mandıralarının büyük bir kısmı yeri kısa zamanda asla doldurulamayacak değerli işçilerini kaybetmiştir. Bu duruma çare arayan Bulgar yöneticileri başka ülkelerden işçi getirme yoluna dahi başvurmuşlardır. Şumen gibi bazı yörelerde tarım kooperatiflerinde çalışmak üzere Rusya'dan işçi aileler getirilip Türklerin evlerine yerleştirilmiştir. Böylece hem Türklerin evlerine el koyan devlet Türklerin yoğun olduğu yörelerde Rusları getirerek etno-demografik değişim politikalarını uygulamaya koymuş, hem de tarımdaki istihdam sorununu bir nebze olsun çözmeye çalışmıştır. Ne var ki çok kısa bir süre sonra Ruslarda bu bölgeleri terk edip ülkelerine geri dönmeyi yeğlemişlerdir.¹⁷

¹⁶ Zlatanova, V. (2005) "*Vanşnata Migratsiya v Perioda na Prehod v Balgariya i Sotsialni Posledstviya*", Evropeyskoto Badeşte na Balgariya i Razvitieto na Naselenieto, Sofya: Tsentar Za İzsledvane na Naselenieto pri BAN, s. 279

¹⁷ Bu yorumlar yazarın Bulgaristan yaşantısındaki kendi gözlemlerine dayanmaktadır.

Bu konuda basit bir örnek vermek faydalı olacaktır. Bulgaristan Devleti Arşiv kaynaklarından alınan bilgilere göre 20 Temmuz 1989 tarihinde, yani göçün en yoğun olduğu dönemde, ekonomi ve üretim alanlarının farklı kollarında toplam 171 827 kişinin işe gitmesi gerekirken bir mazaret göstermeden işe gitmemişlerdir. Bu dönemde çalışanların büyük bölümü Türk kökenli olan sanayi sektöründe 62 323, inşaat sektöründe 19 497, tarım sektöründe 66 103 ve diğer sektörlerden 23 904 kişi işe gelmemiştir. Bu büyük ekonomik kaybı hafifletmek için Türklerin yoğun olduğu yörelere, etnik Bulgarlar arasından 42 500 işçi ek kontenjan olarak gönderilmiştir. Sadece tarım ve sanayi sektörlerinde çalışmak üzere 54 000 üniversite öğrencisi ek kontenjan olarak göçten etkilenen yörelere yerleştirilmiştir (Baeva ve Kalinova, 2009: 572).

Göç paranoyası ile gelişen tüm bu olumsuz gelişmeler etnik Bulgarlar ile etnik Türkler arasında sürtüşmelere, kıskançlıklara, hoşgörüsüzlüklere hatta kavgalara neden olmuştur. Bu konuda birkaç örnek vermekte yarar vardır.¹⁸

Bankalardan kendi birikimlerini çekmeye çalışan Türkler, bunun doğal hakları olduklarını düşünürken, Bulgarlar buna “devleti soydular”, “bankaları batırdılar, ekonomimizi çöktürdüler”, “bankalarda para bırakmayıp her şeyi yağmaladılar” , “bizler onlara çok yatırım yaptık ve çok destekledik, oysa onlar bize ihanet ettiler” sözleri ile Türkleri eleştirmişlerdir.¹⁹

Devlete ait mağazalarda yoğun alışveriş yapan Türkler de benzer eleştirilere maruz kalmışlardır. Mağazaların boşaltılmasından, yok olan temel mallardan, bazı ürünlerin zamlanmasından yine ülkeyi terk eden Türkler sorumlu tutulmuştur. Türklerin gidişi etnik Bulgarların bir çoğu tarafından Bulgar ulusuna, sosyalist sisteme, BKP’ye ve vatana ihanet olarak görülmüştür.

Etnik Bulgarların sıkça dile getirdikleri “Fabrikalarda ve tarlalarda bizler onlarsız da başarabiliriz, bunu kaçıp giden Türklere kanıtlayacağız, ama sakın geri dönmeyi düşünmesinler, artık onların bizim aramızda

¹⁸ Bu yorumlar yazarın Bulgaristan yaşantısındaki kendi gözlemlerine dayanmaktadır.

¹⁹ Bu bilgileri desteklemek için bakınız Bulgaristan Devlet Arşivlerine: Baeva, İ. ve Kalinova, E. (2009) *Vazroditelnost Protse, Balgarskata Darjava i Balgarskite Turtsi, Tom I*, Darjavna Agentsiya Arhivi, Sofya: Peçat “Multiprint OOD”, s. 556-557

yeri yoktur” görüşleri Bulgar ve Türkler arasındaki gerilimin kopma noktasına geldiğinin işaretidir. İki toplum arasında tehditlere varan sözlü atışmalar, isyan edercesine haykırırlar, toplumsal bütünlüğün 1989 göçü ile ne kadar zedelendiğinin kanıtıdır.

Bitkisel üretim ve hayvancılık sektörlerinin işsiz kalması, binlerce ton tarım ürününün toplanmadan tarlalarda çürümeye terk edilmesi Bulgar yöneticileri çaresiz bırakmıştır. O güne kadar asla tarım işlerinde çalışmayan öğretmen, doktor, mühendis, hemşire, subay, memur vb. kişiler seferberlik ilan edildiğinden dolayı tarlalarda çalıştırılmışlar ve bu olay Bulgarların Türklere karşı olan nefretini daha da artırmıştır.

Olası korkunç ekonomik zararları öngören yetkililer, tarımdaki istihdam sorununu çözmek için tarım seferberliği düzenlemişlerdir. Böylece gençlerden yaşlılara, işçilerden memurlara, öğrencilerden emeklilere kadar, tüm kesimdeki vatandaşlar çöken ülke ekonomisini kurtarmak için seferber olmuştur. Özellikle üniversite öğrencilerine tarlalarda kalan mahsullerin toplanmasında çok büyük görev düşmüştür. Masa başı rahat işlerde çalışmaya alışık olan Bulgarlar bu zorunlu “tarlada çalışma görevlerini” öfke ve isyanla karşılamışlardır. Bu öfke ülkelerini terk eden “vatan haini Türklere” karşı tepki ve nefreti daha da artırmış ve iki etnik toplum arasındaki soğuk ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuştur. Bu yüzden 1989 göçünün en önemli sonuçlarından birisi ülkedeki etnik barışın bozulması olmuştur.

Diğer yandan üç aydan kısa bir süre içinde 300 000’den fazla soydaşımızın Türkiye’ye gelip yerleşmesi Türkiye’yi hazırlıksız yakalayıp, hem ülke ekonomisini, hem hükümeti, hem de Türk ulusunu zor durumda bırakmıştır. Bursa, İzmir, Tekirdağ, Çorlu gibi yoğun soydaş göçü alan kentlerde daire ve arsa fiyatları hızla yükselmiş, kiralık evler çabucak tükenmiş, işyerlerinde ve fabrikalarda Rumeli Türkleri ile Anadolu Türkleri arasında amansız bir rekabet başlamıştır. 1980’li yıllarda kendi sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlarını çözememiş olan Türkiye, şimdi büyük ve çaresiz bir göçmen kitlesinin de sorunlarını çözmek zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Umutla gelen, Türk ulusuna ve Türkiye hükümetine güvenen, Anadolu özlemi ile yanıp tutuşan binlerce çaresiz soydaşa sırt çevirilemez, sorun görmezden gelinemez, kucak açmak ve acıları paylaşmak adeta kaçınılmaz olmuştur.

Bu arada sınır kapılarında âdeta bir insanlık dramı yaşanmıştır. Sadece iki bavul ile gelen aileler de vardır, bütün ev eşyasını getirip at arabasını bile sınırdan sokanlar da. Bulgar yöneticilerinin baskısı ve dayatması ile 24 saat içinde evini terk edip, hiçbir mal veya eşya getirmeden göç etmek zorunda olan aileler de vardı, bütün mallarını satmayı başaran ve geriye kalan tüm mal varlığını getirmeyi başaran da. Türkiye’de akrabalarından destek görenler de vardı, hiç akrabası olmayan ve kimseye derdini anlatamayan, kimsenin yanına sığınamayanlar da. Parçalanmış ailer ve akrabalar da vardı, tüm sülalesini komşuları ile birlikte getirenler de.

Bu dönemde asker olduğundan dolayı Türkiye’ye resmi yollardan gelemeyen birçok Türk, görev yaptıkları askeri birliklerden firar ederek veya ailelerinin desteği ile kaçak yollardan Türkiye’ye giriş yapmayı denemiştir. Örneğin, ailesi tarafından Türkiye’ye getirilmek istenen bu nedenle de battaniye ve örtülerle sarılıp gizlenen Martin Yosifov adındaki asker, uzun yolculuk esnasında ağır eşyaların altında havasız kalarak ölmüş ve cesedi yol kenarına atılmıştır (Baeva ve Kalinova, 2009: 578). Biricik oğlunu otoban kenarında terk etmek zorunda kalan anne ve baba hangi duygularla Türkiye’ye ayak bastılar acaba? Anadolu rüyalarında oğlunun “neden beni terk ettin anneciğim” serzenişi ile uyanıp irkilmedi mi, pişmanlık içinde gözyaşı dökmedi mi göç eden anne? Bu göç, oğlunun hayatından daha mı önemliydi?

Kapıkule’den giriş yapan soydaşlarımız kime başvurmaları gerektiğini bilmedikleri gibi, nereye yerleşmeleri gerektiğini, nerede çalışabileceklerini, çocuklarını nerede okutacaklarını da bilmiyorlardı. Kısacası, Türkiye’ye ayak basan soydaşlar uzun vadeli gelecek planlarından yoksundular. Büyük umutlarla belirsizlikler denizine kendilerini atmışlardı. İsmet Sever adlı soydaşın sınır kapısında edindiği gözlemler bu konuda tabloyu tamamlamaya yardımcı olabilir (Gruev ve Kalyonski, 2008):

“Edirne garında çok uzun bir zaman beklemek zorunda kaldım. Garın basamakları, kapıları, duvarları her tarafı küçük küçük notlarla, ilânlarla ve mektuplarla kaplıydı. Bu not ve mektuplarla parçalanmış aileler birbirlerini bulmaya çalışıyorlardı, baba oğluna, kardeş kardeşe, kızı babasına, torun dedesine nerede olduğunu, nereye gidip yerleştiğini bildiriyordu. “Oğlum biz Bursa’ya halanın yanına yerleşmeye gidiyoruz”, “Kızım biz Kırklareli’ndeki dayının yanındayız. Bizi ararsan orada

bulursun” vb. Hayatım boyunca unutamayacağım bir manzara geliyor gözlerimin önüne. Yaşlı bir kadın basamaklar üzerine oturmuş, çocuk gibi hıçkıra hıçkıra ağlıyordu..... Neden ağladığını sorduğumda, apar topar evini terk ederken, ahırdaki kuzuları susuz, aç ve sahipsiz bıraktığını söyledi. Kuzuları için ağlıyordu, onlara üzülyordu..... Hayvanlarını komşusuna vermeye bile zamanı kalmamıştı çaresiz soydaş kadının...”

Dayısını arayan kızlar, amcasının yanına sığınan oğlanlar, birbirinden ayrılıp kopan kardeşler, kuzuları için ağlayan nineler, üzüm bağlarını özleyen dedeler, sütten kesilen bebekler, kışladan kaçan askerler, sözlüsünü terk eden damat adayları, okuldaki arkadaşlarını özleyen çocuklar ve daha yüzlercesi, binlercesi. Her biri ayrı bir yaşam kesiti, her biri ayrı bir geçmiş, her biri ayrı bir trajedi, her biri ayrı bir yazgı, her biri ayrı bir göç hikayesi. Aslında hem Bulgar hem de Türk yetkililer böylesine büyük çaplı bir kitlesel göç olacağını tahmin etmemişlerdi. Bulgarlar yüz binlerce Türkün ülkelerini bu denli hızla terk ettiklerinden şok içindeydiler, Türk hükümeti ise gelen soydaşların konut, eğitim ve iş bulma sorunları ile yüzleşip çözüm arayışları kaygısı içindeydi. Hem göç veren, hem de göç alan ülke büyük risk ve zorluklarla karşı karşıya bırakılmıştı.²⁰

1989 göçünün en önemli sonuçlarından biri de o zamana kadar ülkede Türk olmadığını iddia eden Bulgar yöneticilerin bu tarihten sonra onları Türk olarak tanımak zorunda kalmalarıdır. Parti yayın organlarında ve medyada Türk topluluğundan hala “Balgari Müslümanı” (Müslüman Bulgarlar) ve “Balgari s Vazstanoveni İmena” (İsimleri Yenilenmiş

²⁰ 1989 yılında Türkiye’ye gelen soydaş göçleri ve Türkiye Cumhuriyeti’nin bu konuda izlediği politikalar ile ilgili bakınız:

- Dayıoğlu, A. (2005) *Toplama Kampından Meclis’e. Bulgaristan’da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Şimşir, B. (2009) *Bulgaristan Türkleri (1878-2008)* Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi
- Şimşir, B. (1985) *Türk Basınında Bulgaristan Türkleri. Zorla Ad Değiştirme Sorunu. Ocak-Nisan 1985*. Ankara: Başbakanlık Basın – Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü
- Gruev. M. ve Kalyonski, (2008) *Vazroditelniyat Protsets. Müsülmanskite Obştnosti i Komunistiçeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdateltsvo “SİELA”

Bulgarlar) olarak söz edilse de BKP Merkez Komitesi ve Hükümet yetkililerinin toplantılarında Türk topluluğu terimi yavaş yavaş kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin 15 Haziran 1989 tarihinde yurtdışı pasaportlarının tartışıldığı bir parti toplantısında Dışişleri Bakanı Petar Mladenov şunu belirtmiştir (Baeva ve Kalinova, 2009: 535-536):

“Bulgaristan’da Türk topluluğu var mıdır? Bence bu konuda artık gereksiz tartışma yapılmaması gerekir. Bulgaristan’da Ermeni, Rus, Fransız, Amerikalı olduğu gibi Türk te vardır. Ama bunların siyasal ve hukuksal anlamda azınlık olup olmamaları başka bir konudur. Yoldaşlar, dünyada hiçbir ülke Bulgaristan’da Türk olmadığını kabul etmemektedir. Herkes, beş asırlık Osmanlı egemenliğinden sonra nasıl oldu da bu ülkede hiç Türk kalmadı sorusunu sormaktadır. Yüzleşmemiz gereken yalın gerçekler bunlardır.”

Sonuç olarak 1989 göçü sözde var olmayan Türklerin var olduklarını kanıtladı, sözde olmayan azınlık haklarını su yüzüne çıkardı, Bulgaristan’da sözde var olmayan azınlık sorununun var olduğunu kanıtladı. Bu tarihi göç Rumeli ve Anadolu Türklerinin kucaklaşmasını sağladı, kapalı yüksek hükümet kapılarının arkasında Türk olarak kabul edilenlerin sözde değil gerçek Türk olduklarını gösterdi. İdeolojilerle, sözlü propagandalarla, hükümet baskılarıyla, parti kararlarıyla bir milletin yok edilemeyeceğini; bir kültürün, bir topluluğun, bir Müslüman azınlığın yok sayılamayacağını gösterdi. Böylece 1989 göçü BKP’nin soya dönüş politikalarında ciddi olarak geri adım atmalarına neden olduğu gibi, Bulgaristan hükümetinin azınlık yaklaşımlarının da kökten sorgulanmasına ve revize edilmesine yol açtı.

Türkiye’nin tüm çabalarına rağmen maalesef Bulgaristan ile Türkiye arasında kapsamlı bir göç anlaşması imzalanamamış ve Bulgaristan Türklerinin sosyal hakları korunamamıştır. Bulgaristan binlerce kişiyi kısa sürede sınır dışı ederek Türkiye’yi zor durumda bırakmayı hedeflemiş ve büyük ölçüde de başarılı olmuştur. Gelen binlerce kişiye konut, sağlık, eğitim ve iş bulmada zorlanan Türkiye hükümeti 22 Ağustos 1989 tarihinde Bulgaristan ile olan sınır kapılarını kapatmış ve bu tarihten sonra vize uygulamasına geçmiştir (Baeva ve Kalinova, 2009: 535-536).

Bu arada vize uygulamasından sonra da soydaşlarımızın Türkiye’ye göçü dalga dalga devam etmiştir. Fakat bu göçün bir de tersi, yani

tekrar Bulgaristan'a geri dönüşü yaşanmıştır. Sınır kapısında giriş yapan aileler Türkiye'ye geldiklerinde sevinç gösterileri ile mutluluğunu ifade ederken, boynu bükük bazılarının tekrar Jivkov rejimine geri dönenlerle karşılaşmaları hem Anadolu Türkleri arasında, hem de Bulgaristan Türkleri arasında büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Dönen aileler, bazıları tarafından "vatan haini", bazıları tarafından ise "Türklük bilincinden yoksun Bulgar bozmaları" olarak damgalanmıştır. Bu sefer Türk Türke, komşu komşuya, kardeş kardeşe, oğul babaya düşman olmuştur. Şimşir'e göre 1989 – 1990 döneminde, yani Haziran 1989'dan Mayıs 1990'a kadar Bulgaristan'a geri dönen soydaşlarımızın toplam sayısı 133 272'dir (Şimşir, 2009). Valeri Stoyanov'a göre ise göçün başlama tarihinden 10 Eylül 1989'a kadar 154 927 Türk (yani tüm soydaşların %42'si) Bulgaristan'a geri dönmüştür. Stoyanov, geri dönmeyip Türkiye'de kalanların sayısının ise 214 902 olduğunu iddia etmiştir. Böylece, Bulgaristan'da yaşamlarını sürdüren Bulgaristan Türklerinin sayısı yaklaşık %25 azalmıştır (Stoyanov, 1997: 214). Sonuç olarak bu göçün en önemli sonuçlarından birisi Balkanlardaki Türk varlığının güç kaybetmesi ve özellikle de Bulgaristan'daki Türklerin hem nitel hem de nicel olarak zayıflamasıdır.

KAYNAKLAR

ASENOV, B. (1996) Vazroditelniyat Protse i Darjavna Sigurnost, Sofya: "GEYA-İNF"

ATASOY, E. (2007) "Postsosyalist Dönemde Bulgaristan'da Yaşanan Demografik Kriz ve Yansımaları", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 8, Sayı 12, Bursa

ATASOY, E. (20087) "Dinler Coğrafyası Işığında Bulgaristan'daki Dinsel Topluluklar", Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: VII, Sayı: 2, İzmir

ATASOY, E. (2010) "Göçler Coğrafyası", Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya, Editör: Prof. Dr. Cemalettin Şahin, Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık

ATASOY, E. (2010) Beşeri ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan, Bursa: MKM Yayınları

BAEVA, İ. ve KALİNOVA, E. (2009) Vazroditelniyat Protse, Balgarskata Darjava i Balgarskite Turtsi, Tom 1, Darjavna Agentsiya Arhivi, Sofya: Peçat "Multiprint OOD"

DAYIOĞLU, A. (2005) Toplama Kampından Meclis'e. Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı, İstanbul: İletişim Yayınları

GREKOVA, M. (1998) Vsekidnevni Predstavi za Maltsinstvo, Obştnosti i İdentitşnosti v Balgariya, Sofya: İzdatelstvo Petekston

GREKOVA, M. (2001) Maltsinstvo: Sotsialno Konstruirane i Prejivnyavane, Sofya: İzdatelska Kaşta "Publishing House"

GRUEV, M. ve KALYONSKİ, A. (2008) Vazroditelniyat Protse. Müslümanlıkta Obştnosti i Komunistiçeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo "SIELA"

JELYAZKOVA, A. (1998) Turtsi, Obştnosti i İdentitşnosti v Balgariya, Sofya: İzdatelstvo Petekston

KANEV, K. (1998) Zakonodatelstva i Politika Kam Etniçeskite i Religiozните Maltsinstva v Balgariya, Obştnosti i İdentitşnosti v Balgariya, Sofya: İzdatelstvo Petekston

KARAMİHOVA, M. (2003) Da Jiveeş Tam, da se Sanuvaş Tuk. Emigratsionni Protse i Naçaloto na XXI Vek, Sofya: Mejdunaroden Tsentar za İzsledvane na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR

KARPAT, K. H. (2004) Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları

KRASTEVA, A. (1998) Etniçnost, Obştnosti i İdentitşnosti v Balgariya, Sofya: İzdatelstvo Petekston

MAEVA, M. M. (2006) Balgarskite Turtsi Preselnitsi v Republika Balgariya, Kultura i İdentitşnost, Sofya: Mejdunaroden Tsentar za İzsledvane na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR

STOYANOV, V. (1997) Turskoto Naselenie v Balgariya Mejdu Polüsitate na Etničeskata Politika, Sofya: İzdatelstvo "Lik"

ŞİMŞİR, B. (1985) Türk Basınında Bulgaristan Türkleri. Zorla Ad Değiş-tirme Sorunu. Ocak-Nisan 1985. Ankara: Başbakanlık Basın – Yayın ve Enformas-yon Genel Müdürlüğü

ŞİMŞİR, B. (2009) Bulgaristan Türkleri (1878-2008) Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi

TÜMERTEKİN, E. ve ÖZGÜÇ, N., (1998) Beşeri Coğrafya. İnsan. Kültür. Mekân, İstanbul: Çantay Kitabevi

ZAGOROV, O. (1993) Vazroditelnijat Protsets. Teza. Antiteza. Otritsanie na Otritsanieto, Sofya: İzdatelstvo ne e Spomenato

ZLATANOVA, V. (2005), Vanshnata Migratsiya v Perioda na Prehod v Balgariya i Sotsialni Posledstviya, Sofya: Evropeyskoto Badeshte na Balgariya i Razvitieto na Naselenieto, Tsentar za İzsledvane na Naselenieto pri Balgarskata Akademiya na Naukite, s. 277-289

Doç.Dr.Emin Atasoy

DEMOGRAFI YAZILARI

Bir ülkenin nüfusu, o ülkenin bazen azalan bazen çoğalan "canlı dokusunu" oluşturmaktadır. Bu "canlı dokudaki" nitel ve nicel değişimler o ülkenin siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel değişimleri ile yakından ilişkilidir. Nüfus olgusu, mekân ve zamana göre değişen, sosyal, kültürel, ekonomik ve jeopolitik boyutları olan çelişkili, göreceli, değişken ve tartışmalı bir kavramdır. Nitelikli nüfus bir ülkenin beşeri, ekonomik ve savunma gücüdür; aynı zamanda kültür ve medeniyetin, kalkınma ve zenginleşmenin kaynağıdır. Fakat unutulmaması gerekir ki kalabalık, niteliksiz, yoksul ve kontrolsüz nüfus, geri kalmışlığın en önemli nedenlerinden biridir.

Bilim literatüründe doğum ile ölümü, sevinç ile üzüntüyü, evlenme ile boşanmayı, zenginlik ile fakirliği, oburluk ile açlığı, çoğalma ile azalmayı, kırsal ile kentsel yaşamı, geçmiş ile geleceği sıkı sıkıya bağlayan ve birleştiren tek kavram nüfustur. Nüfus sihirli bir değnek olarak, farklı ülkelerde bazen utanç bazen gurur kaynağı, bazen barış bazen savaş nedeni, bazen birleştirici bazen ayrıştırıcı unsur olmuştur. Nüfus bazen büyüme ve kalkınmayı, bazen küçülmeyi ve parçalanmayı tetiklemiş, ama her zaman bilimsel ve siyasal tartışmaların merkezinde yer almayı başarmıştır. Nüfus bilimi, yani demografi işte bu sihirli kavramın etrafındaki olguları, olayları ve değişimleri anlamaya, irdelemeye, açıklamaya ve tartışmaya çalışan genç bir bilim dalıdır.

Elinizdeki kitapta üç Avrupa ülkesinin demografik özellikleri ve nüfus sorunları tartışmaya açılmış, ayrıca bu sorunların ortaya çıkışı, gelişimi ve çözüm önerileri irdelenmiştir. XXI.yüzyılın başında Türkiye’de derinleşen siyasal, ekonomik ve sosyo-kültürel sorunların temelinde kuşkusuz nüfus sorunu yatmaktadır. Ülkemizdeki nüfus sorunlarına çözüm önerileri geliştirirken ve gelecek için demografik senaryolar hazırlanırken, başka ülkelerinin tecrübe ve deneyimlerinden yararlanmamız gerekir. İşte bu tecrübe ve deneyimleri Türk okuyuculara aktarmada bu eser yardımcı bir kılavuz örneği teşkil etmektedir. "Demografi Yazıları" kitabının, sosyoloji, coğrafya ve uluslararası ilişkiler bölümlerindeki öğrenciler için kaynak bir kitap olarak kullanılabilmesi gibi, beşeri sorunlara ve nüfus konularına ilgi duyan tüm meraklı okuyucular için de faydalı bir eser olacağı ümit edilmektedir.

ISBN 978-605-5911-52-2

Bu kitapta

THG-AHG 382356-383505 arasındaki
bandrol seri numaraları
kullanılmıştır.

Yayın ve Dağıtım
Ltd.Şti.

www.mkmyayin.com
info@mkmyayin.com

